

პანი

III

არქეოლოგიური
გათხრები

«მეცნიერება»

თბილისი

1977

„უანი III“ საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის უანის არქეოლოგიური ექსპედიციის შრომების მორიგი ტომია. აქ წარმოდგენილია ძველი კოლხეთის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი პოლიტიკურ-აღმშენებარებელი ერთეულის „უანის ქვეუნი“ არქეოლოგიური და ისტორიულ-გეოგრაფიული კვლევის შედეგები: ცოცხელოვანი ნაქალაქის, საყანაის ველზე ახალაღმოჩენილი ნაქალაქის, მონასტრისა და დაბლაგომის არქეოლოგიური გათხრების მეცნიერულ-დოკუმენტური ანგარიშები. ცალკეული გამოკვლევები ეძღვნება უანის ნაქალაქარზე სხვადასხვა წლებში აღმოჩენილი ძველი კოლხეთის საიუველირო ხელოვნების ბრწყინვალე ნიმუშებს — ოქროს საყურეებს, ელინისტური ტორეტიკის ნაირსახოვან ძეგლებს (ქედური გამოსახულებებით შორეული ევრატის ფიალები, პერაკეს გამოსახულებიანი ბრინჯაოს მუდლიონი, ლითონის ქურქელი), საქართველოში პირველად აღმოჩენილ ბერძნული ერაზმის ერთ-ერთ იმეათ სახეობას (ე. წ. St-Valentin-ის ქვეფი). საგაოდ შრავალფეროვან ნუმიზმატიკურ მონეტაჲს (კოლხური თეთრი, პონტოს სამეფოსა და სხვა ელინისტური სახელმწიფოების მონეტები). მოცემულია ამ ძეგლების ქრონოლოგიურ-ტიპოლოგიური კლასიფიკაცია, მხატვრულ-სტილისტური ანალიზი, განსაზღვრულია საწარმოო ცენტრები. ექსპედიციის ხელმძღვანელის წერილში კი „უანის ნაქალაქარი: გათხრები, ისტორია, პრობლემები“ განზოგადებულია უკანასკნელ წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები, მოცემულია ქალაქის ისტორიის ას-ლებური პერიოდიზაცია.

რედაქტორი ო. თ. ლორთქიფანიძე
 Редактор О. Д. Лордкипанидз
 Ed, Prof, Othar D. Lordkipanidze

ნინო ხოშტარია
Нино Хоштария

წინასიტყვაობა

ვანის არქეოლოგიური ექსპედიციის შრომების მესამე ტომი ეძღვნება ექსპედიციის პირველი ხელმძღვანელის ნინო ხოშტარიას ხსოვნას, მისი დაბადების 75-ე წლისთავის აღსანიშნავად. ამასთან ნინო ხოშტარიას საკმაოდ ერცელი და ჭერ კიდე დაუმუშაებელი არქივიდან იბეჭდება ნაშრომი კოლხური მონეტების შესახებ, რომელიც წარმოადგენს საკანდიდატო დისერტაციის ერთ პარაგრაფს. თუმცა მისი დაწერიდან უკვე 35 წელი გავიდა, განოკლებვას მაინც არ დაუქარავებს მნიშვნელობა და გარკვეულ ინტერესს იწვევს, ამიტომ ვაჭვევანებთ მას უცვლელად.

ნინო ხოშტარიას გამოუქვეყნებელი ნაშრომების ბეჭდვა გაგრძელდება მომავალშიც როგორც ცალკე გამოცემების, ისე წერილების სახით.

წინამდებარე კრებულში წარმოდგენილია „ვანის ქვეყნის“ არქეოლოგიური და ისტორიულ-გეოგრაფიული შესწავლის შედეგები, აგრეთვე . გამოკვლევები ოქრომქედლობის, ტორევეტიკის, კერამიკისა და ნუმიზმატიკური ძეგლების შესახებ, განზოგადებულია უკანასკნელ წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები.

ამჟამად გამოსაცემად მზადდება IV ტომი, რომელშიც წარმოდგენილი იქნება ვანის ნაქალაქარზე 1972—1975 წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების დოკუმენტური ანგარიშები, აგრეთვე ძვ. წ. VI—IV საუკუნეების კოლხური კერამიკის კატალოგი.

კრებულში მოთავსებული ანაზომები და ჩანახატები შეასრულეს არქიტექტორებმა გ. ლუფაემ, გ. ყიფიანმა და მ. კასრაძემ, ხოლო ფოტოები — გ. ყიფიანმა და ე. სალნიერმა.

ნიწო ხოშტარია

(1901—1989)

ნიწო ხოშტარია იყო პირველი ქართველი არქეოლოგი ქალი და ერთი პირველთაგანი მათ შორის, ვინც საფუძველი ჩაუყარა ქართულ არქეოლოგიას. მას განსაკუთრებული ღვაწლი მიუძღვის ანტიკური ხანისა და უფრო ადრეული კოლხეთის მატერიალური კულტურის შესწავლაში. ნიწო ხოშტარიას თავდადებული და უანგარო შრომის შედეგი საფუძვლად უდევს დღევანდელ მიღწევებს საქართველოს წარსულის შესწავლის საქმეში.

ნიწო ბესარიონის ასული ხოშტარია დაიბადა 1901 წელს ქალაქ სოქვი, იქვე დაამთავრა ხუთწლიანი სასწავლებელი, ხოლო 1918 წელს — სოხუმის გიმნაზია. ამავე წელს შევიდა თბილისის პოლიტექნიკურ ინსტიტუტში ეკონომიურ ფაკულტეტზე, რომელიც 1924 წელს დაამთავრა. 1926 წელს მიიღო ეკონომიურ მეცნიერებათა კანდიდატის დიპლომი. 1920 წლიდან მუშაობდა თბილისში სტატისტიკოსად და სტატისტიკოს-ეკონომისტად ცენტრალურ სტატისტიკურ კომიტეტში და ცენტრალურ სტატისტიკურ სამმართველოში, შემდეგ საეკვმო კომისიაში და სახალხო მეურნეობის კომისიარატში (1929—1936 წწ.).

1936 წელს, პირველ აპრილს, მისაღები ვაშლიების ჩაბარების შემდეგ, ჩაირიცხა სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის ფილოლოს ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის ასპირანტურაში და იმათივე აქტიურად ჩაება ინსტიტუტის არქეოლოგიურ სამუშაოებში. მან კონაწილობით მიიღო ამავე წელს დაბალკომპი მოწყობილ არქეოლოგიური ექსპედიციის ორ კამპანიაში.

საკანდიდატო დისერტაცია ნიწო ხოშტარიამ დაიცვა 1941 წლის 9 ივნისს თემაზე — „დაბლაგომის ძველი მოსახლეობა“. ნაშრომი მრავალ-

მზრევია საყურადღებო და მით უფრო სამწუხაროა, რომ იგი თავის დროზე არ გამოქვეყნებულა.

დაბლაგომის სიძველეები 1929 წელს გახდა ცნობილი, როდესაც ნიწო ბერძენიშვილმა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში ჩამოიტანა იქ შემთხვევით აღმოჩენილი ვერცხლის ფიალა, 109 კოლხური მონეტა და ოქროსა და ვერცხლის წერილი ნივთები, რომლებიც ვერცხლის ფიალაში იყო მოთავსებული. 1933 წელს მცირე გათხრები ჩაატარა დაბლაგომში ს. მაკალათიამ. აქ აღმოჩენილი მასალა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში ინახება. 1936 წლის ივლისში ნ. ბერძენიშვილის ინიციატივით დაბლაგომში გაემგზავრა ექსპედიცია, რომელშიც ბ. კუფტინი (ხელმძღვანელი) და ნიწო ხოშტარია მონაწილეობდნენ. ექსპედიციამ ივლისში მხოლოდ 7 დღეს იმუშავა. მაგრამ ამავე წელს ოქტომბერში იგი მეორედ გაემგზავრა და ეელზე 26 დღე დაჰყო. ამჯერად ბ. კუფტინის ავადმყოფობის გამო საველე სამუშაოებს ფაქტიურად ნიწო ხოშტარია ხელმძღვანელობდა. სულ ექსპედიციამ 35 ქვეყნისამარხი აღმოაჩინა და ზიაკელა ძვ. წ. II ათასწლეულის დასაწყისისა და ძვ. წ. II—I ათასწლეულების კულტურულ ფენებს. ნიწო ხოშტარიას სადისერტაციო ნაშრომში სწორედ ეს მასალებია შესწავლილი. ძველი კულტურული ფენები, რომლებიც ძირითადად ეკრამიკითა წარმოდგენილი, ნაშრომში აღწერილი და სათანადო პარალელების მოტანითაა დათარიღებული. განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა თიხის „რქებს“, რომელთაც ავტორი ხარის კულტურთან დაკავშირებულ საგნებად მიიჩნევს, როგორც

1 Н. В. Хоштария. Древнее поселение в Даблагоми, Тезисы к диссертационной работе, представленной на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Тбилиси, 1941.

ცნობილია, შემდეგში ვერა ბარდაველიძემაც დაა-
დასტურა მათი საყუბრო დანიშნულება.

ჭვერჭვამარხების 35 კომპლექსი საღისერატიო
ნაშრომში სრულად და დაწერილებითაა აღწერი-
ლი. ინვენტარის შესწავლის შედეგად სამი ქრო-
ნოლოგიური ჯგუფია გამოყოფილი. თუმცა, აქა-
მად წინო ხოშტარას მიერ მოცემული ამ ჯგუფე-
ბის ქვედა ქრონოლოგიური საზღვარი — ძვ. წ. VI—V საუკუნე, უარყოფილია, მაგრამ ზედა ქრო-
ნოლოგიური საზღვარი — ძვ. წ. III ს. და სამარ-
ხების შედარებითი ქრონოლოგია დღესაც ძალაში
რჩება.

ერთნაირი ყურადღებითაა ნაშრომში შესწავ-
ლილი კერამიკა და ლითონის სამკაულო, კულტთან
დაკავშირებული ნივთები თუ შრომისა და ბრძო-
ლის იარაღი. საინტერესოდ ჩერდება ავტორი კერა-
მიკის წარმოების ტექნოლოგიაზე, იშველებს ეთ-
ნოგრაფიულ მასალებს, იყენებს ბოტანიკოსების
დასკვნებს და არკვევს, რომ კოლხური პითოსების
ზედაპირის დამუშავება ხებდობდა ფიჭვის ხისაგან
დამზადებული ინსტრუმენტით. იძლევა ორნამენ-
ტის აღწერას, სწავლობს სამარხ ჭურჭელზე
გამობატულ ნიშნებს და გამოყოფს მათში უფრო
ძველსა და შედარებით ახალ საგნებს. მსკლეობს
პათ დანიშნულებაზე და სათანადო საბუთების მო-
ტანით გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ ისინი არ უნ-
და წარმოადგენდნენ ცალკეული ხელოსნის ან
ცალკე საგვარეულო ნიშანს.

ნაშრომში მოცემულია დაკვირვება ქსოვილე-
ბის ნაშთებზე, რომლებიც დაზღავანის მასალებში
ანახატვლებითა და მონეტების განხილვითაა ნა-
ვლადი სახითაა წარმოდგენილი, შემჩნეულია მათი
ქსოვის სახეობა და ხარისხი.

სამარხებში აღმოჩენილი ლითონის სამაჭურე-
ში გამოყოფილია სამი ჯგუფი. აღრიცხულია სა-
ქართველოში მოპოვებული და სხვადასხვა მუზე-
უმებში დაცული მსგავსი სამაჭურეები და მათ შო-
რის უძველესად არის მიჩნეული სწორკუთხაგანი-
ვითიანი, წრიულკალიანი სამაჭურეები, ხოლო
ზურგმდრეკილი სამაჭურეები დათარიღებულია ძვ.
წ. IV ს-ით.

ცალკე განხილული დაზღავანში აღმოჩენი-
ლი იმპორტული კერამიკა, და სამეცნიერო ლიტე-
რატურის გათვალისწინებით, აღნიშნულია მათში
სინოპური, თასოსური და როდოსული ამფორების
არსებობა, აგრეთვე ატიკური და იონური შევლა-
ნი კერამიკის იმპორტი. საუბარია სავაჭრო კუ-
შირებზე და გამოთქმულია ვარაუდი, რომ დაზღა-

ვანში სინოპიდან უნდა შემოეტანათ ზეთის
ზეთი, როდოსიდან და თასოსიდან — მაღალი ზა-
რისხის ლენი, ხოლო ბისფორიდან — პური.

განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს მეკლე-
ური დაზღავანში აღმოჩენილი მონეტებს — კოლ-
ხურ თეთის. გადაჭარბებული არ იქნება თუ ვიტ-
ყვით, რომ სწორედ ამ ნაშრომშია მოცემული პირ-
ველად დაწერილებით მათზე მსჯელობა. დაზღა-
ვანის მასალებზე განხილვა შესაძლებელი კოლხური
თეთის დათარიღება და ეს სამუშაო ნინო ხოშტა-
რამ შესრულდა თავის საკანდიდატო ნაშრომში.

ნინო ხოშტარია იმავეთვე საგანგებოდ სწავ-
ლობდა დასავლეთ საქართველოს მუზეუმებში
თავმოყრილ არქეოლოგიურ მასალებს. 1941 წელს
წინ გამოაქვეყნა ფოტოს მუზეუმში დაცული ჩხო-
როწყუში შემთხვევით აღმოჩენილი კრემპიკული
სამარხები და იქვე მის მიერ ჩატარებული არქეო-
ლოგიური დაზვერვებით მოპოვებული მასალები.²

იღბალი მასალები მოიპოვა ნინო ხოშტარამ
დასავლეთ საქართველოში ძველი ნაოსახლარების
დაზვერვებით. ასეთ დაზვერვებში ის 1938 წლიდან
მონაწილეობდა ჯერ ა. იესენის ხელმძღვანელობით
(კოლხეთის არქეოლოგიური ექსპედიცია), ხოლო
შემდეგ დამოუკიდებლად. ამ სამუშაოთა შედეგად
დაწერა რამდენიმე გამოკვლევა დიზავუტობას სა-
მოსახლოზე, ყუღუბის არქეოლოგიურ კვლევა-
ძიებაზე³ და კოლხეთის დაბლობის ძველ მოსახ-
ლობათა შესწავლის პრობლემებზე⁴, სადაც შემ-
დეგი დასკვნებითაა გამოტანილი:

1. კოლხეთში უძველესი დროიდან მოსახ-
ლობები ფართოდ ყოფილა გავრცელებული რო-
გორც დაბლობზე. ისე შიშთან პერიფერიაში.

2. დაბლობში ძველი მოსახლეობა თავის სა-
ცხოვრებლად ხელოვნურ ბორცვებს აგებდა და ეს
ბორცვები — მოსახლობები განიციდინდნენ უწყვეტ
განეთიარებას ძვ. წ. III ათასწლიდან ახ. წ. პირ-
ველ საუკუნეებამდე.

² Н. В. Хостариа. Чхороцку, могильник с
трупокожежем (захоронение в урнах) и остатк
поселения, Археологические разведки. Мასალები საქარ-
ველისა და კავკასიის ისტორიისათვის. 1941. ნაკვ. II.

³ Н. В. Хостариа. Диха-Гулазба, древнее по-
селение в Колхидском низменности.

⁴ Нинო Хостариа. Археологические иссле-
дования в сел. Кулеви, საქ. სსრ მეც. აკად. მოამბ. ტ.
VII, № 1—2, 1946.

⁵ ნ. ხოშტარია. კოლხეთის დაბლობის ძველი მო-
სახლობანი და მათი შესწავლის პრობლემა. საქ. სსრ მეც.
აკად. მოამბ. ტ. VI, № 6, 1945.

3. ხელოვნური ბორცვები კოლხეთის დაბლობში აშკარად მეტწილად დაძირულია მიწის ზედაპირიდან 3-5 მ სიღრმეზე, რაც უშთავრესად დაბლობის უწყვეტი დაძირვით უნდა აიხსნებოდეს.

4. ძველ მოსახლობებს კოლხეთის დაბლობში ახასიათებდა თავისებურება, რაც დამოკიდებულია ვრუნტების სუბსტრატზე, რომელზედაც ვითარდებოდა ადამიანის ცხოვრება (სუსტპაობიან თუ მყარ გრუნტებზე).

5. კოლხეთის ძველ მოსახლობის არსებობის გრძელი პერიოდის განმავლობაში ადამიანს უხდებოდა ანჯარიზის გაწევა იმისათვის, თუ რა გრუნტების სუბსტრატზე იყო მოსახლობა განლაგებული. ზემოაღნიშნულის გამო, კოლხეთის ძველ მოსახლობათა შეწვავლის პრობლემა მჭიდროდ უკავშირდება კოლხეთის მეოთხეულის გეოლოგიისა და გრუნტების შესწავლას.

მდინარე ხობის აუზში მიკვლეული ძველი მოსახლობების შესახებ ნინო ხოშტარია მოხსენებს კიბუხლოს არქეოლოგიის ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილებაში, ამ მოხსენების მოკლე შინაარსი ქვეყნდება 1948 წელს⁸, თვითონ მოხსენება კი 1949 წელს⁹.

კოლხეთის უძველესი და ანტიკური ხანის მოსახლობები შემდეგ ხანებშიც არ გამოსულა ნინო ხოშტარიას ცვლელის არედან, თუმცა, 1947 წლიდან მის მუშაობაში ძირითად ადგილს ეწიას არქეოლოგიური ძეგლების შესწავლა იჭერს. ვანის ნაქალაქარს იგი აღარც იცნობდა, 1936 წელს მონაწილეობდა მის დახვეწვაში, 1947 წელს კი ნინო ხოშტარიას ხელმძღვანელობით ვანში გათხრებს იწყება ისტორიის ინსტიტუტის არქეოლოგიური ექსპედიცია.

ვანის ექსპედიციის პირველი წლის მუშაობის შედეგები 1949 წელს გამოქვეყნდა¹⁰. ამ ნაშრომში ნინო ხოშტარიამ თავი მოუყარა ყველა ცნობას, რაც კი არსებობდა მანამდე ვანის სიძველეებზე დაწეული 1848 წლიდან, როდესაც მარი ბროსე თავის ნაშრომში პირველად ახსენა ვანში აღმოჩენილი თიხის ბიუსტი. ნინო ხოშტარიას მოჰყავს ვრცელი ამონაწერი გახუთ „დრეიბაში“ მოთავსებული სხვიტორელის წერილიდან და სათანადოდ აღნიშნავს ექვთიმე თაყაიშვილის ლეაქლს ვანის

სიძველეთა შესწავლაში, აღწესსავს, აგრეთვე, იმ ნივთებს. რომლებიც საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში შემოვიდა ვანიდან სხვადასხვა დროს.

გათხრების პირველივე წელმა მეტად საინტერესო შედეგები მოუტანა მეცნიერებს. ამ წელს ნაქალაქარის სხვა ნაშთებთან ერთად სამი სამარხიც აღმოჩნდა, რომელთა შესახებაც საუბარია ნაშრომში. თიხის ორ ქუტუკლში დაკრძალული ძალი და მამაკაცი, ნინო ხოშტარიას ვარაუდით, კელტის მსახურები უნდა იყვნენ, ხოლო მათ შორის მამაკაცის რკინის ფიგურის დასაფლავებით რაღაც რიტუალთა შესრულებული. ეს სამარხები ავტორმა ძე. ე. III საუკუნით დაათარი.

საველე სამუშაოების პარალელურად ნინო ხოშტარია განაგრძობდა მატერიალური კულტურის ცალკეულ ძეგლთა შესწავლას. მან საინტერესო გამოკვლევა უძღვნა კოლხური კულტურისთვის დამახასიათებელ სასოფლო-სამეურნეო იარაღს¹¹ (ე. წ. სემენტივის იარაღი) და იგი ტყე-სავან ნახევარ-საოლქისთვის გასანაოვიდუმეგელი ადგილების დასამუშავებელ თიხად განსაზღვრა.

ნინო ხოშტარიას აინტერესებდა კოლხეთის სანაპიროს გეოლოგიური წარსულიც, აღსანიშნავია მისი გამოკვლევა პალიოსტომის ტბაზე, რომელიც ეურნალ „მეცნიერება და ტექნიკაში“ გამოქვეყნდა 1953 წელს¹².

1949—1950 წლებში ნინო ხოშტარია არქეოლოგიური სამუშაოებს ატარებს ურეკში, ამ კვლევების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი შედეგი იყო მეკლევარის დასკვნა, რომ ქსოვილიანი ჭერამიკა, რომელიც ესოლდე დამახასიათებელია ვანი ზღვის აღმოსავლეთი სანაპიროსათვის, გამოიყენებოდა ქვიშებიდან მანგნეტის მოსაპოვებლად, ამგვარად მტკიცდება ფსევდო არისტოტელეს ცნობა, რომ ხალიბებისად და ამისოს რკინა მიიღებოდა მდინარეებით ჩამოტანილი ქვიშიდან¹³.

1959 წელს გამოიკა საქართველოს არქეოლოგიის სახელმძღვანელო, სადაც დასავლეთ საქართველოს ანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლების შესახებ პარაგრაფი ნინო ხოშტარიამ დაწერა¹⁴.

⁸ ВДИ, 1948, № 3, ст. 177.

⁹ Дрепше поселение в бассейне р. Хобии, Краткие сообщения ИИМК АН СССР, XXIV, 1949.

¹⁰ ნ. ხოშტარია, არქეოლოგიური გათხრები სოფ. ვანში 1947 წელს, „მომზობილება“, № 1, 1949.

¹¹ Н. В. Хостария. Археологическое исследование Уреки, Заслуженный науч. и выс. археологический сотрудник, Тбилиси, 1955.

¹² ნ. ხოშტარია, ანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები დასავლეთ საქართველოში. საქართველოს არქეოლოგია, თავი IV, § 11, თბილისი, 1959.

⁸ ВДИ, 1948, № 3, ст. 177.

⁹ Дрепше поселение в бассейне р. Хобии, Краткие сообщения ИИМК АН СССР, XXIV, 1949.

¹⁰ ნ. ხოშტარია, არქეოლოგიური გათხრები სოფ. ვანში 1947 წელს, „მომზობილება“, № 1, 1949.

НИНО ВИССАРИОНОВНА ХОШТАРИА

(1901—1969 гг.)

Н. В. Хоштариа — первая женщина-археолог в Грузии — была одна из основоположников грузинской археологии. Особые ее заслуги надо отметить в изучении материальной культуры Колхиды античного и более раннего периодов. Результат ее самоотверженного и бескорыстного труда лежит в основе сегодняшних достижений изучения прошлого Грузии.

Нино Виссариевна Хоштариа родилась в г. Сочи в 1901 г. Здесь же окончила пятилетнее учебное заведение, а в 1918 г. — Сухумскую гимназию. В том же году поступила в Тбилисский политехнический институт на экономический факультет, который окончила в 1924 г. В 1926 г. получила диплом кандидата экономических наук. С 1920 г. работала статистиком и статистиком-экономистом в Центральном статистическом комитете и Центральном статистическом управлении, затем, в Плановой комиссии и Народной хозяйственной комиссарате (1929—1936 гг.).

1 апреля 1936 г. после вступительных экзаменов была зачислена в аспирантуру Института языка, истории и материальной культуры филиала Академии наук СССР и тогда же активно включилась в археологические работы института — приняла участие в двух кампаниях экспедиции в Даблагоми.

9 июня 1941 г. Н. В. Хоштариа защитила кандидатскую диссертацию на тему: «Древнее поселение в Даблагоми»¹, которая представляет большой интерес, но, к сожалению, не была опубликована своевременно.

Древности Даблагоми стали известны в 1929 г., когда Н. А. Бердзенишвили привез в Гос. музей Грузии случайно обнаруженные 109 колхидских монет, серебряную пиаалу с

мелкими золотыми и серебряными предметами. Небольшие раскопки провел в Даблагоми С. Макалатия. Обнаруженный им материал также хранится в Гос. музее Грузии. В июле 1936 г. по инициативе Н. А. Бердзенишвили была создана экспедиция под руководством Б. М. Куфтина, в которой участвовала Н. В. Хоштариа. Экспедиция работала семь дней, а в октябре того же года она проработала 26 дней. Из-за болезни Б. М. Куфтина полевые работы фактически были проведены Н. В. Хоштариа. Экспедиция раскопала 35 кувшинных погребений и обнаружила культурные слои начала II тысячелетия и II—I тысячелетий до н. э. Этот материал изучен в диссертационной работе Н. В. Хоштариа. Древние культурные слои, представленные в основном керамикой, описаны и датированы при ведении соответствующих параллелей. Особое внимание уделяется глиняным «рожкам», которые автор связывает с культом быка. Как известно, позже проф. И. В. Бардавелидзе подтвердила их культовое назначение.

Комплекс 35 кувшинных захоронений описан полностью и подробно. В результате изучения инвентаря выделены 3 хронологические группы: Хотя в общей датировке Даблагомского могильника внесена поправка (VI—III в. в. до н. э. заменены IV—III в. в. до н. э.), сравнительная хронология и сегодня остается в силе.

Подробно изучены керамика и металлические украшения, предметы, связанные с культом; орудия труда и оружие. Автор особое внимание уделяет технологии производства керамики, используя этнографический материал и выводы ботаников, выясняет, что обработка поверхности колхидских сосудов осуществлялась инструментом, изготовленным из древесины сосны; дает описание орнамента и изучает знаки на погребальных сосудах, выделяя сравнительно древние и более

¹ Н. В. Хоштариа. Древнее поселение в Даблагоми. Тезисы к диссертационной работе, представленной на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Тбилиси, 1941 г.

поздние среди них и, приводя соответствующие доказательства, высказывает предположение, что они не являются знаками одного ремесленника или отдельного рода.

В труде изучены остатки тканей, которые представлены в материалах Даблагоми лоскутами вместе с монетным кладом и отпечатками на керамике.

В металлических браслетах, найденных а погребениях, выделены 3 группы: ранняя — с углошной спишкой; средняя — с вогнутой спишкой и группа с утолщением в виде бу-сипок, датируемая III в. до н. э.

Отдельно рассмотрены импортная керамика. Выделены амфоры из Синопа, Фасоса, Родоса, а также черпалоковая керамика из Аттики и Ионии. Выказано предположение о торговых связях о доставке оливкового масла из Синопа, высококачественных вин из Родоса и Фасоса и т. д.

Автор особое внимание уделяет монетам — «коллидкам». Материалы Даблагоми дали возможность датировать «коллидки» и это впервые представлено в кандидатской диссертации Н. В. Хоштариа.

Она тщательно изучала археологический материал музеев Западной Грузии. В частности, материалы Чхороцкойского могильника (Потийский музей) опубликованы в 1941 г.²

Н. В. Хоштариа собрала большой археологический материал при разведках древних поселений Западной Грузии, в начале под руководством А. Иессена (Колхидская археологическая экспедиция), затем самостоятельно. В результате этих работ были опубликованы исследования о поселениях Диха-Гудзубы³, села Кулеви⁴. В работе о проблемах изучения древнего поселения низменности Колхиды⁵ были даны следующие заключения:

² Н. В. Хоштариа. Чхороцку, Могильник с трупопожжением (захоронение в урнах) и остатки поселений. Археологические разведки. Материалы для истории Кавказа и Грузии 1941 г. отд. II.

³ Н. В. Хоштариа. Диха-Гудзуба, Древнее поселение в Колхидской низменности, Вестник Академии наук Груз. ССР, т. V, № 2, 1944 г.

⁴ Н. В. Хоштариа. Археологические исследования в селе Кулеви. Вестник Академии наук ГССР, т. VII, № 1—2, 1946 г.

⁵ Н. В. Хоштариа. Древнее поселение низменности Колхиды и проблема их изучения. Вестник Акад. наук ГССР, т. VI, № 6, 1945 г. (на груз. яз.).

1. Поселения в Колхиде издревле были распространены как на низменных, так и в горных районах.

2. Древнее население низменности соорудило искусственные холмы для жилища с III тыс. до н. э. по I в. до н. э.

3. Искусственные холмы на низменностях Колхиды в настоящее время погружены от поверхности земли на 3—5 м, что объясняется в основном непрерывным погружением самой низменности.

4. Древнее поселение низменности Колхиды характеризуется своеобразием, что зависит от грунтового субстрата, на котором развивалась жизнь человека (слабо заболоченный или твердый грунт).

5. За долгий период существования древнего населения Колхиды человек должен был приспосабливаться к грунтовому субстрату, на котором располагалось поселение, поэтому история поселения тесно связана с изучением четвертичной геологии и грунтов Колхиды.

В Ленинградском отделе Института археологии АН СССР Н. В. Хоштариа читает доклад о древнем поселении бассейна р. Хопс. Краткое содержание доклада публикуется в 1948 г.⁶ и в 1949 г.⁷

II. В. Хоштариа не прекращает исследования поселений Колхиды древнейших и античного времени, хотя с 1947 г. в ее работе основное место занимает изучение археологических памятников с. Вани. Она ранее была знакома с Ванским городищем (археологические разведки 1936 года).

В 1947 г. начались планомерные раскопки Вани археологической экспедицией Института истории под ее руководством.

Результаты работ первой кампании экспедиции были опубликованы в 1949 г.⁸ В этом труде Н. В. Хоштариа собрала все существующие тогда сведения о Вани, начиная с 1848 г., когда М. Броссе впервые упомянул об обнаруженном здесь глиняном бюсте; привела обширную запись из письма Схвиторели (газета «Дробэз»), заслуженно отметила вклад Э. С. Таканшвили в изучения древностей Вани и описала предметы поступившие из Вани в разное время в музей Грузии.

⁶ ВДП, 1948 г. № 3, стр. 177.

⁷ Краткие сообщения, ИИМК АН СССР, XXIV, 1949 г., стр. 11 и сл.

⁸ II. В. Хоштариа. Археологические раскопки с. Вани 1947 г.; «Мшномхилели», № 1, 1949 (на груз. яз.).

Первый же год раскопок принес интересные результаты. Вместе с остатками городища были обнаружены 3 погребения. В двух глиняных сосудах были захоронены женщина и мужчина, а между ними железная фигура человека. По предположениям Н. В. Хоштариа, это, видимо, служители культа, а железная фигура мужчины, погребенная между ними — исполнение какого-то ритуала. Этот погребальный комплекс автор датирует III в. до н. э.

Наряду с полевыми работами Н. В. Хоштариа продолжала изучать отдельные памятники материальной культуры. Она опубликовала интересное исследование о характерных сельскохозяйственных орудиях Колхидской культуры⁹, предполагая, что при сельском хозяйстве Колхиды подсеченного типа для первоначальной обработки использовались «цалди» (лесной топор), а затем для перекапывания золы — орудия, так называемого, сегментного типа — мотыжки.

В 1949—1950 гг. Н. В. Хоштариа проводила раскопки в Уреки. Значительным результатом экспедиции было заключение, что текстильная керамика, характерная для причерноморской полосы Грузии, применялась при добычании магнетита из песка. Таким образом, устанавливается достоверность сведения Псевдо-Аристотеля о получении халибского и амисского железа из песка, нанесенного рекой¹⁰.

В 1959 г. был издан учебник по археологии Грузии, в котором Н. В. Хоштариа написала параграф о археологических памятниках Западной Грузии античной эпохи¹¹. Здесь впервые опубликованы материалы античного поселения Кобулет-Пичвнари, которую изучала археологическая экспедиция под ее руководством в 1953 и 1956 гг. Н. В. Хоштариа считает, что в VI—IV вв. до н. э. Кобулет-Пичвнари было поселением городского типа, которое имело торгово-экономические и культурные взаимоотношения с античным миром.

Продолжалось изучение Ванского городища и накапливались новые факты об этом древнем городе. В 1959 г. Н. В. Хоштариа

публикует статью об археологических исследованиях 1952 г. в Ване и его окрестностях¹², в котором впервые описывается погребальный комплекс раннеантичной эпохи села Мтсхедзир.

Ежегодно Н. В. Хоштариа читает доклады, как в Тбилиси, так и на всесоюзных сессиях, о результатах проведенных ею полевых работах в Ване.

Особое значение имело открытие в 1961 г. богатого ранне-античного погребения. Доклад об этих открытиях в Тбилиси, а затем в Москве, вызвал огромный интерес специалистов. Стало ясно особое значение древностей Вани.

Предварительно этот комплекс был опубликован в 1962 г.¹³ более подробно в 1972 г.¹⁴.

Н. В. Хоштариа с большим вниманием относилась к археологическим памятникам из Грузии, хранящихся в различных музеях. Она посвятила монографическое исследование одному позднеантичному комплексу Эрмитажа, происхождение которого из Цихидзир доказала в результате исследования архивного материала¹⁵.

Основным предметом ее исследований все-таки было Ванское городище и до конца своей жизни, прикованная тяжелой болезнью к постели, она не теряла интерес к новым открытиям в Ване.

30 лет своей жизни Н. В. Хоштариа посвятила изучению грузинской археологии и результаты бескорыстного труда оставила будущему поколению. Свою библиотеку, содержащую множество с большой любовью и глубоким знанием подобранных книг, она подарила Институту истории.

Вместе с научными трудами она оставила нам светлую память о себе как о человеке, влюбленном в свое дело, целеустремленном исследователе, который всегда будет примером для будущих поколений археологов.

¹² Н. В. Хоштариа. Археологические исследования в Ване и в Ванском районе. Материалы по археологии Грузии и Кавказа, т. II, 1959.

¹³ Н. В. Хоштариа. Археологические раскопки в Ване, Кавказско-Ближневосточный сборник, II, Тбилиси, 1962, стр. 64—80.

¹⁴ Н. В. Хоштариа. Р. Путурндзе, А. Чкониа. Результаты археологических раскопок, проводимых в 1961—1963 гг. в северо-восточной части Ванского городища. Сборник «Ван I», Тбилиси, 1972.

¹⁵ Н. В. Хоштариа. Цихидзир в первом веке э., Тбилиси, 1962. (на груз. яз.).

ვანის ნაქალაქარო

გაზრბები, ისტორია, პრობლემები
(წერილი შერე)

0,1.1972 წელს კრებულში „ვანი I“ გამოქვეყნებულ წერილში „ვანის ნაქალაქარი“ ჩვენ შევეცადეთ 1947—1969 წლებში მოპოვებული არქეოლოგიური მასალების საფუძველზე განვესაზღვრა ვანის ძველი ქალაქის ისტორიის ძირითადი ეტაპები, მოგვეცა უშთაერესი არქეოლოგიური ძეგლების (ხუროთმოძღვრება, ოქრომქედლობა, ტორეტიკა, კერამიკა) ქრონოლოგია, მხატვრულ-ტიპოლოგიური ანალიზი... მას შემდეგ (1970—1975 წწ.) ვანსა და მის ირგვლივ მდებარე ტერიტორიაზე („ვანის ქვეყანა“) კელაე გრძელდება ფართო საეკლ-არქეოლოგიური ეკლევადიება, აღმოჩენილი ახალი არქეოლოგიური ძეგლები, საკმაოდ მდიდარი და მრავალფეროვანი მასალა; კერძოდ: ვ ა ნ ი ს ნ ა ქ ა ლ ა ქ ა რ ი ს ა ქვედატერასაზე — კარიბჭის ხუროთმოძღვრული კომპლექსის აღმოსავლეთი ნაწილისა და ძველი ქალაქის ჩრდ.-აღმოსავლეთი სასიმაგრო სისტემის ახალი კომპონენტები: ვალენის ეკლესიის ორი რიგი, კომპლექსი და სამხედრო-თავდაცვითი დანიშნულების სხვ. ნაგებობანი (1970—1971 წწ.), ხოლო ამ კომპლექსიდან ასიოდე მეტრის დაცილებით გამოვლენილია და ამჟამად მიმდინარეობს არქეოლოგიური შესწავლა ძვ. წ. III—I საუკუნეების საკმაოდ გრანდიოზული სატაძრო-საკულტო ნაგებობათა კომპლექსისა (სამსხვერპლო მოედანი, „სკეტების დარბაზი“, საზეღაშე შეწირულობათათვის განკუთვნილი სათაფსო, ხუთსაფეხურიანი სამსხვერპლო, კოშკისებური ნაგებობა...); ბ) ცენტ-

რალურ ტერასაზე: 1970—1971 წლებში გაითხარა ძვ. წ. III—I სს-ის ორ იარუსად განლაგებული საზოგადოებრივი და საეკლტო დანიშნულების ნაგებობანი, ძვ. წ. V—IV სს-ის ქვისა და ხის ნაგებობათა ნაშთები, ხოლო მომდევნო წლებში — ელინისტური ხანის სარიტუალო არხები და მოედნები, ძვ. წ. IV—III სს-ის დაბურული კომპლექსი, აღრე- და წინარეანტიკური ხანის კულტურული ფენები. გ) ზედა ტერასაზე — ბორცვის წერტილზე აღმოჩენილია: ძვ. წ. V—IV სს. ხის ნაგებობანი და კულტურული ფენები, ძვ. წ. IV—III სს-ის სამარხები, ძვ. წ. III—I სს-ის სასიმაგრო ნაგებობანი და კულტურული ფენები².

უქანასტელ წლებში ვანის არქეოლოგიური ექსპედიცია ახორციელებს აგრეთვე ძველი ქალაქის ირგვლივ მდებარე სასოფლო ტერიტორიის („ვანის ქვეყნის“) გეგმაზომიერ არქეოლოგიურ შესწავლას, რომლის უშთაერესი მიზანია, ერთი მხრივ, არქეოლოგიური რუკის შედგენა, „ქვეყნის“ ისტორიულ-კულტურული განვითარების უშთაერესი ეტაპების დადგენა, მეორე მხრივ, ვანის ძველი ქალაქის გავლენის ზონის (ე. წ. ურბანიზირებული ტერიტორიის) განსაზღვრა. ამ თვალსაზრისით მიმ-

² ვანის ნაქალაქარზე 1970—1971 წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური ეკლევადიების შესახებ დაწერ. ოს. კრებულში: ვანი II (არქეოლოგიური გათხრები), თბილისი, 1975 (ოთ. ლორთქიფანიძის რედაქციით), გვ. 7—31; აგრეთვე ოთ. ლორთქიფანიძე, ვანის ნაქალაქარის არქეოლოგიური გათხრები 1970 წელს, „მატენ“, ისტორიის... სერია, 1971, № 1, გვ. 175—177; 1971—1975 წლებში ჩატარებულ სამუშაოების წინასწარი ანგარიშები ოს. კრებულში „საეკლ-არქეოლოგიური ეკლევადიება“ 1972 წელს, გვ. 65—69; 1973 წელს, გვ. 45—52; 1974 წელს, გვ. 41—46, AO № 1975 r, გვ. 467—468.

¹ ოთ. ლორთქიფანიძე, ვანის ნაქალაქარი (გათხრები, ისტორია, პრობლემები), ვანი I (არქეოლოგიური გათხრები 1947—1969 წწ.), თბილისი, 1972, გვ. 7—42.

დინარობს არქეოლოგიური სამუშაოები ციხესუ-
ლორის ნაციხარზე (სადაც საშუალო საუკუნეების
ნაციხართან ერთად აღმოჩენილია ელნისტური
და ადრეანტიკური პერიოდის სამშენებლო ნაშთე-
ბი და ეკრანია). დაბა ვანის დაბლობ ნაწილში —
საყანჩის ველზე (ელნისტური ხანის ნაქალაქარი),
სოფ. შთისძირში (ანტიკური და ადრესაშუალო
საუკუნეების ნაგებობანი და კულტურული ფენე-
ბი). დაბლაიომბა და დაფნარში (წინარეანტიკური,
ადრეანტიკური და ელნისტური ხანის ნამოსახლარ-
ები და სამაროვნები).

ახლადამოჩენილი არქეოლოგიური ძეგლები
არა მხოლოდ ახსენებენ ან კიდევ ზოგიერთ შემ-
თხვეუაში რამდენიმე ცვლიან კიდევაც უკვე გა-
მოთქმულ დებულებებს თუ მოსაზრებებს, არამედ
ადრე მოპოვებულ მასალებთან ერთად ქნანა მტ-
დელ მნიშვნელოვან წყაროს საერთოდ საქართვე-
ლის ძველი ისტორიის მთელი რიგი საკვანძო
პრობლემების კვლევისათვის. ვანის ნაქალაქარზე
მოპოვებული არქეოლოგიური ძეგლების ამ თვალ-
საზრბით ინტერპრეტაციის ცდას ისახავს მიზნად
სწორედ წინამდებარე წერილი. ამას გარდა, უკა-
ნასყელ წლებში გამოქვეყნდა რამდენიმე ნაშრო-
მი, რომლებშიც განხილულია ვანის ძველი ისტო-
რიისა და კულტურის ისტორიის საკითხები, ახლე-
ბურად და საინტერესოდ და დასმული რიგი პრობ-
ლემებისა, რომელთა შესახებ დამოკიდებულება-
საც აგრეთვე ნაწილობრივ მიიღო გამოთქვამთ ამ
წერილში.

1.1. ვანის ნაქალაქარზე აღმოჩენილი უძველე-
სი მასალა ჩერკრობით კვლავინდებურად ფრაგ-
მენტულია და ძვ. წ. VIII—VII საუკუნეებით თა-
რილდება (ეპირატესად ესაა კერამიკა და ჩერკ-
რობით ერთდერთი ბრინჯაოს ისრისპირა)³. სა-
განგებო ინტერესს იწვევს 1975 წელს ცენტრა-
ლურ ტერასაზე აღმოჩენილი ვერტიკალურად
მდგარი კვის ფილაბით შედგენილი „საკულტო კე-
რამი“, რომლის შიგნითა და ირგვლივ ნაპოვანია სა-

განგებოდ ჩალწილი საკმაოდ დიდი რაოდენობით
თისის კუბელები (კოთხეები, დერგები), უპირატე-
სად ძვ. წ. VII—VI საუკუნეებისა. მაინც ეს მასა-
ლები ჩერკ კიდევ არაა საკმარისი ამ ხანის სამოსახ-
ლის ტიპის და ფუნქციის განსასაზღვრავად.

საკუთრივ ქალაქობის პერიოდში ჩვენ ადრე
ორ ეტაპს გამოვყოფდით და პირველს ძვ. წ. VI—
IV საუკუნეებით ვათარილებდით, ხოლო მეორეს —
ძვ. წ. III დასაწყისიდან ძვ. წ. I ს-ის შუა ხანე-
ბამდე⁴. ამჭერად, ჩვენი აზრით, შესაძლებელია ვა-
ნის ძველი ქალაქის განვითარების ქრონოლოგიუ-
რი ეტაპების კიდევ უფრო დანაწევრება; კერძოდ,
როგორც კვეთილ დავინახათ, პირველი ეტაპის ძვ.
წ. VI—V სს და IV საუკუნის პირველი ნახევრით
შემოთარგვლა. ცალკე საფეხურად უნდა გამოი-
ყოს, როგორც ჩანს, ძვ. წ. IV ს-ის მეორე ნახევა-
რი — III ს-ის დასაწყისი, და ბოლის ძვ. წ. III—
I სს.

1,2. ქალაქის ისტორიის პირველი ეტაპი (ძვ. წ.
VI—V სს და IV ს-ის პირველი ნახევარი) ვანის ნა-
ქალაქარზე წარმოდგენილია მდიდრული სამარხე-
ბით (№№ 6—8, 11), კულტურული ფენებითა და
1973—74 წწ. აღმოჩენილი ხით ნაგები საკულტო
შენობისა და აგრეთვე კლდობად დღესამაშში ამოკ-
ვეთილი საირტუალო ნაშთებით⁵. „ვანი I“—ში გა-
მოქვეყნებულ წერილში ჩვენ გამოთქვით მოსაზ-
რება: „ვანის ნაქალაქარზე აღმოჩენილი ძვ. წ. VI—
IV სს-ის მდიდრული სამარხები მოწმობენ, რომ
ამ დროს ეს ბორცვი ადგილობრივი ზედაფენის
(საგვარეულო არისტოკრატიის) ადგილსამყოფე-
ლია და კოლხეთის სამეფოს ერთ-ერთ უმნიშვნე-
ლოვანეს პოლიტიკურ (და აგრეთვე ეკონომიურ)
ცენტრს წარმოადგენს“⁶. ამჟამად, სამარხული ინ-
ვენტარის შემდგომი დეტალური (და პირველ რიგ-
ში შედარებით) შესწავლის, აქ აღმოჩენილი ნივ-
თების სოციოლოგიური ატრიბუციისა და აგრეთ-
ვე ახლადამოჩენილი არქეოლოგიური ძეგლების

³ დაწერლებით იხ. მ. შიფიშვილი. ციხესულორის
ნაციხარის ობიის შედეგები, (ვანი II, გვ. 32 და შემდ.),
ვ. თორღ და ე. ა. არქეოლოგიური ვახიბები დალა-
გოში, ვანი II, გვ. 48 და შემდ.; ვ. თორღ და ე. ა.
შიფიშვილი. სამარხი დაბლაიომბან, ვანი II, გვ. 68 და
შემდ., H. Ш. Киргурадзе. Памятники и материалы, Тбилиси,
1976; საქ 1975 წელს, გვ. 45—46; იხ. აგრეთვე ამავე კრე-
ბულში მ. შიფიშვილი, ვ. თორღრდასი, ვ. ლიხეისა და
კ. ვაშაყვანიძის წერილები.

⁴ საქ 1973 წელს, გვ.

⁵ საინვენტარია, რომ მომდევნო პერიოდში (ძვ. წ.
IV ს. შესამე მეთხედში) იქვე ახლოს იქნა დაკრძალული
წარჩინებული კოლხი მეომარი (ვანი I, გვ. 202 და შემდ.),
ხოლო IV—III საუკუნეებში კი აღმართული იქნა თეთრი
ქვით ნაგები საკურობე.

⁶ იხ. თ. ლორთქიფანიძე. ვანის ნაქალაქარ...
გვ. 8 (შტრ. აგრეთვე შენიშვნა 3), გვ. 25.

⁷ იხ. საქ 1973 წელს, გვ. 49—50, ტბ. XI; 1974
წელს — გვ. 43—44, ტბ. XXVIII—XXIX.

⁸ იხ. ლორთქიფანიძე. ვანის ნაქალაქარ...
გვ. 25.

საფუძვლზე, გვაქვს შესაძლებლობა ზემოაღნიშნულ მოსაზრებებს შემდგომი განვითარებისა და ამ დროს ვანის საშოსახლოს ფუნქციის თუ კოლხეთის ერთიან სოციალურ-პოლიტიკურ სისტემაში მისი ადგილის განსაზღვრისა.

ამ თვალსაზრისით უნდა აღვნიშნავთ იქცევის სტრატეგიის ცნობა (XI, 2,18): „თუ რაოდენ სახელგანთქმული იყო ძველად ეს ქვეყანა (ე. ი. კოლხეთი — ო. ლ.) ცხადყოფენ ამას მითხები, რომლებიც მოგვითხრობენ იაზონის დაშქრობაზე, რომელიც მოვიდა მიდიამდე, და ამაზე უწინ კი ფრიქუსის (ლაშქრობაზე). ამის შემდეგ მემკვიდრე მეფეებმა სკეპტუხიებად დაუყვეს ქვეყანა და ჰქონდათ ზომიერი ხელისუფლება“⁸.

ჩვენ ვიზიარებთ მ. იმასის მოსაზრებას, რომ სტრატონის ცნობა აიგობს მემკვიდრე მეფეების მიერ კოლხეთის „სკეპტუხიებად“ დაყოფის შესახებ გულისხმობს ქვეყნის დანაწილებას გარკვეულ ტერიტორიულ-საგამგეო ერთეულებად, რაც უნდა იყოფილიყო შემდეგ სამეფო ხელისუფლების აღმონისტრაციული ღონისძიებასა და მიზნად ისახავდა ქვეყნის მართვა-გამგეობის მოწესრიგებას¹⁰.

სტრატონის ცნობაში სკეპტუხიებად დანაწილება არგონავთა ლაშქრობისა და, შესაბამისად, აიგობს მემკვიდრე მეფეების ღონისძიებადაა მიჩნეული. ამიტომ მართებელი ჩანს მ. იმასის მოსაზრება, რომლის თანახმადაც სკეპტუხიებად დაყოფა განხორციელდა კოლხეთის სამეფოს ჩამოყალიბებისთანავე, ხოლო სტრატონის ცნობა უნდა გავიხილოთ, როგორც მოწმობა სამეფოს მართვაში გარკვეული პოლიტიკური ცენტრალიზაციისა, თუცე სხვა მკვლევარები იმ აზრისა არიან, რომ სკეპტუხიებად დაყოფა გვიანდელი (ძვ. წ. II სს.) მოუვლანაა, ხოლო სტრატონის ცნობაში ასახულია თითქმის მეფის ხელისუფლების შეზღუდვა-სისუსტე და ცალკეული ოლქების გამგებელთა დამოუკიდებლობის აღიარება¹¹. როგორც არ

უნდა გადწეულად სტრატონის ამ ძალზე საინტერესო და მრავალმხრივ საყურარებლო ცნობის ინტერპრეტაციის საკითხი, ის მაინც საეჭვოა, რომ იტ კაქე-ე ხეხეა კოლხეთის ტერიტორიულ-ადმინისტრაციულ დანაწილებას¹², ე. ი. სახელმწიფოს ერთ-ერთ არსებით ნიშანს მისი ფორმირების ადრინდელ ეტაპზე¹³.

სტრატონის ცნობის საფუძველზე სიმ. ქანაშია ეარაუდობდა, რომ სკეპტუხისა წარმოადგენდა ტერიტორიულ-სატომო ორგანიზაციას, რომელიც ცენტრალურ ხელისუფლებას ექვემდებარებოდა¹⁴.

К истории древней Колхиды, Тбилиси, 1970, стр. 13: „...сведения Страбона восходят к середине II в. до. н. э., когда Колхида была раздроблена на отдельные полуавтономные провинции—скептухи“.

12 სიმ. ქანაშია შენიშნავდა „...შესაძლოა აქ პირდაპირ აღმინისტრაციული დაყოფა იგულისხმებოდეს...“ (სიმ. ქანაშია. ფეოდალური უნტიკარიზმის წარმოშობისათვის საქართველოში, „შრომები“, II, თბ., 1952, გვ. 156—157). თუმცე სხვა ნაშრომში აღნიშნული აქვს, რომ „...სკეპტუხიებად დაყოფა ნიშნავს არა ჩვეულებრივ ადმინისტრაციულ დანაწილებას (სხვა დანაწილება არ შეიძლება ვაპირაყოფო მეფეთა დასტულების მიზნით), არამედ მონაწიფეს უნტრარეული ხელისუფლების დაქვემდებარება და დაქვემდებარება სკეპტუხის ფუნქციონირებისა. სტრატონის ცნობა უნდა მიუთითებდეს კოლხეთის დანაწილებაზე ცალკეულ ტომურ ორგანიზაციებაზე“ („შრომები“, I, გვ. 210).

13 შტრ. ძველ ბერძენულ ტრადიციას კლასიკურს მიერ ატიკის ტერიტორიულ ფილებად არ ჩიზნულ ტრადიციის სხვათა ტრელებს მიერ რომის ტერიტორიულ ტრელებად დაყოფის შესახებ. ანალოგიური ძველ ქართული ტრადიციული შემინახულია აგრეთვე ღვთინი შროველის ცნობებში ჰართლის (იბერიის) პირველი მეფის — ფარნავაზის მიერ ქვეყნის სამხედრო-ადმინისტრაციულ ერთეულებად — ხაერისთაუებად დაყოფის შესახებ: იმ. ღ. ო. რ. თ. ე. ა. ნ. 5 ნ. 5 ძ. ე. ანტიკური სამყარო და ჰართლის სამეფო, თბილისი, 1968, გვ. 20 და შემდეგ.

14 ჩვენს ისტორიოგრაფიაში თითქმის დამკვიდრებულა აზრი, რომ ძვ. წ. VI—IV სსს კოლხეთის სამეფო ცალკეულ ტომთა პოლიტიკურ გაერთიანებას წარმოადგენდა: სახელმწიფო ხელისუფლებასა და მმართველობის ორგანიზებისაში დამორჩილების ვადის ქვეშ ტომობრივი სტრუქტურისა და ორგანიზაციის შენარჩუნება კოლხეთის სამეფოს ერთ-ერთ არსებით ნიშანდაა მიჩნეული. ამ დებულების საფუძვლად იგულისხმავს ჩვეულებრივ მიუთითებენ ტომობრივი ორგანიზაციის ცხოველყოფილობისა და ცალკეულ ტომის მეთაურთა პოლიტიკური დამოუკიდებლობისაგან მისწრაფების ძლიერ ტენდენციებზე. რაც თვალსაჩინოდ გამოიღწეა რომის ექვანასისის ჰერიოდოტე, როგორც კოლხეთის კოლხური ტომები და მათი მკვლევარი აქტივიზის ასრულებდნენ რომელ ხელისუფლებასთან პოლიტიკურ ურთიერთობაში. ამ მხრივ ნიშანდობლივადაა მიჩნეული არა-

⁸ თ. ყ. უ. ხ. ი. ო. ლ. სტრატონის „ავგარათა“, თბილისი, 1957, გვ. 24.

⁹ ბერძნული ტერმინი „სკეპტუხი“ (σκηπτουχοι, -οι) სიტყვა-სიტყვით ნიშნავს „სკიპტორის მპარობელ“; „გამაბებელს“ იმ. Δ. Δουκισσοπουλου. Μύθεα ζελεῖται τῆς ἑλληνιστικῆς γλώσσης, τ. 8. „Μητριά“, 1952, გვ. 656-1. ამ ტერმინის სხვადასხვაგვარი ინტერპრეტაციის შესახებ კოლხეთის მიზნის დარწმ. იმ. 2. ი. ნ. 5 ძ. ე. კოლხეთის სამეფოს სკეპტუხიების საკითხისათვის, სმპ, XXVI, № 3, 1961, გვ. 783—789 (იქვე დასახ. ლიტ.).

¹¹ დარწმ. იმ. 2. ი. ნ. 5 ძ. ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 788—789 (იქვე, დასახ. ლიტ.) შტრ. Г. А. Лордкипаниძე.

სკეპტუხია, ჩვენი აზრით. ტერიტორიულ პრინციპზე შექმნილი ადმინისტრაციული ერთეულია (სხვე როგორც ქართლში ფარნავაზის მიერ დაწესებული საერისთავოები). რომელსაც საფუძვლად ისტორიულად ჩამოყალიბებული ფიზიკურ-ტერიტორიული წარმონაქმნი დაედო საფუძვლად¹⁵. მის სათავეშიც უფრო ადგილობრივი საგვარეულო არისტოკრატის წარმომადგენელი იდგა, რომელიც სამეფო ხელისუფლებამ ადმინისტრაციული უფლებებით აღჭურვა და მით სამეფო მოხელედ აქცია. სკეპტუხი, ამრიგად, ერთ-ერთი საფეხურია ქვეყნის მართვის იერარქიულ სისტემაში, რომლის

უმაღლეს საფეხურზე იდგა კოლხთა მეფე¹⁶. ჩვენი აზრით, კოლხეთის სამეფოს ერთ-ერთი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულის (სტრაბონის სეული გამოქმნით, სკეპტუხის) ცენტრი ძვ. წ. VI—IV სს-ში ძველი ვანია იყო.

1,3. ადგილობრივი გვიარეული არისტოკრატის აღჭურვა ადმინისტრაციული უფლებებით წამნდა მტკიცე საუფლებო სიოიკალით განცალკევებისა და კოლხ წარჩინებულთა კიდევ უფრო გამდიდრებისათვის, რამდენადაც სამეფო ხელისუფლებამ მიერ ბოძებულ ახალ ფუნქციას მოჰქონდა ახალი შემოსავალი ხარკის სახით, რომელიც განისაზღვრებოდა არა მხოლოდ სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტებით, არამედ ოქროს, ვერცხლისა თუ სხვა ძვირფასი ნივთების სახით, რაც თვალსაჩინოდაა ასახული სწორედ ვანის არქეოლოგიურ მონაპოვში.

პირველ რიგში, უნდა აღვნიშნო იქცეულ ძვ. წ. IV და IV სს-ის პირველი ნახევრის სამარხული ინვენტარის არაჩვეულებრივი სიმდიდრე. ძვ. წ. V სს-ის შუახანებით დათარიღებულ წარჩინებულ კოლხთა ქალის სამარხში (№ 11), როგორც ცნობილია¹⁷, ნაპოვნია: ცხოველთა ბროზის კუდურე გამოსახულებებით მორთული ოქროს დიადემა, ასევე ოქროს სხივანა სასაფუთქლები და ქვირუბლურთულიანი საყურეები, ორი წყვილი სამაჭური (ტახისა და ვერის თავის სეკულტურული გამოსახულებებით დამშვენებული), ხუთი ყელსაბამი (ყუს, ხბოსა და სხვ. გამოსახულებიანი საყილებით შედგენილი), ხუთი ფარკიანი ბეჭეტი, ფრთავაშლილი არწივის გამოსახულებანი (პერალდიური სიმბოლოები),

15 ნ. ცნობები (შტრ. სმ. ქანაშია „პროშემა“, I, გვ. 19, 26 და სხვ., შ. ანაქაძე. დასახ. ნაშრ. გვ. 783—789; ით. ლორთქიფანიძე. ანტიკური სამართალი და ძველი კოლხეთი, თბილისი, 1986, გვ. 35; ნ. ცნობები. ვანისის სეულის ისტორია, თბილისი, 1968, გვ. 5—23; ნ. ბერძენიძე. საქართველოს ისტორიის საკითხები, VIII, თბილისი, 1975, გვ. 245, გვ. 251; Г. А. Лордкипანიანი. Древняя Колхиды в VI—II вв. до н. э. Автореферат докторской диссертации. Тбилиси, 1975, стр. 10. მაგრამ, როგორც ჩანს, უფრო შიდადგენილია გ. კლდიაშვილის მოსაზრება, რომ აბ. წ. პირველ საუკუნეებში გაქცეულ ტომთა აქტიუზისკა აღმოსავლეთ შავზღვისპირეთში პოლიტიკური ძრებით გამოწვეულ სხვადასხვა ტომთა (მათ შორის მთელ ტომთა) შიგარტეებისა და მოძალბების შედეგია (დაწერ. Г. А. Меллишвили. К истории древней Грузии. Тбилиси, 1959, стр. 87—88, 307—308, 363 и след.) უფრო აღრინდელ ხანაში ძვ. წ. VI სს—IV სს-ის პირველი ნახევარი) მთელ დღევანდელ საქართველოს მიწა-წყალზე, როგორც ენობრილი ბერძენულ წყაროებში (ჰეროდოტე, ფსევდო-სკილაქსი) შილილ კოლხთა პოლიტიკური გაერთიანებას ასახელებს, ხოლო არქეოლოგიური მონაცემები (ძვე-ჯვანური ბრინჯაოს ხანისა და ვანსაყურეთის ძვ. წ. VI—IV სს-ში) თვალსაჩინოდ მოწმობენ ამ ტერიტორიის მეტყველტურულ და ვკონოშიური ერთიანობას (დაწერ. აბ. ით. ლორთქიფანიძე. ანტიკოლოგია და საქართველოს ძველი ისტორიის ზოგიერთი საკითხი, „პეტენ“, ისტორიის... სეგნა, 1976, № 2), რაც ველსიმონ პოლიტიკური კონსოლიდაციის ისეთ ფორმას, რომლის დროსაც ტომობრივი ორგანიზაციის საფუძვლებს უკვე დაძლეულა და წაწლილა. საინტერესოა ასევე აღინიშნოს, რომ აბ. წ. პირველ საუკუნეებშიან შრავატომონაშო შილილ ზღვისპირა კოლხეთისთვისად დამასათავებელ (ც. ი. ბ. ტერიტორიისათვის, რომელიც უფრო პოლიტიკური გაქუნის ვეორჩილება), შიშინ რომესაც ჩიონის აუზში ლხთა მტდორე ტომმა, რომელიც ძველი კოლხების შემკიდრევე აცხადებს თავს (ეს საკითხები ჩვენ სხვა ნაშრომში გვიქვენა ვგანხილეთ).

16 ნ. ბერძენიძე. საქართველოს ისტორიის საკითხები, VIII, თბილისი, 1975, გვ. 140—141, 150, 151 და ვეძღვ., შტრ. ი. ლორთქიფანიძე. ანტიკური სიმართალი და ქართლის სამეფო, გვ. 15, 22.

17 ძვ. წ. V სს-ი კოლხეთში სამეფო ხელისუფლების შესახებ ცნობა მკრონოფრესტოსთანა შემოხმულია: ფსალისების ქვეყანაში (კოლხეთი — ი. ლ.) ახლა (ც. ი. ძვ. წ. 401 წლისათვის — ი. ლ.) აიებენ შოამოშოალი მეფობს („ანაბასისი“, V, 6, 36—37). პლინუსის ცნობითაც „კოლხეთში“ მეფობს აიებენ შოამოშოალი საელაქი („ბუნების ისტორია“, VI.). უნდა იფიქროს, რომ კოლხეთის მეფის მოხსენიება აიებენ შოამოშოალ კოლხეთის სამეფო კარზე შემუშავებულა შეხებულბა, რომელიც მისი უფლების თვორიან დასახულებასა და ხელისუფლების უზენაესობის რწმენის განმტკიცებას ისახებდა მზნად. საინტერესოა იმის აღნიშნაი, რომ სტრაბონის ცნობით: აიებენ რომ კოლხეთზე მეფობდა, საწრფელად მიჩნეულია: იქებრებნეს ეს სასული ადგილობრივთა“ (I, 2, 39). შარალაქი აბ. წ. VI საუკუნეში კოლხეთში ცნობილია ისტორიულ პირთვნება, პოლიტიკური მიღევანი, რომელსაც აიებენ ერქვა (ავაშია, იბერიანის მეფობის შესახებ, VII, 8—11. სიმ. აუხიჩიშვილი, „გეოგრაფია“, III, გვ. 63 და შემდეგ).

17 დაწერ. აუანი I, გვ. 211 და ვეძღვ.

ათეულობით მიძევები, ღილაკები და ნატეფირი ფორფიები, ასეულობით ვერცხლის მიძევები, საკოდები და ტანისამოსის მოსართავები, სამი დიდი ზომის კოლხური ბრინჯაოს ქვაბი, ოცამდე თიხის ჭურჭელი (ღოჭები, ლანჩაკები, იაყურა დერაგები, ჩაშები), აგრეთვე ბერძნული იმპორტული ვერცხლისა და თიხის საღებავ ფალები (ცილიკი), ბრინჯაოს სარიტუალო სურა და პატერა, ვერცხლის სკულპტურული გამოსახულებებით მორთული ქვაბი და კოჭი, თიხის, „ფინიკური მინისა“ და ვერცხლის სანელასტებლები და სხვ. ამასთან ისიცაა ხაზგასმელი, რომ სამარხის ყველა ნივთი გამოირჩევა სინატიფთა და მალაშხატურული გემოვნებით.

სამარხული ინვენტარის სიმდიდრითა და სინატიფით თითქმის ზუსტად ისეთივეა რამდენადაც უფრო გვიანდელი ძვ. წ. IV ს-ის პირველი ნახევართი დათარიღებული № 6 სამარხი:¹⁸ ოქროს ქედური გამოსახულებებით მორთული დიადემა და საქისრე რკალი, საყურები და სასაფეთქლები („სხივანა“, ბიპირამიდულსაკიდიანი, ნავისებურსაკიდიანი და მხედრის გამოსახულებიანი), ორი წყვილი სამაჭური (ცხოვეთა თავებით დამუყვნულნი), 5 ყელსაბამი, 4 ბეჭედი, არწივის ჰერალდიკური გამოსახულებანი, ათეულობით მიძევები, საკოდები და ბლთები, ომფალოსიანი თხები და დიდებული გულსაკიდი, ვერცხლის სამაყურები, სარწყულა და გედის თავის გამოსახულებიანი კოჭი, ფინიკური მინის სანელასტებლები და სხვ. მთლიანად, შეიძლება ითქვას, რომ ძვ. წ. V—IV სს-ის ეს ორი სამარხი, რომელიც თითქმის ერთგვაროვანსა და დაახლოებით ტოლფასოვან ინვენტარს შეიცავს, კეთუნიან არა მხოლოდ ქონებრივად ერთი და იგივე შეძლების, არამედ სოციალურადაც ერთსა და იმავე ფენის წარმომადგენლებს, კოლხეთის მმართველ წრის (წარჩინებულთა) ყველაზე უფრო მდიდართა და შეძლებულთა ფენის. სამწუბაროდ, აქის გამო, რომ ვანსა და მის მიდამოებში სოციალურ-ქონებრივად განსხვავებული წრის კეთენილი სინარხული და საიმედოდ დოკუმენტირებული სამარხები წერ არაა აღმოჩენილი, ამქამოდ ჩვენ არ გვაქვს საშუალება, ვუჩვენოთ ქონებრივი დიფერენციაციის დონე თუ ხარისხი ერთი ისტორიულ-გეოგრაფიული ოლქის, ვთქვათ, „ვანის ქვეყნის“ ფარგლებში.¹⁹ მაგრამ ვანის № 6 და № 11 სამარ-

ხელი ინვენტარის შედარებას კოლხეთის სხვა ცენტრებიდან მომდინარე მასალებთან შეუძლია შეგვიქმნას დაახლოებითი წარმოდგენა კოლხეთის საზოგადოებრივი ქონებრივი და სოციალური დიფერენციაციის განვითარების ძირითადი ტენდენციების შესახებ ძვ. წ. VI და განსაკუთრებით V—VI სს-ში.

კოლხეთის წარჩინებულთა წრეში არსებულთა ღრმა ქინძრის რიგი დიფერენციაციისა²⁰ და შესაბამისად, შესაძლოა, იერარქიულად დაქვემდებარებული ჯგუფების არსებობის მოწმობაა მდ. ყვირილის ხეობაში სოფ. ითხვისში აღმოჩენილი მდიდრულად მიწნული სამარხიანი.²¹ დაკრძალვის წესი ისეთივეა როგორც ვანში: მიცვალებული დაკრძალულია რკინის ლურსნებით შეკრულ ხით ნაგებ ქვაყრილიან სამარხში და ახლავს შეწირული ცხენი. მაგრამ სამარხული ინვენტარი მკვეთრად განსხვავდება ვანის მდიდრული სამარხებისაგან ოქროს ნივთების მინიმალური ოდენობით. ასე მაგ., № 1 სამარხში, რომელიც ძვ. წ. V ს-ის მეორე ნახევრით უნდა დათარიღდეს, აღმოჩნდა: ვერცხლის დიადემა, რკინის ცალმარა დასა და სამომარე ცული, რკინისა და ბრინჯაოს ისრისპირები, ვერცხლის სასმისი და ომფალოსიანი ფილა, ბრინჯაო-მარხები მჭერად შედარებისათვის არ გამოგადგება, რადგან ისინი ჩამდენად გვიანდელია (ძვ. წ. IV—III სს) და მათი გაერყება, ჩვენ ართი, უკავშირდება პოლიტიკური და ეთნიკური განვითარების სხვა რიგის ძვრებს— შერ. ე. თ. ს. ო. რ. დ. ა. ე. არქეოლოგიურ დაზარები დაზარაობში. გვ. 65, ეჭვეა დასას. ლტ.

20 ვანის მდიდრულ სამარხებში დაკრძალულ პირთა ქონებრივი ავსაღიდუმბს აბსოლუტური ოდენობის საილუსტრაციოდ იბრუნებს მოკლებული არ ჩანს მათი შედარება მონღულ-თუმიანის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ მგრანდ ქობალშენთა თანადრულ სამარხულ ინვენტართან. სამაგალიოდ დაეახლოვება ყველაზე მდიდარი მგრანდი ვაქარ-მოქალქისად მიწნული სამარხი (1967 წ. № 1 სამარხი) აღმოჩენილი ნივთები: ოქროსა და ვერცხლის წერისა მავთულს მჭერე ზომის სადა რკოდები, ბრინჯაოს თიხობოთა და ჩაშა, საწური და სტრატეი, 4 ქითურე ამფორა, შეკადანი ქამები, თასები, კოლეგები, კოჩოლები, სამარხულ და ამფორისკი (სულ 9 ჭურჭელი), წიფელფიჯურული დიდებულ კრატერი და ასეთ; ან კიდევ 1967 წელს გათხარული № 6 სამარხის ინვენტარი: ოქროს 1 ფარკიანი ბეჭედი და ქალქ ქიხიოს 1 სტატეი, 1 ვერცხლის თასი, 2 ამფორა, ხოლო სადასავე მონღულანზე—თიხის კოჭები, წიფელფიჯურიანი ლეკიანი, ასოქი, შეკადანი სამარხლები, ვაშები, ლანჩაკები, კოლეგები. საერთოდ სხვა სამარხებშიც ოქროსა და ვერცხლის მხოლოდ თითო-ორსა სამაყურა და სამარხულ ინვენტარულ ძირითადად კრამპითაა წარმოდგენილი— დოქრ. ობ. ა. კ. ო. ნ. ძ. ფიქნარის ბერძნული წარმოშობი, თბისილი, 1975.

21 ი. გ. ა. გ. ო. შ. ძ. ითხვისის სამარხი, სსმ, XIX-B, 1968, გვ. 31—45.

¹⁸ დოქრ. ანი 1, გვ. 113 და შემდგ.

¹⁹ ვანსა და მის მიდამოებში და საერთოდ დასავლეთ საქართველოს აღმოსავლეთ ოლქებში აღმოჩენილი ქვეყნისა-
2. ვანი III

ნაკვებელს სპარსი³⁸ გვხვდება მთელი რიგი სიახლე-
ნი: ბერძნული ყოფისათვის დამახასიათებელი ამ-
ფორები, მონეტის ჩატანება³⁹, სკეითურ-ირანული
სამაიროსაშენის ჩვეული მსახურთა თუ მონეტის
მსხვერპლშეწირვა და სხვ.⁴⁰ ამასთან, დარქმული
წესის მკვეთრი ცვლილება აღინიშნება მთელს „ვა-
ნის ქვეყანაში“ (და საერთოდ, ძველ კოლხეთის
აზოისაველი ოლქებში): ვრცელდება ქვევრსამარ-
ხები⁴¹; მკვეთრი ცვლილება შეინიშნება მატერიალ-
ური კულტურის ცალკეული კომპონენტების გან-
ვითარებაში: თუმცა ძვ. წ. IV საუკუნის მესამე მე-
ოთხეულში (და იქნებ უფრო გვიან — ამ საუკუნის
დასასრულამდე) ჭერ კიდევ შენარჩუნებულია ძვ. წ.
VI—V საუკუნისათვის დამახასიათებელი კერამიკის
ზოგიერთი ფორმა (ქვევრები, ყურმილიანი დო-
ქები, ირიკალიანი ბრტეკულია ვაშები და
სხვ)⁴², მაგრამ მასთან ერთად თანდათანობით ჩნდებ-
და ახალი ფორმები (რომელთა ტიპური ნიმუშები
წარმოდგენილია ვანის № 10 სამარხსა⁴³ და ვანსა-
კუთრებით მრავლად — ქვევრსამარხებში⁴⁴), შე-
მოდის აგრეთვე მოხატული კერამიკა: მოყვითლო
ფერის ანგობზე წითელი საღებავით მოხატული
ოლქები, რომლებშიც გვხვდება არა მხოლოდ სამარ-
ხებში⁴⁵. არამედ კულტურულ ფენებშიც⁴⁶. ანა-

³⁸ უკანასკნელ წლებში აღმოჩენილი ძვ. წ. III ს-ის
სამარხები თარის ქვეშეთა „გადახურულ“ (დაწერ. საქ.
1974 წ., გვ. 44.

³⁹ „ვანი I“, გვ. 208, 212 (ამავე კრებულში მონეტების
კატალოგი № 10, № 1). როგორც ჩანს, სამარხეული ინვენ-
ტარის ნაწილს წარმოადგენს 1975 წელს ნაპოვნი ჰიერონ II
საიკულტურო ოქროს მონეტები AO № 1975., გვ. 488, სურ. 1
„მონეტების კატალოგი.“ № 31).

⁴⁰ თუ „წარჩენილი კოლხა მეომრის სამარხში“ ორი
მონა-მსახურა ჩატანებულა („ვანი I“, გვ. 203), № 12 სა-
მარხში 7 „მსახურის“ ჩონჩხი აღმოჩნდა (საქ 1974 წელს,
გვ. 44). სინტეზისა, რომ „მონა-მსახურთა“ ჩატანება ამ
დროს რაიეთი მოსახლეობის სამარხებშია ნაკლებად
ხშირი: დაბლაგოშია და ნიქალაქეის ქვევრსამარხებთან
გვხვდება უივენტაროდ დამარხული ანაბანის ჩონჩხი
(ცნობა მოვეუროდეს ვ. თორიერავამ და ს. ზაქარაიამ).

⁴¹ „ვანის ქვეყნის“ ქვევრსამარხების შესახებ დაწერ.
ვ. თორიერავა დ. აბუკალოვიერის გახსენებით დაბლა-
გოში 1970—71 წწ., ვანი II, გვ. 48—67; Н. Ш. Кнгу-
рдзე. Дипнарский могильник. Тбилиси, 1976,
(მავე ნაშრომებში დასახელებულია მთელი ლიტერატურა).

⁴² საქ 1974 წელს, გვ. 100.

⁴³ „ვანი I“, გვ. 212 (№ 12 სამარხის ინვენტარი:
№ 10—11, 14—16).

⁴⁴ დაწერ. ვ. თორიერავასა და ნ. კიდურაძის დასაბ.
ნაწრ.

⁴⁵ ვანი I, გვ. 208, 212, სურ. 176.

⁴⁶ ვანი II, გვ. 25.

ლოგიური მოხატული დოქები გვხვდება აღმ. კოლ-
ხეთის სხვა ცენტრებშიც (მაგ. თბილისი⁴⁷), ასევე
აღმოსავლეთ საქართველოსა (თბილისში, კუმურსი⁴⁸
და ასურეთის სამაროვნებზე)⁴⁹ და სომხეთში⁵⁰.
ამასთან ერთად, თვით ვურჯლის ფორმა (მსხლისე-
ბურტანაინი პირგადაშლილი დოქი) ხდება ერთ-
ერთი წამყვანი ტიპი ამ ხანის კერამიკაში (ქვევრ-
სამარხებში წარმოდგენილი სამარხეული ინვენტარ-
ის მიხედვით), რაც თვალსაჩინო მოწმობაა ახალი
კულტურული იმპულსებისა (და იქნებ ეთნიკური
ინფლუენციისა).

ასეთვე სიახლე ჩნდება ოქრომჭედლობაშიც:
თანდათანობით ქრება ძვ. წ. VI—V და IV ს-ის პირ-
ველი ნახევრისათვის ავტო ტრადიციული და კონ-
სერვატიული ფორმების (გრეხილკალიანი 'რომ-
ბისებურფორმებიანი დიადემები, სტივანა საუკუნე-
ები და სხვ.) ნაცვლად, ჩნდება ტიპოლოგიურად
ახალი სახეობანი, რომელთაც ახლა უკვე აშკარად
გავნიციანი ბერძნულ-ელენისტური მხატვრული
კულტურის გავლენას (№ 9 სამარხში აღმოჩენილი
თავსაბურავი, რომელიც შედრის, ცხენისა და
ფრინველის „ელარუნებიანი“ გამოსახულებებითაა
შეღვენილი⁵¹; № 12 სამარხის ოქროს ყელსაბამი—
წნული ძეწკვი, რომელიც სერდოლიკის მძივებითა
და რქოსანი ლომის თავებითაა დამშვენებული⁵²)
და სხვ.

⁴⁷ ნაპოვნია № 2 სამარხში (იხ. რ. აბრამიშვილი.
თბილისი... გვ. 7).

⁴⁸ დ. კოტიძე. თბილისის არქეოლოგიური ძეგლები.
II, თბილისი, 1958, გვ. 47, სურ. 13; Б. А. Кудачин,
Археологические раскопки 1947 г. в Цалкинском районе,
Тбилиси, 1948, стр. 8, табл. III; К. Д. Квнжинадзе,
Памятники раннеантичного периода юго-восточной Грү-
зии, автореферат кандидатской диссертации, 1975, стр.
32—33.

⁴⁹ Г. А. Трпачян. О расписной керамике древ-
ней Армении, «Историко-филологический журнал», 1965,
№ 3 (30), стр. 272.

⁵⁰ ვანი I, გვ. 203—204, სურ. 166; პირდაპირი ინალო-
გიები ჩვენ ვერ მოვიძიეთ. შედარებით ახლოსა ირანში-
ტის აღმოჩენილი ოქროს ფიგურები (შდრ. Б. А. Кудачин,
1951, стр. 272, табл. 73/4).

მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ სწორედ ძვ. წ. IV ს-ის
ბერძნულ საუკუნეობის ნაწარში გვხვდება ჩვენ სხვადასხვა
„ელარუნებიანი“ ფიგურები.

შდრ. ა. კვიციანის დასაბ. ნაწრ., ამავე კრებულში.

⁵¹ AO № 1975 გ., გვ. 488, სურ. 1. ანალოგიური
სამკალი ფართობა გავრცელებულია ძვ. წ. III საუკუნე-
ში—I. С. Сиапат'яვა. Некрополь Нишфея, МИА,
69, 1959, стр. 91 (იქვე, დასაბ. ლტ).

მთელი რიგი სიახლეებისა შეიმჩნევა გარე ეკონომიურ ურთიერთობათა სფეროშიც. მათგან პირველ რიგში აღსანიშნავია: ა) მაკედონური ოქროს მონეტის გამოშვება (ფოლიკე მაკედონელის ოქროს სტატერი)⁵² და ბ) სინოპეს ეკონომიური გაყვანა, რაც აისახება სინოპური იმპერიის გავრცელებას⁵³ და სინოპური ტიპის ადგილობრივი ამფორების დამზადებაში. ამასთან ვანის ნაქალაქარზე სწორედ ძვ. წ. IV—III საუკუნეების კულტურულ ფენებში (მათ შორის ე. წ. დახურულ კომპლექსებში)⁵⁴ მრავლად აღმოჩენილი კრამიტები მოწმობენ ამ ახალ ეტაპზე ბერძნული ურბანისტიული არქიტექტურული ელემენტების გავრცელებას (სანტერგესოა, რომ ეს ელემენტები თითქოს თავს იჩენს აგრეთვე სასოფლო თემებშიც: ამას უნდა მოწმობდეს აბლაგოვში აღმოჩენილი სინოპური კრამიტით გაღაზებული მდიდრული სამარხი)⁵⁵.

ვეფირობთ, უკვე ზემოთქმული გააძღვეს გარკვეულ საფუძველს, რომ ძვ. წ. IV საუკუნის მეორე ნახევარი და III საუკუნის პირველი ნახევარი (ყოველ შემთხვევაში დასაწყისი მაინც) გამოყოფთ ცალკე ეტაპად ვანის ქალაქის ისტორიაში. ამას მხარს უჭერს სტრატეგიაული მონაცემებიც: ერთის მხრივ, ცენტრალურ ტერასაზე წარჩინებული მეომრის სამარხი⁵⁶ სრულიად აშკარად წინაზე ხანის საკულტო ადგილზეა გამართლი⁵⁷ და ზედა ტერასაც (ბორცვის წვერი) — ძვ. წ. VI—V სს. და IV ს-ის პირველი ნახევრის საკულტო ადგილი ძვ. წ. IV ს-ის მეორე ნახევარსა და III-ში სამარხების ზონადაა ქცეული⁵⁷, ხოლო ძველი ც.

წ. „კოლხური პერიოდის“) საკულტო ნაგებობანი განადგურებულ-განადწმარია და აღარ ფუნქციონირებენ. მეორეს მხრივ, იგივე სამარხები (ძვ. წ. III ს-ის დასაწყისისა) ქალაქის ისტორიის მომდევნო ეტაპის ვალენის კედლებითა და სხვ. ნაგებობებითაა განადგურებული და დაფარული.

ვანის ძველი ქალაქისა და ვანის ქვეყნის (და საერთოდ ძველი კოლხეთის) ისტორიაში ეს ახალი ეტაპი, რომელიც აგრე მკათიფი იჩენს თავს უკანასკნელი წლების არქეოლოგიურ მონაპოვარში, შესაძლოა, დაკავშირებული იმ დიდ პოლიტიკურ ძვებთან, რომელიც მკვეთრად აღინიშნება მეფის მახლობელ აღმოსავლეთში და აგრეთვე აღმოსავლეთ საქართველოში, სადაც სწორედ ამ დროისათვის⁵⁸ ჩვენ ვხედავთ ნამდვილ „ურბანისტიულ აფეთქებას“ (სამადლო⁵⁹, ნასტავისი, ციხე-ავრთა⁶⁰), ამასთან ერთად „საზხრეთული“ წარმოშობის აშკარა ელემენტებს, როგორცია, მაგალითად, ზრწყინვალე მონატული კერამიკა, რომელთაც აღინიშნება აღმოსავლურ-ანატოლიური (ცერძოდ, გვიანფორიული სტილის) გავლენა⁶¹, ან კიდევ ადგილობრივი წარმოების კრამიტებზე ბერძნული ასოები, რომლებიც კაპადოკიის ბერძნულ დამწერლობასთან ავლენენ მსგავსებას⁶². ამ თვალსაზრისით, უაღრესად საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ ვანში აღმოჩენილი „წარჩინებული კოლხი მეომრის სახელიც „დედატის“ (რომელიც მის პირად უფლებრივ ოქროს საბეჭდავ-ბეჭედზეა წარწერილი) ახლო მსგავსებას მცირეაზიურ, კერძოდ, კა-

52 ვანი III, გვ. 70, „მონეტების კატალოგი“, № 25. ეს ფაქტი ძიოთაა საინტერესო, რომ იგი თითქოს მოასწავებს კოლხეთის ბაზარზე მაკედონის მეფეების ოქროს გამოჩენას, რომელიც აღნიშნულია როდესაც შესაძლებელია ძვ. წ. III ს-იდან კოლხეთისა და იბერიის ბაზრებზე (იგულისხმებოდა ალ. მაკედონელისა და ლიზიმაქის მონეტებისა და მათი ადგილობრივი მიზამაქების უფროდ გავრცელება — დ. კ. ანანაძე. ქართული ნუმიზმატიკა, თბილისი, 1969, გვ. 32, და შემდეგ: იო. ლორთქიფანიძე, ანტიკური სამყარო და ქართლის სამეფო, გვ. 56 და შემდეგ: იო. ლორთქიფანიძე, ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი, გვ. 120—122; გ. უ. დ. უ. ა. საქართველოში გავრცელებული არქანდრე მაკედონელისა და ლიზიმაქის სახელით მოჭრილი მონეტები, „მაკენ“, ისტორიის... სერია, № 1, 1973, გვ. 51—65).

57 ნ. ბ. შ. ბ. ა. ი. ვანის არქეოლოგიური შესწავლის ისტორია, ვანი I, გვ. 88—90; საქმე 1974 წელს, გვ. 44.
58 სწორედ ძვ. წ. IV ს-იდან, ისევე როგორც ძველი კოლხეთის აღმოსავლეთ ოლქებში, აღმოსავლეთ საქართველოში ვრცელდება დარქოპლის ახალი წესი — ქვევრისამარხები — მაგ. ქვემო ქართლი (К. Д. Внжвинадзе. Памятники раннеантичного периода юго-восточной Грузии (авторфегеда кандидатской диссертации). Тбилиси, 1975, стр. 8—9). აგრეთვე მტკვრის ხეობაში — ციხეაგორაზე (იხ. საქმე 1975 წ.).
59 იხ. იუ. გ. ა. გ. შ. ბ. ი. ს. ანგარიშები კრებულში „საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიური არქივები“, II, 1957, გვ. 53—62; III, 1974, გვ. 79—91.
60 ნასტავისისა და ციხეაგორის არქეოლოგიური გათხრების შესახებ იხ. ალ. ბოროძისა და გ. ციციტიელის ინფორმაცია კრებულში საქმე 1972—1975 წწ.
61 იხ. გ. ა. გ. შ. ბ. ი. ს. საშალო მონატული კერამიკა, „ქეგლის მუზეუმი“, № 23, 1970, გვ. 41 და შემდეგ.
62 იხ. დავითაშვილი ე. უ. თ. ანანაძე, ს. ხაზარაძე.

53 რ. უ. თ. უ. რ. ი. ძ. ამფორები... გვ. 82 და შემდეგ.
54 საქმე 1975 წელს.
55 ე. თ. ო. ლ. ო. რ. ა. ე. მდიდრული სამარხი... გვ. 77.
56 საქმე 1975 წელს.

პალოკურ საკუთარ სახელთან პოულობს⁶³. აქ ისიც აღსანიშნავია, რომ პალოკური გავლენა აღინიშნება აგრეთვე ვანშივე აღმოჩენილ ძვ. წ. IV ს. ს. გლიტიკურ ძეგლებზეც⁶⁴.

3.1. ვანის ძველი ქალაქის განვითარების შემდგომი პერიოდი ძვ. წ. III—I სს-ებს ეთხებება და ამ დროს იგი, ჩვენი აზრით, ფუნქციონალურ-ტიპოლოგიური თვალსაზრისით საბარძო ქალაქს წარმოადგენს. უკანასკნელი წლების აღმოჩენები თითქოს ადასტურებს ამ მოსაზრებას და ამჟამად ყველა უბანზე ძვ. წ. III—I საუკუნეებისათვის მხოლოდ სატაძრო-საკულტო და საზოგადოებრივი დაწესებულების ნაგებობანია წარმოდგენილი⁶⁵: სულ ქვედა ტერასაზე, ჩრდ. მხრიდან, როგორც ცნობილია, მშენებლობის ქალაქის კარბქის არქიტექტურული კომპლექსი, რომლის შემადგენლობაშია პატარა ტაძარი — სამლოცველო საკრთხებელითურთ (ლუდის კარი)⁶⁶. ამ კომპლექსიდან ასიოდ მეტრის დაცილებით, 1972 წლიდან გამოვლინდა და ამჟამად თახრება ძვ. წ. III—I სს-ის საკმაოდ რთული და გრანდიოზული საკულტო-სატაძრო კომპლექსი, რომელსაც თითქმის 700 კვადრატული მეტრი ფართობი უყავია. ახლად აღმოჩენილი კომპლექსი, რომელიც სამხრეთი მხრიდან გალავნის კედლით ყოფილა შემოზღუდული, რადენიმე ერთმანეთთან დაკავშირებული ნაგებობისაგანაა შედგენილი: კოშკისებრი შენობა და მის წინ გამართული სამსხვერპლო მოედანი, ორილიბიანი სვეტებიანი დარბაზი, ქვითნაგები ხუთსაფეხურიანი კიბე და მონოლითში ამოკეთილი საკრთხებელები, საზღავე შეწირულბოთათილი განკუთვნილი მოზრდილი დარბაზი, რომელშიც აღმოჩენილია დიდი ზომის ქვერები, ამფორები და სხვ. კურჩეული, რომელითაც ზოგიერთი სხვადასხვა ჭრის მარცვლეული იყო სავსე. „სამსხვერპლო მოედანზე“ დადასტურებული რიტუალი ემსავსება ჩვენს

მთიანეთში ქართველი ეთნოგრაფების მიერ აგრეთვე აღმოჩენილ წარმართულ რელიგიურ დღესასწაულს „ხატობას“. აღსანიშნავია აქ აღმოჩენილი კოლხური ამფორების სიმრავლე. ამასთან ისინი ერთმანეთისაგან განსხვავდება ზოგიერთი ტიპოლოგიური დეტალითა და კეციით, რაც იმის მუშაყებელია, რომ ეს კურჩეული (და მასში მთავისებელი ღვინო თუ მარცვლეული) ძველი კოლხების სხვადასხვა ცენტრშია დამზადებული და მერქა აქ შეწირული. ასევე მსხვერპლად შეწირულ საქონელსა და ცხოველთა შორის უკრძალვებას იქცევს მთიანი ფუნისათვის დამახასიათებელი ჭიხვის რქები და კიდევ მრავალი სხვა დეტალი⁶⁷.

ამ ახლად აღმოჩენილი კომპლექსისაგან დასავლეთით, 50-მდე მეტრის დაცილებით, როგორც ცნობილია, გამოვლენილია „კონტრფორსებიანი ნაგებობის“ ნაშთები⁶⁸ და „პოზიტიური ტაძარი“⁶⁹, რომლის მიმდებარე ტერიტორიაზე კი ისახება კიდევ ერთი გრანდიოზული ნაგებობა: ჩეჩეჩრობით აღმოჩენილია დიდი ზომის კარგად დამუშავებული ქვათილები, კედლის ნაშთები, მშლავი კრამლეული და ქალღვთების პირე-ლიეფური გამოსახულებებით მართული სვეტისთავი⁷⁰. ე. ი. აშკარაა, რომ აქაც საქმე გვაქვს საკულტო-სატაძრო ან საზოგადოებრივი დანიშნულების შენობასთან.

ცენტრალურ ტერასაზეც, როგორც ცნობილია, ჩეჩეჩრობით აღმოჩენილია მხოლოდ საკულტო („მარკული ტაძარი“, „ხატის ბუდელი“, „აბსი-დიანი ნაგებობა“) და საზოგადოებრივი დანიშნულების შენობები⁷¹.

დაბოლოს, სულ ზედა ტერასაზე — ბორცვის წვერზეც, როგორც უკანასკნელ წლებში დაზუსტდა, გალავნიანი შემოზღუდული ფართობზე საკულტო ნაგებობათა შორის მთავარი იყო შეიღსაფხეზურიანი მონუმენტური ღია ტიპის საკურთხეველი⁷².

ამრიგად, ძველი ქალაქის ყველა უბანზე საკულტო-სატაძრო ნაგებობანია და ძვ. წ. III—I საუკუნეებისათვის არსად არაა დადასტურებული ისა-

⁶³ დ. წყნ. მარჯ. ლ. რ. თ. ი. ვ. ა. ძვ. არქაული და „არქაოლოგიური“ საბუქნავები ვანდან, ვანი 11, გვ. 134—146.

⁶⁴ მარჯ. ლ. რ. თ. ი. ვ. ა. ძვ. არქაული..., გვ. 163.

⁶⁵ მეტად რთულია საკითხი იმის შესახებ, თუ როდის დაიწყო ეს მშენებლობა. არქეოლოგიური მასალები მიწინააღმდეგობას, რომ ძვ. წ. III საუკუნის დასაბრუნეს ეს კედლები უკვე არსებობენ (მდრ. ვანი 1, გვ. 170); მეორე მხრივ, ისინი ფარკენ ძვ. წ. III სს-ის დასაწყისის სამარხებს (საქმე 1974 წელს, გვ. 44—45). ასე, რომ დიდი მშენებლობის დასაწყისი სალკა ძვ. წ. III სს-ის შუა ნაწილშია უფრო სავარაუდოებელი.

⁶⁶ დ. წყნ. ვანი 1, გვ. 28—30, 148 და შემო.

⁶⁷ სრული ანგარიში გამოკვეყნდება ამ კომპლექსის დასრულების შემდეგ. წინასწარი შედეგები იხ. ვანის არქეოლოგიური ექსპედიციის ყოველწლიური ანგარიშები: საქმე 1973 წელს, გვ. 45—48, ტაბ. VII—X; 1974 წელს, გვ. 100—101, ტაბ. X—XI; AO № 1975 რ. გვ. 487—488.

⁶⁸ ვანი 1, გვ. 190 და შემო.

⁶⁹ ვანი 1, გვ. 176 და შემო.

⁷⁰ ვანი 11, გვ. 20—23.

⁷¹ ვანი 1, გვ. 198 და შემო.; ვანი 11, გვ. 23—31.

⁷² საქმე 1974 წელს, გვ. 41—43.

ცხოვრებელი კულტურული ფენები, რის საფუძველზეც ჩვენ კვლავინდებურად ვვარაუდობთ, რომ აქ ამ დროს სატაპრო ცენტრთან, სატაპრო ქალაქთან გვაქვს საქმე⁷². ეს თუ აეროპოლისია, როგორც ზოგიერთი მკვლევარი ფიქრობს⁷⁴, მაშინ აქ უნდა ყოფილიყო ძველბერძენი ზედაფენის საცხოვრებელი (როგორც ეს წინამორბედ ეპოქაში, ე. ი. ძვ. წ. V—IV სს-ისთვისაა დადასტურებული), ხოლო საქალაქო დასახლება მის ფერადობებზე და ბორცვის ძირში, ან მის უშუალო მიმდებარე ფართობზე უნდა ყოფილიყო განლაგებული. ასეთი „საერო“ ტიპის ნაქალაქარი ამჟამად აღმოჩენილია მდ. რიონისა და სულორის შესართავთან (საყანჩის ველს რომ უწოდებს ადგილობრივი მო-

73 ეს მოსახრება ვახიარებს ჩიგმა სვეციანსტებმა ეან-1-ის შესახებ გამოკვლევებულ რეკონსტრუქციას: იხ. ი. ბრა-ზონსკის (ბაიანე, ისტორიულ... სტრია, 1973, № 3, გვ. 170), ალ. შჩეგოლის (ВДИ, 1975, № 2, გვ. 145) და კ. შავესკის („Archaeologia“, Warszawa, 1972, XXIII, стр. 106—107) რეკონსტრუქციას.

74 შტრ. Г. А. Лордкипანიძე. К истории древней Колхиды. Тбилиси, 1970, стр. 41, прим. 2: «...палатки нескольких храмов на акрополе не может служить доказательством того, что там был храмовый город. На акрополе Присны, Афиш и Пантикапсы также открыты разрозненные несколько храмов...». ყ რ ე რ ა თ ი: დასახლებული ქალაქების შედარება ძვ. წ. III—I საუკუნეების ენის ქალაქთან უკვლად გაუმართლებელია საყოველთაოდაა ცნობილი, რომ პერიელს დროიდან ათენის აეროპოლისმა დაყარა გამაგრებული ციტიადლის მნიშვნელობა და პოლიტიკური ბატონობის ფუნქციას აეროპოლისის არქიტექტურულ ანსამბლს ბერძენულ სამყაროში ათენის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური და კულტურული პეიზაჟის სიმბოლის წარმოადგენდა. ქალაქი ყველა თავისი ატრიბუტით აეროპოლისის ძირში იწყობდა და ერეკელი ტერცტორია საუბრით გალავნის კედლებით იყო გარშემოტყობილი. პრინციპი აეროპოლისის ნაგებობანი კი (რომელთა შესახებ აგრე უკუყვანოლ შესვლობა) იერ გამოყვნილი არაა, ხოლო ქალაქში ტარტებს გარდა იყო აგრე, პარტანეიონი, სტე. საზოგადოებრივი დანიშნულების ნაგებობანი და, რაც მთავარია — საცხოვრებელი კვარტალები და ეს ყველაფერი ენის ქალაქთან განსაკუთრებით არაბოლოდანი ერთად ერთად თავდაკეთი სისტემაში იყო მოქცეული (იხ. ლუნდელ. Vseобщая история архитектуры. 2. Москва, 1973, გვ. 304—306). დაახლოებით ასეთია პანტიკაპონიში (შტრ. В. Д. Блаватский. Античная археология Северного Причерноморья, Москва, 1961, стр. 191 и сл.) მ ე რ ა რ ე: მეცნიერული ნაპირების ელემენტარული წესები მოითხოვს საინტისპირა დებულებათა არგუმენტაციის ზუსტად გადმოცემას: შე რომ ქალაქში რამდენიმე ტრანს არსებობით არ ემპტივება ენის „სატაპრო ქალაქობას“ (თავისი წარმოშობის სხვა ადგილს, გვ. 35, გ. ლორტიჟანძე მოვითხოვს... „...святнища могли находиться в городе.

სახლებობა). უკვე ზედაპირული დაზვერვებისას⁷⁵ კრამიტების სიმრავლე და საკმაოდ დიდი ფართობი (20—25 ჰექტარი) მოუთითებდნენ, რომ აქ საქმე გვაქვს საქალაქო ტიპის დასახლებასთან, რომელიც ენის ძველ ქალაქთან (სახელოდანიენის გარის) სახელით ცნობილ ბორცვზე რომ ითხრება) იყო მკიდროდ დაკავშირებული (სურ. X). თუმცე ახლადმოთხრნილი ნაქალაქარის ტერიტორია ხანგრძლივი სამალბატაე სამუშაოებითაა ცდიერ დაზინებული, მაინც უკვე პირველივე გათხრითი სამუშაოებისას აღმოჩნდა საკმაოდ მოზრდილი ნაგებო-

ხო от этого город не становился „храмовым городом“). არამედ იმით, რომ ძვ. წ. III—I სს-ში ქალაქის ყველა უბანზე მ ბ ი რ დ და სულტო-სატაპრო ნაგებობება და არსად ჩანს საშობსლოსათვის დამახასიათებელი კულტურული ფენები. ეს სასტუმო სწორად შენაშენს რეკონსტრუქციას: „...в пользу своей точки зрения О. Д. Лордкипанидзе приводит два наиболее веских аргумента: 1) отсутствие на территории городища сооружений жилого характера, а также культурных слоев, характерных для городских поселений обычного типа; 2) обилие культовых зданий на всех трех основных террасах городища (А. Н. Шерлов. Рецензия на книгу „Вани I“. ВДИ, 1975, № 2, стр. 145).

რაც შეეხება სტრაბონთან მოხსენიებულ ლავიოტის სპლიტეკის ენის ქალაქთან იდენტიფიკაციას, რომელსაც აგრეთვე უარყოფს ლორტიჟანძე, ამ საკითხზე ჩვენ სანაგებობა წერილი გამოკვლევების და იქ მოთხრად არგუმენტაციას აქ აღარ ვაიჭიერებთ (იხ. О. Д. Лордкипანიძე, К локализации... ВДИ, 1972, №, стр. 106—125). აღვინაშენო მოლოდ (გ. ლორტიჟანძის შენიშვნების პასუხად. შტრ. შის დასახ. ნაშრ. გვ. 35): 1. სტრაბონის ტექსტიდან არსადან არ ჩანს, რომ ლავიოტის სპლიტეკის მთებში მდებარეობდა (იხ. ჩვენი დასახ. წერილი, გვ. 111, შენიშვნა 32); 2. ტერცმითი თუ სერბო სატაპრო ქალაქის მოხსენიების არაფერი შემთხვევითაა ცნობილი (იხ. ჩვენი დასახ. წერილი, გვ. 107, შენიშვნა 1). 3. გ. ლორტიჟანძეც წერს: „Храмовые города имели специальное название — птерополис. Иногда они называются храмовыми государствами или храмовыми общинами“. აგრეთვე უნდა მოხსენსებოდეს, რომ სერბოლსც ამ ქალაქების ზოგადი სახელწოდებაა, ხოლო თითოეული მათგანი მთავარი ტაპროს ამ სხვა სახელით იწოდებოდა. ასეთე „храмово государство“, „храмовая община“ თანამედროვე მეცნიერების შემუშაებულ ტერცმინება და სტრაბონთან მის ნაცვლად გვაქვს თუ სერბო. ამას გარდა არ შეიძლება არ აღინიშნოს მხინია წინააღმდეგობება, რომელიც ახლავს გ. ლორტიჟანძის შესვლობას: ერთის მხრივ: „святнище, храмовую общину Аполлона нельзя отнести к разряду храмовых городов“; მეორეგან: „храмовые города иногда называются храмовыми общинами“.

75 იხ. გ. ლიქელს წერილი ამავე კვლევაში.

ბა (რომლის ნაშთები თითქმის 400 კვადრატულ მეტრ ფართობზეა უკვე ფიქსირებული). იგი რიყის ქვით შედგენილ საძირკველზე ამოყვანილი ალიზ-ავერუბის ნაგებობა, ვაძახურული ყოფილი ვანური ტაძრის დიდი კრამიტებით და შედგებოდა რამდენიმე სათაესისაგან. გათხრებისას აღმოჩენილი მასალა — კლხური ქვევრები, ამფორები, დოქები და ქაშები. ევტრაქლური საქილო დაწვისათვის განკუთვნილი პირამიდული ფორმის სწაფები, ბერძნული ევრაქია (როდოსის, სინოპეს, კოსის ამფორები, მცირეზიული შავ-და წითელკლავიანი ევრაქია, საფეხე ლანგრები), ტერაკოტული პლასტიკის ფრაგმენტები და სხვ. ძვ. წ. III—I სს-ებით თარიღდება და თითქმის ანალოგიურია ვანის ნაქალაქარზე აღმოჩენილი მასალების⁷⁶. ისიცაა აღსანიშნავი, რომ ეს საქალაქო დასახლებაც დაზარეული და გადამწვარია.

3.2. ვანის ძველი ქალაქის ფუნქციის საკითხს მჭიდროდ უკავშირდება ძვ. წ. II—I სს-ში მისი პოლიტიკური სტატუსის საკითხზე გამოთქმული ძალზე საინტერესო მოსაზრებანი. ჭერ კიდეც ნ. ხოშტარიამ გამოთქვა ვარაუდი ენში მითრიდატე VI ევპატორის საომარი სამზადისის შესახებ⁷⁷. შემდგომ გ. ლორთქიფანიძემ ვანის ნაქალაქარზე აღმოჩენილი პონტოს სამეფოს მონეტების საფუძველზე დაასკვნა, რომ მითრიდატე VI ევპატორი, კოლხეთის ზღვის სანაპირო ზოლის ძვ. წ. 111—110 წლებში დაპყრობის შემდეგ, უკვე 105—99 წლებში იპყრობს კოლხეთის შიდა რაიონებსაც და იქ აყენებს თავის გარნიზონებს, რის შედეგადაც უნაიშვებლოვანესი სტრატეგიული პუნქტი — ციხე-ქალაქი⁷⁸. ამ მოსაზრებებს საყრდენი იზიარებს გ. დუნდუა და თავის მხრივ გამაერთიანებს კიდევ ერთ ახალ ჰიპოთეზას: ძვ. წ. 83—80 წლებში ენში იქნა კოლხეთის სამეფოს გააგებლად მითრიდატე VI ევპატორის ვაჟი მითრიდატე უმცროსი⁷⁹. ეს მოსაზრებანი უთუოდ ანგარიშგასაწევი,

მაგრამ ჩვენ მაინც ჭეჭრებით გვიძიძის მათი უყოყმანოდ ვაზიარება. პირველ რიგში უნდა დასაბუთდეს, რომ ძვ. წ. 105—90 წლებს შორის ვანის ქალაქი ნამდვილად დაიპყრო მითრიდატე VI ევპატორმა და ამ დროიდან წარმოადგენდა იგი პონტოს სამეფოს პლაკდარმს რომაელთა წინააღმდეგ ბრძოლაში. მაგრამ არც ერთი წერილობითი წყარო არ აღნიშნავს მითრიდატეს მიერ კოლხეთის შიდა ქალაქების დაპყრობას და იქ გარნიზონების ჩაყენებას⁸⁰. მეორე მხრივ, არც ვანის აჩქეოლოგიური მასალა მოწმობს II—I საუკუნეების მიჯნაზე ჩაიმე დიდი ბრძოლის კვალს (თუმცა, ის თქმა უნდა, მითრიდატე VI ევპატორის შექმნილ ქალაქის უბრძოლველად აღება).

მეორე მხრივ, თვით ვანის ქალაქი (საუღვინეების გორაზე რომაა აღმოჩენილი) აბეჭვია, რომ რაიმე მნიშვნელოვან სტრატეგიულ ადგილზე მდებარეობდეს. აქ ქალაქის დაწინაურება მდიდარი სასოფლო-სამეურნეო პირობებითა და საუკურო მაგისტრატლთან ახლოს მდებარეობით იყო უფრო გაპირობებული.

ერთადერთ ყველაზე უფრო დამაჩერებელ არგუმენტად ზემოაღნიშნული მოსაზრებისათვის მართლაც შეიძლება მივუვინჩნა⁸¹ პონტოს მონეტების ხშირი აღმოჩენების ვანის ძველ ქალაქში⁸², მაგრამ ამ აღმოჩენების ტროპოგრაფია ისევ საკუთრივ ნაგებობებს უკავშირდება და გამორიცხული არაა, რომ ისინი შესივლობა წარ-

⁸⁰ გ. ლორთქიფანიძის აზრით, ეს აქცია ისახლება სტრაბონის ერთ-ერთ ცნობაში (XI, 3, 28): „ხოლო როდესაც გაძლიერდა მითრიდატე ევპატორი, ის გახდა კოლხიისა და ყველა ამათი ბატონი, რომლებიც დაუმთო მას ატიატრისა და სისილის ძემ, ისე ზრუნავდა ამ ადგილნებისათვის, რომ იქ 75 ციხესიმაგრე ააგო, რომლებიც მოათავსა მეტი წილი ვანისა“. მიუხედავად იმისა, რომ სტრაბონის ცნობით მითრიდატეს ენსა ზღვის სანაპირო (ახ. XI, 3, 2), ხოლო ზემოთ მოხსენილი ცნობა ენმა ვანის სავად სიმაგრეების შემგებლობას პარიადრის მხარეში, გ. ლორთქიფანიძემ აბტყობს: Ясно, что здесь преувеличенные данные. И среди 75 крепостей были и старые укрепления, которые Митридат просто восстановил. Правда, Страбон говорит, что самые значительные из этих укреплений были сооружены в Париадрской горной области, но не исключено наличие таковых и в Колхиде. К числу таких крепостей мы относим и Вани* (Г. А. Лордкипанидзе. К истории... стр. 25—26). პარიადრის მხარეში მდებარეობდა აბუგუმეტაციის ლავა და სტობი (დუდუა და დუნდუა).

⁸¹ Г. А. Лордкипанидзе. К истории... стр. 20—21, 108.

⁸² დანერ. აბუგუმეტაციის მონეტების კატალოგი.

⁷⁶ დანერ. საქ 1975 წელს.

⁷⁷ Н. В. Хостария. Археологические раскопки в Вани в 1959 г., საქართველოს მეც. აკადემიის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის სამეცნიერო სესია, მიღწეული 1959 წლის სავად-არქეოლოგიური კვლევა-ძიებისათვის, მისწავლათა შედეგ შემაჯავრო, იბლ. სიბი, 1960, გვ. 50; ზღ. რ. Г. А. Лордкипанидзе. К истории..., стр. 27.

⁷⁸ Г. А. Лордкипанидзе. К истории..., стр. 20—21.

⁷⁹ გ. დუნდუა. იტრებოდა თუ არა მონეტა ვანში? „მეცნ.“ (ისტორიის... სერია), 1974, № 2 გვ. 157.

მოადგენდნენ. ყოველ შემთხვევაში, ჩვენს მიერ შესწავლილ ტერიტორიაზე ხომ, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, არც საბაზრო მოედნებია და არც საცხოვრებლები, რაც ჩვენი აზრით, არ გვაძლევს უფლებას, ვანის ნაქალაქარზე აღმოჩენილი მონეტების მიხედვით ვილაპარაკოთ მათ მიმოქცევაზე ამ ქალაქში, მაგრამ ისინი შესაძლოა ასახევენ ქვეყნის საერთო პოლიტიკურსა და ეკონომიურ სიტუაციას⁸². ასევე ვანის ნაქალაქარზე აღმოჩენილი ჭერ არც ერთ ნაგებობა და საერთოდ მთელი ქალაქის იერი არ მიგვანიშნებს, რომ აქ ეივარაუდოთ კოლხეთის მიყვლ დანიშნული მითრი-ლატე უმკროსის ადგილამყოფელი, როგორც ამას გ. ლუნდუა ვარაუდობს⁸⁴. შესაბამისად, ვერც გ. ლორთქიფანიძისა და გ. ლუნდუას ახალ მონაზრებაზე ვაიხიარებთ, რომ 80 წლის ქალაქის დანგრევა განხორციელდა ძვ. წ. 80 წელს მითრიდატე VI პონტოელის მიერ, როგორც ურჩი ვაყის რეზიდენციის⁸⁵, მით უფრო რომ ნაქალაქარზე აღმოჩენილი მონეტები (პართული რაქაშა, მითრიდატე VI პონტოელის მონეტა, ეპისტოფოროსი)⁸⁶ მოწმობენ ქალაქის არსებობას ყოველ შემთხვევაში ძვ. წ. 49 წლამდე მაინც⁸⁷.

3,3. ჩვენს ადრე ვიკვ აღვნიშნეთ ელინისტური კულტურის ძლიერი გავლენა ვანის ძველ ქალაქში, რაც სხვადასხვა სახით მკვლავდება (ხუროთმოძღვრებაში, კერამიკაში თუ ოქრომქვედლო-

ბაში, რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებში)⁸⁸. ამ თვალსაზრისით უკანასკნელი წლების აღმოჩენებიდან განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს 1975 წელს აღმოჩენილი ტიფური ჰერაკლეს გამოსახულებით⁸⁹, რომელიც იმეორებს იმ სახეს, რომელიც უფრო ადრე ვანშივე აღმოჩენილ ჰერაკლეს ძირნაქოს გამოსახულებაზეა წარმოდგენილი (სურ. 110)⁹⁰. საესეთი აშკარაა, რომ ჰერაკლეს გამოსახულებები ვანშივე აშხადგნდნენ. ეს ფაქტი კი სასრულიად გაკვეცილი მნიშვნელობისაა: დასტურდება ანტიკური წერილობითი წყაროების ცნობები ჰერაკლეს ემულტის კოლხეთში პაპულარობის შესახებ, რაც იქნოთ აიხსნება, რომ ბერძნული მითოლოგიური ვადმოცემების თანახმად, ჰერაკლემ გაათავისუფლა სწორად კავკასიონს მიჯავჭული პრომეთე (ჩვენი ამირანის ორული). ბერძენი ისტორიკოსის დურისის (ძვ. წ. 340—275 წწ.) ცნობით: „...კავკასიის მცხოვრებნი მხოლოდ ზევსს და ათენას არ სწირავენ მსხვერპლს, ვინაიდან ისინი იყენებ პრომეთეს დასვის მიზნში, ჰერაკლეს კი იმის გამო, რომ პრომეთეს მჭივრავი არწივი განგმირა, განსაკუთრებულად სცემენ თაყვანს“⁹¹. ახლადაღმოჩენილი ტიფურის ამ ცნობის თვალსაჩინო და დასატყურება და კულტურულ-ისტორიული თვალსაზრისით უადრესად ღირსშესანიშნავი ფაქტი...

აქ ჩვენს წინაშე კიდევ ერთხელ დგება უადრესად რთული საკითხი ელინისტური კულტურის გავრცელების შესახებ. ჩვენს უკვე გამოთქმით მოსაზრებაზე, რომ ელინისტური კულტურა კოლხეთის აღმოსავლეთ ოლქებში (და ეგრძოდ, ეგვიპტეში) და აღმოსავლეთ საქართველოში ძირითადად მკითრე აზიიდან ვრცელდებოდა და იგი აღმოსავლურ ქართული ტომების — მესხების საკოლონიზაციო მოძრაობასთან უნდა იყოს დაკავშირებული (საინტერესოა, რომ თვით სატაძრო ქალაქის ორგანიზაციული ფორმა დამახასიათებელია კაპადოკი-

⁸² ზღ. კ. Голенко. Понтийская монета времён Митридата VI на Боспоре, «Klio», В. 46, 1965, стр. 307—322. თოთხი გ. ლორთქიფანიძე შენიშნავს: «...возможно эти монеты принадлежат войнам понтийского гарнизона, но не исключено, что они могли превратиться в настоящее средство обращения, служа разменной монетой, как это было в Северном Причерноморье (Г. А. Лордкипанидзе, К истории... стр. 108—109)».

⁸⁴ ზენის ნაქალაქარზე აღმოჩენილი სპილენძის ანონიმური მონეტების ემისიის შესახებ.

⁸⁵ იხ. აჰვე კრებულები, გვ. 130. აჰვე უნდა შეენიშნოთ, რომ ამ პირობების ერთ-ერთი თანადატრია ადრე იმ მონაზრებას ავითარებდა, რომ ვანი, რომელიც თოთქის მითრიდატე VI ეგვატორის სიმაგრეს წარმოადგენდა, ძვ. წ. 66 წელს დაანგრა პომპეუსმა და ჩვენთან პოლემიასის დაწერილებით „აღდგენდა“ ბრძოლის დეტალებს იხ. Г. А. Лордкипанидзе, К истории... стр. 32—33: «Примлете с ожесточением штурмовали город, бросая бныла урону».

⁸⁶ იხ. აჰვე კრებულები „მონეტების კატალოგი“.

⁸⁷ ვანის ძველ ქალაქის დანგრევის შესახებ ჩვენს მოსაზრებანი იხ. ვანი I, გვ. 42, აგრეთვე, К докладу... 147.

⁸⁸ დაწვრ. ით. ლორთქიფანიძე. ელინისტური კოლხეთი, „საბჭოთა ხელოვნება“, 1971, წ. № 2, № 9; 1971, № 8, ვანი I, გვ. 39.

⁸⁹ სურ. 1975 წელს; АО в 1975 г., გვ. 488.

⁹⁰ იხ. მათივე სტ. ვანში აღმოჩენილი ჰერაკლეს გამოსახულებანი მედალიონი, „ძველს მეგობარი“, № 33, თბილისი, 1973, გვ. 46—49.

⁹¹ იხ. ა. ს. ურბანიძე. ძველი კოლხეთი არქანოების თქმულებაში. თბილისი, 1964, გვ. 343, ით. ლორთქიფანიძე. ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი, გვ. 146—147.

ისა და ფრიგიისათვის⁹², ე. ი. ამ ტერიტორიისათვის სადაც მესხური ტომების უძველესი საცხოვრისი აკრალედება). თუმცა, როგორც სმართლიანად შენიშნავს ა. შიგელოვი⁹³, მთლიანად არ შეიძლება გამოირჩეოს ელინისტური კულტურის ცალკეული ელემენტების გავრცელება და გავლენა ზღვისპირეთიდანა⁹⁴, საიდანაც ხორციელდებოდა სავაჭრო-ეკონომიური ურთიერთობა ბერძნულ სამართანთან. მაგრამ ჩვენ ვერ გავიზარებთ იმ თვალსაზრისს, რომელიც წამოაყენა გ. ლორთქიფანიძემ. მისი მტკიცებით ელინისტური კულტურა კოლხეთში წარმოიშვა თითქოს ადგილობრივი ნიადაგზე — ზღვისპირა ბერძნული ქალაქებისა და კოლხური კულტურების სინთეზის შედეგად⁹⁵. პირველ რიგში, ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ელინურისა და ადგილობრივის ყოველგვარი ურთიერთობა როდია ელინიზმი: დიდი ბერძნული კოლონიზაციის ხანაში (ძვ. წ. VII—VI სს.) ელინური და ადგილობრივი ელტურებთან ურთიერთობის პროცესი საკმაოდ ინტენსიურად მიმდინარეობდა მთელს ხმელთაშუაზღვისპირეთსა და შავიზღვისპირეთში, მაგრამ მაშინ არ განვითარებულა ის მოვლენები. რომელიც აგრე დამახასიათებელია ელინისტური ხანისათვის და ამასთან სრულიად გარკვეული რაიონისათვის. ელინური და ადგილობრივი (უპირატესად აღმოსავლური) ელემენტების შერწყმისა და ურთიერთშემუქმედების ის პროცესი, ელინისტური კულტურის განმსაზღვრელი რომაა, გაპრობებული იყო იმ მოვლენებით, რომელიც გამოიწვია მაკედონელთა ექსპანსიამ და წინა აზიაში ბერძენთა ახალი კოლონიზაციის პროცესმა. ელინისტური კულტურა სწორედ ამ დროს

წარმოიშვა⁹⁶ და ნიშანდობლივია, რომ კოლხეთში სწორედ ელინისტური კულტურის ელემენტებია წარმოდგენილი (განსაკუთრებით არქიტექტურასა და რელიგიისში⁹⁷. ამიტომაც არ შეიძლება მათი გავრცელება ბერძნული კოლონიზაციის შედეგად კოლხეთში დაარსებულ სამოსახლოებისა და ადგილობრივი კულტურის სინთეზის შედეგად მივიჩნიოთ; მით უფრო, რომ ეს სამოსახლოები არასდროს არ წარმოადგენდნენ ბერძნული კულტურის რამდენადმე მნიშვნელოვან კერებს⁹⁸. შე-

прежде всего затронуло правящую верхушку страны, а в эллинистическую эпоху проникло в сравнительно широкие круги средних слоев населения Колхиды, оказавших как социально-экономическую, так и идеологическую сферу. Эллинистическая эпоха в Колхиде ознаменовалась: широким распространением эллинистической строительной техники, а также архитектурных форм, появлением греческих форм в керамике, изменением отдельных элементов погребальных обрядов, широким распространением греческого языка и письменности, синкретизмом греческих и колхидских религиозных верований и пр.» (Г. А. Лордкипанидзе, Древняя Колхида в VI—II вв. до н. э., автореферат докторской диссертации, Тбилиси, 1975, стр. 11, 63—64).

⁹⁶ დაწერ. იმ. ლორთქიფანიძე, ელინიზმი..., ასპექტის ხელნაწილი, 1970, №2, გვ. 34 და შემდგ.

⁹⁷ ამ თაყის თემა გ. ლორთქიფანიძე აღნიშნავს (მდრ. Г. А. Лордкипанидзе, Древняя Колхида, გვ. 27, 53).

⁹⁸ ამ დავაზე უკვე სხვა საკითხები, კერძოდ, კოლხეთში ბერძნული კოლონიზაციის პრობლემა. გ. ლორთქიფანიძის დიდი ბერძნული კოლონიზაციის ხანაში (ძვ. წ. VII—VI სს.) წარმოქმნილი სამოსახლოები პოლისებდ და ბერძნული კულტურის მნიშვნელოვან კერებად მოჩანს (იხ. დასაბ. ნაშრომ., გვ. 10—11). მაგრამ არქეოლოგიური მასალა არ უშვებს მხარს ამ დებულებას, ვინაიდან კოლხეთის სანაპიროებზე არაა დადასტურებული ის მოვლენები, რომელიც თან ახლდა ე. წ. დიდი ბერძნული კოლონიზაციის პროცესს — სახელდობრ, ადგილობრივი მოსახლეობის იყრა ან დამორჩილება და მასთან დაკავშირებული დემოგრაფიული ძვრები, აგრარული პოლისების წარმოქმნა და მასთან დაკავშირებული მიწის ირგინიზაცია, ფართო ელინიზაცია და სხვ. (მდრ.

О. Д. Лордкипанидзе, Античный мир и восточное Причерноморье (Всесоюзная конференция «Античные, византийские и местные традиции в странах восточного Причерноморья»), Тбилиси, 1975, стр. 18—19.

⁹⁵ «Накопившийся археологический материал не оставляет сомнений в том, что города Восточного Причерноморья являлись значительными очагами греческой культуры; именно оттуда шло греческое влияние на внутренние районы страны. Естественно, это влияние не проявилось сразу же с приходом греков, в VI в. до н. э. Оно распространялось постепенно и

⁹² დაწერ. В. Тарн, Эллинистическая цивилизация, М., 1949, стр. 139; А. Г. Перихания, Храмовые объединения Малой Азии в Армении, М., 1950, стр. 6 и след.; W. M. Ramsay, The Cities and Bishoprics of Phrygia, Oxford, 1895.

⁹³ იხ. დასაბ. რეცენზია, გვ. 145.

⁹⁴ О. Д. Лордкипанидзе, Античный мир и восточное Причерноморье (Всесоюзная конференция «Античные, византийские и местные традиции в странах восточного Причерноморья»), Тбилиси, 1975, стр. 18—19.

⁹⁵ «Накопившийся археологический материал не оставляет сомнений в том, что города Восточного Причерноморья являлись значительными очагами греческой культуры; именно оттуда шло греческое влияние на внутренние районы страны. Естественно, это влияние не проявилось сразу же с приходом греков, в VI в. до н. э. Оно распространялось постепенно и

ორე მხრივ, გ. ლორთქიფანიძის მიერ დასახელებული ნიშნები (ელენის სამშენებლო ტექნიკისა და არქიტექტურული ფორმების თითქოსდა ფართოდ გავრცელება, ბერძნული ფორმების გაჩენა კერამიკაში, ზოგიერთი ელენობა დაკარგვის წესებში, ბერძნული ენისა და დამწერლობის ფართოდ გავრცელება, კოლხური და ბერძნული რელიგიური წარმოდგენების სინკრეტისაცა და სხვ), რომელსაც იგი მთელი კლბეთისათვის საყოველთაოდ მიიჩნევს⁹⁹, დამახასიათებელია არა იმდენად კოლხური ზღვისპირეთისათვის, როგორც ეს მოსალოდნელი იყო თუ უყოყმანოდ დაეუწყებდით ელენური გველების გავრცელებას ზღვისპირა ცენტრებიდან, არამედ ჩრქვრობით, ყოველ შემთხვევაში, ძველი კოლხეთის აღმოსავლეთი ოლქებისათვის (ძირითადად კი მხოლოდ ვანისათვის). ამასთან ძვ. წ. IV—III სს-ებთან ელენისტური კულტურა თითქმის იმავე ტიპოლოგიური ნიშნებით (სამშენებლო წესები, არქიტექტურული ფორმები, რელიგიური რწმენა-წარმოდგენები) ეკრძოდ, დიონისური კულტები და სხვ.¹⁰⁰) კიდევ უფრო შეათვლი (ვიდრე ზღვისპირა კოლხეთში) ელენობა ისეთ ღრმად კონტინენტურ ქვეყანაში, როგორცაა მეზობელი იბერია (ქართლის სამეფო), სადაც (ისევე როგორც, ვთქვათ, მეზობელ არმენიაში) კოლხეთის ზღვისპირა ქალაქების გავლენა ძნელად წარმოსადგენია. ამიტომ ჩვენ კვლავინდებურად იმ აზრისა ვართ, რომ ძველი კოლხეთის აღმოსავლეთ ოლქებში (ვანი), ისევე როგორც მეზობელ იბერიაში, ელენისტური კულტურის იმპულსები მომდინარეობდნენ ერთი უპარო-

დან — მკორე აზიიდან¹⁰¹. და ამაში გარკვეული როლი შეასრულა დასავლეთ საქართველოს სამხრეთ და აღმოსავლეთ ოლქებში აღმოსავლურ-ქართული ტომების კოლონიზაციამ¹⁰². ძველი კოლხეთის აღმოსავლეთი ოლქების ქართობისა და სპეციფიკური უფორმა დიდ როლს ასრულებდა იბერიის დიდი ექსპანსია დასავლეთით, რაც თვალსაჩინოდ აისახა ძველ ქართულ საისტორიო ტრადიციებში, ლეონტი მროველთან რომაა შერონახული: ფარსანი, მეფე იქნა ყოველსა ქართლსა და ეგრესსა ზედა... განაწესნა ერისთავნი რვანი და სპასპეტი. ერთი გავაზვნა მარგვეის ერისთავად, და მისცა მკითხი მითითვან, რომელ არს ლიხი, ვიღრე ზეულ-/რ/ადმდე (ეგრისისა), რიონს ზემოთ. და ამანვე ფარსავაზ ალაშენნა ორნი ციხენი შორაპანი და დიმნა¹⁰³.

იბერიის პირველი მეფის მიერ კოლხეთის საზღვარზე ორი ციხის აგება, რომელთაგან ერთი — დიმნა — უშუალოდ ვანის ქვეყანას ემეზობლებოდა¹⁰⁴, და მხრივ პოლიტიკური გაბატონების უშუალოდ ერთგორი უნდა ყოფილიყო¹⁰⁵.

¹⁰¹ აქვე უნდა აღენიშნოდ, რომ ვანი აღმოჩენილი არქიტექტურული ელენობების მხატვრული გაფორმება უცხოა ი. წ. არსებულ-ბერძნულ ელენობისათვისა და ექვეა „აღმოსავლური ელენობის“ წრეში, მაგ. ანათის ფოტოებს შორის ქალღვთავის პირველივე მართლად კონსტანტინე ტაძრის კაპიტელ (კვანა I¹, სურ. 19—21. შტრ. A. Muxtarov. Новые находки каменных капителей кушанского времени из Шалхрикуა. «Центральная Азия в кушанскую эпоху», 11. М., 1975.

¹⁰² დწვრ. О. Д. Лордкипанидзе. К локализации...
¹⁰³ „ქართლის ცხოვრება“, I, (სმ. ეუხუჩიშვილის რედაქციით) თბილისი, 1955, გვ. 24.

¹⁰⁴ დიმა დღევანდელ შააკუტის რაიონში დიშის ციხესთანაა ინტენსივობით ც. ცქირიძის ციხე.

¹⁰⁵ როგორც ფიქრობენ, ძველი კოლხეთის ძლიერი საზღვრული ელენისტური ხანის დასაწყისისათვის (ჩვენ აზრით, უკვე ძვ. წ. IV საუკუნის მეორე ნახევრიდან) თანდათან დასუსტდა, მისი აღმოსავლეთი ოლქები იბერიის პოლიტიკურ გავლენის დაქვემდებარება. ნიშანდობლივია, ერისთავის მხრე, სტამბონის ციხე: „ხოლო დანარჩენი კოლხეთი მეტწილად სუბსაჲსან მდებარეობს“ (XI, 2, 17), მეორე მხრე, ნუმიზმატიკური მონაგორები: ზღვის სანაპირო ზონში მხოლოდ იქცევიან ლიზიაქის სტატეის ოქროს მონაბეჭები, რომელნიც კოლხურ მონეტებზეა დაზნეული, ხოლო აღმოსავლეთ ოლქებზე და იბერიაში — აღქსანდრე მაკედონელის ოქროს სტატეების მონაბეჭები, რომელნიც იბერიაში იჭრებოდნენ. ანაწი დღევანდელი მონეტა დადასტურებულია (მხ. აკატოლოგი“).

ისტორიის... სერია, 1975, № 1, გვ. 43—63). დიდი ბერძნული კოლონიზაცია და ათენის კოლონიზაცია ტიპოლოგიურად (და ქრონოლოგიურად) სხვადასხვა პრაცესებში და შიდა ერთმანეთს ადრევე არ შეიძლება (შტრ. Cl. Mossé. La colonisation dans l'antiquité, Paris, 1970).

⁹⁹ შტრ. G. A. Лордкипанидзе. Древняя Колхида..., стр. 11; შტრ., იქვე, გვ. 63—64: «эллинистическая эпоха в Колхиде ознаменовалась повсеместными (?) — о. л.) внедрением эллинической строительной техники и архитектуры, появлением греческих форм в керамике, изменением отдельных элементов погребальных обрядов, широкого распространением греческого языка и письменности, синкретизмом греческих и колхидских культов, религиозных верований».

¹⁰⁰ ვანი I, გვ. 39 და შემდ.

ვანის რაიონის ისტორიული გეოგრაფიიდან¹

XVIII საუკუნის დასაწყისისათვის, დღევანდელი ვანის რაიონის ტერიტორიაზე ორი ისტორიულ-გეოგრაფიული ერთეული, საჩინო და სალომინიანი, იყო განლაგებული. საჩინო მოიცავდა² მდ. ყუმურისა და სულორის ხეობებს, ხოლო მდ. კვინისწყალის ხეობა და მის აღმოსავლეთით მდებარე ტერიტორია მდ. კორისწყალამდე სალომინიანოს ეკავა. ორივე ისტორიულ-გეოგრაფიულ ერთეულს სამხრეთით ფერსათის ქედი მიჯნავდა, ხოლო ჩრდილოეთით — მდ. რიონი³ (რუკა 1).

XVIII ს-ის ოციან წლებში იმერეთის მეფე ალექსანდრემ რაჭის ერისთავებს მათი გვერდითი შტო დაუპირისპირა, რომლის წარბომადგენელს, ველევანს, მეფემ „მისცა საერისთაო მამული იმერეთის შინაინა და უწოდეს ბარის ერისთავად“⁴. როგორც ირკვევა, ბარის ერისთავებს მეფისაგან სალომინიანო მიუღლიათ, ამიტომ ამის შემდეგ ამ მხარეს ჩვეულებრივ საერისთო ეწოდებოდა⁵.

¹ 1973 წლის 7 თვისიდან 6 აგვისტომდე ვანის არქეოლოგიკ ექსპედიციაში შეუძობდა რაჭში შემდეგი შემადგენლობით: ბ. ბერაძე (უფრ. მეცნ. თანამშ.), რაჭმის ხელმძღვანელი, გ. მამულა (უფრ. მეცნ. თანამშ.) და რ. ზუკარაშვილი (ფილოლოგი). რაჭმა ისტორიულ-გეოგრაფიული დაზვერვებს ატარებდა ვანის რაიონში. ეს წერაილი, შესაბამისი წერტილობით წყაროებით შეესწავლა, ამ შედეგების ანგარიშს წარმოადგენს.

² საჩინოსა და სალომინიანოს საზღვრები მოცემულია ვახუშტისთან, იმ. ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 751 და 772—773; ტექსტის მხედველობით ჭირს საჩინოსა და სალომინიანოს საზღვრების ზუსტს ლოკალიზება. ვახუშტის შესაბამის რუკებზე, სადაც ეს ორი ქვეყანა განსხვავებული ფერითაა აღნიშნული, კარგად ჩანს, რომ საჩინო მოიცავს ტერიტორიას საქაბახოსა და ამაღლებს ხევის შორის (ვახუშტის ამაღლებს ხევი მდინარე კვინის წყალია), ხოლო მის აღმოსავლეთით, ნოღის ხეამდე (ვახუშტისეული ნოღის ხევი მდ. კორის წყალია), უპირავეს სალომინიანოს.

³ ვახუშტი, აღწერა, გვ. 886.

⁴ საერისთო პირველად XVIII ს-ის 30-იან წლებშია წერილობით წყაროებში დამოწმებული. ბევან ჩიქავაძის ვა-

შარის სახელის, სალომინიანოს საერისთოთა შეცვლის შემდეგ, სახელწოდება სალომინიანო მხოლოდ ერთ სოფელს შემორჩა. ჩვენს საუკუნის 30-იან წლებში სალომინიანოს ერთ ნაწილს (პირველ სალომინიანოს) ფერეთა ეწოდა, ხოლო მეორეს (მეორე სალომინიანოს) — კიროვი. სახელწოდება ფერეთა ამ სოფლის ტერიტორიაზე მომდინარე მდ. ფერეთას სახელიდან მოდის. შესაბამისად, ვახუშტისეული „სალომინიანოს ხევი, გამომდინარე ფერსათისა“⁶, მდინარე ფერეთა უნდა იყოს. დღეს სოფელ კიროვი (მდებარეობს ვანში) შემორჩენილია ეკლესიის ნანგრევები. იგი ნაგები ყოფილა კარგად დამუშავებული ქვიშაქვის ლოდებით. დღემდე მხოლოდ ჩრდილოეთის კედელმა და აღმოსავლეთის კედლის მცირე ნაწილმა მოაღწია. საკურთხეველში შემორჩენილია შეისრული ნიში, რომელზედაც მოხატულობის კვალი შემინჩნევა. 1819 წელს შედგენილ ქვემო იმერეთის ეკლესიათა ნუსხაში, სოფელ სალომინიანოში აღნიშნულია „ღეთის მშობლის სახელობის ეკლესია, ქვის, 1600 წ. აგებული“⁷, რომელშიც სოფელ კიროვი შემორჩენილი ეკლესია უნდა იგულისხმებოდეს, ასე რომ, იგი გვიანფეროდალურ ხანაში უნდა იყოს აგებული.

ცნობილი ერთ საბუთში, რომელიც 1735 წ. უფრო გვიანი ხანით ვერ თარიღდება, ვკითხებით: „ერთობით საჩინოეცს, დღესა და მცირეს, ასე რომ, საქაბახოს და საერისთოს შუარომ რაც კაცი არის...“. ქეთლისის ნ. ბერძენიშვილის სახელობის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის (ქიზ) ს.ბ. № 45. საერისთო, რომ სალომინიანოს ტერიტორიას უპირავეს, ეს კარგად ჩანს ვიუღლენშტედტის თხზულებიდან. იხ. ვიუღლენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, თბ., 1962, გვ. 305; 1839 წლის ერთ საბუთში აღნიშნულია, რომ „ამაღლებს საზღვრადამ ვაჩივისის სახელმწიფო საზღვრამდე ერისთაეთა ძველი მიწაწყალია“⁸ ქიზ. ს.ბ. № 674. საერისთო ამ საზღვრებში აქვს მოცემული კრავიანისკა.

⁵ Гордеев Д. М. Материалы к описанию иллюстрациям древностей. „სასტორიო მამულები“, თბ., 1924, I, გვ. 214.

ბარის ერისთავებმა თავის სამფლობელოში მკვიდრად მოიკიდეს ფეხი. მათ საძეაღეს ამალგების ეკლესია წარმოადგენდა. ამას, უპირველეს ყოვლისა, ეკლესიის ეზოში შემორჩენილი საფლავის ქვები და წარწერები მოწმობს. გარდა ამისა პირდაპირი ცნობაც მოგვეპოვება: როდესაც XIX საუკუნის ოციან წლებში რაჭის ერისთავთა ძირითადი შტოს შთამომავალი პოდპოლკოვნიკი ანტონ ერისთავი გარდაიცვალა, პირისუფლებას მისი, საგვარეულო ეკლესიაში, ბარაკონში, დაკრძალვა არ უხერხდებოდა და თხოვნით მიმართეს ბარის ერისთავთა შთამომავლებს, როგორც ნათესაებს; „შეუვალი და მეფეთავან დამტკიცებელი ეკლესია გაქუსთ, თქვენი სამარხი ამალგებას, იმ ეკლესიაზედ განსჯევაებული სამარხი მოგვეკითო“⁶.

ამალგების ეკლესია დღას მდინარე კვირისწყლის მარჯვენა ნაპირზე, სოფელ ამალგებში. იგი წარმოადგენს სამაფსიდან ნაგებობას, რომელსაც გუმბათოვანი გადახურვა უნდა ჰქონოდა. ეკლესია ნაგებია ფლეთილი ქვით, კარზე, რომელიც ნაწილობრივ ქვის თლილი ლოდებითაა მოპირკეთებული და უმეტესად კი აგურით. ამჟამად გუმბათი ჩამონგრეულია და მხოლოდ აფსიდებსა შემორჩათ თაღოვანი გადახურვა.

ამალგების ეკლესია, უფრო ზუსტად მონასტერი, პირველად აღეჭაო იველევის საანგარიშო აღწერილობაშია დამოწმებული (1650—1652 წწ.) მას ამ დროს თურმე იღუმენი სვიმონი განაგებდა⁷. ვახუშტისაც იგი მონასტრად აქვს მოხსენიებული: „მოურთვის რიონს, სამხრდიამ, ამალგების ხევი. გამოსდის ფერსათს. ამასზედ არს მონასტერი ამალგებას, დიდი გუმბათიანი, არს შუენიერს აღგიოს და აწ ხუცის აპარად“⁸. როგორც შემოთ აღწერიწმეთ, ვახუშტისეული „ამალგების ხევი“ არის კვირის წყალი. სხვა მხრივ, სახელოვან ისტორიკოსს ზუსტად აქვს აღწერილი მონასტრის და მისი მდებარეობა. ოლონდ, მონასტერს, უნდა ვიფიქროთ, ვახუშტი ძველი ტრადიციის მიხედვით უწოდებს, თორემ იმ დროისათვის, საექვეო, იქ ბერთა სადგომი ყოფილიყო. 1737 წელს შედგენილ დასავლეთ საქართველოს რუკაზე, რომელიც უფრო სარწმუნოა (რუკა, იმერეთის სამეფო კარზე შედ-

გენილი, იმერეთის მეფის დაულებით), „ამალგების საყარაო“ აღნიშნული⁹. ამალგების ეკლესია XVII ს-ის დასაწყისში უნდა იყოს აგებული, მას 1819 წელს შედგენილი ეკლესიათა ნუსხა 1615 წლით ათარიღებს¹⁰. უნდა ვიფიქროთ, რომ სოფელს, სადაც ეს ეკლესია დგას, ამ ხანამდე სხვა სახელი ეწოდებოდა და მხოლოდ ქრისტეს ამალგების სახელობაზე საყარის აგების შემდეგ ეწოდა ამალგება.

ბარის ერისთავთა ერთი ციხე-დარბაზი (სასახლე) სოფელ ზეინდარში იდგა¹¹. აქ მდინარე ფერეთას მარცხენა ნაპირზე, სერზე, ჩვენის საუკუნის დასაწყისში, ამ ერისთავთა შთამომავალთა სასახლე იდგა, უკვე XIX საუკუნეში აგებული, რომლის სიბალოვეს, როგორც ჩაგვაწიჩინებს, შენობარჩენილი ყოფილა ძველი კოშკი და გალავანი (დღეისათვის ამ ადგილზე უსხარა ნანგრევებილა შეიმჩნევა). ეს უნდა ყოფილიყო ბარის ერისთავთა XVIII ს-ის ციხე-დარბაზის კვალი.

გვიანყოფილადური ხანის საერისთოს (სალომინაოს) ტერიტორიაზე ჩვენამდე რამდენიმე ციხემ და ეკლესიამ მოაღწია. უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია ორი ციხე სოფელ გორაში. ეს სოფელი წერილობით წყაროებში პირველად არქანჯელო ლამბერტის რუკაზეა დამოწმებული გორასოფლის სახელობებით. ერთი ციხე დგას ზემო გორაში მაგლოლიშვილების გორაზე. ციხეს ნახევარ ჰექტარამდე ფართობი უკავია. მას მოსახლეობა „თამარის ციხეს“, ან კიდევ „თათრის ნა-ციხეზას“ უწოდებს. ციხის ტერიტორია ეკალბარ-ციხეთაა დაფარული და გაწვედამდე მის გვეგმაზე რაიმეს თქმა ჰერს. „თამარის ციხე“ ნაგებია რაიყის ქვით, კარზე და მოპირკეთებულია კარვად დამუშაებულ ექვს ლოდებით. ზოგადად, ეს ციხე შეუაფეოდალური ხანისაა და რომელიც დიდი ფეოდალის ციხე-დარბაზს უნდა წარმოადგენდეს.

„თამარის ციხიდან“ რამდენიმე კილომეტრის დაშორებით, დასავლეთით, ქვედა გორაში, სოფელ ინსაურის საზღვარზე, გიორგი კაშიას ეზოსთან ახლოს, შემორჩენილა მეორე ციხის ნანგრევები. იგი დგას ტაბაყურის ლეუეს მარცხენა ნაპირზე, მაღალ გორაკზე. ციხე შედარებით ადვილად

⁶ კიშ № 652.

⁷ ი. ციციკაძე. აღეჭაო იველევი 1650—1652 წწ. იმერეთის სამეფოში ელჩობის საანგარიშო აღწერილობა, თბ., 1969, გვ. 87, 167.

⁸ ბატონიშვილი ე. ხ. უ. ტ. ო. დასახ. ნაწილობა, გვ. 751.

⁹ შ. ბურჯანაძე. ლახთ-იმერეთის 1737 წლის რუკა როგორც ფეოდალური საქართველოს ისტორიის პირველწარმო, ხელნაწერია ინსტიტუტის მოამბე, I, თბ., 1957.

¹⁰ Гордеев, Д. М. დასახ. ნაწილობა, გვ. 214.

¹¹ იოანე ბატონიშვილი. კალმასობა, ტომი მეორე, თბ., 1948, გვ. 60.

მისადგომა სამხრეთ-დასავლეთიდან. ამიტომ ამ მხარეს, ციხიდან ასიოდე მეტრის დაშორებით, ღრმა და ფართო თხრილია გაკრილი. ციხე აგებულია ღლიდ, კარგად დამუშავებული კვარცხანით, რაც მას ადრეფეოდალური ხანით ათარიღებს.

მდინარე ძულუხურას ზემო წელში, სოფლებს, რომანთისა და ძულუხის საზღვარზე, მდინარეების, ძულუხურასა და თაყარულის შესაყარების დასილედ მეტრის დაშორებით, სამხრეთით, გორაზე, შემორჩენილია ციხის ნანგრევები, რომელსაც, მასთან ახლო მდებარე ნიხელარი მულოურის მიხედვით, მელოურის ციხესაც უწოდებენ¹² (ამ ნასოფლარს მეორე სახელიც აქვს — გორმალი. სოფელი აქ ძალზე გვიანა მოშლილი. ყოველ შემთხვევაში, გორმალი, როგორც საერისთოს სოფელი, გუდუნდნებდა მოხსენიებული აქვს)¹³.

მელოურის ციხე სამი მხრიდან ძალზე ძნელი მისადგომა. შედარებით ადვილ მისადგომ ადრე-მოსავლეთ მხარეს, ციხიდან სამოცდაათი მეტრის დაშორებით, ოთხი მეტრის სიგანის თხრილი გადაჭრის გორაკს მთელ სიგრძეზე. უშუალოდ ციხესთან მეორე თხრილიცაა, რომელიც პირველზე ბევრად უფრო ღრმაა და განიერიც. მელოურის ციხის ტერიტორია ეკალ-ბარდებით ისეა დაფარული, რომ ციხის დაწერილობითი აღწერა გაუმწამლად შეუძლებელია. ციხეში ადრე-მოსავლეთ მხარეს შემორჩენილია სიცილე ზომის ეკლესია 2,5X1,5 მ-ზე. ეკლესიის ამსიდა ოდნავ მომრგვალებულია და თითქმის არ გამოიყოფა. ადრე-მოსავლეთ მხარეს ერთი სარკმელია, რომელიც გარკვეული ხანიდან სათოფურის ფუნქციას ასრულებდა. ეკლესიას თაღოვანი გადახურვა აქვს, რომელიც თოლი ქვეშისა გადაყარულია. ციხის კედლებიდან ყველაზე კარგად ჩრდილოეთის 4მ-იანი კედელია შემორჩენილი. აქ, კედელში, მარტვი სათოფურებია მთელ სიგრძეზე დატანილი, ერთმანეთისაგან, დაახლოებით, ორი მეტრის დაშორებით. აქვე, კედლიდან რამდენიმე მეტრის იქით, ქვევრებია შემორჩენილი, ხოლო ციხის ადრე-მოსავლეთ მხარეს, ეკლესიის ქვემოთ — დილეგი.

„მელოურის“ ციხე ნაგებია კარგად დამუშავებული ქვის დიდი კვადრებით, რაც ამ ნაგებობას ადრეფეოდალური ხანით ათარიღებს. ციხე გვიანფეოდალურ ხანაშიც გამოუყენებიათ, XVII

საუკუნეში მაინც (ასე თარიღდება ჩვეულებრივ მარტივი სათოფურები). იგი, უკვეყალად, ერთ-ერთი ფეოდალური საგვარეულოს რეზიდენციას წარმოადგენდა. კონკრეტულად კი ვისი — ამაზე რაიმეს თქმა ჭირს.

საერისთოს — სალომინას ტერიტორიაზე, ამაღლების ეკლესიის გარდა, ჩვენამდე სულ ორმა ეკლესიამ მოაღწია. ერთი დგას სოფელ ინაშურში. იგი, ჩვენი აზრით, გასულ საუკუნეში უნდა იყოს აგებული. ამავე სოფელში, გრიგოლ-შვილის გორაზე არის ნანგრევები, რომელსაც მოსახლეობა „ნაიხევის“ უწოდებს. ამ გორაზე ამჟამად სასაფლაოა. „ნაიხევის“ წარმოადგენს ოთხკუთხა შენობის ნაშთს, რომელიც დასავლეთიდან აღმოსავლეთისკენაა დამხრობილი. შესასვლელი ორი ჩანს, სამხრეთიდან და დასავლეთიდან. ჩვენი აზრით, ეს ეკლესიის ნაშთია და არა, ციხის.

სოფელ უხუთში დგას წმინდა გიორგის სახელობის ხის ეკლესია, რომელიც ამჟამად კლებად და გამოყენებული. იგი ზუსტად იმეორებს ერთ-ნაეიანი ქვის ეკლესიის გეგმას. გადმოცემით ეს ეკლესია ქერცხეთიდანაა გადმოტანილი დაახლოებით ასი წლის წინათ. ცერცხეთი დღეს უხუთის ერთ უბანს წარმოადგენს, სოფ. გორას საზღვარზე. იგი ძველად ცალკე სოფელი იყო და მოხსენიებულია 1762 წლის ერთ დავთარში¹⁴. გადმოცემა, უნდა ვიფიქროთ, სწორია, მაგრამ აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ 1819 წლისათვის უხუთში ორი ხის ეკლესია იდგა, XVIII საუკუნეში აგებული. საერთოდ კი დღევანდელი ვანის რაიონის ტერიტორიაზე 1819 წელს 33 მიქმედი ეკლესია იყო როგორც სამრევლო, ისე თავდაზნაურთა კარის ეკლესია. აქედან მხოლოდ ათი იყო ქვის, დანარჩენი აგებული იყო ხისაგან. ეს, ჩვენი აზრით, ამ მხარეში ხით ზურრობის განვითარების შედეგია ქვეთ ზურრობასთან შედარებით. შესაძლებელია, ამგვარ მოვლენას უფრო ადრეულ ხანაშიც ჰქონდა ადგილი.

დღევანდელი მიხედულია, რომ საჩინო (მხარე) მთელი დღევანდელი ვანის რაიონს მოიცავდა. ამ ერთეულის ასე ფართოდ შემოხზავს პირველად ექვთ. თაყაიშვილთან ვხვდებით¹⁵. მაგრამ ეს სწორი არ უნდა იყოს. ჩვენ ზემოთ აღვნიშ-

¹² ე. დ. გოგობერიძე. მელოურის ციხე, ძეგლის მეგობარი, № 36, თბილისი, 1974 წ.

¹³ გ. დ. დენდნებელი. დასაბ. ნაშრომი, გვ. 305.

¹⁴ ი. დ. დ. ქართული სამართლის ძეგლები, თბ., 1970, გვ. 847.

¹⁵ ექვთ. თაყაიშვილი. არქეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნები, ტფ., 1907, გვ. 1.

ნეთ, რომ ებუშტი საჩინოს აღმოსავლეთ საზღვრად მდ. კვირისწყალს დებს, დასავლეთ საზღვრად — საყავახოს მხარეს. საჩინოს საზღვრები ასეთივე ფარგლებში აქვს მოცემული კრავიჩის¹⁶ და გიულდენშტედტს¹⁷. ასე რომ, ვახუშტის ლოკალიზაცია აშკარად დასტურდება. აღმოსავლეთიდან, როგორც აღინიშნა, საჩინო საერისთოს (სალორიანის) ესაზღვრებოდა, ხოლო დასავლეთით — საყავახოს. ამ უკანასკნელიდან მას საყავახოს მთების აღმოსავლეთ კალთები გამოყოფდა, ხოლო დაბლობის ვიწრო ზოლში — კაპიტონის ლევა, რომელიც ღღეს სოფლებს — გომსა და მთისძირს ერთმანეთისაგან მიჯნავს¹⁸.

საჩინო ეწოდებოდა არა მარტო მთელ მხარეს, არამედ ერთ პუნქტსაც. ამ უკანასკნელი მნიშვნელობითაა მოხსენიებული იგი რუსი ელჩების ტოლოჩანოვისა და იველევის ანგარიშში, მაგრამ აქ აღრეეთ რაჟა და ლეჩხუმიცაა მოცემული როგორც პუნქტები. ამიტომ შესაძლებელი იყო დაგვევა, რომ საჩინოს შემთხვევაში ამგვარ აღრევას აქვს ადგილი. ძნელია დაბეჭდვით მტკიცება, რომ ზოგიერთ საეკლესიო საბუთში საჩინო სოფლის მნიშვნელობითაა მოხსენიებული და არა მხარის. საბედნიერად, შემორჩენილია ერთი საეკლესიო საბუთი, რომელიც აშკარად მოწმობს, რომ საჩინო, როგორც პუნქტი, სინამდვილეში არსებობდა. ერთი საეკლესიო დოკუმენტის მიხედვით, რომელიც არა უგვიანეს 1788 წელსაა შედგენილი, ვანის მონასტრისათვის აზნაურ ქაინოსორ აბულაძეს შეუწირავს „საბეკის უჩასტკას სოფელს, საჩინოს მოსახლე ვაიოზ და იესა რატკეები“¹⁹. ეს საბუთი შემოკლებული პირია, ვანის მონასტერში დატული ერთი

დოკუმენტისა, რომელიც 1823 წ. შესრულდა მთავრობის დაავლებით, ასე რომ, სოფელი საჩინო ამ დროისათვისაც არსებობდა.

ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით, „მოერთვის ჩიონს სამხრდიამ, საჩინოს ზევი, გამოსდის ფერსათს. ამ ზევის ეკრების სებეკას ქუეთი, სხვა ზევი გამოსდის ფერსათსავე, ხოლო სებეკას არს ციხე შენი კარგ ადგოს“²⁰. სახელოვანი ისტორიკოსის შესაბამის რუკებზე მდ. საჩინოს ზევის²¹ ნაპირას დატანილია დაბა და ციხე საჩინო, ხოლო ცოტა მოშორებით — სებეკას ციხე.

ვანის მიდამოებში, მდ. სულორის მარჯვენა ნაპირზე, ე. წ. „შეიღობის გორაკი“ შემორჩენილია ციხესიმაგრის ნაშთები. კარგად გაირჩევა კოშკის საფუძველი, რომელიც რიყის ქვითაა ნაგები. მისი ზომებია 10 X 5 მ-ზე. მის სიახლოვეს სხვა ნაგებობათა კვალი შეიძინევა. გადმოცემით, აქ იღვა ციხე, რომელიც ჩიქვაძეებს ეკუთვნოდა. ჩვენი აზრით, ეს უნდა იყოს საჩინოს ციხე, ხოლო ვახუშტისეული „საჩინოს ზევი“ კი მდინარე სულორია.

ტოპონიმი საბეკა დღესაც შემორჩენილია. იგი ეწოდება ვრცელ ფარგლებს, რომელიც ღღეს სარაიონო ცენტრის ვანის შეზღვევლობაში შემოდის და მდებარეობს სარაიონო საავადმყოფოს ახლოს. საბეკას ციხეც აქვეა (ვახუშტის ციხეა, როდესაც მას სებეკას უწოდებს), შოშალეო ბორცვზე, იქ, საიდანაც ღღეს გზატკეცილს დიდი პანი გადაჰყურებს. საბეკას ციხე ძალზე დანგრეულია და დღისათვის ცალკეული კედლის ფრაგმენტებშია შემორჩა. იგი ნაგები კოფილა რიყის ქვით, კირზე. აქვე შეიძინევა მცირე ზომის ეკლესიის ნანგრევები. ჩვენი აზრით, უნდა იყოს 1804 წ. ნიკოპრს ჩიქვაძის აგებული ღვთისმშობლის სახელობის კარის ეკლესია, რომელიც ქვემო იმერეთის 1819 წლის ეკლესიათა ნუსხაშია მოხსენიებული²².

საბეკას ციხეს ვახუშტი თავის თხზულებაში 1590 წლის ამბებთან დაკავშირებით იხსენიებს²³, ხოლო საჩინოს ციხეს კი — 1619 წლის ამბებთან დაკავშირებით²⁴. რუსი ელჩების ტოლოჩანოვის

²⁰ ვახუშტი. დასახ. ნაშრომი, გვ. 751.

²¹ Д. М. Гордеев. დასახ. ნაშრომი, გვ. 212.

²² ვახუშტის ცნობით, 1590 წ. გიორგი გურიელი იმერეთის ვახოს როსტომის წინააღმდეგ გამოეძა და ქუთაისს დაიკავა. შედეგად ამიღდა საჩინოს, მოიყვანა ოსმალთა სანაღ, განდევნა ჩიქვაძე, აღიღო ციხე სებეკა“²⁵. ვახუშტი. დასახ. ნაშრომი, გვ. 821.

²³ ვახუშტი. დასახ. ნაშრომი, გვ. 428—429.

¹⁶ «Страна к востоку от Саджавахо до верхних частей р. Романиети и Дулауухи. Известно под именем Сачино; далее востока до Перстских гор и р. Корис Шхали лежит Свэрнст»: Краевич, Военный обзор рлонского края, СПб, 1870, гл. 53.

¹⁷ გიულდენშტედტს ჩამოეღილი აქვს საჩინოს 14 სოფელი, რომლებიც თავსდებიან საყავახოსს და კვირისწყალს შორის მოქცეულ ტერიტორიაზე. იხ. გიულდენშტედტი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 305.

¹⁸ სოლომონ II ერთ სივლეში ევითხლებოთ: „საყავახოს სასაზღვროს კატრონის ღღეს შუა... ს. კ. ა. ბ. ა. მ. ე. დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები, წ. II, თბ., 1921, გვ. 164.

¹⁹ საქართველოს სსრ ცისია ფონდი 1451, დეოთარი, 16.

და იველევის ცნობებში ორივე დამოწმებულია. 1703 წელს საბუჯას ციხე თურქებს დაუნგრეთათ²⁴ და შემდეგ, როგორც ჩანს, კვლავ აღუდგენიათ. 1735 წ. ალექსანდრე იმერეთა მეფის ძმამ ბეჟა ჩიჯავაძეს ეს ორივე ციხე წაართვა²⁵. 1765—1767 წლებში საჩინოს ციხე დროებით თურქებმა დაიკავეს²⁶. მათ ხელში იგი ეტყობა ძალზე დაზიანდა და აღარც აღუდგენიათ. რაც შეეხება საბუჯას ციხე-დარბაზს, იგი 1791 წელს დაუბრუნდა ჩიჯავაძეთა საგვარეულოს.

ვანი. როგორც დასახლებული პუნქტი, წერილობით წყაროებში XVIII ს-ის 70-იანი წლებიდან ვახვდება²⁷. ამ ხანიდან მოიხსენიება ვანის მთავარანგელოზის ეკლესიაც. იგი გვიანფორმალურ ხანაში ჩიჯავაძეთა საგვარეულოს დაზიანეს წარმოადგენდა. დღეს ეკლესია ძალზე დაზიანებულია, სახურავი აღარ აქვს. ფრესკები თითქმის მთლიანად ჩამორყეცილია²⁸.

²⁴ ტუა-ამა ჭორიონოსა ჩამოვიდა აზრუხის ფაშა, საბუჯას ციხე, შორასის ციხე დაქოცეს... ქ. ო. ო. 2 ვ. ლ. მ. იურ. ჭორიონო, თბ., 1958, გვ. 69—70.

²⁵ მოლაგა მამუკა ციხესა ბეჟან ჩიჯავაძისა და შობარეთი ადილი ციხე სხევისა. აღილი ციხე მეფანისა. დაიპყრა საჩივაძეთა მამუკამ. ვახუშტი, დასახლებული ნაშრომი, გვ. 889, ბეჟან ჩიჯავაძის ციხეში, რომლის საბუჯას ვახუშტი არ ასახელებს, საჩინოს ციხე უნდა იგულისხმებოდეს.

²⁶ აღუგანოსილმა ლაქვარმა (თურქების — თ. ბ.). ჭართველიის სამფლო დასაყრდელი საჩინოს ციხეც დაიპყრო. მისი დაეკა აჩიკაშის მეფედ დანიშნულ თეიმურაზს შიანდევს². ნ. შვიცელია. ომალა ოსტორიების აქმედ ვასიფის ცნობები საქართველოს შესახებ, ქართული წყაროთმცოდნეობა, 111, თბილისი, 1971, გვ. 303.

²⁷ ტოლინანოვი (1650—1652 წწ.) იმერეთის სხვა პუნქტებს შორის ვანსაც ასახელებს. თბ. ო. ო. 2 ვ. ტოლინანოვის იმერეთში ვლჩიხის მუსლიმური აღწერილობა, თბ., 1970, გვ. 152, 256; მაგარა იმერეთში ასეთი სახელწოდების რამდენიმე პუნქტია. ამიტომ არ შეიძლება გადაიჭროთ მისი მტკიცება, თთქონის რუსი ვლჩის ზეგრ დასახლებულ ვანში ჩვეთვის საინტერესო პუნქტია იგულისხმება. ვანის პირველი უწყვე დამოწმება წერილობით წყაროებში 1770 წელს თარიღდება. ამ წელს შეწყობა აფხაზეთის კათალიკოსმა ვანის საწინამძებრო ეკლესიის მისეოვარს ბერიკლა მერაბიშვილმა... ქიმ 16 912. ვანის მოსვენებულად გულდენ-შტედტმა, თბ. გულდენშტედტი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 305. ვანის ობოხაობი 1776 წ. მაშინვენი ეკითხვობით: „... გამოყოფილთა და საჩინოს ვანს მთავარანგელოზის ეკლესიასთვის შეწყობულ ყოფილყო და ახლაც... საჩინოს მთავარანგელოზის ეკლესიასთვის შემეჩარავს“. ექვთ. თაყაიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 15.

²⁸ ექვთ. თაყაიშვილი ა. დასახ. ნაშრომი, გვ. 7—8; ვანის მონასტრის პირველი აღწერილობა 1819 წ. ეკლესიათა ნუსხისაში მოცემულია „В селении Вань, монастырь, во имя

XVIII ს-ის უკანასკნელ მეოთხედში და XIX საუკუნის დასაწყისში ვანის „მთავარანგელოზი“ მონასტრის წარმოადგენდა, რომელსაც წინამძღვარი განავებდა. დღემდე მოაღწია ამ მონასტრის დარბი შეწყობებისათვის ათზე მეტმა დოკუმენტმა, მათ შორის საკუთრივ სოფელ ვანიდან. აქედან შეწყობილი მიწები: ტური, ქიზობური, კანთითი და სხვა²⁹ დღეს სოფელ ზედა ვანის ტერიტორიაზეა, აქვე დგას ვანის მთავარანგელოზის ეკლესია. ყოველივე ეს მოწმობს, რომ ვანი (სოფელი) ძირითადად ზედა ვანს მოიცავდა.

ამრიგად, გვიანფორმალურ ხანაში დღევანდელი დაბა ვანის ადგილის ორი პუნქტი — საჩინო და საბუჯა იყო განლაგებული, ხოლო დაბის ერთი ნაწილი საკუთრივ სოფელ ვანის (დღევანდელ ზემო ვანს) ეკუთვნოდა. შედიოდა თუ არა ამ უკანასკნელი სოფლის შემადგენლობაში „ახვლედიანების გორა“, სადაც არქეოლოგიური გათხრები მიმდინარეობს, — ძნელი სათქვლია. ახვლედიანი ნუსხაში, რომელიც ჩვენ არაერთგზის ვაქვებს მითითებული, ვანის გვერდით მოხსენიებულია „ვანი-შემობავალი“, სადაც იდგა აზნაური რამაზ ახვლედიანის ქარის ხის ეკლესია³⁰. ახვლედიანის მოხსენიება თითქოს დღევანდელ ახვლედიანების გორაზე უნდა მიგვიითეთებდეს. მისი დასახლება არა საკუთრივ ვანის ტერიტორიაზე, არამედ ვანის შემავალი, გვერდობინების, რომ დღევანდელი „ახვლედიანების გორა“ უშუალოდ ვანის ტერიტორიაზე არ იგულისხმებოდა და ცალკე სახელად ჰქონდა, თუ რა იყო ეს სახელი, ამის შესახებ რაიმე ცნობა არ მოგვეპოვება.

საჩინოსა და საბუჯას ციხე-დარბაზთა გარდა, ჩიჯავაძეთა გვარეულობა საჩინოში (მხარე) კიდევ რამდენიმე სასახლეს (ციხე-დარბაზს) ფლობდა. ამ გვარეულობის ერთი სასახლე სოფელ ვანში იდგა³¹, დღეს აქ ციხე-დარბაზი არ ჩანს. შეიძ-

სა. архангелов Михаила и Гавриила, из дикого тесанного плитнику без купола, покрыты драпью, построены в 1500 году; при нем предел во имя рождения пресвятой богородицы“. Гордеев, Дм. დას. ნაშ., გვ. 219.

²⁹ საქართველოს სსრ ცენტრალური ისტორიული არქივი ფ. 1451, ფოლ. 16.

³⁰ «В селении Вань-Шемонавля, у доорыишиа Романа Ахвледиани царь во имя Святого великомученишиа и победоношиа Георгия»... Гордеев დასახ. ნაშრომი, გვ. 221.

³¹ 1791 წ. ჩიჯავაძე ვახუშტიმ ჩიჯავაძე ჭაბისროს დღემოდ „ვანს სასახლე“ ქიმ. 1791.

ლება იგი მდგარიყო „ნაიხვარზე“ ზედა ვანში. რომელიც ვანის მთავარანგელოზის ეკლესიიდან ორი კილომეტრითაა დაშორებული. აქ ყველაზე მაღალ ადგილას შემორჩენილია ციხის ნაშთი. რომელიც აგებული ყოფილა კირკვით.

ზედა ვანის „ნაიხვარის“ ჩრდილოეთით, ნახევარი კილომეტრის დაშორებით, შენარჩენილია ეკლესიის ნანგრევები, რომელთაც „ეკლესკვანს“ ან კიდევ სოსელიების ეკლესიას უწოდებენ. ეკლესიიდან მხოლოდ ბაგვარის ქვები: „შემორჩენილი. აქვეა გალაენის კვალი, რომელსაც საკმაოდ არქაული იგრი აქვს. ეკლესიის ახლოს, ფერდობზე ჩვენ ავკრიფეთ აღდგანტიკური ხანის კოლხური პითოსის რამდენიმე ფრაგმენტი.

ვანის მთავარანგელოზის ეკლესიიდან ნახევარი კილომეტრის დაშორებით, დასავლეთით, აღმართულია უზარმაზარი გორა, რომელსაც „უეანას გორას“ უწოდებენ. მას ორი მხრიდან ძალზე დიქანებული ხრამი მიუყვება, რომელსაც „ლუპირის“ უწოდებენ, ხოლო აღმოსავლეთ მხარეს, მთელ მანძილზე (ამ მხრიდან გორა აღვიდად მისადგომია), შეიმჩნევა ქვის წყობის ნაშთი. ამ მხარეს გორას, როგორც ჩანს, გალავანი მიუყვებოდა. გორაზე ეპოქით ქვეყნის პირის ფრაგმენტები, რომელიც არქეოლოგმა რ. ფუტურჩიძემ აღრეანტიკური ხანით დავეთაროდა.

ჩიკავაძეთა საგვარეულოს ერთი სასახლე სოფელ ისრითში იღვა³². ამ ციხე-დარბაზის ნანგრევებმა დღემდე მოაღწია. იგი დანაწილას, ჩრდილოეთის სერზე, რომელიც რიონს გადასყურებს. ჩვენამდე მოაღწია ოთხკუთხა კოშკმა, რომლის ზომებია 5,5 X 2 მ. ნაგებია ფლეთილი ქვით, კირზე. წყობა საკმაოდ სწორია. დასავლეთის კედელი დიდ სიმაღლეზეა შემორჩენილი. აღმოსავლეთის კედელი უფრო დაწვრიულია (ორი სხვა კედელი თითქმის არ შემორჩა). ამ კედელთა ერთი მარტივი სათოფურია შემორჩენილი, რაც ციხეს XVI—XVII სს-ის მიჯნით ათარიღებს.

საინიშნო ქვეყანა ორად იყოფოდა: ზემო და ქვემო საინიშოდ. ამ უკანასკნელში მდ. ყუმურის ხეობის სოფლები საპაიჭო, ტომანიერი, შუამთა და ჭყვიში შედიოდნენ³³.

მომინარეს სახელი ყუმური მეგრული სიტყვა „ყუმურიდან (ტყემალი) მომდინარეობს. თავდა-

პირველად ეს სიტყვა მსახდგრელის როლს ასრულებდა რთულფუძიან გეოგრაფიულ სახელში ყუმურიშეწყარი (ტყემლის წყალი) ან კიდევ, ყომურიშედალი (ტყემლის დეღე). შემდეგ გეოგრაფიული სახლის შინაარსი დაიწყებას მიეცა, ტომონიშის მერვე ნაწილ დიაცარგა და მივიღეთ ყომური, ხოლო აქედან კი ყუმური. საერთოდ, ზანურენოვანი ტომონიშები ვანის რაიონის ტომონიშის ერთ ჭაფუს წარმოადგენს. ასეთებია გა-ლიდი (გორა ღიდი ანუ ღიდი გორა, გა მეგრულად გორას ნიშნავს), დუცხუნი — ცაცხუნარი (დუცხუ ჰანურად ცაცხს ნიშნავს)³⁴. დიხაშო — მსუყე, ნოყიერი მიწა (დიხა მეგრულად მიწას აღნიშნავს შო/შხუ კი — მსუყე, ნოყიერს)³⁵, ტომანიერი — ტბეთი (ტბა მეგრულად ტბას ნიშნავს³⁶), ჭყვიში, ოწკიხეთი — საყვიარი (ჭოხ ჰანურსა და მეგრულში ზმნის ფუძეა, რომელიც ქართულად ძახებას ნიშნავს)³⁷ და ოჭყეფ — დასაჭერი ადგილი (მეგრული ჭოფ — ქართულ ჰერას შეესაბამება)³⁸. ზემოთ მოხსენიებული ადგილის სახელები, უკანასკნელის გარდა, სოფელთა სახელებია (ოჭყეფ ვრცელ ფართობს ყოფილება ყოფილი საბუკას ტერიტორიაზე). ასე რომ, ზანუშები ვანის რაიონის ტომონიშაკში (ძირითადად საინიშის ტერიტორიაზე) ძირითადად მაკროტომონიშაკშია შემორჩენილი, რაც ამ ტომონიშთა განსაკუთრებულ სიმკვლეზე მეტყველებს.

მდ. ყუმურის ხეობის ზემო წელში სოფელი საპაიჭოა. დღეს ასეთი სახელწოდების სოფელი აღარაა. არსებობს ყუმურის სასოფლო საბჭო, რომელიც რამდენიმე სოფელს აერთიანებს: საკუთრივ ყუმური (ძველად საპაიჭო) მისილორი, დუცხუნი, გაილოური, მუქედ კაესუბანი, ნიქოური, ევგანისი და ნახევარი თბილოვანი. ძველად ყველა ეს სოფელი, თბილოვანის გამოკლებით, საპაიჭოს წარმოადგენდა. ეს ტერიტორია გეოგრაფიულად კარგად ინახება. აღმოსავლეთით ძველ საპაიჭოს ესაზღვრებოდა მთაწმინდის გორა, ჩრდილო-აღმოსავლეთით მუქედის გორა, ჩრდილოეთით — ქენიანის ქედი, დასავლეთით — საყავასო ქედის აღმ. კალთები, ხოლო სამხრ-

34 ა. დ. ნ. ი. კ. ბ. ა. ე. კანურ-მეგრულ-ქართული უღრამიანი ლექსიკონი, ტფ., 1938. გვ. 129.

35 И. Кнпшндзе, Грамматика мингрельского (Иверского) языка СПб., 1914.

36 ა. დ. ნ. ი. კ. ბ. ა. ე. კ. დასახ.; ნაშრომი, გვ.

37 ი. ქ. ე. გვ. 437.

38 ი. ქ. ე. გვ. 418.

32 1797 წ. ჩიკავაძე ვახუშტომ თაყის ბიძაშვილის კაცოს დუთომ „ისრითის სასახლე მისი სამართლიანის საზღვრით“. ქმ. № 10.

33 ქმ. № 292.

თით — მდინარეების ყუბურისა და სუფის წყალგამყოფი ქედი.

სააიკავოს ერთ სოფელში, მაისოურში, მდინარე ყუბურის მარცხენა ნაპირას, მდინარიდან კლომეტრზე მეტი მანძილის დაშორებით, დგას ციხე, რომელსაც სააიკავოს ციხეს უწოდებენ. იგი აგებულია განმარტოებულ კონცხზე, რომელსაც ციხის გორას ან კიდევ მჭვარძის უწოდებენ. ჩრდილოეთი მხრიდან ციხეს ჩამოვლის დედაციხე. რომელსაც სახელი არ გააჩნია, ხოლო სამხრეთიდან კი — ციხის დედა. ეს დედაციხე ერთმანეთს ერთვებიან და შემდეგ — ყუბურს. ამ ორივე მხრიდან ციხე პრაქტიკულად მიუვალია. დასავლეთის მხრიდან კონცხი, რომელზეც ციხე დგას, შთის სხვა ნაწილებიდან ორა ერთმანეთს თითქმის პარალელური თხრილებითაა გამოყოფილი. (პირველი თხრილის სიგანე სამეტრამდეა, ხოლო მეორესი — ხუთ მეტრზე მეტი). ციხე, როგორც ირკვევა, შედგებოდა დედაციხისა და ორი კოშკისაგან. დედაციხის ფართობი დაახლოებით 600 მ²-ია. კარგადაა შემორჩენილი დედაციხის სამხრეთი კედელი, რომლის სიმაღლე ძირითად 20 მეტრზე მეტია. კედლის თავზე მრგვალი სვეტებია (უნდა ვიფიქროთ, ეს სვეტები სახარბაზნის ნაშის წარმოდგენს. სააიკავოს ციხიდან ერთი ქვეშეხი ვანის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმშია დაცული). სამხრეთის კედელზე ორი მარტივი სათოფურია შემორჩენილი. დედაციხე რამდენიმე სართულიანი ყოფილა. დედაციხის აღმოსავლეთით კიდევ ერთი კოშკი მდგარა. ამჟამად ნანგრევებილია შემორჩენილი. აღმოსავლეთ მხარეს ციხე შედარებით ადვილი მისადგომია. ამიტომ ამ კოშკის აღმოსავლეთით თხრილი გაუჭირათ, რომლის აღმოსავლეთით კიდევ ერთი კოშკი მდგარა, რომელმაც ნანგრევების სახით პოაღწია დღემდე. ციხეს შესასვლელი ჩრდილოდასავლეთი მხრიდან ჰქონდა. ვაჰ კლდის მასივში იყო გაჭრილი. ციხე აგებულია კარგად დამუშავებული მოკრილი კლდის ქვით.

ციხის აგების თარიღის დადგენა ჰირს. ყოველ შემთხვევაში გვიანფეოდალური ხანის დასაწყისიდან (თუ უფრო ადრე არა) ეს ციხე უკვე აღმოჩნდა მოქმედი. სააიკავოს ციხე წერილობით წყაროებში პირველად 1737 წლის დასავლეთ საქართველოს რუკაზე გვხვდება „აიკავის ციხის“

სახელწოდებით. ეს ციხე მოხსენებულია გიულდენშტედტთანაც³⁹.

სააიკავოს ციხე XIX საუკუნის დასაწყისში მოქმედი. 1810 წელს, იგი უკანასკნელი ციხისმაგვრე იყო, რომელიც რუსეთის ხელისუფლებას დანებდა იმერეთის აჯანყების დროს⁴⁰.

სააიკავოში, იმავე უბანში, დგას ეკლესია, წმინდა გიორგის სახელობის, რომლის მთავარ დღეობაზე მთელი სააიკავოს მოსახლეობა იყრიდა თავს (ამის გარდა, თითოეულ სოფელს თავისი ეკლესია ჰქონდა).

სააიკავოს წმინდა გიორგის ეკლესია დარბაზული ტიპის ნაგებობაა. იგი მოპირკეთებული იყო თლილი ქვით. მოგვიანებით ეკლესია შეუღლებსით და ნიშები ამოუღისათ. ჩვენი აზრით ეს ეკლესია, რომელსაც ვასული საუკუნისათვის განუცლია საფუძვლიანი შეკეთება, განვითარებულ ფეოდალურ ხანას შეიძლება მიეკუთვნოს. 1818 წლისათვის სააიკავოს წმინდა გიორგის ეკლესია მოქმედი არ ყოფილა, რადგან ქვემო იმერეთის ეკლესიების ნუსხაში ამ სოფელში მოხსენიებულია ორი ხის ეკლესია 1810 და 1817 წლებში აგებული⁴¹.

სააიკავოს ციხის დასავლეთით, ნახევარი კილომეტრის დაშორებით, არს ადგილი „ნაღარბაზევი“, ტოპონიმი ძალზე საინტერესოა, მით უფრო, რომ ვაღლოცეში, მიწის დამუშავების დროს აქ გათლილ ქვებს პოულობენ.

ყუბურის საბჭოს ერთ სოფელს, რომელიც ამავე სახელწოდების მდინარის ხეობაში ყველაზე მაღლაა განლაგებული, გაილოური ეწოდება. ამოვლიდან ორიოდე კილომეტრის დაშორებით, ზემოთ, ხეობაში, დგას ძალზე დიდი გორა, რომელსაც „ნასაყდრ გორას“ უწოდებენ. მისი საერთო ფართობი ოცდაათ კექტარს აღემატება. ამ გორის ფერდობი კერამიკის ფრაგმენტებითაა მოფენილი. საკუთრივ გორა ზემოთ მცირე ფართობის წყვეტილი ბოლოვდება, რომლის ზედაპირი ბათქაშებითაა მოფენილი.

სააიკავო (ძველი მნიშვნელობით) მცირე ისტორიულ-გეოგრაფიული „ქვეყნის“ შთაბეჭდილებას ტოვებს. ადრეფეოდალურ ხანაში იგი ალბათ ცალკე ხეებს წარმოადგენდა, შემდეგ კი ერთ

³⁹ გიულდენშტედტი. დასახ. ნაშრომი, გვ. 305.

⁴⁰ Акты, собранные Кавказской археографической комиссией, IV, III, 1870, стр. 242—244, 254.

⁴¹ Дм. Гордеев. დასახ. ნაშრომი, გვ. 213.

თემს, რომლებმაც მცირე ფეოდალებმა—პაიკიებმა დაიმკიდრეს ბატონობა. სასაიკოს ცალკე „ქვეყნობა“ XVIII ს-ის 80-იანი წლების ერთი დოკუმენტით დასტურდება⁴².

სასაიკოს მეზობლად, ხეობაში. მიქელაფონია ვანლაგებულა. იგი ტრბანიერის სასოფლო საბჭოში შედის და დღეს ცალკე სოფელია. XIX საუკუნის 30-იან წლებში მისი ტერიტორია უშუალოდ ტრბანიერში შედიოდა და სახელი მიქელაფონი ვენახს ეწოდებოდა, რომელიც ამ ხანაში აზნაურ დავით შერამზანიძისა და არდემუილის, წულაძისა და ყრუაშვილის საზიარო ყოფილა⁴³.

სახელწოდება მიქელაფონი მეტად საინტერესოა. იქმნება საცდური, რომ იგი მდინარე რიონზე არსებულ ერთ-ერთ ფონს დაეუკუშიროთ, მაგრამ მანძილი მიქელაფონიდან ამ მდინარემდე (არა ნაკლები რვა კილომეტრი) ტოპონიმის ავგარი ახსნის საშუალებას არ გვაძლევს. ჩვენი აზრით, ეს ტოპონიმი ზნასთანა დაკავშირებული, რომელიც ყუშურის ხეობის გავლით სამცხედან შუამთისკენ მიემართებოდა (იხ. ქვემოთ).

დღევანდელ მიქელაფონში არის ადგილი „ნაიციხარი“, სადაც ციხის უსახო ნანგრევებია შემორჩენილი. ამავე სოფელში დგას დარბაზული ტიპის სამების ეკლესია, რომელიც განვითარებულ ფეოდალურ ხანაში უნდა იყოს აგებული, მას მოვლიანებით (ალბათ XX ს-ში) საფუძვლიანი გადაკეთება უნდა განეცადა.

ზოგადად ასევე შეიძლება დათარიღდეს ტრბანიერის სამნავიანი ბაზილიკაც.

სოფელ შუამთაში არის ადგილი „ნაიციხარი“, სადაც ციხის ნაშთებია შემორჩენილი. აქ მცირე გორაკის წვერზე შეიქმნევა კედლის ნაშთები, რომელიც დაახლოებით 300 კმ. მ. ფართობს შემოსაზღვრავს. გორაკის ძირში თითქოს გალავნის კვალიც შეიმჩნევა, ასე რომ, აქ მდგარა ციხე, რომელიც კომუკისა და ვალენისაგან შედგებოდა. თვით კოშკი, ასე 50 წლის წინათ, უკეთესად ყოფილა შემონახული და მისი ქვები სკოლის მშენებლობაში გამოუყენებიათ. გორაკის ფერდობი ფეოდალური ხანის კერამიკითა მოფენილი. ციხის დასავლეთით, ნახევარი კილომეტ-

რის დაშორებით, არის ადგილი „კილოფნარი“. ძველად აქ ხის ეკლესია მდგარა, ამჟამად მხოლოდ სასაფლაოა, ხოლო ციხის ჩრდილოეთით, რამდენიმე ასეული მეტრის დაშორებით, არის ადგილი „ნატახტი“. აქ შემორჩენილია დიდი ზომის ქვევრი, რომელიც მიწის დამუშავების დროს უპოვინათ და მიწიდან სანახევროდ გაუწმენდილი. ქვევრის ამოწმენდილი ნაწილში ნახევარ ტონაზე მეტი სითხე ეტევა. აქ ქვევრის ახლოს არის „ნატარაშალი“, რომელიც წარმოადგენს რიყის ქვებით აგებული კედლის ერთ ფრაგმენტს. იგი რატომღაც წმინდა ადგილად ითვლება და მოხუცებული ქალები მასზე დღესაც საწოლებზე აწოებენ. „ნატახტი“ და მისი მიდამოები უძველესი დროიდან ყოფილა დასახლებული. თვით „ნატახტი“ ოდნავ შემაღლებულ ბორცვს წარმოადგენს და მის ძირში წყობის დროს წყალს გამოაკვს სხვადასხვა ხანის, მათ შორის ადრეანტიკური ხანის, კერამიკის ფრაგმენტები. „ნატახტის“ ახლოს, მოსახლობაში, ხშირად პოვლობენ დიდი ზომის კრამიტის ნატეხებს, ხოლო ერთი კრამიტი მთლიანი სახით ახლაც უღვეს ერთ მოსახლეს ებოძა.

შუამთის „დავარეული ციხე“ და „მეფის ბანაკი“ მოხსენიებული აქვს გიულდენშტედტს⁴⁴. ეს ციხე ზემოთ აღწერილი ციხის ნანგრევები უნდა იყოს, ხოლო მეფის ბანაკი, უნდა ვიფიქროთ, ნატახტზე იყო განლაგებული, უძველეს სამოსახლო გორაკზე.

შუამთაში, ყუშურის მარჯვენა ნაპირზე, არის დიდი ზომის გორა „ნაღარაშვი“, გორაკი ძალზე დამუწყროლია და ჩვენ კერამიკის ერთი ფრაგმენტიც კი ვერ ვიპოვეთ. აქედან სამასიოდ მეტრის დაშორებით, შუამთისა და მეტეფის საზღვარზე, დგას ქედის წმინდა გიორგის ეკლესია. ეკლესია გვიანფეოდალური ხანისაა და გასულ საუკუნეში საფუძვლიანადაა გადაკეთებული თუ ხელახლა აგებული ძველი ქვებით⁴⁵.

საჩინოს ქვეყნის ისტორიის შესახებ ძალზე ცოტა რაბაა შემორჩენილი. გვიანფეოდალურ ხანაში ამ მხარეს ჩიქვაძეებით ფლობდნენ, ამიტომ საჩინოს ხშირად საჩიქვაძისაც უწოდებენ. 1735 წ. ამ მხარეს მამუკა ბატონიშვილი, ალექსანდრე V იმერტა მეფის ძმა დაეუფლა და ჩიქვაძეებს კუთვნილი ყმა-მამული ჩამოართვა⁴⁶. მხოლოდ 1791

⁴² დავით იმერტა მეფის 1785 წლის ერთ სიგელში მეფე ბერი წულუკიძეს ბრალს დებს: „ჩვენი ოჯახის სისხლის მოკვებულს ქვეყანას სასაიკოს უკუთვალა“. შ. ბურჯანაძე. იმერეთის სამეფოს პოლიტიკური საბუთები (1784—1810), წ. I, თბ., 1953, გვ. 11.

⁴³ ქმრე № 292.

⁴⁴ გიულდენშტედტი. დასახ. ნაშრომი. გვ. 305.
⁴⁵ ექვთ. თაყაიშვილი. დასახ. ნაშრომი.
⁴⁶ ვახუშტი. დას. ნაშრომი, გვ. 889.

წელს დაიბრუნა ამ გვარეულობამ თავისი ძველი საშფოთბლოს ნაწილი. სახელდობრ, ზედა სა-
ჩინო. ისიც არასრულად⁴⁷.

შუაფეოდალური ხანის საჩინოს შესახებ რა-
ინე წერალობითი მასალა არ მოგვეპოვება. აკადე-
მიკოს ნ. ბერძენიშვილმა თავის დროზე ჩაიწერა
ერთი ვაღმოცემა, რომლის თანახმად, ამ მხარეს
ჩიკავაძეთა წინ ქრებულძეები ფლობდნენ. ეს
ვაღმოცემა მას დამატებლად ჩვენება⁴⁸.

შუაფეოდალური ხანიდან დღემდე მოღწეუ-
ლი მატერიალური კულტურის ძეგლები მოწმობ-
ენ. რომ საჩინო ამ პერიოდში გარკვეულად და-
წინაურებულ ქვეყანას წარმოადგენდა. ამ პერი-
ოდს მიეკუთვნება ციხე-დარბაზი სოფლების
ბზვანისა და ინაშურის საზღვარზე. სოფელ გა-
დიდში ამ ხანაში ეკლესია მდგარა. ამას მოწმობს
XI ს-ის წარწერაანი ქვა, რომელიც თავის დრო-
ზე ამ საუბრის შესასვლელის თავზე იდგა და ახ-
ლა ვანის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმშია დატუ-
ლი. საკუთრივ ვანის მთავარანგელოზის ეკლესიას
კედელში ჩატანებული ჰქონდა მარმარილოს ქან-
დაცვა (ამჟამად ქუთაისის სახელმწიფო ისტორი-
ულ მუზეუმში ინახება). რომლის XII-XIII სა-
უუენის წარწერაში მოხსენიებულა იერისთავი;
ერისთავი ზვიადი⁴⁹, უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს
პირი სხვა მხარეებთან ერთად საჩინოსაც განაგებ-
და.

⁴⁷ სოლომონ II ერთ სიგელში ვითხვობდა: „წვალი-
ბის წყნე ვამბოთ... ჩიკავაძე ვახუშტის ერთი, რომ
მამუკა ბატონიშვილს ვაღრამებინებო და ძვენი სამკვიდ-
რებელი თავისთავს დაუყარა... უშოჟარეთი წამხდარი იყა-
ნო... წყაღისა ვიყავით და ვამბოთ იფხვის შერისა სამე-
ფედროს სახსად სხუეკა... ოდილა ღროჭიქანიძის და მის-
ის სახლის კაცისა, პაპუნა აბდისისა და დავით შიქლა-
ძის მამულს გარდა, ახელდაინის, ლხიშვილისა და ამა-
შოდის გარდა... საჩინო თავისის ოდილი მამულით“ იმ. ქმ. № 103. როგორც არკვევა ღროჭიქანიძეებმა ყმა-მამულს
ფლობდნენ სოფლებში: დვალშიც, ვალიდო, იჩორხე-
თი, ისრითი, დხაშუო, ციხისუბანი და ვანი. იმ. ქმ. № 103. საბუთში ჩამოთვლილ სხვა პირთა თუ გვარეულობათა ყმა-
მამულს ვერ დავადგინებთ. ერთი თუ ცხადია, სოლომონ II
ქვემო საჩინო ჩიკავაძეებს არ დაუბრუნა. 1810 წელს გა-
სუქტი ჩიკავაძემ იმერეთის გამგებელ სვიმონის სომხეთ
დაბრუნება ქვემო საჩინოსა, სახელდობრ სოფელთა ტო-
ბანიერი, საპატიოთი, შუაბისი და ქვევისი“. იმ. ქმ. № 292.

⁴⁸ ნ. ბერძენიშვილი ნ. საქართველოს ისტორიის
საბუთები, წ. VIII, თბ., 1975, გვ. 551.

⁴⁹ ევეთ, თაყაიშვილი ი. დსაძე. ნარკობი, გვ. 8;
რ. შვიტიანი ნ. შარბაილის ქანდაცვა, სოფ. ვანიდან
საქართველოს სსრ მუნიციპალიტეტის აკადემიის შიშებში, თბ.,
1956, ტ. XV, № 2, გვ. 188.

გვიანფეოდალურ ხანაში საჩინო იმერეთის
სამეფოს საზღვრებშია, ერთიანი საქართველოს
სამეფოს შექმნამდე იგი თანმიმდევრულად დასა-
ვლურ ქართული პოლიტიკური ერთეულების, ჯერ
ეგრისის, შემდეგ აფხაზეთის სამეფოს, შემადგენ-
ლობაშია. მხოლოდ ერთი გამონაკლისით. გვეჩვენე-
ნება, რომ ქართლის სამეფოს წარმოშობის ხანა-
ში (IV-III ს-ის მიჯნა), საჩინო (სახელწოდება პი-
რობითია, რადგან ჩვენ არ ვიცით რა ეწოდებო-
და ამ მხარეს ამ დროისათვის) ქართლის სამეფოს
შემადგენლობაში შედიოდა.

ძველი ქართველი ისტორიკოსის ლეონტი
მროველის ცნობით, ქართლის პირველმა მეფემ
ფარნაოზმა მარგვის ერისთავს სამართავად მისცა
ქვეყანა „მცირით მთითვან, რომელ არს ლიხი
ვიდრე ზღურადმდე ეგრისის „რიონს ზემოთ“⁵⁰.
სამეცნიერო ლიტერატურაში ლეონტი მროველის
ეს ცნობა ითვლება იმის დამამტკიცებლად, რომ
ქართლის სამეფოს დაარსების ხანაში მის შემად-
გენლობაში შევიდა დასავლეთ საქართველოს ერ-
თი ნაწილი — არგვეთი. ამ ქვეყანაში ლეონტი
გულისხმობს დღევანდელი იმერეთის იმ ნაწილს,
რომელიც რიონის მარცხენა ნაპირს მდებარე-
ობს. ასეთ შემთხვევაში გვიანფეოდალური სალო-
მინაო (საერისთო), საჩინო და, შეიძლება, საყა-
ვასოც არგვეთის ტერიტორიაზეა საგულისხმებელი
და IV-III სს-ში ქართლის სამეფოს საზღვ-
რებშია მოქცეული. აქვე უნდა გაითვალისწინოთ
მეორე ვარაუდებაც. ზემოთ შემოხაზული ტერი-
ტორია არც ისე შორს იყო საკუთრივ ქართლის
სამეფოსაგან, როგორც ეს დღეს შეიძლება მოგ-
ვიჩვენოს. იგი უმოკლესი გზებით უკავშირდებო-
და ოძრბეს საერისთავოს, რომელიც ლეონტი
ცნობით, სამცხეს და აჭარას მოიცავდა.

ჩვენი დავაგორებებით, დღევანდელი იმერეთის
ტერიტორიაზე შემორჩენილია მესხი ტომის შე-
მოპრის კვალი, რასაც ადასტურებს ადგილობა სა-
ხელწოდების გამეორება მესხეთის ქედის ორივე მხა-
რეს: ვარხანი და ვახანი, სვირი და სვირი სსგ. აქვე
აღსანიშნავია, რომ ქუთაისთან არის სოფელი მეს-
ხეთი, იგი წერილობით წყაროებში XIII ს-ის უკა-
ნასტყლოდ მეოთხედობდა დამოწმებულს⁵¹ და ამ-
რიგად მისი წარმოშობა არ უკავშირდება მესხთა
იმ ტალასს, რომელიც, გვიანფეოდალურ ხანაში,

⁵⁰ ქართლის ცხოვრება, ტ. I, თბ., 1955, გვ. 24.
⁵¹ ა. დ. ლ. ო. ძ. ქართული სამართლის ძეგლები, წ.
II, თბ., 1965, გვ. 76.

თურქების მოწოლის გამო იძულებული იყო დასავლეთ საქართველოში გადასულიყო.

ცნობილია, რომ ოძრზე სამცხის უძველესი ცენტრი იყო და მდებარეობდა ამ ქვეყნის უციღურეს ჩრდილოეთ ნაწილში, რომლის შემდეგ მესხეთ-იმერეთის ქედი იწყება. ასეთ ადგილს ქვეყნის ცენტრის მდებარეობა იმ შემთხვევაში ჩანს გაპარებულად, თუ ოძრზე გამგებელს სამცხესთან ერთად გარკვეული უფლება თუ პრეტენზია აქვს „გაღმართზე“⁵² რიონსა და ყვირილს მარცხნივ მდებარე ტერიტორიაზე.

ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ დღევანდელი ვანის რაიონი (გვიანფორმალური ნომენკლატურით საჩინო და სალომინაო-საერისთო) პირდაპირი მაგისტრალით იყო დაკავშირებული სამცხესთან. მთავარი გზა ოძრზეში იწყებოდა⁵³. აქედან მეფის წყაროს გადასასვლისაკენ (გადასასვლელი მწვერვალი მეფის წყაროს სამხრეთით მდებარეობს, დაახლოებით ოთხი კილომეტრის დაშორებით) რამდენიმე მიმართულებით შეიძლება იმსვლა. მთავარი გზა ოძრებს ციხესთან იწყებოდა, მდინარეების ოძრებს წყალისა და კერძოხანს შესაყარში. იგი მიუყვებოდა მდ. კურცხანს ხეობას. მეფის წყაროს გადასასვლელთან მთავარ მაგისტრალს რამდენიმე გზა უერთდებოდა, ქვაბლიანს ხეობიდან მომავალი. აქედან ერთი სოფელ ბენარასთან იწყებოდა, მეორე — სოფელ ფხეროსთან. ისინი ოქროს ციხეს ჩრდილო დასავლეთით ერთდებოდნენ ფისოლატის პლატოზე. აქ ქვაბლიანის ხეობის სხვა სოფლებიდანაც მომართება ბილიყმა. მეფის წყაროს გადასასვლელთან ერთი გზა ადიგენიდანაც აპოლონა შამლის მისი გადალახვით.

მეფის წყარო მწვერვალს იმ წყაროს გამო ეწოდება, რომელიც მწვერვალის ფარაო მინდორზე ამოდის. რამდენიმე წლის წინათ წყაროს თავისი ღარიც ჰქონდა, შემდეგ ეს ღარი დაცარდა. ერთ მწყემსს საწულია სახლში და თანაც უძმყოფითიც დარჩენილი, ღარი მას ძელქვისა ჰყოვნება, სინამდვილეში კი ვერცხვის ხის აღმოჩენილია. მეფის წყაროს გადასასვლელის გავლის შემ-

დეგ, მაგისტრალი ჩრდილო-დასავლეთით მიემართება და ზემო ჩაქის ანუ ჰაკიეთის ტბას ჩრდილოეთით უყლის. აქედან ერთი ბილიკი სუფსის ხეობისკენ ეშვება. მთავარი მაგისტრალი კი ჩრდილოეთის მიმართულებას იღებს. იგი ჯერ მდინარეების წაბლარის ხევისა და სუფსის წყალგამყოფ ქედს მიუყვება, შემდეგ კი წაბლარის ხევის, კონისწყალის, კინისწყალისა და სულორის წყალგამყოფ ქედს. იგი გაივლის მთებს: ქვაბლიანზე, ქვაბიშვარი, ლაბორტო, სათაფლია, ულუველა, ლმაზი გორა და გზაბოძლისაკენ ეშვება. გზაბოძლია გზათა შესაყარს ნიშნავს და მდ. სულორის სათავეს ზემოთ მდებარეობს. აქ მთავარი გზა სულორის ხეობაში ეშვება, ხოლო მისი განაყოფი კვლავ ქედის თემს მიუყვება, ჩრდილო-აღმოსავლეთ მიმართულებას იღებს და ტუეთაყის მთამდე აღწევს, საიდანაც ბარის სოფლებისკენ ეშვება.

ზემოთ აღწერილი მაგისტრალი სამცხედან ადგილი დასაქვია, მარტო პრაფილის აღმართის გავლის შემდეგ. გზა გადალახავს რა მეფისწყაროს გადასასვლელს, ოდნავ დაშლა ეშვება. იგი მიუყვება ქედების თემს და წარმოადგენს ბილიკს, რომლითაც უძველესი დროიდან სარგებლობდა ადამიანთა მრავალი თაობა. აქა-იქ გზას ეტყობა გაფართოების კვალი, რაღაც შენობის (უნდა ვიფიქროთ, ეკლესიის) ნანგრევები შესორჩენილია ზემო ჩაქის ტბასთან (აქ ტბის პირას გათლილი ქვების გროვია). ამ ტბასთან დაკავშირებით, სოფელ წითელხევიში (ძველი სადამტრარი) ერთი მეტად საინტერესო გადმოცემა ჩაეაყვინეს: დიდი გვალვების დროს, სოფლის ერთ-ერთი მოსახლე, რომელსაც კაცი უნდა ჰყოლოდა მოკლული, ჰაკიეთის ტბაზე (ე. ი. ჩაქის ტბაზე) უნდა წასულიყო. აქ ტბიდან ხელუღვლამა წყალი უნდა ამოეღო და სოფელში მოეტანა. ამის შემდეგ წვიმა თითქმის აუცილებლად მოვიდოდა.

გზა გზაბოძლიდან ორი მიმართულებით ეშვებოდა სულორის ხეობაში. ამათგან მთავარი გზა გადიოდა შემდეგ ადგილებში: ჩიხნარი — ნალქენები — დათვის საწუმპის წვერი, დათვის საწუმპი — ბეყეი — სახადი — სახადის ძირი — ზედა საყვიარე — საყვიარე — საყვიარის ძირი — დიდარების თავი — დიდლარება — წყარო — სატალახე — ოსის ნაქლაკი და უშუალოდ ამ მდინარის ხეობაში გადმოდიოდა. შემდეგ გზა მდინარეს მიუყვებოდა: გრძელი სე-

⁵² ოძრხედან მომავალი გზა ძირითადად საველე ისტორიულ გეოგრაფიული დაზღვევების დროს შეისწავლეთ. გარდა ამისა, გამოიყენეთ: ნ. ბერძენიშვილი, გზებმატრასელების გამოქის საქართველოში, თბ. 1961; К р а е в и ч, военных обзор Рипонского края, СПб, 1870; В. А л а е в с к и й. Кутаиская губерния военно-статистическое описание, Т. 1898.

რი — ციხია — ნახევლარი — ჩიხური და სოფელ დელიშვილებამდე (დღევანდელი სულორი) აღწევდა.

დელიშვილებიდან გზის მიმართულება დღევანდელი ვანი-სულორის სამაჩხანო გზას ემთხვეოდა და ძველ საჩინომდე აღწევდა.

მეორე გზა გზაბოძალიდან სოფელ გადიდში ემუქობა. შემდეგ გამოივლიდა სოფელ ვანს (დღევანდელი ზედა ვანი) და საჩინოში მთავარ გზას შეუერთდებოდა.

გზაბოძალიდან რამდენიმე ბილიკი ყუმურის ხეობაში ეშვება. ერთი უშუალოდ სოფელ სავაიკოში (დღევანდელი ყუმური) მოდის, ორი ბილიკი კი სოფელ გაილოურში ეშვება. აქ ორივე ერთიანდება, გაივლის სოფელ დღესუნს და საბაიკოში ჩამოდის. ამ სოფლიდან კი, მიქელაფონის ვიწროების გაყლის შემდეგ, შუამთაში ჩაღის.

გზაბოძალიდან ერთი ბილიკი სოფელ რომანეთში ჩაღის. ეს გზა მელოურის ზემოთ აღწერილ ციხეს დასავლეთი მხრიდან ჩაუვლის. რომანეთიდან ერთი ბილიკი ტყეთაის მთისკენაჲ მიემართება: რომანეთი — ზელაძის ქედი — ეკავერჩხოვლის ნამოსახლარები — ნალავიერები და ბოლოს ტყეთაი. ტყეთაი, ისე როგორც გზაბოძალი, გზათა შესაყარს წარმოადგენს. ერთ-ერთი მაგისტრალი სოფელ ქვედა დიშში იწყება. იგი გაივლის სოფლებს ფერასთი — სალხინო, შემდეგ აღის არჩივის სერზე, აქედან კი საბოლოო წერზე. შემდეგ მოდის პატარა გამოყოფილი — დათვი დამპალა — წიფლის წყარო — დიდი გამოყოფილი და ბოლოს ტყეთაი. საბოლოო წერზე ამ მაგისტრალს უერთდებოდა გზები ბალდალიდან (დღევანდელი მაიაკოვსკა), სალხინოდან და სოფლებიდან: ნერგიეთი, შუბანი, საღმეტრაო და სხვ.

ერთი ბილიკი ტყეთაიკენ სოფელ წყალთა-შუღანაჲ ამოდიოდა. ტყეთაიში მიდიოდა აგრეთვე გზები სოფლებიდან: ზაგინეთი, უხუთი და საბასაჲ. ამ უკანასკნელ სოფელში ჩვენ ჩავიწყრეთ ტრაპონში „საბაქოს გორა“. „საბაქო“ ეს იგივე დამახინჩებული საბაკია. სახელწოდებაჲ იმ საბაკოდან უნდა მოდიოდეს, რომელიც აქ ყოფილა თავის დროზე, უნდა ვიფიქროთ, XIX საუკუნის დასაწყისამდე, იმერეთში რუსეთის ხელისუფლების დამყარებამდე. წინააღმდეგ შემთხვევაში ადგილის სახელწოდებამდ რუსულიდან ნაწარმოები „ტრაპონა“ გვექნებოდა.

როგორც ვხედავთ, ზემოთ აღწერილი მაგისტრალი თავისი განტოლებით დღევანდელ ვანის რაიონს, მთლიანად, და მაიაკოვსკის რაიონის სოფლებს, ნაწილობრივ, ცვათავადლურნი ნომენკლატურით საჩინოს, სალომინოს (საერის-თოს და ნაწილობრივ გაღმართს) უმოკლესი გზით აკავშირებდა სამცხესთან.

დღისათვის ამ მაგისტრალს პრაქტიკული მნიშვნელობა თითქმის არა აქვს. მას ძირითადად მწყემსები იყენებენ და ისიც ნაწილობრივ. ცოტა უფრო ადრე კი უხუთი-ტყეთაის მთის სამაჩხანო გზის გაყვანამდე, ვანის რაიონისა და, საერთოდ, კოლხეთის დაბლობზე გამოზამთრებულნი საქონლის დიდი ნაწილი, სულორის ხეობით, ჩვენ მიერ აღწერილი გზით, მიემართებოდა საზაფხულო საძოვრებისაკენ.

ჩვენი საუკუნის 30-იანი წლებამდე ახალციხეში მიმავალი ადგილობრივი მოსახლეობა ჩვეულებრივ ამ გზას ირჩევდა.

XIX საუკუნის მიწურულში, ვანის მხრიდან, მეფის წყაროს გადასასვლელით ღვინო დაჰქონდათ გასაყიდათ ახალციხეში, ხოლო 1892 წელს, როდესაც ხოლურის ეპიდემიის გამო ზეარის უღელტეხილზე მიმავალი გზა დროებით დაიკეტა, გასაყიდი რძის პროდუქტები სამცხიდან ქუთაისში გადაჰქონდათ „ფერასთის შარით“ (ასე ჩაგაწერინეს ამ მაგისტრალის სახელწოდება სოფ. წყალთაშუაში). ამავე გზით გადაჰყავდათ საყვავი საქონელიც.

ქუთაისიდან ზეარის უღელტეხილით სამცხისკენ გზის გაყვანამდე „ფერასთის შარას“ მეტად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა გასულ საუკუნეში⁵³. XIX ს-ის 60-იან წლებამდე, გზა მეფის წყაროს გადასასვლელით (მხედველობაში გვაქვს ძირითადი მაგისტრალი სულორის ხეობის გავლით) იყო ის ძირითადი გზა, რომელიც სამცხეს რაიონის აუზთან აკავშირებდა⁵⁴. ამიტომ იგი 1834

⁵³ В. Маевский. Дахა; ნაწილი.

⁵⁴ «дорога эта... есть кратчайшая между Ахалцихом и Орпирекою пристанью на Рионе, по удобствам движения, обилиям подножного корма, эта дорога составляла прежде, в течение 7 1/2 — 6 1/2 месяцев в году важный в торговом отношении путь, значение которого уменьшилось с продолжением хорошей вьючной тропы через перевал Ркинис-Джлария». Краснов, Дах. ნაწილი, გვ. 117.

წელს შედგენილ კავკასიის რუკაზეცაა დატანილი⁵⁵.

XIX ს-ის აღრინდელი ხანის წერილობით წყაროებში „ფერასთის შარას“ შესახებ რაიმე ცნობას ვერ მივაკვლიეთ. ჩერ კიდევ გასულ საუკუნეში ქვაბლიანი ხეობის მაკმადიანი მესხები ამ გზას „ტრაპილის“ (ე. ი. ქვემეხთა გზას) უწოდებდნენ. სახელწოდება მერღა ნიშანდობლივია. იგი შექმნილია არაუგვიანეს XVIII ს-ისა და მიუთითებს იმ მნიშვნელობაზე, რომელიც მეფის წყაროსთან გამავალ მაგისტრალს ჰქონდა გვიანფორდალურ ხანაში ახალციხის საფაშოს იმერეთის სამეფოსთან დაკავშირებისათვის.

უფრო აღრინდელ ხანაზე კი არავითარი ხელმოსაყიდი ცნობა არ მოგვეპოვება. ერთადერთ გამონაკლისს წარმოადგენს ცნობები ფერასთის მონასტრის შესახებ.

ეს მონასტერი პირველად გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაშია აღმოჩენილი. ვიორტი მერჩულე სულ ორჯერ ასენებს მას⁵⁶.

გვიანფორდალურ ხანაში მონასტერი არსებობას განაგრძობდა. იგი დატანილია 1737 წლის დასავლეთ საქართველოს რუკაზე და მოხსენიებული აქვს ვახუშტი ბაგრატიონის.

ფერასთის მონასტერი XVIII ს-ის მეორე ნახევარში მოიშალა და დღეისათვის ნახლის მესხობრაში აღარ შეიმორჩილა. ამავე დროს ფერასთის მთის ძირის სოფლებში (უხუთი, როხი, წყალბაშუა, ფერასთი, შუბანი და სხვ.) მოხუცებულ ერთხმად ასახელებენ ძველ ეკლესიას ტყეთაღის მთის ძირში. ზოგი მოხუცი მას „ხანტილი“ ეკლესიას უწოდებს, იმ ჩუქურთმის ქვების გამო, რომელიც მათ ეკლესიის წყობაში უნახავთ. 1974 წელს ეპატანჯ ჩაფარმისთვის ერთად (წინა წელს ამ ეკლესიის მონახვა ვერ მოვახერხებთ) სპეციალურად ავედით ტყეთაღის მთაზე მის საძებნელად. მწვემებმა მივაგწავეღეს ძველი ნაეკლესიარი, იგი მდებარეობს ტყეთაღის მთის ჩრდილოეთით, ორი კილომეტრის დაშორებით, შედარებით დაბლა. ამ ნაეკლესიარის ახლოს თავს იყრის ბაგინთიდან და დიმიტრან მომავალი გზები (იხ.

ზემოთ). აღნიშნულ ადგილზე ენახეთ რამდენიმე შენობის ნაეკლესი. მიწის ზემოთ კი, კვლის ეკალი არსად შეიმჩნევა. როგორც აგვიხსენეს, ეკლესიის ქვები, რომელიც ჩერ კიდევ თხუთმეტი წლის წინათ ეყარა ამ მიდამოებში, მწვემებს საითათოდ გაუზღობიათ, თავიანთ სადგომებში. ასე რომ, დღეისათვის რაიმეს თქმა აქ მდგარ ეკლესიაზე არ შეიძლება. არც იმის თქმა შეგვიძლია ფერასთის დღვდა მონასტერი აქვდა თუ არა თავის დროზე ამ ადგილას. ყოველ შემთხვევაში ეკლესიის ასეთ ადგილას აგება ჩვენთვის საინტერესო გზის ამ განტოტების მნიშვნელობაზე მივიტოვებთ.

არც ანტიკურ ხანაში მოიპოვება რაიმე პირდაპირი ცნობა ზემოთ აღწერილ მაგისტრალზე. ამავე დროს ერთი გარემოება იქცევა უფრადლებს. აღვანტიკური და ელინისტური ხანაში ვანის გვერდით ისეთი პუნქტების დაწინაურება, არქეოლოგიური მასალის მიხედვით, როგორცაა მიქელაფონი, შუამთა, მთის ძირი, ჩვენ მიერ შესწავლილი გზის მნიშვნელობაზე უნდა მიუთითებდეს.

როგორც ირკვევა, საჩინოს ქვეყანა (ჩენი აზრით, აღვანტიკური და ელინისტური ხანის ვანის ქვეყანა და საჩინო თითქმის ერთ ტერიტორიას მოიცავდა) უმოკლესი გზით იცა დაკავშირებულია გურიათთან. რამდენიმე გზა უფშურის ხეობიდან მიემართებოდა. დღევანდელი ვანი რამდენიმე გზით იყო დაკავშირებული ამ ხეობის ზემო წელის სოფლებთან: I. ვანი — მუქელი — გაილოური; II. ვანი — მუქელი — დუცხელი — და III. ვანი — საპაიჭაო (ყუმური). გაილოურიდან სუფსისა და ყუმურის წყალგამყოფი ქედის გადალახებით ორი ბილიკი მიემართება სოფ. სურგებში. დუცხუნიდანაც ორი ბილიკი მიდის ქვემო და ზემო სურგებში, ხოლო საპაიჭაოდან ერთი გზა პირდაპირ სურგებში გადადის, მეორე კი ხეობის უღელტეხილით მდ. ზვეისწყალის შენაკად ქვაფათას ხეობაში — საყაახოში, ხოლო აქედან გურიაში. საყაახოდან ზემოხეთის უღელტეხილით ერთი გზა შუამთისკენა მიემართებოდა.

აღმოჩენილთ საქართველოდან ზღვისპირეთისაკენ, როგორც ცნობილია, ლიხის ქედით რამდენიმე გზა მიდიოდა. ერთი გზა, რომელიც ფონის უღელტეხილს გადაივლიდა, ჩხერიმელის ხეობაში რამდენიმე განტოტებად იყოფოდა. ისინა დიმიტისთან ერთიანდებოდნენ და შემდეგ ბაღდადამდე აღიოდნენ, აქედან გზა ფერასთის მთის

55 Карта Кавказского края с пограничными землями.

აქ მოცემულია გზა ოძრხედან დღევანდელ ვანამდე და ამ გზის განტოტებით ბაგინთამდე.

56 ცხარბაი გრიგოლ ხანძთელისა. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ოცრატურის ძეგლები, I, თბ., 1964, გვ. 298—299.

ძირის სოფლებს ფერასთა და სადემეტროს ჩა-
უვლიდა, ხოლო ამ სოფლებიდან რამდენიმე მი-
მართულებით სალომინოს (საერისთოს) სოფ-
ლებში: უხუთი, სალომინო გადიოდა და შემდეგ
კი სოფ. ამაღლებაში ეშვებოდა. აქედან კი ინაზა-
ური, ბზენის გავლით დიხაშოსთან სულორის
ხეობაზე გამავალ გზას უერთდებოდა. აღმოსავე-
ლი საქართველოდან მიმავალი ერთი გზა ზეს-
ტაფონის შემდეგ მდ. ყვირილას მარცხენა ნაპირს
მიუყვებოდა. გავილიდა აჯანეთს, ვარციხესა და
კორისწყალის გადალახვის შემდეგ მთისა და ვაკის
გამყოფს მიუყვებოდა (ე. ო. ემთხვეოდა დღევან-
დელ სამანქანო გზას ვარციხე-ვანი) და ეახში
მთავარ გზას უერთდებოდა. აქ მდინარე სულორ-
თან გზა ორად იყოფოდა. ერთი გზა რიონს შე-
დარებით ახლო მიუყვებოდა, გავილიდა სოფ-
ლებს უკვიშურს, ციხეს და მდ. სულორის გა-
დაკვეთიდან 15 კმ-ის შემდეგ უერთდებოდა მთა-
ვარ გზას, რომელიც მთისპირა ზოლს მიუყვებო-
და. ეს უკანასკნელი, როგორც დგინდება, დღე-
ვანდელ სამანქანო გზას ვანი-დაფნარს ემთხვეო-
და და, ისე როგორც დღეს, სოფლებს ციხე სუ-
ლორს, შუამთას და მთის ძირს (ცალკე სოფე-
ლი შედარებით გვიანაა გაჩენილი. ადრე ციხეს
ერთ უბანს წარმოადგენდა)⁵⁷ გაივლიდა. ქვემო

⁵⁷ ამ გზით იარა გულდენშტედტმა 1772 წ. იხ. გულ-
დენშტედტი. დსახ. ნაშრომი, გვ. 38. 1808 წლის სოლო-
მონ II ერთ სიგელში უკითხულობთ „კაბრინის ლეე, რომ
გომის თავში ჩადის, ფენილში. რომ ფონი არის“. აქ იგუ-
ლისხმება ის ადგილი, სადაც დღეს, გომიდან ვანისაკენ მი-
მავალ გზაზე, სამანქანო ხიდაა. ამავე სახელთი მორე ად-
გლის ეკოხეობა „ტობანიის დღეს შერთვის ქვე-
მოთ. ნასულარ დუარქმის ამ დღეს. იქიბა რომ ჩაშლის
შუამთის შრა. რომ ამ დღეს ფონი გაიყოს“. შუამ-

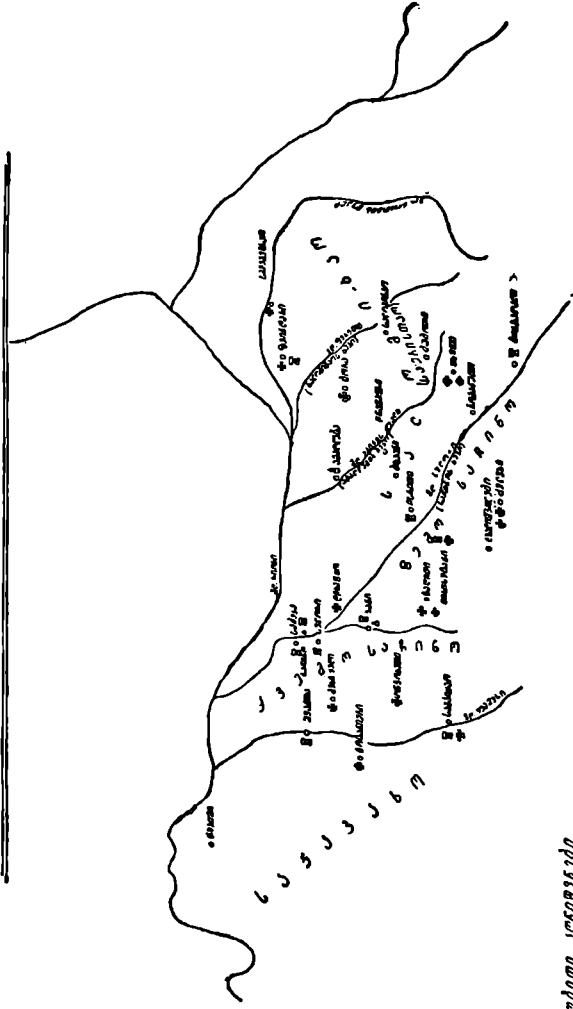
გზასთან შეერთების შემდეგ გზა ბარი-საყავისომ-
დე აღწევდა, საიდანაც რამდენიმე მიმართულე-
ბით მიემართებოდა.

| როგორც დაეინახეთ, ვანი უმნიშვნელოვანეს
გზათა შესაყარზე იდგა. სახმელეთო გზათა გარდა
მას რამდენიმე კილომეტრზე ჩაუვლის მდ. რიო-
ნი, სადაც ვანის სიახლოვეს ზღვიდან შედარებით
ღიდი ზომის ზომბალდებიც ამოდიოდნენ.

ჩვენი აზრით, ადრეანტიკური და განსაკუთ-
რებით ელინისტური ხანის ვანის დაწინაურებაში,
სხვა გარემოებათა გვერდით, ამ ზღლსაყრელმა
მდებარეობამ დიდი როლი ითამაშა. განსაკუთრე-
ბით უნდა აღინიშნოს ის, რომ ამ პერიოდში ვანი
იღგა იმ უმოკლესი გზის დასაწყისში (ვანიდან
იძრხემდე სულ სამოცი კილომეტრია), რომელიც
სამცხეს იმ მსოფლიო მნიშვნელობის მაგისტრალ-
თან აკავშირებდა, რომელიც ელინისტურ ხანაში
რიონზე გადიოდა. ამ მაგისტრალის მოშლაც უნ-
და ყოფილიყო ვანის დაკემის ერთ-ერთი მიზეზი,
რადგან სამცხესაკენ მიმავალმა ამ გზამ თავისი
წინშენელობა დაკარგა. ამის შემდეგ ზემო ქართ-
ლისა და დასავლეთ საქართველოს დამაკავშირე-
ბელმა მთავარმა გზებმა ხანის წყლის ხეობაში
გადაინაცვლა. შესაბამისად მომდევნო ხანაში ვა-
ნის (საჩინოს) ქვეყანა დასავლეთ საქართველოს
ერთ-ერთ დაწინაურებულ მხარეს წარმოადგენდა,
მაგრამ მან დაკარგა ის განსაკუთრებული მნიშვნე-
ლობა, რომელიც ადრეანტიკურ და ელინის-
ტურ ხანაში ჰქონდა.

თის შრა. ჩვენი აღწერილი გზის ერთი მონაკვეთია; ნასუ-
ლარის დღეს დღეს ნასულარი ეწოდება. ამ დღეს ფონზე
(სახელი დღემდე შემორჩენილია) სამანქანო ხიდი დგას.
ასე რომ დღევანდელი სამანქანო გზა, რომელიც ვანიდან
დაფნარამდე მიდის, ზუსტად მიუყვება ძველ მაგისტრალს.

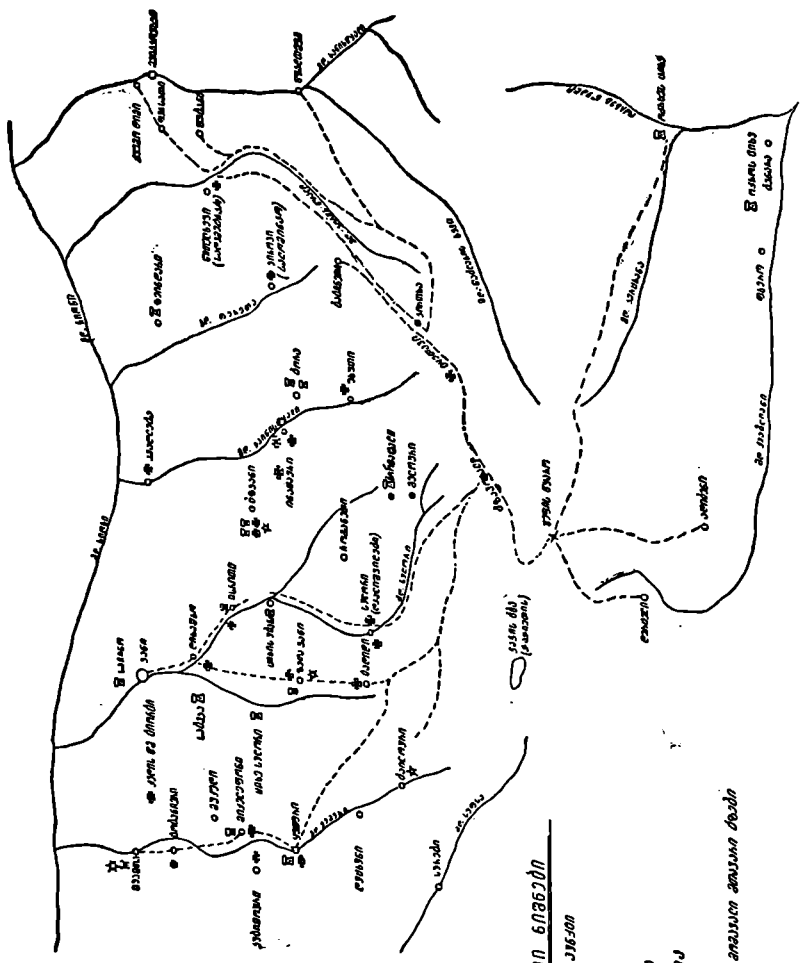
3 5 6 0 6 6 3 0 0 0 6 0 XVI - XVIII 635563000

საქართველოს საზღვარი

- სოფელი
- სოფელი
- ⊠ სასაზღვრო პუნტი
- ⊕ სასაზღვრო პუნტი
- ⊙ სასაზღვრო პუნტი
- ⊚ სასაზღვრო პუნტი

1979 թվու. ուժերի դիրք - ժամանակագր. քարտեզ

Նյութերի նշաններ

- Բանակային ջոկատ
- ◻ Մարտիկ
- ✳ Գյու. շտաբ
- ✳ ԿԼ շտաբ
- ★ ՄԿԿ
- Բնակավայրի սահմանի արևմտ. առանցքի ճանապարհ

ბ. მიწიერილი

1973 წელს ციხესულორის ნაციონარის თხრის ანბარები

1973 წელს ეანის არქეოლოგიური ექსპედიციის ერთ-ერთი რაზმი მუშაობას განაგრძობდა ციხესულორის ნაციონარზე. მუშაობა დაიწყო ციხის შიდა ტერიტორიაზე. (სურ. 1) გასათხრელი ფართობი გადაიზომა 1970 წელს ციხეზე გათხრილი საკონტროლო ჰრილის დასავლეთით (ი-10-8-7-6-5-4-3-2, კ-10-8-7-6-5-4-3, ჰ-10-9-8-7-6-5-4, გ-10-9-8-7-6-5-4, მ-7-6-5-4-3-2 კვადრატებში). თხრა მიმდინარეობდა აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ. აღნიშნულ ფართობზე დავედით ქანად.

ციხის სამხრეთ-დასავლეთით, დასახლებული კვადრატების თხრის დროს ერთმანეთს მკვეთრად გაემიჯნა რამდენიმე ფენა:

1. კირხსნარიანი იატაკის ნაშთი (მიწის ზედაპირიდან 5-10 სმ-ზე),
2. დამწვარი ფენა I,
3. დამწვარი ფენა II,
4. კირქვის ანატექციების ფენა,
5. თირი.

აღნიშნულ ფენებში მასალა ძირითადად არეული იყო, მაგრამ თვით თირში აქა-იქ ჩნდებოდა ელინისტური ხანის კერამიკული ნატეხები (ცოლხური ამფორის, კალიპტერისა და სხვ.).

მიწის ზედაპირიდან 5-10 სმ სიღრმეზე თავი იჩინა კირხსნარიანი იატაკის ნაშთმა (კ-5-6-7 კვადრატებში), რომელიც მოიცავდა ფართობს 120×150 სმ; იატაკის სისქე 3-4 სმ-ია. ამავე იატაკის ნაწილი შერჩენილია სამხრეთი კედლის გასწვრივ (ი-8-9-10 კვადრატებში).

აღსანიშნავია, რომ კირხსნარიანი იატაკიდან 20-25 სმ სიღრმეზე სამხრეთი კედლის ზედაპირიდან 70 სმ სიღრმეზე, კ-7 კვადრატში, აღმოჩნდა ქვევარი (მცირე ზომისა, თხელკედლიანი). იგი ჩადგმული იყო შურდულის ქვების გროვაში

წი.

(სურ. 2); ამავე ღონეზე, თხრილის სამხრეთ-დასავლეთითა და ჩრდილო-დასავლეთით (კ-6-5-4-3, ი-5-4-3, მ-4-3, გ-4, ჰ-4 კვადრატებში), აღმოჩნდა ნაყარი (ბათქაში, რიყის ქვა, დამწვარი ქვა, კირხსნარის ნატეხები, სურ. 3), ამ ფართობის პრეპარატის შემდეგ გამოჩნდა ჩაწოლილი კედლის ნაშთი (კ-6-5, ი-5-4 კვადრატებში, სურ. 4).

როგორც ჩანს, ვალენის (სამხრეთი) კედელი ჩაქცეულა ციხის შიგნით, მის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში და ჩაულეწია იატაკიც, რომელიც მშენებლობის ყველაზე გვიან (გვიანფეოდალურ) ხანას უნდა ეკუთვნოდეს.

კირხსნარიანი იატაკი გვიანფეოდალური ხანისაა, ხოლო მის ქვეშ მდებარე ქვევარი, რომელიც ჩადგმულია მასზე უფრო ადრე არსებულ სატურბინო ბირთვების გროვაში, უფრო ადრეული უნდა იყოს.

დამწვარი ფენა I კირხსნარიანი იატაკიდან 10 სმ სიღრმეზე გამოჩნდა. იგი თხრილის მთელ ფართობზე ალაგ-ალაგ შეიმჩნეოდა. მიწის ზედაპირიდან 16-20-25 სმ სიღრმეზე ხანძარი როგორც ჩანს სუსტი იყო.

დამწვარი ფენა II გამოჩნდა მიწის ზედაპირიდან 60-68-70 სმ სიღრმეზე. იგი მოიცავდა თითქმის მთელ თხრილს (ჩრდილო-აღმოსავლეთ, ჩრდილო-დასავლეთ, სამხრეთ-დასავლეთ ადგილებს და გრძელდებოდა ჩრდილოეთით გაუთხრელ ფართობში). ხანძარი მძლავრი ჩანს. მისი სისქე 25-30 სმ-ია. უმეტეს ადგილას თირი გაწითლებულია (გადამწვარია), ზოგან კი ნახშირადაა ქცეული.

II დამწვარი ფენის ადგენის შემდეგ თავი იჩინა კირქვის ანატექციების ფენამ (მიწის ზედაპირიდან 80 სმ სიღრმეზე). ხოლო კირხსნარიანი იატაკიდან 50 სმ სიღრმეზე). იგი ჩნდებოდა

თხროლის სხვადასხვა ადგილებში. მაგრამ განსაკუთრებით კარგად იყო დაცული სამხრეთ ნაწილში. აღსანიშნავია, რომ აქა-იქ ჩნდებოდა დიდი ზომის (ან ჭკუფად დაყრილი i—5 კვადრატში) კირქვის ნატეხები, რომელთა შორის გამოირჩევა დამუშავებულბები.

ქანი (თირისა) კირქვის ანატაკეების შემდეგ გამოჩნდა. ზედ ქანზე (თირზე) აღმოჩნდა ქვიშაქვის რუსტიანი კვარცი (58×58 სმ) მიწის ზედაპირიდან 70 სმ სიღრმეზე, გ—9, h—9 კვადრატებში. კვადრატის ჩამქდარი იყო — თირში (ქანში) ამოკრილ ჩარჩოში. ასეთივე ჩარჩოები შეიძინევა მისგან სამხრეთით, დაახლოებით 7,5 მ სიგრძეზე, h—9, i—9—8, k—8, l—8 კვადრატებში. ჩარჩოებში ჩარჩენილი იყო ქვიშაქვის პაწია ანატაკეები. ე. ი. თხრის შედეგად ქანზე აღმოჩნდა ელინისტური ხანის კედლისა თუ იატაკის ნაშთი (ანაბექლი, სურ. 5, 6).

აღსანიშნავია, რომ 1970 წელს ციხეზე გათხრილ საცდელ კრიოლში, ზედ ქანზე, აღმოჩნდა ქვიშაქვის ორი დამუშავებული ქვა, მშრალი წყობის ნაშთი და მასში ჩაჯვარდნილი სატყორცნი ბირთვი. წყობის ნაწილი და სატყორცნი ბირთვი ცეცხლშია ნაპოვნი (ვადამწვარია). აღნიშნული წყობა ელინისტური ხანისაა.

ამრიგად, ძველი კრიოლისა (1970 წლის) და 1973 წლის განათხარის მიხედვით ჩანს, რომ ამ ბორცვზე ელინისტური ხანის ფენა (ნაგებობანი) ქანზე უნდა ყოფილიყო გამართული.

შესამჩნევი ვახდა, რომ თირი ზოგან მკვრივია, ზოგან ე ფხვიერი. ამიტომ დაეიწყეთ მთელი ფარობის პრეპარაცია. გამოირჩევა, რომ ქანში ამოკრილი იყო სხვადასხვა ფორმის ორმოები, არხი და სხვ.

არხი ვანლაგებულია ციხის დასავლეთ ნაწილში, ამოკრილია ქანში, მიმართულია ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ (გ—9, h—3, f—3, i—3, k—2 კვადრატებში). გათხრილი არხის სიგრძეა—6,25 სმ, მიუყვება გალაგვის დასავლეთ კედელს; არხიდან (k—2 კვადრატში) გამოყოფა ტრტი, რომელიც მიმართულია აღმოსავლეთისაკენ (k—2—3—4 კვადრატებში). მისი სიგრძე 6,20 სმ. ბოლოში იგი (k—5 კვადრატში) უერთდება თირში ამოკრილ ორმოს (ორმოს დიამეტრი—38 სმ). არხი შეესებული იყო ყვითელი თიხით (აყა-

ლო მიწით), ხოლო ტრტის ძირზე აღმოჩნდა შავი ნალექი (სურ. 7, 8).

თირში ამოკრილი ორმოების ერთი დიდი ჭკუფი, რომელიც ვანლაგებულია თხროლის შუა ნაწილში, მიმართულია სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ. იწყება გალაგვის სამხრეთი კედლის ძირიდან ვიდრე თხროლის ჩრდილოეთ კიდემდე (გრძელდება გაუთხრელ ნაწილში). აღნიშნული ორმოები მოიცავს გ—6, k—6, i—7, h—7, გ—7 კვადრატებს. ორმოები სხვადასხვა ფორმისა და ზომისაა (სურ. 9, 10).

№1 ორმო მართკუთხაა, მისი სგრძე 2,5 სმ-ია. სიმაღლე 50 სმ. ვანლაგებულია სამხრეთი კედლის ძირზე, i—6, k—6 კვადრატებში.

№2 ორმო კონუსისებური ფორმისაა, მის შუა ნაწილს ვარშემოუყვება კარნიზი, ფსკერზე კი ამოკრილია ღრმული. მისი პირის დიამეტრი 120 სმ-ია, სიღრმე კი 40 სმ. ვანლაგებულია k—6, j—6 კვადრატებში (სურ. 11).

№3 ორმო მართკუთხაა, მის ჩრდილოეთ ნაწილში ამოკრილია ღრმული. სიგრძე 325 სმ, სიმაღლე 40 სმ. გრძელდება j—7, h—7 კვადრატებში.

№4 ორმო კონუსისებური ფორმისაა, პირის დიამეტრი 70 სმ-ია, სიმაღლე 23 სმ. ვანლაგებულია გ—7 კვადრატში (სურ. 5, 12).

№5 ორმო კონუსისებურია, დიდი ზომისა (გათხრილია ნახევარი). პირის დიამეტრი 350 სმ, სიმაღლე 120 სმ. ფსკერზე ამოკრილია ღრმული. ვანლაგებულია გ—7—8—9 კვადრატებში (სურ. 13, 14).

როგორც დაეინახეთ, სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ, დაახლოებით ათი მეტრის მანძილზე, თირში ამოკრილია ხუთი ორმო (მართკუთხა და კონუსისებური ფორმისა). ყოველი მათგანი მომდევნოსთან დაკავშირებულია საერთო კედლით. ამდენად აღნიშნული ორმოები ერთმანეთზე გადაბმულია ჩაკვისებურად (მავალითად №1 და №2 ორმოების საერთო კედელში ამოკრილია საღერელი). ამავე დროს სამხრეთითა და ჩრდილოეთით ისინი იშლება, იტრეტება სხვა ორმოებში. აღსანიშნავია, რომ ეს განტრეტბანიც ამ ორმოთა ჭკუფის ძირითადი შემადგენელი, მათი ორგანული ნაწილი ჩანს (სურ. 12).

სამხრეთ ნაწილში, №2 და №3 ორმოების დასავლეთით (j—6 კვადრატში), თირში ამოკრილია წყვილი №6 და №7 კონუსისებური ფორმის ორმო (სურ. 15, №6 ორმოს პირის დიამეტრი —

1 ანალოგიური კვარცხი აღმოჩენილია ენის ინტიკუ-ჩა ხანის ნაქალაქარზე, ელინისტური ხანის ფენაში.

1,25 მ, სიღრმე — 85 სმ; № 7 ორბო პირის დია-
მეტრი — 1,25 მ, სიღრმე — 80 სმ). მათ დასავ-
ლეთით, j—5, h—5 კვადრატებში ამოჭრილია კი-
დექ წყვილი № 8 და № 9 ორბო (№ 8 ორბოს პი-
რის დიამეტრი — 80 სმ, სიღრმე — 43 სმ, № 9
ორბოს პირის დიამეტრი — 90 სმ, სიღრმე — 30
სმ (სურ. 16), ასევე ჩრდილოეთ ნაწილში — № 4
ორბო დასავლეთისაკენ (g—5—6 კვადრატებში)
უფრობადა № 10 ორბოს (მის შუა ნაწილში ამოჭ-
რილია ღრმული (სურ. 1), ხოლო აღმოსავლეთი-
საკენ (g—8 კვადრატი) № 11 ორბოს (სურ. 17).

როგორც აღვინახეთ, აღნიშნულ კომპლექსში
ძირითად გამოყენებულია ორი სახის კონუსი-
სებური და მართკუთხა ფორმის ორბოები. მიუხე-
დავდ ამისა ისინი ერთმანეთს მთელი სიხვედრით
არ იმერებები. აღსანიშნავია, რომ მათთვის დამა-
ხასიათებელია ერთი საერთო ნიშანი — ღრმულები,
რომლებიც ყოველთვის ამოჭრილია კონუსისებური
და მართკუთხა ორბოში. მეორე ნიშანი ახასია-
თებს დიდი ზომის კონუსისებურ ორბოებს, ეს
არის კარნიზი, რომელიც გარშემოუყვება მათ
შუა ნაწილს.

აღნიშნული ორბოები ყოველთვის შექსებუ-
ლია ფხვიერი თირით. თირი სუფთაა.

ამრიგად, თხრილის შუა ნაწილში თავმოყრი-
ლია თერამეტი ორბო, მიმართული სამხრეთიდან
ჩრდილოეთისაკენ, რომლებიც ერთმანეთის უშუ-
ალო ვაგრძელებას წარმოადგენენ. ამ ნაგებობათა
ერთობას ალბათ განაპირობებდა მათი დანიშნუ-
ლება. მართალია, ორბოთა დანიშნულება ჩერკე-
რობით გაუგებარია, მაგრამ ერთი ცხადია, ეს
არის ერთი სისტემის, ერთი კომპლექსის ნაწილი
და მათი მშენებლობა (ქანში ამოჭრა), როგორც
ჩანს ვარკვეულ კანონებსა და პროექტს ემყარე-
ბოდა.

აღნიშნულთა გარდა, თხრილის მთელი ფარ-
თობი დასერილია მცირე ზომის (პირის დიამეტრი
— 20, 30, 32 სმ) ცილინდრული ფორმის ორ-
მიგებით, რომლებიც შექსებული იყო ფხვიერი
თირით და ზოგჯერ კირქვის ანატეკეებითაც. 1973
წლის განათხარის მიხედვით ამ ბორცვზე შეიძ-
ლება გამოიყოს რამდენიმე სამშენებლო ჰერცი-
ლი:

1. ქანში ამოჭრილი ორბოები.
2. ქანზე არსებული წყობის ნაშთი (ელინისტუ-
რი ხანისა).
3. ციხის გალავანი (აღრეფეოდალური ხანისა).

4. კირხსნარის იატაკი (გვიანფეოდალური ხანი-
სა).

კირხსნარის იატაკსა და ანატეკეების ფენას
შორის გამოიყო ორი ნახანძრევის კვალი. ერ-
თხელ ხანძარი მომხდარა მის შემდეგ, როცა ცი-
ხისათვის განკუთვნილი ფართობი დეფარეს კირქ-
ვის ანატეკეებით. თუ აღნიშნული ფართობი კირ-
ქვის ანატეკეებით იფარება ადრეფეოდალურ ხა-
ნაში (როცა ამუნდა ციხე), მაშინ უნდა ვივარდო-
სხმოთ, რომ, ადრეფეოდალური ხანიდან ვიდრე
გვიანფეოდალურ ხანამდე ციხეზე ხანძარი ორჯერ
მომხდარა. ერთხელ უფრო ადრე ძლიერი, ხოლო
გვიან შედარებით სუსტი.

როგორც ადრე აღვინახეთ. ელინისტური ხა-
ნაში ბორცვზე არსებული ნაგებობანი (სამოსახ-
ლო) იწყის და ინგრევა ეანის ანტიკური ხანის
ქალაქთან ერთად. მაგრამ ვარკვეული დროის
შემდეგ საზოგადოება, რომელიც აქ ამოღის, რო-
გორც ჩანს, ანადგურებს და ასუფთავებს ბორცვის
ყოველგვარი სიძველისაგან. აღსანიშნავია, რომ
იგი ამ ნანგრევების გარკვეულ ნაწილს იყე-
ნებს საშუაშენებლო მასალად. სახელობრ, კირქ-
ვის არქიტექტურულ დეტალებს ანადგურებს,
აქცევს მცირე ზომის ნატეკებად, ანატეკებად (ამ
მასალით ქენის საამშენებლო მოედანს ციხისათ-
ვის), ხოლო დამუშავებულ რუსტიან ქვებს იყე-
ნებს გალავნის მშენებლობაში.

თხრის შედეგად ვაირკვა, რომ, ელინისტური
ხანიდან ვიდრე გვიან შუასაუფრემდე, ამ ბორც-
ვზე კეთასტროფა (ხანძარი) სამჯერ მომხდარა.
ერთხელ ელინისტური ხანაში და ორჯერ შუა სა-
უუფრემებში.

1973 წელს ციხეზე წარმობული თხრის შე-
დეგად ამოჩნდა მცირე მასალა. მის ძირითად
ნაწილს წარმოადგენს თიხის ჭურჭელი, ნატეხები
ელინისტური, ადრე. შუა-და გვიანფეოდალური
ხანისა. მათ გარდა ამოჩნდა კირქვის არქიტექ-
ტურული დეტალები (ელინისტური ხანისა).

ანტიკური ხანის მახალა

ანტიკური ხანის მასალა წარმოდგენილია
შავლაკიანი ჭურჭლის პირველდისა და კოლხუ-
რი ამფორის ნატეხებით, კალიბტრით, ბათქაშით,
კირქვის დამუშავებული დეტალებით, ქვევრებით
და სხვ.

შესაძლებელია, რომ სწორედ ამიტომ ციხეზე ძალზე
მცირედა წარმოდგენილი ელინისტური ხანის მასალა. სა-
კარაულოა, რომ ეს მცირედლი შემთხვევითაა აქ-იქ შერ-
ჩენილი.

შეაღწიან კურკლის ძირ-გვერდისა და გვერდის აწვია ნატეხი (ლაკის შეტი ნაწილი ა. ენელია). კეცი ნარიჩნისფერია³.

ვანის ნაქალაქარზე აღმოჩენილი ანალოგიური შევლაკანი კურკლის უმრავლესობა ელინისტურ ხანას მიეკუთვნება.

კოლხური აფორის ძირ-გვერდი და ყური, მუყავე-სვრო თიხისა, აღისებური მოყვანილობის. შრდა მხარზე ხვია აქვს⁴. ანალოგიური აღმოჩენილია ციხესულორზე 1970 წელს. ისინი დიდი რაოდენობით ჩნდება ვანის ანტიკური ხანის ნაქალაქარზე. ელინისტური ხანის ფენაში.

კალატერი, მოყავისფრო თიხისა⁵, ანალოგიური აღმოჩენილია ვანის ნაქალაქარზე ელინისტური ხანის ფენაში.

ბათქანის ნატეხი, დაღარული, დამწვარი⁶. აღმოჩნდა თირში (გ კვარატში).

ციხესულორის თხრის დრის ზევით დასახელებულ თოქქის ყველა ფენაში სხვადასხვა რაოდენობით ჩნდებოდა კირქვის დამუშავებული ნატეხები⁷. ისინი დიდი რაოდენობით აღმოჩნდა კირქვის ანატექების ფენაში. განსაკუთრებით კი თხრის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში. ბეჭითა კირქვის დამუშავებული ფრაგმენტი, უფრო შეტია დაუმუშავებელი; ყველა დიდი ზომისა.

კირქვის დამუშავებული ნატეხები (კარნიზისა, დეტალი შემკული ოვებითა და სხვ.) აღმოჩნდა ციხესულორზე 1970 წელსაც.

ციხესულორზე აღმოჩენილი კირქვის დამუშავებული ნატეხები ელინისტური ხანის არქიტექტურის ნიმუშს წარმოადგენენ.

ადრეფეოდალური ხანის მასალა

ციხესულორზე აღმოჩენილი თიხის კურკული ფრაგმენტების სახით არის წარმოდგენილი. ჩავატარეთ ამ მასალის კლასიფიკაცია, რასაც საფუძვლად დაედო მათ შორის არსებული განსხვავებული ნიშნები — კეცი, ფორმასა და კურკლის ნაწილებს შორის.

ამა თუ იმ კურკლის ფორმის არსებობას განაპირობებს მისი დანიშნულება. კურკლის ნაწი-

ლების — ყელის, პირის, ძირის, ქუსლისა და სხვათა ცალილებების შედეგად კურკულიც სხვა იგრის იღებს და შესაძლებელია მის შესატყვისად ზოგჯერ იცვლებოდეს კურკლის დანიშნულებაც. თითო კურკლოსა და მისი ელემენტების ცვლილებას ალბათ შრავალი მიზეზი განაპირობებს (ეკონომიური, პრაქტიკული, ესთეტიური და სხვ.); მაგრამ ერთი ცხადია, რომ მათი სახეცვლა გარკვეულ დროში ხდება; ამიტომაც, რომ ამა თუ იმ დროში თიხის კურკულს მისთვის დამახასიათებელი ტიპური ნიშნები გააჩნია. მაგალითად, ადრეფეოდალური ხანის კერამიკის ყველა სახეცვლა მათი დეტალები ჩერკრობით არ არის დადგენილი, მაგრამ ცნობილია, რომ ადრეფეოდალური ხანის კერამიკას ახასიათებს: 1. კურკლის ზედაპირის არრებით დაფარვა, 2. ვაპრიალება და სხვ. ამიტომ ამ ნიშნების მატარებელი თიხის კურკლის ფრაგმენტები გავაერთიანეთ; მათში კი გამოვყავით ჯგუფები, სადაც გავრთიანდა კურკლის ნაწილები (პირ-გვერდები, ძირ-გვერდები და სხვ.). ყოველ მათგანში კიდევ გამოიყო ქვეჯგუფები, რასაც საფუძვლად დაედო აღნიშნულ ნაწილებს შორის არსებული განსხვავება (მაგალითად, ქუსლები — გამოყვანილი, ბრტყელი და სხვ.).

ამრიგად, გაიყოვალისწინეთ რა ციხესულორზე აღმოჩენილი თიხის კურკულს შორის არსებული განსხვავებანი (ეცეპი, ფორმები და სხვ.), დავყავით ჯგუფებად და ქვეჯგუფებად, ხოლ მათ შორის არსებულადა საერთო დამახასიათებელმა ნიშნებმა საშუალება მოგვცა ისინი ერთ, ზოგად ქრონოლოგიურ ჯგუფში გავაერთიანებინა.

აღსანიშნავია, რომ ციხესულორზე აღმოჩენილი თიხის კურკლის გარკვეული ნაწილი (ქვევრები, ქოთნები, ქილები, დერგები და სხვ.) დაფარულია წერილი ლარებით⁸. მათ შორის ზოგი შემკულია ტალღური ორნამენტით. ტალღები ზოგჯერ გამოიღობა ზოგჯერ მიქროლი⁹. ლარებით დაფარული თიხის კურკული აღმოჩნდა 1968, 1970 წლებშიც. კურკული ანალოგიური (ბიქვინტის, წყებლის, აუტუშინის, უზნისის, მცხეთის, რუსთაურის, ქერსოუნის, მირმეციონის, ფანავორის, სარკლეს, ილურატის, ორენეალას და სხვ.)

³ № 8, № 35, № 18, № 56, № 47, № 57, № 53, № 83, № 29, № 72, № 56, № 57, № 8, № 15, № 23, № 57, № 29, № 29, № 52.
⁹ 07.2.73/161.
¹⁰ 07.2. 73/35.

³ 07.2.73/90.
⁴ 07.2.73/79.
⁵ 07.2.73/1.
⁶ 07.2.73/93. ბათქანს ფართოდ იყენებენ ელინისტური ხანის შენებლობაში.
⁷ 07.2.73/14, 33, 38, 54, 70, 78, 82, 93 და ა. შ.

მასლის საფუძველზე ადრეფეოდალურ ხანას (IV-IX სს.) შეეკუთვნა.

ჩანს, თიხის ჭურჭლის შიგა-და გარეპირის წერილი ღარებით დაფარვა დამახასიათებელი ყოფილა ადრეფეოდალური ხანისათვის, ამიტომ 1973 წელს აღმოჩენილი ღარებით დაფარული თიხის ჭურჭელიც ჭარჭარიობით ზოგადად ადრეფეოდალურ ხანას უნდა მივაკუთვნოთ.

„მხვებით“ ჭურჭელი

შედარებით უხეში შვად, რუხად და მოწითალო მინარევებიანი თიხის ჭურჭელს შორის აღსანიშნავია ქოთნის პირ-გვერდს, ძირ-გვერდის ნატეხები, ძირები ყველას ბრტყელი აქვს. ქოთნის ყელის, პირისა და ბაჟოს მოყვანილობაში შეინიშნება მცირე ვანსაკვება, ამიტომ მათ შორის გამოყვავით რამდენიმე ჭაფუთი.

I. ქოთნები პირგადმოკეცილი და დაბალყელიანი

ქოთნის პირ-ყელი, შვადგამომწვარი თიხისა, მინარევებიანი პირგადმოკეცილი, დაბალყელიანი, შიდა-და გარეპირი დაფარულია ღარებით, მხარი შემესულია ტალღური ორნამენტით (07.2.73/72).

ქოთნის პირ-ყელი, მოყავისფრო თიხისა, მინარევებიანი, პირგადმოკეცილი, დაბალყელიანი, ზედაპირზე შეიძინვეა ღარები (07.2.73/59).

ქოთნის პირ-ყელი, მოყავისფრო თიხისა, მინარევებიანი, პირგადმოკეცილი; ყელგამოყვანილი, მხარი შემესულია ამოღარული ორნამენტით (07.2.73/51).

ქოთნის პირ-ყელი, არათანაბრად (რუხი-მოყვითალო) გამომწვარი, პირგადმოკეცილი, მაღალყელიანი, მხარზე შერჩენილია ამოკაწვრით გამოყვანილი ჰორიზონტალურად განლაგებული ჭაფუჭაფუჭა ხაზები (07.2.73/41).

II. ქოთნები, რომელთაც ვიწრო ბაჟო გარეთ აქვთ დაქანებული

ქოთნის პირ-გვერდი, შვადგამომწვარი თიხისა, სწორპირიანი, ოდნავ გარეთ დაქანებული ბაჟოთი, ყელი და მხარი გამოყვანილი აქვს (07.2.73/52).

ქოთნის პირ-გვერდი, მოწითალო თიხისა (ოქროსფერი ჰარისით). სწორპირიანი, ოდნავ გარეთენ დაქანებული ბაჟოთი, მაღალყელიანი, ზედაპირი დაფარულია ოდნავ შესამჩნევი ღარებით (07.2.73/47).

III. ქოთნები, რომელთა ვადმოკეცილ პირს გარშემოუყვება ბრტყელი ბაჟო

ქოთნის პირ-გვერდი, მოყვითალო თიხისა; ოდნავ პირგადმოკეცილი, გარშემოუყვება კონტად გამოყვანილი ბაჟო (1 სმ), დაბალყელიანი, მხარი დაფარულია წვრილი ღარებით, შერჩენილია ტალღური ორნამენტი (07.2.73/52).

ქოთნის პირ-გვერდი, მოწითალო თიხისა, მინარევებიანი, ყვითელსარჩულიანი, ოდნავ პირგადმოკეცილი, პირს გარშემოუყვება ვიწრო (5 მმ) ბაჟო, ყელგამოყვანილი, შერჩენილია ტალღური ორნამენტი (07.2.73/52).

ქოთნის პირ-გვერდი, მოწითალო თიხისა, მინარევებიანი, ყვითელსარჩულიანი, ოდნავ პირგადმოკეცილი, პირს გარშემოუყვება ვიწრო (5 მმ) ბაჟო, ყელგამოყვანილი, შერჩენილია ტალღური ორნამენტი.

ქოთნის ძირები ბევრია, მათ აქვთ ბრტყელი მოყვანილობა, ჭუსლი არაა გამოყვანილი. მათ შორის აღსანიშნავია:

ქოთნის ძირ-გვერდი, რუხად გამომწვარი თიხისა, ბრტყელიძირიანი, სკლავდლიანი (უხეში, თითქოს ხელითაა გამოქანწილი); ზედაპირი და ძირიც ხაოიანი (თითქოს ხეული ზალხითაა შესწორებული) და გაპირიალებულია (07.2.73/72).

ქოთნის ძირ-გვერდი, არათანაბრად (მოყვითალო-რუხად) გამომწვარი, ბრტყელიძირიანი. შიგაპირს გარშემოუყვება თანაბარი ღარები. ზედაპირი და ძირი გაპირიალებულია (07.2.73/56).

აღსანიშნავია, რომ ზოგ ძირ-გვერდს ვაპირიალებული აქვს მხოლოდ კედლის ქვედა (ძირის გარშემო) ნაწილი.

ამრიგად, ციხესულორზე აღმოჩენილი ადრეფეოდალური ხანის ქოთნებიდან გამოიყო სამი ჭაფუთი, მათ შორის განსხვავება ჩანს პირისა და ბაჟოს მოყვანილობაში.

საწურთ

საწურთი ქოთნისებური ფორმისაა (პირ-გვერდისა და ძირ-გვერდის ნატეხებია), არათანაბრად (რუხ-მოწითალოდ) გამომწვარი, მინარევებიანი, პირგადმოკეცილი, დაბალყელიანი, შიგაპირი დაფარულია, გარეპირი შემესულია ტალღური ორნამენტით და წერტილებით. ტანი მრგვალი და ძირი ბრტყელი აქვს. მისი ღიამეტრი დაახლოებით 11—12 სმ-ია. ძირზე შეიგნდნან გამოყვანილია პაწია ნახვრეტები (ისინი გამოშვებულა პაწია ფე-

ჩისებურად). ამ ქუჩებს პირობით საწურს ეწოდებოდა (07.2.73/101).

საწურები, როგორც ჩანს, მრავალნაირია. ერთ-ერთი სახეა ილურატში აღმოჩენილი წამი, სწორკედლებიანი პაწია ფეხებით. მთელი წამი (ძირი და კედლები) დასერილია ნახევრებით. თარიღდება ახ. წ. III საუკუნით. ასეთივე საწურ-ი დაფარულია თეთრი თიხით (ე. ი. თეთრი ან-კობითაა შეღებილი)¹¹.

საწურები აღმოჩენილია შუა აზიის ქალაქ პენჯიკენტში და თარიღდება VII-VIII საუკუნეებში¹².

ქვევრები

ციხესტორზე აღმოჩნდა ქვევრის ბევრი ნატეხი. მოწითალო და მოყვითალო თიხისა, მინარევებიანი. ზედაპირი დაფარულია წერილი ღარებით. მათ შორის აღსანიშნავია ქვევრის პირ-გვერდი, ორნამენტირებული.

ქვევრის პირ-გვერდის ნატეხი, მოყვითალო თიხისა. მინარევებიანი, სქელკედლიანი. გარშემოუყვება ფართო გვირგვინი (3 სმ.). ბაკო შემოქულია მკრთალად ამოკარული წყლისებური ორნამენტით. ქვევრის ნატეხი ცეცხლშია მოხვედრილი და გაღამურავია (07.2.73/28).

ასეთივე პირ-გვერდი აღმოჩნდა ციხესტორზე 1970 წელს და ანალოგიური მასალის საფუძველზე იგი ადრეფეოდალურ ხანას მივაკუთვნეთ. აღნიშნული ქვევრიც ამავე ხანისა უნდა იყოს.

„წვრილი“ ქუჩებელი — ქამები (ფიადლები)

ციხესტორზე აღმოჩენილი ქამების ერთ ჯგუფს შედარებით უხეში (შავი, რუხი), მინარევებიანი კეცი აქვთ. ქამები საშუალო ზომისაა, ღრმა. მათ გამოყვანილი ქუსლი და ბრტყელი ძირი აქვთ. გამოიყო ორგვარი ქამები: 1. რამოდენადაც პირი ოღნავ შიგნითაა აქვთ ჩაყეცილი (ჩოთაც ქამს სიღრმე ემატება) და 2. სწორპირიანები (მათი შორკვალზე მათ კალთები აძლიერებენ ქამის სიღრმეს, სურ. 19, 20).

ქამი არათანაბრად (მოშავო-რუხად) გამოშვარი, მინარევებიანი (ოქროსფერი ქარსით),

სწორპირიანი (ოღნავ შიგნითაა აქვს ჩაყეცილი). ქამი ღრმა არის. მას გამოყვანილი ქუსლი და ბრტყელი ძირი აქვს. შიგა- და გარეპირი დაფარულია წერილი ღარებით. შიგაპირი გამრიალებულია. ქამის ძირის დიამეტრი — 6 სმ, სიმაღლე — 5,5 — 6 სმ (07.2.73/51, სურ. 19).

ქამის ძირ-გვერდი, შავად გამოშვარი თიხისა, შედარებით თხელკედლიანი, ღრმა, შიგაპირი დაუყვება ოღნავ შესამჩნევი ღარები (07.2.73/25).

ქამის ძირ-ქუსლი, არათანაბრად (რუხი-მოწითალო) გამოშვარი, ქსლგამოყვანილი, ბრტყელ-ძირიანი, ფსკერი გაპარალელებული აქვს. ძირის დიამეტრი — 6,5 სმ; ქუსლის სიმაღლე — 1 სმ.

ქამის ძირ-ქუსლი, შავად გამოშვარი თიხისა, ქუსლგამოყვანილი, ბრტყელძირიანი. ძირის დიამეტრი — 5,5 სმ, ქუსლის სიმაღლე — 5,5 სმ, ფსკერი გაპარალელებული აქვს.

ამრიგად, ციხესტორზე აღმოჩენილი ადრეფეოდალური ხანის ქამები საშუალო ზომისაა, მომარგვალელებული, ღრმა; მათ გამოყვანილი ქუსლი და ბრტყელი ძირი აქვთ.

ქამები მცირე ზომისა

(მოწითალო და მოყვარდისფრო თიხისა)

ციხესტორზე აღმოჩნდა რამდენიმე პირ-გვერდის (ბუთი ერთეული) თხელკედლიანი ნატეხი. სუფთად ვანლექილი მოწითალო-მოყვარდისფრო თიხისა, უმრავლესობას პირი ოღნავ შიგნით აქვს ჩაყეცილი. ისინი კეცით ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან.

ქამის პირ-გვერდი, სუფთად ვანლექილი მოწითალო თიხისა, თხელკედლიანი, სწორპირიანი, პირი ოღნავ შიგნით აქვს ჩაყეცილი, ღრმა, ქიმი მკრთალდაა გამოყვანილი. შიგაპირს გარშემოუყვება ოღნავ შესამჩნევი ღარები (07.2. 73/75).

ქამის პირ-გვერდის ნატეხი, სუფთად ვანლექილი მოწითალო თიხისა, მინარევებიანი, პირი ოღნავ შიგნით აქვს ჩაყეცილი. ორმხრივ შეიმჩნევა წერილი ღარები (07.2.73/56).

ქამის პირ-გვერდის ნატეხი, სუფთად ვანლექილი მოწითალო თიხისა. პირი ოღნავ შიგნით აქვს ჩაყეცილი, შიგაპირს გარშემოუყვება წუნებით გამოყვანილი ხაზები (07.2.73/23).

ქამის პირ-გვერდი, მოყვითალო თიხისა, ოქროსფერი ქარსით, სწორპირიანი, ოღნავ გამოყვანილი დაბალი ქიმი (1, 5 სმ.) (07.2.73/39).

¹¹ В. Ф. Гайдукевич. Восточные города, II, Изурат, МИА, 85, зя. 92, სურ. 64б.

¹² И. Б. Бенгтович, Керамика верхнего слоя Пенджикента (VII—VIII вв.), МИА, 124, б. IV, 1964, зя. 274, სურ. 15.

ჟამის პირ-გვერდი, სუფთად განლექილი მო-
ვარდისფრო თიხისა, სწორპირიანი (პირის ნაწი-
ლი ოდნავ შესქელებულია), მაღალი ქიმი გარე-
დან წიბოთა გამოყოფილი, ორზნებზე წერილი და-
რბობთა დაფარული. აღნიშნული ჟამი ფორმის
თავ და კეცითაჲ ყველასგან განსხვავებულია, ქი-
მის სიმაღლე — 3,5 სმ. (07.2.73/41).

წედამირგაპარიალებული თიხის ჭურჭელი

ამ ჭგუფში გავრთიანებულია სუფთად გან-
ლექილი თიხის ჭურჭელი, რომელთა შიგა-თუ გარე-
პირები დაფარულია წწებებით გამოყვანილი, პრი-
ალა ხაზებით. ასეთებია ჟამისა და ჟამისმავარი
გაშლილი ჭურჭლის ძირ-ყელი, პაწია კოჭების ძირ-
გვერდები, მრგვალშუქლიანი ჭურჭლისა და მო-
თერბი თიხის ჭურჭლის ნატეხები.

ჟამობი

ამ ჭგუფში გავრთიანებულ ჟამის ძირ-გვერ-
დებს ერთიანი კეცი აქვს (სუფთად განლექილი,
მოყვითალო თიხის). ქუსლი გამოყვანილია და
ბრტყელი; ჟამის შიგაპირი დაფარულია პრიალა
ხაზებით. მაგრამ ისინი ერთმანეთისაგან განსხვავ-
დებიან ჭურჭლის ფსკერის (ე. ი. გულის) მოყვა-
ნილობით, რაც იწვევს ჭურჭლის შიგაპირის
ცელი მათ შორის გამოყოფა ჭგუფებს.

წწებებით გამოყვანილი კოხტა და თანაბარი
პრიალა ხაზები ფსკერიდან პირისაკენ სხივისებუ-
რად იშლება. ძირის დიამეტრი — 6 სმ; სიმაღ-
ლე — 5 სმ (07.2.73/12).

ჟამის ძირ-გვერდები ღრმა გუ-
ლითა და მაღალი კალთებით

ჟამის ძირ-გვერდი, სუფთად განლექილი
მოყვითალო თიხისა. ქუსლი გამოყვანილია და
ბრტყელი ძირი აქვს, რომელიც ზეითევენ იშლე-
ბა. შიგაპირი დაფარულია წწებებით გამოყვანილი,
პრიალა ხაზებით (ხაზები ისეთი თანაბარი არ
არის, როგორც №12 ნატეხზე) (07.2.73/43).

ძირ-გვერდი, ღრმა გულითა და
მაღალკალთებიანი

ჟამის ძირ-გვერდი, სუფთად განლექილი
მოყვითალო თიხისა, ქუსლი გამოყვანილია,
ბრტყელი ძირი აქვს. ფსკერი (გულრმბა) ჩაღრ-
მავებულია, დაფარულია წწებებით გამოყვანილი

¹³ ესარგებლობთ ენოგრაფ ლ. ბოკორიშვილის ტერ-
მინით.

პრიალა ხაზებით. ძირის დიამეტრი — 6,5 სმ;
ქუსლის სიმაღლე — 5 მმ (07.2.73/26).

ჟამის ძირ-ქუსლი, სუფთად განლექილი მოყ-
ვითალო თიხისა, ძირბრტყელი და ქუსლამოყვა-
ნილი, შიგაპირი გაპარიალებული აქვს (07.2.72/26).

ჟამის ნატეხი (ცეცხლში მოხვედრილი)
სუფთად განლექილი მოყვითალო თიხისა, დაფარ-
ულია წწებებით გამოყვანილი პრიალა ხაზებით
(07.2.73/94).

ჟამის ძირ-ქუსლი, სუფთად განლექილი,
მოყვითალო თიხისა, ბრტყელიძირიანი, ქუსლამო-
ყვანილი; შიგაპირი გაპარიალებული აქვს. ძი-
რის დიამეტრი — 6,5 სმ; ქუსლის სიმაღლე —
5 მმ.

ციხესულორზე აღმოჩენილია ძირ-გვერდი,
მისი შიგაპირიც გაპარიალებულია, მაგრამ ზევით
დასახელებულებისგან განსხვავდება კეცის ფერი-
თა და ხარისხით (მოწითალო, მსხვილმარცვლო-
ვანი, მინარევიანი), ქუსლით (ოდნავ გამოყვანი-
ლი), მაღალი და გაშლილი კალთებით.

ძირ-გვერდი მოწითალო თიხისა (ოქროსფე-
რი ქარსით), ოდნავ გამოყვანილ ქუსლიანი და
ბრტყელიძირიანი, ელათში მაღალი და გაშლილი
აქვს. შიგაპირი დაფარულია წწებებით გამოყვანი-
ლი პრიალა, არათანაბარი ხაზებით (07.2.73/51).

კოჭობი

მცირე ზომის ჭურჭელთა რიცხვს მიეკუთნე-
ვნა კოჭები, რომლებიც აღმზადებულია სუფთად
განლექილი მოყვითალო თიხისაგან, კოჭებით ზე-
დაპირგაპარიალებული და თხელკედლიანია. მათ
ოდნავ გამოყვანილი ქუსლი, ბრტყელი ძირი და
მრგვალი ტანი აქვთ. ასეთი კოჭებით გვხვდება
ადრეთეოდანი ჭანაში. აღმოჩენილია ურბნის-
ში, რუსთავეში, მცხეთაში, ნასტაქისში. ეს ჭურ-
ჭელი ჩნდება ახ. წ. I—IV საუკუნეებში და აგარ-
ძელეს არსებობას ახ. წ. IV—VIII საუკუნეებ-
შიც. შესაძლებელია ციხესულორზე აღმოჩენილი
თხელკედლიანი, პაწია კოჭები ახ. წ. IV—VII
საუკუნეებით დაეთარილით.

ციხესულორზე აღმოჩენილია ორი ძირ-გვერ-
დი (07.2.73/75, 56) და რამდენიმე (07.2.73/63,
76, 36) გვერდის ნატეხი სუფთად განლექილი
მოყვითალო-მოვარდისფრო თიხისა, თხელკედ-
ლიანები, მათ მოყვითალო და მოვარდისფერი
სარჩული აქვთ. № 76, № 63 ნატეხების გარეპირი
დაფარულია ნარინჯისფერი ანგობით და გაპარია-
ლებულია, ისე რომ ხაზები ძნელად შეიძინევა.

კოეპები სუფთად განლექილი მოყვითალო თიხისა, ქუსლგამოყვანილი და ბრტყელქობიანი, მრგვალმუცლიანი, გარე-და შიგამირი დაფარულია თანაბარი ღარებით. ვარგაირი გაბრიალებულია. ნატეხი ცეცხლშია მოხვედრილი (07.2.73/56).

კოეპობი, ძირ-ვეკრი, სუფთად განლექილი, მოყვითალო თიხისა, ქუსლი ოდნავ გამოყვანილია, ბრტყელი ძირი აქვს (ძირის დიამეტრი — 6 სმ). თხელკედლიანია, ვარგაირზე შერჩენილია პრაილა ხაზები. ისინი ვერტიკალურადაა მიმართული (07.2.73/75).

ნატეხი, პაწია, სუფთად განლექილი მოყვითალო თიხისა, თხელკედლიანი, ვარგაირზე შერჩენილია პრაილა ხაზები, ისინი ვერტიკალურადაა მიმართული.

ზედაპირგაბრიალებული მრგვალმუცლიანი ჭურჭელი

სულ ცხრა ერთეული¹⁴. ისინი მოწითალო და მოყვითალო თიხისა, შედარებით სქელკედლიანი. ზედაპირი დაფარულია პრაილა ხაზებით. აღსანიშნავია ჭურჭლის მხრის ნაწილი (07.2.73/52). მოწითალო თიხისა, მინარეგებიანი, შეჩენილია ქვლები და არათანაბარი პრაილა ხაზები. გარდა ამისა. აღსანიშნავია ჭურჭლის ყურები, ფართო, ზედაპირგაბრიალებული.

ყურის ნატეხი, სუფთად განლექილი მოყვითალო თიხისა, ბრტყელგანიკვეთიანი, განიერი (5 სმ), შუა ნაწილი ოდნავ ჩაღრმავებული აქვს. ზურგი დაფარულია პრაილა ხაზებით (07.2.73/52).

ყურის ნატეხი, სუფთად განლექილი მოვარდისფერი თიხისა, სქელკედლიანი, ბრტყელგანიკვეთიანი (5,5 სმ). ზურგი გაბრიალებული აქვს და შუაში ჩაუყვება ღრმა ქვლები (07.2.73/48).

ზედაპირგაბრიალებული ჭურჭლის ნატეხები ციხესელორზე აღმოჩნდა 1970 წელსაც, ისინი აღრეფეოდალურ ხანას მიეკუთვნა.

მოთეთრო თიხის ჭურჭელი

ციხესელორზე სულ ხუთი ერთეულია, მათ შორის 07.273/66 პაწია ჭურჭლის ძირ-ვეკრილია, სუფთად განლექილი მოთეთრო თიხისა. მას გამოყვანილი ქუსლი და ბრტყელი ძირი აქვს (ძირის დიამეტრი 3,5 სმ), ვარგაირი (ქუსლიანი) დაფარულია მოთეთრო ანგობით და გაბრიალებულია (ძელის შთაბეჭდილებას ახდენს), კალთა

გაშლილია, შიგამირი დაფარულია ღრმა ღარებით.

პაწია ნატეხი, სუფთად განლექილი მოთეთრო თიხისა, ზედაპირი დაფარულია მოყვითალო ანგობით და გაბრიალებულია, შერჩენილია შიგნიდან გამოყვანილი კობი (07.2.73/34).

ნატეხი მოთეთრო თიხისა, ზედაპირზე შეიმჩნევა წნეხვით გამოყვანილი ხაზები.

როგორც მეცნიერები აღნიშნავენ, თიხის ჭურჭლის გაბრიალება გვიანნატეპურიდან ფეოდალურ ხანაზე გარდამავალ პერიოდისთვისაა (IV—VI სს.) დამახასიათებელი¹⁵. ეს ტექნიკა ადრემეღეს არსებობს ან. წ. VIII საუკუნეშიც¹⁶.

თიხის ჭურჭელი, მოხატული თეთრი ანგობით

ციხესელორზე აღმოჩნდა საინტერესო თიხის ჭურჭელი. მათი ზედაპირი დაფარულია ანგობის თხელი ფენით. წარმოდგენილია ძირ-ვეკრელები, ვეკრელები და ყურის ხატეხები — როგორც ჩანს, ხელადის ნაწილებია. ნეტადები მზადდებოდა სუფთად განლექილი მოყვითალო, მოწითალო, მოყვავისფრო და მონაცრისფრო თიხისაგან, სადაც შეიმჩნევა მინარეგების წვრილი ნამცეცხან; კეცი გამტკიცებულა; ხელადები მაღალი ყელი, სწორი პირი, ზოგს შესქელებული ტურნი აქვთ. ხელადები ბრტყელქობიანია. მრგვალგანიკვეთიანია ყურებით, ზოგი ოდნავ გრძილია, ზოგი კი სადა და შემქულია პაწია დილაკით ან „ზომორფული“ შევარილებით.

ხელადის ზედაპირი იფარება ანგობის თხელი ფენით, ამავე დროს ხელოსანს გამოუყვს ხედასხევა სახის ორნამენტი. ჭურჭლის ზედაპირზე თავს იჩენს ორი ფერი — კეცისა და ანგობისა. მაგალითად, 07.2.73/11 პაწია ნატეხი, სუფთად განლექილი მოწითალო თიხისა; მასზე შერჩენილია თეთრი (ანგობისა) და წითელი (კეცის) რგოლები.

07.2.73/56, პაწია ნატეხი, მონაცრისფრო თიხისა. აქ გამოყენებულია ნარინჯისფერი ანგობი; ერთმანეთს ენაცელება ნარინჯისფერი და ნაცრისფერი რგოლები თუ რკალები.

აღნიშნული ჭურჭელი ციხესელორზე აღმოჩნდა 1968, 1970 წლებში, ისინი ადრეფეოდალურ ხანას მიეკუთვნათ.

როგორც ჩანს, ანგობით ჭურჭლის მომართვის ეს ტექნიკა არსებობს ადრეფეოდალურ (V—VIII)

¹⁵ მ. ს. ნ. ა. უ რ ი ძ ე. აღმოსავლეთ საქართველოს ადრეფეოდალური ხანის კერამიკა, გვ. 78.

¹⁶ იყვე. გვ. 65.

¹⁴ 07.2.73/104, 72, 62, 45, 16, 56, 71, 52, 30.

სს.) ხანაშიც, ამიტომ ცინსელორზე აღმოჩენილი ანგობის თხელი ფენით დაფარული ან მოხატული კურჭელი, ანალოგიური მასალის მიხედვით, ადრეფეოდალური ხანის ნაწარმად უნდა მივიჩნიოთ.

ცინსელორზე აღმოჩნდა ქოთნის პირ-გვერდი, მოწითალო თიხისა, თხელკედლიანი, ვარდისფერსარკველიანი, შიგა-და გარეპირის ვარშემოუყვება წერილი ღარები, ვარეპირი დაფარული მოყვითალო ანგობის თხელი ფენით, მხარზე შერჩენილია კოხტად გამოყვანილი ტალღური ორნამენტები (07.2.73/52).

აღნიშნული ნატეხი აღმოჩნდა გ—9—10 კედრატებში, თირზე ვანლაგებულ ქვეხს შორის, მათი კურპარაკის დროს. მასთან ერთად აღმოჩნდა ერთი გრეხილი ყური, და ნატეხი ზღდაპირაკპრიალებული; ყური ბრტყელგანიკვეთიანი და გაპრიალებულია.

ქოთანი (07.2.73/52) ადრეფეოდალური ხანის ქურტლისათვის დამახასიათებელი ნიშნები აქვს, სახელდობრ, შიგა-და გარეპირი დაფარული თანაბარი წერილი ღარებით, ორნამენტი ტალღურია. ვინაიდან ამ სახის ქურჭელი დაფარულია თხელი ანგობით, საფუქტებელია, რომ ეს ნიშანიც (ანგობით დაფარვა) ადრეფეოდალური ხანისთვისაა დამახასიათებელი.

თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ ქოთანი (07.2.73/52) აღმოჩნდა ადრეფეოდალური ხანის (გაპრიალებულ) ქურტლის ნატეხებითან ერთად, მაშინ ზემოთ დასახლებული ყველა მონაცემისა და ანალოგიური მასალის მიხედვით ცხადი ხდება, რომ ადრეფეოდალური ხანის მეთუნეები შესამკობად ანგობს იყენებდნენ.

შუაფეოდალური ხანის მასალა

აღსანიშნავია მცირე რაოდენობის თახის ქურტლის უფორმო ნატეხები და მოჭიქული კრამიძა. მოჭიქული კრამიძის ნიმუში სულ 16 ერთეულია. მათ შორის მწვანედ მოჭიქული ექვსი ერთეულია¹⁷. ერთი — 07.2.73/2 — ქურტლის ყურია, სუფთად განლექილი მოყვითალო თიხისა, მრგვალგანიკვეთიანი, დაფარულია ღია მწვანე (სალათისფერი) ქიქურით, მერტი წაწილი აცენილია; მეორე — 07.2.73/68 — კოტოშის ნატეხია, მოწითალო თიხისა, მუქ მწვანედ მოჭიქული; მესამე — 07.2.73/30 — ჯამის ნატეხია, სუფთად განლექილი მოთეთრო თიხისა, დაფარულია მუქი მწვანე ქიქურით, გულზე შერჩენილია კონცენტ-

რული ხაზები. აღნიშნული ჯამი კეცისა და ქიქურის მიხედვით შემოტანილი — ბიზანტიური უნდა იყოს.

ყვითლად მოჭიქული ოთხი ნატეხია¹⁸. ერთი — 07.2.73/6 — ჯამის პირგვერდია, დაბალქიმიანი, სწორპირიანი; შერჩენილია ამოკაწერილი გამოყვანილი ორნამენტი; მეორე ორმხრივ ყვითელი ქიქურითაა დაფარული, მაღალქუსლიანი და ბრტყელძირიანი. ძირის დიამეტრი — 5,5 სმ, ქუსლის სიმაღლე — 1 სმ. შიგაპირი დაფარულია ყვითელი ქიქურით.

ერთი ნატეხი, 07.2.73/89 კოტოშისაა, მოწითალო თიხისა, სქელკედლიანი, დაფარულია ცისფერი ქიქურით, ქიქური არათანაბარია.

ცინსელორზე 1968 და 1970 წლებში შუაფეოდალური ხანის მასალა გაცილებით მეტია აღმოჩენილი.

გვიანფეოდალური ხანის მასალა

წარმოდგენილია ფიანისისა და მოჭიქული კრამიძის მცირე ფრაგმენტებით.

1970 წელს აღმოჩნდა ხელაღები (ძირ-ყელოს, პირ-კედლისა და სხვ. ნატეხები), ძველი ორნამენტი შემკული; თუფის ნატეხები, ჩიბუხები, მოჭიქული კრამიჯა და ფიანისი. ხოლო 1973 წელს გვიანფეოდალური ხანის მასალა გაცილებით მცირე ჩანს. რაც აღმოჩნდა, ისიც ნაყარში და კედლის ნანგრევებს შორის.

მოჭიქული ქურტლის სამი ნატეხი, მათ შორის ერთი — 07.2.73/67 — ჯამის ძირ-გვერდია, სუფთად განლექილი მოვარდისფრო თიხისა, მაღალქუსლიანი და ბრტყელძირიანი, ძირის დიამეტრი — 6,5 სმ, ქუსლის სიმაღლე — 5 მმ, თეთრი ანგობით დაფარულ შიგაპირზე ლურჯე საღებავით გამოყვანილია ორნამენტი, გულზე გვირეილის მსგავსი ყვავილით.

ორი ნატეხი, 07.2.73/76, 76 მოწითალო თიხისაა, ორმხრივ დაფარულია თეთრი ანგობით, შიგაპირი მოხატულია მწვანე და ლურჯი საღებავებით, გარეპირზე კი შერჩენილია მწვანე საღებავით გამოყვანილი ხაზები (ტრტებები), ამ ქურტლის ნატეხები 1968 და 1970 წლებშიც აღმოჩნდა.

ფიანისის სულ შვიდი პაწია ნატეხია, მათ შორის ერთი ჯამის ძირგვერდია 07.2.73/107, დახარჩენი მცირე ზომის ნატეხებია. ისინი ზოგადად XV—XVII საუკუნეებს უნდა მიეკუთვნონ.

¹⁷ 07.2.73/30, 36, 16, 68, 68, 2.

¹⁸ 07.2.73/76, 76.

2. ლიპლი

ახალაღმოჩენილი ნაქალაქარი საყანჩიას ველზე

1974 წელს ვანის არქეოლოგიური ექსპედიციის ერთმა რაზმმა ჩაატარა დაზვერვითი სამუშაოები საყანჩიას ველზე. ამის მიზეზი გახდა შემთხვევითი არქეოლოგიური მონაპოვარი (მონეტა, ქვის თეფში, კერამიკული ფრაგმენტები), რომელიც ხშირად ჩნდებოდა ამ ადგილებში საბლანტუე სამუშაოების გამო.

საყანჩიას ველი მდებარეობს დაბა ვანში, ახვლედიანების გორის („უანის ნაქალაქარის“) ჩრდილო-აღმოსავლეთით და მისგან 800—1000 მ-ითაა დაშორებული (იხ. სურ. 21). იგი წარმოადგენს „მშვიდობის გორის“ ჩრდილო-დასავლეთი ფერდობის დაეკებას, მოქცეულია მდ. რიონსა და მის მარცხენა შენაკად მდ. სულარს შორის და 1,5—2 მ-ითაა შემალუბებული მდ. რიონის თანამედროვე მარცხენა ნაპირთან შედარებით (ამ ადგილებს მოსახლეობა „სანიასოულსაც“ უწოდებდა).

დაზვერვის შედეგად საყანჩიას ველზე აღმოჩნდა მრავალრიცხოვანი ელინისტური ხანის კრამიტი, კოლხური ამფორების ქუსლების (სავ. № 07: 5—74: 3)¹, თიხის პირამიდული საფუძვლის (სავ. № 07: 5—74: 1), სინოპური (სავ. № 07: 5—74: 5) და როდოსული (სავ. № 07: 5—74: 6) ამფორების, ყვიისფერი და რუხკეციანი სამზარეულო ჭურჭლისა და იმპორტული კერამიკის უსახო ფრაგმენტები.

კერამიკული ფრაგმენტები განსაკუთრებით დიდი რაოდენობით ჩნდებოდა „სოფლტქენაკის“ ვანის რაიონყოფილების ეზოსა და მის მომიჯნავე საცდელ მუერნეობის ნავეთზე. ეს არცაა გასაკვირი, რადგან ეს ადგილები კარგა ხანს საბლანტუელ ჰქონდათ გამოყენებული და ცხადია, მიწის

სამუშაოებიც ინტენსიურად მიმდინარეობდა 50—60 სმ-ის სიღრმეზე.

ანაკრფი მასალის მიხედვით ნაქალაქარი საყანჩიას ველზე მოიცავს დაახლოებით 20—25 ჰა ფართობს, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ დღეისათვის ნაქალაქარი უშუალოდ არ ებჭინება მდ. რიონს — მისგან ახლა 300 მ-ის სიგანის ველითაა დაშორებული და როგორც აღვნიშნეთ, მკირე შემალუბებაზე მდებარეობს. მაგრამ, როგორც ჩანს, საკვლევ პერიოდში მდ. რიონი უშუალოდ სწორედ ამ შემალუბებასთან მოედინებოდა. ამის მოწმობაა მდ. რიონსა და ნაქალაქარს შორის არსებული ველის ფენების სრული სტრუქტურა და შემადგენლობა — ხრეში და შლამი.

დაზვერვისას აკრეფილ მასალაში გამოიყოფა ადგილობრივი და იმპორტული კერამიკის რამდენიმე ჯგუფი: მასალაში დიდი რაოდენობითაა ყვიისფერკეციანი კრამიტის ნატეხები, რომლებშიც მოუხედავად ძლიერი ფრაგმენტულობისა, ორივე ტიპი შეინიშნება — სოლონიკა და კაობტერიკი. ამის გამო, რომ კრამიტის მთელი ეგზემპლარი არ გვაქვს, მისი სრული განაზომებით შედარება ჩვენთვის ცნობილი ელინისტური ხანის კრამიტებთან არ ხერხდება, მაგრამ ერთი კი ცხადია, რომ საყანჩიასზე მოპოვებული კრამიტი ტიპოლოგიურად ვანურს იმეორებს, ოღონდ გაცილებით მსუბუქი უნდა ყოფილიყო, რადგან საყანჩიასა გაცილებით თხელია: ახვლედიანების გორაზე აღმოჩენილი კრამიტების სისქე 2,5 სმ-დან 3 სმ-დეა, აკცილი გვერდის სიმაღლე 5—4 სმ². ხოლო საყანჩიას ველის კრამიტის სისქე მხოლოდ 2 სმ-ია, აკცილი გვერდის სიმაღლე კი — 4 სმ.

¹ საცდელ ნომერი აღნიშნავს: „07“ — ვანის არქეოლოგიურ ექსპედიციას, „5“ — საყანჩიას რაზმი, 74 — მასალის ბოლოების წელი, „3“ — ნაგვის ნომერი.

² ვანი 1, თბ., 1972 გვ. 131; Г. Лордкипანიძე, К истории древней Колхиды, Тб. 1970. გვ. 83.

ნაოპონია რვა ცალი წაკეთილი პირამიდის ფორმის ყავისფერკეციანი საწაფი (სავ. № 07 5—74 1).

როგორც ცნობილია, ასეთი საწაფების ფუნქციის შესახებ ერთმხედ მიღებული აზრი არ არსებობს: ზოგიერთი მეკლევარი მას ძირითადად საქსოვ დაზვას უყავშირებ³, ზოგი კი — მეთუზუ-ზეობას⁴. ერთ ნაწილს მეცნიერების მთაინა რომ მათ ორივე დანაშნულებით იყენებდნენ. მსგავსი საწაფები (კვადრატული ფუძის მქონე) აღმოჩენილია კოლხეთის როგორც ზღვისპირა ხალხში (ფიგენარი, ბათუმის ციხე, სოხუმის მთა, ეშერა)⁵ ისე შიდა რაიონებში (ვანი, ზუგდიდი, ქუთაისი, ცხაკაია)⁷.

ყავისფერკეციანი (კოლხური) ამფორების ქუსლები წარმოდგენილია ი. ზეესტის მიერ გამოკვლილი ორივე სახეობით — ძე. წ. III—II და ძე. წ. I სს-ისა⁸ (იხ. სურ. 22). პირველი სახეობის 13 ქუსლი, (სავ. № 07 : 6—75 : 160), ხოლო მეორესი — 3 ცალი (სავ. № 07 : 5—75 : 161). ჩემი ყურადღება მიიქცია კოლხური ამფორების იმ უსახო ფრაგმენტებმა, რომელთაც შიდა ზედაპირი შავი ქონდათ. იქმნებოდა ისეთი ზედაპირი-ლება, თითქმის ეს სიშავე რაიმე ორგანული ნივთიერების დაწვის შედეგად მიღებული დანალექი იყო. მაგარმ ელემენტარული ლაბორატორიაში ჩატარებულმა ექსპერიმენტმა⁹, ფრიად საყურადღებო შედეგი მოგვცა: აღმოჩნდა, რომ სიშავე ფრაგმენტის შიდა ზედაპირზე ტემპერატურის არასრული რეჟიმის დაცვის შედეგი იყო. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ მეთუნე უკვე იმდენად დახელოვნებულია ამფორების დამზადებაში, რომ ქურქლის გამოწვის სრულ რეჟიმზე დროს აღარ კარგავს და ღებულობს იგივე სიმკერვის ნაკეთობას, როგორსაც ტემპერატურის რეჟიმის სრუ-

ლი დაცვის დროს, რაც, თავისთავად, ადგილობრივ მწარმოებელთა სამეთუნეო ხელობის განვითარების მაღალი დონის მანკენებელია.

მომდევნო ჯგუფი ანაკრუფი კერამიკული მასალისა ადგილობრივი წარმოების მცირე მოცულობის ქურქლის ფრაგმენტებთანაა წარმოდგენილი, რომელთაგან პროფილი მხოლოდ რამდენიმეს გაჩნია და, ისიც, არასრულად. ასეთია, მაგალითად, ყავისფერკეციანი ქოთნის ძირ-გვერდის ნატები (სავ. № 07 : 5—75 : 165) და ყავისფერკეციანი და რუხ ლაგებინა ხუფის ფრაგმენტი (სავ. № 07 : 5—75 : 183).

შეგროვილ იმპორტულ კერამიკაში (მხედველობაში მაქვს პროფილირებული ნატებები) უძველესობას როდისღელი ამფორების ფრაგმენტები შეადგენენ: ოვალური და მრგვალგანვიკეთიანი ყურები (19 ფრაგმენტი), პირის ორი ნატები (სხე. № 07 : 5—75 : 130) და ქუსლი (სავ. № 07 : 5—75 173). ასეთი ტიპის ყურები, პირი და ძირი დამახასიათებელია როდისღელი ამფორების სტანდარტული ტიპისათვის, რომელიც ზოგადდ ძე. წ. IV—III სს-ით თარიღდება¹⁰. აქვე უნდა მოვიხილოთ ორღულიანი ყურის მცირე ფრაგმენტი (სავ. № 07 : 5—75 : 179), რომელიც თითოთ როდისღულსა ჰგავს და შესაძლოა ამ ცენტრის მინიატურაში ამფორისაა, რომელიც ძე. წ. III—II სს-ით თარიღდება¹¹. მსგავსი ამფორები აღმოჩენილია ჩრდ. შავიზღვისპირეთში, ვანში.

სინოპური ამფორების სულ შეიღი ფრაგმენტი — ოვალურგანვიკეთიანი ყურის ხუთი და კონუსისებური ძირის ორი ნატები. მსგავსი ქუსლები აქვე გვიანდელ სინოპურ ამფორებს, რომელთაც კურკისებური ფორმა, დაქანებული მხრები აქვთ და ძე. წ. III—II სს-ით თარიღდება¹².

ამფორებთან ერთად აღმოჩნდა რამდენიმე სუფრის ქურქლის ფრაგმენტიც: შავლაკიანი თეფშის პირის (სავ. № 07 : 5—75 : 184), ჩალისფერკეციანი ქუსლიანი ლაგრის (სავ. № 07 : 5—75 : 4), სინოპური ქუსლიანი ლაგრის (სავ. 07 : 75—169). წარმოებული დაზვერვების პარალელურად გაკეთდა ოთხი სალაზვერეო თხრილი (ორი მათგანი ზომით 3X6, ორი კი — 2X4).

¹⁰ ი. ბ. ზეესტ. დასახ. ნაშრ. გვ. 102—104; იო. ლორთქიფანიძე. ანტიკური არქეოლოგია, თბ., 1971, გვ. 341.

¹¹ ი. ბ. ზეესტ. დასახ. ნაშრ., გვ. 102—104, ტაბ. XIX IV.

¹² ივე, გვ. 90, ტაბ. XIII.

³ В. Ф. Гайдукевич. К вопросу о тшакмом ремесле в Боспорских поселениях. МИА. № 25, 1952 г. стр. 395. იო. ლორთქიფანიძე. ანტიკური საქარო და ძველი კოლხეთი. თბ., 1966, გვ. 141.

⁴ Н. А. Онявляко. О фангорийских грузилах. МИА. № 57, 1956 г. стр. 155—160.

⁵ Г. Лорткипанидзе. დასახ. ნაშრ. გვ. 86.

⁶ საქართველოს არქეოლოგია. თბ., 1959 წ. გვ. 248—249.

⁷ ივე, გვ. 249. ვანი I. ლორთკიპანიძე. დასახ. ნაშრ. გვ. 86.

⁸ ი. ბ. ზეესტ. Керамическая тара Боспора. МИА. № 83, გვ. 108, ტაბ. IX VI.

⁹ ექსპერიმენტი ჩატარდა სპს-ის ელემენტარული ლაბორატორიაში კ. ვანძის მიერ.

სტრატეგიათა დეპარტამენტი დადასტურდა ფენების შემდეგი მონაცემებით: 1. კორდოვანი (სამკლავო 10—15 სმ). 2. რუხი — მინარისფერი (ცულტურული) — 50 — 60 სმ. 3. წვრილ რიყის ქვიანი (საინტერესოა ეს ფაქტი — კულტურული ფენა უშუალოდ ადგილს იკავებდა ხრეშის ფენას, როგორც ამჟამად მდ. რიონსა და ნაქალაქარს შორის არსებულ ველს ქვინს. ხომ არ ნიშნავს ფენების ეს მონაცემთა იმას, რომ დაახლ. ძვ. წ. I ათასწლეულის შუახანებამდე რიონი კიდევ უფრო სამხრეთით — ახლანდელი ნაქალაქარის ტერიტორიაზე — მიედინებოდა, ვიდრე ძვ. წ. III—I სს-ში — ელინისტური ქალაქის არსებობის დროს? მაშინ გამოდის, რომ 2500—3000 წლის განმავლობაში მდ. რიონს დაახლოებით 1000 მ-ით „გადაუნაცვლია“ ჩრდილოეთისაკენ).

პირველივე სადაზვერვო თხრილში აღმოჩნდა მსხვილი რიყის ქვის ძლიერ დაზიანებული წყობის ნაშთი (სიგრძე 5 მ), რომელსაც ზემოდან დამსხვრეული კრამიტების სუსტი ფენა ელო (როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ეს ადგილები სისტემატურად მუშავდებოდა საპლანტაციო და ამის გამო კულტურული ფენა მთელს შეწყველილ ფართობზე ძლიერ დაზიანებულია) ამავე თხრილში, „წყობის“ აღმოსავლეთით 1,5 მ-ის დაშორებით ხის დანაშირებელი წულვის ნაშთი აღმოჩნდა.

კულტურული ფენა საკმაოდ მდიდარი აღმოჩნდა როგორც ადგილობრივი, ისე იმპორტული კერამიკული ფრაგმენტებით.

განსაკუთრებით დიდი რაოდენობით დარჩენილი არივ ტიპის ელინისტური კრამიტის ნატეხები, რომლებიც ზომებით ანაკრე ფრამიტის ფრაგმენტებს მფორებენ.

ყავისფერკეციანი ქვერის გვერდის რამდენიმე ნატეხთან ერთად ნაპოვნია ადგილობრივი ამფორის ფრაგმენტები: ძვ. წ. III—II სს-ით დათარიღებული კონუსური (სავ. №№ 07 : 5—74; 16,07 : 5—74—19) და ძვ. წ. I ს-ით დათარიღებული¹⁴ ლლისებური (სავ. № 07 : 5—74 : 21) ქუსლები (იხ. სურ. 22); ყელგამობრილი ფრაგმენტი (სავ. № 07 : 5—74 : 55); ოვალურფანიკვეთიანი ყურები;

ერთადერთი ჭურჭელი, რომელიც უიოქმის მთლიანად გადარჩა, არის ადგილობრივ დამზადებული ყავისფერკეციანი თასი (სავ. №07 : 5—74 : 107), რომელიც ზუსტად მფორებს ელინისტურ

სამყაროში ფართოდ გავრცელებული შავლავიანი ნახევარსფერული თასის ფორმას იმ განსხვავებით, რომ ამას ქუსლი არა აქვს.

ფენაში აღმოჩნდა აგრეთვე: რამდენიმე თიხის პირამიდული საწაფი (სავ. № 07 : 5—74 : 66), შაკეციანი და ყავისფერზედაპირიანი ხუფის ნაწილი (სავ. № 07 : 5—74 : 25) და ადგილობრივი სამზარეულო და სუფრის კერამიკის მრავალი ფრაგმენტი, რომელთაგან პრეფორირებული ნატეხები შემდეგ სახეობებს ქვნიან: ყავისფერკეციანი კოჭები (ქოთნები?), რომელთა მხოლოდ პირ-გვერდის ან ძირ-გვერდის მცირე ფრაგმენტებიღა შემორჩა (სავ. №№ 07 : 5—74 : 53, 07 : 5—74 57, 07 : 5—74 72, 07 : 5—74 : 5); ჯამები — პირგადამოლი (№№ 07 : 5—74 : 24; 07 : 5—74 : 61, 07 : 5—74 : 85) და შეველ-გვერდიანი (№№ 07 : 5—74 : 54; 07 : 5—74 : 68); ქუსლიანი ლანგებთა თუ თევზების ფრაგმენტები (№№ 07 : 5—74 : 15; 07 : 5—74 : 26; 07 : 5—74 : 27; 07 : 5—74 : 49; 07 : 5—74 : 64; 07 : 5—74 : 76)¹⁴.

სავაგებოდ უნდა აღინიშნოს № 4 თხრილში მიწის ზედაპირიდან 35 სმ-ის სიღრმეზე აღმოჩენილი ადგილობრივი თიხისაგან დამზადებული დეკორატიული ფრაგმენტი, რომლის სისქე 1—1,3 სმ-ია. იგი ვერტიკალზე ოღნავ გამობერილია და უქანა მხარეს თითქოს ჩარჩბე კეთების კვალს ეტყობა. წინა მხარეს, ფრაგმენტის ზედა ნაწილში ოღნავ დამკნებული რელიეფური სარტყელია, ხოლო მის ქვემოთ შემორჩენილია რელიეფურადვე გამკყეანილი ნასკვის ერთი ნაწილი, რომლის მარჯვნივ პატარა ღარებითა და ჩანდელი წერტილებითაა შემკული, ხოლო ნასკვის ბოლო — თევზის ქერცლისებური რელიეფის ორი რკივით (იხ. ტაბ. 24).

თანმხლები მასალის მიხედვით ეს ფრაგმენტი ძვ. წ. III—I სს-შით თარიღდება. ადგილობრივი კერამიკული ფრაგმენტების კეცი, როგორც წესი, შეიცავს სილას, პიროქსენის, ქარსისა და კირქვის წვრილ მინარეებს.

თხრილებში აღმოჩნდა რამდენიმე რკინის ლურსმანი (სიგრძე—6—11 სმ).

იმპორტული ნაწარმი ძირითადად ამფორებითა და სუფრის კერამიკითაა წარმოდგენილი.

¹⁴ ადგილობრივი წარმოების ლანგებები აღმოჩენილია კობულეთ-ფოქვანში იხ. ა. კახიძე, მასალები აღმოსავლეთი შავი ზღვისპირეთის ძველი ქალაქების ისტორიისათვის. „მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის“, IV, თბ., 1965.

სინოპური ამფორების ორი კონუსური (იხ. ტაბ. 23) ძვ. წ. III—II სს-ბით დათარიღებული ქუსლი (სავ. № 07: 5—74: 29) და ყელაპირის ფრაგმენტი (სავ. № 07: 5—74: 52).

კოსის ამფორის ქუსლის (სავ. № 07: 5—74: 30) თიხა მოვარდისფრო-ყავისფერია და ზედაპირი ღია ფერის თიხის ფენითა აქვს დაფარული. ამ საწარმოო ცენტრის ამფორები ნაპოვნია ემერში (მთლიანად გადარჩენილი), სოხუმში, ვანში და დათარიღებულია ძვ. წ. III—II სს-ბით¹⁵.

როდოსული ამფორების ყურები საკმაო რაოდენობით გვხვდება ფენაში, მაგრამ იმდენად ფრაგმენტურული არიან, რომ ამფორების ტიპის ან თარიღების განსაზღვრა ძნელდება, მიუხედავად იმისა, რომ ორ მათგანზე დამბების კვალიც შეინიშნება, თუმც არც სწორკუთხა (სავ. № 07: 5—74: 46) და არც მრგვალი (სავ. № 07: 5—74: 47) დამაზე არაა შემორჩენილი რაიმე გამოსახულება ან წარწერა, მაგრამ ვანის ნაქალაქარზე აღმოჩენილი მსგავსი ყურების მიხედვით, ესენიც ძვ. წ. III—II სს-ბით უნდა დათარიღდეს¹⁶. ერთი მცირე ზომის ორლულიანი ყურები აღმოჩნდა. ძნელია თქმა რომელ საწარმოო ცენტრს — როდოსსა თუ კოსს — მიეკუთვნება იგი, მაგრამ თარიღის აღნიშვნა შესაძლებელია, რადგან ორივე ცენტრის მსგავსი ყურები ძვ. წ. III—II სს-ბით თარიღდება¹⁷.

შველაციანი კერამიკის ოთხი სახეობა გვხვდება:

1. კანთაროსები (სავ. №№ 07: 5—74: 13; 07: 5—74: 35; 07: 5—74: 36; 07: 5—74—79);

ძირითადად ქუსლების სახითაა შემონახული, მხოლოდ ერთ მათგანს შემორჩა კანელურებიანი გვერდის ნაწილი, რაც მათი მებნაყლებად ზუსტად დათარიღების საშუალებას იძლევა. როგორც ცნობილია, კანთაროსების ქრონოლოგიურ ევოლუციამი კანელურებიანებზე ძვ. წ. IV ს-ის დასასრულს მიაკუთვნებენ ან ძვ. წ. IV—III სს-ის მიჯნით ათარიღდებიან¹⁸. საყანჩაის კანთაროსიც (იხ. სურ. 24) სწორედ ძვ. წ. III ს-ით უნდა დათარიღდეს, რადგან ნაქალაქარზე აღმოჩენილი ყველა

¹⁵ И. Б. Зеест. Керамическая тарра... г. 104. ტაბ. XXIV.

¹⁶ ვანი I, გვ. 126—127.

¹⁷ ით. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 342; И. Б. Зеест. დასახ. ნაშრ., გვ. 104, ტაბ. XXIV.

¹⁸ The Athenian Agora Vol. XII By Brian A. Sperkes and Lucy Tallcott. Princeton, New Jersey 1970. p. 122 ტაბ. 7 № 704 სურ. 29; Apollonien. София. 1964. ტაბ. 130, № 472 გვ. 196.

დანარჩენი ფრაგმენტისათვის ეს ყველაზე დაბალი ქრონოლოგიური ზღვარია. კეციის მიხედვით ატიკურ ნაწარმად უნდა ჩაითვალოს.

2. თასების ორი ვარიანტი (იხ. ტაბ. 25). ნახევარსფერული (სავ. № 07: 5—74: 78), რომელსაც შავი ლაქი მხოლოდ ქუსლთანაა შემორჩა და პირგადაშლილი (სავ. № 07: 5—74: 36), რომლის მხოლოდ პირკედლის ნაწილი გადარჩა. ნახევარსფერული თასების ეს ტიპი ფართოდაა გავრცელებული ბერძნულ სამყაროში (ათენის აგორა¹⁹, აპოლონია²⁰, ფანაგორია²¹, ვანში²²) და ძვ. წ. III ს-ის ბოლო—II ს შუახანებით თარიღდება²³. ხოლო პირგადაშლილი თასი, რომელსაც მოყვითალო-წაბლისფერი კეცი აქვს ძვ. წ. III ს-ის პირველი ნახევრით თარიღდება (ნაპოვნია ათენის აგორაზე, ვანში²⁴).

საყანჩაზე აღმოჩნდა კიდევ ერთი მცირე ზომის თასის მოყვითალო კეციანი ფრაგმენტი, რომელსაც პირთან პატარა პორფირონტალური ყურა აქვს მიბრუნული. ნატეხი ყვივისფერულიანია მსგავსი ფორმის თასის ფრაგმენტები აღმოჩენილია ვანში, ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში ტანაისში „მეგაროე“ თასებთან ერთად ძვ. წ. II ს-ითა დათარიღებულია²⁵ (იხ. სურ. 24—3).

3. სათევზე ლანგრები (იხთიები), რომლებიც საყანჩაის ველზე აღმოჩნდა ორი სახის განსხვავებული თიხისფერია ნაკეთები და შესაბამისად, სხვადასხვა საწარმოო ცენტრებს უკავშირდებიან. ერთი მათგანი (სავ. № 07: 5—74: 23) ყვითელ-მოყვითალო კეციანია და ალაგ-ალაგ აქვს შემორჩენილი შავი ლაქი. ვანში აღმოჩენილი მარალელების მიხედვით იხთია ძვ. წ. II ს-ით თარიღდება. ხოლო რაც შეეხება საწარმოთა ცენტრს, შევინიშნავთ, რომ ფ. ვააგეს ცნობით,

¹⁹ Homer A. Tompson. Two centuries of Hellenistic pottery. Hesperia III. p. 317.

²⁰ Apollonia, გვ. 230. № 618.

²¹ В. Д. Блаватский. Раскопки некрополя Фанагория в 1938—1940 гг. МИА, № 19. გვ. 208.

²² დ. მათიაშვილი. ძვ. წ. III—I სს კოლხეთის ქალაქების ისტორიიდან. თბ., 1974 (ავტორგუფრტი) გვ. 27.

²³ F. O. Waage. Hellenistic and Roman tableware of North Syria. p. 15. ტაბ. II. № 75.

²⁴ აქვე, გვ. 15. ტაბ. II. 43.

²⁵ А. И. Болтунова, Н. С. Каменецкий, Л. В. Деопик. Раскопки западного района Танайса (1937—1960 г.г.). Крбу-ში «Античные древности подолья — приазовья». М., 1969, გვ. 14.

ასეთი ფერის თიხა (იგი მას „Warm Buff color“-ს უწოდებს) ელნისტური ხანის ადენის ნაწარმისთვისაა დამახასიათებელი, თუმცა მსგავსი კე-ვი აქვს აბტიოქის ელნისტური და ადრერომბული ხანის კერამიკასა²⁶. ნაცრისფერკეციანი იხთისის (სავ. № 07 : 5—74 : 40) მხოლოდ კიდეა შემორჩენილი და ლაკი მთლიანად გაცილილი აქვს. ამ იხთისის ნაწარმოი ცენტრი ზუსტად არ დგინდება და ვანის ანალოგიური მასალების მიხედვით²⁷, იგი ძვ. წ. II ს-ის მცირეაზიულ ნაწარმად უნდა ჩაითვალოს.

4. შავლაკიანი თეფშის ერთი სრულპროფილიანი (სავ. № 07 : 5—74 : 31) და ორი კიდის ფრაგმენტია (სავ. №№ 07 : 5—74 : 41, 07 : 74 : 56), თეფშს აქვს შიგნით გადაკეცილი პირის კიდე, რომლის ქვეშ ვიწრო ღარი შემოუყვება, პროფილირებული ქუსლი და ზემოდან შემკულია „ფრანზილიანი“ ორნამენტითა და ნატიფი პალმეტებით (იხ. სურ. 231 და 242). ეს შავლაკიანი თეფშების კარგად ცნობილი და გავრცელებული ტიპია (ნაპოლეონ ვანში, ადენის აგორაზე, ოლიბაში და სხვ.). თარიღდება ძვ. წ. III ს-ის პირველი ნახევრით²⁸. სამოვე ფრაგმენტი აბტიოქური ნაწარმია განსხვავებით ნაცრისფერკეციანი თეფშის (სავ. № 07 : 5—74 : 71) პირის ნატიხისაგან, რომელსაც მხოლოდ ზემოდან შევეულად აკეცილი კიდეა შემორჩა. თიხა კარგადაა განლექილი, უმინარეოა. იგი დეფარული უნდა ყოფილიყო მქრქალი ლაკით, მაგრამ მისი არამდგრადობის გამო მთლიანად გადაცილია. მსგავსი ფორმისა და კეცის თეფშების წარმოების ადგილად ზოგადად მცირე აზიაა მიჩნეული და დათარიღებულია ძვ. წ. II ს-ით²⁹.

ამით ამოიწურება საყანჩიას ველზე აღმოჩენილი შავლაკიანი კერამიკის სახეობები. აქვე უნდა შეენიშნოს, რომ აღნიშნულის გარდა მოპოვებულია შავლაკიანი კურკის მრავალი ნატიხი, რომელთა ფორმების აღდგენა ძლიერი ფრაგმენტულობის გამო, შეუძლებელია.

²⁶ F. O. Waage. დასახ. ნაშრ. გვ. 18. იქვეა სინტეტისი ვარადი თიხის ამპორტრების შესაძლებლობის შესახებ.

²⁷ F. O. Waage. დასახ. ნაშრ., გვ. 26.

²⁸ F. O. Waage. Hellenistic and Roman... გვ. 15.

²⁹ F. O. Waage. დასახ. ნაშრ., გვ. 26.

³⁰ М. П. Паровик-Петухин. Некрополь ольвини эллинистического времени. Изд. «Наукова думка». Киев, 1974 год.

ფენაში აღმოჩნდა მცირე ზომის კერამიკის სინოპური და ჩალისფერკეციანი ფრაგმენტები, აგრეთვე უაღრესად კაიანი ამფორისის ქუსლი (სავ. № 07 : 5—74 : 32), რომელიც სარალელური მასალების მიხედვით (ვანი, ოლიბის ნეკროპოლი)³⁰ გვიანელისტური ხანით თარიღდება.

ცალკე უნდა აღენიშნოს ორი შემთხვევითი მონათავი: 1. ზახატის ქოშის ქეცისგან გამოთლილი, „თეფში“, რომელსაც ერთმანეთისაგან თანაბრად დამორბეული ოთხი შევილი აქვს გვერდებზე, ხოლო ერთი — ვერტიკალური კი — შუაში. პირის კიდის ზედა მხარე და ძირი სუფთადაა აქვს დამუშავებული, ხოლო გვერდების შიდა და გარე მხარე ქვეტიანი იარალითაა დაკეცილი. ამ თეფშის უტილიტარული გამოყენება გამორიცხულია მისი ვერტიკალური შევილის გამო. იგი, ალბათ, რაიმე საკულტო რიტუალს უნდა უკავშირდებოდეს.

2. ლისიმაქეს ოქროს სტატერი, რომელიც 1966 წელსაა ნაპოვნი, საყანჩიას ველზე მიწის დამუშავების დროს № 1 სადაზვერეო თბილიდან 30 მ-ის დაშორებით, დასავლეთით. ეს სტატერი, რომელიც ამჟამად ქუთაისის მუზეუმში ინახება (სავ. № 627), გამოკვეყნებული აქვს გ. დუნდუას და დათარიღებულია ძვ. წ. 306—282 წწ.³¹. მონეტის შებლზე გამოსახულია ალექსანდრე მაკედონელის თავი დიადემაში (ამონის კეით), ხოლო ზურგზე — ცხენზე მჯდომი ათენა პალადა, რომელსაც შუბი უჭირავს და მარცხენა ხელის იდაყვით ფარს ეყრდნობა. წინ გაწვილი მარჯვენა ხელზე ნიკე დგას, ხოლო ნიკეს ქვეშით ფრინველის გამოსახულებაა. აქვს წარწერა — ΒΑΣΙΛΕΥΣ (ათენას უკან) ΛΙΣΙΜΑΧΟΥ (ათენას წინ).

საქართველოს ტერიტორიაზე ექვსი ასეთი მონეტა ყოფილა ნაპოვნი³².

ამ არქეოლოგიური მასალით ამოიწურება საყანჩიას ველზე დაზვერვებითა თუ შემთხვევით დღემდე მოპოვებული მასალა, რომელიც სრულ საფუძველს გვაძლევს ამ ადგილას ვივარაუდოთ

³¹ გ. დუნდუა. საქართველოში გავრცელებული ალექსანდრე მაკედონელის და ლისიმაქეს სტატერი მონეტები. „ნიკე“, 1973 წ. № 1, გვ. 58. ტაბულაზე № 11.

³² გ. დუნდუა. საქართველოში გავრცელებული მონეტები, გვ. 59. ლისიმაქეს სტატერი გამოკვეყნებული აქვს პაპომოსკა. იხ. E. A. Пахомов. Монеты Грузии. № 16. 1970. ტბ. А—11.

მთისძირის არქეოლოგიური ძეგლები

„ვანის ქვეყნის“ გეგმაზომიერ არქეოლოგიურ შესწავლასთან დაკავშირებით დიდ ინტერესს იწვევს სოფელი მთისძირი, რომელიც მდებარეობს მდინარე რიონის მარცხენა მხარეს, ვანის ნაქალაქარის დასავლეთით, რვა კმ-ის დაშორებით. დღევანდელი სოფელი განლაგებულია გორების ძირში. თვით ტოპონიმი „მთისძირი“ ახალია და, ალბათ, დაკავშირებულია მის მდებარეობასთან. ამ 40—50 წლის წინ სოფ. მთისძირის ახლანდელი მოსახლეობა სხენებულ გორებს გადალამცხოვრობდა. ამ ტერიტორიას ამჟამად მთისძირელები საოჯაროდ და საეკნახედაც იყენებენ. იგი მოიცავს რამდენიმე გორას და მათ შორის მდებარე დაბლობს. მთისძირის მოსახლეობა ამ გორებს შემდგენიად იხსენიებს: „ნაქეკვი გორა“ (სადაც ამჟამად თანამედროვე სასაფლაოა), „აღიეშვილების გორა“ (მდებარეობს „ნაქეკვი გორის“ ჩრდილოეთით), „მთისძირის გორა“ (მდებარეობს „აღიეშვილების გორის“ დასავლეთით), „ნამამბევის გორა“ (მდებარეობს „მთისძირისა“ და „ნაქეკვი გორების“ დასავლეთით); აღიეშვილები და მთისძირის გორებს შორის ჩამოღის გეფერიძეების ღელე, ხოლო მთისძირისა და ნამამბევის გორებს შუა—წაბლა-ღელე. ეს ღელეები წყალშარჩხია და მდინარე რიონისკენ მიედინებიან (სურ. 25).

სხენებული ტერიტორიიდან არქეოლოგიურად ყველაზე უფრო საყურადღებოა ორი ობიექტი. პირითაა ეს პნუქტები A და B-თი აღენიშნეთ. A—აღიეშვილების გორა, სადაც საშუალო საუკუნეების საფორტიფიკაციო ნაგებობის ნაშთებია. ეს ნაშთებია მნიშვნელობის ნაგებობა ვანლაგებული იყო გორაზე და ზემოდან დასკურებდა მთელ ვარგოს. გორას წვერიდან ხელისცულოვით მოჩანს მდინარე რიონის ხეობა. აღიეშვილების გორას სამხრეთიდან ეკვრის გეგერიძეების ნამოსახლარი (სურ. 26). აქ სამარხების ნაშთებია

დადასტურებული. B—წაბლა-ღელე, რომლის შუა წელზეც, ე. წ. ნაშუებში, ჭერ კიდევ 1952 წელს შემთხვევით აღმოჩნდა მდიდარი ნივთები—სამარხეული ინვენტარის ნაშთები!

სოფ. მთისძირის 1973—75 წლების არქეოლოგიური დახვეწების პირველ ეტაპზე ერთ-ერთი ძირითადი სამუშაო იყო ძველი ნასახლარების ფარგლების დადგენა და არქეოლოგიური გათხრებისთვის ანაგლის შეჩვენება. მოპოვებულ იქნა დიდძალი ანაკრეფი მასალა და გაიჭრა თითხმებამდე სადახვეწო თხრილი. დადგინდა, რომ ძველ ნამოსახლართა ნაშთები ვრცელდება მთისძირის, აღიეშვილების, ნაქეკვი, ნამამბევის გორებსა და მათ შორის მდებარე ტერიტორიაზე. ჭერჭერივით ეს ნაშთები ყველაზე უფრო თვალნათლივ ჩანს A და B პუნქტებში. აღნიშნულ ფარგლებში დადასტურდა წინარეანტიკური, ანტიკური და საშუალო საუკუნეების არქეოლოგიური მასალა.

1974 წლის არქეოლოგიური დახვეწების დროს გადაწყდა, რომ 1952 წ. შემთხვევით აღმოჩენილი სამარხი ხელახლა გაეკეთებინა, რათა გაეკეთებინა მისი აღნაგობა-ტანი. ვათხრის დაწყებამდე ინფორმაციის მისაღებად მიემართე კოლმეურნე კაკო სტურუას, რომელიც მთისძირის სამარხის ნივთების ერთ-ერთი აღმოჩენია. კ. სტურუას თქმით, ძვირფას ნივთებს წისწყვლომან ღე-

1 Н. В. Хоштарна, Археологические исследования в Вани и Ванском районе в 1952 году, Мასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 149—161.

2 დაახლოებით ასევე, გორაკების ფერდობებზე ან მათ ძირში არის დადასტურებული ძველი ნამოსახლარები ცახესლორში, შუამაში, დაბაგოშში, დაფნარსა და თვით ახელდანიანის გორაზეც. მთისძირში აქვ. დახვეწებები 1972 წ. ვანახოციელა ენის აქვ. ექსპედიციამ (ა. რამიშვილი, ო. ლანჩავა), ხოლო 1973 წ. ისტორიულ-გეოგრაფიული დახვეწებები ჩატარა თ. ბერაძემ.

ლესი „ნაშუებთან“ (B პუნქტი), სარების მოკერის ღრის. მათი უფრადღება მოუქცევა ბზნეურებას, რაც ოდნავ გამოსწევიდა ბრტყელი ქვის ქვეშოდან. მთისძირელებს ჟე დაუცურებიათ და დღესუმი გადაუგდათ, ხოლო ნიეთები ამოუღიათ (დასუბებული ჟეა, ალბათ, დაიფშენა, რადგან მისი ძებნა ამაო გამოდის). აქ რომ სამარხის ნაშთებთან გვაქვს საქმე, ამავე მიგავნიშნებს კ. სტურუას ნათქვამი და ვანის მუზეუმში ნიეთების ჩაბარების აქტიც, სადაც აღნიშნულია ნიეთებთან ერთად აღმაინის ძვლების არსებობა. ამის გარდა თვით ვადარჩენილი ნიეთებიც (საყურე, კისრის რკალი, რიტონის ფრაგმენტები) სპეციფიკურია და რამდენადმე სამარხულს ჰგავს. არქეოლოგმა ნინო ხომუტარიამ პირველმა გამოაქვეყნა მთისძირეში ნათენი ნიეთები და ძვ. წ. VI საუკუნით დაათარილა³.

კ. სტურუას მინიშნებით მოცემებით სამარხის აღმოჩენის ადგილი და გვერდით 1,04 მ X 1,30 მ X 2,12 მ ზომის თხრილი. კორდოვანი ფენის აღების შემდეგ, დაახლოებით 0,30 მ-ის სიღრმეზე გამოჩნდა ბათქაშის ნაშთები. ჩვენი ცდა — ზუსტად დაგვეზღვა სამარხის ტიპი — უნაყოფო აღმოჩნდა, რადგან, როგორც შემდგომი თხრისას დაერწმუნდით, საქმე გვექონდა არეული კულტურულ ფენასთან. მიუხედავად ამისა, მაინც დავედით დედაქანზე და ზოგიერთი რამ დაეაზუსტეთ.

თხრილში აღმოჩნდა ბრინჯაოს ჭურჭლის ფრაგმენტები და რკინის პატარა ნატეხი. შედარების შედეგად დადგინდა, რომ თხრილში ნაპოვნი ბრინჯაოს ფრაგმენტები და რკინის ნატეხი ნაწილებია აქვე ჟერ კიდევ 1952 წელს ნანახი ბრინჯაოს ჭურჭლისა და რკინის ნიეთისა. თხრილში აღმოჩნდა აგრეთვე კერამიკის ძალიან პატარა ნატეხები. მათი სიმკირის გამო მხოლოდ ამის თქმა შეიძლება, რომ კეცის (უხეში და კირქვის მინარეგებთან) მიხედვით ეს კერამიკა ადგილობრივი წარმოშობისა უნდა იყოს. აშკარად ჩანს, რომ კერამიკა ცეცხლშია მოხვედრილი. თხრილში ვიპოვეთ რკინის ლურსმანი (სიგრძე 3 სმ)⁴, რომელიც, შესაძლებელია, სამარხში ხის ნაწილების შესაკავშირებლად იყო გამოყენებული. მას ბრტყელი, მომარგალებული თავი აქვს; უანგი-

საგან რუხი-მოყავისფრო ფერისაა. თხრილის გაფართოების ღრის ვიპოვეთ მინის ნატეხი⁵. მინა უფერულია, ეტუობა ხეხვის კვალი და თითქმის არ არის ირიზებული. მინის ეს ნატეხი რაღაც ქამისა უნდა იყოს და, ალბათ, აქ უფრო გვიან არის მოხვედრილი.

სამარხის მახლობელი ტერიტორიის გამოკვლევის მიზნით, თხრილი ჩრდილო-აღმოსავლეთისკენ გავაგრძელეთ. მასალა თითქმის არ დადასტურდა. აღმოჩნდა მხოლოდ ბათქაშები, რომლებსაც ცეცხლის მოქმედების კვალი ეტუობა. ერთ-ორ ბათქაშზე მომჩნევა ხის წნულის ანაბეჭდი. აღმოჩნდა აგრეთვე დანახშირებული ხის ფრაგმენტები. შესაძლოა ეს მართლაც ერთ-ერთი დადასტურება იყოს სამოსახლოსთან ცალკეული სამარხების არსებობისა.

სოფელ მთისძირთან, ე. წ. ნაშუებში (B პუნქტი). ნათენი სამარხის ინვენტარის ვადარჩენილი ნიეთები და მათი ფრაგმენტები: 1. ოქროს ე. წ. სხივანა საყურე, 2. ოქროსავე კისრის რკალი, 3. რკინის მოღუნული, ჟხონსმავარი ნიეთი, 4. ბრინჯაოს ჭურჭლის ფრაგმენტები, 5. ვერცხლის ყაწრ-რიტონის ფრაგმენტები. როგორც უხედავთ, ნიეთების ძალიან მკირე ნაწილია შემორჩენილი. ნაშუების სამარხი დაზიანებული და თითქმის განადგურებული გამოდგა. თვით სამარხეული ნიეთები ყველა მეტ-ნაკლებად დაზიანებულია. ამის გარდა, ჩვენივეს უცნობია სამარხში ნიეთების თვდაპირველი განლაგება. იძულებული ვართ მხოლოდ აღმოჩენის, კ. სტურუას ნათქვამს დავეყრდნოთ. ყველაფერი ეს ართულებს მასალაზე მუშაობას და მის სწორად ვააზრება-გაგებას. ამიტომ მთისძირის სამარხზე ფაქტურად მხოლოდ ვადარჩენილი ნიეთების მიხედვით შეიძლება მსჯელობა.

უდავოა, რომ აქ მდირელი სამარხი უნდა ყოფილიყო. აღმოჩენების თქმით (კ. სტურუა, მისი დედა), ნიეთებთან თითქოს ორი ოქროს სამაჭურეო ყოფილა, რომლებმაც, სამწუხაროდ, მუზეუმამდე ვერ მოაღწია.

1. ოქროს ე. წ. სხივანა საყურე⁶ შედგება რგოლისაგან, რომელზედაც „სხივებია“ დამაგრებული (ჩგოლი დფეოჩირებულია) (სურ. 32). ამ რგოლზე მამაგრებულია გადაჭრილი სამკუთხედი და მსგავსი ფორფიტა, რომელზედაც ცეცხრით პატარა სამკუთხედებია გამოხატული. გადაჭრი-

³ Н. В. Хомштарна. დასაბ. ნაშრ., გვ. 161; საქარ. თველის არქეოლოგია, თბ., 1959, გვ. 237.

⁴ ინვ. № 07 : 6 : 74 : 134. 07 ვანის ნაქალაქარის ნო-შერია, ხოლო 6 — მთისძირის.

⁵ № 07 : 6 : 74 : 133.

⁶ ნაბაბე ვანის მშაქთმოღნეობის მუზეუმში.

ლი მხრით ეს სამკუთხედი მიმაგრებულა რგოლზე. ხოლო საწინააღმდეგო მხარეს სხივებისებურად ეშვება ექვსი ღერო. რგოლი წრიული უნდა ყოფილიყო. ის გახსნილია და ბოლოები განუტრიალი აქვს ისე, რომ ფრინველის თავის მოკვავონებს. რგოლს ერთ მხარეს დაუყვება გაფართოებული სარტყელი. სარტყელის ორივე მხარეს მათეოლისაგან ვაკეთებული მარყუევებია თანაბრად ჩაჭყრიებული. სარტყელს შუაში დაკეპნილი ზოლი დაუყვება. იგი უკვე ნახსენებ გადაჭრილ სამკუთხედადმდე მიდის, ხოლო ზემოთ მას ამშვენებს ვარდელი. ვარდული ცამტრი ფურცლისაგან შედგება. ფურცლების შემდეგ რელიეფური რგოლებია მავთულისაგან, ზოგი დაკეპნილი, ხოლო ზოგი სადა, დაუკეპნავი. რგოლების ცენტრში ცვიან ბურთულეობა. „სხივები“ გამოსახულია დაკეპნილი მავთულების საშუალებით, რომლებიც დაუყვება ღეროებს. ღეროები ბოლოვდება ცვიანაგან შემდგარი „პირამიდებით“. საყურის ეს ბოლო ნაწილი ძალიან დაზიანებულია, „პირამიდების“ ერთი ფლანგა თითქმის სულ აკლია. ამ ფლანგებიდან დარჩენილია მხოლოდ ორი ცალი, ხოლო ერთ ღეროს ორივე ფლანგებს „პირამიდები“ აკლია. თუ საყურის თავდაპირველ მდგომარეობაში წარმოვიღებთ, მაშინ „პირამიდები“ ერთმანეთთან გადაბმული იქნება, როგორც ეს არის ვანში აღმოჩენილი სამარხების „სხივიან“ საყურებზე⁷. მთისძირის ოქროს ე. წ. სხივიან საყურის ზომებია: სიგრძე 8 სმ, დამატური რგოლისა, რომელზედაც „სხივებია“ დამაგრებული — 3,5 სმ-მდე.

მთისძირში (B ჰუნტერში) ნაპოენი „სხივიან“ საყურე და ამავე ტიპის სასაფეთქლები ძალიან გავრცელებულია გარკვეულ პერიოდში კოლხეთში. ისინი თითქმის არ გვხვდება საქართველოს ფარგლებს გარეთ. ამიტომაც აშკვარი სასაფეთქლები და საყურები ტიპობურ კოლხურ სამკაულადაა მიჩნეული⁸. „სხივიან“ საყურეები და სასაფეთქლები ნაპოენია ყაზბეგის⁹, ბორის¹⁰, ფიქ-

ენარის¹¹, სოხუმის მიდამოებში¹², აკოთში¹³, ბოლნისში¹⁴, ბეშთაშენში, რაჭაში და სხვ. ყველა ეს ოქროსა და ვერცხლის საყურე ან სასაფეთქლე ერთმანეთისაგან შემეკლებლის ცალკეული ღებრით და „სხივების“ რაოდენობით განსხვავდება. ვანის რაიონში ნაპოენი „სხივიან“ საყურეები გამოირჩევა დამზადების რთული წესით. ისინი შემკული არიან ვარდელით, გრებილი მავთულისაგან შემდგარი წნულით. მათ დამზადებაში გამოყენებულია დაცვარვა. მთისძირის „სხივიან“ საყურე თავისი გაფორმებით ისე ახლოსა დგას თვით ვანში აღმოჩენილ „სხივიან“ საყურეებთან და სასაფეთქლებთან, რომ შეიძლება ვიფიქროთ: ისინი ერთი ხელოსნის მიერ თუ არა, ერთსა და იმავე სახელოსნოში მიიწეო შეიძლება იყოს დამზადებული. ვანის რაიონში აღმოჩენილი სხივიან საყურეები და სასაფეთქლებები საქართველოში ნაპოენ სხვა ნიმუშებთან შედარებით უფრო მდიდრულადაა გაფორმებული¹⁵. ვანის ნაქალაქარზე ამგვარი საყურეები გვხვდება № 8 და № 11 სამარხებში, რომლებიც დათარიღებულია ძვ. წ. V და IV საუკუნეებით¹⁶. ამრიგად, საფიქრებელია, რომ მთისძირის თითქმის ანალოგიური „სხივიან“ საყურე დამზადებული არა ძვ. წ. მეექვსე საუკუნეში¹⁷, არამედ ძვ. წ. V—IV საუკუნეებში, როდესაც კოლხური ოქრომშეკლობა, ანუ, გარკვეულ ადამიკობას განიცდიდა. მთისძირის „სხივიან“ საყურის გაფორმებაში ჩვენ ვხვდებით ერთგვარ გეომეტრიზაციას, რაც დამახასიათებელია ძვ. წ. V—IV საუკუნეების ვანის ოქრომშეკლობის ნიმუშებისათვის, და აგრეთვე ამ დროსვე გავრცელებულ დამუშავება-შემკულობის ზოგიერთ სახეს — ცვიან, დაკეპნავს, წნულს, ვარდულს¹⁸.

7 ვანი 1 (არქეოლოგიური გათხრები, რედ. ოთ. ლორთქიფანიძე). თბ., 1972. სერ. 40, 41, 190.

8 ვანი 1, გვ. 15.

9 Г. Ф. Филимонов, О доисторической культуре Осетии, ИОЛЕАЭ, т. XXXI, прилож. М., 1878, стр. 28—29.

10 Е. М. Придиш, Новые Кавказские клады, «Мат. по арх. Рос.», т. 34, Петр., 1914, стр. 98; Р. К. Кинжалов, Золотая серьга из Борн, «Сообщения Гос. Эрмитажа», VII, II, 1955, стр. 32—33.

11 ა. კახიძე, საქართველოს ზღვისპირეთის ანტიკური ხანის ქალაქები, თბ., 1971, გვ. 63—65. ტაბ. XI.1, 1.

12 Р. К. Кинжалов, Золотая серьга из Борн, «Сообщения Гос. Эрмитажа», VII, II, 1955, стр. 32—33.

13 Б. А. Куптши, Археологические раскопки в Триалети, Тб., 1941, стр. 45.

14 И. А. Гдзелишвили, Железоплавильное дело в древней Грузии, Тб., 1964, стр. 37.

15 ა. კვიციანი, კოლხური ოქრომშეკლობის განვითარების ძირითადი საფეხურები ვანის არქეოლოგიური მასალების მიხედვით (თეზისები), ვანის არქეოლოგიური ექსპედიციის 25 წელი (1947—1972), თბ., 1973, გვ. 10—12.

16 ვანი 1, გვ. 114, 230, № 11 სამარხი; 1961 წ. № 6 სამარხის თარიღის შესახებ იხ. ოთ. ლორთქიფანიძე, ძველი კოლხური ელტერა, თბ., 1972, გვ. 29.

17 Н. В. Хомташва, Дасаб. ნაწრ., გვ. 157.

18 ა. კვიციანი, დასაბ. ნაწრ., გვ. 10—12.

2. მთისძირის ოქროს კისრის რაკალი (ხატის-ულელი) პრილში მრავალია. მას შუა ნაწილსა და ბოლოებზე ბრველიე შემოუყვება რელიეფური ხაზები. ბოლოებდენ კისრის რაკალი ოღნავ მსხვილდება. ეს გამხვილებები კისრის რაკალის ორივე ბოლოში შედგება ორ წრიულ ხაზს შორის მოქცეული მოგრძო ქვეებისაგან. კისრის რაკალის დამატერი პრილში 0,3 სმ, ხოლო მისი თედაპირ-ველი სიგრძე 35 სმ-მდე იქნებოდა. კისრის რაკალი აღმოჩენის მომენტში გასწორებული და ორ და-ახლოებით ტოლ ნაწილად იყო ვადატეხილი. შე-იძლება იგი ვადატეხეს სარიტუალი ცერემონიის დროს¹⁹, სპეციალური ბლაგვი ინსტრუმენტით, რადგან კისრის რაკალის ერთი ნატეხის ბოლო გაბ-რტეულბუღია. ცნობილია, რომ კისრის რაკალს, ანუ ხატისულელს ვარკვეული რელიეფური ნივთ-სამკაულის მნიშვნელობა ჰქონდა²⁰. ამ ტიპის კის-რის რაკალი და სამაჯურები ხშირად ვხვდებო-ყანჩათვის, ალგეთის, ითხებისს დაბლაგაფისა და ახალგორის არქეოლოგიურ მასალაში. ხოლო ამ ძეგლებს სპეციალისტები ათარიღებენ ძვ. წ. V—IV საუკუნეებში²¹. მთისძირის კისრის რაკალს მსგავსადვე არის ორნამენტირებული ვანის ნაქა-ლაქარზე 1974 წ. გათხრილ № 12 სამარხში ნა-პოვნი კისრის რაკალი. ამ სამარხს ათარიღებენ ძვ. წ. IV საუკუნით²².

ამრიგად, ყოველივე ზემოთქმულის საფუძ-ველზე შეიძლება მთისძირის ოქროს კისრის რაკა-ლი დათარიღდეს დაახლოებით ძვ. წ. V—IV საუ-კუნეებით.

3. რკინის მოღუნული, ჯოხისმავარი ნივთი ვანიე პრილში მრავალია (სურ. 447). მას მოშუა-როს ლაქები აქვს და ძლიერ დაენგულია. რკინის ამავე ნივთის ნატეხი, როგორც ზემოთ უკვე ვახ-სენეთ, ვნახეთ 1974 წ. ორივე ნატეხის სიგრძე 36,3 სმ-მდეა. საფიქრებელია, რომ ეს რაიმე ქურ-ტლის ყურბი იყო.

4. ბრინჯაოს ქურტლის ფრაგმენტები²³, ამავე ქურტლის სხვა ნატეხები აღმოჩნდა 1974 წელს,

რის შედგადაც საშუალება მოგვეცა უფრო სრუ-ლად წარმოვედგინა ამ ქურტლის სახე. რესტავ-რაციის შემდეგ გაირკვა, რომ ქურტლის კედლის სისქე 4 მილიმეტრამდეა. მას კარგა დიდი პირი ჰქონია, ხოლო პირთან დაუყვება ღარი, რომელიც ყველა პირის ნატეხს კარგად ემჩნევა, ერთ-ერთი ნატეხის მიხედვით დაეადგინეთ, რომ ქურტელს ორი რელიეფური ზოლი დაუყვებოდა. შემორჩე-ნილია აგრეთვე ქურტლის ძირის ნატეხები. რო-გორც ჩანს, ქურტლის ძირს ცოტა უფრო ნაკლე-ბი შემორჩელობდა აქვს, ვიდრე პირს. ქურტლის ძირს წრიულად მიკრული ჰქონდა ბრინჯაოს სარ-ტეული, რომლითაც უფრო მყარად იტკა.

5. მთისძირთან აღმოჩენილი ნივთებიდან ძა-ლიან საინტერესოა ვერცხლის ყანწ-რიტონი. ის ტრირეტეტიის საყურადღებო ძეგლს წარმოადგენს და საგანგებო შესწავლის ღირსია. სამწუხაროდ, იგი ძალზე დაზიანებულია — შემორჩენილია ორი ფრაგმენტი. ერთია ვეც-კაის გამოსახულება, რომელიც ჩამატებულია ყანწის მსგავსი ქურტლის ვადანატეხში, ხოლო მეორე — სუროს გამოსახუ-ლებიანი გაბრტელებული ფირფიტა (ზომი 18,4×14,4 სმ), რომელსაც დაკარგული აქვს პირ-ვანდელი ფორმა (სურ. 28, 30, 31). აქამდე მკვლევ-რები მას სხვა ქურტლის ნატეხად მიიჩნეოდნენ²⁴. მე მიზანშეუწონილად მიმაჩნია ეს ორივე ფრაგმენ-ტი ვანიების ერომანეთთან ურთიერთკავშირში და აღწერის მეტი მოხერხებულობისთვის მათ ვიგუ-რითადად სამ ნაწილად ვყოფ: პირველი — ფიგუ-რა ვეც-კაის გამოსახულებით; მეორე — ორნა-მენტირებული ნაწილი, რომელშიც ჩამატებულია ფიგურა; მესამე (ცალკე) ნაწილი — სუროს გამო-სახულებიანი დეფორმირებული ფირფიტა²⁵.

I) ამავე ორნამანის თავი, თხის რქები, ყურები და ქვედა კიდეები აქვს. მარცხენა რქა უკან არის გადაზნეული და ნაკლებ მოზრდილია (ეს რქა მორყეულია და, ალბათ, შეცვლილ მდგომარე-ობაშია). მარჯვენა რქა უფრო მოღუნულია და წვერი მარცხენა რქისკენაა მიქცეული. რქები, რომლებიც წრიულადაა დაღარული, ალბათ, ცალ-კეა დაშლადებული და შემდეგაა დამატებული ოთხეუ. გამოსახულება წარმოდგენილია დაცქე-ტილი ყურებით, რაც დამახასიათებელია ვარკუე-თის თხისათვის. მარცხენა ყურის ბოლო მარჯვე-ლისკენაა გადაბრლი. უშავზე გაყოფილი თმა გა-

¹⁹ H. B. Хоштариа. დასახ. ნმრ., გვ. 154; სამწუ-ხაროდ, კისრის რაკალი დაკარგულია და ვეკარდნობით ნ. ხომარაძის მიერ მოკვნილ აღწერილობას.

²⁰ პრ.ფ. ვ. ბარდაველიძის მოსახრებით.

²¹ ი. ვაკოშვიძე. ელინისტური ხანის მასალები სა-ბოლოდან, საქ. სახელმწიფო უნივერსიტეტის მოამბე, XXVII—B, თბ., 1967; გვ. 53—93, ტბ. III.

²² იხ. 1974 წელს გათხრების შესახებ ანგარიში (ვანი).

²³ რკინის ყური და ბრინჯაოს ქურტლის ფრაგმენტები ინახება ვანის აქვ. ექსპლდიაში.

²⁴ H. B. Хоштариа. დასახ. ნმრ., გვ. 154—161.

²⁵ ვერცხლის ყანწ-რიტონი ინახება ვანის მხარეთმცოდ-ნეობის მუზეუმში.

მოსახლეობა ვერტიკალური ხაზებით და პორიზონტალური რელიეფური ტალღებით. იქმნება შთაბეჭდილება, რომ თავის გარშემო ნაწნავთა შემოვლებული, ხოლო თმის გაგრძელება ქვედა და ციხერზე წარმოდგენილია ე. წ. ქერტლისებური ორნამენტები. კისერი მასობრივ და სქელია. ფიგურას მკერდამდე დაფენილი აქვს ვერტიკალური ხაზებითა და პორიზონტალური რელიეფური ტალღებით გადმოცემული წვერ-ულვაში. პირის ქილის ბოლოები დაბლაა დაღუნული. თვალები მოცემულა მალაღ რელიეფით; ქრილი ოვალურია; მარცხენა თაღის ქრილი ოვალზე ზემოთ არის მარჯვენასთან შედარებით; თვალები ერთმანეთთან ახლოს არის ჩაქცადრი. მალაღ რელიეფითვე წარმოსახული წარბები გადამბულია. ყვრიმალის ძვლები ამოხეჩილია; პროფილი მკვეთრია და კარგადაა გადმოცემული; ცხვირი სწორი და მასიურია. ფიგურის მკერდზე შემინჯევა გამოსახულება დიდი (ფორმისებური) ყურებით, თავზე ზაღით და ძირს დაშვებული ფეხებით.

I ბ) ვაი-კაისი ფიგურას აქვს წყვილჩლიქონისთვის (თხისთვის) დამახასიათებელი ფეხები (ჩლიქები). წინა ფეხებზე, მუხლის ზემოთ, მარაოს მსგავსი ორნამენტი აქვს; მარცხენა შედარებით პატარა ზომისაა. უკანა ფეხებზე ეტეობა ქლებით ერთი რიგი. ვანსაკუთრებით კარგად ჩანს მარჯვენა უკანა ფეხის გაყოფილი ჩლიქი. ქლები დაუკვება გამოსახულების ზურგსაც და კისერთან უერთდება უკვე ნახსენებ ქერტლისნაირ ორნამენტს (ამას).

გულმოდგინე დაკვირვების შედეგად შეიმჩნევა ირბი ქლებით შემკული ტანსაცმლის მსგავსი რამ. ასეთივე ქლებია მუცლებე.

II. ვაი-კაისი ფიგურა ჩამაგრებულია წაკვეთილი კონუსის მსგავს გადანატეხში, რომელიც, ალბათ, ქურტლის (ყანწ-რიტონის) დაბოლოების წარმოდგენაა (როგორც ჩანს, ორივე ნაწილი ცალ-ცალკეა დამზადებული და შემდეგ შეერთებული). ეს გადანატეხი შემკულია დაბალი რელიეფით გამოსახული წრიული გეომეტრიული ორნამენტით, რომელიც შეიძლება დაიყოს სამ ნაწილად.

III ა) პირველი და მეორე ნაწილებს გადაბმის ადგილს მოსდევს გეომეტრიული ორნამენტი, შემდგარი ორბეგი ხაზებით გამოსახული 6 სამკუთხედისაგან. ამ სამკუთხედების შიგნით მოთავსებული პორიზონტალური ხაზები გადმოცემულია

მაწაწინა ქლებით; ხაზების რაოდენობა სამკუთხედში სხვადასხვაა.

II ბ) მომღვენო გეომეტრიული ორნამენტი ცხრა რომბითაა წარმოდგენილი. აქაც, ისევე როგორც სამკუთხედებში, ხაზები გადმოცემულია მაწაწინა ქლებით.

II გ) რომბულ ორნამენტს მოსდევს მსხვილი რელიეფური ხაზები, რომლებიც ჩამოკავანან ე. წ. წროვანების წრეებს. ასეთივე დაბალი რელიეფური წრეებია ყანწ-რიტონის მესამე ნაწილზეც. ეტეობა, ამ წრიულ ხაზებს ქურტლის უმეტესი ნაწილი ეკავა.

III. მესამე ნაწილი ძალიან დაზიანებულია (გაბრტყელებულია) (სურ. 31). თუ შევეცდებით მისთვის პირველივე ფორმის დაბრუნებას და მოვლენაო, ცხადი გახდება, რომ ეს არის რალაქ ქურტლის პირ-გვერდის ნატეხი. მისი ორნამენტების (რაც მიუხედავად დაზიანებისა, კარგად არის შემორჩენილი) პირველი ორი ნაწილის ორნამენტებთან შედარებისას ჩანს, რომ ორნამენტის გადმოცემის ხერხები სმივე ნაწილზე ერთი და იგივეა. წრიული ხაზები მესამე ნაწილზე ისეთივეა, როგორც მეორის ბოლოზე (ე. წ. წროვანების წრეები). ისინი გადმოცემულია რელიეფური ხერხით და დიდი ადგილი უჭირავს მესამე ნაწილზე. ამ წრიული ხაზების ზედა და ქვევით, ორ-ორ ხაზს შუა (რომლებიც აგრეთვე რელიეფურადაა გადმოცემული და აქვს ვერტიკალური ქლები) მოქცეულია ოთხი მათისგან შემდგარი ოთხის მსგავსი ორი ე. წ. გრეხილი ორნამენტი, რომლებიც ერთმანეთისაგან ძაღვებით ვანლაგებით განსხვავდებიან.

ორნამენტის გადმოცემის ერთგვარობა, მასალის იდენტურობა და ადგილი ფორმა გვაფიქრებინებს, რომ მესამე ნაწილი წარმოდგენს იმ ქურტლის — ყანწ-რიტონის პირ-გვერდს, რომლის ბოლოს გადანატეხი შემორჩენილია ცალკე, პირველ-მეორე ნაწილებს საბით (სურ. 29).

ყანწ-რიტონის პირ-გვერდის ზედა ნაწილს წრიულად დაუკვება მცენარეული ორნამენტი, რომელიც სუროს გამოსატეხს (ორნამენტის სიგანე 4 სმ-მდე). საფიქრებელია, რომ აქ გამოსახულია კოლხური სურო (ე. კობის მიხედვით, *Hedera colchica*), რომელიც კოლხეთის ვარსა გავრცელებულია ქინეთში, ართვინის მხარეს და ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე²⁶. ცნობილია, რომ სუ-

²⁶ ა. მ. ყაყაიძის ი. ჩევი ხეები და ბუჩქები, თბ., 1960, გვ. 38, სურ. 16.

რო დაეკარგებულა დიონისეს კულტა და ხშირად ვეხვდება ხოლმე დიონისესა და განსაკუთრებით მისი თანმხლები სილენის, მენადები-სა და სატირების გამოსახულებებზე²⁷. მთისძირის ზემოთ განხილული ყანწ-რიტონის გარდა სუროს გამოსახულება ვეხვდება სხვა რიტონებზეც. მაგ.: ბულგარეთში ი. ვ. „როზოვეციის განძეულობის“ რიტონზე²⁸ ან ერმიტაჟში დაკულ ცხენის გამოსახულებიან რიტონზე²⁹.

ვაი-კაის ფიგურისა და მთლიანად ყანწ-რიტონის შემკულობაში უხვადაა გამოყენებული ჩელიეფურის ორნამენტი. ოსტატი ეცადა ქერცლისებური, მარაოსებური და ირიბი ქლებიდან შემდგარი ორნამენტებით გადმოეცა ფიგურის კუნთები და ცალკეული ნაკეთები. შემკულობის ტექნიკა წარმოადგენილია ამოკაწვრისა და დაქლების ხერხებით. ალბათ, ნახშირია წამახულ წვერიანი სპეციალური ინსტრუმენტები.

რიტონი ძირითადად იხმარებოდა ღვინის სასმელად. მას ჰქონდა ცხოველის რქისებური მოყვანილობა, ხოლო ქვედა ნაწილი სხვადასხვა არსებობა სულტურულ გამოსახულებას წარმოადგენდა. რიტონები ძირითადად ორგვარია: I. მოკლე ყელიანი რიტონები, რომლებიც ცხოველის დიდი თავის გამოსახულებას წარმოადგენენ და II. რიტონები ყანწისმაგვარი ფორმისა, რომელთა ბოლოზეც გამოსახულია პატარა ფიგურები³⁰. სწორედ ამ უკანასკნელის ტიპისაა მთისძირის რიტონი.

ცხოველის რქას ადამიანი დიდი ხანია იყენებს სასმელად. საქართველოში ამგვარ სასმელს დღემდე ასამსლავდენ იყენებენ და ყანწს ეძახიან. საქართველოში მედიცინის ძალიან ძველი ფესვები გვაფიქრებინებს, რომ ყანწ-რიტონი აქ სასმისების ერთ-ერთი უძველესი ფორმა არის.

საერთოდ, რიტონის წარმოშობის შესახებ სხვადასხვა მოსაზრება არსებობს³¹. მეცნიერთა

²⁷ იბ. ნ. ა. კუნა. ძველი საბერძნეთის ლეგანდები და მითები, თბ., 1965, გვ. 75; Горбунова К. С.: Передоявская А. А., Мастера греческих расписных ваз. Изд. Эрмитаж., Л., 1961, рис. 20.; Фракийское искусство II культура Болгарских земель, М., 1974, табл. 277.

²⁸ იბ. Фракийское искусство..., табл. 277.

²⁹ იბ. К. В. Тревэр. Памятники греко-бактрийского искусства, М.-Л., 1940, табл. 33.

³⁰ Е. Н. Аракелян. Клад серебряных изделий из Эрзруми, СА, 1971, № 1, გვ. 144 და იქ მოხსენიებული რიტონები.

³¹ იბ. რიშბი, В. Svoboda, D. Conzev. Neue denkmalier antiker toreutik. Praha, 1956; H. Hoffmann, Tarentine Rhyta, Mainz, 1966.

ერთი ნაწილი ფიქრობს, რომ რიტონი დაამზადეს მცირე აზიაში³². მეორე ნაწილის აზრით, რიტონის სამშობლო საქმენელია ირანისკენ³³, საიდანაც შემდგომ გავერცელდა სხვაგან, ხოლო ქ. ტრევერის³⁴ და მ. მაქსიმოვას³⁵ აზრით, გამოირი-ცხულია, რომ რიტონები გაჩენილიყო მაინცდამაინც ერთ რომელიმე ცენტრში და იქიდან გავერცელებულიყო შემდგომ სხვაგან. მეც ვიზრებდ ამ მოსაზრებას, რომ რიტონი შეიძლება სრულიად დამოუკიდებლად გაჩენილიყო მეცხოველობის მიმდევარ (რქოსანი პირუტყვის მომშენებელ) ამა თუ იმ ტომში მათი განვითარების გარკვეულ საფეხურზე. გამოთვებით ვასწავებელი არა თავის ფორმით ყველაზე უფრო ბუნებრივი, ჩვეულებრივი და მარტივი სასმისია. მისი წერტილები დიდი ხნის წინათ სასმისად გამოყენების ერთ-ერთი საბუთია ქვის ხანის გამოსახულება — ქალი რქის ყანწით ხელში (მარალეფი ლოსელი-დან, საფრანგეთი)³⁶, რომელსაც ასევე ვწოდებ-ბა — „ვეენია რქით“³⁷. თავისი ფორმის მიხედვით ყანწ-რიტონს ნათლად ეტყობა, რომ თავდაპირველად ის მზადდებოდა ცხოველის რქისაგან, ხოლო დროთა განმავლობაში დაიწყო მისი სხვა-დასხვა მასალისაგან და სხვადასხვანაირად (ფორ-მები) დამზადება. ეს სხვადასხვაობა აშკარად შე-იმჩნევა და შეიძლება მათი დანაწილება დამახ-სიათებელი ნიშნებით გეოგრაფიული მხარეების მიხედვით.

ყანწ-რიტონის დამზადებაში უფრო განვითარებული საფეხური უნდა იყოს მთლიანად ლითონისაგან მისი გაკეთება, როგორცაა მთისძირის ყანწ-რიტონი. როგორც ჩანს, ამ დროისთვის რიტონი უკვე საირტუალო ჰუმტრის დანიშნულუ-ნას იძენს. მას ჩვეულებრივი რქის მიბაძვით ამ-ზადებენ ლითონისაგან, თხისისაგან³⁷ ან სპილოს ეშვისაგან³⁸ საგანგებო რელიგიური ცერემონია-

³² შ. ა. მირიანაშვილი. ქართული ხელოვნების ისტორია, თბ., 1961, გვ. 51.

³³ M. Roslovtzeff. The animal style in South Russia and China. London, 1929, გვ. 7—14.

³⁴ К. В. Тревэр. асаб. ნაშრ., გვ. 107—108.

³⁵ М. И. Максимова. Ритон из Келермеса, СА, XXV, 1956, стр. 215—235.

³⁶ იბ. А. А. Монгайт. Археология Западной Европы, т. I, М., 1973, стр. 153, рис. 2.

³⁷ იბ. შობა Н. Hoffmann. Tarentine Rhyta.

³⁸ იბ. რიტონები ნოსტრ., М. Е. Массон, Г. А. Пугаченкова. Парфийские ритоны Нисы, Ашхабад, 1959, Труды «ЮТАКЭ», т. IV (აბრეჟი).

ლებსათვის. საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი გამოსახულებები, სადაც მიითლავი გურ პერსონაჟებს ხელში ყანწ-რიტონი უჭირავთ. მაგალითად, გუდალეთის რაიონში აღმოჩენილი მავლობარე ადამიანის გამოსახულება. მას ხელში ყანწ-რიტონი აქვს³⁹. მკვთაში არმაზის ხევის № 6 სამარხში ნაპოვნი ქალღმერთ ფორტუნას გამოსახულებამ „სიუხვის ყანწით“ ხელში⁴⁰. ან კიდევ ამავე ქალღმერთის გამოსახულება „სიუხვის ყანწით“ ვერცხლის ლანგარზე ციხისძირად⁴¹. 1973 წ. ვანშიც აღმოჩნდა მკირე ვიგურა „სიუხვის ყანწით“ ხელში⁴² და ა. შ. გამოსახულება-ფიგურები ყანწ-რიტონით ხელში საქართველოს გარეთ ბევრგანაა დადასტურებული. ყანწ-რიტონის საერაღვრელო ფიგურები და იმუნულუბაზე მიგვიანიშნებს აგრეთვე მისი „სიუხვის რქად, ყანწად“ წარმოდგენა. „სიუხვის ყანწი“ არის სიმბოლოა და დოვლათის ფრად ვარკველებული სიმბოლო. ამგვარი ყანწ-რიტონი — „სიუხვის რქა“ ერთ-ერთი ატრიბუტი იყო ვეას, ეიურენეს, პლუტოსის, ფორტუნას, ტიბეს, ხანდახან კიბელას, დიონისეს, დიხმანას⁴³ და კიდევ ზოგიერთი სხვა ღმერთის თუ ქალღმერთის სიმბოლო რქაში, რაც ხშირად გვხვდება მათ გამოსახულებებზე⁴⁴.

ყანწ-რიტონის სამარხებულ ნივთებში შეხვედრის სიხშირე და ზოგიერთი ყანწის სასმისად ხმარების უეარგისობა-მოუხერხებლობა გეგვარაუდებინებს, რომ ყანწ-რიტონის ერთ-ერთი საკრალური ფუნქცია იყო მისი გამოყენება მიცევალებულის კულტთან დაკავშირებულ რიტუალში (სამარხში ჩაბანება, ან სულის შესახსენებელ დღეებში განსვენებულის საფლავზე ყანწ-რიტონით მოსახსენებლის შესმა და ა. შ.). მაგალითად, ერმიტაჟის ტენის გამოსახულებიანი რიტონი,

რომელსაც ძალიან მოუხერხებელი პირი აქვს სასმელად⁴⁵, ან ყანწ-რიტონები პანაგურიშტიდან (ბულგარეთი)⁴⁶, რომლებიც აგრეთვე ფრად მოუხერხებლები არიან სასმელად. ეს ყველაფერი კიდევ ერთხელ დასტურებს ყანწ-რიტონის სარიტუალო-დემორატიულ დანიშნულებასაც. მთისძირის ყანწ-რიტონს კი, ალბათ, უფრო პრაქტიკულ-სარიტუალო დანიშნულება ჰქონდა.

სოფ. მთისძირში აღმოჩენილ ყანწ-რიტონს ჭრჭერობით ზუსტი და პირდაპირი ანალოგია არ ექებება⁴⁷. შატერულში სტილის თვალსაზრისით იგი რამდენადაც უკავშირდება აღმოსავლურ ე. წ. აქემენიდურ სტილს. რქების გადმოცემა დაღარული წრიული ხაზებით დამახასიათებელია „აქემენიდური“ ხელოვნებისათვის⁴⁸. პორბოზრტალურ რელიეფურ ზოლებიანი და კანელურებიანი რიტონები ხშირია⁴⁹ და მათი უმრავლესობა ამოსავლური წარმოშობისაა. აღმოსავლური სტილის დამახასიათებელია აგრეთვე ვაი-კაის მკერდზე გამოსახული ცხოველის ყურების ფოთლისებური მოყვანილობა⁵⁰.

საუკრალდებოა, რომ ვაი-კაის ფიგურის გადმოცემაში გამოყენებულია წიწვისებური ორნამენტი, რომელიც გარკვეული პერიოდის კოლტურ კერამიკას ახასიათებს, და გეომეტრიული ორნამენტი, რომელსაც ბევრი რამ აქვს საერთო ძე. წ. V—IV საუკუნეების ოქროს იმ სამკაულეების სტილთან, რომელთა კოლტური წარმოშობაც აქმავდა უდავოა (ოქროს დიდებმა, „სხივანა“ და

⁴⁵ იხ. კ. ვ. ტრევერ. დასხ. ნაშრ., ტომ. 33.

⁴⁶ Bulgaria's treasures from the past, the gold treasure of Panagurishite, Sofia, 1965; В е н е д и к о в И. Панагориштенский клад. София, 1961.

⁴⁷ თხის გამოსახულებიანი რიტონი ხშირად გვხვდება, რიტონი „სემბრანტი“ ყორღანად, იხ. Goldschlitz ker skythen in der Eremlage. Len., 1970, ტომ. 117, 119; რიტონი პანაგურიშტიდან, И. В е н е д и к о в. Панагориштенский клад. София, 1961, ტომ. 12. მაგარ თხა-ადამიანის გამოსახულებიანი რიტონი ჭრჭერობით მარტო მთისძირშია დადასტურებული.

⁴⁸ შტრ. შაგ., H. Kantor, Achaemenid Jewellery in the Oriental Institute, Journal of Near Eastern Studies. XIV, № 1, 1957, ტომ. IV, V; აგრეთვე იხ. ო. ლორთქიფანიძე, ველს კოლხეთის კულტურა, თბ., 1972, გვ. 32.

⁴⁹ იხ., Goldschlitz der..., დასხ. ნაშრ., 117, 119; К. В. Тр е в е р. დასხ. ნაშრ., ტომ. 33; Б. Н. Арка х л и я. Иран. М., 1972, სურ. 121, 122, 123.

⁵⁰ ოთ. ლორთქიფანიძე. დასხ. ნაშრ., გვ. 33.

³⁹ Ю. Н. Воронов. Археологическая карта Абхазии, Сухум, 1969, ტომ. XVIII, სურ. № 11.

⁴⁰ მკვთა I, თბ., 1955, ტომ. XVIII, VIII.

⁴¹ Е. ზ. ბ. ტ. ა. ო. ციხისძირი, თბ., 1962, ტომ.

⁴² იხ. № 07: 1: 73: 648.

⁴³ იხ. კ. ვ. ტრევერ. დასხ. ნაშრ., ტომ. 15, 17.

⁴⁴ ცნობილია აგრეთვე ზერმულე მითი — თითქოს თხა ამალოე კრძალვ კრტბზე ძუძუს აწუვდება პატარა ზეეს. ზეესმა ამალოეს სკოთე გადაუხდა და წაიყვანა ცაში. მითის მიხედვით ამალოას ჩქან ჰქონდა ქალისთვის ძალა — ყველაფერი აესრულებინა მისი ჭიჭილბუნისიერი. *Первобытная культура*. წიგნი 111, თავი XI — დადელი ცნობა იხედოთი ცალკეიანი ცხენებისა და ვიების არსებობის შესახებ. რომელთა რქისაგან გათქობული ყანწები ადამიანს იცავენ ყოველგვარი საწაფაულისაგან.

ქვერულებურთელიანი საყურეები, ხასაფეთქლე რეკლები⁵¹). მათი ზოგიერთი ორნამენტი შეორდება აგრეთვე ამავე დროის ვერცხლის ნაყეთობებზე⁵². ორნამენტის ეს მსგავსება ვეაფიქრებინებს, რომ მთისძირში ნაპოვნი ყანწრიტონი ძვ. წ. V—IV საუკუნეებშია დამზადებული. ამის საფუძველს გვაძლევს მასთან ერთად აღმოჩენილი ნივთებიც.

მთისძირის ყანწრიტონი უნდა იყოს ადგილობრივი ხელოსნის ნახელავი, რომელიც განიცდიდა მაშინდელი აღმოსავლური (ე. წ. აქემენიდური) ხელოვნების გავლენას; ხოლო სიუეტრი (ფიგურის სახე), ჩემი აზრით, ადგილობრივი რელიგიური წარმოდგენების ნაყოფია.

ყანწრიტონის ბოლოზე, როგორც ეს ზემოთაა აღნიშნული, ნახევრად აღმართი და ნახევრად თხა ანუ ვაც-კაცია გამოსახული, რომელიც ვეაფიქრებ ნადირამფარველ ღვთაება ოროპინტრე — ოროპინტე — ოროკოთან⁵³ (ვაც-კაცი), რომლის სხეულის ზოგადი ნაწილი მამალა თხისაა, ხოლო ზოგიც — ადამიანისა, ისევე როგორც ის მთისძირის ყანწრიტონზეა გამოსახული. ნადირამფარველ ღვთაება — ოროპინტრე გავრცელებული მითოლოგიური სახე უნდა ყოფილიყო მთელ საქართველოში⁵⁴. საინტერესოა ეფთობე მთაწმინდელის ცნობა ქართველთა წარმართების დროინდელი ღვთაების (ბორი) სახელის შესახებ, რომელიც აკად. ი. ჭავჭავაძის გაიგივებული აქვს ოროპინტრესთან: „სახეების დეიანი იგი საწარმართოთა ქეზიანთა, რწლნი მთლთდ შერაცხნეს რწლნიმე მამათა და რწლნიმე დედათა სრულიად მრისხენ დიოს, ანუ აპოლოს, ანუ არტემის ანუ ბოჩი და ვაცი ეუბადავონ და არაბო ანუ რომელ იგი წვეხასაა აუქრისისათა ბილწისა მის დიონისეს სახელს იტყვიან...“⁵⁵ საკულისისებრია, რომ ღვთაება ბორი ნახსენებია დიონისეს სახელთან ერთად. საფიქრებელია, რომ ვაც-კაცი რამდენადმე დეკავშირებული იყო დიონისეს მსგავს მისტერიებთან. ამაზე მიგვანიშ-

ნებს სურის გამოსახულება მთისძირის ყანწრიტონზე, რომელიც დიონისეს წრის ღვთაებებისა და მამასიათებელი და თვით ყანწრიტონის, დიონის შესასმელი კუბულის დანიშნულება. ოროპინტრის (ვაც-კაცი) თავისი ფუნქციონა და გამოსახულებით საერთო რწწნივს აქვს ბერძნულ ღვთაება პანთან, რომელიც ზნირად აგრეთვე თხა-კადარის გამოსახულება. ბერძნების წარმოდგენით პანი მზიარული ტყის ღმერთია. პანის გამოსახულება საქართველოში რამდენიმე ადგილასაა დადასტურებული. საერთო ბერძნული რელიგიის ჩამოყალიბების შემდეგ პანი დიონისეს ერთ-ერთ თანმხლებ ღვთაებად იქცა⁵⁶.

სრულიად არ არის გამორიცხული, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე, სადაც ყოფილი კულტურისა დღეი ხნის ისტორია აქვს, ეწოდებოდა დიონისეს მსგავსი ადგილობრივი ღვთაება⁵⁷ თავისი თანმხლები ღვთაებითურთ (ოროპინტრე), რომელთანაც სიმბოლურად საბერძნეთიდან გავრცელებული დიონისეს კულტი⁵⁸.

ქართულ ეთნოგრაფიულ ყოფაში შემორჩენილი დღესასწაულების ზოგიერთი რიტუალური მომენტი — თხის ცუკებში გახვევა, წილებების გაკეთება და სხვ. (მაგ. ბერეკობა) ვეაფიქრებინებს, რომ, შესაძლოა, მთისძირის რიტონზე სწორედ ამ ღვთაებებთან დეკავშირებული მისტერიების დროს თხად გადაცემული მამაკაცია გამოსახული, რომელიც ღვთაება ოროპინტრეს (ვაც-კაცი) განასახიერებდა.

რაც შეეხება სამარხის აღნაგობას, საფიქრებელია, რომ მთისძირის ე. წ. ნაშუების (B პუნქტის) სამარხი კლდოვან დედაქანში იყო ამოკვეთილი⁵⁹. მიცვალებული დედაქანული უნდა ყოფილიყო ბის სარეცელზე⁶⁰. სამარხი თხისამოვით და ქვეყრილით იყო ამოვსებული, ხოლო ზემოდან ქვა ელო⁶¹. აქ იყო აწმში (ახლუდინების გორაზე) აღმოჩენილი სამარხების მსგავსი ოროპ-

⁵¹ Dictionnaire de la Mythologie. Paris. 1969. გვ. 342.

6. გაფრინდარევილი. მთოლოგიური... გვ. 234.

⁵⁷ განი I, თბ., 1972, გვ. 19.

⁵⁸ В. Тарн. Эллинистическая цивилизация, М., 1949, стр. 307.

⁵⁹ „ნაშუების“ სამარხის თითქმის მთლიან განადგურების გამო ჩვეულებრივ უცნობაა სამარხში ნივთების განლაგება. ამიტომ სამარხზე მხოლოდ გულარჩენალი ნივთების მიხედვით, კ. სტურუას გადმოცემით და 1974 წ. არქ. დაზვერების შედეგებით შეიძლება მსჯელობა.

⁶⁰ გაიხსენათ რკინის ღურსმანი, იხვ. № 07 : 6 : 74 : 134.

⁶¹ კ. სტურუას ნაოქვამის მიხედვით.

⁵¹ თ. ლორთქიფანიძე. მასლები ძვ. წ. V ს. კოლხეთის მხარეთა კულტურის ისტორიისათვის, თსუ შრომები, თბ., 1971, B I (138), გვ. 51—63.

⁵² განი I, თბ., 1972, გვ. 19.

⁵³ ამ სიტყვების ეტიმოლოგიისთვის იხ. ი. ჭავჭავაძის შუილი კ. ქართველი ერის ისტორია, წიგნი I, თბ., 1960, გვ. 82—88; 6. გაფრინდარევილი. მთოლოგიური ლექსიკონი, თბ., 1972, გვ. 234.

⁵⁴ იხ. ი. ჭავჭავაძის დასახ. ნაშრ., გვ. 85.

⁵⁵ იქვე, გვ. 86—87.

სამარხი. ამაზე მიკვანიშნებს როგორც სამარხის ტიპი, ასევე გადარჩენილი ინვენტარი. ამ ინვენტარის შესწავლის საფუძველზე აშკარაა, რომ მთისძირის სამარხი ეკუთვნის ადგილობრივ წარჩინებულ პირს. საფიქრებელია, რომ ეს დიდებული ან მისი ოჯახის რომელიმე წევრი გარკვეულ როლს ასრულებდა ე. წ. „პანის ქვეყნის“ სასოფლო რაიონების („მთისძირის“) მართვა-გამგეობაში.

მთისძირის ამ წარჩინებული კოლხის სამარხში ჩანს ძვ. წ. V—IV საუკუნეებისათვის დამახასიათებელი (იხ. ზემოთ) ტრადიციული ელემენტები. რაც გვაფიქრებინებს, რომ ეს სამარხი ძვ. წ. V—IV საუკუნეებში უნდა თარიღდებოდეს.

ზემო ხსენებულ B პუნქტშივე გვაკეთებ მცირე თხრილი. ეს თხრალი დაახლოებით 300 ნაბიჯით არის დამორებული 1952 წელს შეთხვევით აღმოჩენილი სამარხიდან. იგი გაჭრილია თითქმის ვრცის ძირში. ტერასაზე. ამ თხრილში სტრატეგიაფის დადგენა არ მოხერხდა, რადგან მიწა ჩამოწევიებული აღმოჩნდა. სამაგიეროდ აქ დაღასტურდა ეგრამიის ნატეხები.

საერთოდ, აღრინდელი მთისძირის მთელი ტერიტორია, რომელიც მოქცეულია გორებზე და მათ შორის, ძალიან დაზიანებულია ეროზიით. აღვიშვილების გორა (A პუნქტში) იმდენად არის ჩამოწევიებული და დაშლილი, რომ ზოგიერთ ადგილებზე კორდოვანი ფენა გადაცლილი აქვს და მოჩანს შიშველი დედაქანი. დედაქანი მთისძირში მოყვითალო-მონაცრისფერი ფერისა და უმეტეს შემთხვევაში წარმოადგენს წვრილი რიყის ქვების კონგლომერატს. ამგვარი ადგილობრივი კონგლომერატი შეიძინება მთისძირში აღმოჩენილ სამშენებლო მასალაში და ზოგჯერ თვით სამშენებლო ეგრამიის, ან სხვა ეგრამიის კუთვით.

თითქმის მთელი მთისძირის ტერიტორია მოფენილია ბათქაშებით. რომელიც შემადგენლობაშიც აშკარად ჩანს ადგილობრივი კონგლომერატი. ბათქაშის ნატეხებს ეტეობა ძლიერი ხანძრის კვალს. სამშენებლო მიზნებისთვის გამოიყენებოდა აგრეთვე ადგილობრივი კონგლომერატის ქანებიდან მოჭრილი ქვები.

A. პუნქტში, აღვიშვილების გორის (სურ. 27) თავზე დაღასტურებული საშუალო საუკუნეების საფორტიფიკაციო ნაგებობის ნაშთები დაფარულია კორდოვანი ფენით. ზედ ადგილადღილ ბუნქები და ხეებია ამოსული. საფორტიფი-

კაციო ნაგებობის კედლის გადარჩენილი ნაწილის აგებულება გვიჩვენებს, რომ კედლის ზენების დროს გამოყენებულია ადგილობრივი კონგლომერატის და რიყის ქვები, რომლებიც რიყის ქალიდან არის მოტანილი. ეს ყველაფერი კრ-ხსნარით არის შედუღებული. გორის ფერდობებზე და ძირში მიმოფანტულია კრამიტის და აგურის ნატეხები. აღვიშვილების გორის წვერის სამხრეთ მხარეს, სადაც კედლის ნაშთები მოჩანს, წემისაგან მიწა ჩამოიარება და გამოჩნდა საშუალო საუკუნეების ქვეყრის კარგა მოზრდილი ნაწილი.

1973 წელს A პუნქტში, გეფერიძეების ნამოსახლარზე გაიჭრა ათი თხრილი. ამთვან ყველაზე ღრმა გამოიდა №1 თხრილი, სადაც დედაქანი მოჩანს ზედაპირიდან 1,53 მ-ის სიღრმეზე იყო, ხოლო მიწის ზედაპირიდან ყველაზე ახლოს დედაქანი გამოჩნდა №3 თხრილში (0,32 მ). ამ თხრილში კრამიტული მასალა თითქმის სულ არ დაღასტურებულა, ხოლო დანარჩენ თხრილებში ეგრამიკა და ლითონის ნივთების ნაშთები აღმოჩნდა. აქაც, ისევე როგორც B პუნქტში, სტრატეგიაფის დადგენა არ მოხერხდა. მიწა დამეწყრილი და გადაადგილებული იყო. A პუნქტში ათი თხრილიდან ორი გავკერით იმ ადგილზე, სადაც ანაკრფის (ეგრამიის) მიხედვით წინარეანტიკური ხანის მასალა გვევლენებოდა. ეს ადგილი გეფერიძეების ნამოსახლარიდან გეფერიძეების ლელისკენ მიმავალ გზაზეა. ოთხი თხრილი თვით გეფერიძეების ნამოსახლარზე გაეჭრით. ეს ადგილი მოპოვებული მასალის მიხედვით ძველ სამაროვანს უნდა წარმოადგენდეს. აქ დაღასტურდა ქვესამარხებისთვის დამახასიათებელი ქვეყრის ნატეხები, ბრინჯაოს ორფენოვანი ისრისპირი⁶² და ბრინჯაოს მრგვალგანივრეოვანი, ბოლოში დაკეპნილი⁶³ და გრეხილუროვანი ისრის რაკლემის⁶⁴ ნატეხები. გრეხილუროვანი ისრის რაკლემი და დაიდუმები საქაოვან ხშირია საქართველოს ანტიკური ხანის ძეგლებში. ისინი გვხვდება ვანის⁶⁵, ოთხების⁶⁶, ახალგორის⁶⁷, სამბალოს⁶⁸, გუდა-იხუსა და „წითელი

⁶² იხ. № 07 : 6 : 75 : 3.

⁶³ იხ. № 07 : 6 : 75 : 1.

⁶⁴ იხ. № 07 : 6 : 75 : 2.

⁶⁵ ვანს I, სურ. 37 და 204.

⁶⁶ ი. ვ. აკოპიძე. ოთხების სამარხი, სსშ, XXV-B, 1968, გვ. 32—34.

⁶⁷ Я. Н. Смирнов. Ахалгоринский Тб., 1934, ტბ. I.

⁶⁸ ი. ვ. აკოპიძე. დასა. ნაშრ., ტბ. III, გვ. 90.

შუქურას⁴⁹ არქეოლოგიურ მასალაში. №2 თხრილის კრილში გამოჩნდა ორი ორმოს კვალი. ეს ორმოები ქვევრისთვის სპეციალურად ჩაქრის გავს. ამასთანავე ამ თხრილშივე ვიპოვეთ ბევრი ისეთი ქვევრის ნატეხი, რომლებიც სამარხებად გამოიყენებოდა. სამწუხაროდ, ძსენებული სამარხიანი დაწვრთვულია, რადგან აქ გვეფრძეების სამოსახლო იყო და სამარხები მიწის დამუშავების დროს განადგურდა. როგორც ჩანს, მიწის დამუშავების დროს ფარცხავენდნ და ანთაი-სუფთვდენდნ ქეებისაგან, კრამიტისა და კერამიკის ნატეხებისაგან; ხლო „შემღევ“ ამ ნატეხებს ერთ ადგილზე აგროვებდნენ. გვეფრძეების ნა-მოსახლარზე დადასტურებულია რამდენიმე ასეთი ნაყარი (გროვა).

სამწუხაროდ, A პუნქტის ათ თხრილში და B პუნქტის შორ თხრილში სტრატოგრაფიის დადგენის საშუალება არ მოგვეცა⁷⁰.

მთისძირის ნიეთიერი კულტურის ძეგლებს შორის ჩერჩერობით ყველაზე მრავალრიცხოვნად წარმოდგენილია კერამიკული ნაწარმი. იგი სხვა სახის მასალასთან ერთად წარმოდგენას გეოქინძის მთისძირის ძველი მოსახლეობის სპერნეო საქმიანობაზე. საშინაო და საგარეო სა-ეაქრო ურთიერთობაზე.

მთისძირში ნაპოვნი კერამიკა დავეაიე შემდგენილია: დანიშნულების მიხედვით—საოჯახო, სამეურნეო, ტარა და სამშენებლო. მათში გამოიყოფა ადგილობრივი და შემოტანილი კერამიკა.

მთისძირის საოჯახო (სუფრის, სამზარეულო) კერამიკა ხასიათდება ფორმათა მრავალგვარობით. 1973—75 წლებში მრავლად დაგროვდა ქოთნების, სასმისების, ჭაების, ყურძლიანი ღოქების და სხვა კერამიკული ჭურჭლის ნატეხები. ამ კერამიკის ნაწილი წინარეანტიკურ ხანას მიეკუთვნება. ასეთია: გაღმობუნეჭიპირიანი და კანულურებიანი პატარა ქოთნები⁷¹ (სურ.

35). შაქარიალა კერამიკა წარმოდგენილია მკვეთრად გამოსახული ზომორფული ყურე-ებით და კოქებიანი ან ამოღარული ორნამენტით. აშკარა ქურქული გვხვდება დასავლეთ საქართ-ველო წინარეანტიკური ხანის ძეგლებზე: ნაოხ-ეამუ, დაბლაგომი, ჭალადიდი, დათეშიძეების გო-რა, ნოსირი, ფიქვანია და სხვ⁷².

მთისძირის წინარეანტიკური ხანის კერამი-კასთან გენეტურადაა დაკავშირებული ადრეან-ტიკური ხანის კერამიკა. მთისძირის მასალაში ეს ყველაზე კარგად შეიმჩნევა ზომორფული ყურე-ზე დაკვირვებისას. აშკარად ჩანს, რომ კარგად გაპრიალებული ზომორფული ყურეები რამდენ-ნამდემ დეგრაირდება. ისინი თანდათან კარგავენ რქისებურ ფორმას, კეცი უხეშდება, ხლო ზე-დაპირი ცულად დამუშავებული ხდება (სურ. 33).

მთისძირში ყველაზე მეტი რაოდენობით ად-რეანტიკური ხანისთვის დამახასიათებელი კერა-მიკა მოპოვებული. მათში მეტწილად სქარბოზს გეომეტრული ორნამენტით შემკული ქურქული (ტალისებური, წრეები, სამკუთხა, წიწისებუ-ლი, გრგობი, თევზოფური (სურ. 36, 37, 40, 42). მთისძირში აღმოჩენილი „ყურძლიანი“ ქურქლის (დოქის) ყური⁷³ ძე. წ. VI—V საუკუ-ნეებით თარიღდება⁷⁴. ანაქრეფ და ვათხრილ მა-სალაში დასტურდება ე. წ. კოლხური სასმისე-ბის რამდენიმე ტიპი⁷⁵. ესენია ჭიქისებური, ცი-ლინდრულტანიანი, კონუსისებურძირიანი, ფეხია-ნი სასმისები (სურ. 44, 4, 5). მათი ნაწილი შეეზე-დაპირიანია, ხლო ნაწილი მორუხო-ყაეისფე-რია; კეცი მოუხეშავია.

მთისძირში აღმოჩენილი იმპორტული შავლა-კიანი კერამიკა სულ რამდენიმე ნატეხიდან წარ-მოდგენილია⁷⁶. ეს ნატეხები ძალიან პატარებია, კეცი (მოწითალო) ატიკური ჰევანან. შავლაკი-ანი კერამიკის ერთ შედარებით დიდ ფრაგმენტზე შემორჩენილია ტანის ქვედა ნაწილი და ქუს-ლი⁷⁷. ტანი ცილინდრულია, ძირის შიდა ზედაპირ-

⁴⁹ M. M. Трапш. Труды, т. II, Сухуми, 1969, т. III, XXXVII.

⁷⁰ სტრატოგრაფიის დადგენა ჩერჩერობით ერთადერთ თხრილში მოხერხდა (A პუნქტის №11 თხრილი) გვიჩილია ადგილშეღების გორის აღმოსავლეთ ფერღზე, წყერდთან და-ახლოებით 50 მ-ის დაშორებით), სადაც ჰქვდა ფენაში წინა-რეანტიკური მასალა აღმოჩნდა, ხლო ზედა ფენაში—ად-რეანტიკური ხანის საფორტიფიკაციო შენობის ნაშთები და კულტურული ფენა. ამ ადგილის ვახობა მომავლისთვის არის ვაუაღლისწინებული.

⁷¹ შაგ. ინგ. № 07 : 6 : 75 : 262.

⁷² ა. რამიშვილი. ფიქვანის ზღვისპირა სადგომე-ბის დოკუმენტისაგან, მაცნე, ისტ... სერია, თბ... 1974, № 2, გვ. 104—111 და იმ მომხსენებელი ლიტ.

⁷³ ინგ. № 07 : 6 : 75 : 210.

⁷⁴ იხ. თ. ლორთქიფანიძე. ძველი კოლხეთის კულტურა, თბ... 1972, გვ. 41.

⁷⁵ შაგ. ინგ. № 07:6:75:57; № 07:6:75:58; № 07:6:74:61; № 07:6:75:209; № 07:6:75:263.

⁷⁶ ინგ. № 07:6:74:64; № 07:6:74:132; № 07:6:75:206.

⁷⁷ ინგ. № 07 : 6 : 74 : 57.

ნი. თიხა შედარებით უხეშია და მოყავისფრო-
ავერისფრად არის გამოშვარი (სურ. 38გ). ეს ამ-
ფორა, რომლის ფრაგმენტები შემორჩა მთისძირ-
ში, შეიძლება იყოს აქ შემოტანილი იმპორტული
კერამიკის ყველაზე ადრეული ნიმუში. მთისძირ-
ში ნაპოვნი ქიოსური ამფორის სხვა ფრაგმენტე-
ბი⁸⁸ განეკუთვნება ძვ. წ. V ს. ამ პერიოდის ქიო-
სური ამფორები განსხვავდება წინა პერიოდის
(ქიოსური) ამფორებისგან: კრახუნა მალღებდა;
ყელი გამობერილია ზედა ნაწილში; ძირს ცილინ-
დრული მოყვანილობა ეძლევა, ხოლო ფოსო უფ-
რო გაფართოებულია (სურ. 38გ). ქიოსური ამფო-
რის ნატეხები კოლხეთის ტერიტორიაზე ბევრგა-
ნაა აღმოჩენილი⁸⁹.

ქიოსურისაგან განსხვავებით, მთისძირში დი-
დი რაოდენობითაა წარმოდგენილი სინაპური
ჭურჭლის ფრაგმენტები. ეს ფრაგმენტები პატარა
ზომისაა და ამიტომ ძნელია ჭურჭლის ფორმის
დადგენა. ძირითადად კი ისინი ამფორის ნატეხებს
წარმოადგენენ. ნაპოვნია სინაპური ამფორის ძი-
რი⁹⁰, რომელიც ძვ. წ. III—II სს. თარიღდება⁹¹
(სურ. 38ი).

მთისძირში ნაპოვნი ელინისტური ხანის ქვე-
რები რუსუციანია და შეეხედაპირიანი. გადნა-
ტებში კეცი ზოგჯერ ორფენოვანია. მასში ჩანს
კირქვის წვრილი მინარეები. ქვერების ყელუბის
ზედაპირი დარღულია. ღარები ზოგან შეიძნევა,
ხოლო ზოგან გადახეხილია. დადასტურდა მოშაეო
ზედაპირიანი ქვერები, რომლებიც (ძვეუთად გა-
მოსახულ) ქველებ შორის აშვარი (მცირე ზომის
ღარები არის შემყული⁹². ეს ქვერები წინარეე-
ლინისტურიდან ელინისტურ ხანაში გარდამავალი
პერიოდის ტიპებს უნდა ეკუთვნოდეს.

სამშენებლო კერამიკა მთისძირში წარმოდგე-
ნილია კრამიტი და ავტური. ისინი განსაკუთრე-
ბით დიდი რაოდენობით გვხვდება A პუნქტში
(ჭერჭერობით მთელი კრამიტი, ან ავტური არ აღ-
მოჩენილია).

სამშენებლო კერამიკაში ძირითადად ორი პე-
რიოდის კრამიტი გვხვდება: 1. ელინისტური ხა-
ნის კრამიტი, რომელიც წარმოდგენილია ე. წ.
გვერდებეაკელი ბრეტელი (სოლეის ტიპის)

კრამიტის ნაშთების სახით⁹³. ამავე ხანის ღარიანი
(კალიბტერის ტიპის) კრამიტი ჯერ არ აღმოჩენი-
ლა. მთისძირის კრამიტი ვანის ნაქალაქარზე ნა-
პოვნ კრამიტებს ჰგავს, მხოლოდ კეცი ზოგჯერ
განსხვავებულია. მთისძირის ელინისტური ხანის
კრამიტში შეიძლება გამოიყოს ცოტა უფრო აღ-
რეული პერიოდის მარტუბო ფერის კრამიტი. ამ
კრამიტებიდან ცნობილია ერთი ნიშნისანი კრამი-
ტი ნატეხი⁹⁴. ზუსტად ამგვარნიშნისანი კრამიტი
აღმოჩენილი დაბლაგომში ქვეერსამარხების გა-
თხრის დროს⁹⁵. იმპორტული კრამიტი მთისძირში
ჭერჭერობით არ აღმოჩენილა.

2. საშუალო საუკუნეების კრამიტი. იგი ელი-
ნისტური ხანის კრამიტისგან იმით განსხვავდება,
რომ ნალეზად მასსურია, გადნაკეცი გაცილებით
თხელი აქვს, და კეცი შედარებით ბაცი ფერისაა.
რადგან საშუალო საუკუნეების კრამიტიც მხო-
ლოდ ნატეხების სახით გვაქვს მოპოვებული, ამი-
ტომ განელებულია მისი უფრო დაწვრილებითი
აღწერა.

საშუალო საუკუნეებისაა ავტრებიც, რომელ-
თა ნაშთები ადგიშვილების გორის ფერდობებზეა
დადასტურებული. ავტრის სისქე 4 სმ-დან 5 სმ-
მდე მერყეობს⁹⁶. მას გაუყვება ურთიერთგადაშ-
ვეთი ორ-ორი ღარი. ამგვარი ავტრები ხშირად იხ-
მარებოდა იატაკის მოსაგებად. საქართველოს ტე-
რიტორიაზე ისინი დადასტურებულია ბიჭვინ-
ტაში, ინკიტის ტბასთან და ვაშნარში ნაპოვნ ნა-
გებობებში. ასეთი ავტრები გვხვდება უფრო
VI—VII საუკუნეების ნაგებობებში⁹⁷.

1973 წლის დაზვერების დროს ადგიშვილე-
ბის გორაზე (A პუნქტში) ეპოვეთ „ბიჭვინტური“
წითელაკიანი ჯამის (VIII ტიპის) ნატეხი⁹⁸. წი-
თელაკიანი ჯამის ძირის ეს ნატეხი, პროფ. ოთ.
ლორთქიფანიძის განსაზღვრით, IV—V სს. თარიღ-
დება⁹⁹. A პუნქტშივე ეპოვეთ წითელაკიანი
კერამიკის მთვრე ძალიან პატარა ნატეხი. მოჭი-

⁸⁸ შავ. ინვ. № 07 : 6 : 75 : 76; № 07 : 6 : 74 :

⁸⁹ ა. კახიძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 34.

⁹⁰ ინვ. № 07 : 6 : 74 : 109.

⁹¹ შ. ნ. ვ. ვ. დასახ. ნაშრ., ტაბ. XIII, სურ.

№ 29ა.

⁹² შავ. ინვ. № 07 : 6 : 74 : 4.

⁹³ შავ. ინვ. № 07 : 6 : 74 : 34; № 07 : 6 : 74 : 98; № 07 : 6 : 75 : 166; № 07 : 6 : 75 : 204.

⁹⁴ ინვ. № 07 : 6 : 74 : 1. (სურ. 44გ).

⁹⁵ ინახება ვანის არქ. ექსპლდიათში.

⁹⁶ შავ. ინვ. № 07 : 6 : 75 : 264; № 07 : 6 : 75 : 265.

⁹⁷ ო. ლორთქიფანიძე. ინკიტის ტბის მიდამოებ-
ში ჩატარებული საღაზვერეო-არქეოლოგიური გათხრების წი-
ნაწარა ანგარიში, მასალები საქართველოს მეცნიერ-
თა აკადემიის განყოფილების III, თბ., 1963, გვ. 97—106.

⁹⁸ ინვ. № 07 : 6 : 74 : 23.

⁹⁹ იმ. მისევი. ბიჭვინტის წითელაკიანი კერამიკა. შო-
აბე, 1962, № 1, გვ. 231—255.

ქული კერამიკის ნაშთები მთისძირში ჯერჯერობით არ დადასტურებულა.

ამგვარად, მთისძირში დღემდე აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალების გათვალისწინების საფუძველზე შეიძლება ზოგიერთი დასკვნის გაკეთება: წინარეანტიკურ, ანტიკურ ხანაში და საშუალო საუკუნეებში მთისძირში, როგორც ჩანს, ცხოვრება უწყვეტად მიმდინარეობს¹⁰⁰, თუმცა ამ ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში სხვადასხვანაირი ინტენსივობით ხასიათდება. არქეოლოგიური შესწავლისას შეიმჩნევა, რომ აქ ნგრევა (ელინისტური ხანის ბოლომდე) ვანის ძველი ქალაქის პარალელურად ხდება. მთისძირი რამდენჯერმე განადგურებული იმპორტული და ადგილობრივი

¹⁰⁰ ვანის ნაქალაქარისგან განსხვავებით, რომელიც ელინისტური ხანის ბოლის წყვეტს არსებობას.

(ტარა) კერამიკა მოწმობს, რომ მთისძირი ჩაბმული იყო კოლხეთთან ბერძენთა ვაჭრობის ორბიტაში. არ არის გამორიცხული ის ვარაუდობა, რომ მთისძირი ელინისტურ ხანაში ვანის სასოფლო-სამეურნეო რაიონს წარმოადგენდა. საფორტიფიკაციო ნაგებობების (ანტიკური ხანა, საშუალო საუკუნეები) აღმოჩენით სრულიად აშკარა ხდება მთისძირის სამხედრო-თავდაცვითი მნიშვნელობა ე. წ. ვანის ქვეყნისათვის. ჩანს, გვიანანტიკურ ხანასა და საშუალო საუკუნეებშიც მთისძირი არ კარგავს თავის სამხედრო-სტრატეგიულ მნიშვნელობას.

მთისძირის არქეოლოგიური ძეგლები მნიშვნელოვან მასალას იძლევა დასავლეთ საქართველოს ისტორიისათვის. ამდენად, მომავალში საჭიროა აქ ინტენსიური არქეოლოგიურ-კვლევითი მუშაობები.

3. თოლორდავა

არქეოლოგიური ბათხრები დაბლაბოგში

1973—1974 წლებში

საანგარიშო პერიოდში ვანის არქეოლოგიური ექსპედიციის დაბლაბოგის რაზმი აგრძელებდა მუშაობას ნაიხეარაზე, მან აგრეთვე წამოიწყო გათხრები ნასაყდრეის ბორცვეზე, რომელიც ადრე არ ყოფილა შესწავლილი.

ნაიხეარაზე მუშაობა გაგრძელდა შუა ტერასაზე (თხრილი № 1), იქ სადაც 1970 წელს ძვ. წ. IV—III სს. ქვევრსამარხების საკმაოდ დიდი ბუდე იქნა შესწავლილი¹, ხოლო 1972 წელს კი ძვ. წ. III ს. I ნახევრის კრამიტით გადახურული მდიდრული სამარხი². საჭირო იყო ამ სამარხების ურთიერთდამოკიდებულების გარკვევა, მათი ტოპოგრაფიის შესწავლა. ამ მიზნით საჭირო შეიქმნა თხრილების გაერთიანება, ე. ი. ყველა სამარხის ერთ თხრილში ჩასმა.

თხრილის საერთო სიგრძე 25 მ-ია, სიგანე 3—4 მ (ბორცვის რელიეფი არ იძლევა თხრილის სიგანეში გაფართოების საშუალებას). თხრილის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში, იქ, სადაც ადრე ქვევრსამარხები იქნა გამოვლენილი, გაითხარა კიდევ ორი სამარხი, ორივე ძლიერ დაზიანებული (ერთ-ერთში აღმოჩნდა ერთი ოქროს მძივი). გაიჩვენა, რომ მანძილი ქვევრსამარხებსა და კრამიტით გადახურულ სამარხს შორის სულ 5—6 მ-ია.

სოციალური თვალსაზრისით ასეთი განსხვავებული საზოგადოების წევრების უშუალო მეზობლობაში დაკრძალვა განმარტებას მოითხოვს; გამოირტყლია, რომ მათ ერთი სამარხიანი ჰქონდათ. უნდა ვიფიქროთ, რომ მამინ, როცა კრამიტით გადახურული სამარხი იმართებოდა, ქვევრ-

სამარხების შემცველი სამაროვანი უკვე გაუქმებული იყო. ამის სასარგებლოდ ლაპარაკობს ქვევრსამარხებსა და კრამიტით გადახურულ სამარხს შორის არსებული, მართალია, მცირე, მაგრამ მაინც ქრონოლოგიური განსხვავება (ქვევრსამარხები ძვ. წ. IV—III საუკუნეებით თარიღდება, კრამიტით გადახურული სამარხი კი ძვ. წ. III საუკუნის I ნახევრით). ან შეიძლება დაეუშვათ, რომ ამ სამარხების მფლობელებს შორის გარკვეული სოციალური ურთიერთდამოკიდებულება არსებობდა მართალია, ჩვენ მიერ შესწავლილ სამარხებს შორის გარკვეული ქრონოლოგიური სხვაობაა, მაგრამ მთელი რიგი მონაცემები დასაშვებს ხდის ამ ბორცვეზე შედარებით ადრეული მდიდრული სამარხების არსებობასაც. ასეთი ვარაუდის სასარგებლოდ ლაპარაკობს ამ მდამოებში აღმოჩენილი მთელი რიგი ნივთებისა: ვერცხლის ფილა კოლხური მონეტების განძით, ოქროს სასაფეთქლე რგოლები, ოქროს, ცვარათი შემკული მძივები, ვერცხლის სამაჭურები და სხვა, რომლებიც ბ. კუფტინის სამარხეული ინვენტარის ნივთებად მიიჩნია³. აგრეთვე გადმოცემა აქ აღმოჩენილი ოქროს ნივთის შესახებ, რომელიც მრავალჯერ გვსმენია ადგილობრივ მცხოვრებთაგან და რომლის შესახებ ბ. კუფტინიც წერს⁴. აღწერილობის მიხედვით ეს ნივთი რამდენადაც მოგვაგონებს ვანში გათხრილ კოლხი ემბოზის სამარხში აღმოჩენილ თესაბურავს — „ჩაკვით გადაბმული მუზარადიანი მხელრები“. აქვე გვჩნდა აღწერი-

¹ ზ. თოლორდავა. არქეოლოგიური გათხრები. დაბლაბოგში 1970—1971 წლებში, ვანი II, 1975, გვ. 38.

² ზ. თოლორდავა. მდიდრული სამარხი დაბლაბოგში, იქვე, გვ. 38.

³ Б. А. Куфтин. Материалы к археологии Колхиды, II, 1950, გვ. 2.

⁴ იქვე.

ნოთ, რომ კრამიტით გადახურულ სამარხში აღმოჩენილი ნივთების ერთი ჯგუფი ძვ. წ. IV ს. მეორე ნახევარს მიეკუთვნება (ოქროს საბეჭდავი-ბეჭედი, ოქროს სამაჯურები, ბრინჯაოს საჩურა, ძვ. წ. IV—III საუკუნეთა მიჯნით თარიღდებიან ბრინჯაოს პატერა და ოინოხოია და სხვა). მართალია, ეს ნივთები თვით მანარხის დათარიღებისათვის არ გამოადგება, მაგრამ თითქმის მიუთითებენ ამ ძეგლის ნივთების მფლობელი, სოციალურად დაწინაურებული საზოგადოების არსებობაზე დაბლაგომრის ძვ. წ. IV საუკუნის მიწურულიდან შიშის (საქვივა, რომ ეს ნივთები დაბლაგომრის მათი დანაღების დროიდან ნახევარი საუკუნეზე მეტი ხნის შემდეგ მოხვედრილიყვნენ). ხოლო თუ დავეუშვებთ ძვ. წ. IV საუკუნის II ნახევარში დაბლაგომრის ასეთი საზოგადოების არსებობას, შესაძამისად უნდა დავეუშვათ ამ დროის სამარხების არსებობა. რომელთაც შეიძლება დაუკავშირდეს ჩვენ მიერ აქ შესწავლილი ძვ. წ. IV—III სს. ქვევრსამარხები.

ამ მცირე ვაზბრებთ შემოიფარგლა საანგარიშო პერიოდში ნაციხვარას ბორცვის შესწავლა. ძირითადი ყურადღება საანგარიშო პერიოდში ნასაყდრევის ბორცვის შესწავლას დათმობ, რომელიც დაბლაგომრიდან ორიოდე მეტრის დაცილობით, მისგან ჩრდილო-დასავლეთის მიმართულებით მდებარეობს. იგი ნასაყდრევის ბორცვის ჩრდილოეთ გაგრძელებას წარმოადგენს, მის უმაღლეს წერტილს. ძირითადი ბორცვისაგან იგი თხრილითაა გამოყოფილი, ჩრდილო-დასავლეთით კი მას ღრვა ხეუბი ჩაუდის, რომლებიც ბორცვის ამ მხრიდან თითქმის მიუყვალს ხდის. ბორცვი ყუარდლებას აქყარის თავისი მოზაზულობითა და განლაგებით — იგი წყარბეღებულ, ოვალური ფორმისაა, საკმაოდ დიდი წაყვითლი ფართობით (900 კვ. მ), გარეგნული მონაცემებით იგი საცხოვრებელი გორების იმ ტიპს მიეკუთვნება, რომელთაც აკადემიკოსი ნიკო ბერძენიშვილი იდეალურს უწოდებს — „იდეალური იყო, როცა გორის დაქანებული გვერდები ხევის უწყლოს ან წყლიანს ებჯინებოდა. მაშინ თხრილი ერთ ან ორ მხარეს უქედებოდა“ (სურ. 45, 46).

ნასაყდრევის ბორცვი არც ნ. ხოშტარიას და ბ. კუფტინის გამოჩენილი მხედველობიდან, თუმცა მისი საფუძელთან შესწავლა ვერ მოუხერხებიათ. მათ ბორცვის თხემზე გაუქვლიათ პატარა

საიდელი თხრილი (2X1,3X0,4 მ-ზე), რომელიც მცირეოდენი კერამიკული ფრაგმენტები და ხელსაფეკვის ქვა აღმოჩენილა.

საყურადღებოა აგრეთვე ბორცვის სახელწოდება — „ნასაყდრევი“, როგორც მას ადგილობრივი მოსახლეობა უწოდებს. არც ბორცვზე და არც მის ახლომახლო ეკლესიის ან რამე სხვა ნაგებობის კვალი არაა აღმოჩენილი, რომელიც ასეთი ტომონიმის არსებობას ახსნიდა. საფურე-ბელია ეს „ნასაყდრევი“ კატეგორიის ტომონიმია და ამ ბორცვის ოდესღაც საყოვლოდ დანიშნულ-ბაზე მიუთითებს. ბორცვის არქეოლოგიურმა შესწავლამ საამისო მასალა თითქმის გამოავლინა კიდევ (ამის შესახებ ქვემოთ), მაგრამ საქმე ისაა, რომ ამ ტერიტორიაზე მოსახლეობა საკმაოდ გვიანაა მოსული და ეს ტომონიმით ნაყვინავი უნდა იყოს, შესაძლოა სხვა მსგავსი ბორცვების ანალოგიით შექმნილი.

ბორცვის შესწავლის მიზნით გააკეთეთ რამდენიმე საიდელი თხრილი: ბორცვის თავზე, მის აღმოსავლეთ და ჩრდილოეთ ფერდებზე.

ბორცვის თხემზე გავლებულმა №1 თხრილმა (6X2 მ) ათავითარი კულტურული ნაშთები არ მოგვცა. თხელ კორდოვან ფენას უშუალოდ მოჰყვა კლდის ანატექციბონი ფენა, რომელიც 0,4 მ-ის სიღრმეზე კლდოვან დედაქანზე დადიოდა (ბორცვის თხემი მუდმივ ეროზიას განიცდის და ბუნებრივია აქ კულტურული ფენები არ შეპოჩნილიყო).

№2 თხრილი გაკეთდა ბორცვის აღმოსავლეთ ფერდეს (5X2 მ), ფერდის ბუნებრივი დაქანების მიმართულებით სულ 0,4—0,5 მ-ის სიღრმეზე აქაც დედაქანზე დავევით. თუმცა კი თხელ კორდოვან ფენას მცირეოდენი კერამიკული ფრაგმენტები და ცხოველის ძვლები ამოყვა.

გაცილებით საინტერესო აღმოჩნდა ბორცვის ჩრდილოეთი ფერდი. მას უფრო მყუდრო განლაგება აქვს, ქარი აქ ნაყვბად აღწევს, ეროზიასაც ნაკლებად განიცდის. ფერდის გამწვანების მიზნით, ამ პატარა ორმოვით იყო ამოღებული წარგვეებისათვის. ორმოვიდან ამოყრილი მიწის კერამიკისა და ბათქაშების ფრაგმენტები მოყვებოდა. მართლაც, აქ გავლებულმა №3 საიდელმა

6 ამის შესახებ იხ. Н. В. Хoштариа, Древнее поселение в Даблаготи, 1941, სადისტრატოი ნაშრომი, გვ. 26. Б. А. Куптин, დასახ. ნაშრომი, 1950, გვ. 19.

5 ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები, VIII, 1975, გვ. 43.

თხრილმა საქმოდ მრავალფეროვანი მასალა და საინტერესო სტრატეგიაფიული კრილი მოგვცა. კრილში ფენათა მონაცვლეობა ასეთია: 1. 0,2—0,3 მ-ის სისქის კორდოვანი ფენა; 2. 0,4—0,5 მ-ის სისქის ბათქაშების ფენა, რომლებიც შეიცავენ ხანძარალი კერამიკის ნაშთებს; 3. თხელი, ღორღნავე სტერილური ფენა; 4. 0,8—1 მ-ის სისქის შავი ქვანარევი ფენა, მდიდარი მრავალფეროვანი კერამიკული ფრაგმენტებით; 5. 0,2—0,3 მ-ის სისქის ნაცრისფერი ანატექციებიანი ფენა; 6. კლდოვანი დედაქანი (სურ. 47).

კერამიკული მასალა მეტად ფრაგმენტულია და მათი ფორმების შესახებ მსჯელობა ძნელია, მაგრამ სამაგიეროდ მრავალფეროვანია მისი ორნამენტული დეკორი, რომელიც იძლევა გარკვეული დანსკვნების გაკეთების საშუალებას. ვგზვდებთ საეარცხლისებური და პუნქტირიანი შტაპით შესრულებული ტვიფრული ორნამენტები, დაშტრიხული და წერტილოვანი ორნამენტით შესვსებული შვირონები, ამოღარული სპირალი, ქვედული კონცენტრული წრეებით შემკული ჭურჭელი, ნაძივსებურად გრავირებული ჭურჭლის პირები და კედლები, სხვადასხვა ზომის კანელურებით შემკული ჭურჭელი და სხვა (სურ. 57, 58).

ასევე ყურადღებას იპყრობს ჭურჭლის ყურების მრავალფეროვნება: რქისებური შვირილებით შემკული ყურები, ლილვასისებური დანაძივსიანი ყურები, ნახევარსფერული ყურები, პატარა ზომის ზონარგასაყვანი ყურები და სხვა (სურ. 51, 52, 53, 54, 55, 56).

ჭურჭელი ორნარად არის გამომწვარი, რუხად და წითლად, უმრავლესობა ნაპირლებია, ნაეყვანა ჩარხზე (თითქმის ყველა ფრაგმენტს შიდა ზედაპირზე ემჩნევა ჩარხით გამოყვანილი პორიზონტალური ღარები). კეცი უმრავლეს შემთხვევაში თხელია და საერთოდ ჭურჭელი გამოირჩევა მაღალი ტექნოლოგიური თავისებურებებით.

რადგან სხვაგან ასე კარგად სტრატეგიური-ბული და იზოლირებული ფენები არ შეგვხვდლრა, საჭიროდ მიგვიჩნია ამ მასალის შედარებით დეტალური აღწერა ფენების მიხედვით.

ბათქაშებიანი ფენა

1. რუხ-მოწითალოდ გამომწვარი თიხის დერგის (?) გვერდის ნატები, შემკული მერილიანულად განლაგებული დანაძივსი ქედებით. ქედები ზოლოში ღიღისებური კოხებით შთავრდება, რომლებზეც ნაეყვანებია გამოყვანილი.

2. შავად გამომწვარი თიხის დერგის გვერდის ნატები, შემკული ფართო კანელურებით. ანალოგიური ფრაგმენტები მრავლად არის აღმოჩენილი დაბლაგომის შუა ფენაში⁷, ნახებამუს ზედა ფენაში⁸, ნოსირის IV ფენაში⁹ და სხვ.

3. მოწითალოდ გამომწვარი თიხის სწორპირა ტოლის გვერდის ნატები, შემკული ეიწრო კანელურებით. ასეთი ხერხით შემკული ჭურჭელი მეტად გავრცელებულია დასავლეთ საქართველოს გვიანბრძნაო-ადრეკრინის ხანის ძეგლებში: დაბლაგომის შუა ფენა¹⁰, ნახებამუს ზედა და ნაწილობრივ შუა ფენა¹¹, ნოსირის ტუხურის ნაპირთან გათხრულ ნაშთსალარზე, რომელიც ქრონოლოგიურად ნოსირის III და IV ფენებს შუა ექცევა¹², ფოთის¹³ და სხვ. თ. მიქელაძემ ამ კერამიკის ძველი კოლხური კერამიკის II ეტაპს აუთოენებს და მას ამ ეპოქის განმსაზღვრელ ტიპად მიიჩნევს¹⁴.

4.5. მოწითალოდ გამომწვარი თიხის ჭურჭელი კანელურებით, რომელიც რქისებური შვირილებით ბოლოებშეკეთებულია და შუაში ჩარჩაბებული, თ. მიქელაძის აღწერით, ვადაბული ხის ორკანი ტოლის მსგავსად¹⁵. ერთი ყური სადაა, ხოლო მეორე დაწინაბებულია (სურ. 53ა, ბ). ასეთი ყურები, თ. მიქელაძის დაკვირვებით, მის მიერ გამოყოფილი ძველი კოლხური კერამიკის მეორე ეტაპის სპეციფიკას შეადგენს¹⁶.

ანალოგიური ყურები აღმოჩენილია დაბლაგომის შუა ფენაში¹⁷, ნახებამუს ზედა ფენაში¹⁸,

7 Б. А. К у ф т и н. Материалы к археологии Колхиды II, 1950, ტაბ. 40ა-21.

8 იქვე, სურ. 48ა, ა.

9 დ. ქო რ ი ძ ე, ე. გო ვ ა ძ ე, გ. ქ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. ნოსირის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1970—1971 წლების მუშაობის შედეგები. საქ. სახ. მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციის, III, 1974, სურ. 715-17.

10 Б. А. К у ф т и н. დასახ. ნაშრობი, ტაბ. 361, 401ა, 19.

11 Б. А. К у ф т и н. დასახ. ნაშრობი, სურ. 483ა, 419, 52.

12 დ. ქო რ ი ძ ე, ე. გო ვ ა ძ ე, გ. ქ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. დასახ. ნაშრობი, გვ. 63.

13 თ. მიქელაძე. ძეგანი კოლხეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთი შავი ზღვისპირეთის უძველესი მოსახლეობის ისტორიიდან, თბ. 1974, ტაბ. VI.

14 იქვე, გვ. 56, 57.

15 იქვე, გვ. 56.

16 იქვე.

17 Б. А. К у ф т и н. დასახ. ნაშრობი, ტაბ. 351-5.

18 იქვე, სურ. 48ა, თ.

ნოსირში (ტუბურის ფლატე)¹⁹, სოფ. ნავაზაოს „ზურგაზე“. მრავლად იქნა ასეთი ყურები მოპოვებული დასავლეთ საქართველოს დაზვერებით ექსპედიციის მიერ გვიანბრინჯო-ადრერკინის ხანის ნაოსახლარ ვიკრეებზე: აბღაათის იხნავუ-ქუბა, ბანძის დიხავეუძება²⁰ და სხვა.

6. რუხ-მოწითალოდ გამოშვარი თიხის ჭურჭლის ნატეხი შემკული ორ პორიზონტალურად განლაგებულ ქედებს შუა მოქცეული რომბული სარტყლით. (სურ. 58ა). ანალოგიური პრინციპით შემკული ჭურჭელი აღმოჩენილია ბორცვ სიმაგრეზე²¹ ჭალადრიდან (ფოთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მონაპოვარი)²¹.

ამით ამოიწურება №3 თხრილში ბათქაშებთან ფენაში აღმოჩენილი კერამიკული მონაპოვარი (არის კიდევ რამდენიმე უსახური ფრაგმენტი, რომელთა შესახებ არაფერს თქმა არ შეიძლება).

გაცილებით მრავალფეროვანი და მრავალრიცხოვანი კერამიკული ფრაგმენტები №3 თხრილის IV, შავ ქანაზე ფენიდან. ვიძლევიტ ორნამენტირებული ფრაგმენტების აღწერას:

1. ქოთნის პირის ნატეხი შემკული ირიბი ნაქდევის სარტყლით, რუხად გამოშვარი თიხისა (სურ. 59გ).

2. რუხად გამოშვარი ქოთნის პირგვერდის ნატეხი, შემკული ერთმანეთის მიმართ წვერებით შებრუნებული სამკუთხედების სარტყლებით. სამკუთხედების შიდა სივრცე წერტილოვანი ორნამენტითაა დაფარული (სურ. 60ა).

3. რუხად გამოშვარი თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტი, შემკული ჩაქდული კონცენტრული წრეებისაგან შემდგარი სარტყლით (სურ. 57ა).

4. მონაცრისფროდ გამოშვარი თიხის ჭურჭლის გვერდის ნატეხი, შემკული საყარცხლისებური შტაპით შესრულებული ღარებით (სურ. 58ბ).

5. რუხად გამოშვარი თიხის ჭურჭლის გვერდის ნატეხი, შემკული ირიბნაქდევის ვერტიკალური ზოლებით (სურ. 57რ).

6. მოწითალოდ გამოშვარი თიხის ჭურჭლის პატარა ფრაგმენტი, შემკული პორიზონტალურად განლაგებული ირიბი ნაკაწრების სარტყლით, რომელიც ორივე მხრიდან მოკლე, აგრეთვე ირიბად

განლაგებული ზოლებითაა შემოზღუდული (სურ. 58გ).

7. შავად გამოშვარი და გაპრიალებული ჭურჭლის მთავრად ფრაგმენტი, რომელიც შემკულია ვერტიკალურად განლაგებული წიწვისებური ორნამენტით (სურ. 57ა).

8. მონაცრისფროდ გამოშვარი თიხის ჭურჭლის გვერდის ნატეხი, შემკული ირიბად განლაგებული, მოზრდილი ხორბლის მარცვლისებური ქვებით, რომელთა შიდა სივრცე დაშტრახულია.

9. შავად გამოშვარი თიხის ჭურჭლის გვერდის ნატეხი, შემკული საკმაოდ ღრმა, მრგვალი ფოსოებით (სურ. 57გ).

10. შავად გამოშვარი და გაპრიალებული ჭურჭლის ფრაგმენტი, შემკული ე. წ. „პარკეტული“ ორნამენტით.

11. რუხად გამოშვარი თიხის ჭურჭლის პირის ნატეხი შემკული პუნქტირიანი შტაპით შესრულებული, წიწვისებურად განლაგებული ორნამენტული სარტყლით (სურ. 60ბ).

12. მოწითალოდ გამოშვარი თიხის ჭურჭლის პირის ნატეხი. პირი სწორია და დაკბილული (სურ. 59გ).

13. შავად გამოშვარი და გაპრიალებული თიხის ჭურჭლის გვერდის ნატეხი, შემკული შევარნული ორნამენტით — სადა და დაშტრახული შევარონების მონაცვლებით (სურ. 58ა).

14. რუხად გამოშვარი თიხის ქვევრის (?) პირის მასიური ნატეხი, მთლიანად დაფარული ერთმანეთის საწინააღმდეგოდ განლაგებული ირიბი ნაქდევებით (სურ. 60ი).

15. შავად გამოშვარი თიხის ქოთნის პირის ნატეხი, შემკული წვერებით ქვემოთ განლაგებული, დაშტრახული სამკუთხედებით (სურ. 60ა).

16. რუხად გამოშვარი თიხის ქვევრის (?) პირის ნატეხი, პროფილირებული და შემკული ირიბად განლაგებული ღრმა ნაქდევებით (სურ. 59ი).

17. შავად გამოშვარი თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები, შემკული პუნქტირიანი შტაპით შესრულებული ხაზებით (სურ. 57რ).

18—19. რუხ-მოვარდისფროდ გამოშვარი თიხის ჭურჭლის გვერდის ნატეხები, შემკული ძალიან ფაჩხად შესრულებული, რომელიც ბადისაგან შედგენილი სარტყლით (სურ. 57გ).

20. მონაცრისფრო-მოვარდისფროდ გამოშვარი თიხის ჭურჭლის გვერდის ნატეხი, შემკული ამოღარული სპირალით და კანელურებით.

¹⁹ დ. ქორაძე, ე. გოგაძე, გ. ჩაბახიშვილი. დას. ა. მხრობე, გვ. 63.
²⁰ იქვე, V, 1973, ტაბ. X1—X2, X11, და სხვ.
²¹ თ. შიქელიძე, დას. ა. მხრობე, ტაბ. X17.

21. შავად გამომწვარი თიხის კურკლის გვერდის ნატები, შემუშული ირიბად განლაგებული ნაკაწრებით.

22. შავად გამომწვარი და გაპირალბული თიხის კურკლის ნატები, შემუშული სხვადასხვა მხრით განლაგებული პარალელური ღარებით (სურ. 57ა).

23. შავად გამომწვარი და გაპირალბული თიხის კურკლის ნატები, შემუშული დაშრახული სამკუთხედებისა და სადაშრელო ლურსმულის მსგავსი სოლებით (სურ. 57ა, ბ).

ბათქაშებიანი ფენის გამოკლების, მისი გავრცელების საზღვრების დადგენის მიზნით, № 3 თხრილის ჩრდილოეთით გადაზომვით ფართობი (20X12 მ), რომელიც კვადრატებად იქნა დაყოფილი (2X2 მ). ფართობი ფენების მიხედვით იქნა აღებული. ფენების მონაცვლეობა მთელ ფართობზე ისეთივეა როგორც № 3 თხრილში, მხოლოდ მეოთხედ (შავი, ქვანარები) ფენა შედარებით სუსტადაა წარმოდგენილი. ეს ფენა, როგორც № 3 თხრილის კედლების კრივებიდანაც კარგად ჩანს, სამხრეთისაკენ ვრცელდება. ჩვენ ამჟერად ბათქაშის ფენის შესწავლა გვიპირებრებსება და ამიტომ თხრილის სამხრეთით გათხრები არ გვიწარმოებია.

ბათქაშების ფენის გაუკეთდა პრეპარაცია. გაირკვა, რომ მას საკმაოდ დიდი ფართობი ეკავა (130 კვ მ-მდე). ფენა თხრილის მთელ ფართობზე ერთნაირი ინტენსივობის არ იყო. იგი თხრილის სამხრეთ-დასავლეთ კიდისკენ, ე. ი. ფარის ბუნებრივი დაქანებისკენ თანდათან თხელდებოდა, ხოლო თხრილის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში კი მისი სისქე ხშირად 05—0,6 მ-მდე აღწევდა. თხრილის ამ ნაწილში ბათქაშები in situ მდგომარეობაში უნდა იყოს შემონახული, ე. ი. ნაგებობა აქვეა ჩაქცეული (სურ. 49, 50).

ბათქაშების მძლავრი ფენა, ცხადია, იმის მაჩვენებელია, რომ ნაგებობის ძირითადი კონსტრუქციები ხის იყო (ბათქაშებზე შემორჩენილია ხის ძელების, ფიკრების, წნელების ანაბეჭდები. ბევრია დაკუთხული ბათქაში, რომლებითაც ნაგებობის შიდა კუთხეები იყო მოპირკეთებული), მაგრამ, როგორც ჩანს, გარკვეული ფუნქცია კლდეად ენიჭებოდა, რომელიც ნაგებობის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კიდესთან თითქმის ვერტიკალურად არის ჩამოჭრილი და ნაგებობის ბუნებრივ კედელს ქმნის (სურ. 48). არ არის გამორიცხული რომ კლდე იატაკადც ყოფილიყო

გამოყენებული, რომელიც ასევე ნიველირებულის შთაბეჭდილებას ტოვებს. შესაძლოა იგი თხიბატკანილით იყო მოღესილი: ერთ მონაკვეთზე ჩვენ მიერ ფიქსირებულია ბათქაშების თხელი ფენა, რომელიც უშუალოდ კლდეზე დევს.

თხრილის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში, იქ, სადაც ბათქაშების ფენა განსაკუთრებით ინტენსიურად არის წარმოდგენილი და სადაც იგი in situ მდგომარეობაში ჩანს, მასალა ასევე იზოლირებულად არის შემონახული და ფენის დათარიღებისათვის საკმაოდ საიმედო დასაყრდენს გვაძლევს. თხრილის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში კი მასალა შერეული ჩანს.

რადგან კერამიკის ძირითად ტიპების აღწერილობა მოცემული გვაქვს № 3 თხრილის მასალის განხილვისას, ხოლო მთელი განთხარა ფართობიდან მომდინარე მასალა ზემოაღწერილის ანალიზურია მის დახასიათების ვიძლეული ჩგუფების მიხედვით: 1. კურკლის ყურები; 2. პირები და ძირები, 3. ორნამენტული დაკორი.

განთხარაი ფართობიდან მომდინარე, ყურების დიდი უმრავლესობა ე. წ. ზომორთულ ყურებს მიეკუთვნება და სხვადასხვა ვარიანტითაა წარმოდგენილი. ყურების ერთი ჩგუფის რქისებური შვერილები ბოლოდწაყვეთილია და შეუნი ჩაღრმავებული, გადბეჭდილი ხის ორკაბა ტრატის მსგავსად (სურ. 51—ა). სტრატეგიკოციტირებულ ძეგლებზე ასეთ ყურებს ვხვდებით ნაონებზე ზედა ფენაში²², ნოსირ III-ში ტეხურის ფლატეზე²³ და დაბლაგომის კუფტინისეულ შუა ფენაში²⁴.

თ. მიქელაძის დაკვირვებით, ამ ყურების ბოლოწაყვეთილ შვერილებს აშკარად ეტყობათ ტენდენცია შვერილების სტილიზაციის ახალი ვარიანტისაკენ, როდესაც კურკლის ყურის ზედა ნაწილები ჩნდება არა შვერილები, არამედ ლივიციური ფორმის შუაში ჩაღრმავებული დანაშტრები. ასეთი ყურები, მისივე სიტყვით, ძველი კოლხური კერამიკის მეორე ეტაპის სპეციფიკას შეადგენს²⁵. ასეთი ლივიციური დანაშტრებიანი ყურები ნასაყდრების ბორცვზე გა-

²² Б. А. К у ф т и н. დასახ. ნაშრომი, გვ. 186—187. სურ. 48¹, 7¹, ტაბ. 35¹, 2¹.

²³ დ. ქო რ ძ ე, ე. გო გ ა ძ ე. ნოსირის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1969 წლის მუშაობის ძირითად შედეგები. სსსრ. II. 1971. ტაბ. VII.5, 8-9, 13.

²⁴ Б. А. К у ф т и н. დასახ. ნაშრომი, ტაბ. 36².

²⁵ თ. მი ქ ე ლ ა ძ ე. დასახ. ნაშრომი, გვ. 56.

მოკლენილ ბათქაშაინი ნაგებობის ნანგრევებშიც უხვად გვხვდება (სურ. 521, 2). მსგავსი ყურები დასავლეთ საქართველოს ბევრ ანაოსახლარსეა აღმოჩენილი, მაგრამ სტრატეგიტივირებულ მოკლენილ დაბლაგომში იყო (ბრინჯაოს ისრისპირის მეშვეობით)²⁶. ახლა ასეთი ყურები ნასაყდრევის ბორცვზეც კარვად თარიღდება აქ აღმოჩენილი ბრინჯაოს მინიატურული შუბისპირის მეშვეობით. რომელიც ნაოხვამუს ზედა ფენაში აღმოჩენილი. შუბისპირების ანალოგიურად²⁷. ამ ლილვაკისებურ დანაძერწებს ბ. კუფტინი პრაქტიკულ დანიშნულებას ანიჭებს. მისი აზრით ეს შვირისებრი ამ ყურებს უფრო მარჯვედ მოსახმარად ზღის. თუც არ გამოირჩევა მათ სხვაგვარ წარმოქმნილობასა²⁸.

ასეთი ყურები უმრავლეს შემთხვევაში ტოლჩისუღია, მაგრამ ხშირად სხვა ჭურჭლებზეც გვხვდება. ისინი გენეტიკურად უკავშირდებიან ნაოხვამუს და ნოსირის ანაოსახლარების ქვედა ფენების მოპოვებულ მასალას, სადაც ყურების სხვა სახეობა ბატონობს ე. წ. „ოქუბიანი“ ყურები. ასეთი ტიპი ნასაყდრეზე აღმოჩენილი არაა.

აღსანიშნავია აგრეთვე აქ აღმოჩენილი ნახევარსფერული ყურები, რომელიც მრგვალი ნახვრეტი ჭურჭლის ყელში თაღისებურ შედრმაკეებს ქმნის (სურ. 541, 3, 4) ეს ყურები ანალოგიურად შედრებით არქაულ მასალასთან პოულობენ — ნაოხვამუს შუა ფენა²⁹, ნოსირის II ფენა³⁰. ერთერთი ასეთი ყური კანელურებით შემკული პრეტულისაა, რაც მის შედარებით გვიანდლობაზე მიუთითებს, მაგრამ საერთოდ კი ამ ტიპის ყურები ნასაყდრევის ბორცვზე დაბლაგომის შუა ფენის წინაზე ხანის ფენების არსებობის მაჩვენებელია.

ჭურჭლის პირებში გამოირჩევა კარვად პირგადამოვლი ყელგამოყოფილი ჭურჭლები (სურ. 604, 2), ან ოდნავ ყელგამოყოფილი (სურ. 602) სწორპირა, თითქმის შევლელლიანი ქონები (სურ. 606). ქობაშესკვეული პირგადამოვლი ჭურჭლები (სურ. 601-12), ლილვაკისებური გვირგინიანი მოზრდილი ჭურჭლის პირები (სურ.

591, 60), რომლებიც ხშირად ნაძვისებური ჭლებითაა შემკული (სურ. 596, 60), და სხვ.

ძირები უმრავლეს შემთხვევაში ბრტყელია, სხვადასხვა ზომის (სურ. 612, 3, 4) რამდენიმე კონუსური ძირია, როგორც ჩანს კანელირებული ტოლჩისა (სურ. 615).

ნასაყდრევის ბორცვიდან მომდინარე კერამიკაში დიდი ადგილი უკავია კანელურებიან კერამიკას (ვერტიკალური ღარებით შემკული ჭურჭელი). კანელურების სიგანე მეტწილად რამდენიმე მილიმეტრიდან რამდენიმე სანტიმეტრამდე როგორც ჩანს, ღარების სიგანე ჭურჭლის ზომამდე დამოკიდებული. რაც უფრო დიდია ჭურჭელი, მით უფრო ფართოა კანელურები. კანელურები ჩვეულებრივ ჭურჭლის მხრებთან იწყება და თითქმის ძირამდე ჩადის. ღარები არაჩვეულებრივი სიხუსტით არის გამოყვანილი, მისი შესრულება გარკვეულ სპეციალიზაციას მოითხოვს. ჭურჭლის ზედაპირი თითქმის ყოველთვის გაპრიალებულია. კანელურებით იმპობოდა, როგორც პატარა ქონის ტიპის ჭურჭელი ასევე დიდი ზომის დეკორატიული ჭურჭელი. ფორმითა მრავალფეროვნებაზე მსჯელობა ჭირს, რადგან მასალა ძირითადად ფრაგმენტულია. ბევრია ეიწორი კანელურებით შემკული ცალკეა ტოლჩისებური ჭურჭლის ფრაგმენტი, რომელთაც ბ. კუფტინი კოლხურ-ყოხანური ტიპის ბრინჯაოს სიტულებს ამსგავსებს. მისი აზრით ისინი სწორედ ამ ბრინჯაოს სიტულების მიზაძვითაა დამზადებული. ამის დასადასტურებლად იგი მიუთითებს ჭურჭლის პირებზე, რომლებიც, მისი აზრით, შეუფერებელია თიხის ფაქტურისათვის და ლითონის გავლენით უნდა იყოს გაკეთებული³¹.

საყურადღებოა №3 თხრილში აღმოჩენილი საკმაოდ სქელკედლიანი ჭურჭლის ორი ფრაგმენტი, შემკული დამტრიახული სამკეთებელობით და სოლისებური ნაჭრეკებით (სამწერლო ლურისმნების ფორმის) შედგენილი ორნამენტით (სურ. 573, 4). ორნამენტული დეკორის ეს სახეობა უცხოა კოლხურ კერამიკისათვის, მას ანალოგიები აღმოსავლეთ საქართველოში ეძებნება.

მსგავსი ორნამენტით შემკული ჭურჭელი, როგორც ცნობილია, მრავალადა აღმოჩენილი ცხინვალის ნაეარგორის III ფენაში³², რომელსაც ე. გობეჯიშვილი აღდევ. წ. II ათასწლეულ-

²⁶ Б. А. К у ф т и н. დასახ. ნაშრომი, გვ. 125.

²⁷ ი ქ ვ ე. გვ. 175, ტაბ. 542.

²⁸ ი ქ ვ ე. გვ. 125.

²⁹ ი ქ ვ ე. გვ. 228, სურ. 4832.

³⁰ ი ქ ვ ე. გვ. 2, გ. 2 ო გ ი ქ ვ ე. დასახ. ნაშრომი, სურ.

4, 18, 19.

³¹ Б. А. К у ф т и н. დასახ. ნაშრომი, გვ. 123, 124.

³² ე. გ. გ. ბ. ე. შ. ვ. ი. სტალინის ნაეარგორა, „მომოზილველი“, II, გვ. 248, ტაბ. V.

ლის მიწურულით და I-ის დასაწყისით ათარი-
ლებდა³³, ხოლო შემდეგ თარიღი დაახუსტა და ძვ.
წ. I ათასწლეულის პირველი ნახევრით შემოი-
ფარგა³⁴.

გვიანი ბრინჯაოს ხანას მიეკუთვნება ბ. კუფ-
ტინის მიერ ბეშთაშენში აღმოჩენილი ანალოგიუ-
რი დეკორით შემკული სასისები³⁵. გვიანი ბრინ-
ჯაოს ხანის ადრეულ საფეხურს აკუთვნებს დ. ქო-
რიძე დრამლეუს სამაროვანზე აღმოჩენილ მსგავს
დეკორით შემკულ კურკელს³⁶. ასევე გვიანი
ბრინჯაოს ხანით თარიღდება ფლავისმანში აღმო-
ჩენილი მსგავსი კურკელი³⁷. სამთავროს საშარო-
ვანზე აღმოჩენილ ასეთ კურკლებს ალ. კაპანდა-
ძე ძვ. წ. XII—XI სს ათარიღებს³⁸. ხოლევგორა-
ზე ასეთი ორნამენტით შემკული კურკლები ადრე
რკინის ხანის ფენებში გვხვდება³⁹. მრავალადა
აღმოჩენილი ასეთი კურკლები უფლისციხეში ძვ.
წ. XII—VIII სს. ფენებში⁴⁰. ანალოგიური ორნა-
მენტით შემკული კურკელი მრავალადა აღმოჩე-
ნილი კახეთში⁴¹. ე. ფიცხელაური მთელი რი-
გი ფაქტური მონაცემების საფუძველზე თელის,
რომ ე. წ. სოლური შტამებით შესრულებული ორ-
ნამენტები დამახასიათებელია ცენტრალური აზი-
ურაკავკასიისათვის და მოიცავს იმ ტერიტორიას,
სადაც გავრცელებული იყო შუაბრინჯაოს ხანის
ე. წ. თრიალეთური კულტურა. იგი არ იზიარებს
დ. ხახუტაიშვილის მიერ ამ ტრის უფრამიკისათ-
ვის შემოთავაზებულ თარიღებს, მას სურს არქე-
ოლოგიურ მიიჩნევს და ძვ. წ. XII საუკუნის წინარე
ხანებით თარიღებს⁴².

ამ სახის ორნამენტზე⁴³ ყურადღების გამახვი-

ლება საქიროდ ცვანით, რადგან, როგორც ადრეც
აღენიშნავდით, მსგავსი დეკორით შემკული კურ-
კელი დასავლეთ საქართველოში არ ყოფილა აღ-
მოჩენილი. იგი ერთი მხრივ ავლენს გარკვეულ
კავშირებს კოლხეთსა და აღმოსავლეთ საქართვე-
ლოს შორის, მეორე მხრივ კი ადასტურებს ნა-
საუდრევის ბორცვზე გვიანბრინჯაოს ხანის შე-
დარებით ადრეული საფეხურის ფენების არსე-
ბობას, რაც ადრე არ ყოფილა დამოწმებული
დაბლაგომში.

გარდა ზემოაღწერილი ორნამენტული დეკო-
რის მრავალად გვხვდება პუნქტირითი და სავარ-
ცხლისებური შტამებით შესრულებული მრავალ-
ფეროვანი გეომეტრიული ორნამენტი (სურ. 58გ),
ანალოგიური ნახევამუს⁴⁴ და ნოსირის⁴⁵ ნამოსახ-
ლარების ზედა ფენებში აღმოჩენილი ფრაგმენ-
ტებისა, წერტილოვანი ნაწვევებით შესრულებული
შეკრონები (სურ. 60ე), ანალოგიური ნახევამუს
ზედა ფენაში აღმოჩენილი კურკლისა⁴⁶, ნამიყი-

ვაჩევი. შესაბამისად. ურარტუდ სამეფოსთან მჭიდრო
ურთიერთობით ახსნა (გ. გობეჯიშვილი. სტალინის
ნაცარგო, გვ. 251). დ. ქორძიძე არ გამოიარა ეს მოსა-
ზრება და აღნიშნა, რომ შიდა ქართლი ორნამენტული დეკო-
რის ამ სახეობის ურარტუს კანონის წარმოშობად მდელ. ურ-
არტუძე ძვ. წ. XIV—XIII საუკუნეებში კარგად იყნობდა.
იყენებდა მას კურკლის შესაქომაოდ და ათორავნებდა შემდ-
გომ საუკუნეებში. ლერსმენტს ზომებს და ტიფურის სი-
ღის სტაბილად. დ. ქორძიძე ქრონოლოგიური სტაბილის მარ-
ნევენულად მაჩინა (დ. ქორძიძე. თბილისის არქეოლოგი-
ური ძეგლები, I, თბ., 1955, გვ. 135—137). დ. ქორძიძის ამ
მოსაზრებას არ ეთანხმება დ. ხახუტაიშვილი. რომლის აზ-
რითაც სოლების სიღრმე და ზომები ქრონოლოგიური მო-
ნაცულების სტაბილად იმ იძლევიან. ფაქტობრივ მასალის მოშ-
ველობის საფუძველზე დ. ხახუტაიშვილი თვლის, რომ სო-
ლების ვარაზებში თანარსებობენ. ღრმა კედლით შესრუ-
ლებული მტკერ ზომის სოლებში შემკული კურკელი, ძი-
რითადად სასისებში, დადასტურებულია, როგორც გვიანი
ბრინჯაოს ხანის ადრეული საფეხურის (სამთავრო, ბეშთაშენ-
ი), ისე ადრე რკინის ხანის მასალებში (ხოვლეგორა). დღეს
ზომის სუსტი ტიფურით შესრულებული სოლებით შემკულ
ე. წ. კურკელს ასევე გვხვდება როგორც გვიანი ბრინჯაოს
ხანის (ფლავისმანე, ღრმადე) სამარხებში, ისე ბრინჯაო-
დან რკინაზე გარდამავალი ხანის სამარხებში (სამთავრო). ამ-
რიგად, დ. ხახუტაიშვილის აზრით, სოლების ეს ორი სახე-
ობა ქრონოლოგიურად ერთმანეთს კი არ ენაცულება, არა-
მედ თანარსებობს (დ. ხახუტაიშვილი. უფლისციხე,
I, გვ. 46).

44 B. A. Kyფтнн. Материалы к археологии Кол-
хиды, II, ტბ., 57, გვ. 16, სურ. 48.

45 დ. ქორძიძე, ე. გობეჯიშვილი, დასახ. ნაშრომი, სურ. 6e.
46 B. A. Kyფтнн. დასახ. ნაშრომი, სურ. 48g.

33 იქვე, გვ. 209.
34 „საქართველოს არქეოლოგია“, თბ., 1959, გვ. 159.
35 B. A. Kyფтнн. Археологические раскопки в
Триалети, Тб., 1941, გვ. 66, სურ. 66.
36 დ. ქორძიძე. თბილისის არქეოლოგიური ძეგლები,
I, თბ., 1955, გვ. 114.
37 ს. მკვალაძე. ფლავისმანის უძველესი ნეკრო-
პოლი, სსმპ, V, 1930, გვ. 231, ტაბ. V.
38 დ. ხახუტაიშვილი. უფლისციხე, I, გვ. 46.
39 იქვე.
40 იქვე, გვ. 44—47.
41 ე. ფიცხელაური. აღმოსავლეთ საქართველოს
ტომთა ისტორიის ძირითადი პრობლემები, თბ., 1973, გვ.
153 და შემდგ.
42 დაწერ. იბ. ე. ფიცხელაური და დასახ. ნაშრომი.
გვ. 153 და შემდგ.
43 გ. გობეჯიშვილი ორნამენტის ეს სახეობა (სოლები)
ლერსმანე დამწერლობის მოტივებს დაუკავშირა და მითი

ბერად გრავირებული ორნამენტი (სურ. 57ა. 10. 11). აგრეთვე ანალოგიური ნაოხვამუს ზედა ფენებში აღმოჩენილი კურკლისა⁴⁷; კონცენტრული ჩაქედილი წრეებში შეღვანილი ორნამენტი (სურ. 57ბ). მსგავსი ნაოხვამუს ზედა ფენის მასალისა⁴⁸; ამოღარული სპირალი (სურ. 57კ), ანალოგიური დებლაკონის შუა ფენაში და აგრეთვე ნაოხვამუს შუა ფენაში აღმოჩენილი ფრაგმენტებისა⁴⁹; გრავირებული რომბული ბადე (სურ. 57გ), ანალოგიური ნაოხვამუს ზედა ფენაში აღმოჩენილისა⁵⁰; ე. წ. „პარაკეტლი“ ორნამენტი, მსგავსი ნოსირის ნამოსახლარის ზედა, მესამე ფენაში აღმოჩენილისა⁵¹; მრგვალი ფოსოებით შემკული კურკელი; სქელკედლიანი კურკლის ვეირავიანი მთლიანად ნაფისებურად გრავირებული, ანალოგიური ნაოხვამუს შუა ფენაში აღმოჩენილისა⁵² და სხვა.

როგორც ვხედავთ, კერამიკის ორნამენტული შემკულობა ზოგადად ანალოგიურია დებლაკონის შუა ფენაში, ნაოხვამუს ზედა და შუა ფენებში, ნოსირის ზედა და ტეხურის ფლავიტზე გათხრილი ნამოსახლარის ქვედა ფენაში გამოვლენილი მასალებიდან. ნოსირის ბორცვის მასალათა რიგში ჩვენი ბორცვის I ფენის მასალები უნდა მოთავსდეს III და IV ფენებს შუა, რომელიც არ ჩანს საკუთრივ ბორცვზე, მაგრამ დამოწმებულია ამავე ექსპლედის მიერ მდ. ტეხურის ნაპირთან გათხრილ ნამოსახლარის ქვედა ფენაში (ზედა ფენა ელონისტური ხანისაა), რომელიც შეიცავს კანელირებულ კერამიკის ფრაგმენტებს, ზომორფულ შვერილებთან ყურებს და სხვა, ხოლო II ფენა ეკისირის III და ნაწილობრივ II ფენის თანდართული უნდა იყოს (ნახევარსფერული ყურები, ზონარგასაყრელი ყურები, ამოღარული სპირალი და სხვ.)⁵³.

ამრიგად, პარალელური მასალების მოშველიებით და ზშირად სტრატოგრაფიული დაკვირვებითაც, ნასაყდრეის გორა-ნამოსახლარის ჩრდილო-დასავლეთ ფერდზე გამოვლენილ მასალებში

ორი ერთმანეთის მომდევნო ქრონოლოგიური ფენა გამოიყოფა. პირველი (ზევიდან) ბათქაშე-ბიან ნაგებობის უკავშირდება და წინარეანტიკურ ხანას განეკუთვნება (დაახლოებით ძვ. წ. VIII—VI სს.). ამ ფენისთვის დამახასიათებელია წავეთილი რქისებური შვერილებით შემკული ყურები, ლილეკიანი ყურები, კანელირებული კურკელი, ბრტყელი ძირები, ქობაშქელებული პირები და სხვ. ამავე ფენაშია აღმოჩენილი მინიატურული ბრინჯაოს შუბისპირი და მინიატურული კოლხური ცულის ყალიბი (ამ ნივთებზე კვეთით გვექნება ლაპარაკი), რომლებიც გვაძლევენ საფუძველს ამ მასალის სინქრონიზაციისათვის — მინიატურული შუბისპირი ანალოგიური, ნაოხვამუს ზედა ფენაში აღმოჩენილისა⁵⁴. ხოლო ყალიბი ეს კალადილში ძველი კოლხური კერამიკის II ეტაპის კურკელთან ერთად აღმოჩენილი ასეთივე დანიშნულების ყალიბისა⁵⁵. მეორე ფენა, რომელიც კოლხური კერამიკის უფრო ადრეულ ნიმუშებს შეიცავს სუფთა სახით მხოლოდ №3 საცდელ თხრილშია წარმოდგენილი და შედარებითი — ტოპოლოგიური ანალიზის საფუძველზე გვიანბრინჯაოს ხანის სასრულ ეტაპებს მიეკუთვნება. ამ ფენისთვის დამახასიათებელია კურკლის რუხად და წითლად გამოწვა, ნახევარსფერული ყურები, რქისებურშვერილიანი ყურები, რომლებიც ჩვენს მიერ გამოყოფილ ფენებს შორის არსებულ გენეტიკურ კავშირებზე მიუთითებენ, უხვი ორნამენტაცია (სოლური ორნამენტი, სავარცხლისებური და პუნქტირირებული შტამპის გამოყენება, ამოღარული, ფოსოები და სხვ.).

კოლხური კერამიკის პერიოდიზაციის პირველი ცდები ბ. კუფტინის ეკუთვნის, რომელიც ძირითადად ნაოხვამუს ბორცვის სტრატოგრაფიულ მონაცემებზე დაფუძნებული⁵⁶. ბ. კუფტინის მიერ შემუშავებული ქრონოლოგიური შკალა კოლხური კერამიკის განვითარებისა დღესაც მოქმედი, თუმცა ახალ აღმოჩენათა საფუძველზე მასში ბევრი რამ დაზუსტდა. ამ მხრივ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია სოფ. ცხალადთან გათხრილი ბორცვი „ზურგა“ და ებაკაიასთან გათხრილი ნამოსახლარი ნოსირი III.

⁴⁷ B. A. Kyфтин. დასახ. ნაშრომი, სურ.

⁴⁸ იქვე, სურ. 48ა, ბ.

⁴⁹ იქვე, ტაბ. 36, სურ. 48ბ.

⁵⁰ იქვე, სურ. 48კ.

⁵¹ დ. ქობიძე. ვ. გოგაძე, გ. ქავთაძეშვილი. დასახ. ნაშრომი, სურ. 6.

⁵² B. A. Kyфтин. დასახ. ნაშრომი, სურ. 48|01.

⁵³ დ. ქობიძე, ვ. გოგაძე, გ. ქავთაძეშვილი. დასახ. ნაშრომი.

⁵⁴ B. A. Kyфтин. დასახ. ნაშრომი, გვ. 177, ტაბ. 54¹.

⁵⁵ თ. მიქელაძე. დასახ. ნაშრომი, გვ. 58. ტაბ. XVI.

⁵⁶ B. A. Kyфтин. დასახ. ნაშრომი, გვ. 161 და შემდ.

უკანასკნელ ხანებში კოლხური კერამიკის პერიოდიზაციის საკითხებს შეხვოთ. მიქელაძე, რომელმაც ახალი, კარგად სტრატოგრაფიკული მასალების შესწავლის საფუძველზე კოლხური კერამიკის განვითარების ეტაპების მწყობის სურათი მოგვცა. კოლხური კერამიკის განვითარებაში იგი ოთხ პერიოდს გამოყოფს: I უძველესი ანუ პრიოტიკოლხური პერიოდი (ძვ. წ. I ათასწლეულის I ნახევარი), II ძველი კოლხური პერიოდი (ძვ. წ. XV—VI საუკუნეები), რომელიც თავის მხრივ ორ ეტაპად იყოფა, III შუა კოლხური პერიოდი (ძვ. წ. VI—IV საუკუნეები) და IV გვიანი პერიოდი⁵⁷.

საყურადღებო და მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ თ. მიქელაძის მიერ გამოყოფილი კოლხური კერამიკის განვითარების მიჯნები დაემთხვა ლითონის ინდუსტრიის განვითარების სამეცნიერო ლიტერატურაში შემოთავაზებულ მიჯნებს. ეს გარემოება ამ პერიოდიზაციის საფუძველიანობას შატებს.

კოლხური კერამიკის განვითარების ამ ეტაპიდან ჩვენთვის ამჟღავნებს კოლხური კერამიკის ძველი პერიოდი (მოკლედ ძვე) სიანტერესო, რომლის ქრონოლოგიურ ჩარჩოებშიც ექვევად ჩვენ მიერ ნასაყდრევის ბორცვის ჩრდილო-დასავლეთ ფერდზე გამოვლენილი კერამიკა და აგრეთვე ნახევამუს და ნისისის ნაშთსაღარებზე მოპოვებული კერამიკა.

თ. მიქელაძის აზრით, ბ. უფტინისული პერიოდიზაციის ამჟღავნებს ეტაპი ტენდენცია ერთი მხრივ, ნახევამუს ქვედა ასაკის ვარდისა, ხოლო მეორე მხრივ, ზედა ფენის რამდენიმე „გაახალგაზრდავებისა“⁵⁸ და მთელი რიგი მსყე-

⁵⁷ თ. მიქელაძე. დასახ. ნაშრომი. გვ. 49 და შემდეგ.

⁵⁸ უნდა აღინიშნოს, რომ თ. მიქელაძის ნაშრომში ბ. უფტინისის ტენდენცია ნახევამუს ზედა ფენის „გაახალგაზრდავებისა“ ერთგვარი ვალკანუმიტოთა ვარსადაა. ბ. უფტინის მთელი ნაშრომიდან ამჟღავნებს ჩანს, რომ იგი ნახევამუს ზედა ფენის კოლხურ-უბანურ ეპოქას აკუთვნებს (იხ. Б. А. Купчух. დასახ. ნაშრომი, გვ. 114, 152, 193, 198, 237) და არა ადრეულ ბერძნულ კოლინიზაციის ხასის, როგორც ეს თ. მიქელაძის ბერძენული (თ. მიქელაძე. დასახ. ნაშრომი, გვ. 50). ბერძნული კოლინიზაციის თანდაყოლილად ბ. უფტინის მიზანია ნახევამუს მასალებზე გამოყოფილი კერამიკის პატარა გჯუვი. რომელიც ძირითადად კოლხური ქვეყნების ფრაგმენტებითაა წარმოდგენილი და აღნიშნავს, რომ ეს ნაბეჭები ასახავენ პირველი ცხოვრების სულ უკანასკნელ პერიოდს. რომლის მუსტეის ფენა ბორცვზე ძალიან სუსტადაა გამოვლენილი და რომელსაც

ლობის შედგად ასკენის, რომ ნახევამუს სამივე ფენის მასალა ისტორიის ერთ პერიოდს, გვიანბრინჯაოს ხანის ადრეულ საფეხურს განეკუთვნება და ასახავს ბორცვზე ცხოვრების ცალკეულ ეტაპებს⁵⁹. თ. მიქელაძის ამ მოსაზრებას რამდენადმე ნასაყდრევის ბორცვის მონაპოვარიც უჭერს მხარს, რომლის II ფენა შეიცავს ნახევამუს ზედა და შუა, ნისისის III და ნაწილობრივ II ფენის ანალოგიურ მასალებს და ამავე დროს ასახავს ბორცვზე ცხოვრების ერთ გარკვეულ ეტაპს.

აღსანიშნავია ბორცვზე აღმოჩენილი რიგი ნივთებისა, რომლებიც აქ მეტალურგიულ წარმოებაზე მიგვიანიშნებენ. ასეთებია: კოლხური ცულის ქვის ყალიბის ნაბეჭი (სიმაღლე — 10 სმ), რომელიც თხრობის ჩრდილო-დასავლეთ კიდესთან, ნაშალი, ბათქაშების ფენაში აღმოჩნდა და მისი დაკავშირება კონკრეტულ მასალასთან ვერ ხერხდება, ზემოხსენებული მინიატურული კოლხური ცულის ყალიბი (სიმაღლე 4,5 სმ) (სურ. 64), რომელიც აღმოჩენის მიხედვით ბათქაშებთან ნაბეჭობას უკავშირდება (აღმოჩნდა 0.5 მ სისქის ბათქაშთან ფენაში, რომელიც სრულიად უძრავი ჩანს), თიხის პატარა ტიველი, ბრინჯაოს ღეროები და სპლენდის პატარა ზოდი. ყველა ზემოჩამოთვლილი ნივთი ბათქაშებთან ფენაშია ნაპოვნი. აქვე აღმოჩნდა ოვალური მოყვანილობის ქვის ხელსაჭეკავი. ასეთი ხელსაჭეკავი ნასაყდრევეზე ადრეც იყო აღმოჩენილი⁶⁰.

საკულტო-სარიტუალო დანიშნულების უნდა იყოს ბათქაშების ნაშალი ფენაში აღმოჩენილი თიხის ქანდაკებათა ფრაგმენტები. სულ 4 ფრაგმენტია აღმოჩენილი. თიხის ცხოველის ტრასია წითლად გამოქვიანი თიხისაგან ნაყეთები, (სურ. 63), ორი ცი ცხოველის თავის სკულპტურული გამოთხატულება, ერთი ძლიერ დაზიანებულია. მიუხედავად იმისა, რომ ქანდაკების ცალკეული დეტალი სავაობად რეალისტურად არის შესრულებული (დაკრეპილი კბილები, ყურები, ამოხიდილი თვალები), მინც ძნელდება მისი ატრიბუცია: დრუნჩის მოყვანილობით და სავთობს პროპორციებით იგი ხარის თავს ზემოგვარონებს, მაგრამ არა აქვს ხარის ძირითადი ატრიბუტი — რქები. ცხენის-

იგი ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს — *самый верхний пласт* (Б. А. Купчух. დასახ. ნაშრომი, გვ. 188) და რომელიც არაა ჩამოღებული მის მიერ გამოყოფილ სამ ძირითად ფენაში რიგში.

⁵⁹ თ. მიქელაძე. დასახ. ნაშრომი, გვ. 50 და შემდეგ.
⁶⁰ Б. А. Купчух. დასახ. ნაშრომი, გვ. 20.

ვის კი მოკლე დრუნჩი აქვს. კისრზე მოკალღ-
რი უღელი (?) ადგას (სურ. 62).

ასევე საკულტო-სარიტუალო დანიშნულე-
ბის უნდა იყოს ბათქაშებთან ფუნის ქვეშ აღმო-
ჩენილი ბრინჯაოს ზინიანტურული შუბისპირი
(სურ. 64). ანალოგიური ნივთია აღმოჩენილი ნა-
ოხვაშუს ზედა ფენაში. ბ. კუფტინი დეტალურად
აღწერს მას და ამტკიცებს, რომ იგი ისრისპირი
კი არ არის, როგორც საერთოდ მიიჩნევენ, არა-
ზედ შუბისპირის მოდელია, რომელიც სრულიად
გამოუსადევარია თავისი პროპორციების გამო
მიზანში სასროლად. ბ. კუფტინის აზრით, ნივთი
საკულტო-სარიტუალო დანიშნულების უნდა
იყოს⁶¹. ასევე საკულტო-სარიტუალო დანიშნუ-
ლება უნდა ჰქონოდათ მინიატურულ კოლხურ
ბრინჯაოს ცულებს, რომელთა ყალიბიც იქნა გა-
მოკლენილი ბათქაშებთან ფენაში. რომ მათ არა-
ვითარი პრაქტიკული დანიშნულება არ შეიძლება
ჰქონოდათ ეს თავისთავად ცხადია. როგორც აღ-
ნიშნული გვქონდა, ანალოგიური ყალიბი,
ოღონდ უფრო დიდი ზომის (7—8 სმ სიგრძისა)
აღმოჩენილია სოფ. ჰალადიდან გათხრილ ერთ-
ერთ ნაშოსანხარზე ძე. კ. II კერამიკისთან ერ-
თად. აქვეა აღმოჩენილი მეტალურგიული ქურის
საქშენი მილი (მეტალურგიული წარმოების უტ-
ყუარი საბუთი)⁶². ამ აღმოჩენასთან დაკავშირე-
ბით თ. მიქელაძე აღნიშნავს: სრულიად აშკარაა,
რომ კოლხური კერამიკა და კოლხური ბრინჯაო

ერთი არქეოლოგიური კულტურის ორი შემად-
გენელი ნაწილია და ეს მოწმდება არა მარტო
მათი გავრცელების არეების თანხვედრით, არა-
მედ ქრონოლოგიური შესაბამისობითაც. თ. მი-
ქელაძის ამ მსჯელობას საყვებთ უკერს მხარს
ნასაყდრევის მონაპოვარიც, სადაც კოლხური
ცულის ყალიბი ასევე ძე კ II კერამიკისთან ერ-
თადაა აღმოჩენილი. აქვე მინდა დავუმატო, რომ
თუ კი მინიატურულ ცულების და შუბისპირე-
ბის საკულტო-სარიტუალო დანიშნულებას გაეი-
ზიარებთ, მაშინ მათი აღმოჩენა კოლხური კულ-
ტურის სხვა კომპონენტების გვერდით ამ კულ-
ტურის მატარებელი საზოგადოების რელიგიურ-
იდეოლოგიური ერთიანობის მაჩვენებლადაც შე-
იძლება მივიჩნიოთ.

ასეთია ძირითადად ის მასალა, რომელიც ნა-
საყდრევის ბორცვის ჩრდილო-დასავლეთ ფერ-
დის შესწავლამ მოგვცა. მსჯელობა ძალიან შეზ-
ღულულ მასალაზეა დაფუძნებული, ბორცვის
შემდგომმა შესწავლამ შეიძლება ბევრი რამ შეც-
ვალოს, მაგრამ ის კი ცხადია, რომ ბორცვი წარ-
მოადგენს გვიანბრინჯაოს ხანის გორა-ნაშოსან-
ხარს, თავისი სახელოსნო წარმოებით და სა-
კულტო-სარიტუალო ფუნქციით — როგორც აკად.
ნ. ბერძენიშვილი შენიშნავს: იყო დრო, როცა სა-
ზოგადოებას საცხოვრისი და კულტი ერთი ჰქონ-
და. კულტი ადამიანისთვის იგივე პრაქტიკა იყო
და იქვე სრულდებოდა, სადაც ადამიანი ბინად-
რობდა⁶³.

⁶¹ Б. А. Куптин. Дас. ნაშრომი, გვ. 177, 176.

⁶² ი. მიქელაძე. დას. ნაშრომი, გვ. 57.

⁶³ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის
საერთო გვ. VIII, გვ. 48.

ა. ბაზონა

ადრეანტიკური ხანის ოპროს საეურვები ვანის ნაქალაქარილას

ვანის ნაქალაქარზე გამოვლენილი ოქრო-მკვდლობის ძეგლები ძველი კოლხეთის კულტურისა და ისტორიის ბევრ მნიშვნელოვან მხარეს აშუქებენ. სხვა არქეოლოგიურ მონაპოვართან ერთად, ისინი ადასტურებენ კოლხეთის სახელმწიფოს განვითარების მაღალ დონეს ძვ. წ. I ათასწლეულის შუახანებში.

ვანის ნაქალაქარის ადრეანტიკური ხანის ოქროს ნივთები მრავალრიცხოვანებითა და ნაირსახეობით გამოირჩევა. მათი აღმოჩენის შემთხვევები, ჩვეულებრივ, წარჩინებულთა სამარხებშია აღმოჩენილი. ამდენად, ძველი კოლხეთის საზოგადოების მაღალი ფენის სამკაულთა რაგვარობის შესახებ ჩვენი წარმოდგენა ვანის ნაქალაქარის არქეოლოგიური გათხრების შემდეგ შესამჩნევად გაფართოვდა. ვანში აღმოჩენილი ძვ. წ. V—IV საუკუნეების ზოგიერთი ძეგლი კოლხური ოქრომკვდლობის დამახასიათებელი და განსასაზღვრელ ნიმუშებად გვესახება. ესენია: რომბულფორფიტებიანი დიადემები, საკიდების რამდენიმე სახეობა; ბოლოს, სასაფეთქლები და საყურეები, რომელთა განხილვას ამაჟამლ შევედგებით.

საყურეები ერთ-ერთი ფართოდ გავრცელებული სამკაულია. ჩვეულებრივ, თავსამკაულში ისინი მრავალრიცხოვანი ჭკუფებითაა წარმოდგენილი. საყურეები სამკაულთა იმ რიგს განეკუთვნება, რომელიც ყოფა-ცხოვრებაშიც ხშირად იხმარებოდა, განსხვავებით საპარადო და სარიტუალო ნივთებისაგან, ამიტომ ზოგიერთ შემთხვევაში შეიძლება კიდევ დიდხანს ტარების ნიშნები.

გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ყურების შემკობის ჩვეულება ძველი აღმოსავლეთიდან 6. განი III

მომდინარეობს¹. საერთოდ, ცნობილია, რომ სამკაულთა ტიპების შექმნასა და მათ ევოლუციაში ძველ აღმოსავლეთს დიდი როლი მიუძღვის. საყურეთა საინტერესო და მრავალფეროვანი ფორმებიც სწორედ ძველ აღმოსავლეთში ჩამოყალიბდა.

ანტიკური ხანაში საყურემ, სხვა სამკაულთან ერთად, თავისი განვითარების გზა განვლო. შემუშავდა გარკვეული ტიპები, რომლებიც საყოველთაოდ გავრცელდა. შეიქმნა თავისებური ხასიათის ძეგლებიც. საერთო კულტურული ვითარება, საერთო შოლა და გაბატონებული გემოვნება თავის დაღს ასვამდა საიუველირო ხელოვნების ამ სახეობასაც.

საყურეები და სასაფეთქლები ადრეანტიკური ხანის კოლხური თავსამკაულის ერთ-ერთი აუცილებელი ელემენტია. ადრეანტიკური ხანის საყურეთა სამკაულ მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი ნიმუშები ვანის ნაქალაქარიდან მომდინარეობს. ვანში აღმოჩენილი ძეგლების მიხედვით ადრეანტიკური ხანის კოლხეთში გავრცელებული ოქროს საყურეთა შემდეგი ჭკუფები გამოიყოფა: 1. სტივებიანი საყურეები; 2. ბურთულიანი საყურეები. აქ რამდენიმე სახეობაა გაერთიანებული: კვირულბურთულიანი, დაღარულბურთულიანი, დაცკარულბურთულიანი. ამ ჭკუფში შედის ბიპირამიდულსაყიდიანი საყურეც, რომელიც თავისი იერით, საერთო ელემენტებითა და აგებულებით პირიქითაა ზეგომართვლად საყურეებს უახლოვდება. 3. ნახევარმთვარისებური საყურეები. 4. ფიგურულსაყიდიანი საყურეები.

უმეტეს შემთხვევაში გაძნელებულია სამკაულების განსაზღვრა როგორც საყურეებიც ყურსა-

¹ E. Pottier. Inaues, DAGR, fasc. 25, Paris, 1898, გვ. 440—441.

კლებად. ისე სასაფეთქლებად². სიპარტივისათვის ჭკვიით ყველგან ვხმარობთ სახელწოდებას „საყურე“.

სხივებანი საყურეები

სხივებანი საყურეების აგებულების პრინციპი ასეთია: რგოლზე სხივისებურად დამაგრებული რამდენიმე ღერო, რომლებიც ცეარასგან შედგენილი პირამიდებით ან მტყენით ბოლოვდება.

სხივებანი საყურეები საკმაოდ ფართოდაა ვაკრცლებული როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში. გვხვდება ოქროს, ელექტრუმისა და ვერცხლის საყურეები.

საქართველოში ამ ტიპის საყურეთა აღმოჩენება უკვე კარგა ხანი მიიპრო მენციერთა ყურადღება (გ. ფილონოვი. ფ. ბაიერნი, პ. უეაროვა; ე. პრილივი, ბ. კუფტინი, ნ. ხოშტარია, ალ. ჭაპხიშვილი, რ. კინეალოვი, გ. გობეჯიშვილი, ა. აფუაძე, ა. კახიძე, თთ. ლორთქიფანიძე და სხვები).

სხივებანი საყურეები პირველად ცნობილი გახდა გ. ფილონოვის მიერ აღმოჩენილ ყაზბეგის განძსა და ფ. ბაიერნის მიერ ყაზბეგშივე გათხრილ სამარხიდან. ამის შემდეგ ჩვენ საკმაოდ მრავალრიცხოვანი მასალა დავაგროვეთ. სხივებანი საყურეების ნაწილი შემთხვევითაა ნაპოვნი (ბორი, სოხუმი, იკოთა). ზოგიერთი მომდინარეობს სამარხული კომპლექსებიდან (ვანი, ფიქვნარი, ბრილი, მოდინახე, ყაზბეგი, ბეშთაშენი) ან აღმოჩენილია განძთან ერთად (ჭითაწყალი, ფიქვნარი, მთისძირი, ყაზბეგი).

სხივებანი საყურეების შესანიშნავი ნიმუშები მოგვცა ვანის ნაქალაქარის გათხრებმა: 2 წყილი ოქროს საყურე აღმოჩნდა 1961 წელს სამარხ № 6-ში, ხოლო 3 წყილი საყურე — 1969 წელს სამარხ № 11-ში. ქვემოთ ეს საყურეები აღწერილია გარკვეული რიგით, მათი შემადგენელი ელემენტების სირთულიდან გამომდინარე.

1. საყურეები, ოქროსი, წყილი (სავ. № 3—69:391. იხ. № 10-975:54. სამარხი № 11, I მიცვალებულის თავის ქალსანი. სურ. 65—68).

ჩველზე სხივისებურად დამაგრებულია ექვსი ღერო, რომლებიც ცეარასგან შედგენილი პირამიდებთა და ფრინველის გამოსახულებებით

ბოლოვდება. საყურე რგოლი წრიულია, გახსნილი, ბოლოებში განხრეტული. წინაპირი გაბრტყელებულია. ღეროს დანარჩენი ნაწილი მრგვალ-განიკვეთიანია, მხოლოდ ხანგრძობთან გაფართოებული. წინაპირი უხვადაა ორნამენტირებული: შუა ნაწილში სიგრძე დარჩილულია ეიწრო ფირფიტა — სარტყელი, რომლის კიდევს დაკვენილი მავთულებია საზღვრავს, ხოლო მის ზედაპირზე ასევე დაკვენილი მავთულით შემოვლებული ბურთულებია დასმული. სულ 17 ბურთულაა. სარტყლის ორივე მხარეს ჩამწკრივებულია დაკვენილი მავთულისგან გამოყვანილი მარყუებები; თითოეულ რიგში 24 მარყუეია. სარტყელი ქვემოთ ერთ-ერთ განაპირა სხივის ებჯინება.

სარტყლის ზემოთ, რგოლზე დამაგრებულია ვარდულა. ჩანს ვარდულას თექვსმეტი ფურცელი, რომლებიც სათანადოდ გამოკრილი ფირფიტაზე დარჩილული დაკვენილი მავთულითაა გამოყვანილი. ზედა ნაწილში ვარდულას ორ-ისამ ფურცელი ფრინველის სხეულითაა დაფარული. ვარდულას შუაგულში დაკვენილი და სადა მავთულებსაგან შემდგარი წრეები მონაცვლეობს, აქედან სამი წრე დაკვენილი მავთულისგანაა გამოყვანილი, ორი წრე — სადა მავთულისგან. მცირე წრეში, რომელიც დაკვენილი მავთულისგანაა მიღებული, მოთავსებულია ბურთულა.

ვარდულას ზედა მხარეს და ნაწილობრივ რგოლზე დასმულია ფრინველის გამოსახულება. ფრინველს სადა, ოღნავ მოკაუჭებული ნისკარტი აქვს, სადა მავთულით გამოყვანილი მრგვალი თვალები. თავი ერთიანად დაფარულია ცეარათი. სადა მავთულითაა მოხაზული ფრთებიც, რომლებსაც ირგვლივ ცეარა შემოუყვება. მკვარდზე ორ რიგად მოთავსებულია ცეარასგან შემდგარი სამკუთხედები. ჩვეულებრივ, სამკუთხედი ექვსი ცეარასგანაა შედგენილი, მაგრამ ადგილი აქვს გარკვეულ გადახრებსაც: გვხვდება სამი ცეარასგან შემდგარი სამკუთხედიც ან საერთოდ უწყსარიგოდ დამაგრებული ცეარა. ფრინველის ყელზე სადა მავთულია შემოვლებული. ბოლოზე დამაგრებულია მრგვალი ყუნწი, რომელიც სადა და დაკვენილი მავთულებში შეერთებითაა მიღებული — განაპირა ორ დაკვენილ მავთულს შორის მოჭყეულია სადა მავთული. ერთ საყურეზე ყუნწი ისეა დასმული, რომ ჩანს ფრინველის კული — ცეარასგან გამოყვანილი სამკუთხედი. მეორეზე კი ყუნწთან ცეარას მხოლოდ ერთი რიგი შეიმჩნევა.

² ამავე მუთითებდა ვ. სპირნიოვი. იხ.: Я. И. Смирнов, Ахалгорийский клад, Тифлис, 1934, стр. 20.

სხივების მეორე მხარეს, ვიდრე გახერტილ ბოლომდე, საყურე რგოლი შემკულია დაკეპნილი და სადა მავთულების მონაცვლობით (4 დაკეპნილი და 3 სადა მავთულია) აქედან ორი, რომელი საზღვრავს ღეროს, გრძელდება ფრინველის გამოსახულებამდე; თუმცა სარტყლით და დაკეპულათი სრულიად დაფარულია (შეიძლება აქ მხედველობაში იყო მიღებული ღეროს გვერდხედი)?).

სხივები შედგენილია დაკეპნილი და სადა მავთულებისაგან, რომლებიც სივრძივია ერთმანეთთან მიმართული. თითოეული სხივი სწორკუთხაგანივცვეთიანია; დაკეპნილი მავთულები კუთხებშია მოთავსებული. სხივი ქვემოთ შედარებით მსხვილი დაკეპნილი მავთულითა შემოვლებული და ბოლოვდება ცეკასაგან შემდგარი პირამიდით. საყურეზე პირამიდების ოთხი რიგია. აქედან ერთი რიგი უშუალოდ სხივებთანა დაკავშირებული და შიგნითაა მოქცეული. დანარჩენი სამი მის ქვემოთ და გვერდებზეა განლაგებული. პირამიდა ოთხფერდაა; შედგენილია 25 ცეკასაგან; ვერძზე ცეკა ასეა განლაგებული: ოთხი, სამი, ორი, ერთი.

პირამიდები ერთმანეთთან გადაბმულია ერთ დამატებით ცეკრას საშუალებით, რომელიც ზოგჯერ უფრო მსხვილია პირამიდებში შემავალ ცეკრასთან შედარებით, განსაკუთრებით ქვედა რიგში. თითოეულ რიგში ექვსი პირამიდაა. დამატებით თითო პირამიდა მოთავსებულია კიდებზე იმეკარად, რომ უკანასკნელი ოთხივე რიგთანა დაკავშირებული. ამ განაპირა პირამიდებზე ნაწილობრივ სხივებზე ვხედავთ ფრინველის გამოსახულებას, რომელიც ზემოაღწერილის მსგავსია, მხოლოდ არ აქვს კელი და უფრო. ერთ-ერთი ფრინველის თვალი სადა მავთულით შემოვლებული ცეკრათია აღნიშნული. სხვა შემთხვევაში კი თვალი მხოლოდ სადა მავთულითა შემოხაზული.

ერთ საყურეზე რგოლის ქვედა ნაწილი და ორი სხივი გაღუნულია; ხოლო ერთ-ერთ ფრინველს ნისკარტი ჩაქულებილი აქვს.

სიგრძე — 76 მმ; 81 მმ. საყურე რგოლის უდრე — 44 მმ, 42,5 მმ. ვარდულას დმ — 11 მმ. სხივების უდიდესი გაშლა (პირამიდებიანად) — 46 მმ, წონა=33,5 გ და 33,5 გ³.

³ ამ საყურეა აღმოჩენის პირობების ვათაღისწინებ საშუალებას იძლევა ისინი სასაფრთხევად იქნას წარმოდგენილი. სამარხში მათთან ერთად აღმოჩნდა ჰერმულბურ

2. საყურეები (დაიდმის საკედები?), ოქროსი, წყვილი (სავ. № 3 — 61 : 662,37—38. ინვ. № 11—974 : 3. სამარხი № 6. სურ. 69—72).

რგოლზე სხივისებურად დამაგრებულია ექვსი ღერი, რომლებიც ცეკრასგან შედგენილი პირამიდებით ბოლოვდება.

საყურე რგოლი, მსგავსად № 1 საყურეებისა, წრიულია, გახსნილი, ბოლოებში გახერტილი. წინაპირზე ორივე მხარეს ჩამჭრივებულია დაკეპნილი მავთულისაგან გამოყვანილი მარყუევები; თითოეული რიგში 21—21 მარყუეა. შუა ნაწილში სივრძივ დარჩილია დაკეპნილი და სადა მავთულები — ორ სადა მავთული შორის მოქცეული დაკეპნილი მავთული. მარყუეის ბოლოები სადა მავთულის ქვეშაა მოთავსებული. თუმცა, რამდენიმე შემთხვევაში მარყუეის ერთი ბოლო პირდაპირ მავთულთანაა მიბჯენილი. ერთ-ერთ საყურეზე შეინიშნება, რომ სადა მავთული სამი ნაწილისაგანაა შედგენილი. რჩილუს ხაზი იკითხება.

ამ ორნამენტული სარტყლის ზემოთ საყურე რგოლზე დამაგრებულია ვარდულა. ის მსგავსია ზემოაღწერილისა, მხოლოდ ნულთმეტყურცილიანია. ვარდულას ზემო ნაწილში, ერთ საყურეზე პირდაპირ ფურცელზე, ხოლო მეორეზე — ორ ფურცელ შორის, დარჩილია სადა მავთული შედგენილი რგოლი. ერთ შემთხვევაში რგოლი და ვარდულა სხვადასხვა სიბრტყეზეა განლაგებული; მეორე შემთხვევაში — ერთ სიბრტყეზე. რგოლში გაყრილია ძეწკვი, რომელიც წარმოადგენს ორად მოკეცილი მარყუეების — „რგოლების“ რიგს. ორად მოკეცილი მარყუეი ერთიანი სადა მავთულისგანაა მიღებული: მავთული რეინისებურადაა მოხარისი (ბოლოები ერთმანეთთან მიმართულია და უმეტეს შემთხვევაში შეერთების ადგილი არ ჩანს) და გადაკეცილია შუაში. გადაკეცვა ხდება, საწყისი რგოლის გამოკლებით, რგოლში გატარების შემდეგ. ამ წესით მიღებული ძეწკვი რთული წუნლის შთაბეჭდილებას ტოვებს — ოთხივე მხრიდან იკითხება. ძეწკვის უკანასკნელი რგოლი შედარებით დიდი მოგნისა, რადგან საყურე რგოლში გასაყურადაა განკუთვნილი. ერთ საყურეზე 34

თულიანი საყურეებზე, რომლებიც in situ შედარებით შევნიშნა და ოდნავ დაზიანებულია. ვარყუეული დროის შემდეგ სამარხში ნივთების ჩაწოლის შედეგად სხივებთან საშუალების ასეთი მდგომარეობის დაკავება ვაფრთხილებს მათ სასაფრთხევად განსაზღვრას.

„არგოლია“ (ანუ ორადმოკეცილი მარყუტი), მეორეზე — 35.

ორნამენტული სარტყელი ქვემოთ ერთ-ერთ განაპირა სივს ებჯინება. საყურე რგოლი მეორე განაპირა სხივიდან ვერცე გახვრტილ ბოლოზე შეკვლია სიგრძივ დარჩილული დაკეპნილი და სავა მათულებს მონაცელებით (4 დაკეპნილი და 3 სავა მათულია). ორი განაპირა დაკეპნილი ზეთული ფრქველდება ვარდულად და ნაწილობრივ ვარდულას ქვეშ ექცევა⁴.

სხივები მსგავსად № 1 საყურებისა, შედგენილია დაკეპნილი და სავა მათულებისაგან; ქვევით შედარებით მსხვილი დაკეპნილი მათულითაა შემოვლებული და ბოლოვდება ცეარასაგან შეზღვარი პირამიდების რიგით. როგორც აღნიშნული იყო, პირამიდები ერთმანეთთან გადაბმულია თითო დამატებითი ცეარას საშუალებით. ერთ-ერთ საყურეზე გადაბმის ადგილი ორ შემთხვევაში გარღვეულია. სხივები საყურე რგოლთან უხეშადაა მიჩილული.

სიგრძე — 68,5 მმ; 68 მმ. საყურე რგოლის დიამ — 37 მმ. ვარდულას დიამ — 10 მმ. სხივების უღრღისი გამწა (პირამიდებიანად) — 37 მმ. ძეწყვის სიგრძე — 124 მმ, 123 მმ. წონა = 26,6 გ და 26,6 გ⁵.

3. საყურეები. ოქროსი, წყვილი (სავ. № 3 — 61: 662, 35—36. ინვ. № 11—974: 4. სამარხი № 6. სურ 76, 73), მსგავსი ზეზოალფერილისა, ზოლოდ უძეწყო და ხუთსხივიანი. განსხვავებაა აგრეთვე ზომებში და ცალკეულ შემადგენელ ელემენტთა რაოდენობაში: ორნამენტული სარტყელზე მარყუტების რიცხვი 17-ია. ვარდულები თორმეტფურცლიანია; ვარდულას შეზავული ასე-

⁴ საფიქრებელია, აქ მხედველობაში იყო მიღებული საყურე რგოლი ვერცხლი. დაკეპნილი მათული ქვევითან განიპყიერა მარყუტებს შორისა. რაც კიდევ უფრო აძლიერებს ორნამენტული სარტყელს მხატვრულ შთაბეჭდილებას. მისხლდალ ამისა, ოქრომწველი მინის აბრეკონობით, რა ნაწილისა სხივთა დაკეპნილი მათულის გამოყენებისას.

⁵ წ. ხომარაის ეს სამკელი განსაზღვრავს აქვს დიამეტრს სიკვდილად, ძეწყვის შეზავული დადგამაზე (H. B. Хоштария. Археологические раскопки в Ваги, Кавказской археологической комиссии, II, т. II, 1962, გვ. 71). ცნობილია აგრეთვე მათულები, როდესაც საყურეზე დადგამილია ძეწყვი უწყვეტად რაღს ასრულდება ნაზიციებოდა უფრო ნიკაზაზე (A. П. Манцевич. серия из станиц Крымск. II. Археологический сборник, вып. 2. Л. 1961, გვ. 157. A de: Castello Aliseda, RLV, 6. I, გვ. 100—101. ტომ. 27—28).

ვე დაკეპნილი და სავა მათულებისაგან შემდგარი წრეების მონაცელებას წარმოადგენს, ცენტრში ცეარათი, მხოლოდ აქ დაკეპნილი მათულის ორი წრეა.

საყურეების სხივები მკერდ დეფორმირებულია. ერთ-ერთი ვარდულას გვერდები მოკეცილია. ერთ საყურეზე ორნამენტული სარტყელი და თითო საყურე რგოლის ღერო შეკეთებულია — გარღვეული ადგილი ერთმანეთთან შეერთებულია (რჩილვა უხეშია).

სიგრძე — 56 მმ, 57 მმ. საყურე რგოლის დიამ — 29 მმ, 30 მმ. ვარდულას დიამ — 7 მმ. სხივების უღრღისი გამწა — 30 მმ. სავ. № 3 — 61 662,35-ის წონა = 12,1 გ. სავ. № 3 — 61: 662,36-ის წონა = 11,7 გ.

4. საყურეები, ოქროსი, წყვილი (სავ. № 3 — 69: 424. ინვ. № 10—975: 86. სამარხი № 11, II მიცელებულს თავის ქალასთან, სურ. 74, ზემოთ).

რგოლზე სხივისებურად დამაგრებულია ხუთი ღერო, რომლებიც ცეარათი შედგენილი მტევენებით ბოლოვდება.

საყურე რგოლი წრიულია, გახსნილი, ბოლოვებახვრტილი; მრგვალგანიკეეთიანი. ნახვრეტებთან ღერო ოდნავ გაფართოებულია. ერთ საყურეზე ბოლოები ერთმანეთზე გადადის; რგოლი დეფორმირებულია. მეორეზე ბოლოები ერთმანეთთანაა მისული.

თითოეული სხივი ოთხი დარგხილი მათულისაგანაა შემდგარი, მათულები ერთმანეთთან მოთავსებულია გრესხის ურთიერისწინააღმდეგო მიმართულებით და მიღებულია წნული. სხივი ბოლოვდება ოთხი შედარებით მსხვილი ბურთულასაგან შემდგარი მტევენით. თითოეულ ბურთულაზე კი ოთხი უფრო პატარა ზომის ბურთულასაგან შემდგარი მტევენია დამაგრებული. ბურთულების დასმავი უზუსტობანი შეიშინება.

ერთ საყურეს დაკარგული აქვს ორი მტევენი; მეორე საყურეზე სამ მტევენს აკლია თითო ცეარა.

საყურეებს ეტყობა ხმარების კვალი — ცეარა ზოგან გაეცეითლია — მოგლეუებულია.

სიგრძე — 46 მმ; 47 მმ. საყურე რგოლის დიამ — 25,5 მმ; 26 მმ. სხივების უღრღისი გამწა — 25,5 მმ; 27 მმ. წონა = 7,0 გ და 6,9 გ.

5. საყურეები, ოქროსი, წყვილი (სავ. № 3 — 69: 426. ინვ. № 10—975: 89. სამარხი № 11, III მიცელებულს თავის ქალასთან. სურ. 74, ქვე-

მთ). მსკავსი № 4 საყურეებისა, მხოლოდ ოთხ-სხივიანი.

ერთი საყურის რგოლს დეფორმირებულია და ბოლოვანი ერთმანეთზე გადაის.

საყურეებზე შეიმჩნევა ხნარების კვალი — ცვარა ოდნავ მოგლუვებულია. ერთი საყურის მტევენებს მოთეთრო ელფერი გადაკარავს (დანალექი?).

სიგრძე — 41 მმ, 45 მმ. საყურე რგოლის დმ — 22 მმ, 24 მმ. რგოლის ღეროს დმ — 1 მმ. სხივების უღიდესი გაშლა — 25 მმ. წონა = 4,0 გ და 4,1 გ.

დასავლეთ საქართველოში ზემოაღწერილი საყურეებისათვის საქმად მრავალი პარალელი მოიპოვება.

ოქროს სხივებიანი საყურის აღმოჩენა და-დასტურებულია სოფ. მთისძირში. ვანის ნიმუშების მსგავსად, ბოლოვებავრეტლო, ვარლუათი და ორანამენტული სარტყლი შემეკლ წრიულ რგოლზე სხივისებურად დამაგრებულია ექვისი ღერო, რომლებიც ცვარათი შედგენილი პირამიდებთ ბოლოვდება. ვანის საყურეებისგან განსხვავებით, აქ ვარლუას ფურცლები გამოყვანილია სადა მათულოთ, ამასთან, თითოეულ ფურცელზე დასმულია თითო ცვარა, ბოლო ცენტრში — რამდენიმე ცვარა. სარტყლზე ვანის საყურეების მსგავს მარჯულებს ვედავთ, მაგრამ სხვაგვარია შუა, სიგრძივი ზოლი, რომელიც სადა და დაეკნილი მათულებს მონაცელოობას წარმოადგენს. ვანის ძეგლებთან შედარებით, შეინიშნება ახალი ელემენტი — სხივებისა და რგოლის შეერთების ადგილას გარკვეული რიგით დასმული ცვარა.

სხივებიანი საყურეები ცნობილია ფიქვენარი-დან⁷. აქაც, ძირითადად, ვანის საყურეებისთვის დამახასიათებელი ელემენტებია — წრიული რგოლი, ოთხი ან ხუთი სხივი, ცვარათი შედგენილი მტევენები. განსხვავება შეინიშნება ცალკეულ დეტალთა დამუშავებაში. მაგალითად, „ვარლულა“ წარმოადგენს დეკარხიბი მათულებით გამოქვანილი სპირალს, ენტრში პატარა ბურთულოთ.

⁶ Н. В. Хостарна. Археологические исследования в Ваши и Ванском районе в 1952 г., Мш., ტ. II, თბ., 1959, გვ. 155, ტაბ. XI, I; XIV, I, 2.

⁷ ა. ანაბიძე. მასალები აღმოსავლეთ საქართველოს ანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები, მსკ., ტ. IV, თბ., 1965, გვ. 69, 89, 90. ინახება საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში, ინვ. № 30—57/1—3.

სოხუმში შემთხვევით აღმოჩენილი სხივებიანი ოქროს საყურე ახლოს დგას ვანის სადარგოლიან საყურეებთან⁸.

დასავლეთ საქართველოში სხივებიანი საყურეები გვხვდება აგრეთვე ბრილის სამაროვანზე (ონის რ.)⁹, მოდინახეს ციხის სამხრეთ ფერდობზე გამოვლენილი ადრეანტიკური ხანის სამარხში (სახჩერეს რ.)¹⁰.

ოქროს ერთი სხივებიანი საყურე მომდინარეობს ბორიდან¹¹. ამ საყურის რგოლზე წამოკმულია მათულოსაგან გამოქვანილი მარჯუევი (შემთხვევითი დეტალი?), რაც ანალოგიურ საყურეებზე არ შეგვხვედრია.

ვანის საყურეებისაგან განსხვავებული ჩანს ჰითაწყლის განძში აღმოჩენილი ვერცხლის ერთი საყურე. მის თაიისებურებას წარმოადგენს რგოლზე დამაგრებული ბრტყელი ფირფიტა, რომლდანაც „გამოსხივებულია“ ხუთი ღერო, დამოლოებული ცვარათი შედგენილი მტევენებით. ამავე განძის მეორე საყურეზე კი, ჩვეულებრივ, ხუთი ღეროა სხივისებურად რგოლთან დამაგრებული¹².

აღმოსავლეთ საქართველოში სხივებიანი საყურეების შესანიშნავი ნიმუში წარმოდგენილია ყაზბეგის განძიდან¹³. ეს საყურე თავისი შემეკულობის ელემენტებით ახლოს დგას ვანში აღმოჩენილ საყურეებთან.

⁸ საყურე ინახება სახელმწიფო ერმიტაჟის აღმოსავლეთის განყოფილებაში, ინვ. № Z-438.

⁹ გ. ანაბიძე. მშ. ა. არქეოლოგიური ძეგლები საქართველოში, თბ., 1962, ტაბ. XLVII.

¹⁰ ფ. ნ. ა. დ. ი. ა. ძე. სახჩერის რაიონში წარმოებულ გათხრების ანგარიში, სამეცნიერო სესია, შილდენის საქართველოში, 1968 წელს წარმოებულ საყურე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგებისადმი, მოკლე ანგარიშები, თბილისი, 1969, გვ. 22.

¹¹ З. М. Придики. Новые кавказские клады, МПР, вып. 34, Петроград, 1914, стр. 98—99. Р. Книжалоу. Золотая серьга из Борн (Грузин), СГЭ, VII, A., 1955, стр. 32—33.

¹² Б. А. Купчичи. Археологические раскопки в Триалети, I, Тб., 1941, стр. 45; Материалы к археологии Колхиды, т. II, Тб., 1950, გვ. 4—6. ტაბ. 1, 2. ინახება ზუგდიდის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში.

¹³ Г. Д. Филимонов. О доисторической культуре в Осетии. Приложение к XXXI тому Известий Общества Любителей Естественной, Антропологической и Этнографической, М., 1878, გვ. 31., F. Bayerl. Untersuchungen über die ältesten Gräber und Schatzfunde in Kaukasien Zeitschrift für Ethnologie, Berlin, 1885, VII, გვ. 343.

სხივებიანი საყურე ცნობილია სოფ. იკოთი-
დან (ქსნის ხეობა, ლენინგრის რაიონი)¹⁴.

ერთი ვერცხლის საყურე მომდინარეობს ბეშ-
თაშენის სამარონიდან (ქვაუთი № 17)¹⁵. აქაც
წრითი ბოლოებგახრტილ რგოლებზე, ქოთა-
წყლის საყურის მსგავსად. დამაგრებულია ბრტყე-
ლი ფირფიტა, რომლიდანაც გამოსხივებულია ხუ-
თი წრილი, მრგვალგანივკეთიანი, დაკბილული
ღერა (რგოლი ნაკლებია).

ამრიგად, ზემოთ აღწერილი ეანის საყურე-
ბისთვის დამახასიათებელია წრითლი მონუანი-
ლონის რგოლი¹⁶, რომელიც აუცილებლად გახს-
ნილია და ბოლოებგახრტილი, ნახვრეტებთან
ოდნავ შესკლებული. ადრეანტიკური ხანის სა-
ქართველოში ასეთი რგოლები არსებობენ რო-
გორც დამოუკიდებელი სამკაული და ისინი სასა-
ფოტლებად და მიხნული. ზოგიერთ შემთხვევაში
არ არის გამოჩენილი, რომ ისინი საკიდდაკარ-
გული სამკაულის ნაწილს წარმოადგენდნენ. ამ
შემთხვევაში ისინი სხივებიანი საყურეების ერთ-
ერთ შემადგენელ ელემენტად წარმოგვიდგება.

გახსნილი ბოლოებგახრტილი ოქროს, ვერ-
ცხლისა და ბრინჯაოს რგოლები ცნობილია ადრე-
ანტიკური ხანის სამარხებსა და ეპლურულ
ფუნდებიდან (ეანი¹⁷, დალაგამი¹⁸, ითხისი¹⁹,
ბრილი²⁰, თბილისი (დიდუბე)²¹, ზემო აეკალა²²,

წყნეთი²³, სამთავრო²⁴, კამარახევი²⁵, თეთრიწყა-
რო²⁶, შავსაღარა²⁷, ბეშთაშენი²⁸, ზემო გოს-
ტიბე²⁹). პროფ. ბ. კუფტინი გახსნილი რგოლები
გახვრტილი ბოლოებში ფრინველის თავის სქემა-
ტურ გადმოცემას ხელდას³⁰. საფორეგულია, ნახ-
ვრეტებში შესაკრავად გაყრილი იყო ძაფი, შეიძ-
ლება თმაც³¹.

ელონის რგოლები ხანაში გახსნილი ბოლოებგახ-
რტილი რგოლები გამკრალია. ამ დროისთვის
დამახასიათებელი ხდება გახსნილი ბოლოებგა-
ხვრეტრევი წრითლი რგოლები, რომლებიც, მარ-
თალია, იშვიათად, უკვე ადრეანტიკურ ხანაში
იჩნენ თავს (ითხისი³², თეთრიწყარო³³).

გახსნილი ბოლოებგახვრტილი რგოლები, სა-
ცილიანი ან საცილის ვარეშე, საქართველოს ვარეთ
კვებულა ანტიკურაქანას (მინგეჩაური)³⁴ და ჩრდი-
ლო კავკასიაში (ზემო რუთხა)³⁵, აღსანიშნავია,
რომ ასეთი რგოლები შემორჩენილია დაღესტნის
ეთნოგრაფიულ სინამდვილეშიც (ზოგჯერ რგო-
ლიდან გამოსხივებულია რამდენიმე შვერილი,
რაც სხივებიანი საყურის გამოძახილად მიგვაჩი-
ნია).

²² დ. ქო რ ი ძ ე. ერთი ქვაუთის სამარხული ინვენ-
ტარი ზემო აეკალდან. სსშ. ტ. 19, თბ., 1956, გვ. 215—
226.

²³ რ. რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი. კამარახევის სამარხიანი. შსკა.
ტ. 11, თბ., 1958, გვ. 50.

²⁴ ა. ბო ხ ა ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 37.

²⁵ რ. რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი. დასახ. ნაშრ. გვ. 21—22, სურ.
13.

²⁶ ა. ბო ხ ა ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 36, ტაბ. 5, 2.

²⁷ სოფ. შავსაღარასთან ახლოს (თეთრიწყაროს რაიონი)
1953 წელს შემოხვევით აღმოჩნდა 3 სამარხი.

²⁸ ბ. ა. კუფტინი. Арх. раскопки в Триплетти,
გვ. 42, სურ. 40, 4.

²⁹ ტ. ნუ ბ ი ნ ი შ ვ ი ლ ი. გოსტიბეს ხეობის არქეო-
ლოგიური ძეგლები. სსშ. ტ. XVI, თბ., 1950, გვ. 19—32.

³⁰ ბ. ა. კუფტინი. Материалы к археологии
Колхиды, ტ. II, გვ. 46.

³¹ მსგავსი შემთხვევები დასტურდება დაღესტნის ეთ-
ნოგრაფიულ სინამდვილეში.

³² ე. ვ ა გ რ შ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ. გვ. 59.

³³ ა. ბო ხ ა ძ ე. დასახ. ნაშრ. გვ. 31, 35.

³⁴ Г. М. Асланов, Т. И. Голубкина, Ш. Г. Садыгадзе. Каталог золотых и серебряных пред-
метов из археологического раскопок Азербайджана,
Баку, 1966, გვ. 11—14, ტაბ. 1, 2, 4, 5, 6, 8.

³⁵ Е. И. Крупнов. Древняя история Северо
Кавказа, М., 1960, 35/16—18.

¹⁴ იხილეთ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში.
¹⁵ Б. А. К у ф т и н. Археологические раскопки в
Триплетти. გვ. 45, სურ. 40; 2. მ. შ ვ ა ნ დ ე ლ ი. დ ა ე ლ ი ა
ნ ი ძ ე. თრიალეთის სამარხები. კატალოგი 1, თბ., 1968,
გვ. 124, № 384, ტაბ. 12. იხილეთ საქართველოს სახელმწი-
ფო მუზეუმში. იხ. № 169—64: 39.
¹⁶ იგივე თქმის სხვა ანალოგიური ძეგლების შესახებ.
გაიხილოს უნდა წარმოდგენილი ოქროს სხივებიანი სა-
ყურე მოდანახდან (სახვრეტის რაიონი), რომელსაც ოეალ-
ური რგოლი აქვს. ეფორობო, წრითლი რგოლი კარგად
ეთანხმება ღეროების სხივისებურად გამოს.
¹⁷ ნ. ხოტბარაია. ზეპური ცნობა. სამწესობარო, ეანის
არქეოლოგიური ექსპედიციის შივრ მოპოვებულ მასალებში
ჩვენთვის საინტერესო რგოლების მიყვება ქერქერობით
ვერ მოხარბდა.
¹⁸ Б. А. К у ф т и н. Материалы и археологии
Колхиды, ტ. II, გვ. 46. ტაბ. 14/3. 6. 9.
¹⁹ ი. ვ ა გ რ შ ი ძ ე. ელანისტური ხანის მასალები სა-
დაღესტანში. სსშ. ტ. 27-В, თბ., 1967, გვ. 59.
²⁰ გ. ვოგოშვილის ვაჭრები, იხ. ა. ბო ხ ა ძ ე.
ადრეანტიკური ხანის სამარხები თეთრიწყაროს მახლობლად.
შსკა. ტ. 11, თბ., 1963, გვ. 36—37.
²¹ Б. А. К у ф т и н. დასახ. ნაშრ., გვ. 46.

კავკასიის გარდა, გახსნილი ბოლოვებებზე-ტილი რგოლები ჩვენთვის ცნობილი არ არის. როგორც ჩანს, ეს რგოლები ძვ. წ. I სასწლეულ-ის შუა ხანებში კავკასიაში გავრცელებული სა-ყურთა დამახასიათებელ ნიშნად უნდა ჩითვა-ლოს, გარდა ამისა, ვითვალისწინებთ რა საქარ-თველოში ასეთი რგოლების, საკიდით თუ საყი-ლის გარეშე, აღმოჩენის ხშირ შემთხვევებს, და-საშვებად მიგვაჩნია ამ ტიპის რგოლების დამზა-დებებში საქართველოს გავლენა (საქართველოდან მათი გავრცელება თუ არა).

ვანის სხივებიანი საყურეების მეორე დამაზა-სითაველი ნიშანია რგოლის შემკობა ვარდულა-თი და ორნამენტული სარტყლით. ვარდულას ფურცლით გამოყვანილია შესაბამისად გამოქ-რილ ფორფიტაზე დაკვეცილი მათეულების დარ-ჩრეთით; შუაგული კი — დაკვეცილი და სადა მე-თულებით შედგენილი წრეების მონაცვლობით, დაკვეცილი ცვარებით. სარტყელი უხედაა შემკული ორნამენტული მათეულით და ცვარებით. კიდების გასწვრივ მათეულით გამოყვანილი მარჯუებია ჩამწკრივებული, შუაში — მათეულშემკვლეული ცვარა. № 11 სამარხში აღმოჩენილ სხივებიან სა-ყურეებზე ფრინველს მინიატურულ გამოსახულ-ებებსაც ვხედავთ.

საქართველოს გარეთ საიუველირო ხელო-ვნების ძეგლებში რგოლის შემკობის ეს პრინციპი უცნობია. მართალია, ვარდულათი შემკულ საყუ-რეებს ვხვდებით უფრო ადრეულ ხანაშიც (როდო-სტლი ქუთუთის საყურეები)³⁶, მაგრამ ეს უკანას-კნული, სრულიად სხვა ხასიათის ძეგლებია. ასევე განსხვავებულ ნიმუშებს წარმოადგენენ შემდგომი დროის — ძვ. წ. V ს-ის დასასრულისა და განსა-კუთრებით, ძვ. წ. IV—III სს. ბერძნული ვრ-დულიანი საყურეები³⁷. ამ უკანასკნელებთან კლ-ბური ვარდულიანი საყურეების შედარება (აქ მხედველობაში გვაქვს არა მხოლოდ სხივებიანი საყურეები) ამკლავებებს კოლხური ძეგლების ტი-პოლოგიურ და სტილისტურ თავისებურებებს.

³⁶ G. Beccati. *Oreficerie antiche*, Roma, 1955, ტაბ. XXXI, 178, 181 (ძვ. წ. VIII—VII სს.); ტაბ. XXXIII, 194—195; ტაბ. XXXIV, 198—199. R. A. Hig-gins. *Greek and Roman Jewellery*. London, 1962. სურ. 18, C; 19, B, E და სვ.

³⁷ G. Beccati. დასახ. ნაშრ. №№ 383, 385, 399, 401, 402. BMCJ, №№ 1666—1668; 1845—1846; 1855—1856 და სვ. B. Segall. *Museum Benaki, Katalog der Goldschmiedarbeiten*, Athens, 1938, №№ 37, 52—53.

ამასთან ვთვლით, რომ საყურე რგოლებ-ზე ვარდულას ელემენტი ადგილობრივ ნიდაგებ-უნდა წარმოშობილიყო.

ასანინიშანია, რომ ფრინველის გამოსახუ-ლებებიც, რომლებიც ვანის ერთ წყვილ საყუ-რეზეა მოცემული, გავრცელებული იყო საქარ-თველის ანტიკური ხანის ოქრომძებლობაში³⁸.

სხივებიანი საყურეების ერთ-ერთი დამაზა-სითაველი და ამავე დროს საყურეთა ამ ქვე-ფის განმსაზღვრელი ნიშანია რგოლებზე სხივისე-ბურად გაშლილი ღეროების უძრავად დამაკრე-ბა. საყურეებზე ღეროების — სხივების რიცხვი 4-დან 6-მდე მერყეობს. სხივები შედგენილია სადა, დაკვეცილი ან გრებილი მათეულებისაგან (უფრო ზუსტად, ოთხი გრებილი მათეულის შე-ერთებით მიღებულია სხივი, რომელიც წწლის შთაბეჭდილებას ტოვებს). ნიშანდობლივია ისიც, რომ სხივების გაშლა ვარდულაში კანონზომიერ-რებით ხდება — სხივები თითქმის ტოლფერად სამქუთხობის ჩარჩოებშია მოქცეული.

სხივები ბოლოვდება ცვარათი და მოზრდი-ლი ბურთულით შედგენილი მტევნებით ან მხოლოდ ცვარათი შედგენილი პირამიდებით.

ცვარათი შედგენილი მტევნები ხშირად გუხვდება საერთოდ ანტიკური ხანის სხვადასხვა სამკაულზე. მათ ღრმა ფესვები აქვთ გავრცე-ლი წინანტიკურ საიუველირო ხელოვნებაში³⁹. სა-ქართველოს ადრეანტიკური, ელინისტური და გვიანანტიკური ხანის ძეგლებშიც მათი მრავალი მაგალითი გვხვდება. ვანსაყურეთაგან ხშირად მტევნები სწორედ საყურეების დაბოლოებადაა წარმოდგენილი.

³⁸ საერთოდ. ფრინველთა გამოსახვას ძველ კოლხე-თი უკავშირებენ „დიდი დენის“ კლდის (Г. А. Лор-тиклипаиндэ, К истории древней Колхиды. Тб., 1970, გვ. 118). ზუსტად, წარჩინებულ კოლხი თავსაქაულში ამ ელემენტს შემთხვევით ხასიათს აქვინდა. ფრინველის გა-მოსახულებებს ძველთა კლდეების ბალზებზე (ახ. წ. II ს.), რომლებიც აერთიანებ თავსაქაულს უნდა წარმოადგენდეს (გ. ლ. მთათიძე. *კლდეების სამაროები*, თბ., 1957, გვ. 35, 168, ტაბ. 1, 2; 15, 2. შარ. დ. გ. Капакаძე, Изображение знаков власти на древнегрузинских монетах. КСИИМК. вып. 66, 1956, 83—84, 86).

³⁹ E. Coche de la Ferté. *Les bijoux antiques*, Paris, 1956, გვ. 45, ტაბ. V, 2. (დაახლოებით ძვ. წ. 1500 წ.). G. Beccati. დასახ. ნაშრ., ტაბ. LXX, № 290 a-b (ძვ. წ. X ს.), № 291 (ძვ. წ. IX ს.). R. A. Hig-gins. დასახ. ნაშრ., გვ. 88, ტაბ. 12, F (ძვ. წ. 1400—1100 სს.). იგივე სურ.: BMCJ, № 470. R. A. Higgins. დასახ. ნაშრ., გვ. 117, სურ. 19 (ძვ. წ. VII—VI სს.).

მაეთულის ანაბეჭდები შეიმჩნევა. ერთ საყურეზე 14 ფურცელი ჩანს (ერთი ან ორი ფურცელი დაფარულია ორნამენტული სარტყლით), მეორეზე — 15. ვარდლას შუაგული დაკეპნილი და სადა მათულებისაგან შემდგარი წრეების მონაცელობას წარმოადგენს; დაკეპნილი და სადა მათულებისგან შემდგარი ორ-ორი წრეა. დაკეპნილი მათულისგან შემდგარი მცირე წრეში მოთავსებულია ცეპრა.

ბურთულა ჰვირულია. შედგენილია ექვსი სარტყლისაგან. ღერძის გასწვრივ წაგრძელებულია. სარტყელთაგან ხუთი ერთნაირია. მიღებულია დაკეპნილი და სადა მათულების ერთნაერთთან მონაცელობით (სამი დაკეპნილი და ორი სადა მათულია). მეექვსე, პირიზონტალური და შუა წელზე შემოყოლებული სარტყელი, წარმოადგენს ვიწრო სადა ფირფიტას, რომლის კიდეები დაკეპნილი მათულითაა შემოსაზღვრული, ხოლო ზედაპირი ცეპრათი შედგენილი პირამიდებითაა შემუქლი. ერთ საყურეზე 15 პირამიდა, მეორეზე — 14. პირამიდა საფერდაა. ფერდზე ცეპრა ასეა განლაგებული: სამი, ორი, ერთი. ბურთულას ორივე მხარეს — ზემოთ და ქვემოთ დაკეპნილი და სადა მათულებისგან შემდგარი წრეები. დაკეპნილი მათულებით შედგენილ წრეებს შორის სადა მათულით შემდგარი წრეა მოქცეული. ამასთან, მცირე ზომის წრე შედარებით მსხვილი დაკეპნილი მათულისგანაა მიღებული.

ბურთულას მთელ სიგრძეზე გადადეს ღერძი, რომლის ბოლოები ბურთულას გარეთ გამოდის და, ერთი მხრივ, დაკეპნილია რგოლთან, ხოლო, მეორე მხრივ, ქვემოთ, ცეპრათი შედგენილ პირამიდებთან. ღერძი მიღებულია ფირფიტის წრიულად დაკეცვასა და მისი ბოლოების ერთნაერთთან პირჩლივის საშუალებით. (რჩილის ხაზზე დაკეპნილამ მკვიფრუანა სწორედ იმ დასკვნად, რომ ბურთულას შიგნით მოქცეული ღერძი და მის გარეთ გამოსული ცილინდრები ერთიანია). რჩილის ხაზი, განსაკუთრებით ერთ საყურეზე, ირიბად მიიმართება.

ღერძზე, ზედა ნაწილში, რგოლთან გადაბმის ადგილზე, დაკეპნილი მათულისგან შექრული წრეა. ასეთივე წრეა ქვემოთ, პირამიდებთანაც, მაგრამ აქ ღერძი წრეში გადის და უშუალოდ დაკეპნილია შიგნით მოქცეულ ერთ პირამიდასთან, რომელიც მხოლოდ ნაწილობრივ ჩანს.

ცეპრასგან შედგენილი პირამიდები ისეა ერთნაერთთან დალაგებული, რომ ერთიანი დაფანჯრუ-

ლი პირამიდის შთაბეჭდილება იქნება. სულ 6 პირამიდაა, აქედან ერთი შიგნითაა მოთავსებული. თითოეული პირამიდა შედგენილია 25 ცეპრასგან, ოთხფერდაა, ფერდზე ცეპრა განლაგებულია შემდგენიარად: ოთხი, სამი, ორი, ერთი.

საყურეები ოდნავ დეფორმირებულია: ერთ საყურეზე რგოლი დაქუცვნილია; მეორეზე — ვარდლას ცალი მხარე გადაეცილია.

სიგრძე — 66 მმ; 66 მმ. რგოლის უღ. დმ—30 მმ. ვარდლას დმ — 8 მმ. ბურთულას დმ (პირამიდებიანი სარტყელით) — 16 მმ. ღერძის დმ — 3 მმ. წონა — 12,1 გ და 12,5 გ.

2. საყურე, ოქროსი (საგ. № 3—69:291. ინგ. № 10—975:3. სამარხი № 9. სურ. 75).

საყურე რგოლზე უძრავადაა დამაგრებული ჰვირული ბურთულა, რომელიც ცეპრათი შედგენილი პირამიდებით ბოლოვდება.

საყურე რგოლი მსგავსია ზემოაღწერილისა. წინაპირზე რვა დაგრეხილი ღეროა სიგრძელ დაჩილული, რომლებიც ერთნაერთთან მოთავსებულია გრეხვის ურთიერთსაწინააღმდეგო მიმართულებით და წწელის ოთხი რიგია შექმნილი. ზედა ნაწილში დამაგრებულია ვარდულა. მისი ფურცლები სადა მათულებითაა დაფარული, რომელიც სათანადოდ გამოჭრილ ფირფიტაზეა დარჩილული. ფირფიტა დატვირთულია და ფურცლები, მათულის შიგნით, ოდნავ ამოზოტულია. ფირფიტის კიდეები კარგადაა ჩამოსწორებული. ვარდულა თორმეტურცლიანია, შუაგული სადა მათულით გამოყვანილი სპირალს წარმოადგენს; ცენტრში პატარა ბურთულაა დამაგრებული.

ჰვირული ბურთულა შემდგარია შვიდი სარტყლისაგან, რომელთაგან ექვსი შედგენილია დაგრეხილი და სადა მათულებით — ორი დაგრეხილ მათულს შორის მოქცეულია ერთი სადა მათული. ერთ სარტყელზე პატარა ნალექით — მათულის მცირე ფრაგმენტია შერჩენილი. მეშვიდე, პირიზონტალური და შუაწელზე შემოყოლებული სარტყელი, წარმოადგენს ვიწრო სადა ფირფიტას (ბოლოების შეერთების ადგილი კარგად ჩანს), რომლის კიდეები დაგრეხილი მათულითაა შემოსაზღვრული, ხოლო ზედაპირი შემქულია ცეპრათი შედგენილი პირამიდებით. თითოეული პირამიდა ხუთი ცეპრასაგანაა შედგენილი (ოთხი, ერთი), მაგრამ აქვამდე ზედა ნაწილი მოვლუვებულია (დიდხანს ხმარების ცეპრი) და ერთი ცეპრა უშეტეს შემთხვევაში აღარ იკითხება. თავდაპირველად სარტყელზე 32 პი-

რამიდა იქნებოდა დასველი. ბურთულას შემკრავი სარტყლები ჰორიზონტალურთან კუთხეს ქნის (ამიტომ ბურთულა ბიკონუსს ემსგავსება), ხოლო ბოლოებით ორივე მხარეს დაკეცილი მავთულით შედგენილ წრფეებთანაა მირჩილული. ორ ადვილას სარტყელი შედარებით მოკლეა და წრესთან ერთი ბოლოით მისული არ არის.

ბურთულას მთელ სიგრძეზე გასდევს ლერძი, რომლის ბოლოები ბურთულას ვარჯთ გამოდის და ერთი მხრივ, დაკავშირებულია რგოლთან, ხოლო მეორე მხრივ, ქვემოთ, ცვარათი შედგენილ პირამიდებთან. ლერძი მიღებულია ფირფიტის წრიულად მოკეცივსა და მისი ბოლოების ერთმანეთთან მიჩილივის საშუალებით. ლერძზე, საუბრე რგოლთან და პირამიდებთან გადამბის ადგილას, დაკეცილ მავთულებსგან შეკრული წრეებია შეპოვებული. ქვედა წრე დაფარულია პირამიდებით; ზედა წრესა და ლერძის ნაწილზე შევი ფირფიტა დანადრეა.

ცვარასავან შედგენილი პირამიდების გადაბმის შედეგად ერთიანი დაფარული პირამიდა იცვრება. სულ ხუთი პირამიდაა. თითოეული შედგენილია 13 ცვარასავან, ოთხფერდაა. ფერდზე ცვარა ასეა განლაგებული: სამი, ორი, ერთი. აღსანიშნავია, რომ შიდა მხრიდანაც ცვარა გამოსჭევივს. ცვარა ნაწილობრივ მოკვეთებულია.

საყურის რგოლი ოდნავ დეფორმირებულია. ჰორიზონტალურ სარტყელზე დაკარგულია: ერთი პირამიდა მთლიანად; მეორე პირამიდიდან — სამი ცვარა.

სიგრძე — 79 მმ. რგოლის უდ. დმ — 50 მმ. ვარდულის დმ — 11,5 მმ. ბურთულას დმ (პირამიდებთან სარტყლით) — 22 მმ. ლერძის დმ — 3 მმ. წონა = 11 გ.

ზემოაღწერილის ანალოგიური ოქროს საყურე აღმოჩენილია ითხვისში ძვ. წ. V ს-ით დათარიღებული სმარსხში⁴⁵.

ბ. დაღარუ ლ ბ უ რ თ უ ლ ი ა ნ ი ს ა ყ უ რ ე ე ბ.

1. საყურე, ოქროსი (სავ. № 3—62: 381. ინვ. № 11—974: 69. სამარხი № 8. სურ. 78). რგოლზე უძრავადაა დამკრებელი ბურთულა, რომელიც ცვარათი შედგენილი მტეწებით ბოლოვდება.

საყურე რგოლი ოვალურია, გახსნილი, ბოლოებგაბჯერტილი, სადა, მრგვალგანიკვეთიანი. ნახევრებთან ღერო ოდნავ გაფართოებულია.

⁴⁵ ენაბა მოკეცილია რ. აბრამიშვილი.

ბურთულა სფეროსებური მოყვანილობისაა, ლერძზე, სიმაღლეზე, ოდნავ წვარძელებული. შემკულია 12 ვერტიკალური ღარით და შუა წელზე დარჩილული ჰორიზონტალური სარტყლით, რომელიც მიღებულია ვიწრო ფირფიტისაგან. ნათლად ჩანს მისი ბოლოების შეერთება. სარტყელზე ცვარათი შედგენილი პირამიდებია დამკრებული. თითოეული პირამიდა ხუთი ცვარასავანაა შემდგარი (ოთხი, ერთი). ბურთულა მიღებულია ორი, უკვე დაღარული, ნახევარსფეროს ერთმანეთთან მიჩილივის შედეგად, მსგავსად ტანდალარული სფეროსებური მიძიებისა. რამდენიმე შემთხვევაში ნახევარსფეროებზე ღარების მიმართულმა აცდენილია. რჩილის ხაზი არ ჩანს — მოქცეულია ჰორიზონტალური სარტყლის ქვეშ.

ბურთულა საყურე რგოლსა და ცვარათი შედგენილ მიღევანს ცილინდრებით უკავშირდება, რომლებიც მტეწულია ფირფიტის წრიულად მოკეცივის შედეგად. შემკულია ჰორიზონტალური ღარებით, ხოლო კიდებზე — დაკეცილი მავთულით.

საყურის დაბოლოება — მტეწანი მიღებულია ცვარათი შედგენილი 5 პირამიდისგან. თითოეული პირამიდაც ხუთი ცვარასავანაა შემდგარი.

სიგრძე — 52 მმ. ბურთულას დმ — 15 მმ. ცილინდრების სიგრძე — 5 მმ. წონა = 4,3 გ.

2. საყურე, ოქროსი (სავ. № 3—69: 431. ინვ. № 10—975: 96. სამარხი № 11, IV მიცეალეზის თავის ქალის ქვეშ. სურ. 79).

მსგავსია ზემოაღწერილისა. რგოლი ასევე ოვალურია, გახსნილი, ბოლოებგაბჯერტილი, მრგვალგანიკვეთიანი, სადა.

ბურთულა შემკულია ვერტიკალური ღარებით (12 ღარი); შუა წელზე ჰორიზონტალური სარტყელია დარჩილული, რომელზეც ცვარათი შედგენილი პირამიდებია (II პირამიდა) დამკრებული. ბურთულა მიღებულია ორი უკვე დაღარული ნახევარსფეროს ერთმანეთთან მიჩილივის საშუალებით (ნახევარსფეროებზე ღარების მიმართულმა აცდენილი არ არის). რჩილის ხაზი ჰორიზონტალური სარტყლის ქვეშაა მოქცეული, ზოგჯერ მისი გარჩევა მაინც ხერხდება.

ბურთულას ზემოთ და ქვემოთ დაბალი სადა ცილინდრებია, რომლებიც მიღებულია ფირფიტის წრიულად მოკეცივის შედეგად (ბოლოები ერთმანეთთანაა მიჩილილული, რჩილის ხაზი კარ-

გად იკითხება). ცილინდრებს კიდევებზე დაგრენილი მავთული შემოუყვება. ცილინდრებით ბურთულა დაკავშირებულია, ერთი მხრივ, რგოლთან, მეორე მხრივ, ცეარათი შედგენილ პირამიდებთან.

ზედა ცილინდრი საყურე რგოლთან დამაგრებულია ვიწრო ფიფიტის საშუალებით, რომელიც რგოლზეა ჩამოცემული და დარჩილული, ხოლო მისი ბოლოები ცილინდრის შიგნითაა მოქცეული. ამის გარკვევა ხერხდება საყურის დაზიანების გამო.

ქვედა ცილინდრი ბოლოვდება მტენით — ხუთ, შედარებით დიდი ზომის ბურთულაზე მოთავსებულია უფრო პატარა ბურთულებისგან შემდგარი პირამიდები.

საყურე ვატეხილია — ცალ-ცალკეა საყურე რგოლი, ცილინდრი და ბურთულა მტენიანად. რგოლი დეფორმირებულია, დაკარგულია პატარა ზომის ბურთულებისგან შემდგარი ერთი პირამიდა. ბურთულას პირამიდულ სარტყელზე ერთ-ერთ პირამიდას აკლია ერთი ცეარა.

საყურეს ეტეხება ზნარების კვალი; ბურთულას სარტყელზე ცეარა ზოგან ვაცეითლია — მოგლეკებულია.

სიგრძე — 50 მმ. ბურთულას დმ (პირამიდებიანი სარტყლით) — 16 მმ. ცილინდრის დმ — 4 მმ. რგოლის დეროს დმ — 1,5 მმ. წონა = 5 გ.

ანალოგიური ოქროს საყურეები მომდინარეობს ფიქვენარიდან⁴⁶. ბრინჯაოს დადრული ბურთულა (საყურის ფრაგმენტი?), მსგავსი ვანის საყურეების დადარული ბურთულებისა, აღმოჩენილია ბ. კუფტინის მიერ დაბლაგომის ერთ-ერთ ქვეერსამარში (სამარის № 25, DT* 503)⁴⁷. ბურთულა შემავალია ვერტიკალური ღარებით; შუაწელზე შემოუყვება სარტყელი, რომელზეც ცეარას იმიტაციაა ვხვდებით. ბურთულას ზემოთ და ქვემოთ დაბალი ცილინდრებია მოთავსებული. ქვედა ცილინდრი პატარა ზომის ბურთულებისგან შემდგარი მტენით ბოლოვდება.

ბ. კუფტინი ამ სამკაულს საზღვრავდა როგორც საყურედ, ისე ყელსაბამის საკიდად.

⁴⁶ ა. ვახიძე, აღმოსავლეთ შვეიცარიისპირეთის ანტიკური ძეგლები (ფიქვენარის ბერძნული სამაროვანი). ბათუმი, 1975, გვ. 60. ტაბ. XXI, I. საწყებაროდ, ატორისათვის უცნობია ვანის ნიმუშები და ფიქვენარის საყურეებს უშუალო ანალოგია მოიხსენიო აქ აქვს.

⁴⁷ Б. А. Куфтин. Материалы к археологии Колхиды, т. II, гл. 50, таб. XV, 14.

გ. და ცეარულ ბურთულიანი საყურე.

საყურე, ოქროსი (ინვ. № 9—52 : 1. შემთხვევით აღმოჩნდა 1952 წელს რადენ ახვლედიანის კარმიდამოში, შიშის ხენის დროს. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მიერ შესყიდულია ნინო რადენის ასულ ახვლედიანი-ინჭირველიანს. სურ. 80—81).

რგოლზე უძრავადაა დამაგრებული ბურთულა, რომელიც ცეარათი შედგენილი პირამიდებით ბოლოვდება.

საყურე რგოლი ოვალურია, გახსნილი, ბოლოვებახერტილი. დერო მრგვალგანივკეთიანია, ნახევრებთან გაფართოებული. წინაპირი გაბრტყელებულია, სადაც სიგრძე მავთულდება დარჩილული — სამი დაკეცილი მავთული მონაცელებს ორ სადა მავთულთან.

სარტყლის ზემოთ დამაგრებულია ვარდულა, რომლის ფურცლები სათანადოდ გამოქრილ ფირფიტაზე დარჩილული დაკეცილი მავთულითაა გამოყვანილი. ვარდულა ცხრაფურცლიანია. შუაფელში მოთავსებულია დაკეცილი და სადა მავთულბოძის შემდგარი წრეები, ცენტრში ცეარათი.

ბურთულა სფეროსებური მოყვანილობისაა. მიღებულია ორი ნახევარსფეროს ერთმანეთთან მიჩრილვის შედეგად. შუა წელზე დარჩილულია პირამიდულური სარტყელი. ნახევარსფეროთა რჩილვის ხაზი მის ქვეშაა მოქცეული. სარტყელზე დამაგრებულია ცეარათი შედგენილი პირამიდები (12 პირამიდა). ერთი ცეარა შემთხვევით ცალკეა დასმული. სარტყლის ორივე მხარეს მოთავსებულია ცეარათი შემდგარი სამკუთხედები ოთხ-ოთხ რივად. ცეარა ფაქიზადაა დასმული, მაგრამ მკირე ციომიღება მიანც შეიძინევა — ზოგჯერ ცეარა არათანაბრადაა განლაგებული, ან ორნავ ადენილია სამკუთხედის მოხაზულობას.

ბურთულა საყურე რგოლთან და ცეარათი შედგენილ პირამიდებთან დაკავშირებულია ცილინდრებით, რომლებიც ფირფიტის წრიულად მოკეციის შედეგადაა მიღებული. ცილინდრებს კიდებებზე, გადაბმის ადგოვას, დაკეცილი მავთული შემოუყვება.

ცვარასგან შედგენილი პირამიდები ისეა ერთპირობითად გადახვეული, რომ ერთიანი დაფა-ჩრული პირამიდა იკვრება⁴⁸.

სიგრძე — 40 მმ, ბურთულას დ — 12 მმ. წონა — 4 გ.

დაცვარულბურთულიანი ოქროს საყურეები ცნობილია აგრეთვე ყაზბეგიდან, რომელთა საყურე რგოლი განსხვავებით ვანის საყურესგან, წრიულია, სადაა და ბოლოები ვახუშტურები. გარდა ამისა, განსხვავებაა ზომებსა და პროპორციებში⁴⁹.

ბ. ბ. პირამიდულსაკიდიანი საყურე

საყურე, ოქროსი (საე. №3—61:662,30. ინე. №11—974:6. სამარხი №6. სურ. 82).

რგოლზე უძრავადაა დამაგრებული ბიპირამიდული საკიდი, რომელიც ცვარათი შედგენილი პირამიდებით ბოლოვდება.

საყურე რგოლი ოვალურია, განსწილი, ბოლოებზეაჩერებული. ბოლოებთან ღერო გაფართოებულია, ღეროს ნაწილი მრგვალგანიკვეთიანია; წინაპირი გაბრტყელებულია, შემკულია დაკეპნილი და სადა მათულებს მონაკლებობით შემდგარი სარტყლით (სამი დაკეპნილი და ორი სადა მათულია). ორნამენტული სარტყლის ზემოთ ჯარდულაა დამაგრებული. ვარდულა რაფურტულიანია. ფურტლებს სათანადოდ გამოკრილ ფირფიტაზე დაკეპნილი მათულითაა გამოყვანილი. მათუთა თხელია, უკანა მხარეს სათლად ჩანს ვივთლის ანაბეჭდები, ხლო რამდენიმე შემთხვევაში ფირფიტა ფურტლებს შიგინი ჩახეულია. ვარდულას შუაგული წარმოადგენს დაკეპნილი და სადა მათულებისგან შემდგარი წრეების მონაკლებობას; ორი სწვ დაკეპნილი მათულისგანაა შედგენილი, ერთი — სადა მათულისგან. ცენტრში ცვარაა მოთავსებული.

საკიდის ბიპირამიდულ განსაზღვრა პირობითია. ის შედგენილია დაკეპნილი მათულების სარტყლებისგან; თითოეულზე ორ-ორი დაკეპნილი მათულია. პირიზონტალური სარტყელი შედარებით განიერია — აქ ორ დაკეპნილ მათულს

შორის სადა მათულია მოქცეული; მის კუთხეებში ცვარასგან შედგენილი პირამიდებია დამაგრებული. თითოეული პირამიდა ოთხფერდაა; შემდგარია 13 ცვარასგან. ცვარა ასეა განლაგებული: სამი, ორი, ერთი.

სარტყლებს შორის შიდა ადგილი სადა ფირფიტებითაა შევსებული. ერთად კუთხე სარტყლებთან ფირფიტით ზუსტად არ არის გამოყვანილი. აღინიშნება აგრეთვე ფირფიტის დაკეპნების (შემდგომი შეკეთების?) შემთხვევა. ბიპირამიდის ვარდ ფურტები ლიაა.

ბიპირამიდა საყურე რგოლთან და ცვარათი შედგენილ პირამიდებთან — საყურეს დაბოლოებასთან — დაკავშირებულია ცილინდრებით, რომლის კიდეებზე, გადაბმის ადგილას, დაკეპნილი მათულია შემოვლებული. საყურე ბოლოვდება ერთიანი დაფაჩრული პირამიდით, რომელიც ცვარასგან შედგენილი პირამიდების შეერთების შედეგადაა მიღებული.

სიგრძე — 58 მმ. რგოლის უღ. დ — 31 მმ, ვარდულას დ — 7 მმ. წონა = 6,5 გ.

საყურეა განსწილი რგოლს უკავშირდება ოქროს საკეპლის ერთი ფრაგმენტი, რომელიც აფხაზეთის სახელმწიფო მუზეუმში ინახება (ინე. № АВМ — 48/91). სამწუხაროდ, მუზეუმის საინვენტარო დათარიღი აღნიშნული არ არის მისი აღმოჩენის ადგილი. ვფიქრობთ, ეს ის ნივთია, რომელიც ბ. კუფტინმა აღმოაჩინა ეშერის რაიონში ე. წ. ვერეშაგინის ბორცვის აღმოსავლეთ ფერზე⁵⁰.

ვიწრო ფირფიტისგან შეკრულ რგოლზე დამაგრებულია ცვარათი შედგენილი პირამიდები (18 პირამიდა), თითოეულ პირამიდაში ხუთი ცვარა (ოთხი, ერთი). ცვარას დასმავი ცთომილება მხოლოდ ერთ შემთხვევაში შეინიშნება — პირამიდა ხუთის ნაცვლად ექვსი ცვარასგანაა შემდგარი. რგოლის კიდეებს, ორივე მხარეს, დაკეპნილი მათული შემოუყვება.

რგოლის შიდა მხრიდან შემორჩენილია ფირფიტის ნაწევრები. ერთ ადგილას შესაძლებელია ხდება ორი ვერტიკალური ღარის გარჩევა.

⁴⁸ საყურე გამოკვეთა ნ. ხომარამ. თ. ნ. ვ. ხოშთარია. Археологические исследования в Ване и Ванском районе в 1952 году, т. 4. XIV, с. 30 შტარია. ანტიკურ ხანის არქეოლოგიური ძეგლები დასავლეთ საქართველოში. საქართველოს არქეოლოგია, თბ., 1959, ტ. 22/4.

⁴⁹ П. С. Уварова, Археология, МС, V, გვ. 17, №18 323—324. ტ. 1V.

⁵⁰ Б. А. Куптнн. Материалы и археологичн Ксхлиды, Т. 1, Тб., 1949, გვ. 18—19, სურ. 3, XIII, 4. ეს ნივთი ბ. კუფტინზე დაყრდნობით მიხსენიებულია აგრეთვე ი. ვორონოვის ნაშრომში: Ю. Н. Воронов. Археологическая карта Абхазии, Сухуми. 1969. გვ. 50. № 87, ტ. XLVII, № 28.

რგოლის სივანე — 2 მმ; დმ — 14 მმ.

რგოლი ზუსტ ანალოგიას პოულობს ბურთულიან საყურეთა სარტყელებთან და, საფეკრბელოა, სწორედ ამ ტიპის საყურის ნაწილს წარმოადგენს. თუმცა, ნივთის ძლიერი დაზიანების და ღარების ფრაგმენტულობა ამის მტკიცების საშუალებას არ იძლევა.

ბ. კუფერინის მიერ ეს ნივთი გააზრებულია სფეროსებრი მძივის სარტყლად და მოცემულია მისი რეკონსტრუქცია¹.

ამრგვად, ზემოაღწერილი საყურეების ერთ ჭკუფში გაერთიანება მოხდა მათი აგებულების მსგავსების მიხედვით — რგოლებზე უძრავად დამაგრებული ბურთულა, ცვარათი შედგენილი პირამიდებით თუ მტკეპნით დაბოლოებული.

მსგავსა აგრეთვე ცალკეული ელემენტები.

1. რგოლი, როგორც წესი, ოვალურია, გახსნილი და ბოლოებზეგაბრტეილი, ნახევრეტეპთან ღერო ოდნავ გაფართოებულია. დაღარებულბურთულიან საყურეზე ღერო სადაა. სხვა შემთხვევაში კი შემკულია კოლხური ოქრომკვედლობისთვის დამახასიათებელი ორნამენტული სარტყლით და ვარდულოთ.

2. საყურის საკილები — ბურთულები — მიუხედავად გარეგნული სხვადასხვაობისა (კვირული, დაღარული, დაცვარული), სფეროს მიზანულობას უნალოვდება (ერთი საყურე ბიპირამიდულსაკილიანია). საყურის შუაწელებზე შემოვლებული სარტყელი წარმოადგენს ვიწრო სადა ფირფიტას, შემკულია ცვარათი შედგენილი პირამიდებით. სარტყლის კიდეები დაკეპნილი მავთულითაა შემოსაზღვრული, გარდა დაღარებულბურთულიანი საყურეებისა, სადაც ერთგვარი ტენდენციაა შემკულობის გამარტკეპვისა.

3. ყველა შემთხვევაში ბურთულა (ან ბიპირამიდული საკილი) რგოლთან და საყურის დაბოლოებასთან — ცვარათი შედგენილი პირამიდებთან ან მტკეპანთან — დაკეპნილია ცილინდრების საშუალებით (კვირულბურთულიან საყურეებზე ცილინდრები წარმოდგენილია ბურთულას ღერძების მონაკვეთებით), რომლებიც მიღებულია ფირფიტის წრიულად მოკეპვის შედეგად. ცილინდრებს კიდეებზე ვადაბმის ადგილას, დაკეპნილი ან დაჯერული მავთულით შემოუსყვება, რითაც ოსტატურადაა დაფარული რჩილის ხაზი. ერთ საყურეზე ხედავთ ღარების რიგსაც (დაღარულბურთულიან საყურეზე № 8 სამარხიდან).

¹ B. A. KyფepиH. დასახ. ნაშრ. სურ. 3.

4. საყურეები ბოლოებზე ცვარათი შედგენილი პირამიდებით, რომლებიც ერთიანი დღეაწერილი პირამიდის შთაბეჭდილებას ტოვებს, ან მტკეპნი.

აღსანიშნავია, რომ საყურე რგოლის შემკობა ვარდულოთ და ორნამენტული სარტყლით მახასიათებელი ჩანს აღრანტიკური ხანის საქართველოში სხვა სახის საყურეებისთვისაც. გარდა ამისა, ფართოდ გავრცელებული იყო ცვარათი შედგენილი მტკეპნები ან პირამიდებიც (ამის შესახებ იხილეთ ზემოთ). მაგამ ამ შემთხვევაში არსებობს ყველა განხილული ელემენტთა ერთიანობა და მათი ურთიერთკავშირი, რაც განსაზღვრავს საყურეთა ამ ტიპს. ამის საფუძველზე ჩვენ შესაძლებლად მივიჩნით ბიპირამიდულსაკილიანი საყურეც ამ ჭკუფში გაკეპვითააგებინა.

ბურთულიანი საყურეების გაფრტყლება ჭერჭერობით ძირითადად დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიით შემოსაზღვრება. უდიდესი ნაწილი საყურეებისა ვანის ნაქალაქარიდან მომდინარეობს. აფხაზეთის სახელმწიფო მუზეუმში დატული რგოლის ბურთულიან საყურის სარტყლად განსაზღვრისას ერთგვარად გაფართოვდება ამ ტიპის საყურეების გავრცელების არე. ნიშანდობლივია, რომ ეს ნივთი მტკად ახლოს დავს (გარდა საერთო აგებულებისა, ასევე ტექნიკური და მხატვრული დამუშავებით) ვანში აღმოჩენილი ოქრის სხვა ნივთებთან, რაც მათ ერთ სახელოსნოდან (მისი სახელოსნოდან?) წარმოშობაზე უნდა ვითვითებდეს.

საქართველოს ფარგლებს გარეთ მსგავსი საყურეების აღმოჩენის ფაქტები ჩვენთვის უცნობია. საერთოდ, საყურეთა განხილული ჭკუფი ანტიკური ხანის საეპელოური ხელოვნების ძეგლების ფონზე თავისებური ჩანს². ამ სამკაულებზე ვხედავთ ზოგიერთ ელემენტს, მსგავსად სხივებთან საყურეებისა, რაც დამახასიათებელია აღრანტიკური საქართველოს ან მხოლოდ კავკასიის საეპელოური ხელოვნებისათვის (ბოლოებგახვერტილი რგოლები, შემკული ვარდულოთ და ორნამენტული სარტყლით). საყურეთა ამ ჭკუფს ადგილობრივ ნაწარმად მივიჩნევთ.

² მაგალითად. ბრინჯაოს კვირულბურთულიანი საკილები გავრცელებულია კლასიკური და ელინისტური ხანების სამხრეთში, მაკედონიასა და მცირე აზიაში. მაგამ ისინი სრულად განსხვავებულ ძველთა რიტუსს განეგუთნებათ. P. A. Mandry. Collection H. Stahalos. Strasbourg, 1953, სურ. 35; 3.6. ტაბ. XXVI, 169.

ბურთულიანი საყურეები გვხვდება როგორც ქალის, ისე მამაკაცის სამარხებში. საერთოდ, ცნობილია, რომ საყურე მამაკაცის სამკაულოა. აჩქელოლოგიური მასალების გარდა ამას მუთითუბან წერტილობითი წყაროებიც (ქსენოფონტე, არისტოტელე, სვიდას ლექსიკონი და სხვა)⁵⁴. ანტიკური ხანის სამარხებში ხშირადაა დადასტურებული, რომ ქალები ატარებდნენ ორ საყურეს, მამაკაცები — ერთს⁵⁵. ამის კარგ ილუსტრაციას იძლევა ვანში 1969 წელს გათხრილი № 9 და № 11 სამარხებიც. წარჩინებულ კოლხ ქალს სამარხში ჩატანებული ჰქონდა ჰვირულბურთულიანი წყვილი საყურე, წარჩინებულ კოლხ მემარს კი ამავე ტიპის ერთი საყურე. აღსანიშნავია, რომ № 11 სამარხში IV მიეკვლეულს აღმოაჩნდა ერთი დიდარულბურთულიანი საყურე. ჩონჩხი, თავის ქალის გარდა, არ გადარჩენილა. მიეკვლეულის სქესის განსაზღვრა იქნებ სწორედ ამ ერთი საყურის საშუალებით გახდეს შესაძლებელი.

ჩვენს ხელთ არსებული მონაცემების მიხედვით ბურთულიანი საყურეთა გავრცელება ძვ. წ. V საუკუნეში შემოიფარგლება. სამარხი № 11 დათარიღებულია ძვ. წ. V საუკუნის შუა ხანებით⁵⁶. სამარხი № 8 — ძვ. წ. V საუკუნის I ნახევრით⁵⁸. გამონაკლის წარმოადგენს კოლხი გომორის სამარხი (№ 9), რომელიც ფლიბე II მკედონელის (ძვ. წ. 359—336 წ.წ.) ოქროს სტატერით, შველკიანი კანთაროსით და სინაპურ ამფორაზე შემორჩენილი დამლით საქაობ ზუსტად დათარიღდა ძვ. წ. IV ს. მეორე ნახევრის დასაწყისით⁵⁷. მაგრამ ეს არ გამოირჩევა სამარხში ძვ.

წ. V საუკუნის საყურის არსებობას⁵⁸. როგორც საყურის აღწერის დროსაც აღინიშნა, ის აშკარად ამჟღავნებდა დიდიან ტარების კვალს: ჰვირული ბურთულას ჰორიზონტალურ სარტყელზე დასმული პირამიდის ზედა ნაწილი მოგლუვებულია — ზედა ცვარა უმეტეს შემთხვევაში აღარ იკითხება. ეს განსაკუთრებით თვალსაჩინოა საყურის უქანა მხარეს, ე. ი. იმ ავილაას, რითაც საყურე სხეულს თუ თავსაბურავს ეხებოდა. გარდა ამისა, დაკარგულია — ავარდნილია ერთი პირამიდა, აგრეთვე რამდენიმე ცვარა. საყურის დაბოლოებაზეც ცვარა ნაწილობრივ მოგლუვებულია.

ნახევარმთვარისებური საყურეები

ეს ჩვეუმი წარმოდგენილია მხოლოდ ერთი წყვილი საყურეთი, რომელიც აღმოჩნდა წარჩინებული კოლხი ქალის სამარხში 1961 წელს (სამარხი № 6).

ხშირად ამ ტიპის საყურეებს ნახევარმთვარისებურებს უწოდებენ⁵⁹. ჩვენც ამავე სახელწოდებას ეხმარობთ.

საყურეები, ოქროს, წყვილი (სავ. № 3—61 : 662,31—32. იხ. № 11—974 : 5. სურ. 83—84). განსწილი ბოლოებგახვერტილი ოვალური მოყვანილობის რგოლი ქვემოთ თანდათან ნახევარმთვარისებურ გამსხვილებულში გადადის.

რგოლის ნაწილი სადაა, მრგვალგანიცვეთიანი, ნახვრეტებთან გაფართოებული. წინაპირი გაბრტყელებულია და შემკულია ვარდულათი და ორამბნებული სარტყელით. ვარდულა შეიღფურცლიანია. ფურცლები სთიანადოდ გამოჭრილი ფირფიტაზე დარჩილული დაექნული მავთულითაა გამოყვანილი. ფირფიტა თხელია. უქანა მხარეს შემოწმუნება დაექნული მავთულის ანბებულები. განსხვავებით ზემოაღწერილი საყურებისგან, ფურცლები მეჩხარადაა განლაგებული. ვარდულას შეუაველი წარმოადგენს დაექნული

⁵⁴ ითხილის სამარხი, სადაც აღმოჩნდა ვანის ნიშნის მსგავსი ჰვირულბურთულიანი ოქროს საყურე, ძვ. წ. V საუკუნის განეკუთვნება. რ. აბრამიშვილი. ითხილის აჩქელოლოგიური ექსპედიციის შედეგების ანგარიში. სამსკირო სესია. მიძღვნილი 1962 წლის საველე არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგებისადმი, მოსწენებაში ანოტაციები, თბ. 1963, გვ. 96.

⁵⁵ კ. ჰალაჯის მიხედვით — Bauchige Halbmondform. K. Hadaczek, დასბ. ნაშრ., გვ. 21 და შდლ. რუსულ სამსკიროს რეტრატურაში გვხვდება — „серьги формы казачки“.

⁵⁶ E. Pottier, Inaures..., გვ. 441 და შდლ.

⁵⁷ ჩრდილო შავზღვისპირეთის მასალებზე დაყრდნობით ამის ვერაღება მოაქცეს: ჯერ კიდევ ტრალსკომო, კონდაკომა და ჩივანკა. Antiq. de la Russie merid., გვ. 57. იხვეუ სურათთა შუა დაწვრილსპირეთის ძვ. წ. IV—III სს. სამარხების მხედვით იხ. В. Г. Петренко. Культура племен правобережья Среднего Приднепровья в IV—III вв. до н. э. МИА, 96, გვ. 77.

⁵⁸ ით. ლორთქიფანიძე, რ. ფუთურძეძე, ვ. თორღორღეაძე, ა. ჰუციანი. აჩქელოლოგიური გათხრები ვანში 1969 წელს, ვანს I, გვ. 239.

⁵⁹ რ. ფუთურძეძე, ნ. ხოშტარია, ა. ჰუციანი. ვანის ნაქაქარის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილი 1961—1974 წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური თხიის შედეგები, ვნ I, გვ. 120.

⁶⁰ ით. ლორთქიფანიძე, რ. ფუთურძეძე, ვ. თორღორღეაძე, ა. ჰუციანი, დასბ. ნაშრ., გვ. 203.

ლი და სადა მავთულებით შედგენილი წრეების მონაცვლეობას (დაკეპნილი მავთულის ორი და სადა მავთულის ერთი წრეა), ცენტრში პატარა ბურთულაოი. ორნამენტული სარტყელი მიღებულია ოთხი გრებიანი მავთულისგან, რომლებიც ერთმანეთთან შოთავებულია გრების ურთიერთსაწინააღმდეგო მიმართულებით და ამგვარად წნულის ორი რიგია შექმნილი.

ნახევარმთვარისებური გამსხვილება მიღებულია სათანადოდ გამოტიფრული სადა ფირფიტების — ორი ნახევრის ერთმანეთთან მიჩილიყის შედეგად. რჩლევის ხაზი დაფარულია სადა მავთულებით. გვერდებზე ორივე მხარეს ვიწრო სადა ფირფიტებით გამოყვანილია ნახევარმთვარისებური გამოსახულებები. ამ ფირფიტების ზემოთ და ქვემოთ ცვარათი შედგენილი რომბებია განლაგებული: ზედა ნაწილში სამ-სამი რომბია, თითოეული ოთხი ცვარასგან შედგენილი; ხლო ქვემოთ — ხუთი ან ექვსი რომბია, თითოეული ცხრა ცვარასგან შემდგარი. ერთ რიგად განლაგებული ცვარა და ცვარათი გამოყვანილი სამკუთხედები (თითოეული სამკუთხედი სამი ცვარასგან შედგენილი) მოთავსებულია სადა მავთულთან ორივე მხარეს.

ნახევარმთვარისებური გამსხვილება ბოლოვდება კონუსებით, რომლებიც სადა მავთულის ხეივებს წარმოადგენს. ერთი მხრივ კონუსი დაკეპნიერებულია ორნამენტულ სარტყელთან; მეორე მხარეს — საყურე რგოლის გახვრეტულ ბოლოში გადაის.

სიგრძე — 37 მმ დ 39 მმ. ვარდულას დმ — 8 მმ. წონა = 6 გ და 6 გ.

ნახევარმთვარისებური ფორმის საყურეები ფართოდაა გავრცელებული ძველ აღმოსავლეთსა და ხმელთაშუაზღვისპირეთში⁶⁰. მისი ქრონოლოგიური საზღვრებიც საკმაოდ დიდია — ძვ. წ. VIII—IV სს.

კ. პაღაჩევი ამ ტიპის საყურეთა წარმოშობას იონიის უკავშირებდა⁶¹.

ნახევარმთვარისებური საყურეები ცნობილია ურარტუს პლაქა თეიშებიანიდან (ძვ. წ. VII ს.)⁶². ბ. პოტროვისის შესაძლებლად მიჩა-

ნია მათი ხმელთაშუაზღვისპირეთიდან მომდინარეობა⁶³.

ამ ტიპის საყურეებს ხშირად ეხვლებით ჩრდილო შავიზღვისპირეთსა (ტალაევის ყორღანი⁶⁴, დორტობა⁶⁵, ოლბია⁶⁶, ნიმფეა⁶⁷) და დნეპრისპირეთში⁶⁸.

ასანინშაგია, რომ ზოგჯერ სამარხში ერთ მიცვალეულთან დადასტურებულია რადღენიმე წყვილი საყურის ერთად აღმოჩენა (ნიმფის ერთ სამარხში იყო რვა ცალი; ოლბიაში — ექვსი ცალი). გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ამ შემთხვევაში ისინი თავსაბურავის ან დიადემის საყურეებია⁶⁹.

ვანში აღმოჩენილი ნახევარმთვარისებური საყურეები განსხვავდება ჩვენთვის ცნობილ ამ ტიპის სხვა საყურეებისგან. მართალია, ისინი იმეორებენ ასე ფართოდ გავრცელებულ საყურეთა ფორმას, მაგრამ ამავე დროს გარკვეულ თავისებურებებსაც აქვდავენებენ. საყურის ბოლოების გახვრეტა და ნახვრეტებთან დეროს ოღნე გამსხვილება, წინაპირის ვარდულათი და ორნამენტული სარტყელი შემოკლა უცნობია ამ ტიპის სხვა საყურეებისთვის, ხოლო მეტად დაძაბასათებელი ჩანს, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ადრეანტიკური ხანის საქართველოს საიუველირო ხელოვნებისთვის⁷⁰. სწორედ ამ ნიშნე-ნიხი ნაუკ АН. ССР в Государственного Эрмитажа, 1939—1949, Кармир-Блур, вып. 1, Ереван, 1950, გვ. 83; სურ. 53; მსოჯე, Искусство Урарту, Л., 1962, გვ. 87, სურ. 53; E. Coche de la Ferté, დასახ. ნაშ., გვ. 36, სურ. 4.

60 B. V. Piotrovski, Teichbaini, centre ouravien du VII-e siècle av. n. ère et ses rapports avec les autres pays du monde antique. კრებულები: Le rayonnement des civilisations grecque et romaine sur les cultures périphériques. Paris, 1965, გვ. 415, ტაბ. 97, 2.

61 OAK за 1892 г. გვ. 11, სურ. 6.

62 ССК, გვ. 59, სურ. 135.

63 OAK за 1909—1910 гг. გვ. 94, სურ. 116—117.

OAK за 1913—1915 гг. გვ. 41, სურ. 50.

64 OAK за 1877 г. ტაბ. III/33, K. Hadaczek. დასახ. ნაშ., გვ. 22, სურ. 41; Л. Ф. Силантьева, Некрополь Нимфея, МИА, 69, გვ. 74, სურ. 38/2. ССК, გვ. 35, ტაბ. 98.

65 Н. А. Омаяко. Античные импорт в Приднепровье и Побужье в VII—V ввекah до н. э. САИ, вып. Д1—27. М., 1956, გვ. 32, ტაბ. XXII, 5; XXV, 46.

66 Л. Ф. Силантьева. დასახ. ნაშრომი, გვ. 74.

67 საქართველოში ოქროს ნახევარმთვარისებური საყურეები, ასევე ვარდულათი და ორნამენტული სარტყელი შემკული, აღმოჩენილია შრომისტაბანში (ონის რაიონი) და ფიქვანის სამარხიდან.

⁶⁰ BMCJ, № 943—946. ტაბ. IX. A. de Ridder. Catalogue sommaire de bijoux antiques. Paris, 1924, ტაბ. VII, 270, 274; L. Poliak. დასახ. ნაშ., ტაბ. X და სჯე.

⁶¹ K. Hadaczek. დასახ. ნაშ., გვ. 21.

⁶² Б. В. Пиотровский. Результаты работ археологической экспедиции Института истории Акаде-

ბოთა დაახლოებული ვანის ნახევარმთვარისებური საყურეები ზემოთაწილულ სხივებიან და ბერტულიან საყურეებთან.

ვანის ნახევარმთვარისებური საყურეები შექმნილია უესო ფორმის გავლენით ადგილობრივ ნიადაგზე. ამიტომაც ამ სამკაულებზე კვლევა გამოყენებულია ადგილობრივ ადრეციენებული მხატვრული ხერხები, რომლებსაც ღრმა ტრადიცი აქვს.

ფიგურულხაილიანი საყურეები

ვანის ნაქალაქარზე 1961 წელს გათხრილ № 6 სამარხიდან მომდინარეობს კიდევ ერთი საინტერესო ძეგლი. ესაა ფიგურულსაკიდიანი საყურეები, ოქროსი, წყვილი (ს.ვ. №№ 3—61: 662,33—34. ინვ. № 11—974 : 2. სურ. 85—90).

რგოლზე შეკიდულია ოთხთვალა ბაქანზე მდგარი წყვილი მხედარი, ხოლო ბაქანზე ძეწყვებით— რკოსებრი საკიდები.

საყურე რგოლი ოვალურია, გახსნილი, ბოლოებგახერხებული. ნახერხებთან ბოლოები გაფართოებულია. ღეროს ნაწილი სადაა, მრგვალგანიკვეთიანი. წინაპირი და უკანა მხარე ქვედა ნახერხებზე შედგენილია ერთმანეთთან მიჩინული ორი ფირფიტისგან, რომლებიც ნახერხებისკენ თანდათანობით ეწირილებოდა. წინაპირი შემკულია ორამენტული სარტყლით— დაკეპნილი და სადა მავთულების მონაცვლეობით (ორი დაკეპნილი და სამი სადა მავთულია)?⁷¹ დაკეპნილი მავთული შემოსახურებულია აგრეთვე ქვედა ფირფიტა (რკოვრტა ჩანს, მხედველობაში იესო მიღებული სამკაულის გვერდებიც).

ორამენტული სარტყლის ზემოთ დამაგრებულია ვარდლა. მისი ფურცლები დაკეპნილი მავთულიანაა გამოყვანილი, რომლებიც სათანადოდ გამოკრილ ფირფიტაზეა დარჩილული. ფირფიტა თბილად; უკანა მხრიდან ნათლად ჩანს დაკეპნილი მავთულის ანამეკლები. ფირფიტა ჩამდენივე ადგილას დაზიანებულია— ჩახეულია. ვარდლა ათფურცლიანია. შუაგული წარმოადგენს დაკეპნილი და სადა მავთულებით შედგენი-

⁷¹ შესაძლებელია, სადა მავთულის მოხაზვებულობას ქნის დაკეპნილ მავთულებს შორის დეტოვირებული სადა მინდორი. ჩვეულებრივ, მირჩილასას ზედაპირი ოდნავ აიროლირებულია. მავთულის უკეთ ჩამაგრების მხრით. აღმათ, ასევე იყო დარჩილული დაკეპნილი მავთულები, რაც თავისთავად ხელს შეუწყობდა დაკეპნილ მავთულებს შორის დეტოვირებული სადა მინდორის სადა მავთულად წარმოსახვას.

ლი წრეების მონაცვლეობას (დაკეპნილი და სადა მავთულების ორ-ორი წრეა). დაკეპნილი მავთული შედგენილ მკითე წრეში ჩამაგრებულია ბურთულა. მავთულების ბოლოების შევარტება ნათლად ჩანს. ზოგჯერ ბოლოები ერთმანეთთან მისული არ არის.

მხედრების გამოსახულებები შორის ბაქანზე ვერტიკალურად დამაგრებულია მსხვილი სადა მავთული — ღერბი, რომელიც მარჯუთით ბოლოვდება. საყურე რგოლი გაყრილია მარჯუთუში და ამგვარად საკიდები რგოლზე დაკავშირებულია თვისუფლად — მოძრავად.

ცხენისა და ადამიანის სხეულები ფუყეა; მიღებულია გამოტვიფრული ნახევრების ერთმანეთთან მიჩილვის შედეგად. ადამიანის სხეულზე რჩილვის ხაზი გვერდებზე შეინიშნება; ე. ი. ცალ-ცალკეა გამოტვიფრული მხედრის ზურგი და წინა ნაწილი. ცხენის სხეულზე რჩილვის ხაზი ჩანს ზემოთ ზურგსა და ქვემოთ — მუცელზე, ე. ი. ცალ-ცალკე გამოტვიფრულია ცხენის მარცხენა და მარჯვენა ნაწილები.

ადამიანის სხეული სქემატურადაა წარმოდგენილი. თავი ერთიანად დეფარულია უწყსრივოდ მოხვეული ცვარათი (თმების ან ქუდის გამოსახვაც). ყურები დამზადებულია ფირფიტისაგან ცალკე და შემდგომში ამოჩილული. თვალები აღინიშნება თითო ცვარათი; ცვარას დამაგრების ადგილი ჩაღრმავებულია. ცხვირი და ყბები გამოტვიფრულია. ხელები და ადვირი მსხვილი სადა ერთიანი მავთულისგანაა გამოყვანილი, რომლის ერთი ბოლო ჩამაგრებულია მხედრის მხრებზე გვერდიდან გაყვებულ ნახერხებში, ხოლო მეორე ბოლო — ადვირის ბოლო — ცხენის ღრუნზე გაყვებულ ნახერხებში. მხედარს წელზე შემოკრული აქვს ქამარი, დამზადებული სადა ვიწრო ერთიანი ფირფიტისგან. მხედრის თეძოსთან, ერთზე — მარცხენა, მეორეზე — მარჯვნივ (აქ მხედველობაშია მიღებული სამკაულის აღქმა გარეშე თვალის მიერ), დამაგრებულია საისრე, ზემოთ მოკაუბებული, შუაწელზე სალით შემოკრული. ეს უკანასკნელი წარმოადგენს მხედრის ქამრის უსულო გავრძელებას. საისრე ცალკეა ფირფიტისგან გამოტვიფრული და შემდეგ დარჩილულია მხედრის თეძოზე. მხედრის ფეხებიც ცალკეა ფირფიტისგან გამოკრილ-გამოტვიფრული. რჩილია უხეშია.

ცხენის თვალები მრგვალია — დაკეპნილი მავთულისგან შეკრული წრე, შუაში ცვარათი.

ყურები ცალკეა დამზადებული და შემდეგ და-
ზავებულია ცხენის თავზე. ყურებს შორის დარ-
ჩილულია შეერილი — დაკეცილი მათულის ნაწ-
იკები, ხოლო თვალებს შორის — ცუარასგან შემ-
დგარი სამკუთხედი, ფუძით ზემოთ. სამკუთხედ-
ში 6 ცუარაა, რომელიც ასეა განლაგებული —
ერთი, ორი, სამი. ცხენის ნესტოები 2 ცირე ზო-
მის ჩარჩაველებით (წერტილებით) აღინიშნება,
ღიაში და საებუერები დაკეცილი მათულისთაა
გამოყვანილი.

ცხენის სხეული შემკულია ცუარათ: ზურგ-
ზე, რჩილის ზედა ზაზის დასაფარად დარჩი-
ლულ ეწირო ფირფიტაზე მოთავსებულია პირა-
მიდები (5 ან 6 პირამიდა), თითოეული ხუთხუ-
თი ცუარასგან შედგენილი. ფირფიტა ორგვე მზა-
რეს შემოსაზღვრულია სამკუთხედების თითო რი-
გით (ოთხ-ოთხი სამკუთხედი, თითოეული შემდ-
გარი ექვსი ცუარასგან. ერთგან სამკუთხედები
მოსლევს ცუარას მწკრივს და მათ გამოყვანაში
ზოგიერთი ცდომილება დაშვებული). ცხენის
სხეულის დანარჩენი ადგილი დაფარულია სამ-სა-
მი ცუარათი შედგენილი სამკუთხედებით. ცხენის
მკერდზე სამკუთხედები ოთხ რიგადაა განლაგე-
ბული, ხოლო თემოსა და გავაზე — სამ ან ოთხ
რიგად. ერთ საყურზე სამკუთხედების ნაცვლად
ცხენების გავაზე. მარჯვნივ და ჰარცხნივ (საისრეს
მსგავსად), სეასტიკას გამოსახულებაა სავაითი
გამოყვანილი.

ცხენის კელი და ფეხები მსხვილი სადა მათ-
ულისგანაა დამზადებული. სქემატურად. მათუ-
ლის არაღრმა ჩაჭრით აღინიშნება ტერფები.

ოთხთვალა ბაქანი წარმოადგენს დაკეცილი
მათულებით შემოსაზღვრულ ეწირო ფირფიტე-
ბისგან შედგენილ ჩარჩოს — კვადრატს, რომე-
ლიც შუაში, ცხენების გასწვრივ. ასეთივე ფირ-
ფიტით ორ ნაწილადაა გაყოფილი. ფირფიტა
ანუ ჩარჩოს გვერდი მათულის სახით ბოლოვდე-
ბა, სადაც ბორბალია წამოკმული. ბორბლის და-
სამაგრებლად მათული ჩაჭრილია და გაფართო-
ებული. ბორბალი წარმოადგენს მრგვალ ფირფი-
ტას, შუაში ნახვრეტით, რომელიც ეწირო ფირ-
ფიტისგან მიღებული რგოლისთაა შემოსაზღვრუ-
ლი. ბორბლის კიდზე დაკეცილი მათული
შემოუყვება. დაკეცილი მათულითაა აღნიშნუ-
ლი სოლებიც. თითოეულ ბორბალზე ექვსი სო-
ლია.

ჩარჩოს გვერდებზე ქვემოთ დარჩილულია
სადა მათულით გამოყვანილი ყუნწები. წინა და
7. ან III

უკანა გვერდებზე ხუთ-ხუთი ყუნწია, მარცხნივ
და მარჯვნივ — ოთხ-ოთხი ყუნწი; ე. ო. სულ 18
ყუნწი, რომლებზეც ძეწყვით შეკიდულია რკოსებ-
რი საკიდები.

ძეწყვი მსგავსია ზემოთაღწერილი სხივები-
ანი საყურების ძეწყვისა. თითოეული შედგება
ორი „რგოლისგან“ (ორად მოკეცილი მარჯუენისა-
გან).

რკოსებრი საკიდები ფუყეა. მიღებულია გა-
მოტეფრული ნახევრების ერთმანეთთან მირჩი-
ლის შედეგად. რჩილის ხაზი ნათლად ჩანს. საკი-
ლის თავზე დამაგრებულია სადა მათულისგან
შედგენილი ყუნწი, რომელშიც ძეწყვია გაყრილი.

სავ. № 3—61: 662, 33-ზე საყურე რგოლს მო-
ტეხილი აქვს სადა ლერა. მოვარდნილია ერთი
ბორბალი და ერთი საკიდი ძეწყვის ნაწვეტებით.

სავ. № 3—61: 662, 34-ზე მოვარდნილია ერ-
თი ბორბალი და ორი საკიდი ძეწყვის ნაწვეტე-
ბით. მეორე ბორბალი დაქარგულია; ბაქანზეც ერ-
თი გვერდის დაბოლოება წატეხილია — მათულის
სახით აღარ ბოლოვდება.

ბაქანის გვერდები დაფარობიებულია.

სიმაღლე — 80 მმ. საყურე რგოლის უდ.
ღმ — 33 მმ. ვარდულის ღმ — 9 მმ და 10 მმ.
ცხენის სიგრძე — 20 მმ. ბაქანის გვერდის სიგრძე
20 მმ. ბორბლის ღმ — 9 მმ. რკოსების საკიდის
სიმაღლე, ყუნწიანი — 13 მმ. წინა = 29,5 გ და
27,8 გ.

საყურები დამზადებულია სხვადასხვა ელ-
ფერის ოქროსგან. სავ. № 3—61: 662, 33 — ლია
ყუთილი ფერისაა, სავ. № 3—61: 662, 34-ს მო-
წითლო ელფერი გადაკარავს.

ფიგურულსაკიდიანი საყურები განსხვავ-
დება უწყე განხილული საყურეთა ტიპებისგან,
მაგრამ ზოგიერთი შემადგენელი ელემენტითა და
მსგავსი ტექნიკური ხერხების გამოყენებით მათ-
თან გარკვეულ ნიახლოვეს აშლანებენ. ამ სა-
ყურებზე კვლავ გვხვდება გახსნილი ბოლოებ-
ვახვერტილი რგოლი, შემკული ორნამენტული
სარტყლია და ვარდულის, რაც ერთ-ერთი გან-
მსაზღვრელი ნიშანია საქართველოს აღრანტი-
კური ხანის საყურების თავისებულებისა და
ადგილობრივობის ასახსნელად.

ვანის ფიგურულსაკიდიანი სამაული თავი-
სი რთული შედგენილობით და რამდენადმე გა-
მოსახულებათა შინაარსითაც მოგვაგონებს ახალ-

გორის სასაფეთქელებს⁷². ვანის სამკაულზე ცხე-
ნოსნობა წარმოდგენილი, ახალგორისაზე — ცხე-
ნები. მაგრამ აქ ბევრი საერთო ელემენტის და-
ბეჭენა ხერხდება. ძირითადად ერთიანობა მათი
ავეტულებს პრინციპი. ორივე შემთხვევაში მო-
ცემული ორნამენტული სარტყელი და ვარდუ-
ლა საყურე რგოლებზე, ცენების გამოსახულება,
რკოსებური საკიდები, უხვად გამოყენებული
ცვარა და სხვა. ორივე სამკაულზე გამოიყოფა,
თავისებური, „ბარბაროსული“ ნიშნები⁷³. ამასთან
ერთად, ჩამოთვლილი საერთო ელემენტების შე-
დარებისას კარგად ჩანს განსხვავებანა. ახალგო-
რის სასაფეთქე რგოლებზე დატულია ზოგადი
პრინციპები — ის გახსნილია, ბოლოებზეაგერტი-
ლი. შემულია ორნამენტული სარტყელია და
ვარდულოთ, დეტალები კი სახეშეცვლილია. ორ-
ნამენტული სარტყელი ფართობა და სხვაგვარი გა-
მოსახულებებით წარმოდგენილი; აშკარად განსხ-
ვავებულია ვარდულა — ის გამოიყოფაფრულია,
მაგრამ ვანური საყურეების მსგავსად, მისი ფურ-
ცლები მავთულით შემოსაზღვრული არ არის. აღ-
სანიშნავია აგრეთვე ვარდულას ფურცლების სიმ-
სიმრავლე გამოსახვა, რაც ვანის ძეგლებისთვის
საერთოდ არ არის დამახასიათებელი. განსხვა-
ებულა ახალგორის სასაფეთქე რგოლის მო-
ხაზულობა, ზომები და ა. შ.

ვანისა და ახალგორის გამოსახულებათა შე-
დარების დროს იგრძნობა მათი საერთო განწყო-
ბილების სხვადასხვაგვარობა. ვანის საყურეებზე
ფურცლების მოძრაობაში მეტი თავისუფლება შე-
ინიშნება. ხოლო ახალგორის სასაფეთქელების გა-
მოსახულებები პარადულობით და მოწმენტი-
რობით ხასიათდება. ახალგორული სასაფეთქე-
ლები სამართლიანადაა მიჩნეული ადგილობრივ ნა-
წარმად⁷⁴, მაგრამ ზოგ დეტალები ნათლად ჩანს

⁷² Я. И. Смирнов. *დასა. ნაშ.*, გვ. 23—29, ტბ. III/26.

⁷³ „ბარბაროსულ“ სამკაულადა განსაზღვრულ ახალ-
გორის სასაფეთქელებს რ. ვირშმანს მიერ. R. Ghirshman. *Iran*, გვ. 264.

⁷⁴ ი. ვაკეშვიძე, ადრეანტიკური ხანის ქართული
ოქროშველების ისტორიისათვის. საქართველოს სსრ მეც-
ნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა გან-
ყოფილების ასპირანტთა და ახალგაზრდა მეცნიერ მუშაკთა
XIII საკონფერენციო კონფერენცია. მოსკოვშია შემოკლე-
ბული ტექსტები, თბ. 1962, გვ. 24. ახალგორის ვანის
საერთო დამახასიათებელია და მისი მნიშვნელობის შეფასების-
ლოის თბ. აღ. ქავთაშვილი, ქართული მხატვრული ხე-
ლოვნობის ისტორიიდან (წერადა მეორე). საბჭოთა ხე-
ხელოვნები, 1956, № 6, გვ. 28.

აქემენიდური და საერთოდ. ძველალმოსავლური
ხელოვნების ვაეუნა (წყვილ-წყვილად მდგარი
ცხენების ფიგურები; მათი ნაკეთების დამუშავე-
ბა — ამობურტული ნუშისებური თვალები; სამ-
ხავეტურიანი კტილანები თუ შევირლები და
ა. შ.)⁷⁵. ვანის სამკაულზე ასეთი აშკარა ვაეუნა
არ შეიმჩნევა. პირიქით, ადამიანისა და ცხენის
გამოსახვის კარგად შეიცნობა კოლხური ოქრო-
შველებისა სხვა ძეგლებისთვისაც დამახასიათ-
ებელი სტილი. მავალითად, თვალების ვადროცემა
მავთულდამოვლებული ცეარათი; ფირფიტისგან
ცალკე დამზადებული ყურების დამაგრება; ადა-
მიანის თავის დამაგრვა უწყესიგოდ ვანებული
ცეარათი. სწორედ კოლხური ოქროშველობაში,
ეგრად, ვანის ძეგლებზე, ვხვდებით ცეარათი
შედგენილ მსგავს სახეებსაც, როგორც ფიგუ-
რულსაკილიან საყურეებზეა მოცემული.

ვანის და ახალგორის სამკაულები სხვადასხვა
სახელოსნოს (სხვადასხვა სკოლის) პროდუქტის
წარმოდგენენ. ვანის ფიგურულსაკილიანი საყურ-
რები ყველა დეტალით ორგანულადაა დაკავში-
რებული ვანზევე აღმოჩენილ სხვა ძეგლებთან,
მუხედვად იმისა, რომ ტიპოლოგიურად ჭარჭე-
რობით ერთადერთია.

ვანის საყურეების ანალოგიური საკიდები
აღმოჩნდა ქვემო ვოლგისპირეთში, ე. წ. საზონ-
კინ ბუგორის სამაროების ერთ-ერთ ყორანში,
რომელიც წარჩინებულ საერომატს უნდა ეკუთ-
ნოდეს⁷⁶. ამ სამკაულებს აქლია ყურსაკილი
რგოლი. სხვა დეტალები კი ისინი მეტად ახლოს
დგანენ ვანის საყურეებთან. საზონკინ ბუგორში
აღმოჩენილი სამარხის შემსწავლელთა მიერ გა-
მოთქმულია მოსაზრება, რომ ვანისა და საზონკინ
ბუგორის საყურეები დამზადებული უნდა იყოს
ერთ ცენტრში, ეგრად. იბერიის ერთ-ერთ
ბერძნულ კოლონიაში (?)⁷⁷. აქ ავტორებმა უხე-
ში შეცდომა დაუშვეს, მაგრამ ამ სამკაულთა
საერთო საწყისები უდავოა და ჩვენ დასაშვებად
ძიგვანია ქვემო ვოლგისპირეთში აღმოჩენილი

⁷⁵ გ. ტრაიციანის აზრით, ახალგორული სასაფეთქე-
ლების ცხენა გამოსახულებები სტილისტურად ახლოს დგას
აქემენიდური ხელოვნების ძეგლებთან. Г. А. Тирациян.
Некоторые черты материальной культуры Армении и
Закавказья V—IV в. до н. э., С. А. 1964, № 3, გვ. 71.

⁷⁶ И. П. Беркин-Засецкая, Л. Я. Моло-
вичкая. Богатое савроматское погребение в Астра-
ханской области, С. А. 1965, № 3, გვ. 147, 151—153.

⁷⁷ დასა. ნაშ., გვ. 153.

საყურეების საქართველოდან (ვანის სახელმწიფო-დან?) წარმოშობა.

ზემოთ განხილული ვანის ფიგურულსაკიდიანი სამკაულები თავისი ფორმით ადრეანტიკური ხანისთვის არ არის დამახასიათებელი.

ცნობილია, რომ რთული შედგენილობის ე. წ. ფიგურულსაკიდიანი საყურეები ფართოდაა გავრცელებული ელნისტურ ხანაში. ელნისტურ ხანის საყურეებზე ვხვდებით ცხოველთა თავების გამოსახულებებს, ფრინველებს (ვანსაყურეების შვირად ვგვსა და მტრებს), მამაკაცთა და ქალთა თავებს, სირენებს, ერთბაშებს, ნიკს, ჰანიმედს, ეტლში შემბმულ ცხენებს და ა. შ. ანტიკურმა მწერლობამ შემოგვინახა ამ საკიდების მიხედვით საყურეთა სხვადასხვა სახელწოდებაც კი (პოლუქსის ონომასტიკონი)⁷⁸.

საყურეთა ამ ტიპს ანტიკურ სამყაროში საფუძველი ეყრება წინააღმდეგ ელნისტურ ხანაში, ეგრძელ, კლასიკური ხანის დასასრულს. ფიგურულსაკიდიანი საყურეების შესანიშნავ ნიმუშებს წარმოადგენს ფეოდოსიის საყურეები. აგრეთვე ანალოგიური ძეგლები ჩრდილო შვიზღვისპირეთის სხვა ადგილებიდან, საბერძნეთიდან, მიკრე აზიიდან, კრეტადან და იტალიიდან⁷⁹.

ვანის ფიგურულსაკიდიანი საყურეებში გარკვეულად არეკლილია ახალი ნაყადები. ისინი ელნისტური ხანის საყურეთა ერთ-ერთ წინამორბედებად გვესახება. ამავე დროს აქ ახალ ტენდენციებთან (მოძრავსაკიდიანობა — დინამიურობა) შეერწყმულია ადრეანტიკური ხანისათვის დამახასიათებელი ტრადიციული ელემენტები (საყურე რგოლის გაფორმება).

⁷⁸ E. Coche de la Ferté. დასახ. ნაშრ., გვ. 63—64, ტაბ. 21; G. Becatti. დასახ. ნაშრ., ტაბ. CIV—CIX; R. A. Higgins. დასახ. ნაშრ., გვ. 165—168, ტაბ. 48 A—G; E. Pottier. დასახ. ნაშრ., გვ. 445. Pollux, V, 16, 97.

⁷⁹ М. И. Максимова. Миниатюрная группа из Феодосийских сергях, ТГЭ, т. II, Л—М., 1958, გვ. 62—66. A. Mantzevit. Ein Grabfund aus Chersonnes, 1932, გვ. 12, № 7 (ქრსონესი). ДБК, гв. XIX, №№ 4 და 5. ССК, ტაბ. 221—223. ОАК за 1865 г. ტაბ. II, № 3; ОАК за 1869 г. ტაბ. I, № 12, ითყე იხ.: ССК, ტაბ. 304 (ბოლნისა ბიზნისი). ВМСЦ, №№ 1655 (კრეტა), 1672 (კოლხა), 1953 (კრეტა). E. Fontenay. Les bijoux anciens et modernes. Paris, 1887, გვ. 112 (ტრუია).

ფიგურულსაკიდიანი საყურეებს № 6 სამარხის თარიღის დადგენისას ერთ-ერთი განმსაზღვრელი წინშეწოდება ენიჭება⁸⁰.

ამრიგად, ვანის ნაქალაქარზე აღმოჩენილ საყურეთა სტილისტურ-ტიპოლოგიური შედარება ამავე პერიოდის საიუველირო ხელოვნების ძეგლებთან შედრდებულ მითითებას:

სხივებიანი და ბურთულიანი საყურეთა ანალოგიები საქართველოს გარეთ არ გვხვდება და, საერთოდ, ისინი ანტიკური ხანის საიუველირო ხელოვნების ძეგლების ფონზე თავისებურად გამოიყურებიან. საყურეებისთვის დამახასიათებელი ელემენტები — წრთული ან ოვალური მოყვანილობის გახსნილი ბოლოებგანტრეტილი რგოლი, შემკული ვარდულათი და ორნამენტული სარტყელი, უცნობია სხვა ძეგლებისთვის. საყურეთა ამ ტიპებს ადგილობრივ აღმოცენებულ სამკაულებად მივიჩნევთ, როგორც ფორმის, ისე შემკულობის ხასიათის მიხედვით.

დასაშვებად მიგვაჩნია აგრეთვე, რომ ბურთულიანი საყურეებისგან განვითარდა ელნისტურ ხანაში საქართველოში გავრცელებული მოზარებურთულიანი საყურეები.

ვანში აღმოჩენილი ნახევარმთაბრისებური საყურეები იმეორებენ სამკაოდ კარგად ცნობილ საყურეთა ფორმას, მაგრამ ამავე დროს გარკვეულ თავისებურებებსაც აქვდავენებენ. ვანის საყურეები მიგვაჩნია უტხო ფორმის გავლენით ადგილობრივ ნიადაგზე შექმნილ ძეგლად. აქ კვლავ გამოყენებულია ადგილობრივ აღმოცენებული მხატვრული ხერხები.

ადრეანტიკური ხანის კოლხური ოქრომკვდილობისათვის დამახასიათებელ ელემენტებს ვხვდებით ფიგურულსაკიდიანი საყურეებზეც, რომლებიც ელნისტურ ხანაში ფართოდ გავრცელებულ

⁸⁰ ნ. ბოზარის სამარხული კომპლექსის წინასწარული შესწავლის შედეგად მოცემული აქვს სამარხის ზედათარიღი — ძვ. წ. VI—V სს. (Н. В. Коштарна. Археологические раскопки в Ване, Кавказский-азиатский музейный журнал, II გვ. 74). ამ მონაცემს უყრდნობის ი. ბერხინ-ზასეცკია და ლ. შლოვიცკია, რომლებიც საზოგადოებრივ მარხის დას. კრძალ. ამ სამარხიდან მოძღვრნარე ანალოგიურ საყურეებს ძვ. წ. V ს.ს ნახევრათ თარიღებენ (И. П. Берхин-Засецкая. დასახ. ნაშრ., გვ. 153). დღეს, სამარხული ინვენტარის დაწერილობით შესწავლის შედეგად გარკვეული სურველი არსებობს ვანის ნაქალაქარის № 6 სამარხის „გადასავარდნილობა“.

ფიგურულსაკიდრან საყურეთა წინამორბედებდა წარმოგვიღებდა.

ზემოვანხილული ძეგლების მიხედვით გამოიყოფა ადრეანტიკური ხანის კოლხური ოქრომკედლობის განმსაზღვრელი ნიშნები: მდგრადობა, მყარი ფორმები; შემკულობასა და სამკაულთა აგებულებაში გეომეტრიული სახეების გამოყენება (ვხვდებით წრე, ოვალი, სამკუთხედი, სფერო, პირამიდა, კონუსი, ცილინდრი); შემკულობათა ზოგერთი ხერხი — ცვარა; სადა, დაკეპნილი და გრეხილი ზეთული; წნული, ვარდულის ელემენტი; სამკაულთა თავისებური ფორმები — სხივებიანი და ბურთულიანი საყურეები.

ხშირ შემთხვევაში ვანის ნაქალაქარზე აღმოჩენილი ნიმუშები ამდინდებენ კოლხურ ოქრომკედლობას ახალი ფორმებით და შემკულობათა ახალი სახეებით. მაგალითად, ბურთულიანი საყურეებში რამდენიმე სახეობის გამოყოფა მხოლოდ ვანის მონაოქრების მიხედვით მოხერხდა. ხოლო სხივებიანი საყურეების ერთი ნაწილი, საქართველოში გავრცელებულ ანალოგიურ ძეგლებთან შედარებით, მდიდრულადაა გაფორმებული. აქ ვხვდებით ფრინველის მინიატურულ გამოსახულებებს, რომლებიც დამახასიათებელია კოლხური ოქრომკედლობისათვის, საყურეებზე კი პირველად ვხვდებით.

ოქროს საყურეები, ისე როგორც საერთოდ ვანის ნაქალაქარზე გამოვლენილი ადრეანტიკური ხანის ოქრომკედლობის ძეგლები, ხასიათდება მხატვრულ-სტილისტური და ტექნიკური ერთიანობით. საყურეები ექცევა კოლხური ოქრომკედლობის ერთ საერთო ნაკადში, თუმცა, ზოგ თავისებურ ნიშანს, უფრო ზუსტად, შედარებით მრავალსახოვან ნიშანს ატარებს.

5. მათიასვილი

ლითონის მუხრამი

ვანის ნაქალაქიდან მომდინარე ელინისტურ-რომანოვან არქეოლოგიურ ძეგლების ერთი, მცირე-რიცხოვანი ჯგუფი ბრინჯაოსა და ვერცხლის ჭურჭელს აერთიანებს. იგი ათიოდე შედარებით უკეთ დაცული და რამდენიმე ფრაგმენტული ნიმუშითაა წარმოდგენილი. ნიმუშების უმეტესობა სამარხებიდან მომდინარეობს. კერძოდ, ვანის ნაქალაქარის ზედა ტერასაზე გათხრილ სამარხებშია აღმოჩენილი ვერცხლისა და ბრინჯაოს ფილები, სიტულები და სხვა ჭურჭელი. კულტურულ ფენებში ამგვარი მასალა უმნიშვნელო რაოდენობით ჩნდება და, როგორც წესი, ან ძლიერაა დეფორმირებული (მგ. ნიმუშები საინვენტარო №№ 3—58/38, 3—58/309, 3—60/157), ან ცალკეული დეტალებითაა წარმოდგენილი. აღანიშნავია, რომ მხოლოდ დეკორატიული ნაწილებია გადარჩენილი ე. წ. მოზაიკურიატიკიან ტაძარში 1967 წ. აღმოჩენილი ბრინჯაოს მდიდრული ჭურჭლისაგან.

აღნიშნული მასალა, გარდა 1967 წ. აღმოჩენილი ჭურჭლის დეტალებისა, დღემდე საგანგებოდ შესწავლილი არ ყოფილა. სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებობს ცნობები მათი აღმოჩენის შესახებ¹.

წარმოდგენილი ნაშრომი ამ მასალის შესწავლას ისახავს მიზნად.

განსაზიარებული მასალა აერთიანებს სიტულებს, ფილებს, თასებსა და სხვა სახეობის და სარიტუალო ჭურჭელს.

სიტულები

სიტულა ბრინჯაოს ფურცლებით შეკერილი დიდი ზომის ყურიანი ჭურჭლის ზოგადი სახელ-

წოდებაა. ამგვარ ჭურჭელს ძირითადად სარიტუალო და საზეიმო დანიშნულება უნდა ჰქონოდა.

ვანში ელინისტური ხანის სამი სიტულაა აღმოჩენილი. ორი — ქალის (№ 2) სამარხში და ერთი 1975 წ. გათხრილ დარღვეულ (№ 13) სამარხში.

1. ქალის სამარხში აღმოჩენილი ერთი სიტულისაგან (საინვ. № 3—47—456, 457) ქუსლი, ყურები და პირკედლის ნაწილებია გადარჩენილი. აღნიშნული დეტალების მიხედვით, იგი ფუძით ზემოთ მიმართული წაკვეთილი კონუსის ფორმის მოძრავი ყურებიანი საშუალო ზომის ჭურჭელი უნდა იყოს (პირის დმ — 14 სმ, ძირი — 9 სმ), მას აქვს ტრაპეციისებური ჭრისლის მქონე დაბალი ქუსლი, ზემოთ შეუძინებლად გაფართოებული კორპუსი, შემსხვილებული, სამკუთხა ჭრისლის მქონე პირის კიდე და სწორკუთხა კაუქებიანი წყვილი ყური, რომელიც ჭურჭლის პირის კიდეზე დამაგრებული წყვილსაყურებიანი დეკორატიული დეტალების საშუალებითაა მიკავშირებული. ყურების სამაგრი დეტალები შექმნილია სხვადასხვა მხარეს გადახრილი მკვანის სტილიზებული ფოთლებით (სურ. 91).

ცალკეული დეტალები — პირის კიდე, ქუსლი, ყურები ჩამოსხმულია, ხოლო კედლები, როგორც პირის კიდეზე შემორჩენილი კედლის მცირე ნატეხის მიხედვით ირკვევა, ქედურია. შემკულია ამოღარული ორნამენტით. ორნამენტი — ორღარის შორის მოთავსებული „ოვ“-ების ფრიზი, რომელიც უშუალოდ პირის კიდედანაა დატანილი, მხოლოდ მცირე ნაწილზე შემორჩენილი, ნაწილობრივ იგი პატინისაგანაა შექმნილი (სურ. 95). ამჟამად ჭურჭელი პატინისაგან გაფშენილია. ბრინჯაო მოყვითალო ფერისაა.

განხილული დეტალებისა და შემკულობის მიხედვით, ბრინჯაოს ჭურჭლის აღნიშნული ნიმუ-

¹ ვანი, I, თბ., 1972, გვ. 31—33.

² საქართველოს არქეოლოგია, თბ., 1959, გვ. 232 და შემდგ.

ში ბერძნულ სამყაროში ფართოდ გავრცელებულ სიტულებს უკავშირდება.

ანალოგიური ტურქული აღმოჩენილია საბერძნეთში, ეგვიპტეში, მცირე აზიაში, თრაკიაში, სპარს. რუსეთში⁸.

ამგვარი ტურქლის საწარმოო ცენტრად მკვლევრები სანზრ. იტალიას. კერძოდ ტარენტუმს მიიჩნევენ. წარმოების დაწყების თარიღად ძვ. წ. V ს. ვარაუდობენ. სპეციალურ გამოკვლევებში მოცემული ბრინჯაოს სიტულების ქრონოლოგიური დოკუმენტაციის ცდაც. პერნისეს, რომელშიც აღმოჩენილი ტურქლის შესწავლის საფუძველზე, გამოყოფილი აქვს რამდენიმე ქრონოლოგიური ჯგუფი, კერძოდ, ძვ. წ. V—IV სს., ძვ. წ. III ს. და ძვ. წ. III—II სს. ჯგუფები⁹. ქრონოლოგიური განვითარების ანალოგიური სურათი აქვს მოცემული ლემბსაც. ძვ. წ. V—IV სს. სიტულების დამახასიათებელ თავისებურებად იგი მდიდრულ შემკულობას მიიჩნევს, ხოლო ძვ. წ. III ს. ნაწარმი, მისი აზრით, გამოირჩევა ფორმებისა და შემკულობის სისადავით¹⁰.

ფილოციტ ბულგარეთის ყორღანებში აღმოჩენილი სიტულების შესწავლის საფუძველზე ბრინჯაოს სიტულების წარმოების დაწყებას ძვ. წ. V ს. უკავშირებს, ხოლო ფართოდ გავრცელების ხანად ძვ. წ. IV—III სს. მიიჩნევს. ამასთანავე გვიანდელი ცალები მას ავეუსტეს ხანაძე მიიყავს¹¹.

ვანში აღმოჩენილი სიტულა შემკულობით, აგრეთვე პირის, ძირისა და ყურების მოყვანილობით, უახლოვდება პერნისეს მეორე ქრონოლოგიურ ჯგუფში გაერთიანებულ სიტულებს. მათგან განსაკუთრებულ სიახლოვეს ავლენს ბრუნვითი აღმოჩენილი სიტულასთან, რომელსაც მკვლევარი ამ ჯგუფის ყველაზე ადრეულ ნიმუშად მიიჩნევს, ე. ი. ძვ. წ. III ს. დასაწყისით ათარიღებს¹².

იმვე სიტულას ფილოვი, აგრეთვე, ძვ. წ. III ს. ათარიღებს, მაგრამ შედარებით გვიანდელ ვა-

⁸ A. M. Winifred. Lamb. Greek and Roman Bronzes, London, 1929, გვ. 210, E. Pernice, Hellenistische Kunst im Pompeia. Gefäße und Geräte aus Bronze, Berlin-Leipzig, 1925, გვ. 6—8.

⁹ E. Pernice, დასახ. ნაშრომი, გვ. 21—30.

¹⁰ A. M. Winifred. Lamb. დასახ. ნაშრომი, გვ. 187—212.

¹¹ B. Filow. Die Grabhügelnepol bei Duvyanely in Südbulgarien, Sofia, 1924, გვ. 220.

¹² E. Pernice, დასახ. ნაშრომი, სურ. 37.

რიანტად მიიჩნევს. ამგვარი დათარიღების საფუძველად მას გაბრტყელებული ყურები აქვს მინიშნებული¹³.

ვანის სიტულა. აღმოჩენის პირობების მიხედვით (აღმოჩნდა ადრეელისტური ხანის სა-მარხში)¹⁴, ძვ. წ. III ს. პირველი ნახევრით თარიღდება. აღწვდა პერნისეს მეორე გამოყოფილ პირველ ქრონოლოგიურ ჯგუფში ექვსეა და იტალიურ საწარმოო ცენტრს უკავშირდება.

2. ქალის საძარხიდან მომდინარე მეორე სიტულა (დაცულია საქართველოს სსრ. მუზეუმში სიანც. № 3—47—460) შედარებით უახლოვდა მოღწეული. გადარჩენილია პირი, ძირი და კორპუსის ნახევარზე მეტი.

იგი საშუალო ზომისაა (H—20 სმ, პირის დმ—12 სმ. ქუსლის დმ—14 სმ), აქვს თანაბრად მომრევალებული კორპუსი, სხმული ყურები; ირიბად დახრილი ფართო პირი და ქუსლი. დამზადებულია ბრინჯაოს ორფენიანი ფურცლებით. ქუსლის ზედა მხარე ორწილია, ნაწილები ერთმანეთთან მანქვლებითაა გადაკეტილი. გადაკეტილების ადგილზე, მხრებთან ყურებია დამაგრებული. ყურები შედგება სადა, მასიური ღეროსაგან და სწორკუთხა სამაგრი ფორფიტებისაგან. ფორფიტები მანქვლებითაა მიკეტილი ტურქულზე. ქუსლს გადმობრუნებული ჯამის ფორმა აქვს. ავი ერთ ფურცელშია დამზადებული, ქვემოდასაა ძეგდებული და ძალიან ფართოთაიანი მანქვლებითაა მიკეტილი. ტურქელი დაფარულია მწვანე ფერის შხამიანი პათინით (სურ. 93).

ვანხილული ტურქელი თანხლები მასალის, კერძოდ, ზემოთ წარმოდგენილი იტალიური სიტულის საფუძველზე, ძვ. წ. III ს. პირველი ნახევრით თარიღდება. იგი მოყვანილობითაა და დამზადების ტექნიკით წინაეილისტური ხანის კოლხურ სიტულებს ენათესავება¹⁵. ისიც ძვ. წ. VI—IV სს. ნიმუშების მსგავსად თარგზე გამოკრილი ფურცლებითაა შეყვრილი; აქვს ფართო, ვარით გადაშლილი პირი, მაღალი ქუსლი, სხმული ყურები. მაგრამ მათგან განსხვავებით დამზადებულია ორფენიანი ფურცლებით, აქვს სფერული და არა მხრებით განზღული კორპუსი. ყურები,

¹³ B. Filow, დასახ. ნაშრომი, სურ. 225.

¹⁴ საქართველოს არქეოლოგია, თბ., 1959, გვ. 238.

¹⁵ სიტულების შესახებ იხ. საქართველოს არქეოლოგია, თბ., 1959, გვ. 220. ლ. სახარაძე. ბრინჯაოს უძველესი მხატვრული ტურქული საქართველოში. სამკითხველოება, თბ., 1975, № 27, გვ. 4 და შეხედ.

რომლებზედაც გამჭრალია ცხოველის დაცვეტილი ყურების ფორმის შევრღობები, ჭურჭელზე მიკერებულია და არა ჩამოსხმული. აღნიშნული გარემოება ერთსა და იმავე დროს ქალის სამარხში აღმოჩენილი სიტულის კოლხური წარმოშობის მაჩვენებელიცაა და ამ ფორმის ქრონოლოგიური განვითარებისაც. ამდენად, განხილული ჭურჭელი კოლხური სიტულების შემდგომ განვითარებად უნდა იქნეს მიჩნეული.

3. მესამე სიტულა 1975 წ. გათხროლი № 13 სამარხიდან მომდინარეობს (დაცულია საქ. სახელმწიფო მუზეუმში საინვ. № 07.1.75/309). იგი მთლიანადაა მოღწეული, მხოლოდ გვერდები და პირი აქვს დეფორმირებული.

ჭურჭელი ზომორთულურებანიანია, ბრტყელ-ძირიანი, ფართობირიანი, სფერული მოყვანილობის — სიმაღლე და მაქსიმალური დიამეტრი ტონად აქვს (32 სმ). პირის დიამეტრი (18 სმ) ოდნავ აღემატება ძირისას (16 სმ-ია), პირი გამოყოფილი არაა კორპუსისაგან, იგი ჭურჭლის შემკვერული ფურცლების გადაკეცილია შექმნილი. სიტულა სარქველიანია (საინვ. № 0...1.75/309). სარქველია გადმობრუნებული შევეჯილიანი, ძირ-მომარგვალეული თეფშის ფორმა აქვს. შემკულია რელიეფური კონცენტრული ღეირებით. მასზე დაკერებულია ორფურცლოვანი ეფიფიტი შედგენილი სწორკუთხა სახელური (სურ. 92, 97).

ჭურჭელი დამზადებულია თარგზე გამოკრილი ოთხი არათანაბარი ზომის ერთმანეთზე გადაყარებული ფურცლით. ორ, ერთმანეთის მოპირდაპირე ნაყერზე, პირის კიდესთან ყურებია დამაგრებული. ყურები ჭურჭლის კედელზე მიდგმულ ყალიბშია ჩამოსხმული (შიდაპირზე შეჩერებულია ყალიბიდან გამოყოფილი ლითონის სფერული ამობურცულობა). მათი მისიური, ცხოველის დაცვეტილი ყურების ფორმის შევრღობებით შემკულია არათანაბარი ზომის ღეროები (ერთის დიამ — 2 სმ, მეორესი — 1,5 სმ) განსხვავებული მოყვანილობის სამაგრი ფირფიტებით ბოლოვდება — ზედა ფირფიტები სწორკუთხაა, ქვედა — ტრაპეციისებური და ქვედაანა.

განხილული ჭურჭელი კორპუსის მოყვანილობით საგრძნობლად განსხვავდება კოლხეთის ტერიტორიაზე დღემდე აღმოჩენილი სიტულებისაგან. მას, როგორც აღნიშნული იყო, უწყსლო და უპირ-ყლო სფერული მოყვანილობა აქვს, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მისი ადგილობრივი წარმომავლობა არავითარ ეჭვს არ იწვევს, ვინაიდან

მას აქვს კოლხური ნაწარმისათვის დამახასიათებელი ყურები, დამზადებულია ადგილობრივი ტრადიციული წესით — თარგზე გამოკრილი ფურცლებითა შეკერილი, ყურები ჭურჭელზეა ჩამოსხმული.

წარმოდგენილი სიტულა თანხლები მასალა ზოგადად ძვ. წ. III ს. თარიღდება¹¹. მაგრამ მისი შედარება ქალის სამარხში აღმოჩენილი სიტულასთან ამ თარიღის დაზუსტების საშუალებას იძლევა. ამ შემთხვევაში ყურადღებას იქცევს მისი გარემოება, რომ 1975 წ. აღმოჩენილი სიტულას შედარებით არქაული იყრი აქვს, რასაც მას ყურების მოყვანილობა და მათი ჭურჭელთან დაკავშირების წესი ანიჭებს. აღნიშნული გარემოება პირი რამდენადმე ადრეული ხანის, კერძოდ, ძვ. წ. III ს. დასაწყისით დათარიღების საფუძველს იძლევა.

ფიალები

ფიალა სარიტუალო ჭურჭლის ერთი საყოველთაოდ აღიარებული სახეობაა.

სახელწოდება, ძველი ბერძნული წყაროებიდან მომდინარეობს. იგი აღნიშნავს უწყურო, ფრიალა ჭურჭელს. ამ ფორმის არსებობა უძველესი დროიდან იკვარალებდა. მის პროტოტიპებად სირიიდან და ეგვიპტიდან მომდინარე ძვ. წ. IX—VII სს. ნიმუშებს მიიჩნევენ. ფიალების ფართოდ გავრცელების ხანად ძვ. წ. VI—IV სს. ითვლება. ამ დროს აღნიშნული ჭურჭელი მთელ ბერძნულსა და ირანულ სამეფოში დამკვიდრდა.

ირანულ სამყაროში ომფალოსიანი ფიალები ძვ. წ. IV ს. შემდგომ ხანაში სადა თასებმა შეცვალეს. ბერძნულ სამყაროში კი ამ ფორმამ ელინისტურ ხანაში შემოინახა თავი (იტალიაში მან ძვ. წ. I ს-მდე იარსება), მაგრამ ამ დროს ამგვარმა ჭურჭელმა, ისევე როგორც სხვა სახის ნაწარმმა, მხოლოდ დეკორატიული და რამდენადმე უტილიტარული ხასიათი მიიღო.

ფიალებში გამოპყოფენ ორ ძირითად ტიპს — ბერძნულსა და ირანულს. ირანული ფიალებისათვის დამახასიათებელ თავისებურებად ომფალოსიანი, დაბალი სფერული კორპუსი და ვართვალაშლილი ფართო პირია მიჩნეული. ბერძნული ფიალების განმასხვავებელ ნიშნად ითვლება ვერტიკალურად მიმართული სადა პირი.

¹¹ სამარხის თარიღის შესახებ იხ. აკროთო კოლმბო-ვი. ენაშ 1975 წ. წარმოებული გათხრების ანგარიში, ხელნაწერი, 1975 წ.

მოყვანილობის გარდა, გარკვეული თავისებურებები აღინიშნება შექულობაშიც. ირანული ფიალების შემკულობის ძირითადი და ერთადერთი ელემენტია ლოტოსის გამოსახულება — ყვავილებს, სოკებისა და ფოთლების ნაირნაირი კომბინაცია.

ბერძნულ ფიალებზე მცენარულ ორნამენტს დაკვეთვებარებულ ადგილ უჭირავს. უფრო ხშირია გეომეტრიული ორნამენტები, მითოლოგიური სიუჟეტები ან ფიგურული გამოსახულებები.

ფიალა ირანულ სამყაროში მზის ღვთაების საიტრალიო ქურქულადაა მიჩნეული, ამგვარ დაინიშნულებას უკავშირდება ლოტოსის გამოსახულების (ზის ღვთაების სიმბოლოს) დომინირება.

ფიალებს ძირითადად ძვირფასი ლითონებისაგან — ოქროსა და ვერცხლისაგან ამზადებდნენ, მაგრამ ცნობილია ბრინჯაოსა და თიხის ფიალებიც კი.

ვანში ელენისტური ხანის სამი ფიალა აღმოჩენილი.

პირველი ფიალა 1947 წ. გათხრილი ქალის სამარხიდან მომდინარეობს¹² (ინახება საქ. სახელმწიფო მუზეუმში. საიფ. № 14—57/12) ქურქული მცირე ზომისაა (ღმ. 12,5 სმ ჩ—4 სმ). დამზადებულია თეთრი ფერის ვერცხლის მთლიანი ფურცლისაგან. ძლიერაა დაზიანებული, შემორჩენილია ქურქული დახლოებები ნახევარი. გადმოჩენილი ნაწილის მიხედვით მას ფართო ვარჯთ გადაშლილი პირი და ძალიან დაბალი, მოზრგვალებული ომფალოსიანი ძირი აქვს (ნატეხზე მხოლოდ ომფალოსის კვალია შემორჩენილი), შემკულია ბედური რელიეფით.

რელიეფი მთლიანად ფრავს ქურქლის ძირს. იგი შედგენილია ცენტრალური ვარდულის, მის ირგვლივ განლაგებული ნუშისებური ბურცობებისა და ლოტოსის ყვავილებისაგან.

ცენტრალურ ვარდულს უჭირავს შემკული ადგილის ძირითადი ნაწილი მისი ფურცლები ომფალოსის ირგვლივაა განლაგებული (ომფალოსი, როგორც ჩანს, ფარდულის გულის დანიშნულებასაც ასრულებდა), ისე, რომ ჭრისებურად განლაგებულ წველი მოზრგვალებულთაიანი ფურცელს შორის სამი წაწვეტებულთაიანი ფურცელია მოთავსებული.

ვარდულის ფურცლების წვეროებს შორის ნუშის გულის ფორმის წვრილი ბურცობებია.

ბურცობებს შორის არეში, ვარდულის ფურცლების წვეროებთან ლოტოსის ნახევრად გაშლილი ყვავილებია დატანილი. (სურ. 99).

ლოტოსის ყვავილებზე და ცენტრალური ვარდული დაბალ რელიეფშია შესრულებული. რელიეფი გარედანაა ამოკედილი: ნუშის გულის ფორმის ბურცობები შიდა მხრიდანაა ჩაკედილი. ქურქლის ვარდულზე ნაწილზე 9 ბურცობი და ვარდულის 9 ფურცელია შემორჩენილი. როგორც ჩანს, ფიალა შემკული იყო ერთმანეთის საპირისპიროდ განლაგებული 18 ბურცობით.

განხილული ფიალა მოყვანილობითა და შემკულობით ირანულ ფიალებს ენათესავება. როგორც ცნობილია, ლოტოსის ყვავილები და ნუშის ფორმის ბურცობები მხოლოდ ირანული ხელოვნების დამახასიათებელ თავისებურებადაა მიჩნეული. მხოლოდ ირანულ ტრევეტიკაშია დამოწმებული გარეთ გადაშლილი პირიანი ფიალებიც¹³.

ამდენად, იგი შეიძლება ზოგადად ირანულ სამყაროს დაუკავშირდეს. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ზუსტი ანალოგი მას ირანული წარმოშობის ფიალებში არა ეძიება. ეს გარემოება ართულებს ფიალის წარმოშობისა და თარიღის დაზუსტებას.

ცენტრალური ვარდულის მოყვანილობით იგი რამდენადმე ენათესავება ძვ. წ. V ს. დათარიღებულ ფიალებს, კერძოდ სომხეთში აღმოჩენილ ვერცხლის ფიალას¹⁴ და ბერლინის მუზეუმის ბრინჯაოს ფიალას¹⁵. გარკვეული მსგავსება შეინიშნება აგრეთვე ფიალებს იმ ჯგუფთან, რომელსაც ამაღრი ლოტოსიანი ფიალების მეორე ჯგუფში აერთიანებს და ზოგადად აქემენიდური ხანით ათარიღებს¹⁶. მაგრამ ენიანად აერთიან არ იძლევა ამ ფიალების შიდაპროლოგოგურ კლასიფიკაციას და შესაბამისად გვიანაქემენიდური ხანის ფიალებისათვის დამახასიათებელ თავისებურებებს, განხილული ფიალის დათარიღება მხოლოდ აღმოჩენის პირობების საფუძველზე ხერხდება. იგი აღმოჩენილია ადრეელენისტური ხანის სამარხში. შესაბამისად ფიალა გვიანაქემენიდური ხანით უნდა დათარიღდეს.

¹² S. Stronsg. Greek Gold and Silver Plates. London, 1968, გვ. 5.
¹³ O. M. Dalton. Trespure of the Oxus. London, 1926.
¹⁴ H. Luschev. Die Plale. Berlin, 1936, სურ. 8, გვ. 48
¹⁵ A Survey of Persian Art. 1, გვ. 521.

2. მეორე ფილაც აღმოჩენილია 1947 წ., ქალის სამარხში, დატულია საქართველოს სახ. მუსეუმში საინფ. № 14—57/11. იგი თითქმის მთლიანადაა მოღწეული, მხოლოდ ძირზე აქვს პატარა ამონატეხები. ჭურჭლის საშუალო ზომისაა (ძირის დმ — 17 სმ, ს — 14 სმ).

დამზადებულია თეთრი ფერის ვერცხლის მთლიანი ფურცლისაგან. აქვს მომრგვალებული, ომფალისიანი ძირი და გარეთ დაშლილი მალაღლი პირი. ძირი შემეულია კედური რელიეფით.

ცენტრალურ ნაწილში, ომფალისის ირგვლივ, წრიულად ოთხი სწოველის გამოსახულებაა. გამოსახულებები ერთმანეთის საპირისპიროდ, წერისებურად არიან განლაგებულნი ისე, რომ შემქნილია წყვილები: ლომი — ტახი, ავაზა(?) — ირემი. ყველა სწოველის გამოსახულება მარცხენა პროფილშია, ამიტომ მოპირდაპირე გამოსახულებანი სპინანაღდღვოდ მხარეს არიან მიმართული.

სწოველების გადმოცემის საგანგებოდაა აღნიშნული გარეგნული დამახასიათებელი ნიშნები: კერძოდ, ტახის გამოსახულებაში ხაზგასმულია გრჯევი ბასრეშებიანი ღინჯი, ძლიერი კუნთები და ფეხის, მუცლისა და ყბების არემი, უხეში ბეჭევი, წვეტიანი ყურები. მაგრამ ცალკეული დეტალები სქემატური და სტილიზებულია. მაგალითად, კუნთები მცირე შემადლებებითაა გადმოცემული, ბეჭევი ირიბად დახარული შტრიხებითაა მიანიშნებული, თვალი ამობურცული წრიითაა აღნიშნული.

ანალოგიური მანერა შეინიშნება დანარჩენი სწოველების გადმოცემაშიც. მაგალითად, საკმობდ კარგადაა მოდელირებული ლომის მომრგვალებული კუნთებიანი გლუვი სხეული, დაღებული ყბა, თათები. რამდენიმე ამობურცული სიბრტყით შესანიშნავადაა გადმოცემული ირმის მკერდივი დაკუნთული ტორსი და კიდურები; ასევე ლაკონიურადაა აღნიშნული ავაზის მოქნილი, ფუფუკი თათები და სხეული. მაგრამ ბეჭევი, ფეხარი, თვალები და სხვა დეტალები უეიდურესად სტილიზებული და სქემატურია. შეინიშნება გამოსახულებაში სიგრძეში თავისუფლად მოთავსების ცდა — დარღვევითაა კიდურების პარალელურობა — ტახსა და ირემს უკანა მარცხენა ფეხი აქვთ წინ გადადგმული, ავაზას წინა მარჯვენა თათი აქვს აწეული, მაგრამ გადმოცემულია მოძრაობის ერთი მომენტი, აღბეჭდილია გავიწვლია პოზა, რითაც შექმნილია აბსტრაქტულობისა და ერთგვარი განყენებულობის შთაბეჭდილება.

სწოველების გამოსახულებას გარს უქლის გრებილი რელიეფური სარტყელი. სარტყლის ირგვლივ მოთავსებულია ერთმანეთის საპირისპიროდ განლაგებული რკალები გადაბმული 18 ნუშისებური ბურცობი და ლოტოსის ყვავილები. ბურცობებს კუთხოვანი მოყვანილობა აქვთ, ლოტოსის ყავილებშია გამოსახულება არამკვეთრია (სურ. 100—101).

რელიეფი, გარდა ბურცობებისა, გარედანაა ამოკედილი. როგორც ჩანს, წინასწარ შემოხაზული კონტრის მიხედვით, მისი კვალი შემორჩენილია სწოველების გამოსახულებებზე. ცალკეული დეტალები შიდა მხრიდანაა საქრისით დატანილი.

განსილული ფილა მოყვანილობით ირანულ ფილებს ენათესავება, მაგრამ შემეულობის ხასიათით რამდენადმე განყენებულად დგას.

ამ ფილასრისით აღსანიშნავია ფილის ცენტრალური ნაწილი შემეულზეა. მიხედვად იმი-სა, რომ ირანული ხელოვნებისათვის დამახასიათებელია „სწოველური სტილი“, ფილების შემეულობაში მათი გამოსახულებები არა გვხვდება. ცნობილია მხოლოდ ერთი თქორს ფილა, რომელიც შემეულია ვარდლის ფურცლებს შორის მოთავსებული ლომების ოთხი წყვილით¹⁷. მაგრამ ეს უკანასკნელი მოყვანილობითაც და შემეულობითაც სრულიად განსვავდება ვანში აღმოჩენილი ფილისაგან. საერთოდ კი ირანულ ტორეტიკაში გავრცელებული იყო ლოტოსიანი ფილები. შემეულობის ხასიათი ფილების განსაკუთრებული დანიშნულებით იყო განპირობებული. ფილა მზის დეათების სარიტუალო ჭურჭელი იყო და აზღუნად მას მზის სიმბოლოს — ლოტოსის გამოსახულებით ამკობდნენ.

შემეულობით ვანური ფილა გარკვეულ კავშირს ავლენს სტარობოლსკის ვერცხლის ფილასთან, რომელიც სწოველებია — ხარისა და ლომის, ავაზისა და ტახის შემბოლების სცენებითაა შემეული¹⁸. მსგავსება ძირითადად ფორმალური ხასიათისაა. სტარობოლსკის ფილარზე არსებული გამოსახულებებისათვისაც დამახასიათებელია გადმოცემის რეალისტური და სტილიზირებული მანერის ერთდროული თანაარსებობა. სხვა ნიშნებით, კერძოდ შემეულობის საერთო კომპოზიციით და შესრულების მანერით, იგი უკუ-

¹⁷ A Survey of Persian Art. I.

¹⁸ К. В. Тренер. Памятники греко-бактрийского искусства, М.—Л., т. 78, გვ. 51—55.

ლიდ განსხვავდება ვანში აღმოჩენილი ფიალისაგან.

სტარობოლსკის ფალარზე ცხოველების გამოსახულებები მოთავსებულია ცენტრალური ვარდლის ირგვლივ. ფალარის კედლებზე. გამოსახულებები ორიენტრირებულია ფალარის კედლების მიმართულებით. რელიეფი მკვეთრად, თითქმის სწორი კუთხოვანა გამოყოფილი ფონისაგან. თითონ რელიეფი ბრტყელია და მთლიანობაში აპლიკაციის შთაბეჭდილებას ტოვებს.

ვანურ ფიალაზე. როგორც აღნიშნული იყო, გამოსახულებები ომფალარის ირგვლივაა განლაგებული, ორიენტრირებულია ცენტრისკენ. რელიეფი მომრგვალებულია, გადასკლები თანაბარია. თითქმის შეუძნეველი. ცალკეული ნაწილები ძლიერაა დეტალიზებული.

სტარობოლსკის ფალარს ქ. ტრევერი ბერძნულ-ბაქტრიული ხელოვნების ნიმუშად მიიჩნევა, მაგრამ საჭიროდ სთვლის იმის აღნიშვნასაც, რომ სტილისტური ნიშნებით ის სულ სხვა სამყაროსთან ავლენს კავშირს¹⁹. მართალია, მკვლევარი არ აღნიშნავს, ეყრდნობა რომელ სამყაროზეა ლაპარაკი, მაგრამ უნდა ვთქვათ, რომ იგი ირანულ სამყაროს ვარაუდობს, ვინაიდან მის მიერ მიჩნეხებული სტილისტური თავისებურებები ამ უკანაქრედიისთვისაა დამახასიათებელი.

ამდენად, სტარობოლსკის ფალარი ვანური ფიალის მხოლოდ შორეულ ანალოგიად უნდა მივიჩნიოთ, მათი დაკავშირება იმდენადაა გამართლებული, რამდენადაც სავარაუდოდ მათი ერთი საერთო წყაროდან, როგორც ჩანს, ირანულიდან მომდინარეობა.

ამდენად, ვანური ფიალა შემკულობის საერთო ხასიათით უნიკალურია, მიუხედავად იმისა, რომ გარკვეულ კავშირს ავლენს ირანულ ძეგლებთან, ირანულ ფიალებთან დაკავშირების საფუძველს მოყვანილობის გარდა ცხოველების გამოსახულებების ირგვლივ მოთავსებული ნუსხებები ბურცობები და ლორტის ყვავილები იძლევა.

რაც შეეხება ცენტრალურ ნაწილს, როგორც აღნიშნული იყო, ირანული ფიალებისაგან განსხვავებით ვანურ ფიალაზე ვარდლის ნაცვლად ცხოველების გამოსახულებების მოთავსებული.

ვარდლის — ლორტისა გაშლილი ყვავილის სტილიზებული გამოსახულება მზის სიმბო-

ლოდაა მიჩნეული. ვინაიდან ვანურ ფიალაზე მისი ადგილი ცხოველების გამოსახულებებს უჭირავს, ეს ცხოველები მზის ღვთაებასთან კავშირში უნდა წარმოვიდგინოთ. მათი ზეციური ხასიათი მიჩნეხებულია აპანია ჯუფურცილანის ვარდულით, რომელიც პირველ და მეოთხე ცხოველს შორისაა მოთავსებული, აგრეთვე ორად გაყოფილი ზემოთ აწეული კუდითა და საერთოდ მათი განლაგებით — მოთავსებული არიან ნახევარსფერული ომფალარის — ცის თაღის ირგვლივ, ქვერსებულად.

ამგვარად, ირანული ფიალებისაგან განსხვავებით, ვანურ ფიალაზე ცენტრალური ნაწილი დათმობილი აქვს არა მზის, არამედ ზეციურ, შეიძლება მზის კულტთან დაკავშირებული ცხოველების გამოსახულებებს. ეს კარგეობა ახალ, ირანულსაგან რამდენადმე განსხვავებული, რწმენა-წარმოდგენების არსებობის ვარაუდის საფუძველს იძლევა. თუ გავითვალისწინებთ, რომ ფიალაზე გამოსახულ ცხოველებს კოლხურ პანთეონში წინარეულინისტური ხანიდანვე განსაკუთრებული ადგილი ეჭირათ, დახეილული ფიალის კოლხურ სამყაროსთან განკუთრება გამართლებული ჩანს. ამ თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს შესრულების მანერაც. ამ ნიშნით აღნიშნული გამოსახულებები გარკვეულ სიახლოვეს ავლენს ძვ. წ. V—IV სს. კოლხური ოქროშეკვლობის ძეგლებზე დამოწმებული ცხოველების გამოსახულებებთან²⁰.

კოლხურ სამყაროსთან კავშირზე მივყვანიხვების შემკულობის ცალკეული დეტალებიც. ამ თვალსაზრისით აღსანიშნავია „ჯრებილი“ რელიეფური ქედი, რომლითაც ცხოველების გამოსახულებებია შემოჩარჩობული. აღნიშნული დეტალი შემკულობის აუცილებელ ელემენტად გვევლინება კოლხური წარმომავლობის ლითონის ნაწარმში. იგივე მოტივს განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს კოლხური კერამიკის შემკულობაშიც.

ამდენად, ზემოთქმული გარკვეულ საფუძველს გააძლიერებს ცხოველების გამოსახულებებით შემკული ფიალა კოლხური ხელოვნების ნიმუშად მივიჩნიოთ. რაც შეეხება მის თარიღს, შესაძარტებელი მასალის უქონლობის გამო, აღმოჩენის პირობების საფუძველზე ძვ. წ. III ს. პირ-

¹⁹ ფიალის შესახებ. იხ. Н. В. Хоштарна, Серендрия фиада из Вани, ისტორიის ინსტ., III საუცნებრო სესიის ოქსიტი, თბ. 1950, გვ. 19. ვანი, I, თბ., 1970, ტაბ. 37, 38, 188, 225.

ველი ნახევრით (გვიან აქემენიდური ხანით) უნდა დათარიღდეს.

მესამე ფიალა 1975 წ. გათხრის № 13 სამარხში აღმოჩენილი (დაცულია საქართველოს სახ. მუზეუმში, საინვ. № 07.1.75.313).

ფიალა სიტულაში იყო ჩაყარნილი, ამიტომ ვარაუთა კვლდებზე ბრინჯაოს პატინა ჰქონდა გადაკრული. მისგან ძირი და პირის ორ მესამედზე მეტია ვადარჩენილი.

ქურჭელი დაბალი ნახევარსფეროს ფორმისაა (H—0,4 სმ), ომფალოსიანია, პირწიბოიანი, წიბო კედლის გადაკეცილობა მიღებული (პირის დმ—16 სმ-ია); დამზადებულია ბრინჯაოს მთლიანი ფურცლისაგან. კვლდები სადა აქვს, გაპირალებულია (სურ. 103), დაფარულია შავი ფერის კეთილმოზობილი პატინით.

ფიალა თანმზლები სიტულით ძვ. წ. III ს. დასაწყისით თარიღდება. უშუალო პარალელის უქონლობის გამო მისი წარმომავლობის ზუსტი განსაზღვრა არ ხერხდება. ბერძნული და ირანული ფიალებისაგან განსხვავებული პირის კიდის მოყვანილობა გარკვეულ საფუძველს იძლევა, რომ იგი ადგილობრივ ნაწარმად იქნეს მიჩნეული.

თასები

ლითონის ქურჭლის ქვემოთ წარმოდგენილი ჭგუფი განსაკუთრებით მცირერიცხოვანია. იგი მხოლოდ ორი ნიმუშითაა წარმოდგენილი. მათგან ერთი ფრაგმენტული ნატეხი კულტურულ ფენაშია აღმოჩენილი, მეორე შედარებით უკეთ დაცული ცალი კი ქალის (№ 2) სამარხიდან მომდინარეობს.

ქალის სამარხში აღმოჩენილი თასისაგან პირისა და ძირის ცალკეული ნატეხებია ვადარჩენილი (საინვ. № 3—47/452), ინახება საქართველოს სახ. მუზეუმში. მისი აღდგენა მხოლოდ გრაფიკულად ხერხდება. ქურჭელი დიდი ზომისაა (პირის დმ. 30 სმ-ია, ქუსლისა—10,5 სმ), ქუსლიანია, გვერდებმომრგვალებული. დამზადებულია ბრინჯაოს ორი ორმაგი ფურცლით. ფურცლები ერთმანეთთან მანქვლებითაა გადაკერებული. ფორმა ქედვითა აქვს მიცემული. ღაზგის გამოყენების კვალი არ შეიმჩნევა. მთელი ზედაპირი შხამიანი პატინითაა შექმნილი. სავარაუდოა, რომ იგი ნატეხის გარეშე იყო დამზადებული (სურ. 98, 102).

ელნისტური ხანაში დაზგაზე უმეტესად მცირე ქურჭელს ამზადებდნენ, მხოვრილი ქურჭელს

კი ქედავდნენ და აპირალებდნენ. აღსანიშნავია, მაგალითად, კაიროს მუზეუმში დაცული ელნისტური ხანის ბრინჯაოს დიდი ზომის თასები, რომლებიც ბრინჯაოს თხელი ფურცლისაგანაა გამოქვილილი²¹.

განხილული ქურჭლის წარმომავლობის დადგენა პირს, თუმცა მისი დამზადების ტექნიკა გარკვეულ საფუძველს იძლევა იგი ადგილობრივ ნაწარმად მივიჩნიოთ. ამ თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს ქუსლის დამზადების ხერხი. იგი გამოყვანილია ქურჭლის გარეთა ფურცელში, შიდა ფურცელი მომრგვალებულია და ფსკერის დანიშნულებას ასრულებს. სიმყარის მნიშვნების მიზნით ქუსლის შიდა არეში ბრინჯაოს მომრგვალებული ფურცელია ჩაფარული და გარეთა კიდეა გადმოკეცილი. ამგვარად დამზადებული ქუსლი აქვს სამარხში აღმოჩენილ ბრინჯაოს სიტულასაც. ვარადა ამისა, აღსანიშნავია ის ფაქტობრივ ქურჭელი ნაწილ-ნაწილა გამოკვეთილი, ცალკეული ნაწილები კი ერთმანეთზე სამაგრებითაა გადაკერებული. ქურჭლის დამზადების ამგვარი წესი აგრეთვე კოლხური ხელოსნობისათვისაა დამახასიათებელი.

ქურჭელი სამარხში აღმოჩენილი თანმზლები ნიმუშით ძვ. წ. III ს. თარიღდება.

მეორე თასიდან მცირე ნატეხი ვადარჩენილი (საინვ. № 3—60/157). იგი სკამოდ მოზრდილი, პირგადაშლილი ქურჭლის მიეფუთენება. დამზადებულია ბრინჯაოს ორმაგი ფურცლისაგან: ფურცლები ერთმანეთთან დაკვეთრებული ყოფილა პირის კიდესთან. შემორჩენილია ზედა და ქვედა ფურცლების შედუღების კვალი. ფურცლებს შორის ქურჭლისაგან მასიურობის მიზნების მიზნით სივრცეა დატოვებული. გადაბმის ადგილი მოსწორებულია, კიდე მომრგვალებულია. პირის კიდე პორიზონტალურადაა ვადარჩილი. ვადახრის ადგილას, შიდაპირზე ორი ღარით შექმნილი რელიეფური ქედი შემოუყვება. ღარები და ზღვითაა გამოყვანილი. საერთოდ ქურჭელი, როგორც ჩანს, დაზგაზეა დამზადებული.

ქურჭლის წარმოდგენილი ნიმუში გვიან-ელნისტური ხანის ფენაშია აღმოჩენილი. ამდ-

²¹ F. W. Bissing. Catalogue general der antiques Egyptine du Musée du Caire. Metalgefasse. Wienne, 1901, № 3497. № 3515, 3531, გვ. 40—51.

საყურადღებოა, რომ ენატი ქურჭელი № 3497-თან კავშირს პირის მოყვანილობითაც აქვს. მაგრამ განსხვავდება ძირის მოყვანილობით. ენატი ქურჭელი ქუსლიანია, კაიროს მუზეუმის თასი კი მრგვალია.

ნად იგი აღნიშნული ხანით უნდა დათარიღდეს. სხვა დაშთარებული საბუთები, კერძოდ. ლიტერატურული პარალელები, დღესდღეობით არ მოკვეთილება.

აღნიშნული გარემოების გამო ძნელია გადაჭრით რაიმეს თქვა განხილული ნიმუშის საწარმოო ცენტრის შესახებ. საერთაშორისო, რომ იგი ბერძნული, კერძოდ აღმოსავლურ ბერძნული სამყაროს რომელიმე ტრადიციული ცენტრადანა მომდინარე. ამგვარი ვარაუდის საფუძვალს იძლევა კერპლის დახვეწილი პროფილი და აგრეთვე დამზადების საქმარი რთული ტექნიკის გამოყენების ფაქტი (დაზგა, შედლები).

ბრინჯაოს სურა

ლითონის კერპლის ეს სახეობაც 1947 წ. გაზარდო ქალის სამაზნობა აღმოჩენილი, ისიც სამარხში აღმოჩენილი სხვა ნივთებთან ერთად ინახება საქართველოს სახ. მუზეუმში, საინვ. № 3—47—458. კერპელი შუაზე გატეხილი. უფრო ნიჟიქრალი აქვს, მაგრამ ქვედა და ზედა ნაწილი თითქმის მთლიანადაა შემორჩენილი, ამიტომ კერპლის აღდგენა თითქმის მთლიანად სერადება. მას აქვს დაგრძელებული, მხრებისკენ შეუქნველად გაფართოებული ბრტყელოძირიანი კორპუსი, ნაღლი ცილინდრული ყელი და პორიზირებულიად გადახრილი ფაროი კიდე, დაფარული მწვენი შხამიანი პატინით. (სურ. 94).

დამზადებულია ფურცლოვანი ბრინჯაოსაგან. ნაწილ-ნაწილ კედვით. შეიქმნევა დაზგის გამოყენების კვლე—ძირზე აქვს პაწია ბურცობი და კონცენტრული წრეხაზები (სურ. 96). ცალკეული ნაწილები, კერძოდ ყელი, პირის კიდე და კორპუსი ერთმანეთთან მრგვალი სამაგრებოთაა გადაკერებული. სამაგრები ერთმანეთისგან თანხარად მანძილიანად დამორჩეული, წრიულადაა განლაგებული და ამიტომ დეკორატიული სარტყლებს შთაბეჭდილებას ქმნის.

ყურა ძალიან დაზიანებულია. გადარჩენილია მხოლოდ მისი ქვედა ნაწილი. დამზადებულია ბრინჯაოს ფურცლებით. ფურცლები შიდა მხარესაა გადაკეცილი და გაბრტყელებულია. კერპელთან დაკავშირებული ყოფილა სამაგრებით — უტრის ქვედა ნაწილზე შემორჩენილია კედლის სამაგრით მიკერებული ნაწილი. (მისი ზომებია: პირის დამ—6.5 სმ, კიდის გარეშე),

პირის კიდის სიგანე—3 სმ, სიმაღლე არ იზომება, ძირის დამ—8 სმ).

განხილული კერპლისათვის უშუალოდ პარალელი არ მოგვეპოვება. დამზადების ტექნიკის თავისებურებების საფუძველზე (ცალკეული ნაწილების სამაგრებით გადაკერება) იგი შეიძლება ადგილობრივ ნაწარმად იქნეს მიჩნეული. მაგრამ აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ განხილული სურა პირ-ყელის მოყვანილობით ბერძნულ სამყაროში გავრცელებულ ლითონის ნაწარმს ენათესავება. ანალოგიური პირ-ყელის, მაგრამ სფერული კორპუსის შქონე ბრინჯაოს სურა აღმოჩენილია ძვ. წ. II ს. სარკოფაგში²². ამდენად მისი წარმოადგენლობის დადგენა ამჟამად არ ხერხდება. აღმოჩენის პირობების საფუძველზე ძვ. წ. III ს. პირველი ნახევრით თარიღდება.

ვერცხლის კოლქი (სურ. 105—108) აღმოჩენილია 1948 წ. № 4 სამარხში, დატულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში, საინვ. № 14—57/17. მოღწეულია მთლიანად. იგი მაღალქუსლიანია, ზარისებურკორპუსიანი (ი 8,56 პირის დამ—13,5 სმ.), დამზადებულია სპი-ფერი ვერცხლის ორმაგი ფურცლებით. კორპუსის შიდაპირზე, პირისა და ძირის მიერთების ადგილას მაღალი რელიეფური ქედი შემოუკვეება, დსკერი შემკული აქვს „ფრჩხილოვანი“ ორნამენტით შედგენილი სარტყლებით. შემორჩენილი თექვსმეტფურცლიანი ვარდულით და მის ირვკვლე რადიალურად განლაგებული რკალებით გადაბმული რვა პალმებით (სურ. 106). ვარჯა პირი გლუვი და გაპარალელებული აქვს. შიდა და გარეთა ფურცლები ერთმანეთთან ეიწრო ფირფიტოთაა გადაბმული, გადაბმის ადგილზე პირის კიდესთან წვრილი, საკულდაგულოდ მოსწორებული წიბოა დარჩენილი.

ყურები „ყუღფისებურია“, მასიური, მრგვალო-განივეკვითანი. კორპუსთან მირჩილულია ფოთლისებური წვეტიანი დეკორატიული დეტალებით. ქუსლი საფეხურებლად შემადგენლობით კონუსის ფორმისაა. დამზადებულია ორმაგი ფურცლებით, მაგრამ მასიურია. მას შიდა პირზე ორასობიანი გრავიტირ აქვს ამოკაწრული.

კერპლის საბოლოო სახე დაზგაზე აქვს მიკე-მული. დაზგაზე ცენტრალური ვარდულის გულით ყოფილა დაპარგებული. დსკერის შემკულობის დეტალისა დაზგასთან ერთად საკრისი და პუნსონი-

²² H. Walters. Catalogue of the silver plates. London, 1926. ტაბ. IV. გვ. 7.

ცა გამოყენებული. მრავალთაიანი პუნსონითა აპოკრიფილი ცენტრალური ვარდული, სპირისით „ფრჩხილოვანი“ ორნამენტი და შემეარტებელი რკალეობა დატანილი. დაზვა გამოყენებულია პალმეტების დეკორაციასა.

სამაზის, საიდანაც განხილული კილიკი მომდინარეობს, ძვ. წ. IV ს. დასასრულთა დათარიღებული, შესაბამისად, კილიკი აღნიშნულ ხანისადა მიჩნეული²³. მაგრამ ათენში აღმოჩენილი ანალოგიური კილიკები ეოლურის ძვ. წ. III ს-ის პირველი ნახევრით აქვს დათარიღებული²⁴, ამიტომ განხილული კურკელის უფრო ადრეული ხანით დათარიღება არ უნდა იყოს მართებული. ამგვარი დათარიღების სასარგებლოდ მეტყველებს აგრეთვე ფსკერის შემკულობაც, ეგრძოდ „ფრჩხილოვანი“ ორნამენტის გარეგნა, არასრულად აღმუქვდილი პალმეტები (მათ ნაკლები აქვთ მარჯვენა ფურცლები და ფუძეები), რკალეების კეთხოვანი მოყვანილობა.

რაც შეეხება მის წარმოშობას, აღსანიშნავია, რომ ანალოგიური მოყვანილობის კილიკების საწარმოო ცენტრად საყოველთაოდ ატიკაა მიჩნეული. ეს გარემოება ეანში აღმოჩენილი კილიკის ატიკასთან დაკავშირების საფუძველს იძლევა. მისი ატიკიდან მომდინარეობის სასარგებლოდ მეტყველებს აგრეთვე უაღრესად პლასტიკური, დახვეწილი პროფილი, შემკულობის ხასიათი, დამზადების რთული ტექნიკა (როგორც აღნიშნული იყო, დამზადებისას გამოყენებულია კედლა, რჩილა, დაზვა).

ბრინჯაოს კანთაროსი (3—71—134) აღმოჩენილია 1971 წ., გვიანელინისტური ხანის ფენაში. კურკელი დაშლილი იყო, მაგრამ აღდგენა მიხედვით მოხერხდა. იგი დამბლქუსლიანია ცლიონდრულ-კორპუსიანი. დამზადებულია ბრინჯის ორმაგი ფურცლით. საგარადლოა, რომ თავდაპირველი მოყვანილობა ხის ფორმაზე კედლითა აქვს მოცემული. კუთხეები და ზედაპირი კი დაზვის საშუალებით აქვს მოსწორებული. დაზვის გამოყენების ძველი შერჩენილია ძირზე, დაზვაზე დასამაგრებელი ნაჩერტის სახით.

კურკელი გაპირალებული ყოფილა. ამჟამად გაპირალების ყველი შემორჩენილია ქუსლის შიდა არის მცირე ნაწილზე. სხვა ადგილებში შხამიანი პატინითაა შექმნილი.

²³ საქართველოს არქეოლოგია, ობ., 1959, გვ. 235.
²⁴ H. Wallers დასა. ნაწარმი, 1926, გვ. 5 (15).
ტ. III.

ყურები შედგება ცენტრალური „სიგის“ ფორმის რკალისაგან და ორი დეკორატიული სამკარისაგან. ზედა I-ს მოყვანილობის, ეოლურ ტიპით შემკული სამკარე უშუალოდ პირის კიდესთანაა დახვეწილით მიკავებული. ქვედა სამითაა დეტალით უკავშირდება კურკელს (სურ. 104ა).

ლითონის მცირე კურკელის დამზადების ამგვარი წესი უფროდ იყო გავრცელებული ბერძნულ სამყაროში²⁵. ეოლის გამოყენება სამუშაოს რამდენადმე ამარტივებდა, თუმცა ფორმის სტანდარტიზაციასა და სიმარტივეს განაპირობებდა, ხოლო კურკელის მთლიანი ფურცლისაგან დამზადება პრაქტიკულ მიზნებს ემსახურებოდა. ნაწილ-ნაწილ დამზადების დროს საჭირო იყო ნაწილების ვადაკება ან შედუღება. ამ პროცესების გამოყენებას კი ერღებოდა, ვინაიდან ვადაკების დროს შეიძლება კურკელი გატეხილიყო, თანაც სთხვს არ აკავებდა, შედუღება კი საკმაოდ რთულ პროცედურასთან იყო დაკავშირებული. ამიტომ მის მხოლოდ იშვიათ შემთხვევაში მიმართავდნენ.

განხილული კანთაროსი ყურების, აგრეთვე კორპუსის მოყვანილობით დასავლურ ბერძნულ, ეგრძოდ იტალიურ ტრავეტიაში გავრცელებულ გვიანელინისტურ-ადრერომული ხანის ნაწარმს ენათვალავება. მათგან აღსანიშნავია ბოსკოს რკალეში აღმოჩენილი ვერცხლის კანთაროსები²⁶, აგრეთვე ახტანოზესკიასის და ოქტიპარსკიასის ვერცხლის კურკელი²⁷. ეს გარემოება ეანში აღმოჩენილი კანთაროსის აღნიშნულ ცენტრთან დაკავშირების საფუძველს იძლევა.

განხილული კანთაროსი გვიანელინისტური ხანის (ძვ. წ. I ს. დასასრულით) თარიღდება. ამგვარი დათარიღების საფუძველს დასაბუთებულ პარალელების გარდა აღმოჩენის პირობებიც იძლევა — იგი მომდინარეობს ვანის ნაქალაქარის ზედა, ძვ. წ. I ს-ით დათარიღებული ფენიდან²⁸.

დეკორატიული დეტალები

კურკელის შესაკობი დეკორატიული დეტალები უმთავრესად კულტურული ფენებიდან მომდინარეობს.

²⁵ D. K. Hill. The Technologie of Greeks Wases and its bearing on vase forms in Metal and Pottery. AGA. 1947, 3 248—256.
²⁶ A. H. Villalosse. la tresar de Boscoreale. 86—88, 19—21, ტაბ. V₁, 2.
²⁷ CAH, Al., 1970, გვ. 186, სურ. 452, 6.
²⁸ იხ. 186-ე ნაკვეთი 1971 წ. წარმოებულ გათხერხვის ანგარიზი.

1. ამ რიგის ძეგლებიდან აღსანიშნავია 1967 წ. „გოზაიკურიტიკანი“ ტაძარში აღმოჩენილი გარსკრავი, რომელიც, როგორც ჩანს, იქვე აღმოჩენილი რკინის ქლის (?) შესამკობად უნდა ყოფილიყო გახუთდენილი.

გარსკრავი დამზადებულია თხელი ფურცლოვანი ბრინჯაოსაგან. ორნამენტი შესრულებულია ქვიშის. გამოყენებულია სხვადასხვა ზომის პუნსონი, საკრისი, ტყეფი. ორნამენტი მცენარეული და გეომეტრიული მოტივებისგანაა შედგენილი (ვხვდებით პალმები, ასტრავალი, მუანდრი), სახეები ფირზადაა განლაგებული. გამოირჩევა სახეთა მრავალფეროვნებითა და დახვეწილი შესრულებით.

წარმოდგენილ დეტალს უშუალო პარალელი აქვარად არ ეძებნება. ამიტომ წარმომავლობის გარკვევა შემკვლობის სტილისტური ნიშნების მიხედვით ხერხდება — მისი უარესად ცხოვლებათლი, თითქმის ფერადოვანი ხასიათი, მხატვრული მოტივების მრავალფეროვნება ამ ძეგლს აღოსავლურ-ბერძნულ ნაწარმთან აახლოებს და მნიშვნელოვნად განასხვავებს იტალიური ნაწარმისაგან, რომლისთვისაც დამახასიათებელია ერთსახოვანი ორნამენტაცია. აქცენტი მხოლოდ ერთ რომელიმე გამოსახულებაზე ან მოტივზე.

ჭურჭლის წარმოდგენილი დეტალი აღმოჩენის პირობების მიხედვით ძვ. წ. II ს. თარიღდება²⁹.

2. ჭურჭლის შესამკობი დეტალი უნდა იყოს აგრეთვე არწივის მცირე სკულპტურული გამოსახულება, რომელიც აღიზნდა 1896 წ. ექ. თაყაიშვილის მიერ ვანში წარმოებული გათხრების დროს (საინვ. № 2513)³⁰. ამეგვარი ვარაუდის საფუძველს იძლევა ის გარემოება, რომ არწივის ზურგს, კერძოდ ის ნაწილი, რომლისაც ჭურჭელთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული, ისევე როგორც 1967 წ. აღმოჩენილი ჭურჭლის შესამკობ არწივის გამოსახულებებისა, დაუმუშავებელია³¹.

არწივი ფრთხვმკოეცილია, მკარამ შემარბთისი და დამაბელია. ამჯერა შთაბეჭდილებას ძველს წინადადებული მარჯველი ფეხი, ზეაქვეული და სპივი მკოთხედით მებრუნებული თავი, ფართო გაბელოლი თვალები (გადმოცემულია ნუშის

ფორმის ბუდეში მოთავსებული ამობურცული წერტილით).

არწივს მთელი სხეული, ზურგის მცირე ნაწილის გამოკლებით, დაფარული აქვს ფოთლისებრი შემალღებებით გადმოცემული ბუმბულით. ბუმბული იწყება თავიდან და ეშვება მხრებისაკენ. ზედა ნაწილში დაცულია სიმეტრიულობა, ყელზე, მკერდზე და ფეხებზე შემალღებების რიგები არაუღია.

გამოსახულება ყალიბშია ჩამოსხმული. მეორეოდ დამუშავების ყვალი არ შეიგრძნევა. კარგადაა შემონახული. ოდნავ აქვს დაზიანებული ნიჟაკარტი, ბრჭყალები და ფრთები, პატარაა, მისი მაქსიმალური სიგრძე 6,5 სმ, სიგანე 3,5 სმ. ამის მიუხედავად, გამოსახულება რეალისტრულია და გარკვეული თეალსაზრისით — სტატუირიკი, რაც არწივის ფიგურის სიგრძეში თავისუფალი მოთავსებითაა მიღწეული.

არწივს, როგორც ზევისს კულტთან დაკავშირებული ფირნევის გამოსახულებას, ელინისტური ხანის ბერძნულ პლასტიკაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკია. ამ მხრივ პირველ რიგში აღსანიშნავია ლუხნარის ნაწარმოებები. ამ მოჭინდაკის შემოქმედებაში ხშირად მეორდება პანიმოდის თემა და შესაბამისად არწივის გამოსახულებაც.

განხილული გამოსახულება ისევე, როგორც ელინისტური ხანის მრავალი მცირე ხელოვნების ძეგლი, საერთო ხასიათით გარკვეულ კავშირს აცლენს არწივის იმ გამოსახულებებთან, რომლებიც ამ მოჭინდაკის მიეჭრება და ჩვენამდე ფლავიუსების დინასტიის ხანის ანონიმური მოჭინდაკის მიერ შესრულებული პირებითაა მოღწეული³². კავშირი შეინიშნება კორნუსის დაყენებაში. ბუმბულია და ფრთების დამუშავებშია.

ამსათუავად, ფრთებისა და ბუმბულის დამუშავების მანერით იგი გვიანელინისტური-ადრერომული ხანის ძეგლებთანაც ავლენს გარკვეულ სიახლოვეს. ამ თეალსაზრისით მონუნტური ქანდაკების გარდა ყურადღებას იქცევს კერამიკული რელიეფები, კერძოდ ლუერის მუზეუმის სილენისა და სირენის გამოსახულებიანი კერამიკული ფილა და ეილა ალბანოს დედლოსისა და იკარონის გამოსახულებიანი პორელიეფო³³. ეს გა-

32 P. Waldhauser. Этюды по истории антич. искусства, М., 1954, Колпшинский, Искусство Эгейского мира, М., 1970, გვ. 29, ტბ. X. სურ. 293.

33 Schreiber Th., Hellenistischen Relief bildern, Leipzig, 1894, გვ. 3—5, ტბ. XI.

29 ვანი, I. ობ. 1972, გვ. 179.

30 OAK № 1856. Санктпетербург, 1898, გვ. 109—

110. Коллекция Кавказского Музея, V, 1602, № 2513,

31 ვედა. ვანი, I. ტბ. 135, 136.

რეობება აღნიშნული გამოსახულების ზოგადად გუანელისინსტური — აღერობაული ხანით დათარიღების საფუძველს იძლევა. უფრო კონკრეტული თარიღის დადგენა არ ხერხდება. თუმცა „მოზაიკობრატკიანი“ ტრადიცი აღმოჩენილ არქივის გამოსახულებებთან მისი სტილისტური სიახლოვე, ალბათ, გუანელისინსტური ხანით დათარიღების უპირატესობაზე უნდა მიუთითებდეს. რაც შეეხება განხილული ძეგლის წარმომავლობის საკითხს, მის შესახებ მხოლოდ ვარაუდი შეიძლება გამოითქვას. ვინაიდან 1967 წ. აღმოჩენილი არქივის გამოსახულებებიანი ჭურჭელი აღმოსავლურ-ბერძნული სამყაროს უკავშირდება, დასაშვებია, რომ განხილული დეტალით შემკული ჭურჭელიც იმავე საწარმოდან მომდინარე მიეჩნეოთ.

3. შემდეგი ნიმუში შემთხვევითაა ნაპოვნი ადგილობრივი მოსახლის მიერ. შეიძინა ექსპედიციამ 1950 წ. ამჟამად ინახება საქართველოს სასახლეშიფიო მუზეუმში. სიანგ. №14—57 15.

განსახილველი დეტალი (H—15,5 სმ) სკულპტურულია. მასზე ქესპერიდების ბილიდან მიმავალი წვეროსანი ჰერაკლეა გამოსახული. გვირის მარჯვენა მკერდთან მიტანილი ხელში ვაშლები უჭირავს, მარცხენაში მხარზე გადებული კეტი. თავი შემკული აქვს გვირგვინით. გვირგვინი, რომელიც ლეორზე ირბად განლაგებული წვეროებით შუბლის ცენტრისაკენ მიმართული ფიფიების ორი რიგითაა შედგენილი, კუთხაზე შეერთებული არაა.

სახე შემოარჩობებული აქვს მოკლედ შეკრეპილი თითა და ხშირი წვერიით. თმა სქემატურადაა შესრულებული, შუბლზე გადმოცემულია სწორხაზოვანი ღარებით. ღარები განლაგებულია პარალელურად. თავის დანარჩენ ნაწილზე უწყსრიგადაა დტანილი.

წვერი გადმოცემულია ოდნავ მოკალული, ღარებით დაფარული შემალლებებით. შემალლებები არაა სიმეტრიული, მაგრამ მათ განლაგებაში გარკვეული რიტმი შეინიშნება. ეს მომენტი საგრძნობლად აძლიერებს სისხრის შთაბეჭდილებას.

სახეზე აღბეჭდილია ღრმა შინაგანი პათეტიკა და ერთგვარი დალილობა. ამგვარ შთაბეჭდილებას ქმნის ფართო, ოდნავ შეკუმხული შუბლი, ეხიანი ცხვირი, რელიეფურ ქუთუთოებში ღრმად ჩაქდარი თვალები, ჩაცვენილი, უღარესად პლასტიური, მკვეთრ რელიეფში შესრულებული ღა-

ვები, სქელი უღვაშებით დაფარული, ოდნავ გახსნილი ბაგე.

სახის აღნიშნული ნაწილები საგანგებოდაა გაპრიალებული, რითაც შექმნილია ვეფქტური კონტრასტი სახის წვერით დაფარულ მქრატა ნაწილთან და გაძლიერებულია გამოსახულების ემოციური ხასიათი.

გამოსახულების დანარჩენი ნაწილები, კერძოდ უყუბრი, კუთხა, კისერი გადმოცემულია სქემატურად. განსაკუთრებით სქემატური და არაპროპორციულია მკერდი, მხრები და ხელები. იდაყვებში მოხრილი ხელები ერთ სიბრტყეშია გადმოცემული — მკერდისაგან გამოყოფილია მხოლოდ მალაი რელიეფით. მარჯვენა ხელის მტკეპნი სრულიად დაუნაწევრებელია, მრგვალი ბუერკობით მინიშნებულია მუქშია მოქცეული ვაშლები. მარცხენა, რომელიც მხარზე გადებულ კეტს იმაგრებს, არაპროპორციულად დიდა, მტკეპნისაგან მხოლოდ პირველი თითია გამოყოფილი, დანარჩენი თითები მხოლოდ ღარებით არის აღნიშნული.

მკერდი ბოლოვდება სამწვერა სამაგრი ფიფითი. იგი მკერდისაგან გამოყოფილია ღარებით დაფარული მალაი ქელით. ამ დეტალს ჩაჩრის დანიშნულება უნდა ჰქონოდა.

აღნიშნული სამაგრის არსებობა, აგრეთვე ის ფაქტი, რომ ნივით გამოჩნულია ზემოდან აღსაქმელად და ამის გამო გულდასმით შესრულებულია ის დეტალები, რომლებიც მხედველობის არეში ხდება მისი პორიონტალურთან მიხლავებულ მდგომარეობაში, საფუძველს ვეაძლეეს აღნიშნული სკულპტურა ჭურჭლის ცენტრალურ მედილიონად მივიჩნიოთ.

გამოსახულება დაფარულია მუქი მწვანე ფერის კეთილშობილი პატინით. პატინა ცხვირთან და კუთხაზე ადხეკილია, როგორც ჩანს, მოკენელების მიერ. გარდა ამისა, გამოსახულებას აქვს თავდაპირველი დეფექტი მარჯვენა საფუძველთან და ყურთან, რომელიც ორიგინალის დაზიანებით უნდა აიხსნას (სურ. 109, 110).

მედილიონი ნაწილნაწილ არის დაშაბდებული — თავი ცალკეა ჩამოსხმული, მკერდი, მხრები და ხელები ცალკე. ნაწილები ერთმანეთთან კისრის არეშია დაკავშირებული.

განხილული ძეგლი კომპოზიციურად, სტილისტურად და, საერთოდ, შესრულების მანერით, მნიშვნელოვანი თავისებურებებით ხასიათდება. ამ მხრივ უფრადლებას იქცევის ის ფაქტი, რომ ჰერაკ-

ლეს ყველა ცნობილი გამოსახულებისაგან განსხვავებით. ვანის გამოსახულებაზე არსად მიწვენილი არაა ჰერაკლეს ერთ-ერთი ძირითადი ატრიბუტი — ლომის ტყავი. ვარდა ამისა, კეტი ნაკვალავი მარჯვენა ხელისა. მას მარჯვენა ხელში უჭირავს. ამასთანავე, როგორც აღნიშნული იყო, სახე ვადრეიმელია ცოცხალი რეალისტური მანერისა. ხაზგასმულია ფსიქოლოგიური მომენტით. მანერისა. როდესაც სხვა ნაწარმები შესრულებულია პირობითად და სტემატურად. ეს ვარემოება გარკვეულ საფუძველს იძლევა განხილული მედალიონის ადვილობრივი კოლხი ხელისონის მიერ დამზადებულად იქნეს მიჩნეული. სახის ყალიბი აღებულ იქნა იოს სავაიოდ მალაზხატურული ბერძნული ორიგინალიდან, დანარჩენი დეტალები კი ხელისონის მიერვე ჩანს მოდელირებული. ამავე დროს ამჟღავნებს, რომ მისთვის ცნობილი იყო ჰერაკლეს იმხანად გავრცელებული გამოსახულებები. გამორჩეული არაა, რომ მას გარკვეული წარმოდგენა ჰქონდა ლისიპეს „წვეროსან ჰერაკლეს“-ზე. აქვარი ვარაუდის საფუძველს იძლევა ის გაგნობა, რომ განხილული გამოსახულება, მიუხედავად აღნიშნული თავისებურებებისა, კომპოზიციურად ახლოს დგას ჰერაკლეს იმ გამოსახულებებთან, რომლებიც ლისიპეს ჰერაკლეს პირებად არიან მიჩნეული.

ცნობილია, რომ დიონისტურ ხანაში განსაკუთრებულ მოწონებაში სწორედ ლისიპეს „წვეროსანი“ ჰერაკლე იყო. ამ მოქანდაკის მიერ შექმნილი ჰერაკლეს ტიპი, რომლისთვისაც დამახასიათებელი იყო ძლიერი, მაგრამ ამოღებულმა პათოლოგიური ხასიათი, კარგად შეესატყვისებოდა ელინოზმის. ამ უაღრესად დაძაბული და წინააღმდეგობებით აღსავსე ეპოქის, განწყობილებას.

დღესდღეობით აღრიცხული ლისიპის ჰერაკლეს რამდენიმე ასეული პირიდან შეიძლება დასახელებს რამდენიმე, ვანის გამოსახულებასთან განსაკუთრებით ახლოს მდგომი ნიმუში. მათგან პირველ რიგში აღსანიშნავია სტამბოლის მუზეუმში დატული ბრინჯაოს სკულპტურა, რომელიც ჰერაკლეს მეთორმეტე გმირობას ასახავს. ჰერაკლე გამოსახულია წვეროსანი და გვირგვინით. მას მარჯვენა ხელში კეტი უჭირავს, მარცხენაში — ორი ვაწლი. დიეებისთვის მას ძე. წ. IV—III სს ათარიღებს და ლისიპეს წვეროსანი ჰერაკლეს პირად მიიჩნევენ³⁴.

ვანის ჰერაკლე გარკვეულ მსგავსებას აქვს აგრეთვე ბრიტანეთის მუზეუმის კირქვისაგან დამზადებულ მცდომარე ჰერაკლეს გამოსახულებასთან. მსგავსების თვალსაზრისით აღსანიშნავია თანხ ვარცხნილობა, წვეროსა და თვალის გადმოცემის მანერა. ამ ძეგლს, სიუხემის მიუხედავად, მუთერი ლისიპეს ჰერაკლეს პირად მიიჩნევენ³⁵.

სახის მუსკულატურისა და გამომეტყველების თვალსაზრისით გარკვეულ სიახლოვეს აქვს აგრეთვე ბერლინის მუზეუმის ჰერაკლეს ბრინჯაოს გამოსახულებასთან, რომელსაც ლეგში ფარნეზელი, შესაბამისად ლისიპეს ჰერაკლეს ერთ-ერთ პირად მიიჩნევენ³⁶.

სხვა ახლოს მდგომი ძეგლებიდან აღსანიშნავია კაიროს მუზეუმის ჰერაკლეს ბრინჯაოს გამოსახულება³⁷ და კაიროს მუზეუმშივე არსებული ბრინჯაოს კურკლის ყური, რომელიც შემკულია ჰერაკლეს წელზედა გამოსახულებით³⁸.

აღნიშნული ვარემოება საფუძველს გაძილებს განხილული ძეგლი ლისიპეს წვეროსანი ჰერაკლეს ერთ-ერთ რეპლიკად მივიჩნით. ამ თვალსაზრისით საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ სახის ცალკეული დეტალებით იგი დიდ სიახლოვეს აქვს წვეროსანი მამაკაცების იმ გამოსახულებებთან, რომლებსაც ვოლტერსი და ვალდგაუერი ლისიპეს სკოლას უყავს მიჩნევენ³⁹.

წარმოდგენილი ძეგლი ზუსტი დათარიღება ჰქონს, რაც გამოწვეულია ერთი მხრივ აღმოჩენის პირობების შესახებ ცნობების უქონლობითა და აგრეთვე ძეგლის უნიკალური ხასიათით. ეს უყარვისანსეული მომენტი ანებებს მის დათარიღებას სტილისტური მეთოდით. მაგრამ ყურადღებას იქცევს თმის ვარცხნილობა, კერძოდ, მისი მუხლზე სწორხაზოვანად განლაგება. ამ დეტარს მიხედვით იგი რამდენიმე უახლოვდება რომაული ხანის ძეგლებს.

³⁴ A. S. Murray. Greek Bronzes, London, 1898, გვ. 74, სურ. 31.

³⁵ W. L. Amb. Greek and Roman Bronzes, London, 1929, გვ. 172, ტაბ. 63.

³⁶ C. E. Edgar. Greek Bronzes, Catalogue General des Antiquites Egyptiennes du Musée de Caire, 1904, ტაბ. 1 (27637), გვ. 3.

³⁷ F. E. Bissing. Hellenistische Bronzen aus Ägypten.

³⁸ H. Walters. Select Bronzes, London, 1915, ტაბ. XIX, XXX.

³⁹ P. Deceμβis, Grands Bronzes du Musée de Stambul, Paris, 1937, გვ. 71—79, ტაბ. XXI—XXIV.

რომაული ხანის ძეგლებთან სიახლოვეს თვალსაზრისით აღსანიშნავია აგრეთვე გამოსახულების მარჯვენა საფეთქელთან არსებული დეფექტი, რომელიც, როგორც აღნიშნული იყო, იმ ორიგინალიდან უნდა მომდინარეობდეს, რომლისაგანაც ენში აღმოჩენილი ძეგლის ყალიბია აღებული.

როგორც ცნობილია, ელინისტური ხანის დაზიანებული ნიმუშებიდან პირების აღება განსაკუთრებით გავრცელებული იყო ადრერომულ ხანაში, ე. ი. მაშინ, როდესაც განსაკუთრებით გააძლიერდა ბერძნულისადმი მიბაძვისა და წარსულისადმი ერთგვარი რომანტიული დამოკიდებულების ტენდენცია⁴⁰. გარდა ამისა უზრუნველს იქცევის ის ფაქტიც, რომ ენტრალური მედალიონების ტურქულს, მართალია, ადრეელისტურ ხანაში ამკობდნენ, მაგრამ განსაკუთრებით ხშირად მიმართავენ ამ ხერხს ადრერომულ ხანაში;

განხილული მედალიონის დათარიღებისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება 1975 წ. ნაქალაქარის ზედა ტერასაზე აღმოჩენილ თიხის ტიფთერს, რომელზედაც შესვერილების ბაიდან მომავალი ჰერაკლეა გამოსახული (სურ. 112). აღნიშნული ნიმუში, გამოსახულების სქემატიზმიდან და გარკვეული თავისებურებების მიუხედავად (ჰერაკლეს თავზე გვირგვინის ნაცვლად ქუდი ახურავს), საერთო ხასიათით ბრინჯაოს მედალიონს უკავშირდება. ამ თვალსაზრისით ყურადღების იქცევა ის ფაქტი, რომ ორივე ნიმუშზე ჰერაკლეს მხარზე გადებული კეტი მარცხენა ხელში უჭირავს, ვაშლები კი — მარჯვენაში, ამასთანავე, ორივე გამოსახულებას კისრის ირგვლივ რელიეფური სარტყელი შემოუყვება. ამ დეტალის არსებობა ლითონის ნიმუშზე დამზადების თავისებურებითაა გაპირობებული, თიხაში კი, როგორც ჩანს, მექანიკურადაა გაეორებული.

აღნიშნული გარემოება წარმოდგენილი გამოსახულების თანადროულობის დასმების შესაძლებლობას იძლევა. ხოლო ვინაიდან თიხის ტიფთერი თანხლები მასლით ძვ. წ. I ს. დასასრულსა და ახ. წ. II ს. შორის პერიოდით თარიღდება, ბრინჯაოს მედალიონიც შეიძლება, ზოგადად, აღნიშნულ ხანას მიეკუთვნოს.

ძირითადად, განხილულით ამოიწურება ენში აღმოჩენილი ელინისტური ხანის ლითონის

ტურქელი. მისი ერთი ნაწილი, როგორც დაინახეთ, ადგლობრივია დამზადებული. ნაწილი კი ბერძნული და ირანული სამყაროდანაა შემოტანილი.

ადგლობრივი ტურქელი ძირითადად ადრე ელინისტურ ხანას, ეკრძოდ ძვ. წ. III ს. მიეკუთვნება. მომდევნო პერიოდის ნაწარმი კი მხოლოდ ერთი, ისიც გვიანელინისტური ხანის მიწურულით დათარიღებული ნიმუშითაა წარმოდგენილი.

ადრეელინისტური ხანის ნიმუშები დამზადებულია ტრადიციული ხერხებით — ცალკეული ნაწილები გამოკვერილია და ერთმანეთთან მოკლონებითაა დაკავშირებული; ამასთანავე ისინი წინამორბედ ხანაში გავრცელებულ ფორმებს იწირებენ. უმნიშვნელო ცვლილებები, რომლებიც ზოგიერთი ტურქლის მოყვანილობაში შეინიშნება, ქრონოლოგიურ განვითარებას უკავშირდება. აქედან გამომდინარე, ადრეელინისტური ხანის კოლხური ტრეტიციის დამახასიათებელ თავისებურებად შეიძლება წინამორბედ ხანაში გავრცელებული ტრადიციების სრული გაბატონება იქნეს მიჩნეული.

რაც შეეხება გვიანელინისტური ხანას, ამ დროისათვის ლითონის ტურქლის წარმოებაში ისეთი ცვლილებები აღინიშნება, რომელთა გარეშე ქრონოლოგიური განვითარებით აღარ შეიძლება აიხსნას. ამ რიგისაა ეკრძოდ ტურქლის რელიეფური გამოსახულებით შემკობის ტრადიციის დამკვიდრება.

ტურქლის შემკობის ეს უაღრესად რთული და დაბეჭდილი ხერხი მხოლოდ ბერძნული ტრეტიციისათვის იყო დამახასიათებელი.

რელიეფური გამოსახულებებითა და მცირე სკულპტურებით შემკულ ტურქულს საბერძნეთში არქაული ხანიდან აწარმოებდნენ. განსაკუთრებით ფართოდ ეს ელინისტურ ხანაში გავრცელდა. ამ დროს ეს ტრადიცია საბერძნეთის ფარგლებს გარეთაც გავრცელდა.

ენაში ამგვარი ნაწარმის აღმოჩენისა და წარმოების ფაქტი ადგლობრივ წარმოებაში ბერძნულ ტრადიციების დანერგვას გეოგრაფიკული ნიშნებს, ხოლო ზოგიერთი არაპირდაპირი სახით აღნიშნული ტრადიციის საკმაოდ ფართოდ გავრცელებულობა კი მიგვიანიშნებს. ამ თვალსაზრისით უზრუნველს იქცევიან ვინის ნაქალაქარის ქვედა ტერასაზე 1972 წ. გათხრილ სტატიო კომპლექსში აღმოჩენილი სილენის გამოსახულებიანი

⁴⁰ G. Richter. Ancient Plaster Casts of Greek Metalwork, A. J. A., 1958, 62 (4) 371.

ყალიბი, რომელიც. როგორც ჩანს, გამოიყენებოდა როგორც ლითონის. ისე ტერაკოტული გამოსახულებების დასამზადებლად (სურ. 111).

რელიეფური გამოსახულებებით შემკული ჭურჭლის წარმოების შესაძლებლობაზე უნდა მიუთითებდეს აგრეთვე ზემოთ უკვე ნახსენები ჰერაკლეს გამოსახულებიანი ტვიფრის აღმოჩენის ფაქტიც.

მეორე მხრივ, ბერძნული პანთეონის ღვთაების გამოსახულების აღმოჩენის ფაქტი იდეოლოგიასა და აზროვნების სფეროში მომხდარი ძვრების მიჩვენებელიცაა⁴¹. ეს გარემოება კი წარმოებაში მომხდარ გარდატეხას ღრმა სოციალურ პროცესებთან კავშირში წარმოგვიდგენს.

იმპორტული ნაწარმი ძირითადად მცირეაზიური და იტალიური სახელოსნო ცენტრებიდან მომდინარე ნაწარმითაა წარმოდგენილი. შედარებით მცირერიცხოვანია ირანული იმპორტი, ირანულის

⁴¹ ამ თვალსაზრისით საუბრადღებოა აგრეთვე 1966 წ. „კრიბქესთან“ აღმოჩენილი დიონისეს ნიღბისა და ამ ღვთაების კულტის მსახურებთან დაკავშირებული არქეოლოგიურ კომპლექსის აღმოჩენის ფაქტიც. იხ. ქ. რაშიშვილი, დიონისეს გამოსახულებიანი ტერაკოტა ვანიდან, ასპირანტთა და ახალგაზრდა მეცნიერ მუშაობა სამეცნიერო კონფერენციის თეზისები, თბ., 1967, გვ. 34—35, ვაზნ 1, გვ. 159.

ისევე როგორც მცირეაზიური ნაწარმის აღმოჩენის ფაქტი წინამორბედ ხანაში არსებული ურთიერთობის გავრძელებაზე მიგვანიშნებს; იტალიური ნაწარმის გაჩენა კი აღნიშნულ ხანაში ამ ცენტრთან სავაჭრო ურთიერთობის დამყარებას გვაგვარადულებინებს. ურთიერთობის ხასიათის დადგენა ამგვარად არ ხერხდება, მაგრამ სავარაუდოა, რომ იგი შავიზღვისპირეთის ქალაქების საშუალებით ხორციელდებოდა. საუბრადღებოა, რომ სწორედ აღნიშნულ ხანას უკავშირდება შავიზღვისპირეთისა და ადრიატიკის სანაპიროს შორის უშუალო სავაჭრო ურთიერთობის დამყარება⁴², რაც დუნაის სავაჭრო მაგისტრალის ათვისებამ განაპირობა⁴³.

ასეთია ვაწი აღმოჩენილი მცირერიცხოვანი, მაგამ საკმაოდ მრავალფეროვანი ელინისტური ხანის ლითონის ჭურჭლის შესწავლის შედეგები. როგორც დაეინახეთ, იგი საინტერესოა როგორც აღნიშნული ხანის მხატვრული ხელოსნობის, ისე სავაჭრო ურთიერთობათა კვლევის თვალსაზრისით.

⁴² W. Lamb, დასახ. ნაშრომი, გვ. 187—188.

⁴³ И. Б. Брашинский. Путь из Адриатики в Черное море, Тезисы докладов V съезда Одесского археологического Общества, Одесса, 1972, гв. 230.

ST.-VALENTIN-ის ჯგუფის ქარამიკა პანიდან

1973—1974 წლებში ვანის ნაქალაქარზე აღმოჩნდა მოხატული თიხის ქურჭლის ფრაგმენტები, რომლებიც მიეკუთვნებიან ატიკური მხატვრული კერამიკის იმ სახეობას, სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში „წმინდა ვალენტინის ჯგუფის“ სახელით რომაა ცნობილი. ჯგუფმა სახელწოდება მიიღო საფრანგეთში წმინდა ვალენტინის მთაზე (სამარხში) ამ ტიპის ვაზის აღმოჩენის მიხედვით¹. პირველი მკვლევარი, რომელმაც გამოყო ჯგუფი და მისი მოკლე დახასიათება მოგვცა, ჯონ ბიზლი იყო². მანვე მისცა სახელი მოხატული თიხის ქურჭლის ამ სახეობას. დღისათვის St.-Valentin-ის კერამიკის ნიმუშები სამაო რაოდენობითაა შესული სამეცნიერო მიმოქცევაში. პუბლიკაციებით ცნობილი ვაზების მეტ-ნაკლებად სრული კატალოგი (96 ერთეული) გამოაქვეყნეს სეიმურ ჰოუარდმა და ფრანკონ პ. ჯონსონმა³. კატალოგს თან ერთვის გამოკვლევა, რომელშიც განხილულია ისეთი საკითხები, როგორცაა წარმოების ცენტრი, ქრონოლოგიური ჩარჩოები, ტიპოლოგიური კლასიფიკაცია. კატალოგში გავრთიანებულია ათენის, ბრიტანეთის, ბოლონიის, ვენის, მიუნხენის, ნეაპოლისა და სხვა მუზეუმების დაცული ვაზები, რომელთა უმრავლესობა ეკრძო კოლექციებიდან მომდინარეობს და უმთავრესად უპასპორტოა; არქეოლოგიურ პასპორტიანი ეგზეგმალარები ძირითადად საბერძნეთში, იტალიასა და კვიპროსზეა აღმოჩენილი.

ჩვენთვის საინტერესო კერამიკის ჯგუფის კოლექციას, რომელიც დაცულია სახელმწიფო ერმიტაჟში, სავანებო ნაშრომი უძღვნა ქ. გორ-

¹ J. Déchelette. La collection Millon. Paris, 1913, გვ. 101—151.
² J. Beazley. Etruscan Vase Painting. Oxford, 1947, გვ. 219. შენიშვნა 1.
³ S. Howard. F. P. Jolinson, The Saint-Valentin Vases. A.J.A. vol. 58, № 3, 1954, გვ. 191—207. ტაბ. 32—34.

ბუნოვამ⁴. ამ ნაშრომში მოცემულია ერმიტაჟის კოლექციის სრული კატალოგი (33 ერთეული). კოლექციის შედგება ძირითადად ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის მსხვილ საქალაქო ცენტრებში (ოლბია, ნიმფეონი, პანტიკაპეონი) აღმოჩენილი და აგრეთვე კერძო კოლექციებში (კამპანას, პიკატის, ჩერტკოვის) დაცული რამდენიმე ნიმუშისაგან. ქ. გორბუნოვას კატალოგი ეყრდნობა ჰოუარდ-ჯონსონისეულ კლასიფიკაციას. St.-Valentin-ის ჯგუფის კერამიკა პონტოს დასავლეთ სანაპიროზე არის ფიქსირებული. გამოკვეყნებულია პისტრიაში აღმოჩენილი მასალა⁵. ჩვენს ხელთ არსებული უბელიკაციების მიხედვით შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე ამ ჯგუფის კერამიკა ჭერჭერობით მხოლოდ ვანშია დადასტურებული.

წმინდა ვალენტინის ჯგუფის კერამიკა თავისებური ნიშნებით ხასიათდება: 1) როგორც წესი, ქურჭლის ორი ფორმაა წარმოდგენილი — სკიფოსები და კანთაროსები⁶. სკიფოსები დაბალი და მუცელგანვირთი; იშვიათია ე. წ. კორინთული ტიპის სკიფოსები. კანთაროსებს ოდნავ გარეთ გადმობრლი პირის კიდე, მაღალი ცილინდრული ყეული, მომრავალბულ ტანი და თბელი, ზედა ნაწილში მკვეთრად მორკალული ყურები აქვთ. სკიფოსებსაც და კანთაროსებსაც დაბალი, წრიული საღვარისებრი ქუსლები აქვთ, რომლებიც,

⁴ K. C. Горбунова. Аттические вазы группы St.-Valentin. ТГЭ. XIII, 1972, გვ. 62—77.
⁵ P. Alexandrescu. Necropola tumulara. Sapturi 1955—1961. Histria. II. Bucuresti, 1966, გვ. 167. ტაბ. 73, 88.
⁶ St.-Valentin-ის ჯგუფის კერამიკისათვის დამახასიათებელი ორნამენტი სხვა კერამიკულ ფორმებზედაც არის დადასტურებული, თუმცა ძალიან იშვიათად (იპსიდა ჰავანიდან, აგრიენტის ტოლჩა, ცალურა კანთაროსი პარიზიდან) — შტრ. J. Beazley. Attic Red-figure Painters. 2-nd ed., Oxford, 1963, გვ. 984—985.

ჩვეულებრივ. ტანისგან წერილი ღარიბთა გამოყოფილი. 2) კურჯული იშვიათი გამოჩენისის გარდა სარტულუბად, ზოლებად (3-დან 5-მდე) მონატული, რომლებიც პორიზონტალურადა მონატული და განლაგებულია ყურების შორის კურჯლის ორივე მხარეზე; თანაც ორივე მხარეზე ზუსტად ერთნაირი ხანტაი ხოლმე დატანილი. ორამენტის ზოლები ერთამეთისგან შავი ლაის ორ-ორი წერილი ხაზით გამოიყოფა. როგორც წესი, პირის კიდე შემკულია ვერტიკალური ხაზებისგან შემდგარი ვიწრო ზოლით; ხაზებს ზოგჯერ ნების საზე აქვთ მიღებული. 3) ზოლების შემკულობის ძირითადი ელემენტებია — რომბები, მოკლე სწორი ხაზები, ბუმბულისებრი და მკენარული ორამენტები (სუროს ღერო, დაფნის ფოთლი). 4) თავისებურია მონატების ტექნიკა — პოლიტიომული მონატულობა დატანილია შევლაკან ზედაპირზე. მონატების ეფექტს აძლიერებს თეთრი ზედნადები საღებავის ქარბად გამოყენება. ალაგალაგ თიხის ფონია დატოვებული და ზედ ნახატი გამოყვანილია განზავებული ლაკით. თიხის ფერშია დატოვებული სკიფოსების ყურებზე კვეშ პალეტებით.

პოუარდ-ჯონსონისეული კლასიფიკაცია ერთმანდალად გაზარებული სპეციალისტთა მიერ. მათ St.-Valentin-ის კერამიკა 12 (I—IX და A—C) ჩვენად დაყვეს. აქედან I—IX ჩვენებში გამოყოფილია ორამენტის განლაგების, ხოლო A—C ჩვენებში — ფორმის მიხედვით. I ჩვენებში შემავალ კანთაროსთა პირის კიდე შემკულია ვერტიკალური მოკლე ხაზებით, რასაც მოსდევს რომბული ორამენტისგან შემდგარი ფართო ზოლი, შემდეგ ვიწრო ზოლი სურის ორამენტისა, შემდეგ ფართო ზოლი, ბუმბულის ორამენტისა შევსებული და ბოლოს ისევე ხაზები, რომელთა ქვეშ ზოგჯერ პორიზონტალური ღარბია ამოჭრილი. II ჩვენებშიც მხოლოდ კანთაროსები (და ერთადერთი სკიფოსი) ერთმანდობია. პირის კიდეზე მათ, სხვა ჩვენებების მსგავსად, შვეული ხაზების ზოლი აქვთ, კორპუსზე კი ბუმბულის ორამენტის ფართო ზოლის ქვეშ სურისა და მოკლე ვერტიკალური ხაზების ვიწრო ზოლებია. ზოგ ნიმუშზე აქაც გვხვდება წერილი პორიზონტალური ღარი.

III ჩვენების (აქაც მხოლოდ კანთაროსებია) შემკულობა ასეთია: კიდეზე ხაზები, ფართო რომბებანი ზოლი, ვიწრო სურთან ზოლი, ბოლოს ისევე ხაზები. რამდენიმე ნიმუშს ორამენტის

ქვეშ ღარი გასდევს. IV ჩვენები ყველაზე მრავალრიცხოვანია; მასში კანთაროსებს გარდა უკვე სკიფოსებიც შედიან. ხაზების ზოლს მოსდევს რომბები, თეთრი საღებავით გამოყვანილი დაფნა, ბოლოს კვლავ ხაზები. უმარტივესობას ტანის ქვედა ნაწილში თეთრი საღებავის ზოლი აქვს. V ჩვენები მხოლოდ კანთაროსებია წარმოდგენილი. ორამენტის განლაგება შემდეგნაირია — ხაზები, ბუმბული, დაფნის ფოთლი, მოკლე ხაზები, თეთრი საღებავის პორიზონტალური ხაზი. VI და VII ჩვენებში კურჯლის ორივე ფორმა შესულია — სკიფოსებიცა და კანთაროსებიც. შემკულობის თანმიმდევრობა ამ ჩვენებში ასეთია: VI — ხაზები, დაფნა, ხაზები, დაფნა და ბოლოს კვლავ ხაზები. VII — ხაზები, ურთიერთმანაცვლელ შევლაკიანი და ულაკი ვერტიკალური ზოლებისგან შემდგარი ფართო ზოლი (აქედან შევლაკიან ზოლებზე თეთრი საღებავით გამოყვანილია სურო, დაფნა, ფოთლისმგავარი სახები, ულაკი ზოლები კი განზავებული ლაის ტალღოვანი, მეტწილედ ურთიერთმანაცვლელი ხაზებითაა შემკული), თეთრი საღებავის დაფნა, ხაზები. VIII ჩვენები ძალიან მცირერიცხოვანია — ორი კანთაროსისგან შედგება. პირის კიდეზე და ძირთან ხაზების ორამენტია, ცენტრალური ფართო ზოლი მოქცეულია დაფნისა და სურისაგან შემდგარ ზოლებს შორის. თვით მასზე კი ერთ შემთხვევაში დაფნისაგან, მეორეში კი სურისაგან შემდგარი ორი დახტარი ზოლია, რომელთა შორის არე ბუმბულის ორამენტითაა შევსებული; კიდეებში კი რომბებია დატანილი. IX ჩვენების ორამენტები სირთულით გამოირჩევა — ნების, ცენტრში ბუმბული, მის ორივე მხარეზე VII ჩვენების მსგავსი ორამენტები, ბოლოს სურისა და ხაზებისგან შემდგარი ვიწრო ზოლები.

წმინდა ვალენტინის ჩვენების კერამიკის რამდენიმე ნიმუში, რომელთა შემკულობა არ მთავარა არც ერთი ზემოთ განხილული ჩვენების ორამენტულ სქემას, დაჩვენდა ფორმის მიხედვით. ასე, A ჩვენებში შევიდა 5 კანთაროსი, B-ში — კორინთული ტიპის 7 სკიფოსი, ხოლო C-ში — ცალკე კანთაროსი და ოინოსოია თუ ტოლზა. St.-Valentin-ის ჩვენების კერამიკა ზოგადად ძე. წ. V ს. მეორე ნახევრით შეიძლება დათარიღდეს. იგი თავს იჩენს ძე. წ. V ს. მეორე მეოთხედის და არსებობას განაგრძობს საუკუნის ბოლომდე. ცალკეული ნიმუშები შეიძლება ძე. წ. IV ს-შიც მზადდებოდა. ჩვენების დათარიღებას აძინებს

გარემოება, რომ, როგორც აღინიშნა, ბევრი ნიმუში კერძო კოლექციებიდან მომდინარეობს და არ ახლავს არქეოლოგიური პასპორტი. ნაქალაქარია კულტურულ ფენებში აღმოჩენილი ვაზების უმარაველსობა მოკლებულია დამაბრუნებელ თანხმებდ მასალას, დახურული კომპლექსებიდან კი თითო-ოროლა კურკველი მომდინარეობს. ერთის მხრივ, ამ კომპლექსების თარიღებზე და, მეორე მხრივ, ორნამენტის სახეობების ზოგად განვითარებაზე დაყრდნობით ს. ჰოუარდი და ფ. პ. ჯონსონი უადრესად პირველ ქვეყნს მიიჩნევენ (ძვ. წ. V ს. მეორე მეოთხედის ბოლო, 450 წლების ახლო ხანები); მეორე და მესამე ქვეყნები თანდაროლებია (ძვ. წ. V ს. მესამე მეოთხედი); მეოთხე და მეხუთე ქვეყნები მესამე მეოთხედს მიეკუთვნებიან (მაკრამ ოდნავ სცილდება მის ფარგლებს); მეექვსე ქვეყნი საუკუნის ბოლო მეოთხედით თარიღდება; მეშვიდე ქვეყნი ასევე ძვ. წ. V ს. ბოლო მეოთხედს მოიცავს და IV საუკუნეშიც ვადაობს; მერვე ქვეყნი სცილდება ძვ. წ. V ს. ფარგლებს; მეცხრე ქვეყნი არა მარტო ყველაზე გვიანდელია, არამედ აქულის ნაწარმდია მიჩნეულია მაშინ, როცა დანარჩენი რვა ქვეყნი მეკლევართა ვარაუდით ატიკაში უნდა იყოს დამზადებული.

ს. ჰოუარდი და ფ. პ. ჯონსონი St.-Valentin-ის კანთაროსის ფორმის წინამორბედად ფიგურულ ვაზებს მიიჩნევენ, ხოლო ადრეული ნიმუშების მოხატულობაში ადრეული მხატვარ-კერამიკოსის ბრევოსის გავლენას ხედავენ.

როგორც აღინიშნა, St.-Valentin-ის ქვეყნის კერამიკა ვანის ნაქალაქარზე იჩინა თავი — 1973-1974 წწ. ზედა ტერასზე (ბორცვის თავზე) აღმოჩნდა ამ ქვეყნის 11 ფრაგმენტი, რომლებიც 4 კურკველს მაინც უნდა ეკუთვნოდნენ⁷.

ქვემოთ მოცემულია ვანში ნაპოვნი St.-Valentin-ის ქვეყნის კერამიკის კატალოგი.

1. კანთაროსის პირ-ყელის ფრაგმენტი⁸; პირის კიდე შემკულია ვერტიკალური ხაზებით, რომლებიც შავი ლაკის ორი წერტილი პორიზოტალური ხაზით არის გამოყოფილი ბუმბულისებრი ორნამენტისგან შემდგარი ზოლისგან. შემორჩა ბუმბულის ორი რიგი; ზედა რიგი შავი ლაკითაა გამოყვანილი, ცენტრალური ღერო და გან-

შტობები თეთრი საღებავითაა დღანლიო. ბუმბულის კვედა რიგი თხის ფერშია დატოვებული, ხოლო ღერო და განშტობები, როგორც ჩანს, განზავებული ლაით იყო გამოყვანილი. ამ ტიპის ბუმბულები მეტად დამახასიათებელია წმინდა ვალენტინის ქვეყნის ვაზებისათვის⁹. ქვეცი მოწითალო-ყავისფერია. თხა კარგადაა განლეკილი. ზომები: სიმაღლე 2,5 სმ (სურ. 113გ).

2. კანთაროსის პირ-ყელის ფრაგმენტი¹⁰ ზემოთ აღწერილის ზუსტ ანალოგიას წარმოადგენს როგორც ორნამენტისა და მოყვანილობის (პროფილი), ასევე კეცის მიხედვითაც. როგორც ჩანს, რივე ფრაგმენტი ერთსა და იმავე კანთაროსს უნდა ეკუთვნოდეს. ფრაგმენტულობის გამო ძნელა მათი მიკუთვნება პოუარდ-ჯონსონისეული კლასიფიკაციის რომელიმე ქვეყნისადმი (თუმცა შეიძლება ითქვას, რომ ისინი უფრო მეორე და მეხუთე ქვეყნებს უახლოვდებიან). ზომები: სიმაღლე 1,5 სმ.

3. კანთაროსის პირ-ყელის ფრაგმენტები (5 ფრაგმენტიდან 3 შეწყება);¹¹ პირის კიდე შემკულია შველა ხაზების ეწრო ზოლით, რაც ისე დამახასიათებელია კერამიკის ამ ქვეყნისათვის. ხაზების ძირში ლაკის წერტილებია. ეს ასევე ხშირი მოვლენაა St.-Valentin-ის კერამიკისათვის. შემდეგ მოდის ჩვეულებრივი ტიპის ბუმბულებისაგან შემდგარი ზოლი. მის ქვეშ შავი ლაკის ეწრო ზოლები თეთრი საღებავით სუროს ღერო ყოფილა გამოყვანილი (საღებავი ცუდადაა შემორჩენილი). ამ ეწრო ზოლს მოსდევს კვლავ ბუმბულისებრი ორნამენტი (ზოლის ნაწილია მხოლოდ შემორჩენილი). ამგვარ ბუმბულებს უჩვეულო სახე აქვთ, გამოირჩევიან დამუშავების სქემატურობით — არაა დამუშავებული ბუმბულის დეტალები, არც შველკიანი და თხის ფონშენარჩუნებული ბუმბულეების მონაკლებობაა მკაცრად დატული. მოხატვის მიხედვით ჩვენს ნიმუშ უშუალოდ ანალოგი არ მოუპოვება არც ჯონსონ-ჰოუარდისა და არც ქ.

⁸ საველე № 07: 1—73: 550; აღმოჩნდა 192-ე ნაკვეთის კვ. ძვ.წ. სის II-ს მაგვარი ნაკვობის ჩრდილოეთ კედლის წყნისანს.

⁹ S. Howard, E. P. Johnson, The Saint-Valentin Vases, გვ. 201.

¹⁰ საველე № 07: 1—74: 108; აღმოჩნდა 192-ე ნაკვეთის კვ. კვ.წ. თირის თავზე მდებარე შავ ფენაში.

¹¹ საველე № 07: 1—74: 118; 193-ე ნაკვეთის კვ. კვ.წ.; დამწვარი ბაქაშების გრეგავში (თხილი შველსი და ხს ნაკვობის ნაშთები).

⁷ ამ წლებში ვანის არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობის შედეგების შესახებ იხ. ვანის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1973-1974 წლების მუშაობის ანგარიშები.

გორბუნოვას კატალოგში; ორნამენტი არც ერთი ჩვეულების სქემაში არა თავსდება. ჩვეულებრივი ტარის ბუმბულები დამახასიათებელია I, II და V ქვეყნებისათვის (ძვ. წ. V ს. მეორე-მესამე მეოთხედები); სქემატურ ბუმბულებს მხოლოდ ორი ანალოგია მოქმედებით — 1) ოლიზიაში 1968 წელს აღმოჩენილი სკიფოსი, რომელსაც ქ. გორბუნოვა ფორმის მიხედვით ძვ. წ. V ს. ბოლო მეოთხედით ათარიღებს¹². 2) მიუნხენის კანთაროსი, რომელიც პოუარდ-ჯონსონის A ქვეყნში შედის¹³. კეცი მონაქრისფრა (ეცესლში მოხვედრის შედეგი); თიხა კარგადაა განლექილი. ზომები: 1) სიმაღლე 7 სმ; 2) სიმაღლე 1 სმ; 3) სიმაღლე 1 სმ (სურ. 113_{1,2,3}).

4. სკიფოსის პირ-კედლის ორი ფრაგმენტი (შეწებებულია)¹⁴; პირის კიდე შავი ლაკის შეყვანილი ხაზებით არის შექმნილი. მომდევნო რომბული ბაღე ურთიერთობაცვლე ულაკო და ლაკით შევსებული რომბებისგან შედგება. შველაკიან რომბებზე შეიმჩნევა მათში ჩახატული თეთრი საღებავით გამოყვანილი რომბების კვალი. რაც შეეხება ულაკო რომბებს, აქ არა ჩანს განზავებული ლაკით დატანილი რომბები, რაც იშვიათია აღნიშნული ქვეყნისათვის. აღწერილი ნიმუშის მიკუთვნება ამა თუ იმ ქვეყნისადმი ამჟერადაც არ ხერხდება მისი მცირე ზომის გამო, თუმცა უფრო შეიძლება, რომ შეოთხე

ჯგუფს დავუკავშიროთ (ძვ. წ. V ს. მესამე მეოთხედში). კეცი მოწითალო-ყავისფერია; თიხა კარგადაა განლექილი. ზომები: სიმაღლე 4,5 სმ (სურ. 113₄).

5. კედლის ორი ფრაგმენტი (შეწებებულია)¹⁵ რა ფორმის კურკულს ეკუთვნის, ძნელი გასარჩევია. შემორჩენილია ორი ორნამენტული ზოლის ნაწილები. ერთი მათგანი შევსებული ყოფილა დაფნის ფოთლებით, მეორე — რომბული ბაღით (მეოთხე ქვეყნი?). კეცი მოწითალო-ყავისფერია; თიხა კარგადაა განლექილი. ზომები: სიმაღლე 3 სმ (სურ. 113₅).

ამრიგად, ჩვენს ხელთ არის St.-Valentin-ის ქვეყნის ოთხი კურკული მაინც ვანის ნაქალაქარიდან. როგორც აღინიშნა, ეს ატიკური მოხატული ევრაპიკის ამ ქვეყნის აღმოჩენის პირველი შემთხვევაა არა მარტო კოლხეთის, არამედ მთელი საქართველოს ტერიტორიაზე. ჩვენი ნიმუშების კეცი, ლაკი უქვეყნის ხდის მათ ატიკურ წარმომავლობას. ისინი ზოგადად ძვ. წ. V ს. მეორე ნახევარს უნდა მიეკუთვნონ (დათარიღების მეტ დიუსტეტმას აძნელებს მათი ფრაგმენტულობა, მცირე ზომები). ასეთ თარიღს არ ეწინააღმდეგება არც თანამხლები არქეოლოგიური მასალა. ამ თვალსაზრისით საყურადღებოა შველაკიანი კილიკის ძირის ფრაგმენტი, შექმნილი ნაკვეთი ოვებითა და ენებით (დაახლ. ძვ. წ. 420 წ.)¹⁶.

¹² K. C. Горбунова. Аттические вазы группы St.-Valentin. გვ. 74, № 28. სურ. 18.

¹³ S. Howard, F. P. Johnson. The Saint-Valentin Vases. გვ. 201.

¹⁴ საველე № 07: 1—74: 20; აღმოჩნდა 193-ე ნაკვეთის კვ. I-ში; დამწვარი ბათქამების გროვები (თხიბთ შელესი ზის ნაგებობის ნაშთები).

¹⁵ საველე № 07: 1—74: 24; აღმოჩნდა 193-ე ნაკვეთის კვ. I-ში; თხიბთ შელესი ზის ნაგებობის ნაშთებში.

¹⁶ საველე № 07: 1—74: 25. უდრ. Brian A. Sparkes, L. Talcott. Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries B. C., The Athenian Agora, vol. XII, Princeton, 1970, № 498, ტაბ. 50, კვ. 270.

მონეტები ვანილად

ვანის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ მოპოვებული ნუმიზმატიკურ მასალისადმი მიძღვნილი ნაშრომების რიცხვი არც თუ ისე ბევრია¹, ხოლო მონოგრაფიული გამოკვლევა საერთოდ არ არსებობს. სწორედ ამ ხარვეზის შევსებას ეძღვნება ჩვენი წერილი.

ნაშრომი ორი ნაწილისაგან შედგება: პირველი ნაწილი მიზნად ისახავს ალადგინოს სამონეტო მიმოქცევის სურათი ვანის ტერიტორიაზე ძვ. წ. IV—I სს., დაახლოებით ვანის ნაქალაქარის ისტორიისა და სტრატეგიაფიის ზოგიერთი საკითხი ნუმიზმატიკურ მასალის მიხედვით, ხოლო მეორე ნაწილი ვანში აღმოჩენილი მონეტების კატალოგს წარმოადგენს.

ვიდრე უშუალოდ ვანის არქეოლოგიურ ექსპედიციის მიერ მოპოვებული ნუმიზმატიკური მასალის ანალიზს შევეუდგებოდეთ, საჭიროდ მიგვაჩნია მოვიტანოთ ლიტერატურაში დატული ცნობები ვანში აღმოჩენილი მონეტების შესახებ. უნდა ითქვას, რომ ამ ცნობებში ნაგულისხმები მასალა როგორც გეოგრაფიული წარმომავლობის მხრივ, ასევე ქრონოლოგიურად ძირითადად ემთხვევა ჩვენ ხელთ არსებულ მასალას.

1895 წ. ვანში ნაპოვნი ყოფილა ძვ. წ. VI ს. ეტნულ სამოსის ოქროს სტატერი, რომელიც

¹ დ. კაპანაძე, ბ. ლორთქიფანიძე. ინტიკური ხანის მონეტები ვანის ნაქალაქარდან, „ცისკარი“, 1967, №8, გვ. 142—147. Г. Лордкипанидзе, К истории древней Колхиды, Тб., 1970, გვ. 104—111; ბ. დუნდუა, ვანის ნაქალაქარზე აღმოჩენილი კისტოფორის მქსახებ, კრ. „არქეოლოგიური კვლევები საქართველოში 1969 წ.“ თბ., 1971, გვ. 128—131, 228—230; მისვე, იჭრებოდა თუ არა მონეტა ვანში?, „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, 1974, № 2, გვ. 146—159.

მარკომა განსაზღვრა². სამწუხაროდ, ეს მონეტა თავის დროზე ერმიტაჟს არ შეუქმნია. ამავე დროს დატულია მეორე ცნობა, რომლის თანახმადაც იგი ქიზიყის ელექტრუმის სტატერს წარმოადგენდა, მაგრამ ა. ზოგრაფი ა. მარკოვის ავტორიტეტის მოშველიებით, მის ატრიბუციას აძლევდა უნიკატესობას³. ცხადია, ახლა, როდესაც მონეტა დაკარგულია, ძველია ებრძოლო ა. მარკოვის ავტორიტეტს; მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მისი განსაზღვრა ჩვენში ვარკვეულ ეშვს იწვევს. ზაქმე ისაა, რომ სამოსის სტატერები უჩვეულოა არა მარტო ვანისათვის, არამედ მთელი ყოლხეთისათვის, ხოლო ქიზიკური მონეტები არა — ისინი აღმოჩენილია ფიციქნარში⁴. ვასათელოს-წინებელი აგრეთვე ეთიკის ელექტრუმის სტატერების ინტერლოკალური ხასიათი, ის დიდი როლი, რასაც ისინი ასრულებდნენ საერთაშორისო ურთიერთობაში. სინანდლობითა და ვარკვევებაც, რომ ასეთი აღრეული ხანის არქეოლოგიური მასალა საერთოდ სუსტადაა წარმოდგენილი ვანში⁵, ხოლო ძვ. წ. VI ს. მონეტა მას შემ-

² ОАК, 1895, გვ. 67, 188—189, № 1895:91; Е. А. Пяхомов. Монетныеклады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавказа, вып. I, Баку, 1926, გვ. 37, № 13. Е. ხოვტარია, არქეოლოგიური გათხრები ს. ვანში. 1947 წ. „მომიზიველეობ“, I, 1949, გვ. 303.

³ А. Н. Зограф. Античные золотые монеты Кавказа, Изв. ГАИМК, вып. 110, 1935, გვ. 178, თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ სხვა ადგილას იგი ამ განსაზღვრას უფრო კითხვის ნიშნით ექვემდებარება. იხ. Зограф, Античные монеты, МИА, № 16, 1951, М.—Л. გვ. 164.

⁴ ა. კახიძე. ფიციქნარის სამარკოვანზე 1967—68 წწ. აღმოჩენილი უცხოური მონეტები, „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, 1974, № 3, გვ. 79—85. მისვე, Привозные монеты из могильника Пичвари, ВДИ, 1974, № 3, გვ. 88—92.

⁵ ლ. ლორთქიფანიძე, ვანის ნაქალაქარი (გაობრები. ისტორია, ეთნოგრაფიები) ვანი I, თბ., 1972, გვ. 8, სქ. 3.

დრ აქმები აქ ძვ. წ. IV ს. დასასრულით დათარიღებულ სამარხებში აღმოჩნდა¹⁴ (იხ. კატ. №№ 1, 21-22).

ლიდ ინტერესს იწვევს ვანის ტერიტორიაზე ფილიპ II (ძვ. წ. 359—336 წწ.) სტატერის აღმოჩენა (კატ. № 25). მისი მნიშვნელობის გასათვალისწინებლად საჭიროა აღინიშნოს, რომ ეს აღმოჩენა ერთადერთია არამარტო ვანისათვის, არამედ მთელი საქართველოსთვისაც. რა თქმა უნდა, ამ ერთადერთი მონეტის საფუძველზე ძნელია კატეგორიულად ხასიათის დასკვნების გაკეთება, მაგრამ, ემიგრებით, თეთი ფაქტი ყოველშორე იმსახურებს ყურადღებას.

ასევე ერთადერთ ცალდაა წარმოდგენილი ვანის ნუმისმატიკურ მასალაში ალექსანდრე მაკედონელის (ძვ. წ. 336—327 წწ.) სტატერი (კატ. № 26). მიუხედავად ამისა, მისი ღირს ზედრითი წონა ვანის ეკონომიურ ცხოვრებაში ეკვს არ უნდა იწვევდეს. საქმე ისაა, რომ ალექსანდრე მაკედონელის მონეტები, ექვთ. თაყაიშვილის ცნობების თანახმად, არდრე აღმოჩენილა ვანში (იხ. ზემოთ) და, მეორეც, ისინი უადრესად ინტენსიურად იყენებ ჩართული კოლხეთის სამონეტო ცირკულაციაში საერთოდ¹⁵. დაბოლოს ანგარიში უნდა გაეწიოს იმ ფაქტსაც, რომ ვანში ალექსანდრე მაკედონელის სტატერების მინაბაძემა ნაპოენი (კატ. №№ 27—28).

განსაკუთრებულ მნიშვნელობისაა ის ფაქტი, რომ ვანის ნაქალაქარის ტერიტორიაზე სინქრონულად მომოქცევა კოლხური ტრიბოლოები და მაკედონის მეფეთა სტატერები¹⁶.

რაც შეეხება ლტერატურაში გამოთქმულ აზრს ვანში აღმოჩენილ სტატერის სინოპის ზა-

რფხანისადმი მიეუთენების შესახებ¹⁷, ეს არ დასტურდება. მიუხედავად ამისა, დავას არ უნდა იწვევდეს სინოპეს, და საერთოდ მცირე აზრის, როლი კოლხეთის მონეტებში, თუ შეიძლება ასე ითქვას, მომარაგების საქმეში. ყურძოდ, დასავლეთ საქართველოში გავრცელებული ალექსანდრე მაკედონელის სტატერების ნაწილი სწორედ სინოპეს მეშვეობით უნდა მოხვედრილიყო ჩვენს¹⁸.

აქვე გაკერთ უნდა შეეხებთ ვანის ფარგლებში აღმოჩენილ ალექსანდრე მაკედონელის სტატერების მინაბაძებს, თუმცა ეს რამდენადმე არღვევს მასალის განხილვის ნაშრომში მიღებულ ქრონოლოგიურ პრინციპებს. სამწუხაროა, რომ ისინი აღმოჩენილია არა კარგად დათარიღებულ არქეოლოგიურ კომპლექსებში, არამედ შემთხვევით. ამდენად, მათი დათარიღების მტკიცე ქრონოლოგიური საყრდენი ჩვენ არ გავგანზიანა. რაც შეეხება მონეტების სტილს, მიუხედავად იმისა, რომ დამახინჯებული გამოსახულებები შედარებით კარგად „იკითხება“ და მათი იდენტიფიკაცია ორიგინალუბის გამოსახულებებთან ღიდ სირთულეს არ წარმოადგენს, მაინც არაა შესაძლებელი ისინი ძვ. წ. II ს. ადრეულ ნიმუშებად მივიჩნიოთ.

ძვ. წ. III ს. მონეტები ვანის მასალებში ორ ცალდაა წარმოდგენილი. ერთი მათგანი ბიზანტიონში მოკრილი ლისიმაქეს (ძვ. წ. 306—282 წწ.) სტატერია (კატ. № 29), ხოლო მეორე — ჰიერონ II (ძვ. წ. 275/4—216 წწ.) ნახევარსტატერი (სირაკუზი). ამასთანავე იგი ჰიერონ II მოღვაწეობის დასაწყისში უნდა იყოს მოკრილი. საქმე ისაა, რომ თავდაპირველად ჰიერონ II ტირანი იყო და მეფის ტიტულს მხოლოდ ძვ. წ. „მამერტინელების“ („მარსის შვილების“) დამარცხების შემდეგ მიიღო („მამარტინელები“ ეწოდებოდათ დაქირავებულ ჭარისკაცებს კამპანიიდან, რომლებიც ტირან ავთოიკლეს სამსახურში იმყოფებოდნენ და მისი სიცილელის შემდეგ კუნძულ სიცილიაზე საკუთარი ხელისუფლების გავრცე-

¹⁴ ვანო I, გვ. 211.

¹⁵ ამ საკითხის შესახებ იხ. გ. ღუნდუა. საქართველოში გავრცელებული ალექსანდრე მაკედონელისა და ლისიმაქეს სახელით მოკრილი მონეტები, „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ენოგრაფიისა და ზელოვნების ისტორიის სერია, № 1, 1973, გვ. 51—65.

¹⁶ ამ ვარაუბას ღიდი მნიშვნელობა აქვს კოლხური ნახევარსტატერების ემისიის შეწყვეტის თარიღის დასადგენად, რასაც კოლხეთში ალექსანდრე მაკედონელის სტატერების მასობრივად გავრცელებას უკავშირებენ (იხ. ზგ. კ. В. Голенко, Клад синопских и колхидских монет из Кобулету (1948). ВДИ, 1961, № 1, გვ. 51). ეს საკითხი იღვწად მნიშვნელოვანი და რთული, რომ სპეციალურ განხილვას მოითხოვს, ამიტომ მის გარკვევას აქ ჩვენ შეგნებულად ვერღებთ.

¹⁷ Г. А. Лордкипанидзе. Древняя Колхида в VI—II вв до н. э. (Историко-археологическое исследование). Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук, Тб., 1975, 23-48.

¹⁸ გ. ღუნდუა. საქართველოში გავრცელებული ალექსანდრე მაკედონელისა და ლისიმაქეს სახელით მოკრილი მონეტები, გვ. 63—64.

ლებსათვის იწყეს ბრძოლა¹⁹. ვინაიდან ვანში აღმორჩენილ ოქროს მონეტებზე ჰიერონ II მეფის ტიტულის გარეშეა მოხსენიებული (კატ. № 31), უნდა ვივარაუდოთ, მისი ემისია უფრო ადრე ვანობიკურება.

ლისიმაქეს სტატერების ვანში გავრცელების ფართო ხასიათი სრულებით უდავოა. ვინაიდან ჩვენ ხელთ არსებული მონეტისა, ვანში კარგად აღმოჩენილია ლისიმაქეს სტატერები, რომლებიც 1889 წლის ახლო ხანებში ა. სტრიანოვს შეუძენია და პ. უვაროვასათვის გადაუგზავნია²⁰. ამაზე მუთითების აგრეთვე ისიც, რომ ლისიმაქეს ოქროს მონეტები (თანაც ბიზანტიონის ზარაფხანაში მოჭრილი) ს ა ე რ თ ი დ ინტენსიურად იყო დასაქმებული კოლხების ფულად მეურნეობაში²¹ და ვანში მათი მინაბადია აღმოჩენილი (კატ. № 30). ისიცაა აღსანიშნავი, რომ ექვთ. თაყაიშვილმა 1896 წ. ლისიმაქეს ვერცხლის მონეტასაც მიაკვლია²².

რაც შეეხება ვანში აღმოჩენილი ლისიმაქეს სტატერის მინაბადს, სამწუხაროა, რომ ისიც შემთხვევითაა აღმოჩენილი და მისი უზღუდ ქრონოლოგიური ჩარჩოების დადგენა შეუძლებელია. შეიძლება მხოლოდ ითქვას, რომ იგი უფრო ძვ. წ. II ს. უნდა დათარიღდეს, ვიდრე ძვ. წ. III ს. დასასრულით.

სრულებით უპრეცედენტოა საქართველოსათვის სიცილიის ტერიტორიაზე მოჭრილი მონეტის აღმოჩენა. საქმე ეხება არა მარტო ჰიერონ II ნახევრსტატერს, არამედ კუნძულ სიცილიის ზარაფხანებში დროის ნებისმიერ მონაკვეთში მოჭრილ მონეტებს ს ა ე რ თ ი დ. ეს გარემოება კი ვანის აღმოჩენას განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს. ამ ერთაზე ყველაზე ლოგიკურია ვარაუდი ჰიერონ II ოქროს მონეტის ვანში მცირე აზიის გზით მობეჭდვის შესახებ (თუმცა ჩვენ სხვა არხებსაც არ გამოვრიცხებთ).

თუ ვურადღებთ დაავაჭირებშით ვანში აღმოჩენილ მონეტების ცხრილს ადვილად დავრწმუნდებით, რომ ძვ. წ. II ს. I ნახევრით მტყი-

ცედ დათარიღებული ნუმისმატიკური მასალა არ გაგვიჩნია. შესაძლებელია, ამ გარემოებას სპორადული ხასიათი ჰქონდეს. მაგრამ ისიცაა შესაძლებელი, რომ ამ ხანებში უცხოური მონეტების შემოსვლა ვანში კლებულობს (ყოველ შემთხვევაში ოქროს მიმართ თითქოს ეს აშკარაა) და ამ ლაქუნს სწორედ ადგესანდრე მაკედონელისა და ლისიმაქეს სტატერების ადგილობრივი მინაბადები ავსებენ.

შეიძლება მხოლოდ სინანული გამოითქვას იმის გამო, რომ ჩვენ ვერ შევძელით ელენისტურ ხანის სპილენძის კარდენიმე უღარეხად სინატერესო მონეტის (კატ. №№ 32—34) ზუსტი ატრიბუცია და დათარიღება. ჩვენი ღრმა რწმენით, ამით შეიძლებოდა ვანის ისტორიის ზოგიერთი ბუნდოვანი მხარე სათანადოდ გაშუქებულიყო და პასუხი გაგვეცა კითხვებზე: როდის დაიწყო ნაქალაქარის ფარგლებში ბრუნვა სპილენძის მონეტა? ამის დადგენას კი იდრე მნიშვნელობა აქვს ქალაქის ეკონომიური ისტორიისათვის. საქმე ისაა, რომ ვანში, როგორც ეს უკვე ზემოთ ვაჩვენეთ, ძვ. წ. IV—III სს. მიმოიფიქრა ის უცხოური მონეტები, რომელთაც იდგი საერთაშორისო მნიშვნელობა ჰქონდათ (ფილიპე II, ალექსანდრე მაკედონელისა და ლისიმაქეს სტატერები) და მსხვილი საეჭრო ოპერაციებისათვის იყენებდნენ თვინი. მაგრამ სწორედ ამიტომ უნდა ველით, რომ ამ რეგიონში ფულადი მეურნეობის განვითარების სისუსტე. ადგილობრივი ბაზარი, მანის, სრულებით არ საქირებეს ზურდა ფულს (სპილენძის მონეტას). თუ, ვთქვათ, ძვ. წ. IV ს-ში კი ფუნქცია შეიძლებოდა კოლხურ ტრიობოლებს შეესრულებინათ, მოვიხილო ხანებში (ძვ. წ. III—II სს.), მათ ამ როლს ვერ დაეკისრებთ, თუნდაც იმიტომ რომ ვანის სერქოპოლის სამარხებიდან და კულტურულ ფენებიდან არც ერთი კოლხური მონეტა არ მომდინარეობს.

გარდატეხა კოლხეთის ეკონომიკაში, ჩვენ ხელთ არსებული მასალების მიხედვით, იწყება ძვ. წ. II ს. უკანასკნელი მეოთხედიდან. განსაკუთრებული რელიეფურობით ეს გარდატეხა გამოიკვეთა ძვ. წ. II—I სს. მიწნახე. როგორც ქვემოთ დავინახავთ, სიახლე ვანის ეკონომიკაში დაკავშირებული იყო მის ისტორიაში მომხდარ ცვლილებებთან, იგი გარედან იყო მოტიანილი, უცხო ელემენტისათვის დამახასიათებელი და არ წარმოადგენდა კოლხური ქალაქის განვითარების ორგანულ შედეგს.

¹⁹ H. A. Машкин. История древнего Рима, М., 1956, № 147.

²⁰ E. A. Пахомов, დასახ. ნაშრ., VIII, № 1704.

²¹ ვ. დ. ნ. დ. ა. საქართველოში გავრცელებული ალქსანდრე მაკედონელისა და ლისიმაქეს სახელით მოჭრილი მონეტები, გვ. 59.

²² ვ. დ. ნ. დ. ა. დასახ. ნაშრომი, გვ. 58—59, 64.

²³ E. A. Пахомов, დასახ. ნაშრომი, I, № 18; ვ. დ. ნ. დ. ა. დასახელებული ნაშრომი, გვ. 59.

ის ისტორიული ტეხილი, რომელმაც მკვეთრად შეცვალა სამონეტო მიმოქცევის სურათი ვანის ნაქალაქარის ტერიტორიაზე, მითრიდატე VI ევპატორის (ძვ. წ. 120—63 წწ.) მიერ კოლხეთის დაპყრობაში მდგომარეობს, რასაც ადგილი, ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრების თანახმად, ძვ. წ. 111—110 წწ. ჰქონდა²³. უტყუარ საბუთს ამ დებულების სასარგებლოდ წარმოადგენს დიოსკურისის სპილენძის ნაქალაქო მონეტები, რომლებიც ზუსტი ასლია ძვ. წ. 120—111 წწ. დათარიღებული ამისის დიხალკებისა²⁴. მაგარამ ამავე საბუთით შეგვიძლია ისიც ვამტკიცოთ, რომ ეს აქცია რამდენიმე წელი უფრო ადრე განხორციელდა და ძვ. წ. 111 წელი მითრიდატეს მიერ კოლხეთის დაპყრობის გვიანდელი ზღვარია. ამას თითქოს შემდეგი დავიკრებავთ ადისტურებს. როგორც ცნობილია, ძვ. წ. 111—110 წწ. შორის ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში ილაშქრა დიოფანტემ. ქერსონესმა და ბლანფორმა სკითების წინააღმდეგ დასამარტობს მითრიდატე ევპატორი მოხმავს. იმითომ ხომ არა, რომ იგი უკვე დამკვიდრებული იყო მეზობელ კოლხეთში?

ამრიგად, მითრიდატეს კოლხეთი ძვ. წ. II ს. 20-იან წლებში უნდა დედაქორ. ამავე დროს სანაპირო ზოლისა და შავი რაიონების ანექსია, როგორც ამას ვანში აღმოჩენილი ნუმისმატიკური მასალა მოწმობს, განხორციელდა თითქმის სინქრონულად²⁵ (ყოველმშემთხვევაში უზენიშენელო ქრონოლოგიური განსხვავებით).

კოლხეთის დასაყრდენ პუნქტებში მითრიდატეს, როგორც ჩანს, თავისი გარნიზონები ჩაუყენებია. ერთ-ერთი ასეთი პუნქტი იყო სწორედ ვანი. სამონეტო მიმოქცევის ის ტრედი და რთული სურათი, რომელიც ძვ. წ. II—I სს. შეინიშნება ვანის ნაქალაქარის ტერიტორიაზე, უდავოდ მითრიდატეს ჯარისკაცების „დამსახურებაა“, ეს

მონეტები მათი შემოტანისა ვანში²⁶, ეს მათი ფულადი მეურნეობაა, ეს არის ვანის ჩართვა მითრიდატეს ვრცელი სახელმწიფოს სამონეტო ბაზარში.

სხვათადაც ამ ფაქტს ვერ აეხსნით, რადგან სპილენძის მონეტების ინტენსიური ტრიალი არა დამახასიათებელი კოლხეთის ფულადი მეურნეობისათვის მთელი მისი განვითარების ისტორიის მანძილზე. საქმარისა იოქვას, რომ კოლხეთის ტერიტორიაზე არ აღმოჩენილა ძვ. წ. VI—აბს. წ. IV სს. სპილენძის მონეტების არც ერთი განძი. უფრო მეტი: არ აღმოჩენილა სპილენძის არც ერთი მონეტა, მოქრილი მითრიდატე ევპატორის ეპოქის წინააღმდეგ ხანებში (აქ არ იგულისხმება სანაპირო ზოლის ქალაქები). საეკვია, რომ ეს შემთხვევითი იყო.

განვიხილოთ მა მონეტები მიმოქცევა ვანში ძვ. წ. II—I სს. (უფრო ზუსტად II ს. 20-იან წლებში და I ს. პირველი ნახევარში ათვლით).

ვერცხლის მონეტებს შორის ყველაზე ადრეულია ე. წ. „ახალი სტილის“ ათენური ტეტრადრაქმა, მოქრილი ძვ. წ. 125—124 წწ. დღემასა და ერმოლოვი ერთობლივი მონეტების პირველ თვეს (კატ. № 35). შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ეს ერთდღერთი მონეტაა, რომელიც ვანში დამოუკიდებელი არხებით შემოვიდა და არა მითრიდატეს ჯარისკაცების საშუალებით. ჯერ ერთი იმითომ, რომ უფრო ადრეული (ძვ. წ. 130—129 წწ. მოქრილი) ათენური ტეტრადრაქმა აღმოჩენილია სოხუმის მიდამოებში²⁷ და მისი დაკავშირება მითრიდატეს ლაშქრობასთან გაძნელებულია, ხოლო მეორე, ჩვენი მონეტაც ქრონოლოგიურად რამდენადმე უსწრებს ევპატორის მიერ კოლხეთის დაპყრობას და იმდენად ყარავდა დაცული, რომ საფიქრებელია იგი მოქრისთანვე მოხვდა ვანში²⁸.

თუმცა ამ პერიოდის ატიკური კერამიკა განსაზღვრული პერიოდისთვის კვლავ იკვლევს გზას აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთისაკენ²⁹, მაინც ძნე-

²³ Г. Лордкипанидзе, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 17—19.

²⁴ Г. Лордкипанидзе, *დასახ. ნაშ.*, გვ. 18, აგრეთვე К. В. Голенко. К хронологии монет Диоскуриды, *ს. ვანშის სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის სამეცნიერო სესია მიძღვნილი პალო. დ. კანაანის სიონისადმი, მოხსენებათა თეზისები*, თბ., 1972, გვ. 3.

²⁵ უდრ. Г. Лордкипанидзе, *დასახ. ნაშ.*, გვ. 20—21.

²⁶ Г. Лордкипанидзе, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 20, 108—109, К. В. Голенко. Понтийская азиатская медь (Хронология, классификация, характер чекана), ВДИ, 1965, № 1, გვ. 136.

²⁷ Г. Лордкипанидзе, *დასახ. ნაშ.*, გვ. 105.

²⁸ იქვე, გვ. 106.
²⁹ ეს მათი აშუალოდ იმპორტული კერამიკის ერთი ჯგუფი ეხება, „პონტე“ 1964, № 6, გვ. 300.

ლი დანამუშავებია მონეტა ვანში ათენთან უშუალო კონტაქტის გზით რომ მოხვედრილიყო. „ახალი სტილის“ ათენური ტეტრადრამები ძვ. წ. 120 წლამდე აღტანსურად მიმოიქცეოდა მცირე აზიის ფარგლებში და აქედანვე უნდა შემოსულიყვნენ ვანში³⁰.

ვანის ნაქალაქარის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ნემშიმატრიკური მასალა მოწმობს, რომ აქ ფართოდ მიმოიქცეოდა კაპადოკიის მეფეთა დრამები³¹. სხვადასხვა დროს ვანში ნაპოვნია:

1. არიათ VI (ძვ. წ. 130—116 წწ.) დრამათაობრივი, სამწუხარო, არ იკოთხება, მაგრამ იგი არაერთად შემთხვევაში არაა მოპოვილი მისი მეფობის პირველ ნახევარში (ჯატ. № 36).

2. არიათ VII (116—101) — 1 ც. მოპოვილია მმართველობის მე-8(?) წელს, ე. ი. ძვ. წ. 109 (?) წელს (ჯატ. № 37).

3. არიათ IX (101—87)—2. ერთის თარიღის გარკვევა ვერ ხერხდება (ჯატ. № 38), ხოლო მეორე—მმართველობის მე-13, ე. ი. ძვ. წ. 89 წელსაა მოპოვილი (ჯატ. № 39).

4. არიობარძანე I (96—63)—2. ორივე მათგანი მოპოვილია მმართველობის მე-13, ე. ი. 84 წელს (ჯატ. № 40—41).

როგორც ვხედავთ, კაპადოკიის მეფეთა ექვსი დრამიდან მხოლოდ ერთია, რომელიც ქრონოლოგიურად ოდნე უსწრებს წინ მითრიდატეს მიერ კოლხეთის დაპყრობას. მაგრამ არაერთად ექვს არ იწვევს ის ფაქტი, რომ ისიც შემდეგაა შემოტანილი ვანში მითრიდატეს ჭარისკაცების მიერ.

კაპადოკიური დრამების გვერდით ვანში ძვ. წ. 11—1 ს მიმოიქცევა რესპუბლიკური ხანის რომაული მონეტებიც, კერძოდ, აქ აღმოჩენილია რომის რესპუბლიკის ორი დენარი (მოპოვილი ძვ. წ. 119—110 ან 90—80 წწ. და ძვ. წ. 64 წ. ჯატ. № 42, 216) და ერთი კვინარიუსი (ჯატ. № 43). უნდა აღინიშნოს, რომ დღემდე ეს ნომინალი საერთოდ არ იყო ცნობილი საქართველოსათვის.

გარდა ამისა, ვანის სამონეტო ბაზარზე, ერთ-ერთად, მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა მითრიდატე ეპატორის ტეტრადრამებსაც. ერთი მათგანი, ძვ. წ. 74/3 წწ. მოპოვილი, შემთხვევითაა ნაპოვნი ქვედა ვანში, ხოლო დანარჩენების შესახებ ცნო-

ბებს გვაწვდის აკად. ექვთ. თაყაიშვილი (იხ. ზე-პით).

ერთგვარად მოულოდნელია ვანში პართული მონეტების ცირკულაცია. პართული მონეტების პოვნის შემთხვევების შესახებ წერდა ჯერ კიდევ ექვთ. თაყაიშვილი (იხ. ზემოთ), ხოლო სინაპრუის დრაქმას (ძვ. წ. 77—70 წწ.) თვით ექსპედიციამ მაკედონა (ჯატ. № 215).

როგორც ცნობილია, კოლხეთში პართული მონეტები იშვიათად ჩნდება, ხოლო აღმოსავლეთ საქართველოში მათი პოვნის 129 შემთხვევა აღტანსურად³². უნდა ვივარაუდოთ, რომ ვანში პართული დრამები იბერიის გზით შემოდიოდა³³.

ვანში აღმოჩენილი სპილენძის მონეტები ორ ჯგუფად იყოფა: პირველ ჯგუფში ერთიანდება მითრიდატე ეპატორის ეპოქის პონტოს ქალაქების მონეტები 49 ც. რაოდენობით, ხოლო მეორეში — 122 მონეტა მოპოვილია საკუთრივ ვანში(?).

პირველი ჯგუფის 49 მონეტიდან 13 ამისის ზარაფხანას მიეკუთვნება, 1 — ამასტრიის, ხოლო 35 მონეტა მოპოვის ადგილი, მათი კუდი დაკუთვლობის გამო, ვერ დგინდება (იხ. ცხრილი). შეიძლება გამოითქვას ვარაუდი, რომ მათი უმრავლესობა აგრეთვე ამისოს ზარაფხანადანაა გამოსული.

ყველაზე გაერცლებულ ნომინალს ვანის ნაქალაქარზე წარმოადგენს ტეტრახალკი (40 ც.), უფრო იშვიათია — დიხალკი (6) და სულ იშვიათი — ობოლი (1 ც. — იხ. ცხრილი).

ქრონოლოგიურად ეს მონეტები, ფრ. იმპოფ-ბლუმერის კლასიფიკაციის მიხედვით³⁴, ასევე რამდენიმე ჯგუფად იყოფა. მათ შორის ყველაზე აღრეული მოპოვილია ძვ. წ. 111—105 წწ. ტიპი: არესი — ქარქაშში ჩაგებული მესპილი (ჯატ. № 43). უნდა აღინიშნოს, რომ ამავე ტიპის მონეტები ვანში კიდევ თორმეტი ცალია აღმოჩენილი (ჯატ. № 44—54, 91), მაგრამ, სამწუხაროდ, მათი არადაამყაოფილებელი დაკუთვლობის გამო, ისინი ზოგადად ძვ. წ. 111—105 ან 105—90 წწ. თარიღდებიან.

ცნობილია, რომ ფრ. იმპოფ-ბლუმერის III—IV ქრონოლოგიურ ჯგუფებში ერთი ტიპის

³² თაშარა ბარამიშვილი. საქართველოს საზღვრეთი უმრავლესი პართული მონეტების კატალოგი. თბ., 1974, გვ. 16.

³³ Г. Лордкипанидзе. დასახ. ნაშრ., გვ. 107.

³⁴ Fr. Imhoof-Blumer. Die Kupferprägung des miltiradatische Reiches und andere Münzen des Pontos und Paphlagoniens. „Numismatische Zeitschrift“, 1912.

³⁰ Г. Лордкипанидзе. დასახ. ნაშრ., 106.

³¹ იქვე. გვ. 104—105.

მონეტები ერთიანდებიან (არსი—მახვილი), მაგრამ გვიანდელ ცალბეზე (ძვ. წ. 105—90 წწ.) დამატებითი სიმბოლოები და მონოგრაფია გამოჩნდა (ამის შესახებ იხ. კატ. № 44, სქ. 51). საშუქნაროდ, როგორც აღვნიშნეთ, ზემოთ მოხსენიებული 12 მონეტის ქრონოლოგიური დიფერენციატია ჭირს, მაგრამ უეჭველია, რომ მათ შორის არტაველი ცალბეტი უფრევია. ამიტომაც ვუძებთ ჩვენ მითრიდატეს მერე კოლხეთის სანაპირო ზოლისა და შიდა რაიონების ერთდროულ დაპყრობის შესაძლებლობას. ყოველშემთხვევაში, როგორც აღნიშნული გვეჩნდა, ეს არ უნდა მომხდარიყო დიდი ქრონოლოგიური შორისებით.

განსაკუთრებით გაერტყლებულია ვანში IV ქრონოლოგიური ჭგუფის მონეტები (ძვ. წ. 105—90 წწ.) ეგვიპტისა და ნიკეს გამოსახულებით (კატ. №№ 56—77. ეს ტიპი უნდა ერიოს აგრეთვე გაურტყველ ცალბეზით. №№ 82—87). აქედან შეიძლება გავაკეთოთ დასკვნა, რომ მითრიდატეს სწორედ ძვ. წ. 105 წ. ახლო ხანებში განსაკუთრებით მტკიცედ უნდა მოეკიდა ფეხი კოლხეთის შიდა რაიონებში³⁵.

დამოლოც, ვანის მასალებში მცირე რაოდენობით (4 ც.) წარმოდგენილია პონტოს სპილენძის საქალაქო მონეტების უქანსკენელი, VII ქრონოლოგიური ჭგუფის (ძვ. წ. 80—70 წწ.) ტეტრაბალები (ტიპი: ზევისი—არწივი. კატ. №№ 78—81).

საინტერესო სურათი შეიძლება მოგვცეს ვანისა და ბოსფორის ტერიტორიაზე, რომელიც მითრიდატეს სამეფოს დაახლოებით ძვ. წ. 109 წ. შეუერთდა³⁶, პონტოს საქალაქო მონეტების აღმოჩენათა რაოდენობის შედარებაში³⁷.

	ქრონოლოგიური ჭგუფები	მონეტების რაოდენობა	ქანს	შ ე ნ ი შ ე ა
1	ძვ. წ. 120—111 წწ.	1	—	ამ ჭგუფის მონეტები ვანის მონეტების ტიპისაა და უნდა იყოს ვანში. უპრობლემად მათი გამოყოფა ქირს.
2	" 111—105	13	17	
3	" 105—90	24	227	"
4	" 90—80	9	—	"
5	" 80—70	49	4	"

³⁵ შირ. გ. ლორდკიპანიძე. დასაბ. ნაშრ., გვ. 21.

³⁶ К. В. Голенко. Покитийская монета времени Митридата VI на Боспоре, «KLIQ», Beiträge zur Allen Geschichte, Band 46, 1965, Berlin, გვ. 307.

³⁷ ბოსფორის ტოპოგრაფია აბუბუღა გვაქვს კ. გოლენკოს ზემოთდასახელებული ნაშრომიდან, გვ. 308.

ამრიგად, ბოსფორისა და ვანის ტერიტორიაზე პონტოს სპილენძის საქალაქო მონეტებმა სინქრონულად იწყეს ტრიალი, კერძოდ ძვ. წ. 111—105 წწ. მართალია, ვანში ამ პერიოდის ზუსტად დათარიღებული მხოლოდ ერთი მონეტა გვაქვს, მაგრამ, როგორც თავის ადგილზე გვეჩნდა ხაზგასმული, ვანის მასალებში არის კიდევ 12 ტეტრაბალები, რომელთა ნაწილი უაშკარად 111—105 წწ. მოქროლია.

სამეცნიერო ლიტერატურაში დავის არ იწყებულა, რომ ბოსფორის ტერიტორიაზე ამ მონეტების ცირკულაციის დასაწყისი უკავშირდება ბოსფორის შესვლას მითრიდატე ეგვიპტორის სამეფოს შემადგენლობაში³⁸. არა გვაქვს არაერთიანი საფუძველი იგივე დასკვნა არ გავაკეთოთ კოლხეთის მიმართაც.

ვანში ყველაზე გაერტყლებული მოჩანს ძვ. წ. 105—90 წწ. დათარიღებული მონეტები. ეს ქრონოლოგიური ჭგუფი ასევე მრავალადა წარმოდგენილი ბოსფორში. მაგრამ შემდგომი პერიოდის მასალა, განსხვავებით ბოსფორისაგან, ვანში ან სულ არ არის, ან ძალიან მცირე რაოდენობითაა მიკვლეული. შესაძლებელია, ეს ფაქტი კოლხეთის ისტორიის ზოგიერთ მომენტს უკავშირდებოდეს, რასაც ქვემოთ შევვხებით.

ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის ფარკლებში პონტოს სპილენძის საქალაქო მონეტების როლის შესახებ სხვადასხვა აზრია გამოთქმული, მაგრამ არც ერთი მათგანი დამაჩვენებელი არაა³⁹. უქანსკენლად კ. გოლენკომ წამოაყენა ძალიან ზოგადი ხასიათის დებულება, რომლის თანახმადაც ბოსფორის ქალაქების გაცხოველებულმა გერონიურმა ცხოვრებამ ამ ხანებში გამოიწვია უცხოური მონეტების მოზღვრება, ვინაიდან საქალაქო მონეტები ვეღარ აკმაყოფილებდნენ შინაგანი ბაზრის გაზრდილ მოთხოვნილებას⁴⁰. მაგრამ ამ დებულების ვანისათვის ატომატიურად მიყენება ყოველდ შემუშავებულია, რადგან თუ კი ბოსფორის ფულადი მეურნეობისათვის სპილენძის მონეტები ორგანული ელემენტი იყო, კოლხეთისათვის — უცხო და მოუღებელი. ამიტომ ვანის ფულად მეურნეობას ძირითადად პოლიტიკური მონეტის განსაზღვრავს.

³⁸ К. В. Голенко. დასაბ. ნაშრ., გვ. 307—308.

³⁹ მათი კრიტიკა და მიმდინარეობა. იხ. К. В. Голенко. დასაბ. ნაშრომი, გვ. 309.

⁴⁰ იქვე, გვ. 309.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრებების თანახმად. კოლხეთი თავდაპირველად პონტოს სატრაპიას წარმოადგენდა⁴¹. შემდეგში, როგორც აპიანე გვუწყობს, კოლხეთის მოსახლეობა აქანუგებულა (ძვ. წ. 83 წ. 42) და მითრიდატესათვის წაუყუენებია მოთხოვნა მათთვის შეეღებ მისი ერთ-ერთი ვაჟიშვილი მიეცა⁴³. ეს მოთხოვნა მითრიდატემ დააკმაყოფილა. კოლხეთში გამეფდა ევპატორის ვაჟი მითრიდატე-ფილოპატორი ფილადელფი. ამ ხანდან მოცილებული კოლხეთი რომინალურად ვასალური სახელმწიფოა, მაგრამ სულ მალე, ეკროლ ძვ. წ. 60 წ.⁴⁴ მითრიდატე ევპატორმა თავის შვილს ღალატში დასდო ბრალი, „... მოაყვანინა იგი, დაადო ოქროს ბარაკლები და შეძლებე დიხანს ან გაუეღია, რომ მოჰკლა ციდეცა“⁴⁵.

ლიყო მითრიდატე უმცროსის სეპარატიზმის გამოვლენის ერთ-ერთი კონკრეტული ღონისძიება⁴⁶.

ლტოსის გამოსახულებიანი მონეტები ენაში 122 ც. რადენობითაა ნაპოვნი და მათი უმრავლესობა არ ატარებს მიმოქცევაში ხანგრძლივად ყოფნის ეკლს (კატ. №№ 92—213). გამოიყოფა ორი უჩინესი რომინანა: ხალკი და ჰემიხალკი. მათი აღმოჩენის ადგილი — მოზაიკურ-იატეიანი ტაძრის საკუთხებელის წინ⁴⁷ — აშკარად ხდის იმ ფაქტს, რომ მონეტების ეს განძი წარმოადგენს შეჭირულობას.

მითრიდატე უმცროსის სეპარატიული მოღვაწეობა, როგორც ზემოთ აღნიშნეთ, მისი სიკვდილით დასჯით დამთავრდა. ამასთან დაკავშირებით უფრადლებას იქცევს აპიანეს სიტყვები: მითრიდატე ევპატორმა „... მოაყვანინა იგი (ე. ი. თავისი ვაჟი — ავტ.) ... და შეძლებე დიდხანს არ გუეღია, რომ მოჰკლა (ციდეცა)“. აპიანეს სიტყვები, ჩვენ ისე გვესმის, რომ ევპატორმა ძალით მოაყვანინა ურჩი შვილი, სამხედრო ძალა გამოიყენა მის წინააღმდეგ. ძნელი წარმადგენია, რომ მრისხანე შამას უბრალო გამოძახებით ზღებოდეს მითრიდატე უმცროსი, რომლისთვისაც, ალბათ, წინასწარვე იყო ცნობილი მამის განაჩენი. ჩვენი აზრით, ენაში მოხდარი ხანძარი, რომლის კვალ ასე გამოკვეთილად შეიმჩნევა ალიზის კედლის ნანგრევების ნაშთებში⁴⁸, სწორედ ძვ. წ. 80-იან წლებში ბოზობრობა და ალანისშენადა, რომ ამ ნახანძრალი თენიდან მომდინარეობს არიობარძანეს ძვ. წ. 84 წ. მოჭრილი ღრამქმეცა⁴⁹ (კატ. № 40), ნახანძრალი თენიდან

სწორედ ამ ხანებში, ძვ. წ. 83—80 წწ. მითრიდატე უმცროსის, რომელიც ყველაზე მეტად მოსალოდნელია ენაში იქნა⁴⁶, უნდა მოეკრა სპილენძის ანონიმური მონეტები სტილიზებული ლტოსისა და რვაქმეიანი ვერსკლავის გამოსახულებით⁴⁷. სამონეტო ემისია უნდა ყოფი-

41 Г. Лордкипанидзе. დასა. ნაშრობი, გვ. 22.
42 იქვე. გვ. 23.
43 აპიანე. მითრიდატეს ომების ისტორია, თ. ყუბხიშვილის თარგმანი, თბ., 1959, გვ. 135.
44 Г. Лордкипанидзе. დასა. ნაშრობი, გვ. 24.
45 აპიანე, მითრიდატეს ომების ისტორია, გვ. 135.
46 გ. დუნდუა, იტრეზოლა თუ არა მონეტა ენაში? გვ. 157, სქ. 58.
47 დაწერილობით საკითხს შესახებ იხ. გ. დუნდუა, იტრეზოლა თუ არა მონეტა ენაში? ამ სტატიის ენაში მონეტის პოჭრის სასარგებლოდ მოყვანილია ექვსი არქუ-მენტო. ერთ-ერთი მათგანს მხედვით არ არის აღრიცხული არც ერთი შემთხვევა ამ მონეტების აღმოჩენისა ენის ვარდა სხვაგან, თუთი კოლხეთის ტერიტორიაზედაც კი“ (გვ. 153). ამქვრად ჩვენ შეგვიძლია განვახადოთ, რომ ლტოსისგამოსახულებიანი ერთი მონეტა აღმოჩნდა ემერში 1975 წ. გ. შამას ზღმდინარეობით ჩატარებულ არქეოლოგიურ გათხრების დროს (ЗГ—75, №8, 10, 108, 2; № 627, p. 154, 2; № 131/14). მაგრამ ამ აღმოჩენას ოდნავდაც არ შეუძლია შეპყრობის ადრე გამოთქმული თვალსაზრისი. საშეუბნაა, რომ დოსკურნა (და მისი მდამდებები) ყველაზე ადრე შეედა მითრიდატეს სამეფოს შემდეგნაშაბამში და იგი მისი ერთ-ერთი ძირითადი დასაყრდენი პუნქტი იყო კოლხეთში. ვანში და დოსკურნაში მდგომი ვარინ-ზონების კავშირითობობა თავისთავად ივსებს მგება და სწორედ ამას შედეგად უნდა მოხვედრილიყო ემერში ენაში მოჭრილი ხალკი. და თუ კი ამ აღმოჩენას მანერ ძალურს რამე დააყენოს ექვსი ქვეშ, ეს იქნება საერთოდ მთელი ინონიმური სერაიის (რომელ-

თა ემისია პონტოს სამეფოს მიეწერება მითრიდატეს ევპატორის ეპოქის წინადა ხანებში) გენეზისის საკითხი, ენაიდან ემერში აღმოჩენილი ცალიც ძვ. წ. I ს. თენაშია მიქცეული (მასთან ერთად აღმოჩნდა აგრეთვე ძვ. წ. 105—90 წწ. მოჭრილი პონტოს საზღვლის ორი საქალაქო მონეტა) და აშკარად მითრიდატე ევპატორის ხანას მიეკუთვნება. ინონიმური და პონტოს სპილენძის საქალაქო მონეტების ემისია კი სინქრონულად (მითრიდატეს ეპოქაში) გამოიხეხებოდა (გ. დუნდუა, დასა. ნაშრობი, გვ. 149, 154). მათი თანადროულობის დასტუვის შემთხვევაში, ჩვენ იძულებული ვიქნებით კითხვის ნიშნის ქვეშ დააყენოთ ინონიმური მონეტების მთელი სერის მიერ მოჭრულუობა პონტოს ტერიტორიაზე და ასეთი ცენტრად სხვაგან ვეძიოთ.

48 გ. დუნდუა, დასა. ნაშრობი, გვ. 155.
49 ენა, I, გვ. 177.
50 ენა, I, გვ. 117.
51 იქვე, გვ. 117—118.

მომდინარეობს აგრეთვე ვაზბრების XXXIV უბანზე მიკვლეული, ასევე ძვ. წ. 84 წ. დათარიღებული არიობარძანეს მეორე მონეტა (კატ. № 41) და ძალიან უღრად დაცული ტეტრაბაქი ეგვიპტისა (?) და ნიკეის (?) გამოსახულებით, რომელიც, ალბათ, ძვ. წ. 105—90 წწ. მიეკუთვნება. ამრიგად, სრულებით აშკარაა, რომ დაახლოებით ძვ. წ. 80-იან წლებში ვანი დასაგრეულია. ვეიქრობთ, ვანის ხანძარი და წარევა შედეგა მამაშვილის მოხრეთა ბრძოლისა.

როგორც ვანის არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელი პროფ. ო. ლორთქიფანიძე ვარაუდობს, ვანის ქალაქი ორგონისა ბარბაროსულად დასაგრეული. მისი აზრით, თავდაპირველად ეს უნდა მომხდარიყო ბოსფორის მმართველის ფარნაკის ეპოქაში (ძვ. წ. 50 წლის მომღვეწო ხანებში), ხოლო შემდეგ პერგამონის მეფის მიითრიდატე VII-ის კოლხეთში ლაშქრობის დროს (ძვ. წ. 47 წ.)⁵². ამ მხრივ ნიშნობილია ვანში აღმოჩენილი ძვ. წ. I ს-ის შუახანების ნუმისმატიკური მასალის სიმკორე (მხოლოდ ერთი მონეტა, ძვ. წ. 50—49 წწ. პერგამონში მოჭრილი კისტოფორი, იხ. ცხრილი და კატ. № 217).

ვანის არქეოლოგიური ექსპედიციის ანგარიშების მიხედვით, ახელდიანების ბორცვზე გვიანანტიკური ხანაში დადასტურებულია დაქარაღვის შემთხვევა⁵³. გარდა ამისა, როგორც ვქვით, თაყაიშვილი წერდა, ვანში „ძველი რომაელების გავლენას გვიმტკიცებენ აგრეთვე ბევრი ევარცხლისა და ოქროს ფულეები, რომაელების დრო-

სა, მეტადრე კეისრების ხანისა“⁵⁴. აქედან დასკვნა: ვანში ინტენსიურად მიმოიქცეოდა იმპერატორების დროის რომაული მონეტები. ვეით. თაყაიშვილის ცნობა, რომ ლიტონი სიტყვები არაა, ამას მოწმობენ ახალი აღმოჩენებიც.

ვანის ნაქალაქარზე ექსპედიციის მიერ აღმოჩენილია: მარკუს ავრელიუსის (161—180 წწ.) რომაული დენარი და იმპერატორ კარაკალას სახელით 197 წ. კესარიში მოჭრილი დრაქმა (კატ. № № 218—219). ამასთანვე ეს უყანასენელი უშუალოდ ფენაშია ნაპოვნი.

იმავე ე. თაყაიშვილის ცნობით, ვანში აღრიცხული ყოფილა ბიზანტიური მონეტების აღმოჩენის შემთხვევებიც⁵⁵. გარდა ამისა, ციხესულორიდან მომდინარეობს XI ს. ბიზანტიური ტიპის ქართული მონეტების ვანში⁵⁶.

ეს ყველაფერი, ჩვენი აზრით, თითქოს არ გამოიტყვას ახელდიანების ბორცვზე გვიანანტიკური და შემდგომი პერიოდის კულტურული ფენების აღმოჩენის შესაძლებლობას.

⁵⁴ ე. თაყაიშვილი. არქეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნები, I, გვ. 7.

⁵⁵ Е. Такашвили. Церковь в Вани, в Имерлии и ее древности. Известия Кавказского историко-археологического института, т. III, 1917—1925, I, 1927, გვ. 109.

⁵⁶ Р. Кебуладзе. Клад из селения Цихесулори. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის სამეცნიერო კონფერენცია მიმდინარეობს პროფ. დ. კაპანაძის ხსენისადმი. მოხსენებთა ფუნდები, თბ., 1972, გვ. 8. ფოთი ნაქალაქარის აკროპოლისზე, რ. ფუფურიძის ანგარიშების მიხედვით აგებულია ფეოდალური ხანის ნაშთები. ქვევრის და ქონის ნატეხები, აგრეთვე შინის სამაჯურის ნატეხი, რაც შუაფეოდალურ ხანაზე მივითითებს. იხ. ვანი, I, გვ. 118. გარდა ამისა, ახელდიანების გორის თავზე დადასტურებულია შუასაუკუნეების ქურა ქვევრების გამოსაწყვიცი). (იხ. ო. დ. ლორდკიანიძე, რ. ვ. პუტურიძე, Работы Ванской экспедиции. Археологические открытия 1970 года, М. 1971, გვ. 381.)

⁵² ოთ. ლორთქიფანიძე. „ვანის ქალაქი“, „იქს-კარი“, 1966, № 7, გვ. 141; მისივე, ვანის ნაქალაქარი (გა-თხრები. ისტორია. პრობლემები), ვანი, I, გვ. 42; ანალოგიური მოსაზრება გამოთქმული ჰქონდა ნ. ლომოურსაძე. იხ. ეგვიპტის სამეფოს ისტორია, თბილისი, 1968, გვ. 49.

⁵³ ვანი, I, გვ. 36, სქ. 137.

№№	სველი №	თბილისი	ლიტონი	წონა	ზომა	შუბლი	ზურგის
	3-471 444	VI ²	ვერტ-ბლი	1,60 გრ.	10/1132	კოლხური ნახევარდარკვა. ძვ. წ. IV—III სს.	
	"			1,40		ადამიანის თავის გამოსახულება მარჯვნივ. გარშემო ხაზოვანი რკალი.	მარჯვნივ მიმართული ხარის თავის გამოსახულება, მოთავსებული ხაზოვანი რკალი.
				1,80	11/12	მარჯვნივ მიმართული ქალის თავის გამოსახულება (თმის ვარცხნილობის მიხედვით, მისი მამაკაცის პროტილად მიჩნევა გამოჩენილად). რკალი წერტილოვანი.	
4				1,62	11/12	მარჯვნივ მიმართული ქალის თავის გამოსახულება რომელსაც თმები მხრებზე აქვს დაყრილი (სახის ნაკეთები შედარებით უხეშო აქვს). რკალი ხაზოვანი? (თუ შედგენილი შეერთებული წერტილებისაგან).	
				1,74	11/12	მარჯვნივ მიმართული ადამიანის თავი (გამოსახულება უფრო მცირე ზომისაა). რკალი წერტილოვანი.	
6				1,74	11/13	მარჯვნივ მიმართული ადამიანის თავის გამოსახულება. რკალი შედგენილი შეერთებული წერტილებისაგან.	
				1,75		მონეტაზე ამოკარა ქალია გამოსახული. "გაძლი" თმები "მხრებამდე" სცემს და წინ აქვს გადაყრილი. რკალი ხაზოვანი? (თუ შეერთებული წერტილებისაგანაა შედგენილი?).	
8				1,75	11	მარჯვნივ მიმართული ადამიანის თავის გამოსახულება. რკალი წერტილოვანი.	
	3-481 80	შემთხვე.		1,64	10/12	მამაკაცის თავის გამოსახულება მარჯვნივ. გარშემო შეერთებული წერტილებისაგან შედგარი რკალი.	

1 ინახება აკად. ს. ჭანავაძის სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ნუმიზმატიკის განყოფილების განაშენიანების თვალსაზრისით (შემდეგში — გ. ფ.), № 11089.

2 სამარხი № 1 (გეორგიანული დარბაზი). დეგრესიული ნაპოვნის ნაგებობა. ურნაში მოთავსებული იყო შვიდი კოლხური თეთრი, ერთი — სახურავის ზედაპირზე.

3 სამარხი ძვ. წ. III ს. იყო დათარიღებული. იხ. ნ. ბოჭორიძის ანგარიში "საქართველოს არქეოლოგიური გათხრების სიფ. ვანო. 1947 წელს, ამომომხილველი", I, 1949 წ., გვ. 308; საქართველოს არქეოლოგია. ავტორთა კოლექტივი, ა. აფანკიძის საერთო რედაქციით, თბ., 1959, გვ. 234. მაგარამ სამარხში აღმოჩენილი ზოგიერთი ნივთი (ცხოველებისთვის) სამარხებზე, გვერდობრივად ცილინდრული ზანა-9. ვანი III

ლაკი. ომფოლისებიანი ვერცხლისა და ბრინჯაოს ლანკრები და ფალები და სხვ.) სმულებას გვაძლევს სამარხი № 1 ადრეელისტიკური ხანით, კერძოდ ძვ. წ. IV ს. დასასრულით დათარიღებით.

4 გ. ფ. № 11090.
5 გ. ფ. № 11091.
6 გ. ფ. № 11092.
7 გ. ფ. № 11093.
8 გ. ფ. № 11094.
9 გ. ფ. № 11095.
10 გ. ფ. № 11096.
11 გ. ფ. № 11098. ვანის არქეოლოგიური ექსპედიციის

სველი დათარიღი № 3-48/80 გატარებულია 8 კოლხურ-

№№	საველე №	თხზი- ლი	ლითო- ნი	წონა	ზომა	შუბლი	ზურგის
10	12	მეზობე.		1,64	10/11	მარჯვნივ მიმართული ადამიანის თავი. რკალი შედგენილი შეერთებული წერტილებისაგან.	
11				1,71	11/12	"	
12				1,54	11/12	მარჯვნივ მიმართული მამაკაცის თავი. რკალი ხაზოვანი.	
				1,74	10/11	რკალი ხაზოვანი?	
				1,90	10/11		
				2,00	11/12		
	3-481 ^ა 92	12		1,63	11/12	რკალი ხაზოვანი.	რკალი წერტილოვანი.
				1,74		მარჯვნივ მიმართული ადამიანის თავი. ვარშემო ხაზოვანი რკალი.	რკალი ხაზოვანი.
	3-52 ^ა 4	**		0,80		რკალი ხაზოვანი? (გადასულია და იარვად ეერ ირკვევია).	
19	3-57 ^ა 193	1***		1,73		ადამიანის (ჭალის?) თავის გამოსახულება მარჯვნივ. რკალი წერტილოვანი.	
20	3-59 234	****		1,08	10/11	ჭალის თავის გამოსახულება გრძელ თმეში. ვარშემო შეერთებულ წერტილებისაგან შედგენილი ხაზოვანი (?) რკალი.	
სურ. 114	3-69 380	საბარ- ხო № 10 ^ა		1,54	11/12	მარჯვნივ მიმართული ჭალის თავის გამოსახულება. რკალი ხაზოვანი.	
21 ^ა სურ. 114				1,18	10/11		
22 ^ა სურ. 114							

რი მონეტა. სინამდვილეში ერთი მათგანი აღმოჩნდა შუა საუკუნეების (?) სისლენის მონეტა. $p=1,80$, $d=11/12$. იგი უცვლად დაეცულა, მაგრამ მონეტის ერთ მხარეს აშკარად შეიმჩნევა არაბული ზედწერაღის ფრაგმენტი كس
გ. ფ. № 11105.

- 12 გ. ფ. № 11099.
- 13 გ. ფ. № 11100.
- 14 გ. ფ. № 11101.
- 15 გ. ფ. № 11102.
- 16 გ. ფ. № 11103.
- 17 გ. ფ. № 11104.
- 18 გ. ფ. № 11106.
- 19 $\text{HK}-131$, სამხრ. ერთი მეტრი 11 კვლადან. $\text{HK}-131$
- და 131 მორის.
- 20 გ. ფ. № 11107.
- * უცვლად დაეცულა.

21 გ. ფ. № 11116.

** აღმოჩენილია სოფ. ციხესტორში, დანგრეულ ქვეერსამარხში (ციხიდან დაახლოებით 200 მ. დაშორებით).

22 გ. ფ. № 11120.

*** ახელდებიან მისი ჯორის თავზე, შეეკუტურულ ფანაში, თხილის ზედაპირიდან 0,90 მ-ის სიღრმეზე.

**** კაქია ახელდებიან ეენახთან, 193-ე მონაკვეთი, კე. იკ. შეე. ფენაში.

23 ამ მონეტას სამარხის ინვენტარს შორის მიეუთხენბული აქვს № 16.

24 ბეშვის სამარხი (№ 10), სადაც სამი კოლხური ტრიობოლი აღმოჩნდა, თარიღდება ძვ. წ. IV ს. უკანასკნელი მეოთხედით. ან ოღნაე მოგვიანო პერიოდით. ვანი. I, თბ., 1972, გვ. 211.

25 ინვენტარის № 17.

№№	საველე №	თბილისი	ლიტონი	წონა	ზომა	შუბლი	ზურკა
23 ²⁶ სურ. 114		"		1,23	10/11	რკალი შედგენილია შერწყმული წერტილებისაგან, თითქმის ხაზოვანია.	"
24 სურ. 114	$\frac{3-72}{2}$	შემთხვე		1,55		მარჯვნივ მიმართულია ელამიანის თავი (გამოსახულება შესრულებულია უკუშალ თმები ვაღმყოფულია შტრიხებით). რკალი წერტილოვანია.	
25 სურ. 114	3-69/297	სამარხის № 927	ოკრო	8,59		მაკედონია. ფილაზე II (ძვ. წ. 359-336 წწ.) სტატერი.	შეხდარი მაკედონების ორცხენიან ეტლს (ზიგას) მარჯვნივ. ცხენების წინა ფეხებთან სიმბოლო — ლომის თავი an face. ხაზს ქვემოთ ზღწერია: ΦΙΛΙΠΠΟΥ.
26		შემთხვე ²⁸	"	8,44		ალექსანდრე მაკედონელის (ძვ. წ. 336-327 წწ.) სტატერი	გრძელთმიანი ათენა ქალღმერთის თავის ვამოსახულება კორინთის მუხარადში მარჯვნივ. მუხარადზე გველია ვამოხატული. ქალღმერთის ყელი მწიფებითა აქვს დამწვენიებული და ყურებზე საყურეები კიდია.
		**	ოკრო	5,60	24/15	ალექსანდრე მაკედონელის სტატერების შინაბაჭები	გრძელ ქიტონში ჩაცმული, მარცხნივ შიშვალა ფრთოსანი ნიკეს ცხენით. მარჯვნივ ხელში მას გვირგვინი უჭირავს, მარცხენაში — სტილია. ნიკეს ვაწვდილ ხელს ქვემოთ მონოგრამა — M , მონოგრამის ქვემოთ ხუთქიმიანი ვარსკვლავი. ვამოსახულების ფეხებთან სიუხვის ყანწი. ნიკეს უკან ბერძნული ზღწერია: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ²⁸ .

²⁶ ინვენტარის № 16.

²⁷ კოლხი მეომრის სამარხი, სადაც ფილაზე II სტატერი აღმოჩნდა (მიკვლეუბულის ქვისის არხში), თარიღდება ძვ. წ. IV ს. მესამე მეოთხედით, ენის, I, გვ. 203.

²⁸ აღმოჩნდა 1961 წ. შემთხვევით ეკონარში, სადაც დადასტურებულია ანტიკური ხანის მძლავრი ფენები (ეს ადგილი დასაქვითიდან კვერის ახეუდიანების გორას და წარმოადგენს სოფ. ციხესულორის უბანს). მონეტა ინახება ადგილობრივი მუზეუმებთან. ჩვენს ხელთაა მხოლოდ მისი ანაბეჭდი.

²⁹ გ. დუნდუა. საქართველოში გაერკლებული ალექსანდრე მაკედონელისა და ლისიპეს სახელით მოჭრილი მონეტები, "მაკედონი", ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, 1973 წ., № 1, გვ. 54; მსგავსი სტატერები ცნობილია ანაბოლის უზარმაზარი განძიდან (იხ. E. Придник, Анабольский клад золотых статерей, 1895 года. Изв. Импер. Арх. Ком., вып. 3, 1902, стр. 66,

№№ 59-64, таб. IX, № 59). ლ. მიულერის აზრით, ამ ტიპის მონეტების ემისიას აწარმოებდა ცენტრალური თრასიის უცნობი ჰაპატი (იხ. L. Müller, Numismatique d'Alexandre le Grand, Copenh., 1855, № 381), ხოლო გ. ლორთქიფანიძე E. T. Newell-ზე დაყრდნობით მას სწონივში გამოყვებულად მიიჩნევს და ათარიღებს ძვ. წ. 290-220 წწ. (იხ. Г. А. Лордкипანიძე, Древняя Колхиды в VI-II вв. до н. э. историко-археологическое исследование. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук, Тбилиси, 1975, стр. 48). ზაგრაძე ამ უკანასკნელს თავის სტატიაში იდენტიურ სტატერი გამოკვეთებული აზრს აქვს: E. T. Newell, The Alexandrine Coinage of Sirope, AJN, 1918, გვ. 118-127, ტაბ. I-II.

* გ. ფ. № 5088.

** აღმოჩენილია შემთხვევით 1946 წ. ახეუდიანების გორაზე.

№№	საველე №	თხრო-ლი	ლილო-ნი	წონა	ზომა	შუბლი	ზურგა
		შემ-თხ. ³¹	=	4,8	15/16	შედარებით კარგად შესრულე-ბული მარჯვნივ მიმართული „ათენა“ თავის გამოსახულება.	მარცხენა ხელის გვერდით ამო-ტვიფრული კიდევ ორი წერ-ტილია.
		შემთხ.	ოქრო	8,44		ალექსანდრე მაკედონელის თავის გამოსახულება დიადემში და ამონის ტიტი მარჯვნივ.	ტახტზე მდომარე ათენა პალა-და მარცხნივ. მარცხენა ხელში მის შუბი უკირავს და ეყრდნობა ფარს. მის გაწვილ მარჯვენა ხელზე დგას ნიკე. გამოსახულების წინ, გაწვილ ხელსა და მუხლს შო-რის მონოგრამა — ΔϚ. ტახტის ქვეშ — ΒΥ. გამოსახულების ქვე-შეთ-სამითაა ³² .
30***		****		5,44		ალექსანდრე მაკედონელის და-მხიზებული პროფილი მარჯვნივ, რომელიც კარგად „იკითხება“. შუბლზე თითქოს ორი ჩიტი უნდა იყოს გამოსახული.	ტახტზე მდომარე დამახინვე-ბული ათენა-პალადის გამოსახე-ლება მარცხნივ ყველა ატრიბუ-ტით (ნიკე, შუბი, სამთთა). ზედ-წერილის იმიტაციას მოკლე ხა-სები ჰქმნიან.
31 სურ. 114	07:1—75—39	*****	ოქრო	4,26	15/16	სირაკუზი. ჰიერონ 11 (ძვ. წ. 275/4—216 წწ) ოქროს მონეტა. პერსეთონის თავის გამოსახუ-ლება მარცხნივ. რაკი წერტი-ლოვანი.	გამარჯვების ქალღმერთი ნიკე მიაგვლებს ორტენიან ეტლს (მივას) მარჯვნივ. მარჯვენა ქვემო კუთხეში, ცხენების წინაფეხებთან ზედწერილი: ΙΕΡΩΝΟ ³³ .
32*****	3—51 27—c	*****	სპი-ლენი	1,81		ელინისტური ხანის ადამიანის (ლეთაბის?) თავის გამოსახულება დიადემში მარჯვნივ. ცხერი ოდნავ მოკრ-ძო აქვს.	გაურკვეველი მონეტები ხარის თავის გამოსახულება მარჯვნივ ³⁴ .

³⁰ Д. Г. Капанадзе. О древнейших золотых монетах Грузии, ВДИ. 1949, № 3, стр. 168, № 23.

* გ. ფ. № 5252.

³¹ აღმოჩენილია შემთხვევით 1948 წ. ახვლედიანების გორაკზე.

³² ანაბეა ქუთაისის ისტორიულ მუზეუმში (№ 616). აღმოჩენილია ნაქალაქარის ტერიტორიაზე შემთხვევით 1966 წ.

³³ გ. დუნდუა. დასახ. ნაშრ. გვ. 58.

³⁴ გ. ფ. № 11814.

³⁵ აღმოჩენილია შემთხვევით 1967 წ.

³⁶ ნაკვეთი 222, კვ. № კვაკარისის პრეპარაციის დროს.

³³ მონეტის ზოგადი ტიპი იხ. S. W. Grose, M. A. Catalogue of the M^c clean Collection of Greek Coins, vol. 1, 1923, გვ. 345, № 2902, ტიპ. 104, № 11.

***** გ. ფ. № 11113.

***** დავთარში ასეა ვატარებული: „სამი ცალი ანტიკური ეერცლის(?) მონეტა (მონის?) და ერთი პატარა ანტიკური ეერცლის — ნაპოვნი ამონის ნაშალში ოთახის აღმოსავლეთ კედლის გარეთ. ცალცალკე სულ 4 მონეტა. ეანი, ახვლედიანი უბანი, ბორცვის აღმოსავლეთი ნაწილი. აღმოჩენილია ვანში ნაქალაქარის გათხრის დროს კულტურულ ფენაში“.

³⁴ მონეტა უაღრესად საინტერესოა, მაგრამ ცუდადაა დატული, რაც არ იძლევა საშუალებას მისი ზუსტი ატ-

№№ს	საველე №	თბრი-ლი	ლითონი	წონა	ზომა	შუბლი	ზურგა
33* სურ. 114	$\frac{3-72}{1}$	130		1,92	11/12	ადამიანის (დედაების?) თავის პირული ოდნე შერბროცხებით მარჯვენა მხარეზე გაკეთდა, ამიტომ ძველია სულხანი თავსაქელის შესახებ შეიძლება გეგმის ე. წ. ახალი სტილის ათენური ტეტრადაქემებზე გამოსახულ ქალღმერთ ათენას თავსაქელის მსგავსი მუხარადი(?)	ხარის თავი მარჯვენა, შეკეთდა გაღმოსავლით თაღოთა და მარჯვენა ევროპაში გამოსახულების ზემოთ წარწერის ქველა, მაგრამ მისი წყობიდან შეუძლებელია.
34 სურ. 114	$\frac{3-72}{501}$	149**	ვერცხლი	1,10	10/11	რომელიღაც დედაების (ქელონის?) რელიეფი გამოსახულება პარდაში (თითქმის რილისულ ან ე. წ. სავლეთის ერთი ტიპის მონეტის მუხზე ამბიტიფიკური გამოსახულების მსგავსი)ზე.	ხარის თავი მარჯვენა (უდალ ჩანს).
35*** სურ. 114	$\frac{3-51}{51}$	შეშთობ.	ვერცხლი	17,31		წერტილიდან რკალში ჩასული ქალღმერთ ათენას თავის გამოსახულება მუხარადში მარჯვენა.	ამჟორაზე შექმნილი ბუხის მარჯვენა ისიდან თავსაქელის - სტილიზებული ლოტოსი. გამოსახულების ორსვე მხარეს ბერძნული ზღწერილი: ΑΡΘΡΩΝ ΗΜΒΙΑΣΒΡΠΟΙΚΑΗΣ ΚΑΒΙ ΔΑ ამჟორაზე - Α (1 თვე), ამჟორის ქვემოთ - ΑΠ... (სამონეტო საქმის კონტროლიორი). ვერცხლი ზემოთისხილის შტოები შექმნილია.
36**** სურ. 114	3-57/457	130		3,81	17/18	კაპადოკია. არიარათ VI (ე. წ. 130-116 წწ.) პირველი თვე.	მარცხენე მხარეში ათენის ქალღმერთი შეიქმნილია. მარცხენა ხელში მას შუბი და ფაი ექვსკანს. ფარავ გორგონა

რბუტისა. ზოგადად იგი მოგვაგონებს ე. წ. იბერკას, რომელსაც ბ. კუტიცინა სახმით ისეთივე მიაკვლია (იხ. Д. Г. Каналадзе, Греческая нумизматика, М., 1955, გვ. 144, ზენიშ. 26, გვ. 146-7, ზენიშ. 40; მისივე, კართული ნუმისმატიკა, თბ. 1969, გვ. 31-32, გ. უ. № 9347) და საქართველოს სახ. მუზეუმის ნუმისმატიკის განყოფილების განძების ფონდში (№ 11410) დაცულ სილიციუმის მონეტას. განსაკუთრებით ხარის რელიეფური გამოსახულებით, თავის მსხვილი წერტილით (სწამოკარკული) და მოკლე მხარით. სამივე მონეტა ე. წ. nummi incerti-ების ჩვეულებრივებზეა. მართალია, დავითის მიხედვით ზემოთაღწერილი მონეტა ცალკე აღმოჩენილი, მაგრამ იმავე კლასტრულ ფენაში კიდევ სამი მონეტაა ნაპოვნი (№№ 3-51/27-ა-ბ-გ.), რომლებიც პირდაპირ ზარაფხანებშია მოჭრილი და ე. წ. 105-90 წწ. თარიღდებიან (იხი: ეგვალი - ნიკე). ამის საფუძველზე შესაძლებელია, ეს მონეტა ე. წ. II-1 ს დათარიღდეს.

* მონეტა დაფარულია მომწვანო ფერის ყთილმოხილი პატიონით.

35 ზედაპირული. შემთხვეით მოპოვებული ახლადიანების გარის თავზე.

36 ღლე მსგავსიან ამქლანებს საქ. სახ. მუზეუმის ნუმის. ვანე. № 11410 დაცულ მონეტის ზურგზე გამოსახულ ხართან.

** კვ Ks, ნახანარალი მიწის ფენა, თლილი ქვების ნაყარის ქვეშ.

37 ე. გ. ოლენკო, მეფე სავლეთის მონეტის ახალი ტიპი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. XXV, № 1, 1960, გვ. 124.

*** გ. უ. № 11115.

38 Thompson Margaret. The New Style Coinage of Athens, New York, 1961, გვ. 351. ტ. № 116 105ა. ვანო ამბიტიფიკური ცალი სხვა სილითა ზოქოლი; დ. კანადაძე. ე. ლორთქიფანიძე, ანტიკური ხანის მონეტების ენის ნაკვარძალი, „სიკა“-ი, 1967, № 8, გვ. 144; Г. Лордкипанидзе. К истории древней Колхиды. Тб., 1970, стр. 105.

**** გ. უ. № 11123.

39 აღმოსავლეთ ფერდობი, პეტეტი 14 X.

№№	სველე №	თბი- ლი	წითლ- ნი	წონა	ზომა	შუბლი	ზურგის
						გამოსხული. მის ვაჭვილ მარ- ყენა ხელზე ღდას ნაღვ გვირგ- ვენით ხელში ათენას უკან: ΒΑΣΙΛΕΥΣ. წინ—ΑΡΙΑΡΑΘΟΥ. კვეშით—ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ. გამო- სახულებს წინ—Τ უკან—Β ⁴⁰ .	
37	07—1: 73—337	ნაგ. 150		3,64	17/18	არიაართ VII (ძვ. წ. 116—101 წწ.) ღრაქმა, მმართველობის მე-8 წელი? არიაართ VII თავის გამო- სახულება დიადემანში მარყე- ნივ.	როგორც № 36 ლეგენდიდან იკითხება მხოლოდ ΒΑΣΙΛΕΥΣ (ან ΒΑΣΙΛΙΕΥΣ). დანარჩენი გადასულა ⁴¹ .
38* სტ. 114	3—59 92	II ⁴²		3,98		არიაართ IX თავის გამო- სახულება დიადემანში მარყენივ.	როგორც № 36. გამოსახუ- ლების უკან: ΒΑΣΙΛΕΥΣ. წინ— ΑΡΙΑΡΑΘΟΥ. კვეშით—ΕΥΣΕΒ- ΟΥΣ. მონოგრაფიის წყობისა არ ხერხდება (ათენას ხელს კვეშით თითქვის Ϟ) ⁴³ .
39 სტ. 114	3—70 143	მეშობ.		3,65	18/19	მმართველობის მე-13 წელი	როგორც № 36. გამოსახუ- ლების უკან: ΒΑΣΙΛΕΥΣ. წინ— ΑΡΙΑΡΑΘΟΥ. კვეშით: ΕΥΣΕΒ- ΟΥΣ. მონოგრაფია: Α-ΙϞ ⁴⁴
40** სტ. 115	3—62 364	VI ⁴⁵		4,00		არიაართ I (ძვ. წ. 96—63 წწ.) ღრაქმა. მმართველობის მე-13 წელი.	როგორც № 36. გამოსახუ- ლების უკან: ΒΑΣΙΛΕΥΣ. წინ— ΑΡΙΟΒΑΡΖΑΝΟΥ. კვეშით— ΦΙΛΟΠΩΜΑΙΟΥ. გამოსახულ- ების წინ—მონოგრაფია Ϟ , უკან— ΟΙΠ? (შესაძლოა Κ?) ⁴⁶ .

⁴⁰ B. Simonetta, Coinage of the Cappadocian Kings. „The Numismatic Chronicle“, 1961. L., vol. I, გვ. 36—37, № 2; გამოქვეყნდა იყო არაბი, რომ ეს მონეტა მოკ-
რდია არიაართ VI მმართველობის მე-10 წელს. იხ.: დ. კა-
პანაძე, გ. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 143.
ფაგურაძე, Г. Лордкипанидзе, დასახ. ნაშრ., გვ. 105.
როგორც დეკვი, ეს ასე არ უნდა იყოს, უხანაძან მონეტის
ხელზე იკითხება არა Т და Δ, არამედ Т და Β. ამ სერის
თარღო სვეტილერ ლტერტურაში არ არის ხელტაღ განსა-
ხლებული.

⁴¹ B. Simonetta, დასახ. ნაშრომი, გვ. 38, ტაბ. III,
№ 27.
* გ. ფ. № 11127

⁴² აღმოჩნდა ახვლედიანების გორის თავზე (ი. ახვ-
ლედიანის ყოფილი ეზოს ტერიტორიაზე), ზედა კალტუ-
რულ ფენაში.

⁴³ B. Simonetta, დასახ. ნაშრ., გვ. 40, ტ. IV,
№ 29. დ. კაპანაძესა და გ. ლორთქიფანიძეს ამ მონეტის ენი-
სის წლად მიაჩნდათ არიაართ IX მმართველობის მეხუთე წე-
ლი. (იხ. დ. კაპანაძე, გ. ლორთქიფანიძე, ანტიკურ
ზნის მონეტები ვანის ნაქალაქიდან, გვ. 145. Г. Лор-
დკипанидзе, დასახ. ნაშრ., გვ. 105) კრ. ეანი I-ში, გვ.
92, იგი არასწორადა მიჩნეული არიაართ IV (ძვ. წ. 222—
163 წწ.) ღრაქმად.

⁴⁴ B. Simonetta, დასახ. ნაშრომი, გვ. 41, № 9 ბ.
* გ. ფ. № 11131.

⁴⁵ გვ. VIII, 1, 52. სიღრმეზე თხრილის ზედაპირიდან,
ნაშრომარე, დამწვარი კულტურულ ფენაში, კრამიტყრილის
ქვეშ. ეანი, I, გვ. 117, 118.

⁴⁶ B. Simonetta, დასახ. ნაშრ., გვ. 42, № 7. დ. კა-
პანაძე და გ. ლორთქიფანიძე ფიქრობდნენ, რომ ეს მონეტა მო-
ქილი იყო არიაართ I მმართველობის მე-9 წელს (იხ. დ.

№№	საველე №	თხრო- ლი	ლითონ- ი	წონა	ზომა	შუბლი	ხ უ რ გ ი
41 სტრ. 115	3-68/250	XXIV ⁴⁷		3,75	17		<p>იუთხება: * Ⓞ წინ — BAΞIAB[ΩΣ] APIDAPZAN[OY].</p> <p>მონოგრამა კვემთ არ იუთ- ხება⁴⁸.</p> <p>რესუბლიკური ხანის რომაული მონეტები. დენარი, მოჭრილი ძვ. წ. 119-110 ან 90-80 წწ.</p> <p>ქალღმერთ რომას თავის გამოსახულება ფრთებიან მუ- ხარადში მარჯვნივ. კვემთ გა- დაშლილი წარწერა.</p> <p>ლიოსკერები ეტლზე. წარწერა: ROMA⁴⁹.</p>
43 სტრ. 115	07:1- 75:93	ნაკვ. ⁵⁰ 168	ვერც- ხლი	1,57	14/18		<p>კინარუსი მოჭრილი ქ 132 წ. კაიუს ეგნატუსეის კაი ფილუსის (CAIUS EGNATYLEIYS CAII FILIYS) სახელით.</p> <p>დაფინსვიკრეინიანი აპო- ლონის თავის გამოსახულება მარჯვნივ. კისრთან ასო — Q (Quinarius), გარშემო: C. EG- N. EI. C. F. რკალი წერტილო- ვანი.</p> <p>მარცხნივ შიშართული ფრთო- ხანი ეგტორია დაწერილი ფრის ამარგებს ტროფიუმზე (ხადალ- ზე), რომლის წვერიც ხარის რქებით ორნამენტირებული მუ- ხარადითაა დაბოლოებული. ტრო- ფეის ძირთან ვალური სამ- ზღვრო საყვირი. ეგტორიას წინ — Q (Quinarius), ხაზს ქვე- მოთ: ROMA. რკალი წერტილო- ვანი⁵⁰.</p> <p>მითრიადე VI ეგპატორის დროის პონტოს კლავების სილენდის მონეტები. ძვ. წ. 111-105 წწ. ამსო. ტეტრაბაზო</p> <p>ომის ღმერთის არესის გა- მოსახულება მუხარადში მარჯ- ვნივ.</p> <p>ქარქაშში ჩაგებული მახვი- ლი, მისგან მარცხნივ ნახევარ მთვარისა და ვარსკვლავის გამო- სახულება. იუთხება: AϺ ΞO[Y] კვემთ მარცხნივ მონოგრამა:</p>
43ა სტრ. 115	3-67/222	***	სპილ.	7,66			<p>მითრიადე VI ეგპატორის დროის პონტოს კლავების სილენდის მონეტები. ძვ. წ. 111-105 წწ. ამსო. ტეტრაბაზო</p> <p>ომის ღმერთის არესის გა- მოსახულება მუხარადში მარჯ- ვნივ.</p> <p>ქარქაშში ჩაგებული მახვი- ლი, მისგან მარცხნივ ნახევარ მთვარისა და ვარსკვლავის გამო- სახულება. იუთხება: AϺ ΞO[Y] კვემთ მარცხნივ მონოგრამა:</p>
44****	3-67/7	შეშობ.		6,24	18		<p>მითრიადე VI ეგპატორის დროის პონტოს კლავების სილენდის მონეტები. ძვ. წ. 111-105 წწ. ამსო. ტეტრაბაზო</p> <p>ომის ღმერთის არესის? თა- ვის გამოსახულება მუხარადში მარჯვნივ.</p> <p>თუ მონეტის შუბლზე არე- სია გამოსახული, მაშინ ზეარზე აუცილებლად იქნება მოცემუ- ლი ქარქაშში ჩაგებული მახვი- ლის.</p>

კაპანაძე, გ. ლორთქიფანიძე. ანტიკური ხანის მონე-
 ტები ეანის ნაქალაქიდან, გვ. 145. Г. Лордкипанид-
 зე, დასა. ნაშრ., გვ. 105.

⁴⁷ ე. ლ. ნახაშრაღ ფანაშო.
⁴⁸ B. Simonetta, დასა. ნაშრ., გვ. 42, № 7, მო-
 ნეტა თარიღდება არიობარბაზე I შეფილის მე-13 წლით.

⁴⁹ იხსება ეანის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში, № 510.
 აღმოჩენილია სოფ. ციხესულარაშო.

⁵⁰ G. G. Belloni, Le Monete Romane dell'eta Re-
 publicana catalogo delle Raccolte Numismatiche, Milano,
 1960, № 595; დ. კაპანაძე, გ. ლორთქიფანიძე, ანტიკური ხანის
 მონეტები ეანის ნაქალაქიდან, გვ. 146-147. Г. Лордки-
 панидзе, დასა. ნაშრ., გვ. 106.

⁵¹ ე. გ. კარამირილის საზღვართან.

⁵² H. Grueber, Coins of the Roman Republic in the
 British Museum, vol. II, L., 1910, გვ. 164-165, №№ 1076-
 1078, ტაბ. XXIX, № 4.

⁵³ მ XII ე. ი; ho წერტილის მახლობლად; ქვეყრის,
 ამფორის, პირნეაოს კერძის დონე.

⁵⁴ მონეტა ძალიან ცუდადაა დაცული.

⁵⁵ პონტოს კლავების სილენდის მონეტების ქრონოლოგია
 შემოგებულა ფრ. იშპოლ-პლემერის შიერ, აბ. Fr. Imho-
 of-Blum er. Die Kuenperfruegung des mitrhadatischen Re-
 iches und andere Muenzen des Pontos und Pophlagoniens,
 „Numismatische Zeitschrift“, 1912, მიუხედავად ზოგიერთი

№№	საქმე №	თარიღი	ლითონი	წონა	ზომა	შუბლი	ზურგი
45*	3-68/262	ნაქ. 228 ^ა		5,63	20	ადამიანის თავის პროფილი მარჯვნივ (არესი?)	ქარქაშში ჩაგებული მახვილი? იკითხება ერთი ასო: ... ζ ?
46**	3-68/298	შეზღვევა ^ბ		5,19	19	არესის თავის გამოსახულება მარჯვნივ (უღდად ჩანს).	ქარქაშში ჩაგებული მახვილი. ქვემოთ მარჯვნივ მონოგრამა, მარჯვნივ ამჟამად მისი ამოკეთება შეეძლო. შედგენილიდან შემორჩენილია: AM... (ამისი?) ⁵⁴
47 სურ. 115	3-69/229	***		6,34	19/21		გაცვეთილია და დეტალები კარგად არ ჩანს, იკითხება... SO... (AMISOF?)
48****	3-70/209	ნაქ. 70 ^ა		6,15			ზ ა რ ა თ ხ ა ნ ა ? ქარქაშში ჩაგებული მახვილი. სხვა დეტალები არ ირკვევა.
49*****	3-70/294	I ^ბ		5,67	19/21	არესი?	ამ ის ი ქარქაშში ჩაგებული მახვილი. ზემოთ მარცხნივ ნახევარმთარის გამოსახულება. იკითხება ლეგენდის ფრაგმენტები: AMI... (AMISOF) მონოგრამა— R. 157.

ისტორიკოსის მიერ გამოთქმული სკეპტიციზმის (მაგ. M. И. Маркимова. *Известные города Юго-Восточного Причерноморья*, М.-Л. 1956, გვ. 187—219), ეს ქრონოლოგიური შკალა თითქმის ერთმანდას გაზიარებული ნემისმატების მიერ (ბ. ზაგ. К. В. Голенико. *Монетная медь городов Понты и Пафлагония Митридата VI в Боспорских находках*, „Палестинский сборник“, II. (74), М.-Л. 1964., გვ. 59), ჩვენ მიერ ზუსტად აღწერილი სამონეტო ტიპი (არესი-მახვილი) შედის როგორც ფრ. იმპროვაციული მიერ გამოყოფილ III ქრონოლოგიურ ჯგუფში (ძვ. წ. 111—105 წწ.), ასევე—IV-ში (ძვ. წ. 105—90 წწ.) განსხვავება გამოხატება იმაში, რომ გვიანდელ ცალკეზე დამატებითი სიმბოლოები და მონოგრამებია გამოხატული (Fr. Imhoof-Blumer, დასახ. ნაშრ., ტბ. I, 25; К. В. Голенико. *Понтийская монета времен Митридата VI на Боспоре*, „KLIQ“, Band. 46, №55, გვ. 311, 316; I. Лордкипანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 108); III ჯგუფში შეზღავილი მონეტების ტიპი ბ. E. Vabillon Th. Reinach, *Recueil général des monnaies grecques d'Asie Mineure*, t. I. fasc. 1, Paris, 1904, (2e éd., 1925), pl. VII, №№ 20, 21; pl. XXVI, № 16, IV ჯგუფის მონეტების ტიპი ბ. იჭვე, pl. VII, №№ 22—24; pl. XVIII, № 16; pl. XXVI, №№ 17, 18. ვინაიდან მასალის უდიდესი უმრავლესობა ძველდება მონეტების ქრონოლოგიური დიფერენციალი, ჩვენ მათ ვერაზიანებთ.

* ძალიან უღდადაა დაუღლი, ენაგის შეკუმპულია, გამოხატულებების ამოკეხილი აქვს.

⁵² კონტრფორსებიანი შენობა, კორდოვანი ფენა.

** უღდადაა დაუღლი.

⁵³ აღმოჩენილია ახლებიდანების გორაკზე.

⁵⁴ ძვ. ლორთქიფანიძემ მონეტა უშუალოდ მოპოეების მომენტში აღწერა. ამ აღწერის თანახმად მონეტაზე იმ დროს შემორჩენილი ყოფილა ნახევარმთარის გამოსახულება, შედგენილი AMI-Σ... და მონოგრამა R ამ მონაცემების მიხედვით შესაძლებელია მონეტის ამისოს ზარათანისადმი მიუკუთვნება და ძვ. წ. 105—90 წწ. დათარიღება.

*** აღმოჩენილია ქაბია ახლებიდანის ენაზე (ნაქ. 200), ტაძრის აღმოსავლეთი კედლის აღმოსავლეთით, თეთრი ქვების ნატეხებთან გადმონგრეულ კვადრთან, შავ შრეში (დაშვარი ხის ნაშთების გამო) კამბიტერილის ქვეშ, მოყვითალო თინარის თავზე, თხროლის ჩრდ. კედლიდან 1 მ დაშორებით O ხაზზე, D რეკერთან.

**** ეუღდადაა დაუღლი.

⁵⁵ კვ. №, კამბიტერილის ქვეშ. გ. ლორთქიფანიძის სავლელ ჩანაწერების მიხედვით მონეტაზე თითქმის იკითხება AMI...

***** გაცვეთილია, შუბლის გამოსახულება ამოკეხილი.

⁵⁶ აღმოჩნდა I უზანზე, ნაქ. I, ევდარტი იხ, ნაშალი ალბისა და კამბიტერილის ფენაში, ქროლის ჩამოსწორებისას.

⁵⁷ ალბათ, ძვ. წ. 105—90 წწ. მოკრილი.

№№	საველე №	თბილისი	ლითონი	წონა	ზომა	შუბლი	ზურგა
50	07:1— 73—206	ნაკვ. 144 ^მ		7,83	19/20	არისის თავის გამოსახულება მუზარადში მარჯვნივ.	ეითხება: AMI[II]E[O]Y . მონოგრამა გადასულთან.
				7,3	20/22		
	3—66/87	ფ XII ^მ		6,90		ბარათხანა?	ქართვში ჩაგებული მახეილო. სხვა არაფერი ჩანს.
	07:1— 75/26	ნაკვ. 150 ^მ		4,67	15/17		მარცხნივ ზედწერილის ფრაგმენტი... M
07:1—75: 38	ნაკვ. 186 ^მ		3,74	15/17	(თითქმის არაფერი ჩანს).	(წარწერის კვლი ^ნ ? რომლის გარჩევა არ ხერხდება).	
55**	$\frac{3-51}{50}$	შეშთხვ.		13,54		პალასის თავის გამოსახულება მუზარადში მარჯვნივ (ე. წ. „ახალი სტილი“ ათენური ტეტრადრამის შუბლის მორტივის სრული იმიტაცია).	პეტროსის მთელი ტანით მიწა, რომელსაც წვეტიანი მიტრა ახურავს და ქლამიდა აცვია. ვარჯილი მარჯვენა ხელში უჭირავს არტა, ხოლო ჩამოშვებულ მარცხენაში — გორგონის თავი. ამ ეპანასტენის ტანი კი ქვემოთაა გართხმული. ეითხება: [AMI]E[O]Y !
56***	$\frac{3-48}{6}$	შეშთხვ.		2,60	15/16	ვეიდა? (ვალმერთი ათენის ატრინებო — ფარა ველები და გორგონსთაიანი მუდუხას გამოსახულებით)	ბარათხანა? დიასკი? მთლად გადასულია, მაგრამ თუ შუბლის მორტივად შეიძლება ვეღლა შევიჩინოთ, მაშინ ზურგზე აუცილებლად უნდა იყოს გამოსახული მარჯვნივ მონაქალა გამარჯვების ქალმებრთი ნიკე, რომელსაც ხელში პალმის შტო უჭირავს.

58 კვ. X₉, თბილისის სამხრ. კედლის დონიდან 4,05 მ სიღრმეზე.

59 მკ. წ. 105—90 წწ.?

60 მკ. წ. 105—90 წწ.

* უდალდა დატულია. გ. ფ. № 11849.

61 კვ. ჩ₂, სამხრეთი კედლის თავზე. აღიზის ფენის დასასრული. აღიზის კედლის ნაშაღში.

62 თბილისის კედლიდან, კლდოვანი დედაქანის ჩრდ. კუთხესთან, დედაქანის დონიდან 0,15 მ სიღრმეზე. მონეტა დაფარულია პატიონით.

63 თბილისის სამხ. კედლიდან ჩაქცეული კრამიტისა და ქვარილის თავზე, მოშავო ქემუსურ ფენაში. მონეტა უდალდა დატულია.

** გ. ფ. № 11112.

64 Recueil, გვ. 63—64, № 17, ტ. VII, № 10; შტრ. დ. კაპანადე. გ. ლორთქიფანიძე დასახ. ნაშრომი, გვ. 146; Г. Лордкипаниძე დასახ. ნაშრ., გვ. 108.

*** № 11097, უდალდა დატულია.

65 მონეტების ეს ტიპი. ფრ. იმპოვიტ-ბლემერის კლასიფიკაციის თანახმად, ჰქვინს IV პრონოლოგიურ კლუბს. საერთო ტიპი იხ. Recueil, pl. VIII, №№ 1—4; pl. XXVI, №№ 17, 18; pl. XI, № 25.

№№	საქელ №	თბილ ლა	ლოთი ნი	წონა	ზომა	შუბლი	ზურგის
						ამასტრია	
	3-51 27 _ა	**	"	6,80	20/23	ევილა	(ძალიან გადასულია, მეგრამ აშკარად ნიკე უნდა იყოს გამო- სახული. იკითხება... TPB... (ΑΜΑΥΤΡΕΩΝ) ⁶⁶
58****	3-51 27-ბ	"	სპი- ლენძი	6,94	20/21	ევილა?	ნიკე?
59*****	3-51 27-გ	"	"	6,95	20/21		
						ამასო	
60*****	3-52 31	*****	"	6,30	20/21	ევილა	მარცხენე მიმართული ნიკე ხელში პალმის შტოთი. იკითხე- ბა: AM... Σ... ქვემოთ მონოგრა- მა A 87.
						ზარაფხანა?	
61*****	3-52 47	შემთხ.	"	5,78	20	ევილა	ნიკე? (გადასულია):
62*****	3-57 306	⁶⁸	"	5,28	20/21	ევილა?	ნიკე? იკითხება მხოლოდ ერთი ასო: A... ამისო? ამასტ- რია?
						ამისო	
63*****	3-60 4	შემ- თხ.	"	6,80	22/23	ევილა	მარცხენე მიშვეალი ნიკე ხელში პალმის შტოთი. გამოსა- ხულების ორივე მხარეს ზედ- წერილი: AMILOY მარცხენე მონოგრამა. Ω 88.
						ზარაფხანა?	
64*****	3-60 62	⁷⁰	"	4,10	20/21		ზედწერილი გადასულია.
65*****	3-61 138	V ⁷¹	"	3,81	17/18		

* გ. ფ. 11108.
** აბელდანების გორის თაზე, ნაგებობა II (ნაეკ.
191).

⁶⁶ Recueil, გვ. 175, № 17.

⁶⁷ № 11109. ძალიან ცუდაა დატული.

⁶⁸ № 11110.

⁶⁹ გ. ფ. № 11117. დაფარულია მუქიან პატინით.

⁷⁰ ნაგებობა II-ის აღმოსავლეთით, კალტურულ
ფენაში.

⁷¹ Recueil, გვ. 54, № 44, ტ. VIII, I-III.

***** გ. ფ. № 11118. მუქიან პატინა აქვს, დაზიანე-
ბულია.

***** გ. ფ. № 11121, ცუდაა დატული.

⁶⁸ სიკეტი 3K, სიღრმე — 1,28 მ.

***** გ. ფ. № 11128.

⁶⁹ Recueil, გვ. 57, № 44, ტ. VIII, № 4.

***** გ. ფ. № 11129.

⁷⁰ კულტურულ ფენის ზედაპირზე. ქვაყრილის სმზ.
დას. ნაწილში, ქვებს შორის, ქვის კერვის ახლოს.

***** გ. ფ. № 11130.

⁷¹ უბანი VI, თბილისი 1, IV კვ. კულტურულ ფენაში.

№№	საველე №	თბილისი	ლიტონი	წონა	ზომი	შუბლი	ზურგის
66	3-62/365	I	"				72
67	3-62/189	"	"				
68	3-63/146	174	"				
69	3-67/34	"	"				
70***	3-68/251	ნაკვ. 68 ⁷¹	"	5,09	20	ველია?	ნაკვ?
71 სტრ. 115	3-68/261	" ⁷²	"	6,63	20/21	ველია	მარცხენე მიმართული ფრთოსანი ნიკი, რომელსაც ხელში პალმის შტო უნდა ეჭოს (ცეფ. დალ ჩანს) ლევენდა: AMI-EDY. გამოსახულების მარცხენე
72 სტრ. 115	3-69/231	****	"	7,04	20		ME, მარცხენე X ⁷³
73*****	3-70/210	ნაკვ. 70 ⁷⁴	"	5,07	19/20	ერთი შეხედვით თითქოს ეგრეა გამოსახული (შემჩნევა გორგანა-მელისხათის დამახასიათებელი შტოები), მაგრამ ამავე ღრის სრულიად აშკარად აღმამის პროფილის გარკვეულ ხერხებზე, თანაც პროფილ მონეტის მარცხენა კიდეში იწყება და მონეტის სფეროს ნახევრამდე მისის.	ნაკვ? (გარკვევით არ ჩანს. თანაც იქნება შთაბეჭდილება, რომ რალაც ყუთისმკვეთი — კისტა? — ნიეთი უნდა იყოს გამოსახული) 81.
74***** სტრ. 115	3-70/141	ნაკვ. 68 ⁷⁵	"	5,10	20	ე ვ ე ღ ა	მარცხენე მიმართული ნაკვ
75	07:1-73-215	ნაკვ. 150 ⁷⁶	"	5,75	19/20	ველია, ოღონდ შესრულებული რამდენადმე უხეშად	მარცხენე მიმართული ღვთაება მთელი ტანიო. (ნაკვ) ღვთაების თავი და ფრთები არ ჩანს.)
	07:1-73-556	ნაკვ. 150 ⁷⁷	"	4,65	18/20	ველია	მარცხენე მიმართული ფრთოსანი ნიკი. სხვა დეტალები გადასულია. გამოსახულების მარ-

72 მონეტის ადგილსამყოფელი აქვს უცნობია. გ. ლორთქიფანიძის ჩანაწერების მიხედვით — ამისო.

* ნაკვობა IV-თან დაკავშირებულ ფენიდან, კვ. 56.

73 მონეტის ადგილსამყოფელი აქვს უცნობია. გ. ლორთქიფანიძის ჩანაწერების მიხედვით — ამისო.

74 ნაკვობა IV-ის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხესთან, 0 წერტილიდან 3,90 მ სიღრმეზე.

75 მონეტის ადგილსამყოფელი უცნობია, გ. ლორთქიფანიძის ჩანაწერების მიხედვით ამისო.

** ნაკვითი B XXI, კვ. ხვ. აღიზის კედლის ნაშალში.

76 მონეტის ადგილსამყოფელი უცნობია, გ. ლორთქიფანიძის ჩანაწერების მიხედვით ამისო ზარახანაში.

*** ძალიან ცუდადაა დატულები.

77 ყოფილი B XXXIV ნაკვითი, ნახანძრალ ფენაში.

78 კორკოვანი ფენის ქვეშ, ნაყარ მიწაში.

⁷⁸ Recueil. (1925) გვ. 71. № 44. საერთო ტიპი, გვ. 72, ეს ვარიანტი.

**** ჰეპია ახელდინის ენახთან, ნაკვითი 199, კვ. 10, ზედაპირიდან 1,3 მ-ის სიღრმეზე. ტიპის აღმოსავლეთი კედლიდან 50 სმ დაცილებით, შავ ღამწვიარ ფენაში.

***** ოღენე მოწითალი ფერის აქვს, გაცეოთილია.

80 კულტურული ფენიდან ვადმოყრილი მიწიდან.

81 ხომ ანა ეს მონეტა მინდაში?

***** ცუდადაა დატულები.

82 კვ. C2, კრამიტყარის ფენიდან, თბილისის ზემოდან 0,80 მ სიღრმეზე.

83 კვ. ხვ. სიღანარეე ფენაში.

84 კვ. ხვ. შოყეთილი თიარვანი ფენის თავზე.

№№	საქვე №№	თბი- ლი	ლით- ონი	წონა	ზომა	შუბლი	ზურგის
77	07:1— 75—212	*		4,07	16/18	ეგლაჟი	ქენი იკითხება ერთი ასო — S (ალბათ, ამისო, ვინაიდან საექ- ტოს ამასტრია). ნიკე?
78**	3—67/9	XXIX ⁸⁴		7,15	19	თითქოს მარჯვენე მიმართუ- ლი წეროსანი ზევის(?) თავის გამოსახლება	თითქოს ელვაზე მქლონი არწივი? ⁸⁵
79***	3—67/223	ნაქ. 199 ⁸⁷		7,41	20/21	"?	არწივი?
80****	3—70 5	შე- თხე.		6,6	19/20	წეროსანი ზევის თავის გამო- სახლება მარჯვენე.	ელვაზე მქლომარე არწივი. ზედწერილი არ იკითხება.
	07:1— 73—308	ნაქ. 150 ⁸⁸	"	7,83	19/20		ამისო ელვაზე მქლომარე ფრთებ- გამოილი არწივის გამოსახლე- ბა. ქვემოთ წარწერა: AMIL- O[Y]ი ⁸⁹ .
82*****	3—51 49	*****	სი- ლენძი	4,94	20/22	?	გორგონა? 790.
83*****	3—52 50	ნაქ. 191 ⁹¹	"	3,70	19/20		?
84	3—69 243	ნაქ. 3 ⁹²		6,0	18/19		
	3—72 340	119 ⁹⁴	"	2,71	16/17		

* ნაქ. 167—168—186—187 მიწანზე, კრაობიტრილის ქვეშ, ნახაძრია ფენაში. მონეტა ეულადა ღაცული.

** მონეტა გაუკეთილა და გაბრტყელებული.

⁸⁵ კვ. K10. უვითელ თიხანარე ფენაში.

⁸⁶ მონეტების ეს ჩვეუთი თავსდება ფრ. იმპოფ-ბლუ-მერის VII ქრონოლოგიურ ჯგუფში (ქვ. გვ. 80—70 წწ.).

*** ძალად გაუკეთილა, ელადის მონეტის გაჭრაც კი უსლია.

⁸⁷ ნაქ. 199 (ფ X11), კვ. 1; ტარის იატაკის ღონე, საერთოხელის მახლობლად ჩაბრტყეულ ქვევრში. თეთი საერთოხელის კი აღმონდა მთელი განძი ანეპიგრაფი-ული მონეტებისა (იხ. ენი, I, გვ. 177). შესაძლებელია, ზემოთ აღწერილი მონეტაც განძის შემადგენლობაში შე-
დიოდა: უკველ შემთხვევაში მათი ერთი ფენიდან მომღი-
ნარეობა და სინქრონოლოგია ექვს არ იწვევს (ამაზე ქვე-
მოთ).

**** გაუკეთილა.

⁸⁸ კვ. ძვ-ი. კრაობიტრილის ქვეშ, მონარისფრო თიხანარე ფენაში, ჭეკურიძი.

⁸⁹ მონეტის ტიპი იხ.: Recueil, pl. VII, №№ 8, 9; pl. XIV, pl. XVIII, №№ 12, 13; pl. XXVI, №№ 6—8.

***** გ. ფ. № 11111.

***** ახელდიანების გორის თავზე, შენობა II-ის აღ-
მოსავლეთ კედელთან.

⁹⁰ გ. ლორთქიფანიძის ჩანაწერების მიხედვით, თით-
ქოს აღრე მონეტის ზურგზე გორგონა-მედუსის გარჩევა
შეიმკებოდა.

***** გ. ფ. № 11119.

⁹¹ ახელდიანების გორის თავზე, ნაგებობა II-ის აღ-
მოსავლეთ კედელთან.

⁹² ჰეკია ახელდიანის ეენახთან. ნაქეთი 3. კვ. 12,
რბოლ მომუშაო-მოუკეთილო ფენაში.

⁹³ კონტოს ერთ-ერთი ქალაქი?

⁹⁴ კვ. K2, თორში ჩაჭრილი სამკუთხედის აღმოსა-
ვლეთით, შვე ფენაში.

⁹⁵ კონტოს ერთ-ერთი ქალაქი?

№№	საეკლ №№	თბრ- ლი	ლითონი	წონა	ზომა	შუბლი	ზურგო
86	3-72 301	„ 1490 ^ა		2,81	17/19		„ 97
	3-72 506	„ „ ^ბ	„	4,8	18/20		
	3-69 88	საეკ. 68 ^ბ		6,68	18/19		
89	3-67 410	1991 ^ბ	სპი- ლენი ^ა	0,84	არაზომბა	?	?
	3-71 26	საეკ. 199	სპი- ლენი	?	?	?	?
	91* სტრ. 115		სპი- ლენი	6,55	19/21	ომის ღმერთის არესის თა- ვის გამოსახულება მუზარალში მარცხენ. (თითქოს მონოგრამის გარკვევაც კი შეიძლება, მაგრამ გადაკრით ამის თქმა შეუძლებელია)	ქატაშში ჩავეული მახე- ლი. იკითხება: AMI-YOY. სხვა დეტალები არ ირკვევა.

ზ ა რ ა თ ხ ა ნ ა

აღმოჩნის თავის გამოსახუ-
ლება დადგემაში მარცხენა, გა-
მოსახულებას საეპოლ მარტილი
ციხური ჯეის (სხედევე რი-
გორე ტერან II მონეტებზე).
გარდა ამისა, თითქოს დაშლელა
ამოტივტრული, მაგრამ მისი
გარკვევით გარჩევა არ ხერხდე-
ბა.

ტახტზე მქლომარე ფიგურა
მარცხენე 101

შემდეგი ორი მონეტის მიახლოებით აბრებულია კი შეუძ-
ლებელია. ისინი შილანად შექმულია დაჩესისაგან, მათი ქიმიური
დამუშავება გამორიცხებულია.

1967 წ. მოზაიკურიტაიანი ტაძრის საკურთხევის წინ აღ-
მოჩნდა შიელი განმა მონეტებისა, მიმოხეული 20 სმ. რადიუსის
ფარგლებში. განმა, ლიტერატურის მიხედვით, შეიკადა 119, თუ
120 მონეტის¹⁰², მაგრამ, როგორც ირკვევა, ეს რიცხვები შილად
ზუსტი არ უნდა იყოს. ქვემოთ ვიძლეეთ განმაში შემავალი მონე-
ტების აღწერილობას, მაგრამ უშუალოდ ე ა გ რ ძ ე ბ თ ს ა ე რ -
თ ი ნუშერაიას¹⁰⁴.

ამისო. ტერახალე. ძვ. წ. 111-105 ან ძვ. წ. 105-90 წწ.

96 კვ. K₂, თილი ქვების ნაყარქემუ, ზედაპირიდან
1,90 მ.
97 პონტოს ერთ-ერთი ქალაქი?
98 კვ. K₂, ულლის მონგრევისას ნახანძრალ ფენაში,
1,90 მ დონეზე.
99 ძალიან ცუდადაა დაცული.
100 კვ. ხვ, კრამიტურისა და დამწვარი ფენის ქვეშ.
101 მონეტის ზუსტი შენიღურება აბრებულია დიდ
სიძნელეებთანა დაკავშირებული და ამასთანავე დიდ ინ-
ტერესს იწვევს.
102 ი₁, K₁₀, იატაის დონე. შიეი ნახშირნარევი ფენა.

103 გ. ლორთქიფანიის მიხედვით, განმა 119 მონეტისაგან
შედეგბოდა. გარდა ამისა იგი იქვე მხოლოდბოდა, რომ მალომ-
ლად კიდე სპი მონეტა იყო მიკლეული და, როგორც ჩანს,
არ გამორიცხებდა მათ ზიუთონებას განმისადმი (თ. გ. П о р -
д и п а н и д з е. К истории древней Колхиды, стр. 110).
ხოლო განის არქეოლოგიური გვეხედვის ანვარიში დასახლე-
ბულია 120 ერთული (თ. ეანი 1, გვ. 177).

104 განმის საეეეე №№ 3-67: 221, 222.
• მონეტა ცუდადაა დაცული და ზემოთ გაზზარული-
აა.

№№	საველე №№	თხრი- ლი	ლითი- ნი	წონა	ზომა	შუბლი	ზურგის
						ვანის ზარაფხანა? ძე. წ. I ს. ანონიმური მონეტების სე- რია ¹⁰⁵ .	
						ბ ა ლ კ ი	
92 სურ. 115		სი- ლენძი	1,95	13		ნაყოფიერების ღვთაების ისი- დას თავსამკაული — სტილიზებუ- ლი ლიტონი.	რეაქციონი რელიეფური ვარ- სკელავი.
93 სურ. 115		"	1,79				
94 სურ. 115		"	1,75	13			
95 სურ. 115		"	1,25				ბ ა ლ კ ი?
96 სურ. 115		"	1,57	12/13			ბ ა ლ კ ი
97 სურ. 116		"	1,54	12			
98 სურ. 116		"	1,6	13			
99 სურ. 116		"	1,87	13/14			
100 სურ. 116		"	1,76	12/13			
101 სურ. 116		"	1,46	13/14			ბ ა ლ კ ი?
102 სურ. 116		"	1,40				
103 სურ. 116		"	1,35	13			
104 სურ. 116		"	0,88	12			პემსხალი
105 სურ. 116		"	1,71	12/13			ბ ა ლ კ ი
106 სურ. 116		"	1,12	11/12			პემსხალი?

¹⁰⁵ ამ მონეტების ატრიბუციის შესახებ იხ. გ. დუნ-
დუა. ივრებოლია თუ არა მონეტა ვანში? „მაცნე“, ის-
ტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების
ისტორიის სერია, 1974, № 2, გვ. 146—159.

¹⁰⁶ მონეტის შუბლზე სიქა ძალიან ღრმადაა ჩაქედი-
ლი.

¹⁰⁷ მონეტის ნაპირები დაზიანებული აქვს, ჩამოტეხი-
ლიც და როგორღაც ზემოთ აბრუნდა. ალბათ, ამიტომაც
იგი ასე მსუბუქი.

№№	საქელპ №№	თხრი- ლი	წით- ნი	წონა	ზომი	შე ბ ლ ი	ზ უ რ გ ი
107 სურ. 116			"	1,79	12		ბ ა ლ კ ი
108 სურ. 116				1,64	13/14		(ცარსკელაეის ზოგვირთი ქიმი თითქოს რკალისებური ფერბალითაა შეერთებული. შონეტის გაცვეთის გამო მენტის თქმა შეუძლებელია).
109 სურ. 116			"	1,33			ბ ა ლ კ ი როგორც № 92
110 სურ. 116			"	1,25	13		
111 სურ. 116			"	1,76			ბ ა ლ კ ი
112 სურ. 116			"	1,62	13		(ცარსკელაეის ერთ-ერთი ქიმის ბოლოს რკალისებური დეტალი. ნახეარშოვარ? თუ ეს მონეტაზე სიქის არასწორი დაკერის შედეგია?). როგორც № 92
113 სურ. 116			"	1,62	13		
114 სურ. 116				1,67	12/13		
115 სურ. 116			"	1,52	12/13		
116 სურ. 116				1,7	13		(შეგრამ მონეტის ერთ-ერთ კუთხეში რალაქ ნიშანი, რომელიც თითქოს მშვილდისაარს ჰგავს. თუმცა ამის თქმა ვერაუდის სახითაც ხალან შენ-ლა. შეიძლება ეს უბრალოდ ტექნიკური წუნი იყოს). როგორც № 92.
117 სურ. 116			"	1,5	13		
118 სურ. 117				1,77	12/13		
119 სურ. 117			"	1,53	12/13		
120 სურ. 117			"	1,73	12/13		
121 სურ. 117			"	1,5	12/13		

№№	სველი №№	თბი- ლი	ლითი- ნა	წონა	ზომა	შუბლი	ზურგი
122 სურ. 117			•	2,01	12/13		(ვარსკლავის ქიმებს შო- რის რკალსებური ნიშანი — ნახეარბთვარე ¹⁰⁸ თუმცა მტკი- ცება ამისა, ძალიან ძნელია).
123 სურ. 117			•	1,18	12/13		პეშინხალიქი? როგორც № 92
124 სურ. 117			•	1,42	12/13		ხალიქი?
125 სურ. 117			•	1,54	13		ხალიქი
126 სურ. 117			•	1,40	12		ხალიქი?
127 სურ. 117			•	1,36	13/16		
128 სურ. 117			•	1,28			
129 სურ. 117			•	1,49			
130 სურ. 117			•	1,62	14/15		ხალიქი
131 სურ. 117			•	1,67	13/14		
132 სურ. 117			•	1,54	12/14		
133 სურ. 117			•	1,53			
134 სურ. 117			•	1,49			ხალიქი?
135 სურ. 117				1,58			ხალიქი
136 სურ. 117			•	1,32	12/14		ხალიქი?

¹⁰⁸ ნაირი ოღნავ ამოტეხილი აქვს.

¹⁰⁹ სიქის დაყრის შედეგად მონეტის წიბო ძალიანაა ამოხრეცილი.

¹¹⁰ მონეტა გაკეთილია და თითქოს გაბრტყელებუ-
ლი.

№№	საველე №№	თბილ- ლი	ლითონი	წონა	ზომა	შუბლი	ზურგის
137 სურ. 117				1,66	11/13	ხალცი	
138 სურ. 117				1,52	12/13	ხალცი	
139 სურ. 118				1,48	12/13	ხალცი	
140 სურ. 118				1,46		ხალცი	
141 სურ. 118			"	1,81	12/13	ხალცი	
142 სურ. 118				1,17	12/13	პეშხალცი	
143 სურ. 118				1,91		ხალცი	
144 სურ. 118			"	1,43	13	ხალცი	
145 სურ. 118				1,51		ხალცი	
146 სურ. 118			"	1,69		ხალცი	
147 სურ. 118			"	1,79	13	ხალცი	
148 სურ. 118			"	1,36	13	ხალცი	
149 სურ. 118			"	1,65	12	ხალცი	
150 სურ. 118				1,51	12/13	ხალცი	ქიმუხს შორის ლიქოს ასეთი ნიშანი უნდა იყოს (<?) როგორც № 92
151 სურ. 118			"	1,22	12/13	ხალცი	
152 სურ. 118				1,49	12/13	ხალცი	

111 სიჭა ძლიერაა დარტყმული. ამიტომ მონეტის ცალი მხარე შუბლის მხრიდან ამოწეულია.

№№	სველი ქმეზ	თბა- ლი	ლით- ინი	წონა	ზომა	შუბლი	ზურგი
153 სურ. 118			"	1,51	14		ხალკი (ღამატები ¹¹² თითქოს ასეთი ნიშანი უნდა იყოს ქიმბის წო- რის >, ან <? მაგრამ ეს ვარა- უდის სახით მხოლოდ. შეიქ- მება სიქს არსწორი დაკერის შედგე იყოს, ან სხვა სახის ტემპორი წუნი) ¹¹² . როგორც № 92
154 სურ. 118				1,59	12/13		ხალკი?
155 სურ. 118			"	1,23	12/13		
156 სურ. 118				1,28	12/14		
157 სურ. 118				1,53	12/13		ხალკი (ოლონდ ვარსკვლავის ვრთ- ერთი ქიმს ხაზი უერთდება და რეაქტივიანი ვარსკვლავის ნაცე- ლად ეიღებო (ხრაქიმიანს. სრულად ამკარა. რომ ეს დე- ტალი ტკივილი წუნია და ხელოსანს აქ არაფრის გამო- სახე არ სურდა).
158 სურ. 118				1,57	12/13		
159 სურ. 118			"	1,75	12/13		როგორც № 92
160 სურ. 119				1,80	12/13		
161 სურ. 119			"	2,02			
162 სურ. 119				1,38	12/13		ხალკი?
163 სურ. 119			"	1,26	13/14		
164 სურ. 119			"	1,5	13		ხალკი
165 სურ. 119			"	2,09	12/13		
166 სურ. 119			"	1,61	12		(ვარსკვლავს ¹¹⁴ აქაც შეცხვრე ქიმი აქვს?). როგორც № 92

112 მონეტის ნაპირი ამოტეხილია.

113 ნაპირი ოდნავ ამოტეხილი ჰქვს.

114 მონეტის ნაპირი ამოტეხილია.

№№	საველე №№	თხრი- ლი	ღარი- ნი	წონა	ზომა	შეზღო	ზურგო
167 სურ. 119				1,24			ხალცი?
168 სურ. 119			"	1,83			ხალცი
169 სურ. 119				2,06			(დარსკვლავის ქიმებს ში- რის თითქმის ასეთი ნიშანია <?)
170 სურ. 119				1,31			ხალცი? როგორც № 92
171 სურ. 119				1,51	13/14		ხალცი
172 სურ. 119			"	1,88	12/13		
173 სურ. 119			"	1,72	12/13		
174 სურ. 119			"	1,74	12/13		
175 სურ. 119			"	1,36	14		ხალცი?
176 სურ. 119			"	1,41	13		(დარსკვლავის ორი ქიმი უხე- ში ხაზითაა შეერთებული. ალ- ბათ, ტექნიკური წუნია).
177 სურ. 119			"	1,26	14/15		(ქაქ იგივე მდგომარეობა გვაქვს. ეს ხაზი ნალღუნის შთანქვლილებას ტოვებს).
178 სურ. 119			"	1,49	15		
179 სურ. 119			"	1,6	13		ხალცი როგორც № 92
180 სურ. 119				1,35			ხალცი? (ქაქ რაღაც ხაზია ორ ქიმს შორის).
181 სურ. 120			"	1,7	13/14		ხალცი როგორც № 92

№.პ.	სველე №.პ.	თბილ- ლი	ლილი- ნი	წონა	ზომა	შეზღო	ზურგის
182 სურ. 120				1,9	14		(აქაც რალაც ზაზია ვარსკელა- ვის ორ ქიმს შორის. აშკარად ტექნიკური წუნის შთაბეჭდილე- ბას ტოვებს).
							ხალკი?
183 სურ. 120				1,28	14/15		
							ხალკი
184 სურ. 120			"	1,6	13		
185 სურ. 120			"	1,58	14/15		
							პემბახალი ¹¹⁵
186 სურ. 120			"	0,87	14/15		
							ხალკი?
187 სურ. 120				1,34	12		
							(ამ ცალზე ¹¹⁵ უკვე აშკარად ჩანს, რომ ვარსკელავის ორი ქიმის შემადგერებელი ხაზი ტექნიკური წუნია და არაფერი საერთო არა აქვს ნახევარმთვარის გამოსახულებასთან).
188 სურ. 120			"	1,39	12/13		როგორც № 92
							ხალკი
189 სურ. 120			"	1,77	13		
							ხალკი?
190 სურ. 120			"	1,38	13/14		
							ხალკი
191 სურ. 120			"	1,83	13/14		
							ხალკი?
192 სურ. 120			"	1,38			როგორც № 187
							ხალკი
193 სურ. 120			"	1,73	13		

¹¹⁵ მონეტა გაბრტყელებულია, ერთი ნაწილი ოდნავ ამოტეხილი.

№№	საველე №№	თბილ- ლი	ლითონი	წონა	ზომა	შუბლი	შურგი
194 სურ. 120				1,28	13		ხალციქ როგორც №92.
195 სურ. 120				1,66	13/14		ხალცი
196 სურ. 120				1,63			
197 სურ. 120				1,72			(აქაც ვარსკვლავის ორ ქიმს შორის ხალციხისმაგვარი ტექნიკური წუნია).
198 სურ. 120				1,44			ხალციქ
199 სურ. 120				2,03			ხალცი როგორც №92
200 სურ. 120				1,58	14		როგორც №197
201 სურ. 120				1,92			
202 სურ. 121				1,85	14		(გურჯაველის ხაზები ეი-მებს შორის).
203 სურ. 121			"	2,15			როგორც №92
204 სურ. 121				1,67			
205 სურ. 121			"	1,56			
206 სურ. 121				1,73	12/13		
207 სურ. 121				1,60	13/14		როგორც №197
208 სურ. 121				1,3	14		ხალციქ
209 სურ. 121				1,42	14		

როგორც ჩანს, განძის შემადგენლობაში კიდევ შედიოდა ქვემოთ აღწერილი რამდენიმე მონეტა. ამაზე შეუთითებს რო-

№№	საყვლე №№	ობო- ლი	ლით- ონ	წონა	ზომა	შუბლი	ზურგი
						გორე მონეტათა ტიპების იდენტირობა, ასევე მათი აღმოჩენის კონდინატები.	
210	3-67 317	*	"	1,2	12	როვორე № 92	როვორე № 92
	3-69 216	**	"	1,66	13		კემბისაღეი
212***	3-51 27	ნაკე. 1921118	"	0,68	12/13		ხალი?
213	3-72 339	შემთ.	"	1,28	12/13		
	****	*****	ყურსბ.	15,30	32/33	მითრიდატე ევპატორის თა-ვის გამოსხვლეხა (რომელსაც აღუქვებდრე მანედონის სახის ნაკეთები აქეს) გამოლით თმე-ბით მარცხენი.	მარცხენი მიმართული რე-პი, რომელიც ხალხის ოგს. გამოსახულების მარცხენი — სახეარმთვარე და ეარსკეღავი, ზემოთ: ΒΑΣΙΛΕΟΥΣ. ქვეთი: ΜΙΘΡΑΔΑΤΟΥ ΕΥΠΑΤΟΡΟΣ. თარიღი: ΔΚΣ (224=74/3 წწ.) Γ. ომის უენ მონეტარაბები.
							ΣΚ Α 110 ეს ყუელადერი ჩასმულია გვირ-გეინში ¹²⁰ .
						პართია. სინათრესი (ძე. წ. 77-70 წწ.) დრაკმა.	
215**** სურ. 121	3-58 104	1121	"	3,51	19/20	მოყლწვერიანი შევის ბი-უსტი მარცხენი. მას თავზე მაღალი, ყურებიანი ტიარა ახუ-რავს სამ წყებად განლაგებული	არშაკი ზის ზურგიან ტაბ-ტზე მარცხენი. მარცხენა ხელ-ში მას მშეილი აქეს მომარ-ჩებებული. ლეგენდა ზემოთ:

* მოზაიკურიატაიანი ტაძარი, ბატაის ღონე, კვ. 10, ამორების ფრაგმენტების ქვეშ. მისი კუთვნილება განძი-სადმი ექვს არ იწვევს.

** მოზაიკურიატაიანი ტაძრის საყურბოველიან, 1967 წ. აღმოჩენილი მონეტების განძის ახლის. საფიტიბელია, რომ 1967 წ. პრეპარაციის დროს ეს მონეტა მხედლელობის არე-დან იქნა გამოჩენილი.

117 ვანის ატიელოგიური ექსპედიციის საეღე დავ-თარში გატარებული კოდეე ორი მონეტა რეაქომიანი ვარ-სკელაის გამოსახულებით (№№ 3-67/152,3-67/410), მავრამ მთი კელო ახალ ხანს. საყარაულოა, რომ ისი-ნი განძის შემადგენლობაში შევიდნენ. ვარდა ამისა, რო-გორც უკვე გელონდა აღნიშნული (იხ. № 80), შესაძლებე-ლი, განძის შემადგენლობაში შედიოდა აგრეთვე ძე. წ. 80-70 წწ. ქ. ამისოში მოქრილი სპალენძის მონეტაც. ყუელდემთხოვევაში მათი ერთ ფენიდან მომდინარეობა სრულად უღაია. ეს ვარემოება კოდეე ერთი უტეუარი საბუთია ადრე გამოთქმული დებულების სასარგებლოდ.

რომლის თანახმადე ვანის განძის მონეტების შეფირვის აღვილი უნდა ჰქონოდა ძე. წ. 80-70 წწ. (იხ. გ. დ. უ. ნ. დ. ე. იტებოდა თუ არა მონეტა ეანში?, გვ. 152-153).
*** გ. ფ. № 11114.

118 ნაგებობა 11-თან, კულტურულ ფენაში, ნაკე. 191.
**** გ. ფ. № 5251. მონეტა რამდენიმე ნაწილდაა გა-ტეხილი.

***** აღმოჩენილია შემოხვევით სოფ. ქვდა ეანში, საქარ-ველის სახე-ში. მუხეუმს შემოსირია პ. ნიკოლოზილა (E. A. Пахомов, Монетные изданы Азербайджана и дру-гих республик и областей Кавказа. вып. VIII. Баку, 1959, № 1914).

119 ვ. პახომოვს მონოგრაფები არასწორად აქეს მოყე-

მული: ; იხ. მისი ზემოთდასახებულებული ნაშრომი, № 1914.

¹²⁰ Recueil...., 1925, ევ. 20, ტაბ. C, № 5.

***** გ. ფ. № 11126.
¹²¹ კულტურული ფენის ზედაპირზე.

№№	საველე №№	თხრო-ლი	ლითონი	წონა	ზომა	შუბლი	ზურგა
216 სურ. 121	3/67/6	შემოს*		3,82	17/18	თვლებით, გვერდზე ეარსკვლავით და უკან ვაკრული დაადებით, რომლის ორი პოლი დახლა ეშვება მუდის სპონსის სპელა და სახურეები თვლებითაა მოკვილი, ეგის ორზეცა ედსასამი ეშვებებს. გარშემო წერტილოვანი რკალი ნახებრადა შემორჩენილი.	ΒΑΣΙΛΕΩΣ. მარცხენა-ΜΗΓΑΛΟΥ ΑΡ- ΣΑΚΟΥ ქვემო-ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ [ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΟΣ] მარცხენა-ΒΙΒΙΦΑΝΟΥΣ ΦΙΛΕΛΙΗΝΟΣ. (მონეტა ნაწილობრივ გა- დაფუთვით)122.
						რომის რესპუბლიკური დენარი, მოჭრილი ძვ. წ. 64 წ. გაუს ლუციუს კალპურნიუსის მაგისტრატობის დროს.	
						დღუნისგვირგვინიანი აპო- ლონის თავის გამოსახლება მარცხენ. უკან ორპეგი ექვსი, წინ — N. გარშემო წერტილოვა- ნი რკალი.	
						პერგამონი. კისტოფორი ძვ. წ. 50—49 წწ.	
217**	3—66/564	ნაყ. 199121		12,25		ნახევრად ღია მისტრიეტი (სა- რტავალი) კალაიი კისტა123. სა- დახან ეველი მოძებრა. გარშემო სურის ფოთლებისაგან დაწვლი გვირგვინი.	ორ გადახარბულ გვეს ლორის მოთავსებული სურა- ლორის გამოსახლება. გველე- ბის თავებს შორის მონოგრამა ΑΡ. გამოსახლების მარცხენი — Q. მარცხენი — კვირბისი (ბაქსის?), რომელზედაც გეულია შეშობვეელი124.

122 თ. აბრამიშვილი, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის პართული მონეტების კატალოგი, თბ., 1974, გვ. 34, № 79. დ. კაპანაძე, ზ. ლორთქიფანიძე, ანტიკური ხანის მონეტები ვანის ნაქა-აქარიდან, გვ. 146. Г. Лордкипаниძე, დასახ. ნაშ., გვ. 107. მონეტის ტიპი იხ. W. Wroth, Catalogue of the Coins of Parthia, L., 1903, გვ. 42, ტაბ. X, 2; S. Petrovicz, Arsacidien—Münzen, Catalogue, Wien, 1904, გვ. 45, № 3, ტაბ. VII, 5; G. Riederer, Suse sous les Seleucides et les Parthies, Paris, 1965, გვ. 95.

* ახელედინების გორახე, ზღისპირა ქრიაში, კეპია ახელედინის ენახთან, ტაძრის ნანგრევების სიახლოვეს (ნაყ. 200).

123 L. PISO L. F. FRYGI (Lucius Calpurnius Piso Lucii Filius Frugi). Г. Лордкипаниძე, დასახ. ნაშ., გვ. 106; G. G. Belloni, Le Monete Romane dell'eta Repubblicana catalogo delle Raccolte Numismatiche, Milano, 1960, გვ. 123, № 1164. A. H. Зорграф, Античные монеты, МИА, 1952, 16, стр. 90, таб. XX, № 4.

** გ. უ. № 11846.

124 კვ. ჯვ. ტაძრის ნანგრევებში, იტაქის დონეზე, ნახანრალი ფენაში, ვანი I, გვ. 172.

125 კისტა სარიტვლო კალათა, სადაც ინახებოდა დონისესა და დემეტრეს საღსასწაულო აუცილებელი წმინდა საგნები იხ. H. W. Roscher's, Ausführliches Lexicon der griechischen und Mythologie, IV, Leipzig, 1914.

126 ამ მონეტის შესახებ დაწერილებით იხ. გ. დუნდუა. ეანის ნავაღუპარზე აღმოჩენილი კისტოფორის შესახებ, არ. არქეოლოგიური კვლევა-ძიება საქართველოში 1969 წელს, გვ. 128—131, 228—230. იქვეა აღტრატურა საეიოხის შესახებ. შტრ. დ. კაპანაძე და გ. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 147, აგრეთვე Г. Лордкипаниძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 110, ატრატები თელიან, რომ ეანში აღმოჩენილი კისტოფორი ონიონია მოჭრილი, გ. ეფესოში, რაც მარფმული არაა. სპევე ისაა, რომ ეფესოს ზარფხანის კისტოფორების სიმბოლო ჩირად-დანია, ხოლო პერგამონისა — კვირბისი შემოხვეული გველი (იხ. Warwick Wroth, Greek Coins, Acquired by the British Museum in 1892. „The Numismatic Chronicle“, 1893, vol. XIII, გვ. 10, № 17. მისივე, Cat. Mysia, გვ. 129, № 94; H. Fritze, Die Münzen v. Pergamon, Berlin, 1910, გვ. 16, შუნფ. 1, ტაბ. III, № 12). უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ზოგჯერ მოველივარი, ეანური ცალი ოღწერი კისტოფორებს უფრო აღწევს ხანით, კერძოდ ძვ. წ. 200—133 წწ. ათარიღებს (იხ. S. Grose, Catalogue of the ME Clean Collection of Greek Coins, G. III, Cambridge, 1929, ტაბ. 265, № 7, გვ. 65, № 7707). შტრამ ეს თარიღი არ გაუზიარებია არც ერთ სპეცილისტს. ამ თარიღის სწინააღმდეგოდ შეტყვევებს ისიც, რომ ეანში ამ ტიპის მონეტა ძვ. წ. I ს. ფენაში აღმოჩნდა.

№№	საველე №№	თბილ-	ლითონ-	წონა	ზომა	შუბლი	ზურგო
218* სურ. 121	$\frac{3-62}{365}$	209		3,02	17/19	რომი. მარკუს ავრელიუსი (161—180 წწ). დენარი. მოკრილია 165—166 წწ. წვეროსანი მარკუს ავრელიუსის თვის გამოსახულება დაფინსგირავეინში მარჯვნივ, გარშემო; M ANTONINVS AYG [ARM] PARTH MAX.	წელზევით შიშველი ფრთოსანი ექვტორიას გამოსახულება პირდაპირ, თავი მიზრუნებული აქვს მარჯვნივ. მარჯვენა ხელში უკირავს მალა, მარცხენაში — მრგვალი ფაზი წარწერით: VIC PAR • წრიული წარწერა: TR P XX IMP IIII COS III ¹²⁷
219 სურ. 121	$\frac{07-1-75-183}{75-183}$	ნაკვ. ^{**} 222	=	1,75	17	ახალგაზრდა კარაკლას ბიუსტი მარჯვნივ. გარშემო: ΜΑΡΑΥΡΗ ΑΝΤΩ[Κ] ΑΙ.	არგვის მთა მწვერვალზე ვარსკვლავით, მარცხნივ ნახევარმთვარე. გარშემო: [MHTP]-ΟΠΟ [ΑΙ]C[ΑΡ]I ქვემოთ: ΕΤ. Ε. რკალი წერტილოვანი ¹²⁸ .

* გ. ფ. № 11132.

¹²⁷ H. Mattingly. Coins of the Roman Empire in the British Museum. vol. IV. 1940, L., გვ. 441, № 406.

** ე. ი. შავ ფენაში, რომელიც თირში ჩაჭრილ ფართობშია, მიწის ზედაპირიდან 1.10 მ. სიღრმეზე, თბილისის სამხრ. კედელთან.

¹²⁸ E. A. Sydenham. The Coinage of Caesarea in Cappadocia, L., 1933, გვ. 109, №№ 466—467.

МОНЕТЫ «КОЛХИДКИ»*

(Из архива Н. В. Хоштариа)

Даблагоми, насколько мне известно, является первым памятником, где «колхидки» были обнаружены вместе с другими археологическими предметами, поддающимися при этом как относительной, так и сравнительно точной абсолютной датировке. В Даблагоми мы имеем «колхидки» как в погребальных комплексах, так и в кладе вместе с импортной серебряной фиалой и местными золотыми и бронзовыми украшениями. Рассматривая вышеперечисленные «комплексы», мы получили, что «колхидки» встречаются в Даблагоми, начиная со времени не позже V в. и кончая третьим веком до н. э. Хотя ограниченность материалов позднего времени (III в.) нам не позволяет окончательно решать вопрос, но полученные предварительные результаты заслуживают внимания. Как мы уже отметили выше, в поздних погребениях IV—III в. до н. э. «колхидки» встречаются очень редко и при этом в очень потертых экземплярах, особенно, единственный имеющийся у нас экземпляр, бесспорно, этого времени (второй экземпляр из позднего могильника, приобретен нами). Обе поверхности его совершенно стертые, на реверсе сохранились только следы изображения быка, вес монеты в таком виде составлял 0,49 грамм, т. е. уменьшился вдвое и даже втрое по сравнению с первоначальным весом. Хотя наших материалов совершенно недостаточно для утверждения исчезновения «колхидки» в третьем веке до н. э., для этого потребуются еще новые подтверждающие мате-

* Труд Нины Виссарионовны Хоштариа о колхидских монетах представляет один из параграфов ее кандидатской диссертации, которая до сих пор не опубликована.

Несмотря на то, что с тех пор прошло 35 лет, она не утратила своего значения и представляет определенный интерес, поэтому мы публикуем этот параграф без изменения.

риалы, но этот факт является вполне вероятным и увязывается со всеми другими имеющимися показателями по этому же вопросу.

Начиная с четвертого-третьего века в Западной Грузии появляется большое количество иностранной монеты — золотые монеты Александра Македонского, Лизимаха, встречающийся как отдельными экземплярами, так и целымикладами. С этого времени появляются и так называемые «варварские подражания» монетам Александра и Лизимаха. Походы Александра Македонского повлекли за собой усиление международного торгового оборота и с этого же времени начинается массовая чеканка монет Александра Македонского и затем Лизимаха, сделавшихся международными монетами. Это обстоятельство не могло не отразиться на Грузии, в частности, Западной, подтверждением чего и являются находки иностранных монет, а также импортной тары на территории Западной Грузии. Монета «колхидка» с ее неустойчивым весом и составом металла, до тех пор, по-видимому, обслуживавшая исключительно нужды внутреннего торгового оборота, не могла удовлетворять новым требованиям, предъявляемым к монете — служить средством оплаты во внешней торговле. Что монета «колхидка» являлась исключительно монетой местного значения, мы имеем бесспорные доказательства. Во-первых, это то, что монета «колхидка» за исключением нескольких экземпляров не обнаружена на территории Колхиды. Несколько колхидок обнаружено в Сурами¹, одна в Армази², одна в г. Сочи³ и одна в Херсонесе⁴. Эти слу-

¹ Bartholomaei, *Lettres numismatiques et archéologiques*. SPB, 1853, pp. 23, 63.

² Экспедиция ИЯИМК в 1938 г.

³ Монета обнаружена в г. Сочи хранится в музее г. Сочи.

⁴ ИАК, в 16, стр. 110.

чан не могут противоречить значению монеты «колхидки» как местной, так как монеты в перечисленные пункты могли попасть совершенно случайно, через лиц, имевших непосредственные сношения с Колхидой. Второе обстоятельство, подтверждающее тоже положение, это факт, что монета «колхидка» никогда, за исключением случая в Сурамии, не обнаружена вместе с иностранной валютой, что объясняется тем, что «колхидка» не была обращена с ними. Неустойчивый пес «колхидки» и состав металла должны были мешать ей сделаться монетой пригодной для внешней торговли.

Приведем для иллюстрации таблицу весов монет из погребения. Вес монет в погребениях колеблется от 0,49 гр. (сильно потертый экземпляр — в погребении III в. до н. э.) до 1,92 гр. (т. е. колебания приблизительно 1:4). Наблюдаются также значительные колебания веса монет в пределах одного и того же погребения при одном и том же типе монет: в погребении № 14 — веса 4 монет колеблется от 1,17—1,78 гр.; в погребении № 15 вес двух монет составляет 1,57 и 1,92 гр.

Таблица весов монет в погребениях

№ погребения	№ монеты	Вес монеты	Датир.	Вес в граммах	Примечание	
						1
1	21	1—50	III в.	0,49	Сильно потертый экземпляр	
2	—	1—1	"	1,10	Приобретенный экземпляр	
3	13	2—1618	V в.	1,26	С буквами М и О	
4	14	2—1707а	"	1,73		
5	"	" 6	"	1,17		
6	"	" 6	"	1,78		
7	"	" 6	"	1,53		
8	15	2—1721а	"	1,92		
9	"	" 6	"	1,57		
10	16	2—1737	"	1,22		
11	18	2—1722	"	1,50		
12	30	1—49	"	1,04		
13	33	1—15	"	1,88		
14	31	1—47	VI в.	0,13		Миниатюрная монетка

Таким образом, мы получаем следующий ряд весов тринадцати монет (в граммах) 1. —0,49; 2. —1,04; 3. —1,10; 4. —1,17; 5. —1,22; 6. —1,26; 7. —1,50; 8. —1,53; 9. —1,57; 10. —1,73; 11. —1,78; 12. —1,88; 13. —1,92.

Внешняя торговля Колхиды этого времени имела, по-видимому, характер натурального обмена. В подтверждение этого мы имеем большое количество обломков амфор им-

портной тары, как в Даблагоми, так и в других местах Колхиды. В амфорах в Колхиду ввозились товары, по-видимому, в обмен на вывозимые товары, так как нигде в местах экспорта товаров в Колхиду не обнаружены монеты «колхидки». То же самое и на территории Колхиды этого времени (до IV в. до н. э.), не обнаружены, за отдельными исключениями, иностранные монеты.

Этим, возможно, объясняется свидетельство Ксенофонта (гл. 7, 27, SC I, стр. 74), относящееся к 401 г., что житель Колхиды предпочел монете перстни. Иностранная монета в этот период еще была почти неизвестна в Колхиде, поэтому понятно, что она и не могла заинтересовать, а металл было предпочтительнее получить в украшениях. В тот же самый период местная монета «колхидка» уже должна была быть хорошо известной, так как в настоящее время нам известно много сотен ее экземпляров, найденных как по одиночке, так и целыми кладами (по 10², 200 и более экз. в некоторых из них).

Тип «колхидок» в течении всего времени их существования (не менее 2-х веков — V, IV в. в. до н. э.) остается без существенных изменений, во всяком случае небольшие происходящие изменения в типе монеты не могли быть замеченными в обороте. В связи с этим, продолжительность существования отдельных экземпляров монеты могла быть очень большой — составлять десятки лет, так как монета находилась в обращении до тех пор, пока она не терялась или же фактически не изнашивалась. Такой истертый экземпляр монеты мы встречали в погребении № 21 (IV—III в. в. до н. э.).

Сохранение «колхидки» в течении долгого времени могла способствовать также и слабая, сравнительно, оборачиваемость монеты в древности, зависящая от того, что преобладал все-таки натуральный обмен.

Такой большой продолжительностью жизни «колхидки» объясняется, по-видимому, и то обстоятельство, например, что в кладах встречаются одновременно «колхидка» разных типов и при этом даже при большом количестве экземпляров монет в кладе (напр. в Даблагомском — 109 экз.) трудно разыскать экземпляры битые одним и тем же штампом. По-видимому, в один и тот же клад попадали монеты, битые в сроки, разделенные иногда может быть десятилетиями лет. То же самое наблюдается и в погребениях — при нескольких монетах в общем одного типа, все экземпляры одного погребения биты также разными штампами. У нас имеется 6 мо-

нет с буквами М и О из двух одновременных погребений (в одном погребении — 2 монеты, в другом — 4 монеты) и все шесть экземпляров биты разными штампами, при большом сходстве изображения на аверсе (лица) в каждом погребении.

Рассмотрим теперь изображения на «колхидках»; на аверсе монеты изображена голова человека, на реверсе голова быка; оба изображения даны вправо (правой стороной к зрителю). Изображение быка обведено гладким ободком, человеческое изображение почти во всех случаях кругом из пунсонов, более или менее тщательно выведенных.

В то время как изображение быка на реверсе остается в течении всего времени существования монет без существенных изменений, изображение человеческой головы, несмотря на видимое постоянство, значительно меняется. Это изменение происходит не в прическе, которая в большинстве случаев остается одна и та же или же в других деталях; изменения происходят в самом изображаемом лице. Так среди изображений на монетах клада мы имеем очень резко выделяющиеся своими индивидуальными чертами дватри человеческих лица. Очень много экземпляров монет с изображением небольшого человеческого лица с крючковатым носом (нос и бровь при этом изображены одной дугообразной линией), покатым лбом и сильно вытянутой затылочной частью головы.

Имеется вторая группа с изображением человеческого лица с большим, прямым и сильно выступающим носом. Единичные экземпляры изображают лицо с очень правильными чертами, прямым правильным носом и высоким лбом.

Чаще всего встречающаяся на изображениях прическа — это волосы, идущие прямыми прядями до шеи, где они срезаны горизонтальной линией.

Среди монет клада имеются всего три монеты, на которых волосы переходят волнистой линией на плечо фигуры. Имеется также несколько экземпляров, на которых волосы изображены короткими и доходят только до шеи (лицо с такой же прической изображено на одной из монет погребений). На всех экземплярах клада с такой прической изображено одно и то же лицо, хотя монеты биты разными штампами. То же самое наблюдается на монетах погребений №№ 14 и 15, хотя все 6 монет (с буквами М и О), находящихся в погребениях, биты разными штампами, но в каждом погребе-

ний изображено одно и то же лицо. Ухо у фигуры на изображениях всегда открыто и голосе обходит его. Глаза имеют удлиненно миндалевидную форму и не имеют зрачков. На лбу фигуры идет ряд вертикальных черточек, таких же как и пряди волос, по линии их не совпадают с линиями волос. Имеется несколько экземпляров, на которых в этом месте хорошо заметна сплошная горизонтальная линия — повязка, как это имеется у скифа на сосуде из Куль-оба. Прическа у фигуры на «колхидке» также напоминает прическу скифов на том же сосуде.

На монете из погребения № 15 в волосах фигуры заметно какое-то украшение в виде полос, в двух местах у затылка.

Различно также художественное достоинство монет, а также и исполнение аверса и реверса. Изображение на реверсе быка — всегда плоскостное, даны почти исключительно только контуры. Изображение же человеческого лица бывает как плоскостное и довольно схематическое, так и встречаются экземпляры, представляющие настоящие маленькие произведения искусства. Изображение лица сделано рельефным, передача округлость подбородка и опухлость щек, хорошо выведены черты лица — нос, лоб, брови и т. д. У таких экземпляров обычно и окружающие их пунсоны выведены очень тщательно — в виде совершенно законченных рельефных кружочков.

Рассмотрение изображений на монетах и особенно аверса выдвинуло перед нами вопрос, который нуждается в дальнейшей проработке: с привлечением возможно полного асех материалов — асех монет «колхидок». Вопрос этот заключается в том, что не являются ли изображаемые на аверсе человеческие головы не схематическими изображениями каких-то божеств, а портретами определенных лиц (правителей?). К такому выводу нас приводят следующие соображения: различная отделка аверса и реверса, в частности круг из пунсонов на аверсе и ободок на реверсе; различное художественное достоинство аверса и реверса, схематическое, почти не меняющееся изображение быка, а изображение человеческого лица с индивидуальными и «антропологическими» отличиями, иногда с очень тонкой отделкой лица, вплоть до изображения его в рельефе. Совершенно различные лица, изображенные на монетах, с очень характерными индивидуальными чертами, так например: маленькое, некрасивое лицо с крючковатым длинным носом

и т. д. И наконец, различные буквы, встречающиеся на монетах (МО и Ф) при этом монеты с буквами М и О нами обнаружены в одновременных погребениях и, возможно, что все монеты с буквами М и О относятся к одному отрезку времени — V в. до н. э.

Что касается происхождения типа монеты, то А. Н. Зорграф считает его заимствованным, так же как и у Паптикалейских монет⁵, от Самосских монет. Нам хорошо известно, что действительно Колхида уже в VI в. до н. э. была знакома с Самосской монетой (находки ее в Ване) и это возможно была первая монета, с которой познакомилась Колхида. (Во всяком случае пока что неизвестны другие находки монет этого времени на территории древней Колхиды).

Еще в 1876 году академик Стефани обратил внимание на сходство изображения быка на реверсе «колхидок» с изображением быка на золотых бляшках кургана «Семь братьев». Вопрос о происхождении типа «колхидок» как и другие связанные с ними вопросы не может быть решен окончательно до более тщательного изучения всех материалов.

«Монеты колхидки» (добавление к разделу стр. 202—211)

В связи с вопросами, возникшими при изучении «колхидок» из Даблагомы, мною была предварительно просмотрена часть материалов нумизматического кабинета Музея Грузии, в частности, клад «колхидок» из Хони и I экземпляр крупной «колхидки».

1) Крупная «колхидка» — Музей Грузии, инвентарь 15—28. Происхождение монеты неизвестно (монета куплена музеем).

Вес монеты — 8,705 гр., диаметр — 2 см. Монета по диаметру вдвое больше обычных «колхидок» и по весу, приблизительно, в четыре раза больше их. Металл монеты, судя по внешнему его виду, хорошего качества, т. е. содержит большой процент серебра.

На аверсе монеты изображена, как на обычного типа «колхидках», голова человека лицом вправо (вправо к зрителю). Изображение обведено круглым ободком. На реверсе монеты изображены две человеческие головы, помещенные во вдавленные квадраты. Головы эти обращены лицом к лицу, т. е. одна обращена вправо, а другая влево.

Размер изображения на аверсе почти вдвое больше изображений на «колхидках» обычного типа. Изображение выполнено в рельефе и отличается большой тщательностью и искусством. Очень тонко проработаны волосы, черты лица — нос, глаза, брови, губы. Голова имеет при этом очень ярко выраженные индивидуальные черты; совершенно очевидно, что изображен мужчина и при этом с очень энергичным и красивым лицом.

Одна из голов на реверсе, а именно, обращенная вправо, хотя и сделана другим штампом и имеет меньшие размеры, но несмотря на это она в точности повторяет изображение на аверсе — и тут и там те же художественные приемы и те же индивидуальные черты у изображений.

Совершенно очевидно, что изображено одно и то же лицо, с той только разницей, что изображение на реверсе, занимающее меньшую площадь, выполнено более схематично, изображение же на аверсе отличается большим совершенством.

Такая, казалось бы незначительная деталь прически у изображения на аверсе — отделившаяся вперед волнистая прядь волос повторяется и на реверсе (как это мы видим и на монете № 9 из Даблагомского клада).

Второе изображение на реверсе — голова, обращенная лицом влево — это единственное изображение на колхидках, обращенное влево.

На парфянских и сасанидских монетах положение головы, т. е. обращена ли она вправо или влево, определяет политическое значение властителя: обращенная влево голова является изображением царя вассального, обращенная вправо, характеризует его независимость⁶.

Не имеем ли мы и на нашей «колхидке» в изображении головы влево — изображение какого-то второго после правителя лица?

По времени эта монета, исходя из сопоставления ее изображения с изображением на «колхидках» обычного типа, не может быть старше монет Даблагомского клада и относится приблизительно к тому же самому времени.

Клад монет из Цулукидзеевского (б. Хонского) района — Музей Грузии, Нумизматический кабинет — инвентарь №№ 1409 —

⁵ К. В. Тревер. Художественное значение сасанидских монет. Государственный Эрмитаж. Труды Отдела Востока, том I. Ленинград, 1939, стр. 255—285.

⁶ О таком влиянии Самоса и Лесбоса на монетное дело Паптикалей в VI в. говорит Ростовцев М. И. Скифия в Восток. 1925, стр. 284.

16087. Клад обнаружен в с. Нахахулеви, расположенном в среднем течении р. Цхенисхали, на левом ее берегу, он состоит из двухсот монет «колхидок» (обнаруженных в глиняной кубышке, кубышка в настоящее время отсутствует).

Большинство монет клада — в очень хорошей сохранности (не потерты) и сделаны, судя по внешнему виду, из хорошего металла — с большим % содержанием серебра. Меньшая часть монет клада сильно потерта и изготовлена из худшего металла (с большим содержанием меди); отличны также и изображения на них (несколько более схематичны). Эта часть монет в клады, конечно, старше первой группы монет. Таким образом, клад состоит в основном из двух по времени групп монет: более старшей менее малочисленной и младшей, составляющей основу клада.

Среди монет этой младшей группы встречаются экземпляры по типу близкие к экземплярам из Даблагомского клада. Так, изображения головы с волнистыми (у плеча) полосами встречаются в обоих кладах и несмотря на то, что все, по-видимому экземпляры, биты разными штампами, изображено всегда одно и то же лицо, при этом может быть женское (?). В клады из Даблагоми имеется всего три таких экземпляра (монеты №№ 25, 26, 27), в Хонском же клады не менее 14 экземпляров.

Нужно сказать, что на «колхидках» очень редко бывает изображено лицо, которое можно принять за женское, и описанный только что тип монет является почти единственным. Во всех остальных случаях, может быть за некоторым исключением, несмотря на схематичность некоторых изображений, совершенно бесспорно, что изображен мужчина.

Сомнение как-будто вызывала прическа — длинные сравнительно волосы, но такие же длинные волосы мы видим у скифов на сосуде из Куль-оба и Воронежском, при этом у одного из скифов на сосуде из Куль-оба имеется на голове горизонтальная повязка (МАР № 34) как и на некоторых изображениях на «колхидках».

В обоих кладах (Даблагомском и Хонском) встречается изображение маленького лица с крючковатым большим носом — в Даблагомском клады таких монет свыше 20 экз., в Хонском не менее 7 экз.

Монет же, похожих по стилю изображе-

¹ Клад в Музей Грузии попал из Ступизматического кабинета Гос. Университета.

ния на монеты старшей группы Хонского клада, в Даблагомском клады нет. Исходя из этого нужно думать, что Хонский клад может быть несколько старше Даблагомского, хотя некоторая часть монет в обоих кладах, вероятно, совершенно одновременна.

Самое интересное, что привлекло мое внимание в клады состоит в следующем: среди двухсот монет клада оказался один экземпляр заготовки монеты.

Заготовка совершенно такой же формы и размеров как и «колхидки» и по цвету металла не отличается от большинства монет клада — хорошей сохранности (младшей группы). На заготовке нет никаких следов прикосновения штампа, обе ее поверхности гладкие и нет следов потертости. Один край заготовки слегка выгнут и на нем имеется след среза, что является, в свою очередь, показателем и техники приготовления заготовок для монет.

Наличие заготовок в клады является, хотя и косвенным, но все же доказательством местной чеканки монет «колхидок». При этом отсутствие на заготовке следов потертости говорит о том, что заготовка еще не была в обращении, как может быть и большая часть монет клада. Таким образом, возможно, что мы имеем дело с кладом как-то связанным с монетным двором (?).

Одновременно, подведем здесь некоторые итоги имеющимся у нас сведениям о «колхидках». Всего в настоящее время зарегистрировано свыше 30 случаев находок «колхидок», давших не менее 2 тысяч монет. Находки эти относятся к 27 (географическим) пунктам.

Большинство монет обнаружено в кладах. Всего зарегистрировано 16 кладов, в каждом из них было от нескольких десятков монет — до нескольких фунтов их (1 фунт содержит приблизительно — 200 монет). Из 16 кладов, шесть обнаружено в Зугдидском районе. Самый большой клад обнаружен около гор. Потн. Крупные клады известны из Кутанского района, Хонского, Самтредского, К югу от Потн (Батуми, Ланчутский и Махарадзевский р.) обнаружено всего три небольших клада. Таким образом, основной территорией распространения монет «колхидок» (где сосредоточено большинство находок и наиболее крупные клады) является территория, заключающаяся между Зугдиди, Потн, Самтредиа, Кутанси, Хони⁶. Вне этой

⁶ Может быть эта площадь совпадает и с каменной по политическим границам собственно Колхиды периода V—IV вв. до н. э.

территории «колхидок» обнаружено очень мало. К востоку — в Вани обнаружено (за два раза) 5 монет, в Орджоникидзевском районе (с. Кацхи) — три монеты, в Зестафонском (м. Квирилы) — несколько монет и в Онском — 7 монет и в Хашурском (Сурами) несколько монет.

К северу от Зугдиди известны всего два случая находок «колхидок» один экз. в Сухуми, один экз (?), в г. Сочи (один экз. в Херсонесе).

В погребениях «колхидки» обнаружены в Самтредском районе (Даблагоми), в Кутаисском (Кутаиси, Парцханаканеви) и в Орджоникидзевском (с. Кацхи) районах.

Крупные «колхидки», известные в настоящее время всего в количестве около 15 экз. и за исключением двух экземпляров Музея Грузии, происхождение которых неизвестно, обнаружены около Зугдиди и Потн. Ограниченное количество этих монет, если оно не случайное, говорит может быть за их медальное значение.

Вес монет кллада Даблагоми в граммах

№№	Вес	№№	Вес	№№	Вес	№№	Вес
1	2,22	31	2,17	61	1,90	91	2,10
2	1,62	32	2,19	62	2,05	92	2,10
3	2,50	33	1,90	63	2,46	93	2,10
4	2,39	34	2,23	64	2,00	94	2,10
5	2,02	35	2,32	65	2,19	95	2,10
6	2,37	36	1,97	66	2,65	96	1,40
7	2,20	37	2,05	67	1,90	97	1,30
8	2,24	38	1,73	68	1,40	98	2,35
9	2,37	39	2,13	69	1,30	99	2,20
10	1,30	40	1,54	70	2,50	100	2,14
11	2,21	41	2,34	71	1,60	101	2,00
12	1,73	42	2,20	72	2,10	102	1,96
13	2,15	43	2,06	73	2,40	103	1,46
14	1,46	44	2,27	74	1,40	104	1,68
15	2,09	45	2,07	75	2,11	105	2,25
16	1,92	46	1,72	76	1,89	106	2,41
17	1,47	47	2,21	77	2,00	107	1,52
18	1,95	43	1,66	78	2,00	108	
19	1,75	49	1,54	79	2,30	109	
20	2,20	50	2,05	80	1,90	9—33	
21	2,12	51	2,19	81	2,30	5	2,01
22	1,92	52	1,50	82	2,10		
23	2,08	53	1,20	83	1,26		
24	1,95	54	2,20	84	2,24		
25	2,13	55	2,00	85	2,10		
26	1,68	56	2,00	86	2,15		
27	1,28	57	2,20	87	1,70		
28	2,00	58	2,10	88	1,37		
29	2,16	59	1,50	89	1,70		
30	1,83	60	1,90	90	1,90		

ВАНСКОЕ ГОРОДИЩЕ: РАСКОПКИ, ИСТОРИЯ, ПРОБЛЕМЫ
(Статья вторая)

О.И. В опубликованной в 1972 году в сборнике «Вани I» статье «Ванское городище» на основе добытых в 1947—69 гг. археологических материалов мы попытались определить основные этапы истории древнего города, дать художественно-типологический анализ важнейших археологических памятников (архитектура, златокузнечество, торовитка, керамика)¹. С тех пор (1970—1975 гг.) в Вани и на окружающий древний город территории продолжались широкие полевые археологические исследования, которые привели к открытию новой серии памятников, накопленно довольно богатого и разнообразного археологического материала. А именно: на Ванском городище а) на нижней террасе (в 1970—71 гг.) исследованы восточная часть архитектурного комплекса городских ворот и выявлены новые компоненты северо-восточной оборонительной системы (два ряда крепостных стен, башни и др. здания военного оборонительного назначения), а примерно в 100 метрах к югу от указанного комплекса открыты и в настоящее время ведутся раскопки довольно грандиозного храмово-культурного комплекса III—I вв. до н. э. (с башнеобразным эдапшем, жертвенной площадкой, «колонным залом», помещением для жертвоприношений, алтарями и т. д.); б) на центральной террасе в 1970—71 гг. раскопаны расположенные в два яруса общественные и культурные здания III—I вв. до н. э., остатки каменных и деревянных сооружений V—IV вв. до н. э., а в последующие годы исследуются — ритуальные «каналы» и площадки III—V вв. до н. э., культурные слои VI—IV вв. до н. э. и еще более раннего периода; г) на

верхней террасе (на вершине холма) открыты деревянные сооружения и культурные слои VI—IV вв. до н. э., богатые погребения IV—III вв. до н. э., оборонительные сооружения и культурные слои III—I вв. до н. э.².

За последние годы Ванская археологическая экспедиция проводит также планомерное исследование окружающей древний город территории («земли Ванской»), что стоит перед собой цель составление археологической карты данного историко-географического региона и изучение основных этапов его историко-культурного развития, а также определение зоны влияния древнего города (т. н. «урбанизированной территории»). С этой точки зрения ведутся археологические исследования в с. Цихесулори (где под средневековой крепостью открыты строительные остатки и керамика эллинистического и более раннего периодов), в нижней части поселка Вани (где открыто довольно обширное поселение городского типа), в с. Мтисдзირи (культурные слои и остатки сооружений античного и раннесредневекового периодов), в сс. Даблагоми и Дапнари (поселения и могильники доантичного, раннеантичного и эллинистического периодов)³.

² Об археологических исследованиях в 1970—1971 гг. на Ванском городище подр. см. в сб. «Вани II. Археологические раскопки», Тбилиси, 1975 (под ред. О. Д. Лордкипанидзе), на груз. яз., резюме на русск. Предварительные отчеты о работах 1972—1975 гг. см. в издаваемых Институтом истории, археологии и этнографии АН ГССР, сборниках (на груз. и русск. яз.) «Полевые археологические исследования» (ПАИ), в 1972 г., стр. 56—59; в 1973 г. стр. 35—41, табл. VII—XI; в 1974 г. стр. 41—46.

³ Подр. см. М. Н. Миццишвили. Результаты раскопок средневековой крепости в Цихесулори, «Вани II», стр. 32 и след., В. А. Толордава. Археологические исследования в с. Мтисдзире, «Вани II», стр. 32 и след., В. А. Толордава. Археологические исследования в с. Даблагоми, «Вани II», стр. 32 и след., В. А. Толордава. Археологические исследования в с. Дапнари, «Вани II», стр. 32 и след., В. А. Толордава. Археологические исследования в с. Цихесулори, «Вани II», стр. 32 и след., В. А. Толордава. Археологические исследования в с. Мтисдзире, «Вани II», стр. 32 и след., В. А. Толордава. Археологические исследования в с. Даблагоми, «Вани II», стр. 32 и след., В. А. Толордава. Археологические исследования в с. Дапнари, «Вани II», стр. 32 и след., В. А. Толордава. Археологические исследования в с. Цихесулори, «Вани II», стр. 32 и след., В. А. Толордава.

¹ О. Д. Лордкипанидзе. Ванское городище (раскопки, история, проблемы), «Вани I» (Археологические раскопки в 1947—1969 гг.), Тбилиси, 1972, стр. 43—80.

Новооткрытые археологические памятники не только уточняют (а порой и несколько меняют наши представления или высказанные нами ранее отдельные положения), но и с раннедобытыми материалами представляют собой очень важный источник для исследования целого ряда кардинальных проблем истории древней Грузии. Именно попытку интерпретации археологических памятников с этой точки зрения ставит перед собой целью данная статья. Вместе с тем, за последние годы опубликован ряд работ, в которых рассматриваются вопросы истории и истории культуры древнего Вани, свои замечания о которых я позволю себе высказать попутно.

1.1. Наиболее древний материал, открытый на городище, датируется VIII—VII вв. до н. э. и по-прежнему очень фрагментарен (преимущественно керамика и единственный пока что бронзовый наконечник стрелы)⁴. Особый интерес представляет собой обнаруженный в 1975 г. на центральной террасе огороженный вертикально стоящими плитами «культовый очаг», внутри которого найдено огромное количество битой керамики г. о. VII—VI вв. до н. э.⁵ Однако эти материалы все еще не достаточны для определения типа и функций поселения в данный период.

В пределах же VI—I вв. до н. э. мы раньше выделяли два этапа истории и развития городского поселения: первый датировался VI—IV вв. до н. э., а второй — III—I вв. до н. э.⁶ В настоящее время однако, имеются основания для более дробной хронологической дифференциации этапов развития древнего города Вани, а именно, как об этом подробно речь пойдет ниже, первый этап ограничить VI—V вв. и первой половиной IV в. до н. э. Отдельным этапом следует выделить, по-видимому, вторую половину IV — первую

половину III вв. до н. э., а III—I вв. датировать третий этап истории города.

1.2. Первый период истории города (VI—V вв. и первая половина IV в. до н. э.) представлен пока-что открытыми ранее богатыми погребениями (№№ 6—8, 11), культурными слоями и исследуемыми в настоящее время на вершине холма культовыми деревянными сооружениями и высеченными в скалистом грунте ритуально-культовыми остатками⁷. В статье, опубликованной в сборнике «Вани I», мы высказали предположение: «богатые погребения свидетельствуют, что в V—IV вв. холм этот был местом пребывания местной знати (родовой аристократии) и представлял собой один из важнейших политических и торгово-экономических центров Колхиды»⁸. В настоящее время на основе более детального (и в первую очередь сравнительного) изучения погребального инвентаря, социологической атрибуции ряда предметов, а также новооткрытых памятников, нам представляется возможным дальнейшее развитие вышеназванного предположения и определения места древнего Вани в единой социально-политической системе Колхиды интересующего нас времени, т. е. VI—IV вв. до н. э.

По сообщению Страбона: «...какою славою пользовалась в древности эта страна (Колхида — О. Д.) показывают мифы, по существу о походе Язона, дошедшего до Мидии, и о предшествовавшем (ему походе) Фрикса... После этого наследовавшие⁹ им царь, владел разделенной на скептухини страной, имели умеренную власть» (XI, 2, 18).

Можно полагать, что в сведениях Страбона о том, что колхидские цари «владеют разделенной на скептухини¹⁰ страной», отражены мероприятия царской власти, в связи с разделением Колхиды на определенные ад-

⁷ Подр. ПАИ в 1973 г., стр. 39, табл. XI; в 1974 г. стр. 43—44.

⁸ О. Д. Лордкипанидзе. Ванское городище, стр. 64.

⁹ Интересно выражение Страбона: *διαδεξιμῶν* от глагола *δέξασθαι* «получать как преемник», «принимать от предшественника», «наследовать» — *Δ. Διμήτρου Μῆνα ὑξέξωκ τῆς ἑλλήνων ἑξουσιῆς*, ч. III.

¹⁰ Греческий термин «скептух» (*σκέπτουχος* — *ov*) дословно означает «державший скиптр», «властвующий»; ср. *Α. Δ. η μ η τ ρ α ο ς. Μῆνα ὑξέξωκ τῆς ἑλλήνων ἑξουσιῆς*, т. 8, *Αθήνα*, 1952, стр. 6561. О различных толкованиях этого термина по отношению к Колхиде подр. см. М. П. Инадзе, К вопросу о скептухини Колхидского царства. САИГ. XXVI; № 3, 1961, стр. 783—789 (там же укр. лит.

логические раскопки в Даблагочи, «Вани II», стр. 48, и след., В. А. Толордава. Богатое погребение из Даблагочи «Вани II», стр. 68 и след., Н. Ш. Кигурдзе. Дипнарский могильник, Тбилиси, 1976, ПАИ в 1974 г., стр. 45; см. также в данном сборнике статьи М. Мицишвили, В. Толордава, В. Личели, Г. Гамкрелидзе и Т. Бердзе.

⁴ См. ПАИ в 1973 г., стр. 39.

⁵ Примечательно, что в последующий период (во второй половине IV в. до н. э.) там по близости мы находим захоронение «знатного война» (см. «Вани I», стр. 202 и след.), а в IV—III вв. был воздвигнут алтарь из белых известковых плит — АО в 1975 г., стр. 47—48.

⁶ См. О. Д. Лордкипанидзе. Ванское городище, стр. 46 (ср. также примечание 18), стр. 64—65.

министративно-территориальные единицы, управляемые «скептухами»¹¹.

К какому же времени следует отнести разделение Колхиды на «скептухи»? Страбон, рассказывая о греческих мифах, о походах аргонавтов в Колхиду, сообщает, что «после этого» уже цари «владеют разделенной на скептухи страной» (XI, 2, 18). На этом основании М. П. Инадзе полагает, что разделение Колхиды на скептухи произошло с образованием Колхидского царства, а данное сообщение Страбона можно рассматривать как свидетельство наличия определенной полигической централизации в управлении царством, хотя некоторыми исследователями оно толкуется как доказательство ограниченности власти царя и самостоятельности правителей отдельных его областей¹². Как бы не рассматривались эти очень интересные сведения Страбона, бесспорно лишь то, что здесь речь идет о территориально-административном делении Колхиды, т. е. об одном из наиболее важных признаков государства с самого раннего этапа его формирования¹³. На основании сведений Страбона

¹¹ М. П. Инадзе. К вопросу о скептухиях..., стр. 785.

¹² Словательно, нет оснований считать, что указание Страбона о том, что цари Колхиды «владели разделенной на скептухи страной и имели умеренную власть», относится только к концу II в. до н. э., и в этих сведениях греческого географа мышо отражение «упадочное состояние» Колхидского царства накануне митридатовских завоеваний (ср. С. Джанашиа. Грузия на пути ранней феодализации. «Труды», I, Тбилиси, 1949, стр. 210; Г. А. Меликишвили. К истории древней Грузии. Тбилиси, 1959, стр. 305—306; Г. А. Лордкипанидзе. К истории древней Колхиды. Тбилиси, 1970, стр. 13). В данном вопросе мы полностью разделяем точку зрения М. П. Инадзе: «Если учесть то обстоятельство, что существование скептухи в Колхидском царстве предполагается с раннего периода, а также то, что Страбон видит внутреннюю связь между разделением страны на скептухи и умеренностью царской власти, можно сделать вывод, что указание Страбона об умеренности власти колхидских царей подразумевает не ослабление их власти ко II-му веку, а вообще характер царской власти в Колхиде» (М. П. Инадзе. К вопросу о скептухиях, стр. 777—788).

¹³ Ср. древнегреческую традицию о разделении Клеифеном Аттики на десять территориальных филл или древнеримскую традицию о разделении Сервием Туллеем Рима на территориальные трибы. Точно так же сохранилась и древнегрузинская традиция в сочинении историка Леопта Мровели о разделении пер-

и ряда других источников, С. Н. Джанашиа предполагал, что скептухи в Колхиде представляли собой территориально-племенные единицы, во главе которых стояли представители местной родовой знати¹⁴.

Скептухи, по нашему мнению, представляли созданные по территориальному принципу административные единицы, в основу которых (как и в восточной Грузии) лежали

вым царем Иберии (Восточногрузинского царства). Фарнавазом страны на восемь военно-административных округов («саэртсао») — подр. О. Д. Лордкипанидзе. Античный мир и Иберия, Тбилиси, 1966, стр. 20, 117 (на груз. яз., резюме на русск.).

¹⁴ Некоторые исследователи считают, что древняя Колхида представляла собой политическое объединение отдельных племен: в сохранении племенной организации под эгидой подчинения царской власти и государственных органов управления обычно видят один наиболее характерных черт Колхидского царства. В пользу этой точки зрения указывают на жизнеспособность племенной организации и связанных с ней тенденций отдельных правителей к политической обособленности, особенно ярко проявившихся будто в период римского завоевания, когда отдельные древнеколхидские племена и их руководители играли активную роль во взаимоотношениях с Римской властью (в этом отношении очень характерны сведения Арриана) — ср. С. Н. Джанашиа. Труды, I, стр. 207—212; II, стр. 19 (на груз. яз.); М. П. Инадзе, ук. соч., стр. 783—785; Н. Ю. Ломоурн. История Эгрисского царства, Тбилиси, 1968 (на груз. яз.), стр. 5—23; О. Д. Лордкипанидзе. Античный мир и древняя Колхиды, Тбилиси, 1966, стр. 35 (на груз. яз., резюме на русск.); Н. А. Бердашвили. Вопросы истории Грузии, VIII, Тбилиси, 1975 г., стр. 245 (на груз.); Г. А. Лордкипанидзе. Древняя Колхиды VI—II вв. до н. э. (автореферат докторской диссертации), Тбилиси, 1975, стр. 10: «Однако нам сейчас более правильным кажется точка зрения Г. А. Меликишвили, согласно которой, указанная выше политическая активизация племен, рассматривается как следствие миграции и передвижения отдельных (особенно горских) племен — Г. А. Меликишвили, К истории..., стр. 87—88, 307—308, 363 и др. Действительно, в более раннюю эпоху (VI—V вв. и первая половина IV в. до н. э.) на территории нынешней западной Грузии греческие источники (Геродот, Псевдо-Скилак) упоминают только лишь политическое объединение колхов, а археологические материалы, уже с эпохи поздней бронзы и особенно в VI—IV вв. до н. э., довольно ярко отражают культурное и экономическое единство (подр. О. Д. Лордкипанидзе. Археология и некоторые вопросы истории древней Грузии, «Мацне», серия истории..., 1976, № 2, на груз. яз.).

исторически сложившиеся территориально-административные образования¹⁵. Они возглавлялись представителями местной родовой аристократии, на которых царская власть возлагала административные функции, как бы превращая их в служилую знать. Скептухи таким образом были лишь одной из ступеней иерархической лестницы управления страной, во главе которой стоял царь колхов¹⁶. Именно центром такой административно-территориальной единицы (скептухи) — по выражению Страбона) Колхидского царства представлял собой Ванн в VI—V вв. и первой половине IV в. до н. э.

1.3. Возложение административных функций на родо-племенную знать, что означало превращение их в служилую знать, в свою очередь, ускорило процесс отделения от

¹⁵ Ср. Н. А. Бердзенишвили. Ук. соч., стр. 140—141, 150, 151, и след.; О. Д. Лордциани и др. Английский мир и древняя Иберия. Тбилиси, 1968 (на груз. яз. резюме и на русск.), стр. 15, 22.

¹⁶ Геродот, как известно, называет колхов (как и восточногрузинское племя касперов) рядом с могущественными царствами Персией Азии — мидиями и персами. Как известно, эта геродотовская характеристика политической ситуации Ближнего Востока относится ко времени не позднее 20-х годов VI века до н. э. Однако «Отец истории» ничего не сообщает об уровне политической консолидации колхов, поэтому исключительно большой интерес представляют сведения Ксенофонта о том, что во время описываемых им событий (401 г. до н. э.) в Колхиде (на Фасисе) царствовал потомок Аятзат (V, VI, 36). Это сообщение греческого историка важно и потому, что оно является прямым свидетельством наличия царской власти в Колхиде V в. до н. э., и что колхидские цари считали и называли себя Аятзидами, т. е. потомками мифического царя Аятза, сына бога Солнца. И по сведениям римского историка I в. н. э. Плиния «в Колхиде царствовал потомок Аятзов Саолак» (NH, VI). Можно предположить, что эти сведения отражают сложившиеся при царском доме Колхиды представления, которые преследовали собой цель теоретического обоснования права владения престолом и укрепления веры всевышности царской власти путем возведения своей генеалогии к могущественному из царей Аятзу. Интересно, что по сведениям Страбона (1, 2, 39): «признается достоверным, что Аятз царствовал в Колхиде, а имя Аятза часто встречается среди местных жителей этой страны». Действительно, в VI в. н. э. в Колхиде было известно историческое лицо — политический деятель и представитель местного вельможного аристократического рода по имени — Аятз (Агафий, О царствовании Юстиниана, III, 8—11).

народа знатной части общества и служило новым источником социального обособления и обогащения колхидской знати. Новые функции, дарованные царской властью, приносили доходы в виде дани, получаемой не только сельскохозяйственными продуктами, но и золотыми, серебряными и другими ценными металлами. Археологические материалы в этом отношении дают довольно яркую картину не прогрессирующего имущественного расщепления колхидского общества. К сожалению, ввиду недостаточного исследования древнеколхидских поселений I тысячелетия до н. э., мы ничего не знаем об их планировке. Частые находки на поселениях и в культурных слоях VI—V вв. до н. э. многочисленных обломков обожженных глиняных обмазок с отпечатками деревянных прутьев свидетельствуют, что жилища рядового населения представляли собой полуземлянки или наземные деревянные постройки (иногда на каменном цоколе), стены которых состояли из плетней, обмазанных глиной. К сожалению, мы ничего не знаем о жилищах колхидской знати, но об их благосостоянии и громадных богатствах можно судить на основе погребального инвентаря. В этом отношении наиболее яркую картину дают богатые погребения из Вани, где находились одни из важнейших политических и экономических центров древней Колхиды.

Способ погребения во всех случаях почти одинаковый: в скалистом грунте высечена погребальная яма, в которой устанавливалось деревянное сооружение (от него сохраняются лишь железные гвозди) и перекрывалось мелким булыжником¹⁷. Среди богатых захоронений в Вани пока что наиболее ранним является женское погребение (№ 11), открытое в 1969 году¹⁸. На основе найденных в погребении привозных греческих изделий, захоронение относится примерно к середине V в. до н. э.

Для захоронения в скалистом грунте высечено прямоугольное углубление (3,10 × 3,40 м). От установленного в нем деревянного погребального сооружения сохранились

¹⁷ Аналогичный способ погребения в V—IV вв. до н. э. встречается и в других областях древней Колхиды: Итхонси (Кавриальское устье), Шромисубани (Рача), Кобулет—Тичопари и др. — Ю. М. Гагошидзе. Погребение из Итхонси, ВГМГ, XXV—В, стр. 44; см. также сообщение Ф. Г. Гобелжиди о раскопках могильника в Шромисубани, «Научная сессия», 1963, стр. 27—28.

¹⁸ Подр. см. «Вани I», стр. 211 и след.

лишь довольно крупные гвозди (длиной 10—12 см). По их расположению можно предположить, что длина погребальной конструкции равнялась 3,10 м при ширине 2,25 м и высота 1,50 м. Вне деревянного «дома» (условно называемого саркофагом), вдоль северной стены погребальной ямы найдены скелет лошади и сильно заржавленные части удила. В погребении обнаружены остатки четырех захоронений, среди которых одно является главным. Это погребение, несомненно, очень знатной колхидянки, погребенной с исключительной роскошью.

У изголовья покойной (вдоль восточной стены погребения) лежали бронзовые, серебряные, глиняные и стеклянные сосуды ритуального и бытового назначения: бронзовые кувшины (ойнохоя) и сквородообразный сосуд (обычно называемый паторой) с ручкой в виде обнаженной юношеской фигуры (иногда аттических мастеров), аттическая небольшая глиняная амфора для благоуханий и серебряный арбалет, украшенный гравированным фризом шествия сфинксов; небольшая колхидская бронзовая статула, крышка которой украшена гравированными изображениями животных, аттический серебряный сосуд со скульптурными изображениями крылатого льва и баранов; аттические серебряные хилики с позолотой и колхидский чернолощенный кувшин; два разноцветных кубка из т. н. финикийского стекла (один лилового цвета, а другой — прозрачно-голубого с золотистыми поясками).

Покойницу снабдили также запасами пищи, о чем свидетельствуют кости животных (коровы, козы, свиньи и поросенка)¹⁹ и крупной птицы (домашние гуси)²⁰, уложенных в юго-восточном углу погребения на четырех колхидских глиняных мисках и на одном чернолаком хилике. Для трапезы были предназначены, вероятно, стоящие в юго-западном углу погребения большие (высотой 1 м) бронзовые котлы (т. н. колхидские статулы), а также найденные в различных частях погребения великолепные глиняные сосуды (большинство чернолощенные) самых

различных форм и украшенных традиционным колхидским орнаментом.

Поразительным великолепием и роскошью отличается наряд покойницы, состоявший почти целиком из золотых и серебряных украшений, изготовленных с исключительным мастерством и вкусом²¹. Голова была увенчана роскошной золотой диадемой, ромбовидные пластины которой украшены чеканенными изображениями борьбы зверей. К диадеме были пристегнуты изящные золотые лучеобразные серьги, украшенные розеткой, изображениями птиц и пирамидами из тончайшей зерни. К головным украшениям относятся и золотые грушевидные подвески, чередующиеся с ребристыми бусинами. На ушах были великолепные золотые серьги с ажурными сферическими подвесками, так же сплошь покрытые тончайшей зернью.

Шею покойницы украшали пять различных ожерелий, составленных из золотых терзесок в виде миниатюрных фигурок птиц и головок барана, из початкообразных и барбановидных подвесок, чередующихся с гладкими или реберчатыми сферическими бусинками. Но наиболее замечательны золотые черепяхи, паншеры которых украшен мельчайшей зернью, а глаза инкрустированы вставками из белого непрозрачного стекла. Руку ниже локтя украшали золотые и сердоликовые бусы. Золотые браслеты увенчаны скульптурными изображениями кабанов и головками баранов. На пальцах были 5 золотых перстней, из которых одно со штифом и представляет собой печать. Вероятно, на поясе были нашиты геральдические символы — пластинчатые золотые фигурки орлов с распростертыми крыльями. Кроме того, в погребении в большом количестве найдены серебряные сферические бусины, трубочки и весьма разнообразнообразные подвески (бипирамидальные, ребристые, изображения кабанов), служившие, вероятно, украшением для нашивки на платье.

Недошедшее до нас погребальное покрытие было украшено золотыми штампованными орнаментированными пластинками и пуговками.

Едва ли можно сомневаться, что описанное выше погребение принадлежит представительнице богатой в экономическом и прилегированной в социальном отношении колхидской знати. В том же погребении найдены еще три захоронения (быть может до-

²¹ Детальный хронологический анализ этих изделий древнеколхидского золотокузнечества дан нами в сб. «Вани I», стр. 48 и след.

¹⁹ А. Л. Цицишвили. Костные остатки животных, добытые археологическими раскопками в Вани, «Вани I», стр. 249 (на груз. яз.).

²⁰ Н. И. Бурчак-Абрамович. К изучению домашних птиц древнего Вани, «Вани I», стр. 255—256. Большой интерес представляет замечание автора: «Кости гусей были в древности обломаны... некоторые кости явно обгрызаны...».

мочадцев), но уже с довольно скромным (сравнительно) инвентарем: у одной — две серебряные диадемы, золотые лучеобразные серьги, пастовые бусины, серебряные плоские браслеты (со спиральными орнаментами), у другой — серебряная диадема, золотые серьги и ожерелье из золотых и пастовых бус, у третьей же — лишь одна золотая серьга...

По богатству погребального инвентаря почти не отличается и другое женское погребение, открытое в Вани на нижней террасе в 1961 г. (погр. № 6)²², которое нами датируется первой половиной IV в. до н. э.²³ В этом погребении также найдены многочисленные золотые и серебряные украшения, бронзовые, глиняные и стеклянные сосуды²⁴. Как и в вышеописанном погребении, и здесь присутствуют золотые диадемы, разнообразие височные и ушные серьги (лучеобразные, бипирамидальные, с сферическими ажурными подвесками, в виде «калачиков» и всадников на колеснице)²⁵, две пары золотых браслетов, увенчанные скульптурными головками животных, гривна, 5 ожерелий (составленные из разнообразных подвесок и миниатюрных фигурок птиц, тура и др.), 4 перстня, геральдические пластинчатые изображения орлов, амулет, многочисленные

бляшки и подвески, слиток. Вместе с тем, в этом погребении, в отличие от предыдущего, мы находим великолепную золотую чашу с омфалосом и роскошную лектораль, подвесочную на золотой же фибуле. Наряду с золотыми, в состав погребального инвентаря входят также серебряные ковш с лебяжьей головкой, фиала и др. сосуды, 4 бальзамарии из т. п. финикийского стекла...

В целом, можно сказать, что эти два погребения²⁶ V—IV вв. до н. э., содержащие почти одинаковый и приблизительно равноценный набор инвентаря, несомненно, принадлежат людям не только одного и того же достатка, но и представителям одного и того же социального слоя: высшего и, быть может, наиболее богатого слоя колхидской правящей знати, сосредоточившей в свои руки и жреческие функции. Эти погребения довольно красноречиво свидетельствуют о четкой социальной дифференциации в имущественной отношении в пределах одной историко-географической области, скажем, в самом Вани и на окружающей его территории²⁷. Однако,

²² См. Н. В. Хоштариа. Археологические раскопки в Вани, «Кавказско-Ближневосточный сборник», II, Тбилиси, 1962, стр. 68 и след.

²³ Это погребение датировалось VI—V вв. до н. э. (Н. В. Хоштариа. Археологические раскопки, стр. 77) или серединой V в. до н. э. (Ю. М. Гагошидзе. Памятники раннеавтантичной эпохи из Ксанского ущелья, Тбилиси, 1964, стр. 22, 77). Однако в погребении найдены золотые браслеты, которые датируются временем не ранее самого конца V и первой половины IV в. до н. э., на основании чего мы и датировали это погребение — по др. О. Д. Лорджиганидзе, Ванское городище, «Вани I», стр. 57.

²⁴ Н. В. Хоштариа, Р. В. Путуридзе. А. М. Чокана. Итоги археологических работ 1961—1962 гг., «Вани I», стр. 113 и след. (на груз. яз.).

²⁵ Эти роскошные украшения, символизировавшие величия Великой богини, представляют огромный интерес не только ввиду их исключительно высокой художественной ценности: предметы этого культа, всегда представленные уникальными украшениями, как полагают, «принадлежат жреческой касте» (по др. Б. А. Рыбаков, Древние элементы в русском народном творчестве, СЗ, 1918, № 1, стр. 94). И в этом отношении данное погребение в какой-то мере перекликается с погребением № 11 (ср. «Вани I», стр. 62, прил. 95).

²⁶ К этой категории богатых погребений следует отнести, по-видимому, остатки еще двух, к сожалению, разграбленных в древности погребений, открытых в 1962 г. (погр. № 7 и 8) на нижней террасе в непосредственной близости с погр. № 6 — см. Вани I, стр. 119—120, рис. 34. Следует также иметь в виду и частые случаи находок богатых погребений в Вани в дореволюционную эпоху, о которых сохранились лишь устные предания — см. газ. «Дробав», № 52, 1876, г., стр. 1 (на груз. яз.) Г. Церетели. Заметки о курганах и раскопках по Рюнсской долине, «Протоколы подготовительного Комитета к V археологическому съезду в Тифлисе», М., 1882, стр. 333, 337; ОАК, 1896, стр. 109—110; Е. Такайшвили. Археологические путешествия и заметки, Тифлис, 1907 (на груз. яз.); его же, Церковь в Вани, в Известиях и его древности, ИКИАИ, II, 1917—1925.

²⁷ Открытые в Вани и его окрестностях (и вообще в Западной Грузии) могилыники с т. п. купшными погребениями, которые ранее датируются VI—V вв. до н. э. (см. Б. А. Куфтия. Материалы к археологии Колхиды. II, Тбилиси, 1950, стр. 70—80; М. М. Иващенко. Кувшинные могилыники в Западной Грузии, СА, XIII, 1950; Н. В. Хоштариа. Археологические памятники античной эпохи в Западной Грузии, АГ, стр. 225), в настоящее время датируются IV—III вв. до н. э. и не могут быть привлечены для сравнения. Кроме того, их появление связ-

сравнение погребального инвентаря из других центров Колхиды²⁸ может дать приблизительно картину общих тенденций имущественной и связанной с ней социальной дифференциации колхидского общества в VI и особенно в V—IV вв. до н. э.

На прогрессирующую имущественную дифференциацию даже внутри представителей элиты и, следовательно, возможно, на существование иерархически соподчиненных групп, может указать сравнение состава погребального инвентаря вышерассмотренных богатых захоронений из Ванн с погребениями из с. Итхвиси (в ущелье р. Квирила). Здесь археологической экспедицией Гос. музея Грузии были выявлены остатки поселения (с эпохи поздней бронзы вплоть до раннего средневековья) и исследована часть могильника V—IV вв. до н. э.²⁹

Среди погребений V и IV вв. до н. э. выделяются несколько, которые с самого начала, без основания, были причислены к захоронениям «высшей правящей элиты» Колхиды³⁰. Способы погребения богатых захоронений Итхвиси точно такие же, как и в Ванн: покойники хоронят в деревянных погребальных сооружениях под каменной насыпью, сопровождая с захоронением обу-

зывается с некоторыми этническими сдвигами на территории древней Колхиды (см. подр. В. А. Толорда в в. Археологические раскопки в Даблгози, стр. 65, там же ук. лит.).

²⁸ Для общего представления об абсолютной величине богатства лиц, которым принадлежат богатые погребения Ванн, безысходно сравнить их с синхронными богатыми захоронениями греческих поселенцев из Кобулет—Пичварии. В наиболее богатом погребении (№ 1, 1967 г.) обнаружены следующие предметы: золотые и серебряные проволочные кольца, бронзовая ойнохоя и кнаф; чернялоковские миски, фиалы, киллики, котилы, солонки и амфориски (всего 5 сосудов), роскошный краснофигурный кратер. В погребении № 6 (1967 г.): золотой перстень, золотой киллики, серебряная фиала, две амфоры, глиняные горшки, краснофигурный гутус, чернялоковские солонки, миски, киллики..., подр. см. А. Ю. Кахидзе, Греческий могильник Пичварии, Тбилиси, 1975 (на груз., резюме на русск.).

²⁹ Предварительные результаты работ 1962—1963 гг. изложены в сообщениях руководителя экспедиции Р. М. Абрамшвили — см. «Научная сессия», 1963, стр. 5—8, 1964 (памятники феодальной и античной эпох), стр. 32—25 (на груз. яз.).

³⁰ Ю. М. Гагошидзе. Материальную культуру расшеварившей Грузии (автореферат канд. диссертации), Тбилиси, 1965, стр. 5, 17.

данных коней³¹. Однако, состав погребального инвентаря резко отличается от ванского минимальным количеством (а иногда и полным отсутствием) золотых украшений. Так, в богатом мужском погребении начала второй половины V в. до н. э., случайно открытым в Итхвиси в 1962 г., были найдены следующие предметы:³² серебряная диадема с ромбовидными орнаментированными шпиками, железные нож и военный топор, четыре бронзовых и десять железных наконечников стрел, серебряные орнаментированная фиала с омфалосом и небольшой сосуд для питья, бронзовый котел, два колхидских глиняных кувшинчика и две миски, а также два импортных греческих глиняных сосуда: чернофигурный киллик беглого стиля (т. н. группы мастера Немоп'а) и чернялоковская чаша с греческими граффити МЕТΟΣ, возможно, являющимся собственным именем погребенного³³.

Следует отметить, что в Итхвиси, на том же могильнике, наряду с погребениями в деревянных сооружениях, характерными для богатых захоронений, представлены и обычные грунтовые погребения³⁴. При этом, они так же отличаются между собой по составу погребального инвентаря. Так, в одном из женских погребений (№ 3) найдены украшения: зернью и розеткой золотые серьги с ажурной биконической подвеской, серебряные браслеты, золотые (86), а также стеклянная и пастовая бусины. Мужское погреб-

³¹ Ю. М. Гагошидзе. Погребение из Итхвиси, стр. 31—32; 44: Р. М. Абрамшвили. Отчет о работе Итхвисской археологической экспедиции, «Научная сессия», 1963, стр. 7 (на груз. яз.).

³² Судя по условиям находки, не исключено, что до нас дошли не все предметы погребального инвентаря — ср. Ю. М. Гагошидзе, Погребение..., стр. 32.

³³ Как показал Ю. М. Гагошидзе, имя ΜΕΤΟΣ не находит аналогий в греческом ономастике. Вместе с тем, то же самое слово читается и в монограмме, нацарапанной на ручке одного из местных глиняных чернялоковских кувшинов из того же погребения. Обращает на себя внимание написание этого имени в монограмме без гласных ΜΤΕ что следует объяснить влиянием восточной традиций письма — Ю. М. Гагошидзе. Погребение из Итхвиси..., стр. 40.

³⁴ См. Р. М. Абрамшвили. Итоги работ Итхвисской археологической экспедиции 1963 г., «Научная сессия», XII (памятники феодальной и античной эпох), 1964, стр. 33—34. Погребальные комплексы хранятся в Гос. Музее Грузии.

бенине (№ 7) содержало: железные ножи для обрезки винограда, точильный камень, железные гривны и браслеты, бронзовые миниатюрные трубочки, полихромные стеклянные бусы. Вместе с тем, встречаются погребения, инвентарь которых ограничивается лишь одним или двумя глиняными сосудами и железными браслетами³⁵.

Таким образом, материалы итхвисского могильника свидетельствуют о распространении могил с совершенно различным погребальным инвентарем, отражающих, вероятно, наибольшую степень имущественного расслоения в V—IV вв. до н. э., во всяком случае, в одной из областей Колхиды.

Эти же погребения привлекают внимание отсутствием оружия в рядовых захоронениях и их обязательным наличием в богатых мужских погребениях. Это, должно быть, указывает уже не только на имущественное расслоение, но и на объединение знатью в своих руках как политического, так и военного предводительства³⁶. С другой стороны, не исключено, что в итхвисских погребениях с оружием IV в. до н. э. можно видеть оторванную от народа и приближенную к царю и высшей знати часть населения, сделавшую войну своим постоянным ремеслом. В таком случае следовало ставить вопрос о появлении особой дружины царя и знати, противопоставленной общеколхскому ополчению. Однако, отсутствие достаточного археологического материала вынуждает нас воздержаться от дальнейших умозаключений...

Таким образом, сравнительное рассмотрение состава погребального инвентаря из

³⁵ Погр. № 5—6, 8, 10.

³⁶ В специальной научной литературе давно уже обратили внимание на то обстоятельство, что примерно с VI в. до н. э. по всей территории Грузии оружие полностью отсутствует в составе погребального инвентаря рядовых могильников, в то время как в богатых мужских погребениях разнообразное боевое оружие (стрелы, копья, мечи, топоры) — обязательный элемент инвентаря. На этом основании и делается вполне правдоподобное заключение: «В этом противопоставлении богатых и бедных погребений трудно не усмотреть признаки социального расслоения общества, когда ношение оружия превращено в привилегию определенного социального слоя, класса, освоенного от производительного труда» — см. Ю. М. Гагоядзе. Памятники раннеантичной эпохи из Ксанского ущелья (на груз. яз., резюме на русск.), Тбилиси, 1964, стр. 79—81, 101 (там же укл. лит.).

различных областей Колхиды³⁷ делает довольно очевидным прогрессирующую имущественную дифференциацию колхидского общества в V—IV вв. до н. э. При наличии очень бедных захоронений и даже при сравнении богатых погребений Итхвиси, резко выделяются рассмотренные выше погребения из Вани, поражающие исключительной роскошью. Если верно положение о том³⁸, что «не имущественное расслоение, не богатство оказывается, как правило, первоосновой знатности, а наоборот, знатность и привилегированное положение становятся предпосылками богатства», то в вышеизложенном сравнительном сопоставлении погребальных комплексов с большой долей вероятности можно предположить наличие в Колхиде V—IV вв. до н. э., во всяком случае, в социальном отношении «иерархически соподчиненных групп, слов, страт».

Прогрессирующее имущественное расслоение, так ярко проявляющееся в погребальных комплексах V—IV вв. до н. э., отражающих уровень накопления богатств при жизни и развитие частнособственнических отношений, было наиболее действительным стимулом и предпосылкой сложного процесса классовообразования³⁹.

Факт социальной стратификации колхидского общества, в силу вышеизложенного, можно, должно быть, считать бесспорным и не вызывающим особых сомнений.

1.4. Богатые погребения в Вани, как известно, обнаруживаются в разных частях городища, не образуя единый могильник. Поэтому мы их считаем присудабными захоронениями⁴⁰. Образование служилой знати и их социальное обособление привело таким образом к обособлению их жилища и следовательно к возникновению и дальнейшему

³⁷ К сожалению, мы не могли использовать весьма интересные данные раскопок Брильского могильника (Рача), так как они еще не опубликованы. С другой стороны, мы здесь не привлекли для сравнения комплексы некрополей Красный Маяк и Гуаданку (сколо Сухуми), опубликованные М. М. Трапш («Труды I, Сухуми, 1971) потому, что развитие населения этой области, сопрягающейся с г. Диоскурия, произошло в несколько иных условиях.

³⁸ С. Л. Утченко, И. М. Дьяконов. Социальная стратификация древнего общества, доклады XIII международного конгресса исторических наук, Москва, 1970, т. 1/3, стр. 134.

³⁹ С. Л. Утченко, И. М. Дьяконов. Социальная стратификация..., стр. 136.

⁴⁰ Ср. «Вани I», стр. 47, прил. 21.

развитию их резиденций, представляющих уже военно-административные центры, где постепенно происходили концентрация основных отраслей ремесла, особенно же тех отраслей, которые обслуживали уже исключительно правящую верхушку колхидского общества⁴¹. Яркой тому иллюстрацией являются найденное в богатых погребениях Вани исключительное множество предметов роскоши, драгоценных украшений, инсигний власти и др., местные изготовления которых подтверждается как художественно-стилистическим анализом этих предметов⁴², так и находками производственных остатков⁴³. Здесь же при резиденции правящей верхушки, т. е. административных центрах происходила, несомненно, концентрация и других отраслей ремесла, как металлообработка (в первую очередь, производство оружия)⁴⁴, строительное дело, изготовление дорогостоящих металлических и глиняных сосудов (обычно представленных только в богатых погребениях), дорогих сортов тканей (об экспорте которых из Колхиды упоминает Геродот)⁴⁵ и др. предметов роскоши. С другой стороны, археологические материалы (импортные металлические и стеклянные предметы, ионийские и аттические расписные и чернолаковые сосуды, амфоры самых различных средиземноморских центров и др.)⁴⁶ указывают на крупное торгово-экономическое значение Вани уже в VI и особенно в V—IV вв. до н. э. Гіри этом, античный импорт в этот период проникает и в сельские местности (Даблагом, Мтисцдзир)⁴⁷. Сооредоточение ремесла в

одном центре и, соответственно, возникновение рынка, является одним из основных признаков урбанизации общества.

1.5. Таким образом, в VI—V вв. и первой половине IV в. до н. э. Вани представлял собой политический и также экономический центр одного из административных единиц Колхидского царства («сокептунхи» или «Ванской земли»)⁴⁸, резиденцию правящей знати, которая занимала невысокий холм (ныне называемый «Ахведнакеби гора»)⁴⁹, скорее всего его нижнюю и центральную террасы т. к. там обнаружены богатые погребения и жилые культурные слои VI—V вв. и первой половины IV в. до н. э. На верхней же террасе, т. е. вершине холма к этому времени относятся лишь деревянное святилище⁵⁰ и высеченные в скалистом грунте «каналы», адресованные к шахтообразному углублению⁵¹.

2.1. Новый этап в истории древнего города Вани (и вообще «Ванской земли») начинается со второй половины IV в. до н. э. и качественно новые признаки впервые отчетливо появились, пожалуй, в «погребении знатного война», датированном третьей четвертью IV в. до н. э.⁵² За последние годы на городище открыты ряд погребений конца IV и первой половины III вв. до н. э., а также культурные слои и остатки сооружений этого периода⁵³. Хотя добытый материал все еще очень фрагментарный и далеко недостаточен для характеристики этого периода жизни города, но тем не менее, как нам кажется, дает полное основание выделить вторую половину IV в. и первую половину III в. до н. э., как отдельный этап в развитии древнего

⁴¹ Подр. О. Д. Лордкипандзе. Археология стр. 122 и след.

⁴² Подр. О. Д. Лордкипандзе. Ванское городище, стр. 48 и след.; А. М. Чкониа. Золотые серьги из Вани, в настоящем сборнике.

⁴³ А. М. Чкониа. Художественная обработка золота в Вани, «Вани II» (на груз., резюме на русск.).

⁴⁴ В этот период оружие, как было уже сказано, не встречается в рядовых захоронениях, но обязательно присутствует в богатых мужских погребениях.

⁴⁵ Herod., II, 105; ср. Strabo, XI, 2.17.

⁴⁶ См. Вани I, стр. 62—64, 123—124, 137—138; Н. Ш. Кигурдзе. Чернолаковая керамика из Вани, Труды Тбилисского Гос. Университета, 113, 1965 г., стр. 309—313; Р. В. Путурдзе. Амфоры Ванского городища, «Вани II», стр. 79—80; Д. Д. Качарав. Керамика группы St.—Valenlin, в данном сборнике.

⁴⁷ О. Д. Лордкипандзе. Античный мир и древняя Колхиды, стр. 83—84; В. А. Толордава. Археологические раскопки в с. Даблагом, стр. 63; Г. А. Гамкрелидзе. Археологические памятники Мтисцдзир, в данном сборнике.

⁴⁸ См. «Вани I», стр. 43, прим. I.

⁴⁹ Археологическое исследование этого комплекса еще не закончено. Предварительное сообщение см. ГИАИ в 1973 г., стр. 38—39, табл. XI.

⁵⁰ Подр. ПАИ в 1974 г. стр. 43—44. Функция этих «каналов» еще не совсем ясна, т. к. их раскопки еще не завершены. Несомненно они служили ритуальным целям (позднее на том же месте сооружается монументальный каменный алтарь) — о культуре скалы и языческих божествах, связанных с пещерными скалами в грузинском фольклоре подр. см. Б. Абашидзе. К вопросу о языческих божествах по материалам грузинского фольклора, «Мадцнэ» (серия языка и литературы, Тбилиси, 1971, № 3, стр. 79 и след. на груз. яз.).

⁵¹ Подр. О. Д. Лордкипандзе. Ванское городище, стр. 65—66.

⁵² ПАИ в 1974 г., стр. 44; АО в 1973 г., стр. 567—488.

Вани. Характерные признаки нового этапа нашли отражение, как было уже отмечено, в погребении «знатного воина». Наряду с традиционными элементами погребального обряда в IV—III вв. до н. э., встречается целый ряд новшеств: деревянные погребальные сооружения перекрываются не булыжником, а крупными камнями из местного песчаника⁵⁴, в с. Даблагоми же найдено погребение с черепичным перекрытием начала III в. до н. э.⁵⁵; в погребении кладут амфоры (погребение «знатного воина»⁵⁶, богатое погребение с черепичным перекрытием в с. Даблагоми)⁵⁷, покойников снабжают монетами (погребения № 9—10 на Ванском городище⁵⁸, кувшинные погребения в с. Даблагоми, Далнари и т. д.), что, по всей вероятности, связано с влиянием греческих захоронений (плата Харону за перевод души в царство мертвых)⁵⁹, распространяется обычай насильственного умерщвления слуг рабов⁶⁰. При этом, изменение погребального обряда наблюдается по всей «Ванской земле»: господствующим становится обряд кувшинных погребений (т. е. захоронения в пи-

фосах). Резкий порелом наблюдается в этот период и в развитии отдельных видов материальной культуры: хотя и в третьей четверти IV в. до н. э. все еще сохраняются некоторые формы колхидской керамики, столь характерные для VI—V вв. до н. э. (пифосы, кувшинчики с трубчатой ручкой, миски с косыми стенками и др.), но вместе с тем постепенно появляются и новые формы (типичные образцы которых представлены в погребении № 10 в Вани⁶¹ и кувшинных погребениях)⁶², а также и расписная керамика: различные варианты росписей нанесены красной краской по светлому ангобу на кувшинчиках с грушевидным туловом, которые встречаются уже не только в погребениях⁶³, но и в культурных слоях Ванского городища⁶⁴. Западнее Вани такие сосуды еще не встречались, но появляются они в восточной части древней Колхиды (Итхисис)⁶⁵. Аналогичная керамика, как известно, засвидетельствована в Восточном Закавказье (Восточная Грузия⁶⁶, Армения)⁶⁷ и проникла она в Колхиду, скорее всего, из Восточной Грузии. Интересно, что эта форма сосуда (но уже черного обжига) станет скоро одной из излюбленных в восточных районах древней Колхиды, в частности, для погребального инвентаря кувшинных погребений, распространение которых мы склонны связать с появлением на территории древней Колхиды восточно-грузинских этнических групп⁶⁸.

Новые элементы появляются и в златокузнечестве: на смену традиционных и столь консервативных на протяжении целых трех столетий форм (двухамы с ромбовидными шитками, серги с лучами и т. д.), приходят типологически новые виды, в которых отчетливо проявляется греческое влияние. Таковы:

⁶¹ «Вани I», стр. 212, рис. 10.

⁶² Подр. ук. соч., В. А. Толордава и Н. Ш. Кигурадзе.

⁶³ «Вани I», стр. 208, 212, рис. 176.

⁶⁴ «Вани II», стр. 25.

⁶⁵ Погр. № 2.

⁶⁶ Б. А. Куфтин. Археологические раскопки 1947 года в Цалкинском р-не, Тбилиси, 1948, стр. 8, табл. III; Д. Л. Коридзе. Археологические памятники Тбилиси, II, 1958, табл. IX, рис. 13; К. Д. Квицинадзе. Памятники раннеантичного периода юго-восточной Грузии (автореферат канд. диссертации), Тбилиси, 1975, стр. 32—33.

⁶⁷ Г. А. Тирацян. О расписной керамике древней Армении, «Историко-филологический журнал», № 3 (30), Ереван, 1960 г., стр. 272.

⁶⁸ Вани I, стр. 78—79.

⁵⁴ ПАИ в 1974 г., стр. 44; АО в 1975 г., стр. 487.

⁵⁵ В. А. Толордава. Богатое погребение..., стр. 68 и след., рис. 90.

⁵⁶ «Вани I», стр. 203, рис. 165.

⁵⁷ В. А. Толордава. Богатое погребение..., рис. 68—69, рис. 92—93.

⁵⁸ «Вани I», стр. 208, 212. По-видимому, частью погребального инвентаря является золотая монета Сиракузского тирана Гиерона II, обнаруженная около разрушенного погребения № 12, см. АО в 1975 г., стр. 487—488.

⁵⁹ Обычай помещать монету во рту покойника, как плату Харону, в Греции восходит ко времени не ранее конца V в. до н. э., а на Боспоре появляется не ранее середины IV в. до н. э. (подр. Е. Г. Кастанин. Грунтовые некрополи боспорских городов, МИА, 63, стр. 278, 283—284; там же ук. лит.). Следовательно, нет оснований, по распространению этого обычая в Колхиде датировать V—IV вв. до н. э. (ср. Б. А. Куфтин. Материалы к археологии Колхиды, II, стр. 76). Кувшинные погребения, в которых встречаются монеты, в настоящее время датируются временем не ранее второй половины IV в. до н. э. (В. А. Толордава. Археологические раскопки в Даблагоми, стр. 62).

⁶⁰ Если при погребении «знатного воина» было захоронение только двух слуг («Вани I», стр. 203), то в погребении № 12, датированном началом III в. до н. э., было обнаружено 7 скелетов (ПАИ в 1974 г., стр. 44). Интересно, что в этот период захоронение слуг или рабов зафиксировано и при кувшинных погребениях.

головной убор «знатного воина», составленный из полых золотых фигурок всадников и птиц, украшенных зернью⁶⁹, роскошное золотое ожерелье из погребения № 12 — плетеная цепь, увенчанная сердоликовыми бусинами и миниатюрными головками рогатых львов⁷⁰ и т. д.

Целый ряд новшеств наблюдается и в эконолических связях с внешним миром. В первую очередь, следует отметить: а) появление македонского золота (золотой статер Филиппа II Македонского)⁷¹ и б) экономическое влияние Синопя, что нашло отражение как в распространении Синопского импорта⁷², так и изготовлении амфор по образцам синопской тары⁷³. Вместе с тем, именно

⁶⁹ Вани I, стр. 203, рис. 166; Прямых аналогий нам не удалось найти. Наиболее близки, найденные в Очамчире, золотые фигурки, изображающие пару перлюдообразных крылатых существ, «своеобразного, герметического художественного стиля» (Б. А. Куфтин. Материалы, II, стр. 272, табл. 73/4). Однако следует отметить, что именно в греческих ювелирных изделиях IV в. до н. э. нередко встречаются различные фигурки с бубенчиками, как на ванских и очамчирских украшениях.

⁷⁰ См. АО в 1975 г., стр. 487—488, рис. 1. Аналогичные украшения широко распространены в III в. до н. э.: Л. Ф. Силантьева. Некрополь Нимфея, МИА, 69, М., 1959, стр. 91.

⁷¹ Вани I, стр. 208; «Каталог монет» в данном сборнике № 25; Предполагается, что чеканка золотых статов Филиппа II македонского началась не ранее 352 г. до н. э. (А. Н. Зограф. Античные монеты, МИА, 19, стр. 174). И эта первая находка в Вани как бы предвещает в скором распространении и на колхидском рынке золота македонских царей, что сыграло важную роль в денежном обращении Колхиды и Иберии с III в. до н. э. (подр. Д. Г. Капанадзе. Грузинская нумизматика, Тбилиси, 1969, стр. 32 и след. [на груз. яз.]; О. Д. Лордкипанидзе. Античный мир и Колхиды, стр. 56 и след.; О. Д. Лордкипанидзе. Античный мир и Иберия, стр. 120—122; Г. Ф. Дундуа, Монеты Александра Македонского и Лизимаха, распространение в Грузии, «Мацинэ», серия историч..., 1973, № 1, стр. 66—80).

⁷² См. Р. В. Путиридзе. Амфоры из Ванского городища, Вани II, стр. 32 и след.

⁷³ Следует отметить также, что начало экономического влияния Синопя в этот период можно усмотреть и в распространении в Колхиде синопских монет (см. К. Г. Голенко. Клад Синопских и колхидских монет из Кобулет, ВДИ, 1963, № 3, стр. 48 и след.), в частности, в находке большого клада в Кобулет—Гиччлари в 1948 году. Из состава этого клада известны 102 синопские драхмы, чеканенные в период от

в IV—III вв. до н. э. В Вани уже в большом количестве встречаются обломки синопской чореллици⁷⁴, что в свою очередь свидетельствует о распространении на этом, новом этапе жизни города элементов греческой урбанистической архитектуры (интересно, что эти элементы находят место и в сельских местностях, как об этом свидетельствует до высшей степени интересное погребение с черепичным перекрытием в с. Даблагоми)⁷⁵.

Вышеизложенное, как нам кажется, дает нам определенное основание вторую половину IV в. — первую половину III в. до н. э. (или во всяком случае, начало этого столетия) выделить как отдельный этап в истории древнего Вани, что подтверждается также и стратиграфическими данными. С одной стороны, а) на центральной террасе погребение «знатного воина» устраивается на культовом месте более раннего периода⁷⁶, б) на вершине холма места древнего культа также отведены для погребений IV—III вв. до н. э.⁷⁷, а святилища и культовые сооружения т. н. «колхского — периода» (VI—V вв. и первая половина IV в. до н. э.) уничтожены и больше не функционируют. С другой стороны, те же погребения «перекрываются» (или уничтожаются) при строительстве стен и других сооружений последующего этапа (т. е. во второй половине III в. до н. э.).

Этот новый этап в истории Вани и его округи (и вообще всей древней Колхиды), что находит столь яркое отражение в археологических находках последних лет, возможно, связан с теми большими сдвигами, которые

363—360 до 350—345 гг. до н. э. и 58 колхидок. Этот факт заслуживает особого внимания и потому, что здесь мы видим первый случай нарушения «чистоты» клада, когда колхидки встречаются с другими монетами. Примечательно, что по мнению некоторых исследователей именно с этой поры начинается постепенное прекращение чеканки колхидок (К. Г. Голенко, Д. Г. Капанадзе. Четыре клада колхидок. «Нумизматика и эпиграфика» VI, 1966 г., стр. 37).

⁷⁴ См. АО в 1975 г., стр. 488.

⁷⁵ В. А. Толордава. Богатое погребение..., стр. 77.

⁷⁶ Ср. АО в 1975 г., стр. 488.

⁷⁷ Н. Хоштарка. История археологического изучения Вани, Вани I, стр. 88 и след.; ПАИ в 1974 г. стр. 45.

⁷⁸ В этот период, со второй половины IV в. до н. э., в южных районах Восточной Грузии (как и в восточных областях древней Колхиды) распространяется обряд кувшинных погребений (см. К. Д. Квицинидзе. Памятники..., стр. 9).

происходят в этот период на Ближнем Востоке и так отчетливо проявляются также и в Восточной Грузии, где именно во второй половине IV—III вв. до н. э.⁷⁹ мы наблюдаем настоящий «урбанистический взрыв» (избыточный сейчас благодаря замечательным открытиям целой серии городищ, как Самалло⁸⁰, Настакиси, Цихнагора)⁸⁰. Раскопки этих городов, различающихся друг от друга в функциональном плане, уже выявляют яркие следы контактов с эллинистическим миром (главным образом, малоазиатской ее частью), что нашло отражение в широком распространении и некоторых элементов материальной культуры явно «южного» происхождения. Таковы, в первую очередь, блестящая расписная керамика (несущая восточноанатолийские влияния, в частности, позднефригийского стиля)⁸¹; черепицы местного изготовления с греческими буквами, которые проявляют сходство с малоазиатской (главным образом каппадокийской) греческой письменностью⁸² и т. д. С этой точки зрения, большой интерес представляет и тот факт, что собственное имя *Δεδατος*, которое отмечено на правой перстни-печати «знатного воина», также проявляет близкое сходство с каппадокийскими собственными именами⁸³. Каппадокийские влияния отмечаются и на глиптических памятниках древнего Вани⁸⁴.

3.1. Следующий этап истории древнего Вани охватывает III—I вв. до н. э. В этот период он с функционально-типологической точки зрения представляет собой храмовый город. Археологические находки последних лет, как будто, вновь подтверждают это наше предположение: в настоящее время для III—I вв. до н. э. на всех основных участках

древнего города засвидетельствованы лишь храмово-культовые сооружения⁸⁵.

На нижней террасе, в северной части, как известно, открыт архитектурный комплекс городских ворот, в состав которого входит небольшое привратное святилище с алтарем⁸⁶. Примерно в ста метрах от этого комплекса в настоящее время ведутся раскопки грандиозного храмово-культового комплекса III—I вв. до н. э., занимающего площадь свыше 700 квадратных метров: башнеобразное здание, жертвенная площадка, «колонный зал», алтари, каменная лестница, ведущая к жертвеннику, «зал для принюшений», в котором были обнаружены пифосы, амфоры, горшки и др. сосуды, наполненные различными злаками. На «жертвенной площадке» привлекает внимание обилие колхидских амфор, которые друг от друга отличаются некоторыми типологическими деталями и тем, что, быть может, свидетельствует об их изготовлении в различных центрах древней Колхиды. Точно также среди костных остатков жертвенных животных выделяются остатки представителей горной фауны («кавказский тур» и т. д.)⁸⁷.

К западу от новооткрытого комплекса, как уже известно, выявлены «здание с контрфорсами»⁸⁸ и «святилище с мозаичным полом»⁸⁹, на прилегающей территории которого открываются остатки еще одного грандиозного здания — пока что на небольшой площади обнаружены хорошо обработанные каменные квадраты, мощный черепичный обвал, остатки стен и величественная капитель, украшенная горельефом погрудным изображением богини⁹⁰. Т. е. совершенно очевидно, что и здесь мы имеем храмово-культовое или общественное назначения здание.

⁷⁹ Весьма сложным является вопрос о начале строительства этих сооружений. Археологические материалы свидетельствуют, что в конце III в. до н. э. они уже существовали (подр. Вани I, стр. 170), с другой стороны, эти стены перекрывают погребения начала III в. до н. э. (ПАИ в 1974 г. стр. 44). Так, что начало большого строительства следует отнести не ранее середины III в. до н. э.

⁸⁰ Подр. Вани I, стр. 67—69, 148 и след.

⁸¹ Полный отчет раскопок будет опубликован после их завершения. Предварительные сообщения см. ПАИ в 1973 г., стр. 35—38, табл. VII—X; в 1974 г. стр. 41—43, табл. X—XI; АО в 1975 г., стр. 487—488.

⁸² Вани I, стр. 190 и след.

⁸³ Вани I, стр. 176 и след.

⁸⁴ Вани II, стр. 20—23.

⁷⁹ О раскопках в Самалло см. Сообщения Ю. М. Гагошидзе в «Археологические экспедиции. Гос. Музей Грузии», т. II, 1971, стр. 53—62; III, 1974, стр. 79—91 (на груз. яз., резюме на русск.).

⁸⁰ См. Сообщения А. Бокочадзе и Г. Цикитишвили в ПАИ в 1972—1975 гг.

⁸¹ Ю. М. Гагошидзе. Расписная керамика Самалло, «Дзеглис Мегобари», № 23, 1970, стр. 41 и след. (на груз. яз.).

⁸² К такому выводу приходит Н. В. Хазаралде.

⁸³ М. Н. Лордкипанидзе. Архаческие и «архаизирующие» перстни-печати из Вани, Вани II, стр. 134—146.

⁸⁴ М. Н. Лордкипанидзе. Архаческие..., стр. 163.

И на центральной террасе, пока что открыты лишь храмово-культовые («круглый храм», «святинный амбар», «здание с абсидой» и др.) и общественные сооружения⁹¹.

И наконец, на верхней террасе — на вершине холма, как показали исследования последних лет, среди культовых сооружений, обнесённых крепостными стенами, центральное подожение занимал монументальный алтарь открытого типа со ступенками⁹².

Таким образом, на всех основных участках древнего города в III—I вв. до н. э. были храмово-культовые здания и нигде не зафиксировано наличие жилых культурных слоев. На этом основании, мы по-прежнему считаем, что в этот период древний Вани представлял собой храмовый город, храмовый центр⁹³. Если бы это был акрополь города, как предполагают некоторые исследователи⁹⁴, то тогда

здесь должны были быть жилые поселения правящей элиты (как это засвидетельствовано для предыдущих периодов, т. е. VI—IV вв. до н. э.), а городское поселение должно было развиваться у подножия холма и на прилегающей к ней территории. Однако такое городское поселение «светского» типа в настоящее время открыто в именной части нынешнего посёлка Вани у слияния рек Сулори и Риони (см. рис. 22). По подъёмному материалу⁹⁵ можно заключить, что поселение занимало площадь не менее 20—25 га, а обилие черепиц, а также др. материалов, должно быть, указывает на урбанистический характер поселения, синхронного и вероятно тесно связанного с храмовым центром, расположенным на холме древнего Вани. Хотя нескольких храмов утверждаю, что это был храмовый город? (в другом месте своего труда Г. А. Лордкипанидзе так доказывает «Святинища могли находиться в городе, но от этого город не становится «храмовым городом» — стр. 35—36). Позволю себе процитировать из рецензии А. Н. Щеглова: «О. Д. Лордкипанидзе в пользу своей точки зрения приводит два наиболее веских археологических аргумента 1. а) отсутствие на территории городища сооружений жилого характера, а также культурных характерных слоев для городских поселений обычного типа; 2) обилие культовых зданий на всех трех основных террасах городища» (ВДИ, 1975, № 2, стр. 145). Что касается идентификации упомянутого Страбоном святинища Левконтен с древним Вани, что также отрицает Г. А. Лордкипанидзе (ук. соч., стр. 35), позволю себе сослаться на нашу специальную статью «К локализации на τῆς Λευκοῦθας ἱερῶν», ВДИ, 1972, № 2, стр. 106—125; Однако, здесь считаю нужным ответить на возражения Г. А. Лордкипанидзе: 1) Из текста Страбона вовсе не видно, что святинище находилось в горах» (О выражении *ὄλερξετα*; см. в указанной нашей статье, стр. 111, прим. 32); 2) О том, что термин *τὸ ἱερῶν* широко применялся Страбоном для определения храмовых общин Малой Азии, см. XII, 2, 3; XII, 2, 5, 6; XII, 3,32—37; XIV, 2, 23; ср. А. Г. Периксиян. Храмовые объединения Малой Азии и Армении, М., 1959, стр. 8 и след. W. M. Ramsey, The Cities and Bishoprics of Frgia, vol. I, Oxford, 1895, стр. 84, след. 122 и след. 3) Г. А. Лордкипанидзе утверждает: «Храмовые города имели специальное название — иерополис... Иногда они называются храмовыми государствами или храмовыми общинами» (ср. 35, прим. 2). Но ведь *ἱεραπολις* — это общее название, а каждый из них назывался по имени главного храма или имело собственное название. Точно также «храмовое государство» или «храмовая община» введены современной наукой, а у Страбона мы имеем термин *τὸ ἱερῶν*.

⁹⁵ См. в данной сборнике статью В. Т. Личева.

⁹¹ Вани I, стр. 198 и след. Вани II, стр. 23—31.

⁹² ПАИ в 1974 г., стр. 43—44, табл. XXXVII.

⁹³ Эта наша точка зрения была принята рядом специалистов, см. рецензии на книгу Вани I — И. Б. Ерашнинского в «Машэ» (серия истории...), 1973, № 3, стр. 170; А. Н. Щеглова в ВДИ, 1975, № 2, К. Маевского в «Archeologia» (Warszawa), XXIII, 1972, стр. 106—107.

⁹⁴ Ср. Г. А. Лордкипанидзе. К истории древней Колхиды, Тбилиси, 1970, стр. 41, прим. 2: «... наличие нескольких храмов на акрополе не может служить доказательством того, что там был храмовый город. На акрополе Приены, Афин, Пантинкаея также открыты развалины нескольких храмов... Во-первых: аналогичи с названными городами ничем не обоснованы! Ведь общеизвестно, что Афины со времен Перикла потеряли функцию укрепленной столицы и центра политического господства: архитектурный ансамбль афинского акрополя представлял собой символ общественно-политической и культурной гегемонии Афин в греческом мире. Город-же со всеми своими атрибутами находился у подножия акрополя и обширная территория была обнесена крепостными стенами. Архитектурные сооружения Приенского акрополя (о которых так категорично судит Г. А. Лордкипанидзе) еще не выявлены, а в городе, кроме храмов, были agora, пританейон и др. общественные здания и, что особенно важно, жилые кварталы, и все это (в отличие от Вани) вместе с акрополем имело единую систему укрепления (см. хотя бы «Всеобщая история архитектуры», 2, М., 1973, стр. 304 и след., стр. 4). Примерно также и в Пантинкае — см. В. Д. Блаватский и Я. Античная археология Северного Причерноморья, М., 1961, стр. 192). Во-вторых: элементарные правила научной полемики требуют точного изложения аргументации противоположной точки зрения. Разве я только лишь на основании «наличия

новооткрытое городище сильно разрушено непрерывными земляными работами, но уже при первых разведочных раскопках было выявлено довольно большое здание, возведенное из сырцовых кирпичей на цоколе из булыжника и некогда перекрытое черепицей. Найденные при раскопках материалы: колхидские пифосы, амфоры, кувшины, миски, пирамидальные грузила, а также привозная греческая керамика (родосские, синопские, косские и др. центров амфоры, малоазийская черно- и краснолаковая керамика), фрагменты терракотовой пластики и т. д. датируются III—I вв. до н. э.⁹⁶

3.2. В связи с проблемой функции древнего города Вани, мы позволим себе рассмотреть здесь и некоторые весьма интересные предположения, высказанные рядом исследователей о политическом статусе древнего Вани в II—I вв. до н. э.

Еще Н. В. Хостариа предполагала, что понтийский царь Митридат VI Евпатор, направляясь в Диоскурию (во время III войны с Римом), не выходил к морю, а из ущелья р. Чорохи через ущелья Сулорн попадает в Вани, где «шли боевые приготовления»⁹⁷. В дальнейшем Г. А. Лордкипанидзе, хотя и отверг возможность использования вышеуказанного пути, однако на основе многочисленных находок понтийских монет в Вани, пришел к выводу: Митридат после захвата в III—II вв. до н. э. приморской части Колхиды, между 105—90 гг. до н. э. вторгается вглубь страны, «вводит в города внутренней Колхиды, в частности Вани, название которого в источниках не сохранилось, свои вооруженные силы, превращая их в опорные пункты. Таким образом, Вани являлся важнейшим стратегическим пунктом»⁹⁸. Эту точку зрения полностью поддерживает Г. Ф. Дундуа, в свою очередь высказывая еще одну новую гипотезу: в 83—80 гг. до н. э. в Вани в качестве правителя Колхидского царства сидел сын Митридата VI — Митридат младший, который здесь чеканит автономную монету⁹⁹. Эти предположения безусловно зас-

луживают самого пристального внимания, однако тем не менее, в настоящее время мы затруднимся принять их безоговорочно. Дело в том, что в первую очередь следует доказать, что в между 105—90 гг. до н. э. Вани действительно был оккупирован Митридатом VI и с этого времени он становится плацдармом борьбы против римлян. Однако, в источниках нет буквально никаких сведений о завоевании Митридатом внутренних областей Колхиды или о том, что он ввел «в города — внутренней Колхиды... свои вооруженные силы». По мнению Г. А. Лордкипанидзе, эта акция Митридата нашла отражение в сведениях Страбона (XII, 3, 28): «... Митридат Евпатор, усилившись, стал владыкой и Колхиды, и всех этих местностей, которые уступил ему Антипатор, сын Сисида. Он так заблуждался об этих местностях, что соорудил в них 75 крепостей, где поместил большую часть своих сокровищ». Несмотря на то, что по сведениям Страбона, Митридат владел приморской полосой (ср. XII, 3, 2), а вышецитированное сообщение касается строительства крепостей (с целью охраны сокровищ) в областях, весьма отдаленных от Вани, Г. А. Лордкипанидзе утверждает: «Правда Страбон говорит, что самые значительные из этих укреплений были сооружены в Париадской горной области, но не исключено наличие таковых и в Колхиде. К числу таких крепостей мы относим и Вани»¹⁰⁰. Едва ли правильно приводить такие аргументы при обсуждении столь серьезных научных проблем! С другой стороны, и археологические материалы не свидетельствуют о каких-либо больших сражениях в городе на рубеже II—I вв. до н. э. (конечно, Митридат мог покорить город и без сопротивления).

Наиболее веским аргументом, в пользу вышеприведенных предположений действительно можно было бы признать¹⁰¹ частые находки понтийских монет при раскопках древнего Вани¹⁰², однако они опять-таки связаны с культовыми сооружениями и не исключено, что эти монеты в данном случае представляли собой приношения. Во всяком случае, на изученной нами пока-что территории не обнаружены ни рыночные площади и ни

⁹⁶ Подр. ПАИ в 1975 г.

⁹⁷ Н. В. Хостариа. Археологические раскопки в Вани в 1959 г., Научная сессия Института истории АН ГССР, посвященная итогам полевых археологических исследований 1959 г., Тбилиси, 1960, стр. 50.

⁹⁸ Г. А. Лордкипанидзе. К истории..., стр. 20—21, с. стр. 27, прим. 4.

⁹⁹ Г. Ф. Дундуа. Чеканились ли монеты в Вани, «Маци» (серия историй...), 1974, № 2, стр. 157 (на груз. яз.).

¹⁰⁰ Г. А. Лордкипанидзе. К истории..., стр. 25.

¹⁰¹ Г. А. Лордкипанидзе. К истории..., стр. 20 и след.

¹⁰² См. подр. в данном сборнике статью Г. Ф. Дундуа и Г. А. Лордкипанидзе. Монетные находки из Вани...

жилые комплексы, что, по нашему мнению, не дает основания говорить об «обширных» вышеупомянутых (и др. монет III—I вв. до н. э.) монет в этом городе, но несомненно, однако, они, должно быть, отражают общую политическую и экономическую ситуацию в стране¹⁰³. Точно также приходится повторить, что ни один из числа открытых на городище сооружений и вообще весь облик города не дает буквально никаких пока оснований, чтобы предположить здесь, на этой территории, резиденцию Митридата младшего, назначенного царем Колхиды¹⁰⁴. Следовательно, нам трудно также согласиться с новой гипотезой Г. Ф. Дундуа и Г. А. Лордкипанидзе, что древний Ванн был разрушен в 80 г. до н. э. Митридатом VI Евпатором будто во время карательной экспедиции против своего непокорного сына, оделавшего своей резиденцией этот город¹⁰⁵. Тем более, что находки ряда монет (парфянская драхма Синатрука, Кристофор и др.)¹⁰⁶ свидетельствуют о том, что город существовал и в 49 г. до н. э.

3.3. Мы раньше уже отметили сильные влияния эллинистической культуры в древнем Ванне, что нашло отражение в архитектуре, керамике и златокузнечестве, религиозных верованиях и т. д.¹⁰⁸. С этой точки зре-

¹⁰³ Ср. К. Голенико. Понтийская монета времени Митридата VI на Боспоре, («Klio», 46, Berlin, 1965, стр. 307 и след. Да и сам Г. А. Лордкипанидзе признает: «... не исключено, что они могли превратиться и в местное средство обращения, служа разменной монетой, как это было в Северном Причерноморье...» («К истории...», стр. 109).

¹⁰⁴ Г. Ф. Дундуа. Чеканилась ли..., стр. 155. В нашу компетенцию однако не входит рассмотрение вопроса об эмиссии медных анонимных монет, обнаруженных в Ванне, и рассмотренных в указанной работе Г. Ф. Дундуа.

¹⁰⁵ См. в данном сборнике статью Г. Ф. Дундуа и Г. А. Лордкипанидзе. Монетные находки..., стр. 100. Следует отметить, что один из авторов этой статьи доказывая, что Ванн представлял собой опорный пункт Митридата, поддерживал мнение о том, что город был осажден в 66 г. до н. э. Помпеем и, полемизируя с нами, довольно красочно «копировала» разрушение римлянами древнего Ванна (см. Г. А. Лордкипанидзе. К истории..., стр. 32—33).

¹⁰⁶ См. в данном сборнике «Каталога монетных находок».

¹⁰⁷ О наших соображениях о времени гибели древнего Ванна подр. «Ванн I», стр. 79—80, а также, С. Д. Лордкипанидзе. К локализации..., стр. 124

¹⁰⁸ Подр. О. Д. Лордкипанидзе. Ванское городище..., стр. 67—79; его же, Эллинизм и Колхида,

ния большой интерес представляет находка в 1975 г., глиняного штампа с изображением Геракла¹⁰⁹, которое очень близко с образом греческого героя, который представлен на раннее найденном в Ванн бронзовом медальоне (рис. 10)¹¹⁰. Нет сомнения, что изображения Геракла изготовлялись и в древнем Ванне. Таким образом, находит материальное подтверждение указание античных письменных источников о популярности в Колхиде культа Геракла. Это объясняется тем, что, согласно греческим мифологическим преданиям, именно Геракл освободил приколланного к Кавказу Прометея (двойника героя грузинского мифа Амирани). По сообщению Луриса (340—275 гг. до н. э.): «... жители Кавказа не приносят жертву только Зевсу и Афине, т. к. они были виновниками наказания Прометея. Геракла же почитают особым, т. к. он убил орла, терзающего Прометея». Найденный в Ванн штамп является подтверждением этих сведений и с культурно-исторической точки зрения представляет весьма знаменательный факт.

Здесь перед нами вновь встает весьма сложная проблема о путях распространения эллинистической культуры. Мы еще раньше высказали предположение, что эллинистическая культура в восточных областях Колхиды (в частности, в Ванне) и в Восточной Грузии, в основном, распространяется из Малой Азии и должно быть связано с колониационным движением восточно-грузинских племен месхов (интересно, что организационная форма храмовых городов очень характерна для Каппадокии и Фригии¹¹¹, т. е. для той территории, близости которой предполагается расселение месхских племен). Однако, как правильно было замечено рецензентами книги «Ванн I»¹¹², нельзя полностью исключить распространение отдельных элементов эллинистической культуры и ее влияния из приморских центров, посредством которых осуществлялись торгово-экономические связи «Сабчота Хеловнеба» (журнал «Советское искусство»), 1970, № 2, и № 9, 1971, № 8.

¹⁰⁹ ГАИИ в 1975 г.

¹¹⁰ Н. Матиашвили. Медальон с изображением Геракла... «Дзеглис мегобарли», № 33, Тбилиси, 1973, стр. 46—49 (на груз. яз.).

¹¹¹ См. подр. ук. соч. А. Г. Периханши и В. М. Ромсей-а.

¹¹² ВДИ, 1975, № 2, стр. 145.

Колхиды с греческим миром¹¹³. Однако мы не можем разделить ту точку зрения, которую недавно выдвинул Г. А. Лордкипанидзе, будто эллинистическая культура в Колхиде возникла на местной основе — вследствие синтеза культур приморских греческих городов и местной: «Накопившийся археологический материал не оставляет сомнений в том, что города Восточного Причерноморья являлись значительными очагами греческой культуры; именно отсюда шло греческое влияние на внутренние районы страны. Естественно, это влияние не проявилось сразу же с приходом греков, в VI в. до н. э. Оно распространилось постепенно и прежде всего затронуло правящую верхушку страны, а в эллинистическую эпоху проникало в сравнительно широкие круги средних слоев населения Колхиды, охватив как социально-экономическую, так и идеологическую сферу. Радиация греческой культуры к концу IV в. до н. э. дала и качественные сдвиги в материальной культуре...»¹¹⁴. Спрашивается почему именно с конца IV в. до н. э. проявляются эти явления, и не дали знать о себе раньше — за свыше двухвековой истории взаимоотношений?

В первую очередь следует подчеркнуть, что не всякие взаимоотношения и взаимодействия эллинских и местных есть эллинизм: взаимоотношения и следовательно процесс взаимодействий эллинских и местных элементов в эпоху т. н. «Великой греческой колонизации», как известно, довольно интенсивно протекали во всем Средиземноморье и Причерноморье, но они тогда не привели к развитию тех явлений, которые столь характерны для эпохи эллинизма, причем — для вполне определенного географического района. Тот процесс слияний и взаимодействий эллинских и восточных элементов, который определяет эллинистическую культуру, проходил в совершенно иной исторической обстановке (нежели «великая греческая колонизация»), был порожден македонской экспансией и массовой колонизацией греками Передней Азии. Эллинистическая культура возникла вследствие этого процесса и именно в этот период! И характерно, что в Кол-

хиде мы наблюдаем именно элементы эллинистической культуры, особенно в архитектуре и религии¹¹⁵. Поэтому нет оснований распространение эллинистической культуры в Колхиде считать следствием «процесса взаимного воздействия двух культур», т. е. местной (колхидской) и приморских греческих центров, основанных в период «Великой греческой колонизации». Тем более, что были ли действительно эти поселения сколько-нибудь «значительными очагами греческой культуры», как это пытаются доказать некоторые исследователи?¹¹⁶ С другой стороны — отмеченные Г. А. Лордкипанидзе признаки (будто широкое распространение эллинистической строительной техники, а также архитектурных форм, появление греческих форм в керамике, изменение отдельных элементов погребальных обрядов, широкое распространение греческого языка и письменности, синкретизм греческих и колхидских религиозных верований и др.), которые он видит «повсеместно» во всей Колхиде¹¹⁶, на самом деле, харак-

¹¹³ Ср. Г. А. Лордкипанидзе. Древняя Колхида..., стр. 27, 53.

¹¹⁴ Эти вопросы тесно переплетаются с проблемой греческой колонизации в Колхиде. Г. А. Лордкипанидзе, вслед за некоторыми исследователями (А. И. Болтунов и др.), возникшие в период т. н. «Великой греческой колонизации» (VIII—VI вв. до н. э.) греческие поселения в Колхиде рассматривает как полисы и «значительные очаги греческой культуры» (ук. соч., стр. 10—11). Однако археологические материалы, пока что ничем не подтверждают эту точку зрения, т. к. на колхидском побережье еще не зафиксированы те явления, которые имели место при аграрной колонизации, порождавшей полисную организацию греческих поселений, а именно: захват территорий, выделение (либо полное уничтожение) или порабощение местного населения и вызванные этим значительные демографические сдвиги, организация земельного пространства, широкая эллинизация и т. д. — ср. С. Д. Лордкипанидзе. Античный мир и Восточное Причерноморье, стр. 13—16; Что касается археологических источников (будто «не оставляющих сомнений в том, что города Восточного Причерноморья являлись значительными очагами греческой культуры»), которые приводит Г. А. Лордкипанидзе («...отдельный обширный некрополь греков с ярко выраженной дифференциацией внутри греческой общины в Кобулету—Пичварки, весьма обширный импорт из Пичварского и Эшерского городищ, ремесленные изделия города Диоскурии, известная Сукумская стела и др.»), то все они относятся к V—IV вв. до н. э. и связаны с торгово-экономической и колонизационной активностью Афии (подр. М. П. Ил'ядзе. Афины и

¹¹³ О. Д. Лордкипанидзе. Античный мир и Восточное Причерноморье, Всесоюзная конференция «Античные, византийские и местные традиции в странах восточного Причерноморья», Тбилиси, 1975, стр. 17—19.

¹¹⁴ Г. А. Лордкипанидзе. Древняя Колхида в VI—II вв. до н. э., (автореферат докторской диссертации), Тбилиси, 1975, стр. 11.

терны не столько для Причерноморья Колхиды (как это следовало ожидать, если безоговорочно признать распространение эллинистической культуры из Причерноморских городов), сколько для восточных областей Колхиды, главным же образом — только для Вани и его округа. Однако эллинистическая культура почти теми же типологическими признаками (строительное дело и архитектурные формы, религиозные представления, в частности Дионисийские культы и др.) еще более ярко (нежели в приморской Колхиде) выступает в таких глубоко континентальных странах, как соседние Иберия и Армения, где трудно предположить влияние приморских городов Колхиды. Именно поэтому, мы по-прежнему¹¹⁷ склонны предполагать, что в восточных областях Колхиды (Вани и его округа), так же как и в соседней Иберии импелусы эллинистической культуры исходили из одного источника — Малой Азии. И в этом немалую роль сыграла колонизация южных и восточных областей древней Колхиды восточно-грузинскими племенами и вообще «большая экспансия Иберии» на запад, нашедшая довольно яркое отражение и в

Восточное Причерноморье, «Мациэ», Серия историч..., 1975, № 1, стр. 43—63, на груз. яз.). «Великая греческая колонизация» VIII—VI вв. до н. э., и Афинская торговая экспансия V—IV вв. до н. э. два совершенно разных (как в типологическом, так и хронологическом плане) процесса, которые не следует смешивать друг с другом (Cl. Mossé. La colonisation dans l'antiquité, Paris, 1970).

¹¹⁶ Г. А. Лордкипанидзе. Древняя Колхиды..., стр. 11, стр. 63—64.

¹¹⁷ Ср. О. Д. Лордкипанидзе. Ванское государство..., стр. 76 и след.

древнегрузинской исторической традиции¹¹⁸. Интересно, что первый царь Иберии Парнаказ на границе древней Колхиды строит две крепости Шорапани и Димна. Эта последняя непосредственно граничила с Ванской округой¹¹⁹ и несомненно представляла собой важнейший форпост для политического господства Иберии над восточными областями древней Колхиды¹²⁰.

¹¹⁸ «Картлис Цховреба» («История Грузии», свод источников), т. I (под редакцией С. Г. Каухчишвили), Тбилиси, 1955, стр. 24; Н. А. Бердзенишвили. Еопросы истории Грузии, VIII, Тбилиси, 1975, стр. 442 и след., 510, след.

¹¹⁹ Остатки крепости Димна открыты у совр. села Димы (Маяковский р-н Грузинской ССР) — см. Г. Г. Цикитишвили. К вопросу о Шорапанском «эриставстве» античной эпохи, «Сборник по исторической географии Грузии», II, Тбилиси, 1964 (на груз. яз., стр. 83).

¹²⁰ Как полагают, сильное Колхидское царство к началу эллинистической эпохи (по нашему же мнению, уже со второй половины IV в. до н. э.) постепенно слабеет и его восточные области попадают под политическую зависимость Иберии (подр. Г. А. Меликишвили. К истории..., стр. 303 и след.). Характерны — с одной стороны, сообщение Страбона — «Колхиды большей частью лежат при море» (XI, 2, 17), с другой стороны — нумизматические находки: в III—I вв. до н. э. в приморской полосе обращаются золотые подражания монетам Лисимаха, чеканявшиеся в Колхиде, а в восточных областях древней Колхиды — золотые подражания статерам Александра Македонского, чеканявшиеся в Иберии. В Вани и его округе засвидетельствованы находки обоих типов монет (см. в данном сборнике статью Г. Ф. Дундуа и Г. А. Лордкипанидзе, «О монетных находках»).

ИЗ ИСТОРИЧЕСКОЙ ГЕОГРАФИИ ВАНСКОГО РАЙОНА

В 1973 году в составе Ванской археологической экспедиции работал отряд, который провел историко-географические изыскания, охватившие весь Ванский район. Эта статья написана на основе письменных источников и материалов добытых во время этих изысканий.

Удалось установить, что Вани с древнейших времен был расположен на перекрестке важнейших дорог, идущих из Восточной Грузии, из Гурнии и из Месхети. Нужно полагать, что наряду с другими причинами важную роль в возникновении Вани как города сыграла дорога, идущая из Месхети. Она начиналась в Одрзхе, у крепости, где сливаются реки Одрзхескали и Курцхана и шла вверх по ущелью последней. У перевала Меписцкаро к ней присоединялись другие дороги, идущие из Кваблианского ущелья. Перейдя перевал, дорога проходила мимо озера Джаджистба, где от нее отделялась одна ветвь, идущая в Гурнию, через ущелье р. Супса. Основная магистраль шла по Ферсатскому хребту и заходила до Гзабоззали (буквально «место, где соединяются дороги»), а отсюда спускалась в ущелье р. Сулори и выходила у селения Вани. Она ветвь этой дороги спускалась к деревне Гадида, а отсюда — в Вани.

Из Гзабоззали несколько дорог спускалось в ущелье р. Кумури, а одна ветвь продолжала идти по Ферсатскому хребту и доходила до горы Ткетави, а отсюда спускалась вниз к деревням Дими, Ферсати, Шубани, Садеметра, Ухути, Багинети и другие.

Описанная выше дорога от Одрзхе до Вани, которая занимала около 60 километров, была кратчайшим путем, соединявшим Месхети с Рионским бассейном, по которому в эллинистическую эпоху проходила мировая торговая дорога, идущая из Черного моря, через Грузию к Каспийскому морю. Позднее, когда эта дорога потеряла свое значение, прежние значение потеряла и дорога, идущая

из Одрзхе до Вани. После этого главные пути, связывающие Месхети с Западной Грузией переместились в ущелье р. Ханисцкали. Вследствие этого Вани, как город, нужно полагать, потерял свое ведущее положение, хотя Ванская квекана («земля») — Сачино оставалась одной из передовых частей Западной Грузии.

До создания единого грузинского государства территория, которую занимает совр. Ванский район, входила в состав западно-грузинских политических объединений, однако, можно предполагать, что она наряду с некоторыми частями Западной Грузии, в эллинистическую эпоху во время возникновения восточно-грузинского царства, входила уже в состав последнего.

Нужно отметить, что в топонимике совр. Имерети особенно той части, которая расположена у подошвы Имеретино-мескийского Хребта, остались следы вторжения мескийских племен.

Раннефеодальная эпоха в Ванском районе представлена несколькими крепостями. Одна из них стоит в селении Гора, другая у границ деревень Дзулухи и Романети. Эта последняя, нужно полагать, служила замком крупному феодальному роду и продолжала функционировать и в позднефеодальную эпоху.

Из памятников среднефеодальной эпохи нужно отметить церкви в селениях Зеда Вани и Гадида (Последняя церковь разрушена до основания).

После распада единого грузинского государства территория совр. Ванского района вошла в состав Имеретинского царства. В позднефеодальную эпоху здесь были расположены феодальные единицы Сачино и Саломина. Последняя после 30-ых годов XVIII столетия называлась Саэристо и занимала территорию между реками Корисцкали и Квинисцкали, западнее которых до Саджавхского хребта была расположена Сачино.

Верхнее Сачино занимала ущелье р. Сулори, а нижнее — р. Кумури.

В позднефеодальную эпоху Сачино владела княжеская фамилия Чиджавадзе, поэтому в источниках она иногда называлась Сачиджавадзо (т. е. «земля», принадлежавшая фамилии Чиджавадзе). В 1735 году этот феодальный род потерял свои владения, часть которых им была возвращена в 1791 году. Родовые замки этого княжеского рода стояли в селениях Сачино и Сабеха (оба селения ныне входят в состав поселка Вани. Фамилия Чиджавадзе имела замки и в селениях Исрити и Вани (совр. Зеда Вани). Остатки всех этих замков дошли до наших дней.

Из памятников позднефеодальной эпохи нужно отметить крепость Сапайчао, которая

стоит на левом берегу р. Кумури, в деревне Кумури (бывш. Сапайчао). Эта крепость была построена не позднее XVI столетия и была разрушена в 1810 году.

В начале XIX столетия действующие церкви на территории совр. Ванского района были в основном деревянными сооружениями. Это показывает, что в позднефеодальную эпоху основным материалом для строительства (исключая крепостные сооружения), служило дерево, можно предполагать, что так было и раньше.

Во время полевых историко-географических изысканий нами был собран топонимический материал, после обработки которого удалось выявить следы мегрело-чанского (занского) происхождения, которые сохранились в основном в макротопонимике, что свидетельствует о его древности.

ИТОГИ РАСКОПОК ЗА 1973 ГОД КРЕПОСТИ ЦИХЕСУЛОРИ

(рис. 1—20)

Один из отрядов Ванской археологической экспедиции в 1973 г. продолжал работу в пределах крепости Цихесулори. Раскопки были начаты на внутренней территории крепости, в ее западной части (в квадратах 1—10—9—8—7—6—5—4—3—2, к—10—9—8—7—6—5—4—2—3, н—10—9—8—7—6—5—4, г—10—9—8—7—5—4, м—7—6—5—4—3—2). Раскопки велись до обнажения коренных пород на всей площади раскопа.

Было установлено наличие нескольких слоев:

1. Остатки пола (настила) из известкового раствора (на глубине 5 см от поверхности земли).
2. «Горелый слой» — I.
3. «Горелый слой» — II.
4. Слой известковых отщепов.
5. Тирь (коренная порода).

Фрагменты известкового настила обнаружены в квадратах к—5—6—7; площадь его 1,8 кв. м (120×150 см), толщина — 3—4 см. Другие остатки того же настила сохранились вдоль южной стены в квадратах 1—8—9—10.

Необходимо отметить, что на глубине 20—25 см от настила, в квадратах к—6—5—4—3, 1—5—4—3, м—4—3, г—4, н—4, обнаружен строительный мусор (штукатурка, галка, обломки известняка, обгоревшие камни и т. д.), а также остатки обвалившейся стены (в квадратах к—6—5). Нужно думать, что отвалившаяся внутрь крепости крепостная стена разбила настил, относящийся, по нашему мнению, к наиболее позднему периоду строительства крепости.

«Горелый слой» I. Вскрыт на глубине 10 см от известкового настила; следы пожара встречены местами по всей площади раскопа.

«Горелый слой» II. Обнаружен на глубине 30—40 см от известкового настила,

толщина слоя 25—30 см, весь слой покрасневший от огня.

Слой известковых отщепов был вскрыт на глубине 50 см от известкового настила.

Необходимо отметить, что иногда обнаруживались крупные обломки, среди которых встречались и обработанные.

После удаления отщепов на псей площади был обнаружен тирь (скала).

На глубине 70 см от поверхности земли, в северо-восточной части раскопа (г—9, н—9) обнаружен рустованный квадрат размером 58×58 см (аналогичные квадраты обнаружены в Ванском городище, в слоях эллинистического времени). Квадр был вставлен в гнездо, высеченное в коренной породе (в скале). Такие же гнезда прослеживаются в квадратах н—9, и—8—9, к—8, 1—8. В них обнаружены маленькие осколки песчаника.

Таким образом, в результате раскопок непосредственно на скале установлено наличие остатков стены (или настила) строения эллинистического времени.

Необходимо заметить, что в 1970 году, в контрольном разрезе непосредственно на скале обнаружены остатки сухой кладки, метательное ядро, два камня из обработанного песчаника. Отмеченная кладка — эллинистического периода.

Таким образом, сопоставлением результатов раскопок 1973 года с данными старого разреза можно заключить, что на холме сооружения эллинистического времени располагались непосредственно на скале (тири).

После соответствующей препарации тирь были обнаружены вырубленные в нем различных размеров ямы.

Основная часть их сосредоточена в средней части раскопа в квадратах г—7—8, н—7—8, 1—7—8, и—7—8, м—7—8, п—7—8. Они расположены по направлению с юга на се-

вер и прослеживаются в сторону нераскопанной территории.

Ямы имеют различные размеры и формы (прямоугольные, конусообразные). Они расположены последовательно, друг за другом, имея одну перемышку.

Назначение ям пока не ясно, однако одно несомненно, что это — часть единой системы, одного комплекса.

Согласно результатам раскопок 1973 года, на указанном холме можно выделить несколько строительных периодов.

1. Вырубленные в скале ямы.

2. Остатки кладки непосредственно на коренной основе (на скале эллинистического времени).

3. Крепостная стена (раннесредневекового времени).

4. Известковый настил (позднесредневекового времени).

Керамический материал добыт в очень ограниченном количестве. Основную его часть составляют обломки глиняной посуды — эллинистического, ранне, средне- и поздне-средневекового времен. Кроме них необходимо упомянуть об архитектурных деталях (эллинистическое время).

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ МТИСДЗИРИ

(рис. 25—44)

1. Село Мтисдзир находится на правой стороне р. Риони, в восьми километрах от городища Вани. Современное село расположено у подножья невысоких холмов («Аденшвибеис гора», «Мтисдзирис гора», «Набамбеис гора», «Накцеди гора»). Между горами «Аденшвили» и «Мтисдзир» протекает речка «Геперидзебеис геле», а между «Мтисдзир» и «Набамбеи» — речка «Цаблагеле».

Вся эта территория в настоящее время сильно повреждена эрозией. Основная порода в Мтисдзире желтовато-серого цвета и в большинстве случаев представляет собой конгломерат мелкой гальки. Этот местный конгломерат обнаруживается как в строительном материале, так и в глиняном тесте керамических изделий, найденных в Мтисдзире. На поверхности земли часто встречаются фрагменты штукатурки (глиняной обмазки) со следами сильного пожара, в состав которых также входит конгломерат.

2. В 1952 году в т. н. «Нашубеи» случайно было обнаружено сильно поврежденное и разрушенное погребение, опубликованное Н. В. Хоштариа и датированное VI в. до н. э.¹ Первоначальное расположение погребального инвентаря не известно. Часть предметов утеряна и о погребении приходится судить по весьма малому количеству предметов, каковыми являются: золотая серьга, золотая шейная гривна, фрагменты серебряного ритона, несколько фрагментов бронзового сосуда и согнутый обломок железного предмета (стержень). Из них наибольший интерес представляют обломок с изображением козловидного человека и деформированная ориентированная пластинка. Предполагается, что они составляли один сосуд

¹ Н. В. Хоштариа, Археологические исследования в Вани в Ванском районе в 1952 году, МАГК 11, Тб., 1959, стр. 161.

— ритон. Хотя имеется значительное количество ритонов с изображенным козла, нам не удалось найти прямой аналогии мтисдзирского ритона.

По художественному оформлению этот ритон ближе стоит к восточному, т. н. ахеменидскому стилю. Внимание привлекает тот факт, что в изображении человека-козла используются игольчато-штрихованный орнамент, характерный для колхидской керамики, и геометрический орнамент, имевший много общего со стилем золотых украшений V—IV вв. до н. э.; колхидское производство последних ныне не вызывает сомнений.

Можно предположить, что ритон из Мтисдзир изготовлен местным мастером, который находился под влиянием т. н. ахеменидского искусства. Сюжет же является плодом местных религиозных представлений. Этот сосуд использовался во время религиозных мистерий в честь местного божества винопеделия, который близко стоит к Дионису. Изображенный на ритоне человек-козел, по нашему мнению, представляет собой местный мифологический образ — Очопинтре, божество типа Пана, спутника Диониса.

Вторичное обследование погребальной ямы показало, что яма была высечена в скальном грунте; усопший лежал на деревянном ложе. Погребение было завалено глинистой землей и камнями. Это погребение схоже с погребениями Ванского городища. По-видимому, оно принадлежало представителю местной знати. Судя по найденным предметам (серьга, гривна, ритон), погребение относится к V—IV вв. до н. э.

3. В 1973—1975 гг. Ванской археологической экспедицией в Мтисдзире были проведены разведочные работы с целью определить границы селища и выбрать места для последующих планомерных археологических исследований. Добыто большое количество

подъемного материала и сделано четырнадцать разведочных шурфов.

Установлено, что селище охватывает склоны гор Мтисдзири, Аденшвилеби, Набамбеви и низину между ними. На этой территории найден материал доантичной, раннеантичной, эллинистической эпох и средних веков.

4. Около горы Аденшвилеби сделано десять шурфов. Обнаружены фрагменты керамики и предметов из металла. Установить стратиграфию не удалось из-за оползней и смещения земляных пластов.

Стратиграфия установлена в единственном шурфе (№ 11), прорезанном на восточном склоне горы Аденшвилеби, где обнаружен доантичный материал, а над ним остатки деревянного строения и культурный слой раннеантичного периода. (На этом месте предполагается вести дальнейшие раскопки).

В разрезе шурфа № 2 виднеются следы двух сильно поврежденных кувшинных погребений. Там же найдены черепки пифосов, употреблявшихся для захоронения.

5. Добытый археологический материал создает представление о хозяйстве, торговле и духовной культуре древних обитателей этой

местности. В археологическом материале из Мтисдзири самым массовым является керамика; отдельными фрагментами встречаются изделия из металлов.

6. Добытый нами археологический материал свидетельствует о непрерывном заселении окрестностей с. Мтисдзири в доантичной, античной эпохах и в средние века (хотя в разные эпохи жизнь протекала с разной интенсивностью). находка фортификационных сооружений (античной и средневековой) показывает, что некогда Мтисдзири имело военно-оборонительное значение. Разрушения в Мтисдзири происходят параллельно разрушениям Ванского городища (их было несколько). Образцы найденной керамики (местной и импортной — в частности, хиосской, аттической, синопской) свидетельствуют о том, что жители Мтисдзири имели связи как с соседними районами Колхиды, так были включены в орбиту торговли с центрами античного мира.

Археологические памятники Мтисдзири дают богатый материал для изучения истории древней Колхиды, что делает необходимым провести интенсивные археологические изыскания этой местности.

В. Т. ЛИЧЕЛИ

НОВООТКРЫТОЕ ГОРОДИЩЕ В МЕСТНОСТИ «САКАНЧИА»

(рис. 21—24)

В 1974 году отряд Ванской археологической экспедиции провел разведочные работы в местности, называемой местными жителями «Саканчиа» (т. е. места, где водятся цапли: расположенного в низменной части поселка Вани у слияния р. Сулори и Риони примерно в 800—1000 м северо-восточнее от холма, где ведутся раскопки городища античной эпохи, известной уже в специальной литературе под названием «Ванское городище»), где был собран подъемный материал и были заложены четыре контрольных шурфа.

«Саканчиа» на 1,5—2 метра возвышается над уровнем современного левого берега реки Риони (эту местность жители называют также «Саннасулли»).

В результате разведок в большом количестве обнаружены фрагменты: эллинистических черепиц, как плоских, так и желобчатых, колхидских, синопских, родосских амфор, импортных блюд.

По распространению подъемного материала городище охватывает площадь примерно 20—25 га. Следует отметить, что в настоящее время городище не примыкает непосредственно к р. Риони — оно от нее отделено полем 300 метровой ширины. Но, как видно, в исследуемом периоде р. Риони протекла у той возвышенности, на которой располагался город. Доказательством этого послужили полная стерильность и строение слоев (гравий, шлам) поля.

При закладке шурфов (разм. 3×6) выявлен культурный слой толщиной 60 см, содержащий керамический материал III—I вв. до н. э. Однако, на этой территории, одна часть которой принадлежит Ванскому отделению «Грузсельхозтехники», регулярно проводились плантажные работы, в результате

которых культурный слой во всех раскопах сильно поврежден.

При раскопках найдены фрагменты как местных, так и импортных керамических изделий, а в раскопе № 1 под слабым слоем черепицы зафиксирован остаток кладки из булыжного камня (длина 5 м), восточнее которого обнаружены следы обожженной деревянной плетени.

Большую часть керамики составляют фрагменты плоской эллинистической черепицы (размеры: толщина 2 см, высота борта 4 см), которые типологически идентичны черепицам из Ванского городища.

Местная керамика представлена несколькими видами:

Пифосы с черной поверхностью с крупными и мелкими примесями (слода, пироксен, известняк); Конические (III—I вв. до н. э.) и пуговицеобразные (I в. до н. э.) ножки колхидских амфор; Кухонная и столовая керамика (фрагменты горшков, мисок, блюд и тарелок); Глиняные пирамидальные грузила (высота 4, 6—7 см); Красноглиняный декоративный фрагмент (см. рис. 23₂), на котором сохранилась часть рельефного узора, датированный III—I вв. до н. э.

Часть выявленной керамики представляет собой фрагменты импортной посуды: ножки косских, синопских и родосских амфор III—I вв. до н. э., а также две клейменные ручки родосских амфор (следы прямоугольного и круглого клейма).

Ножки чернолаковых канфаров с каннелюрами, датируемые рубежом IV—III вв. до н. э.

Чернолаковые чаши (полусферическая и с отогнутым наружу краем) III—II вв. до н. э.

Фрагмент буролаковой чаши
кой ручкой (II в. до н. э.).

Рыбные блюда и тарелки с отогнутым во
внутрь краем (III—II в.в. до н. э.).

В этих местах случайно найдены также
каменное «блюдо» культового назначения и
золотой статер Лизимаха (306—282 гг. до
н. э.), хранившийся в Кутаисском музее
(инв. № 627).

Выявленный в «Саканчиа» материал дает
основу предполагать существование здесь
крупного поселения, видимо, городского типа,
который был основан в III в. до н. э. и раз-
рушен в I в. до н. э. вместе с Ванским антич-

ным городом, с которым был, по-видимому,
тесно связан.

Добытый немногочисленный материал не
дает пока возможности судить о характере и
структуре древнего города, но даже эта
скудная информация позволяет высказать
некоторые предположения:

1. Возникновение города в «Саканчиа»
следует или почти совпадает непосредст-
венно с культурно-экономическим развитием
Иранского города.

2. Город основывается вблизи храмового
города, но не вокруг него.

3. Город строится на берегу р. Риони
(Фасис).

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ РАСКОПКИ В ДАБЛАГОМИ В 1973—1974 ГОДАХ

(рис. 45—64)

В отчетном периоде Ванская археологическая экспедиция продолжала исследования в окрестностях с. Даблагоми.

На средней террасе западного склона холма Нацхвари был доведен до грунта раскоп № 1, в котором в предыдущие годы были обнаружены кувшинные погребения IV—III вв. до н. э. и богатое погребение с черепичным перекрытием, первой половины III в до н. э.¹

Основные работы были сосредоточены на холме Насакиреви — это невысокий холм со срезанной вершиной (площадь около 900 кв. м) и довольно крутыми склонами. Расположен он к северу-западу от Нацхвари и к северу от Насакиреви. Фактически холм является продолжением Насакиреви и отделен от основной возвышенности неглубоким раом.

С целью исследования культурных напластований были заложены пробные шурфы на вершине холма (раскоп № 1) и на его восточном (раскоп № 2) и северном (раскоп № 3) склонах. В первых двух раскопах почти не обнаружены культурные остатки. Здесь тонкий дерновый слой лежал непосредственно на скалистом грунте. В отличие от них в раскопе № 3 (северный склон) толщина культурного слоя достигала 1,5—2 метров. Последовательность слоев в разрезе: 1. дерновый слой — 0,2—0,3 м; 2. мощный слой глиняной обмазки, содержащий фрагменты глиняной посуды, часто носимый на себе следы вторичного обжига — 0,4—0,5 м; 3. тонкий стерильный слой щебневых осипей; 4. черный, слой, насыщенный фрагментами разнообразной керамической посуды — 0,8 —

1 м; 5. тонкий слой щебневых осипей; 6. скалистый грунт.

Расчищена площадь около 130 кв. м-ов (включая раскоп № 3), сплошь заваленная мощным слоем обожженной глиняной обмазки, сохранившей отпечатки деревянных строительных частей (брусья, доски, плетенка).

Вся керамика, обнаруженная в раскопе, сработана с помощью гончарного круга. Большинство сосудов имеет чернолощенную поверхность. Наиболее характерными являются каннелированные горшки, ручки которых украшены плоскоусеченными роговидными выступами. Размер каннелоров колеблется от нескольких миллиметров до нескольких сантиметров в зависимости от размеров посуды. Кроме вышеуказанных ручек с роговидными выступами встречаются также ручки с валикообразными налетами, полусферические ручки с круглым отверстием, маленькие ушки для продевания шнура и др.

Керамика привлекает внимание разнообразием орнаментального декора: вдавленные концентрические кружки, выемчатая спираль, штрихованные шевроны, геометрические фигуры, выполненные гребенчатым и пунктирными штампами, гравированный елочный орнамент, клинообразный орнамент и др.

Керамика находит себе аналогию в среднем слое Даблагоми, верхнем и частично среднем слое Наохваму, III и IV слоях Носири, а также в нижнем слое поселения, обнаруженного у р. Техура (раскопки Носирской археологической экспедиции), который хронологически помещается между III и IV слоями Носирского холма.

Основываясь на сравнительно-типологический анализ керамики, а также предусматривая стратиграфические данные, весь керамический материал делится на две предполагающие хронологические группы: I относитель-

¹ В. А. Толордава. Археологические раскопки в Даблагоми в 1970—71 годах; ее же, Погребение с черепичным перекрытием из Даблагоми, Вани II, 1975, стр.

ся к предантичному периоду (преимущественно материал, связанный со слоем глиняной обмазки), а II к позднебронзовой эпохе.

Заслуживает внимания ряд предметов, свидетельствующих о существовании на холме металлургического производства, это фрагмент каменной литейной формы для колхидского топора, литейная форма миниатюрного колхидского топора, маленький

глиняный тигель, бронзовые слитки и фрагмент бронзовых стержней и др.

Одна часть предметов носит явно ритуально-воинственный характер: глиняные скульптурные изображения животных, бронзовая модель наконечника дротика, аналогичная дротику из верхнего слоя Наохваму, а также миниатюрные топорики, для изготовления которых предназначена обнаруженная на холме литейная форма.

ЗОЛОТЫЕ СЕРЬГИ РАННЕАНТИЧНОГО ВРЕМЕНИ ИЗ ВАНСКОГО ГОРОДИЩА

(рис. 65—90).

Золотые украшения раннеантичного времени из древнего города Ванш многочисленны и разнообразны. Некоторые из них являются характерными памятниками колхидского златокузнечества, как, например, диадемы с ромбовидными пластинками, отдельные виды подвесок, серьги и височные кольца и т. д. Статья посвящается изучению золотых серег и височных колец V—IV вв. до н. э.

В античном мире серьги одни из самых распространенных украшений. В отличие от парадных и ритуальных предметов, они широко употреблялись в быту.

Серьги и височные кольца¹ являлись необходимой частью колхидского головного убора. Среди памятников Ванского городища определены следующие группы серег раннеантичной Колхиды: 1) серьги с лучами; 2) серьги с шарообразными подвесками; 3) серьги формы калачика; 4) серьги с фигурными подвесками.

Стоявшие элементы серег с лучами (рис. 65—74) — несомкнутое кольцо с отверстиями на концах, и лучеобразно расходящиеся стержни, которые заканчиваются пирамидками или гроздьями зерни. Для этой группы серег определяющим являются от кольца в пределах треугольника лучеобразно расходящиеся стержни. Их число колеблется от 4 до 6. Несомкнутые кольца с отверстиями на концах, как часть серег, в данном случае серег с лучами, часто встречаются в Грузии, а также в Азербайджане и на Северном Кавказе.

Принимая во внимание многочисленность находок этих колец, они определяются как характерные элементы златокузнечества ран-

неантичной Грузии. Кольца гладкие или богато украшены орнаментальным поясом и розеткой, что является особенностью колхидского златокузнечества раннеантичного времени. В одном случае встречается миниатюрное изображение птиц, также характерная деталь колхидского златокузнечества.

Находки серег с лучами вне Грузии не засвидетельствованы. Не удается также связать их генетически и типологически с известными памятниками античного мира; улавливаются лишь традиции древневосточного ювелирного искусства (стабильность формы). Серьги с лучами, выявленные на Ванском городище, относятся к типичным украшениям колхидского златокузнечества раннеантичного времени.

Серьги с шарообразными подвесками состоят из несомкнутого «кольца» овальной формы, с отверстием на концах, и шарообразной подвеской, которая неподвижно прикрепляется к кольцу и завершается пирамидками или гроздьями зерни. Встречаются подвески ажурные (рис. 75—77), ребристые (рис. 78—79), украшенные верно (рис. 80—81). К этому типу украшений относится также серга с бипирамидальной подвеской (рис. 82). Исходя из разнообразия подвесок, выделено несколько подгрупп этих серег. Характерные элементы колхидского златокузнечества — несомкнутое «кольцо», с отверстием на концах; орнаментальный пояс и розетка, а также другие особенности украшений; своеобразные подвески, не имеющие точных аналогий за пределами Грузии, подтверждающие местное происхождение этого типа серег.

Найденная на Ванском городище пара золотых серег формы калачика (рис. 83—84) повторяет тип украшений, который широко был распространен в древнем Востоке, Средиземноморье, Северном Причерноморье довольно долгий период (VIII—IV вв. до н. э.). Ванские серьги, повторяя известную форму, отличаются характерными особенностями;

¹ Точное определение серег и височных колец большей частью затруднительно. Далее употребляется только «серга».

слегка расширенные концы с отверстиями; украшение передней части серьги — орнаментальный пояс и розетка определяют, как уже отмечалось, златокузнечество раннеантичного времени древней Грузии.

Можно с уверенностью предполагать, что золотые серьги формы калачика из Ванского городища сделаны под влиянием чужеземной формы, но использованы местные художественные приемы, которые имели глубокие корни.

Большой интерес представляет пара золотых серег с фигурными подвесками (рис. 65—90). К типичному колхидскому ушному кольцу овальной формы, украшенному орнаментальным поясом и розеткой, прикреплены изображения двух всадников на колеснице. Фигурки людей и коней полны, спяны из двух половинок. Поверхность украшена зернью. Колесница изображена условно в виде прямоугольной рамки; к ней на цепочках подвешены желудевидные украшения. Ванские серьги напоминают золотые височные подвески из Ахалгорги (Восточная Грузия), местное происхождение которых хорошо доказывается. Однако, сравнивая эти памятники, ясно выделяются разные художественные направления, разные школы златокузнечества раннеантичной Грузии. Подвески серег, аналогичные ванским, найдены в Нижнем Поволжье, богатом савроматском погребении. Их общее происхождение неоспаримо.

Серьги с изображением всадников типологически пока единственны среди памятников Колхидского златокузнечества, но они органично связаны с золотыми украшениями

Ванского городища и являются носителями характерных признаков колхидского златокузнечества. Наряду с этим, здесь видны новые тенденции, новое направление ювелирного искусства (динамика, красочность); эти серьги непосредственные предшественники серег эллинистического времени, когда характерными становятся фигурные изображения в виде подвесок.

Золотые серьги из Ванского городища объединены общими особенностями колхидского златокузнечества. После изучения этих памятников ясно выявляются основные признаки колхидского златокузнечества V—IV вв. до н. э. — стабильность; распространение геометрических форм, как в деталях украшений, так и в целом построении предмета; некоторые виды украшений — зернь, проволока, крученая или с насечками; плетенка, элемент розетки.

Памятники из Ванского городища обогащают колхидское златокузнечество новыми формами и новыми видами украшений. Например, выделить несколько типов серег; или в серьгах с шарообразными подвесками — четыре подгруппы, стало возможным лишь после находок в Вани. Изображение птичек, характерное для колхидского златокузнечества, на серьгах встречается впервые и т. д.

Золотые серьги, как и другие памятники златокузнечества раннеантичного времени, выявленные на Ванском городище, характеризуются художественно-стилистическим и техническим единством. Они входят в общую группу колхидского златокузнечества, внося элементы разнообразия и новизны.

МЕТАЛЛИЧЕСКИЕ СОСУДЫ

(рис. 91—112)

Целью данной работы является изучение серебряных и бронзовых сосудов эллинистической эпохи, происходящих, главным образом, из погребальных комплексов; частью же обнаруженных в культурных слоях.

Исследуемый материал представлен ситулами, фиалами, чашами, а также декоративными частями ритуальных и парадных изделий.

1. Ситула, бронзовая (Инв. № В—47: 456, 457, рис. 91, 95), обнаружена в погребении № 2 в 1947 году; фрагментированная — сохранились лишь отдельные литые части — подставка, венчик и ручки, а также маленький фрагмент стенки, украшенной фризом из «ов». По сохранившимся частям она связывается с ситулами, широко распространенными в греческом мире, происходящими из Тарента. Ближайшей аналогией является ситула из Брезово, датированная первой половиной III в. до н. э. (Размеры: диаметр подставки 9 см, диаметр венчика 24 см.).

2. Ситула, бронзовая (Инв. № В—47: 460, рис. 93), обнаружена в погребении № 2 в 1947 году; фрагментированная — сохранились подставка, часть корпуса, венчик и ручки; изготовлена из двухслойных листов, вырезанных по выкройке, в техникековки, ручки отлиты отдельно; отдельные части связаны заклепками. По форме и технике изготовления она относится к изделиям местного производства. Обнаружение рассматриваемой ситулы в погребении № 2 датирует ее первой половиной III в. до н. э. (Размеры: h — 20 см, диаметр венчика — 12 см, диаметр подставки — 14 см.).

3. Ситула, бронзовая (Инв. № 07:1—75: 309, рис. 92), обнаружена в погребении № 13 в 1975 г.; деформированная. Имеет сферическую форму, плоское дно, зооморфные ручки, снабжена крышкой тарелкообразной формы, украшенной концентрическими рельефными

ребрами. Корпус изготовлен в техникековки из четырех листов, вырезанных по выкройке и скрепленных заклепками; ручки отлиты на самом сосуде. По форме она отличается от известных нам колхидских изделий, однако техника изготовления дает основание отнести ее к местному производству; датируется началом III в. до н. э. (Размеры: h — 32 см, диаметр венчика — 18 см, диаметр дна — 16 см.).

4. Кувшинчик, бронзовый (Инв. № В—47: 458, рис. 94); обнаружен в погребении № 2 в 1947 году; разломанный пополам; имеет плоское дно, удлиненное тулово, высокое, с отогнутым наружу краем горлышко; изготовлен из листовой бронзы, по частям, в техникековки; окончательная форма придана на станке. Отдельные части соединены заклепками. Прямой аналогии не имеет. Обнаружение в погребении № 2 датирует кувшинчик первой половиной III в. до н. э. (Размеры: диаметр венчика — 6,5 см, диаметр подставки — 8 см.).

5. Фиала, серебряная (Инв. № 14—57:12, рис. 99); обнаружена в погребении № 2 в 1947 году; частично сохранившаяся, невысокая, с отогнутым наружу краем; украшенная чеканным орнаментом, основную часть которого составляет центральная розетка, окруженная небольшими выпуклостями миндалевидной формы и цветками лотоса; по форме и орнаментации аналогична иранским образцам, суммарно датированным ахеменидской эпохой. Сопутствующий материал позволяет предположительно датировать ее позднеахеменидской эпохой. (Размеры: h — 4 см, диаметр — 12,5 см.).

6. Фиала, серебряная (Инв. № 14—57: 11, рис. 100—101, 2); обнаружена в погребении № 2 в 1947 году; почти полностью сохранившаяся. Имеет отогнутый наружу край; украшена чеканным фризом с изображением че-

тырех зверей (лев, вепрь, олень и леопард?), крестообразно расположенных вокруг омфалоса. Фриз обрамлен широким резным бортом, поверх которого расположены 18 выпуклостей миндалевидной формы и мелкие цветки лотоса. По форме фиала аналогична сосудам иранского происхождения, орнаментом же стоит обособленно, так как место центральной розетки (символического изображения солнца) на нашем экземпляре занимает изображение, по-видимому, тоже связанного с культом солнца, зверей. На последнее обстоятельство указывает и наличие астрального знака — восьмилестковой розетки, помещенной между первым и последним изображениями зверей, а также вся композиция, а именно, расположение фигур вокруг омфалоса. Свообразие орнамента и манера исполнения позволяют предположить местное производство рассматриваемой фиалы. Сопутствующий материал датирует его началом III в. до н. э. (Размеры: h — 4 см, диаметр — 17 см).

7. Фиала, бронзовая (Инв. № 07:1 — 75:313, рис. 103); обнаружена в погребении № 13 в 1975 г.; невысокая, полусферической формы, с валикообразным краем. Ближайших аналогий не имеет. Форма края дает основу для предположения ее местного производства. Сопутствующим материалом датируется началом III в. до н. э.

8. Чаша, бронзовая (Инв. № В—47:452, рис. 102); обнаружена в погребении № 2 в 1947 году; фрагментированная — сохранились части дна и стенок. Стенки сосуда округлены, подставка кольцеобразной формы. Изготовлена из двухслойных листов (в технике ковки), скрепленных заклепками. Ближайшей аналогии не имеет. Техника изготовления позволяет предположить ее местное происхождение (особенно примечательно в этом отношении подставка, изготовленная по подобию подставок ситлу местного производства). Обнаружение чаши в погребении № 2 датирует ее первой половиной III в. до н. э. (Размеры: диаметр венчика — 30 см, диаметр подставки — 10,5 см).

9. Фрагмент венчика бронзовой чаши (Инв. № В—60:157); обнаружен в слое позднеэллинистической эпохи; изготовлен из спаянных листов; у края два желобка, выведенных на станке. Техника изготовления и форма дают основания отнести его к восточно-эллинистическому (малоазийскому) центру. Условия обнаружения датируют его позднеэллинистической эпохой.

10. Килик, серебряный (Инв. 14—57:17, рис. 105—108); обнаружен в погребении № 4 в 1948 г., колоколообразной формы, на высокой подставке, с петлеобразными ручками. Ручки литые, ножки и корпус изготовлены из двухслойных листов, соединенных путем спайки. Дно украшено восемью пальметками, соединенными дугами и двумя кружками из насечек. Параллельные материалы датируют килик III в. до н. э. и связывают его с Атикой (Размеры: h — 8,5 см, диаметр венчика — 13,5 см).

11. Канфар, бронзовый (Инв. № 07:1—71:134, рис. 104); обнаружен в культурном слое позднеэллинистического времени на нижней террасе городища. Корпус сосуда цилиндрический, подставка низкая, ручки декоративные. Изготовлен из двухслойного листа. По форме корпуса аналогичен западно-греческим (италийским) изделиям. Сопутствующим материалом датируется позднеэллинистическим временем.

12. Обкладка из тонкой, листовой бронзы; обнаружена в культурном слое; украшена пышным растительным и геометрическим орнаментом. По условиям находки датируется II в. до н. э., по характеру орнамента — восточно-греческого (малоазийского) происхождения.

13. Декоративная деталь сосуда, представляющая собой скульптурное изображение орла (Инв. № 2513); манера исполнения перьев и крыльев связывает ее с позднеэллинистическими — раннеримскими памятниками.

14. Медальон, бронзовый (Инв. № 14—57:15, рис. 109, 110); случайный обнаруженный; украшен погрудным изображением Геракла, с победой возвращающегося из садов Гесперид; герой в правой, прижатой к груди, руке держит яблоки, левой — придерживает папирус, лежащую на плече; голова украшена незамкнутым на затылке венком. Лицо героя выполнено в живой, реалистической манере, фигура же — передана условно. По-видимому, лицо было изготовлено в форме, взятой с греческого оригинала (притом, поврежденного — около правого виска имеется дефект, происходящий от оригинала), а остальные части были моделированы, должно быть, местным мастером, имеющим определенное представление о бордатом Геракле Лисиппа. Основанием этого предположения служит то обстоятельство, что скульптура проявляет определенное сходство с теми изображениями Геракла, которые считаются копиями Геракла Лисиппа. Сказанное позволяет данное

изображение считать одной из реплик липсиповского Геракла. Точно датировать памятник затрудняемся. По стилистическим данным его можно отнести к рубежу I в. до н. э. — I в. н. э. (Размеры: h — 15,5 см).

Таким образом, среди представленного материала выделяются местные и привозные сосуды. Основная часть сосудов местного происхождения датируется раннеэллинистическим временем, точнее III в. до н. э. Изделия последующего периода представлены единственным образцом, относящимся к концу позднеэллинистической эпохи.

Сосуды III в. до н. э. по технике изготовления и по формам сходны с изделиями предшествующего времени; следовательно, характерной чертой местной торевтики раннеэллинистической эпохи можно считать продолжение традиций предшествующего времени. В позднеэллинистической эпохе внедряются новые традиции — появляются сосуды с

рельефными изображениями. Об успешном распространении этой традиции, столь характерной для греческой торевтики, свидетельствует обнаружение в Ваши формы с изображением Силена и глиняного штампа с изображением Геракла (рис. 111, 112).

Импортные изделия представлены, главным образом, сосудами малоазийского и италийского производства, а также единственным экземпляром иранского происхождения. Наличие малоазийских и иранских изделий указывает на продолжение традиционных взаимоотношений; обнаружение же италийских сосудов свидетельствует о налаживании связей с соответствующими центрами, чему, со своей стороны, способствовало, по-видимому, установление прямых торгово-экономических связей в интересующую нас эпоху между прибрежными центрами Адриатического и Черного морей.

Д. Д. КАЧПРАВА

КЕРАМИКА ГРУППЫ St.-Valentin ИЗ ВАИНСКОГО ГОРОДИЩА

(рис. 113).

В 1973—1974 гг. в культурных слоях Ванского городища были обнаружены фрагменты аттической керамики группы St.-Valentin (середина — конец V в. до н. э.). Примечательно, что это первый случай обнаружения сосудов данной группы на территории не только Колхиды, но и всей Грузии.

При определении фрагментов мы главным образом основывались на специальной работе С. Ховарда и Ф. Джонсона. Для сравнения привлечены также материалы из раскопок античных городищ Северного и Западного Причерноморья (К. С. Горбунова, П. Александреску).

Небольшие размеры фрагментов из Вани не позволяют с уверенностью включить их в какую-либо из групп типологической классификации, предложенной С. Ховардом и Ф. Джонсоном. Одиннадцать фрагментов, рассматриваемых нами, принадлежат по крайней мере четырем сосудам — двум канфарам и одному скифосу; в одном случае не удается определить к какому сосуду принадлежат два склеенных обломка.

Фрагменты каталогизированы:

1. Фрагмент края устья и стенки канфара (инв. № 07:1—73:550); отогнутый наружу край украшен чернолаковыми палочным орнаментом и двумя горизонтальными линиями; ниже следуют чередующиеся чернолаковые перья и перья в цвете глины; детали выведены, соответственно, белой краской и разбавленным лаком, что типично для керамики данной группы. Глина красновато-коричневая, хорошо отмученная; лак коричневаточерный. Размеры: высота 2,5 см. Обнаружен при расчистке П-образного сооружения (192-й участок, кв. д₂).

2. Фрагмент края устья и стенки канфара (инв. № 07:1—74:108) как по профилю и орнаменту, так и по глине и лаку аналогичен № 1. Размеры: высота 1,5 см. Обнаружен в

черном горелом слое (около П-образного деревянного сооружения, 192-й участок, кв. к₅).

3. Фрагменты (5) края устья и стенки канфара (инв. № 07:1—74:13); отогнутый наружу край украшен чернолаковыми палочным орнаментом и двумя горизонтальными линиями; затем следуют: перьевидный орнамент, типичный для данной группы, узкая чернолаковая полоска с плюшевым орнаментом, выведенным белой краской и наконец, перьевидный орнамент, отличающийся схематичностью (детали не выведены). Глина сороватая, хорошо отмученная; лак черный. Размеры: высота — 1) 7 см, 2) 1 см, 3) 1 см. Три фрагмента склеены. Обнаружены при расчистке деревянного сооружения с глиняной обмазкой (193-й участок, кв. к₄).

4. Фрагменты (2) края устья и стенки скифоса (инв. № 07:1—74:24); край украшен чернолаковыми палочным орнаментом и двумя горизонтальными линиями; за ними следует ромбическая сетка, выведенная черным лаком на фоне глины. В чернолаковых ромбах белой краской выписаны ромбики. Глина коричневатокрасная, хорошо отмученная; лак черный. Размеры: высота 4,5 см. Фрагменты склеены. Обнаружены при расчистке деревянного сооружения с глиняной обмазкой (193-й участок, кв. и₄).

5. Фрагменты (2) стенки сосуда (инв. № 07:1—74:24); сохранились части двух орнаментальных полосок. Одна из них заполнена лавровыми листьями, выведенными белой краской на лаковом фоне, а вторая — лаковой ромбической сеткой на фоне глины. В ромбах выписаны ромбики из белой краски. Глина коричневатокрасная, хорошо отмученная; лак коричневатый. Размеры: высота 3 см. Фрагменты склеены. Обнаружены при расчистке деревянного сооружения с глиняной обмазкой (193-й участок, кв. h₄).

Г. Ф. ДУНДУА, Г. А. ЛОРДКИПАНИДЗЕ

МОНЕТНЫЕ НАХОДКИ ИЗ ВАНИ

(рис. 114—121)

Нумизматическим находкам Ванской археологической экспедиции хотя и посвящены отдельные работы¹, но в целом, они еще не становились предметом монографического исследования. Основным обстоятельством обусловлен и характер нашей работы, состоящей из двух частей. В первой части авторы преследовали цель — дать анализ денежного обращения Ванского городища в IV—I вв. до н. э., уточнить некоторые вопросы истории и археологической стратиграфии Ванского городища при помощи новейшего нумизматического материала.

Вторая часть работы представляет собой документальный каталог монетных находок Ванской археологической экспедиции за 1947—1975 гг.

Прежде чем непосредственно приступить к изучению нумизматического материала, считаем необходимым дать краткое описание дореволюционных монетных находок, связанных с Ванским городищем. Сведения о них, к сожалению, сохранились только лишь в специальной литературе (выявить местонахождение этой ценной коллекции нам не удалось). Необходимо оговорить, что в основном эти сведения почти полностью совпадают с нашими нумизматическими находками и в некотором смысле даже дополняют друг друга.

В 1895 году в Вани была обнаружена золотая монета, по определению А. Маркова² — статер острова Самоса. По неизвестной нам причине монета не была приобретена Эрмитажом. По другой справке Эрмитажу для покупки предлагали найденный в Вани электровый статер города Кизика. Известный советский нумизмат А. Н. Зограф предпочтению отдавал атрибуции А. Маркова³. Естественно, когда не известно местонахождение данной монеты, трудно подвергать сомнению авторитет А. Маркова, но все же его определение вызывает у нас некоторые сомнения. Дело в том, что Самосские статеры являются необычными не только для Вани, но и для всей Колхиды в целом («кизикины» же встречаются в Западной Грузии, в частности, в Пичванари)⁴.

Ради справедливости необходимо отметить изменение А. Н. Зографом прежней точки зрения; он так же стал сомневаться в правильности определения А. Маркова⁵.

Необходимо принять во внимание следующее: «кизикины» являлись интерлокальными монетами и играли большую роль в международной торговле, в том числе всего Причерноморья. Нельзя не учесть то обстоятельство, что археологический материал восходящий к раннеантичной эпохе, пред-

² ОАК за 1895, стр. 67, 188—189, № 1895:91. Е. А. Пахомов. Монетныеклады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавказа, вып. 1, Баку, 1926, стр. 37, № 13; Н. В. Хоштарна. Археологические раскопки в с. Вани в 1947 г. Сб. «Мемориалы», 1, 1949, стр. 303 (на груз. яз.).

³ А. Н. Зограф. Античные золотые монеты Кавказа. Известия ГАИМК, вып. 110, 1935, стр. 178.

⁴ А. Ю. Кажидзе. Приложные монеты из мелишника Пичванари. ВДИ, 1974, № 3, стр. 88—92.

⁵ А. Н. Зограф. Античные монеты. МИА, 16, 1951, стр. 164.

¹ Д. Капанадзе, Г. Лордкипанидзе. Античные монеты из Ванского городища, ж. «Цискари», 1967, № 8, стр. 142—147 (на груз. яз.); Г. Лордкипанидзе. К истории древней Колхиды, Тб., 1970, стр. 104—111; Г. Дундуа. По поводу кистафора обнаруженного на городище Вани. Сб., Археологические исследования в Грузии в 1969 г. Тбилиси, 1971, стр. 228—231; его же. Чекашилась ли монета в Вани? ж. «Масли», серия истории, археологии, этнографии и искусства, 1974, № 2, стр. 146—159 (на груз. яз. с русским резюме).

ставлен в Вани слабо⁶, а находки монет VI в. до н. э. после этого случая не засвидетельствованы.

Как известно, в 1896 году в Вани археологические раскопки вел Э. Такайшвили. В процессе работы им были обнаружены несколько монет: «коллидкам», серебряный стater Лисимаха, 6 римских монет (3 серебряных и 3 медных)⁷. Позднее, в 1907 г. Э. Такайшвили писал: «здесь очень часто находят маленькие серебряные с изображением быка (Аписа) монеты, имевшие большое распространение в древней Грузии. О влиянии древних римлян свидетельствует серебряные и золотые монеты римской эпохи, особенно цезарей... Автор далее отмечает: «Ванский город имел немалое значение при понтийских царях (Митридатах), чьи серебряные монеты очень часто находят здесь». По сведениям Э. Такайшвили, примерно в 1876—1880 гг. в Вани было обнаружено погребение, где оказалось семь золотых монет. «Константина, Елены и других византийских царей»⁸. Особенно большое научное значение имеет следующее сообщение Э. Такайшвили: в Вани монеты «падают все образцы, старогреческие, времен Александра Македонского, диодохов, римские, коллидские, Понтийского царства, византийские, архаидские и пр.»⁹. Можно без преувеличения отметить, что им здесь дана точная, исчерпывающая нумизматическая характеристика Ванского городища, воссоздана достоверная картина денежного обращения и экономической жизни города, что находит полное подтверждение в нумизматических материалах Ванской археологической экспедиции.

Анализ существующего нумизматического материала, находившегося в нашем распоряжении, позволяет говорить о начале денежного обращения на территории города со второй половины IV в. до н. э. В данную эпоху ведущее место принадлежат полудрагам — «коллидкам» (см. таблицу и каталог №№ 1—24). Нельзя не удивляться тому

обстоятельству, что здесь еще не засвидетельствованы случаи находок крупных номиналов «коллидкам», наиболее поздняя среди которых дирахма с антропоморфными изображениями датируется V в. до н. э.¹⁰, хотя культурные слои и погребения V в. до н. э. в Вани засвидетельствованы¹¹. Если данное обстоятельство не обусловлено случайными факторами, то датой начала интенсивной городской жизни для Вани мы должны принять IV в. до н. э.

Находки «коллидкам» на Ванском городище имеют определенное значение и для хронологии самих полудрагм. В специальной литературе было высказано мнение, по которому коллидские триоболы с линейным ободком на аверсе якобы восходили к V в. до н. э.¹². Данная точка зрения не нашла поддержки¹³, ошибочность ее подтвердили и ванские находки. Полудрагмы с линейным ободком здесь обнаружены в погребениях конца IV в. до н. э. (см. каталог № 1, 21—22)¹⁴.

Большой интерес вызывает найденный в Вани золотой стater Филиппа II (359—336 гг. до н. э.). Надо учесть и то обстоятельство, что это первый случай для Грузии (см. кат. № 25). Одной находкой на Ванском городище представлен и золотой стater Александра Македонского (336—327 гг. до н. э.), но ее удельный вес в экономической жизни города не вызывает сомнений. Ведь по Э. Такайшвили аналогичные монеты в Вани находили и раньше (см. выше); они интенсивно обращались по всей Западной Грузии¹⁵.

⁶ Г. Ф. Дундуа. К происхождению «коллидкам» с изображением льва, ж. «Маци», серия ист., арх., этн. и искусства, 1972. № 1, стр. 64 (на груз. яз. с русским резюме).

⁷ О. Д. Лордкипанидзе. Ук. соч., сб. Вани, I, стр. 8. 9. Г. А. Лордкипанидзе. Основные итоги археологических раскопок, проведенных на I участке Ванского городища в 1961—1963 гг. Сб. Вани, I, стр. 137, 138, 140 (на груз. яз. с русским резюме).

⁸ К. В. Голенко, Д. Г. Каланидзе. Четыре клада коллидкам. Нумизматика-эпиграфика, VI, 1966, стр. 39—40, 47 и др.

⁹ Г. Ф. Дундуа. Ук. соч., стр. 66, сноска 72. А. Ю. Кахидзе. Иноземные монеты из могильника Пичвари. ж. «Маци», серия ист., арх., этн., 1974, № 3, стр. 79, см. 1 (на груз. яз. с русским резюме).

¹⁰ Вани, I, стр. 211.

¹¹ Подробно по данному вопросу см. Г. Ф. Дундуа. Монеты Александра Македонского и Лисимаха, распространенные в Грузии. «Маци», сер. историн., археологин., 1973, № 1, стр. 51—65 (на груз. яз. с русским резюме).

⁶ О. Д. Лордкипанидзе. Ванское городище (Раскопки, история, проблемы). Сб. Вани, I, Тбилиси, 1972, стр. 8.

⁷ ОАК за 1896, стр. 109—110. Н. В. Хоштарна. Ук. соч., стр. 303.

⁸ Э. Такайшвили. Археологические путешествия и заметки, I. Тифлис, 1907, стр. 7 (на груз. яз.).

⁹ Э. Такайшвили. Церковь в Вани, в Имерии, в ее древности. Известия Кавказского Историко-Археологического Института, т. II, Ленинград, 1927, стр. 109.

и кроме того, несльзя не считается с фактом находок их подражаний в самом Ване (см. кат. № 27, 28).

По нашим материалам в Ване в денежном обращении одновременно находились «колхидки» и статыры Македонских царей¹⁶.

Что касается предположения о принадлежности одного экземпляра Синопскому монетному двору¹⁷ не подтверждается, хотя на нем и имеется изображение пятиконечной звезды, характерного для статаров Александра Македонского в Синопе. Несмотря на это без всякого сомнения Синопа играл важную роль в денежном обращении Колхиды. Часть монет Александра Великого несомненно попадала в Колхиду именно из Синопы¹⁸.

К сожалению, подражания статарам Александра Македонского и Лисимаха обнаружены случайно, вне археологических комплексов. Данное обстоятельство затрудняет их точную датировку. По стилю изображений, скорее всего подражания статаров Александра Македонского можно отнести ко II в. до н. э.

На территории городища обнаружены: статар Лисимаха (306—282 гг. до н. э.) чекана г. Византии (кат. № 29) и одно подражание (кат. № 30), которое скорее всего надо отнести ко II, чем к III в. до н. э. Об их интенсивном обращении в древнем городе свидетельствуют и доревольционные находки. По известиям данным в 1889 году директор Кутаисской гимназии А. Стоянов приобрел несколько статаров Лисимаха и послал их П. С. Уваровой¹⁹. К сожалению, монеты Лисимаха из старых находок в Ване не были определены точно, но достойно внимания то обстоятельство, что наряду с золо-

том фракийского царя, по Э. Такашвили, в Ване встречалось и его серебро²⁰.

Не меньший интерес вызывает и находка в Ване другого образца эллинистического чекана — золотой монеты, полустатера тирана Сиракуз Гиерона II (275/4 — 216 гг. до н. э.). Монета выпущена в первые годы его правления так, как на ней отсутствует титул Василия, который он получил после поражения «мамертинцев» — кампанских наемников²¹. Это первый случай находки монет далекой Сицилии. Скорее всего монета попала в Колхиду из Малой Азии, хотя мы не исключаем и другие возможные пути.

Если внимательно приглядеться к таблице монет из Ванского городища, можно заметить отсутствие нумизматического материала, восходящего к первой половине II в. до н. э. Возможно данное обстоятельство обусловлено случайным фактором, но не исключена возможность уменьшения потока иностранных монет (относительно золотых монет это будто бы не вызывает сомнения). Эту лауну заполняют именно местные подражания статаров Александра Македонского и Лисимаха. Можно лишь высказать сожаление, что нам не удалось точная атрибуция некоторых чрезвычайно интересных эллинистических медных монет (кат. №№ 32—34). Именно они могли бы дать ответ на вопрос — когда началось обращение медных монет на внутреннем рынке страны. Ведь не интерлокальные золотые и серебряные монеты являются показателями развитого денежного обращения. По нашим материалам в V—II вв. до н. э. внутренний рынок страны не принимает медь, по-видимому, он не пуждается и мелкой разменной монете. Если в IV в. до н. э. эту функцию возможно и выполняли колхские триоболы, в чем мы сомневаемся, то для более поздней эпохи (III—II вв. до н. э.) эту роль вряд ли можно возложить на них, хотя бы потому, что в Ване ни в погребениях, ни в культурных слоях они не представлены. Поэтому мы должны признать

¹⁶ Данное обстоятельство немаловажное значение имеет для уточнения даты прекращения эмиссии «колхидок», которую обычно связывают с массовым распространением статаров Александра Македонского (см. например, К. В. Голени, Клад синопских и колхидских монет из Кобулет (1948), ВДИ, 1961, № 1, стр. 51. Данная проблема настолько сложна и значительна, что требует специального исследования.

¹⁷ Г. Лордкипанидзе. Древняя Колхиды в VI—II вв. до н. э. (историко-археологическое исследование). Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук, Тбилиси, 1975, стр. 48.

¹⁸ Г. Ф. Дундуа. Ук. соч., стр. 63—64.

¹⁹ Е. А. Пахомов. Ук. соч., VII № 1704. Г. Ф. Дундуа. Монеты Александра Македонского, стр. 59.

²⁰ Е. А. Пахомов. Монетныеклады Азербайджана и Закавказья, вып. I, Баку, 1926, № 18; А. Н. Зограф. Распространение находок античных монет на Кавказе. ТОНГОЗ, I, Л., 1945, № 70 говорит о находке одной серебряной монеты Лисимаха в Ване. В первоначальной публикации (ОЛК, 1896, стр. 116) речь идет о двух экземплярах.

²¹ Н. А. Машикин. История древнего Рима. М., 1956, стр. 147.

слабое развитие денежного хозяйства в данном регионе²².

Значительный перелом в экономике Колхиды, по нашим данным, происходит с последней четверти II в. до н. э. Связано это с внешнеполитическими событиями, в частности, с захватом страны Митридатом VI в 111—110 гг. до н. э.²³ Подтверждением этому служат медные городские монеты Диоскурии, которые копируют дирахлы (120—111 гг. до н. э.) Амиса²⁴. Не исключено, что захват Колхиды произошел еще раньше, до походов Диофанта в Северное Причерноморье. Судя по Ванским лужицматическим материялам ассирийцев как приморских, так и внутренних районов страны произошло если не одновременно, то с незначительным хронологическим разрывом²⁵.

В различные опорные, стратегические пункты Колхиды, в том числе и в Вани Митридат поставил свои гарнизоны. Именно с ними связаны²⁶ различные серебряные и медные монеты, которые довольно часто встречаются в культурных слоях II—I вв. до н. э.

Самая ранняя серебряная монета обнаруженная на Ванском городище — афинская тетрадрахма 125/124 гг. до н. э. выпущена при совместном правлении магистратов Деяма и Ермокла (кат. № 35). Ее можно ставить не в связь с митридатским гарнизоном хотя бы потому, что выпущена сравнительно раньше; а кроме того, они имелись в обращении задолго до захвата страны Митридатом. Можно думать, что ванский экземпляр отражает непосредственные связи Колхиды с Малой Азией. Это, как нам кажется, предполагает дата выпуска монеты, поскольку, согласно М. Томпсон, после 120 г. до н. э. афинское серебро прекращает поступать в Малую Азию²⁷. Этому не противоре-

чит факт находки афинской тетрадрахмы 130/29 г. до н. э. в Сухуми²⁸.

Кроме собственно понтийских монет, о которых речь пойдет ниже, к группе находок «митридатского периода» принадлежат несколько монет других центров. Среди них, прежде всего, следует отметить 6 драхм царей Каппадокии (кат. № 36—41.); Арарата VI (130—116 гг. до н. э.); Арарат VII (116—101 гг. до н. э.); две — Арарата IX (101—87 гг. до н. э.) и две Арнобарзана I, (96—63 гг. до н. э.). Из них монета Арарата VII выпущена на 8 году, Арарата IX и Арнобарзана на 13 году их правления. Наряду с ним в Вани обращались римские республиканские денарии (кат. №№ 42, 216) и кеннарии (кат. № 43) — 102 г. до н. э.

Хотя мы сейчас располагаем только одной тетрадрахмой Митридата из Вани, чеканенной в 224 г. понтийской эры (74/3 г. до н. э.), но, как было сказано, по свидетельству одного из первых исследователей Ванского городища Е. С. Такашвили здесь «митридастов серебряные монеты находятся очень часто»²⁹. Неожиданным является факт нахождения в Вани парфянских монет, о которых также упоминал Э. Такашвили. Экспедицией в культурном слое городища была найдена драхма Синатрука (77—70 гг. до н. э.), которая (кат. № 215) скорее всего попала сюда из Иберии³⁰, где засвидетельствовано 120 случаев их находок³¹.

Самая многочисленная категория монет из Вани — медь городов Понтийского царства, выпускающаяся при Митридате VI в очень большом количестве. В местных находках преобладает тип с изображением горгоны (Эгиды) и Ники, которые, следуя Ф. Имхоф-Блумеру, определены как тетрахаки, выпущенные в 105—90 гг. до н. э.³² (их сорок из сорокадвяти!). Во всех случаях, когда состояли монет позволяют прочесть имя города, они оказываются амисского чекана (13 экз.), кроме одной, выпущенной в Амастрии. Этому обстоятельству не следует

²² Ср. К. В. Голенко, Денежное обращение Колхиды в римское время. Л., 1964, стр. 29.

²³ Г. А. Лордкипанидзе. Ук. соч., стр. 17—19.

²⁴ Г. А. Лордкипанидзе. Ук. соч., стр. 18; К. В. Голенко. К хронологии монет Диоскурии. Научная сессия Государственного музея Грузии, посвященная памяти проф. Д. Г. Капанадзе. Тезисы докладов. Тб., 1972, стр. 3.

²⁵ Ср. Г. А. Лордкипанидзе. Ук. соч., стр. 20—21.

²⁶ Г. А. Лордкипанидзе. Ук. соч., стр. 20, 108, 109; К. В. Голенко. Понтийская ассирийская медь (Хронология, классификация, характер чекана), РДИ, 1969, № 1, стр. 136.

²⁷ М. Thompson. The New Style Coinage of Athens. ANS NS, N 19, 1961, стр. 646.

²⁸ Г. А. Лордкипанидзе. Ук. соч., стр. 105.

²⁹ Э. Такашвили, Археологические путешествия и заметки, стр. 5.

³⁰ Г. А. Лордкипанидзе. Ук. соч., стр. 107.

³¹ Т. Абрамшвили. Каталог парфянских монет Государственного музея Грузии им. С. Н. Джанаша. Тб., 1974, стр. 16.

³² F. Imhoof-Blumer. Die Kupferprägung des mitalralischen Reiches und andere Münzen des Pontos und Paphlagoniens. Numismatische Zeitschrift. N. F. V (1913), стр. 177 N 40—46, табл. II, N 3—6.

придавать какое-то особое значение, поскольку и по данным К. В. Голенко в Ольвии, Херсонесе и Боспоре, среди привозной поитийской меди митридатовского времени резко преобладают эмиссии Амиаса (это не относится к заключительным этапам выпусков 80—70 гг. до н. э., где первое место уже занимает медь Синопы). Имхоф-Блюмер дал классификацию этих монет и выделил несколько хронологических групп. Среди них самые ранние восходят к 120—111 гг. до н. э. и которые не представлены среди наших находок. К 111—105 гг. до н. э. относится тип тетраخالка Арес-меч (кат. № 43 а), где отсутствуют характерные для выпуска 105—90 гг. до н. э. символы и монограммы. Вообще, на Ванском городище обнаружено 12 таких монет, но плохая сохранность не позволяет четко определить их хронологию и по этому довольствуемся их общей датировкой 111—90 гг. до н. э. Наиболее распространены в Вани монеты IV хронологической группы — 105—90 гг. до н. э., тип Эгида-Ника (кат. №№ 56—77; 82—87?). Принимая во внимание само число монет, это не может быть случайным явлением, более того, несколько монет из других находок Западной Грузии относятся к тому же периоду³³. Таким образом, 105—90 гг. до н. э. в какой-то мере может рассматриваться в качестве *Terminus post quem* усиления поитийского гарнизона в Вани.

Всего 4 монеты (тетраخالки) связаны с заключительной, VII хронологической группой городской поитийской меди, восходящих к 80—70 гг. до н. э. (тип: Зевс-Орел, кат. №№ 78—81).

Интересующие нас монеты обнаруживаются аналогично прежде всего в северо-причерноморских материалах. В Ольвии, Херсонесе и в городах Боспора, начиная с конца II в. до н. э. и вплоть до гибели Митридата, монетная медь городов Понта и Пафлагонии являлась обязательным элементом местного денежного обращения.

³³ Особенно характерна в этом отношении находка тетраخالка (тип Эгида-Ника) из раскопок Г. Шамба в Эшерии (близ Диоскурии), где выявлены развалины крепости (ЭГ—75/628). Кроме этого для Западной Грузии известны следующие находки: Сухуми, неопределенная (А. К. Зограф. Распространение..., № 194), два обела (К. В. Голенко. Денежное обращение Колхиды..., № 6—7) сел. Рокн; тетраخالка (А. Н. Зограф. Распространение..., № 195). Все эти монеты, естественно, кроме неопределенных принадлежат выпускам 105—90 гг. до н. э.

Очень интересные материалы мы можем получить при сравнении данных о находках поитийской меди Вани и Боспора (последний как известно был захвачен Митридатом 109 г. до н. э.)³⁴.

Таблица 1

№№	Хронологические группы	Боспор	Ванское городище		Примечание
			1	2	
1	120-111 гг. до н. э.	1	нет		по-видимому монет II группы гораздо больше, но из-за плохой сохранности не удалось их выделить
2	111-105 гг. до н. э.	13	1		
3	105-90 гг. до н. э.	24	22		
4	90-80 гг. до н. э.	9	нет		
5	80-70 гг. до н. э.	19	4		

Таким образом, можно констатировать, что как и в Боспорском царстве, так и в Вани данные монеты начинают обращаться с 111 г. до н. э. Но в отличие от Боспора, очень интенсивное, но предельно суженное во времени (105—90 гг. до н. э.) распространение поитийской меди в Вани требует иного подхода. В этой связи единственным правдоподобным, на наш взгляд, объяснением может служить предположение, согласно которому поитийская монета обслуживала только потребности поитийского гарнизона, очевидно, очень значительного, если учесть, что город Вани имел мощные крепостные сооружения. Топография их находок во внутренних районах Закавказья совершенно исключает иные пути поступления монеты. Также решительно следует отбросить версию о возможном завозе хотя бы части поитийской меди из городов Северного Причерноморья. Этому противоречит полное отсутствие находок в Закавказье монет митридатовского времени, чеканенных в Ольвии, Херсонесе и на Боспоре, тогда как, при Митридате VI между этими регионами была определенная связь. Свидетельством этому служат регулярно находимые на городищах Боспора и в Херсонесе монеты Диоскурии³⁶.

³⁴ К. В. Голенко. Поитийская монета времени Митридата VI на Боспоре. „Klio“, Beiträge zur Alten Geschichte. Band 46, 1965, Berlin, стр. 307.

³⁵ Таблица составлена по данным К. В. Голенко. См. оп. соч.

³⁶ Д. Г. Капанадзе. К вопросу об экономических связях Северного и Восточного Причерноморья в античную эпоху по палеозоологическим данным. Сб. Проблемы истории Северного Причерноморья в античную эпоху. М., 1959, стр. 147 сл.

Результаты анализа античных монет в Грузии не оставляют сомнения в том, что медные монеты распространение получили только в прибрежной полосе, в отличие от монет из драгоценных металлов, которые широко обрабатывались во внутренних районах Колхиды. Без всякого сомнения, Колхида, как и другие окраины античного мира, в это время действительно не достигла такого уровня экономического развития, когда возникает острая необходимость в медной разменной монете. На основании вышеизложенного появления этих монет мы связываем с политическим моментом, включением Колхиды в состав державы Митридата. Понтийская медь в Вани имела специальное назначение — она принадлежала войнам понтийского гарнизона³⁷.

Объяснения требует резкое уменьшение поступления городских медных монет Понта-Пафлагонии в Вани после 105—90 гг. до н. э. (см. таблицу 1). Данный факт скорее всего надо связать с некоторыми моментами истории Колхиды, о чем речь пойдет ниже.

Как известно, Колхида после завоевания Митридатом VI была превращена в сатрапию и непосредственно включена в состав его обширной державы. По данным, сохранившимся у Аппиана, в 83 г. до н. э. колхи восстали и потребовали восстановления царской власти под царствованием одного из сыновей самого Митридата VI. Он был вынужден согласиться. Царем Колхиды был назначен сын Митридата VI Евпатора — Митридат Филопатор-Филадельф. Начиная с этого момента Колхида превратилась в номинальное вассальное царство³⁸. Резиденция нового колхского царя, по-видимому, находилась в Вани. Именно в это время, в момент его правления в Колхиде (83—80 гг. до н. э.) им были отчеканены медные анонимные монеты (тип: стилизованный лотос — восьмилучевая звезда)³⁹. Монетная эмиссия являлась одним

из проявлений сепаратизма Митридата Филопатора Филадельфа⁴⁰.

В Вани обнаружено 122 монеты такого типа (кат. №№ 92—213), а вне Грузии такие монеты вовсе не известны. Место их находки у алтаря в развалинах храма середины I в. до н. э.⁴¹ не оставляет сомнения о сущностиклада, носившего характер приношения. Кроме того, две монеты были найдены в культурных слоях городища (Выделяются два номинала — халк и гемихалк).

Как известно, даже формальная независимость Колхиды не устранила Митридата. Аппиан таким образом описывает события тех времен: «...а Митридат, уйдя в Понт, воевал (στῆλεται) с колхами и жителями Боспора, отпавшими от него. Колхи просили его дать им царем сына его, Митридата, и, получив его, тотчас подчинились. Но так как у царя возникло подозрение, что это произошло по плану его сына, желавшего стать царем, то он призвав его к себе, заключил в золотые оковы и немного спустя казнил (Αρρ. XII, 64)⁴². Слово «призвав к себе» (καλεῖσθαι αὐτόν) мы понимаем не иначе, как применение силы, ведь Митридату неоднократно приходилось воевать против своих сыновей-отступников. Зная нравы отца Митридата Филопатора Филадельфа вряд ли сдался бы добровольно. Эти события происходили в 83—80 гг. до н. э.

На Ванском городище, в слое пожарами восходящего в I в. до н. э. обнаружены драхмы Арнобарзана I (кат. №№ 40, 41), которые чеканены в 84 г. до н. э. и дают terminus post quem разрушения города. Вместе с ними за-

таякая монета была обнаружена Г. Шамба на Ешерском городище, в культурном слое I в. до н. э. (Эр—75/627, кв. 10, ком. 2; p = 1,54, d 13/14). Но данная находка не может изменить существующую точку зрения. Дело в том, что Диоскурия, как было сказано, раньше других пунктов Колхиды оказалась в составе державы Митридата I была преобразована в его ономный пункт. Переименование воинских частей, из Вани в Диоскурию и обратно, не исключается. Более сложный вопрос, связанный с генезисом всей анонимной серии, эмиссия которой приписывают понтийскому царству предмитридатовой эпохи.

³⁷ Г. Ф. Дуида. Ук. соч., стр. 155.

³⁸ Г. Ф. Дуида. Ук. соч., стр. 155.

³⁹ Г. Ф. Дуида. Ук. соч., стр. 155.

⁴⁰ Г. Ф. Дуида. Ук. соч., стр. 155.

⁴¹ Г. Ф. Дуида. Ук. соч., стр. 155.

⁴² Аппиан. Митридатова война, перевод С. П. Кондратьева. ВДИ, 1946, стр. 264; Appiani. Historia Romana, v. I. Lips., 1962, стр. 33. Аппиан. Митридатова война, издание текста, перевод, вводная статья и

индексы Т. С. Каухчишвили, Тбилиси, 1959, стр. 135.

³⁷ Подробно см. Г. А. Лорджидзе. Ук. соч., стр. 20, 108, 109. К. В. Голенко. Понтийская анонимная медь (Хронология классификация, характер чекана). ВДИ, 1969, № 1, стр. 136.

³⁸ Г. А. Лорджидзе. Ук. соч., стр. 22—24.

³⁹ Подробно по данному вопросу см. специальную работу Г. Ф. Дуида. Чеканилась ли монета в Вани? «Машэ», 1974, № 2, стр. 146—159 (на груз. яз. с русским резюме). В пользу предположения о возможном чекане монет в Вани в статье приводилась шесть аргументов. В одном из них автор подчеркивал, что вне Вани, включая и территорию Колхиды, находки такого типа монет не известны. В 1975 году

свидетельствованы находки и тетраخالков типа Эгида-Ника, датированных 105—90 гг. до н. э. Н. В. Хоштариа, а вслед за ней и Г. А. Лордкипанидзе⁴³ предполагали разрушение города легионерами Помпея. О. Д. Лордкипанидзе считает, что город был разрушен дважды в небольшой промежуток времени. Первое разрушение произошло около 50 г. до н. э. во время похода Фарпака, а второе — в 47 г. до н. э. Митридатом VII Пергамским⁴⁴. В развалинах храма, где был обнаружен клад анонимных монет, засвидетельствована находка неизвестного до этого в Грузии пергамского (а не эфесского, как раньше предполагалось) кистафора (кат. № 217), выпущенного 50/49 гг. до н. э. Таким образом, храм не мог быть разрушен

⁴³ Н. В. Хоштариа. Археологические раскопки в Вани. Кавказско-Ближневосточный сборник, II, Тбилиси, 1962, стр. 75. Г. А. Лордкипанидзе, Ук. соч. стр. 32.

⁴⁴ О. Д. Лордкипанидзе. Ук. соч., стр. 42. Аналогичное мнение было высказано и Н. Ю. Ломоури, см. История Египетского царства, Тбилиси, 1968, стр. 49 (на груз. яз. с русским резюме).

раньше указанной даты (случайное попадание монеты в слой исключается).

По-видимому, город неоднократно разрушался и восстанавливался, но после середины I в. до н. э. он несомненно потерял свое значение. Кроме упомянутых Э. Такаишвили римских монет из Ванского городища, известны еще две монеты, денарии Марка Аврелия (161—180 гг. н. э.) и драхма Каракаллы, выпущенная в Кессарии в 197 г. н. э. (Последняя найдена в культурном слое, кат. № 218, 219). По Э. Такаишвили в Вани находили и византийские монеты⁴⁵. В окрестностях Ванского городища, в с. Цихесулори был обнаружен клад грузинских монет XI в. с византийской титулатурой царей⁴⁶. Эти находки будто-бы не исключают возможности выявления культурных слоев соответствующих эпох на Ванском городище.

⁴⁵ Э. Такаишвили. Церковь в Вани, в Иерике и ее древности, стр. 109.

⁴⁶ Р. Кебуладзе. Клад из селения Цихесулори. Научная сессия государственного музея Грузии им. С. Н. Джанашиа, посвященная памяти Д. Г. Капанадзе. Сборник тезисов. Тб., 1972, стр. 8.

ზემოლობათა ზანაობათა

- მსპბ — მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის.
სპსძ — საეკლესიო არქეოლოგიური კვლევა-ძიება საქართველოში.
სმამ — საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე.
სსმამ — საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციები.
სსმმ — საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე.
АГ — Археология Грузии, Тбилиси, 1959.
ВДИ — Вестник древней истории.
ДБК — Древности Боспора Киммерийского.
ИАК — Известия Археологической комиссии.
ИГАИМК — Известия Государственной Академии материальной культуры.
ИКНИИ — Известия Кавказского отделения Императорского московского археологического общества.
ИОЛЕАЭ — Известия Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии.
КСИИМК — Краткие сообщения Института истории материальной культуры
МАР — Материалы по археологии России.
МИА — Материалы и исследования по археологии СССР.
НЭ — Нумизматика и эпиграфика.
ОАК — Отчеты археологической комиссии.
ПАИ — Полевые археологические исследования в Грузии.
СА — Советская археология.
САИ — Свод археологических источников.
СГЭ — Сообщения Государственного Эрмитажа.
ТГЭ — Труды Государственного Эрмитажа.
Труды ЮТАКЭ — Труды Южно-туркменистанской археологической комплексной экспедиции.
AJA — American Journal of Archaeology.
BMCJ — F. H. Marshall, Catalogue of the Jewellery, Greek, Etruscan and Roman in the Departments of Antiquities, British Museum, London, 1911.
DAGR — Ch. Daremberg et Edm. Saglio, Dictionaire des antiquités grecques et romaines.
MC — Museum Caucasicum.
RLV — Reallexikon der Vorgeschichte.

სურათების აღწერილობა

ციხესულორის ნაციხარი

1. ციხის დასავლეთი ნაწილი გათხრამდე.
 2. გალავნის კედლის ნახევრები, თხრილის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში.
 3. კირხსნარიანი იატაკის ნაშთი (გვიანშუასაუკუნეებისა) და ქვევრი, ჩადგმული შურდულის ქვების გროვაში.
 4. გადმოქცეული კედლის ნაშთი.
 5. რუსტიანი ქვათლილი ელინისტური ხანისა, ორმო № 3, 4, 5.
 6. რუსტიანი ქვათლილი ელინისტური ხანისა, ორმო № 4, 5.
 7. გეგმა ციხის დასავლეთი ნაწილისა.
 8. ორმოთა კრილები.
 9. კირხსნარიანი იატაკის ნაშთი გვიანშუასაუკუნეებისა, ორმო № 1, 2, 3, 6, 7.
 10. საერთო ხედი, ციხის სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილისა.
 11. ორმო № 2.
 12. ორმო № 2, 3, 4, 10, დამწვარი ფენა II კირქვის ანატაკეებით.
 13. თხრილის ჩრდილოეთი ნაწილი, ორმო № 4, 5, 10.
 14. ორმო № 3, 4, 5, 10, დამწვარი ფენა II.
 15. ორმო № 6, 7.
 16. ორმო № 2, 3, 6, 7, 8, 9, დამწვარი ფენა II
 17. ორმო № 4, 5, 11, რუსტიანი ქვათლილი.
 18. თხრილის საერთო ხედი.
 19. ჭამი თიხისა (აღრეშუასაუკუნეებისა).
 20. ჭამი თიხისა (აღრეშუასაუკუნეებისა).
- საყანჩიას ველი
21. „ახელღიანების გორასა“ და საყანჩიას კულზე მდებარე ნაქალაქარების სიტუაციური გეგმა.
 22. ძვ. წ. III—I სს-ბის ეკრამიკული მასალა საყანჩიადან.
 23. ძვ. წ. III—I სს-ბის ეკრამიკული მასალა საყანჩიადან.
 24. ძვ. წ. III—I სს-ბის ეკრამიკული მასალა და რკინის ლურსმნები საყანჩიადან.
- მთისძირის არქეოლოგიური ძეგლების ძეგლები
25. მთისძირის არქეოლოგიური ძეგლების სიტუაციური გეგმა.
 26. „გეფერძეების ნამოსახლარის“ ხედი „აღვიშვილების გორიდან“.
 27. „აღვიშვილების გორის“ ხედი
 28. ვერცხლის ყანწ-რიტონის პროტომი ვაუკაციის გამოსახულებით
 29. ყანწ-რიტონის გრაფიკული რეკონსტრუქცია.
 30. ვერცხლის ყანწ-რიტონის ფრაგმენტი ვაუკაციის გამოსახულებით.
 31. ვერცხლის ყანწ-რიტონის ორნამენტირებული ფრაგმენტი.
 32. ოქროს სხივანა საუერე.
 33. კოლხური თიხის ჭურჭლის ყურები (ანაკრეფი მასალა), ძვ. წ. V—IV სს.
 34. თიხის კვირისტაეი და კოლხური ეკრამიკის ნიმუშები (№ 1 თხრილი).
 35. 1, 2, 3 კოლხური ქვევრის ფრაგმენტები. 4 წინარეანტიკური ადგილობრივი კანელურებიანი ეკრამიკის ნიმუშები მთისძირიდან (№ 1, 4 თხრილი)
 36. ძვ. წ. V—IV სს. ორნამენტირებული კოლხური ეკრამიკის ფრაგმენტები (№ 2 თხრილი და ანაკრეფი მასალა).
 37. კოლხური ქვევრების პირის ფრაგმენტები (№ 1, 5, 6 თხრილი)

38. იმპორტული და ადგილობრივი ამფორების ფრაგმენტები (№ 2 თხრილი და ანაკრეფი მასალა).
39. ნიოსძირში აღმოჩენილი კერამიკის ფრაგმენტები (ანაკრეფი მასალა).
40. ადრენტიკური ორნამენტირებული კოლხური კერამიკის ფრაგმენტები (ანაკრეფი მასალა).
41. მთისძირში აღმოჩენილი წინარენტიკური ხანის შეპირილა კერამიკის ნიმუშები (ანაკრეფი მასალა).
42. კოლხური ქვევრების პირის ფრაგმენტები მთისძირიდან (ანაკრეფი მასალა).
- 43, 44^{1, 6}. კოლხური კერამიკის ნიმუშები მთისძირიდან (ანაკრეფი მასალა).
- 44^{3, 4, 5}. კოლხური სასმისების ფრაგმენტები (№ 2, 4 თხრილი და ანაკრეფი მასალა). 2. იმპორტული შეღავიანი სკიფოსის ძირი. 7. რკინის მოღუნული ჯოხისმაგვარი ნივთი (ჭურჭლის ყური?).

და ბ ლ ა გ ო შ ი

- 45, 46. ნასადრევის ბორცვი. საერთო ხედები.
47. თბილი № 3, კრილი ფენათა მონაცემობა.
48. ვერტიკალურად ჩამოჭრილი კლდე, რომელზეც თიხის შეღვისილობაა შერჩენილი.
49. ბათქაშებით დაფარული ფართობი პრეპარატის შემდეგ.
50. ბათქაშებით დაფარული ფართობის ერთი მონაკვეთი.
51. ბათქაშებიანი ფენიდან მომდინარე წაკეთილი რქისებური შეერილებით შემკული ყურები.
52. კოლივისებური დანაქრწიანი ყურები პირველი ფენიდან. 4. ნახევარსფერული ყურები მეორე ფენიდან; 5, 6 ზომოზფული შეერილებით შემკული ყურები შერეული ფენიდან.
53. თიხის ჭურჭლის ყურები სხვადასხვა ფენებიდან.

54. 1, 4, 6 ნახევარსფერული ყურები მეორე ფენიდან; 2, 3, 5 თიხის ჭურჭლის ყურები შერეული ფენიდან.
55. კოლივისებური დანაქრწიანი ყურები პირველი ფენიდან; 4. ნახევარსფერული ყური მეორე ფენიდან; 5, 6 ზომოზფული შეერილებით შემკული ყურები ბათქაშების ნაშალი ფენიდან.
56. თიხის ჭურჭლის ყურები სხვადასხვა ფენებიდან.
57. მეორე ფენიდან მომდინარე თიხის ჭურჭლის ორნამენტირებული ფრაგმენტები.
58. მეორე ფენიდან მომდინარე თიხის ჭურჭლის ორნამენტირებული ფრაგმენტები.
59. განათხარი ფართობიდან მომდინარე თიხის ჭურჭლის პროფილირებული ფრაგმენტების გრაფიკული ჩანახატები.
60. განათხარი ფართობიდან მომდინარე თიხის ჭურჭლის პროფილირებული ფრაგმენტების გრაფიკური ჩანახატები.
61. 1. პირველ ფენაში აღმოჩენილი თიხის ჭურჭლის გრაფიკული რეკონსტრუქცია. 2—8 განათხარი ფართობიდან მომდინარე თიხის ჭურჭლის ძირები.
62. ცხოველის თავის სკელეტურული გამოსახულება რუხ-მოწითალოდ გამომწვარი თიხისა.
63. ცხოველის ტორსის სკელეტურული გამოსახულება წითლად გამომწვარი თიხისა.
64. 1. მინიატურული შუბისპირი ბრინჯაოსი; 2. მინიატურული კოლხური ცულის ყალიბი.

ო ქ რ ო ს ს ა ყ უ რ ე ე ბ ი

- 65—68. სხივებიანი საყურეები, ოქროსი. სამარხი № 11. ინვ. № 10—975 : 54.
- 69—71. სხივებიანი საყურეები (ღიაღმის საკიდები?), ოქროსი. სამარხი № 6. ინვ. № 11—974 : 3.
72. რომულფირიტებიანი ღიაღმაზე ძეწყვებით შეკიდული სხივებიანი საყურეები, ოქროსი. სამარხი № 6.

73. სხივებიანი საყურეები, ოქროსი. სამარხი № 6. ინვ. № 11—974 : 4.
74. სხივებიანი საყურეები, ოქროსი. სამარხი № 11. ზემოთ — ინვ. № 10—975:86, ქვემოთ — ინვ. № 10—975 : 89.
75. კვირულბურთულიანი საყურე, ოქროსი, სამარხი № 9. ინვ. № 10—975 : 3.
- 76.—77. კვირულბურთულიანი საყურეები, ოქროსი: სამარხი № 11. ინვ. № 10—975 : 55.
78. დაღარულბურთულიანი საყურე, ოქროსი. სამარხი № 8. ინვ. № 11—974 : 69.
79. დაღარულბურთულიანი საყურე, ოქროსი. სამარხი № 11. ინვ. № 10—975 : 96.
- 80—81. დაცვარულბურთულიანი საყურე, ოქროსი. შემთხვევითი აღმოჩენა. ინვ. № 9—52 : 1.
82. ბიპირამიდულსაკიდიანი საყურე ოქროსი. სამარხი № 6. ინვ. 11—974 : 6.
- 83—84. ნახევარმთვარისებური საყურეები, ოქროსი. სამარხი № 6. ინვ. № 11—974 : 5.
- 85—90. ფიგურულსაკიდიანი საყურეები, ოქროსი. სამარხი № 6. ინვ. № 11—974 : 2.

ლითონის კურკელი

91. იტალიური სიტულა № 2 სამარხიდან (გრაფიკული ჩანახატი).
92. ბრინჯაოს სიტულა № 13 სამარხიდან (გრაფიკული ჩანახატი).
93. ბრინჯაოს სიტულა № 3 სამარხიდან (გრაფიკული ჩანახატი).
94. ბრინჯაოს დოქი № 2 სამარხიდან (გრაფიკული ჩანახატი).
95. იტალიური სიტულა, დეტალი.
96. ბრინჯაოს სიტულა № 2 სამარხიდან.
97. ბრინჯაოს სიტულა № 13 სამარხიდან.
98. ბრინჯაოს თასი № 2 სამარხიდან.
99. ვერცხლის ფიალა № 2 სამარხიდან (გრაფიკული ჩანახატი).

- 100—101,, ა. ცხოველების გამოსახულებიანი ვერცხლის ფიალა № 2 სამარხიდან.
102. ბრინჯაოს თასი № 2 სამარხიდან (გრაფიკული ჩანახატი).
103. ბრინჯაოს ფიალა № 13 სამარხიდან (გრაფიკული ჩანახატი).
104. ბრინჯაოს კანთაროსი (გრაფიკული ჩანახატი).
- 105—108. ვერცხლის კილიკი № 4 სამარხიდან.
- 109—110. ჰერაკლეს გამოსახულებიანი შედალიონი.
- 111,, ა. სატირის გამოსახულებიანი ყალიბი და ანაბეკლი.
- 112,, ა. ჰერაკლეს გამოსახულებიანი ტეფირი და ანაბეკლი.
- 113,—. St-Valentin-ის ჭგუფის კერამიკა.

მონეტები

114. №№ 20—24. კოლბური თეთრი, ძვ. წ. IV—III (?) სს.
25. ფილიპე II (ძვ. წ. 359—336 წწ.) სტატერი.
31. სირაკუზი. ჰერონ II (ძვ. წ. 275/4—216 წწ).
- 33—34. ელენისტერა ხანის გაურკვეველი სპილენძის მონეტები.
35. ახალი სტილია ალენური ტეტრადრამა, ძვ. წ. 125/4 წწ.
36. კაპადოკია. არარათ VI (ძვ. წ. 130—116 წწ.) დრამა.
38. კაპადოკია. არარათ IX (ძვ. წ. 101—87 წწ.) დრამა.
39. კაპადოკია. არარათ IX (ძვ. წ. 101—87 წწ.) დრამა.
115. № 40. კაპადოკია. არარათმაჟე I (ძვ. წ. 96—63) დრამა.
41. კაპადოკია. არარათმაჟე I (ძვ. წ. 96—63) დრამა.
43. რომი, კონსტანტინი. 102 წ.

- 43 ა ამისო, ტეტრახალკი, ძვ. წ. 111—
105 წწ.
47. " " "
71. ამისო, ტეტრახალკი, ძვ. წ. 105—
90 წწ.
72. ამისო? ტეტრახალკი, ძვ. წ. 105—90 წწ.
74. ამისო, ტეტრახალკი, ძვ. წ. 105—90 წწ.
91. ამისო, ტეტრახალკი, ძვ. წ. 111—
105 (?) წწ.
- 92—96. ვანში (?) მოპირილი სპილენძის მო-
ნეტები, ძვ. წ. I ს.
116. 97—117 ვანი (?) ძვ. წ. I ს.
117. 118—138 ვანი (?) ძვ. წ. I ს.
118. 139—159 ვანი (?) ძვ. წ. I ს.
119. 160—180 ვანი (?) ძვ. წ. I ს.
120. 181—201 ვანი (?) ძვ. წ. I ს.
121. 202—209 ვანი (?) ძვ. წ. I ს.
215. პართია, სინათორუკი (ძვ. წ. 77—
70 წწ.), ღრაქმა.
216. რომი, ძვ. წ. I ს. დენარი.
218. რომი, მარკუს ავრელიუსი (161—
180 წწ.), დენარი.
219. კაბადოკია, კარაჯალა (211—217),
ღრაქმა.
-

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИЙ

Крепость Цихесулори

1. Общий вид крепости до раскопок.
2. Строительный мусор в юго-западной части крепости.
3. Известковый настил (позднесредневекового времени).
4. Остатки обвалившейся стены в юго-западной части крепости.
5. Рустованный квадрат эллинистического времени, ямы № 3, 4, 5.
6. Рустованный квадрат эллинистического времени, ямы № 4, 5.
- 7—8. План западной части крепости и разрезы.
9. Известковый настил и ямы № 1, 2, 3, 6, 7.
10. Общий вид юго-западной части раскопа.
11. Яма № 2.
12. Ямы № 2, 3, 4, 10 и горелый слой 11.
13. Северная часть раскопа, ямы № 4, 5, 10.
14. Ямы № 3, 4, 5, 10, горелый слой 11.
15. Ямы № 6, 7.
16. Ямы № 2, 3, 6, 7, 8, 9, горелый слой 11.
17. Ямы № 4, 5, 11, рустованный квадрат.
18. Общий вид центральной части раскопа.
19. Чаша раннесредневекового времени.
20. Чаша раннесредневекового времени.

Городище в «Саканчи»

21. Ситуационный план городищ в местности «Саканчи» и на горе Ахведиани.
22. Керамический материал III—I вв. до н. э.: ножки родосских, колхидских и синопских амфор; фрагмент миски из красной глины; двустольные ручки и венчики родосских и синопских амфор.
23. Керамический материал III—I вв. до н. э.: фрагмент малоазийской тарелки; декоративный фрагмент из красной глины; фрагмент буролаковой чаши.
24. Материал III—I вв. до н. э.: чернолаковое рыбное блюдо; чернолаковая тарелка; миски из красной глины; чернолаковый канфар; ножка косской амфоры; полусферический чернолаковый кубок; железные гвозди.

Археологические памятники Мтисдзирн

25. Ситуационный план археологических памятников Мтисдзирн: 1) «Аденшвилебс гора», 2) «Мтисдзирн гора», 3) «Набамбеви», 4) «Накцви гора». 5) «Геперидзебис геле», 6) «Цаблагеле» (шурф).
26. Вид с холма «Аденшвилеби» на селище «Геперидзе» (видны шурфы).
27. Вид на холм «Аденшвилеби».

- 28—32. Инвентарь погребения из Мтисдзирн: 28. Протома серебряного ритона с изображением козловидного человека; 29. Графическая реконструкция мтисдзирского ритона; 30. Фрагмент серебряного ритона с изображением козловидного человека; 31. Деформированная пластинка с орнаментом, являющаяся обломком серебряного ритона; 32. Золотая серьга с радиально расходящимися «лучами».
33. Ручки глиняных сосудов колхидского производства V—IV вв. до н. э. (подъемный материал).
34. Глиняная пряслица и фрагменты колхидской керамики V—IV вв. до н. э. (А: шурф № 1).
35. 1—3 Фрагменты колхидских пифосов; 4. Образцы местной керамики доантичного времени.
36. Фрагменты колхидской керамики V—IV вв. до н. э. (подъемный материал).
37. Фрагменты венчиков колхидских пифосов (А: шурфы № 1, 5, 6).
38. Фрагменты импортных (хносской, синопской) и местных амфор (А: шурф № 2).
39. Фрагменты венчиков и горловин глиняных сосудов (подъемный материал).
40. Фрагменты колхидской керамики V—IV вв. до н. э. (подъемный материал).
41. Образцы керамики доантичного времени.
42. Фрагменты венчиков колхидских пифосов V—IV вв. до н. э. (подъемный материал).
43. Образцы колхидской керамики (подъемный материал).
44. 1, 6. Образцы колхидской керамики; 2. Довышко чернолакового скифоса (подъемный материал); 3—5. Фрагменты колхидских кубков (А: шурфы № 2, 4); 7. Согнутый обломок железного предмета (стержень, ручка сосуда?).

Раскопки в Даблагоми

- 45—46. Холм «Насакдревн» — общий вид.
47. Раскоп № 3 — стратиграфический разрез.
48. Вертикально срезанная скала с остатками глиняной обмазки.
- 49—50. Площадь, покрытая глиняной обмазкой, после препарации.
51. Двухшнпые ручки из верхнего культурного слоя «Насакдревн».
52. 1—3. Ручки с валикообразными налепами из верхнего слоя; 4. Полусферические ручки из нижнего слоя; 5—6. Зооморфные ручки из смешанного слоя.
53. Ручки глиняных сосудов из разных слоев.
54. 1, 4, 6. Полусферические ручки из нижнего слоя; 2, 3, 5. Разные ручки из смешанного слоя.
55. 1—3. Ручки с валикообразными налепами из верхнего слоя; 4. Полусферическая ручка из нижнего слоя; 5—6. Зооморфные ручки из перемешанного слоя.
56. Образцы ручек глиняных сосудов из разных культурных «Насакдревн».
57. Орнаментированные фрагменты глиняных сосудов из нижнего слоя «Насакдревн».
58. Орнаментированные фрагменты глиняных сосудов из нижнего слоя «Насакдревн».
59. Графические зарисовки профилированных фрагментов керамической посуды из разных культурных слоев «Насакдревн».
60. Графические зарисовки профилированных фрагментов керамической посуды из разных культурных слоев «Насакдревн».

61. 1. Графическая реконструкция глиняного сосуда из верхнего слоя «Насакдревн»; 2. Донья глиняных сосудов из разных культурных слоев «Насакдревн».
62. Глиняное скульптурное изображение головки животного из верхнего слоя «Насакдревн».
63. Фрагмент глиняной скульптуры — торс животного.
64. 1. Бронзовый миниатюрный наконечник дротика, 2. Миниатюрная литейная форма колхидского топора.

Золотые серьги

- 65—68. Серьги с лучами. Золото. Погребение № 11. Инв. № 10—975:54.
- 69—71. Серьги с лучами (подвески диадемы?). Золото. Погребение № 6. Инв. № 11—974:3.
72. Серьги с лучами, подвешенные к диадеме с ромбовидными пластинками. Погребение № 6.
73. Серьги с лучами. Золото. Погребение № 6. Инв. № 11—974:4.
74. Серьги с лучами. Золото. Погребение № 11. Наверху — инв. № 10—975:86, внизу — инв. № 10—975:89.
75. Серьга с ажурной шарообразной подвеской. Золото. Погребение № 9. Инв. № 10—975:3.
- 76—77. Серьги с ажурными шарообразными подвесками. Золото. Погребение № 11. Инв. № 10—975:55.
78. Серьга с ребристой шарообразной подвеской. Золото. Погребение № 8. Инв. № 11—974:69.
79. Серьга с ребристой шарообразной подвеской. Золото. Погребение № 11. Инв. № 10—975:96.
- 80—81. Серьга с шарообразной подвеской, украшенная зернью. Золото. Случайная находка. Инв. № 9—52.1.
82. Серьга с бипирамидальной подвеской. Золото. Погребение № 6. Инв. № 11—974:6.
- 83—84. Серьги формы калачика. Золото. Погребение № 6. Инв. № 11—974:5.
- 85—90. Серьги с фигурными подвесками. Золото. Погребение № 6. Инв. № 11—974:2.

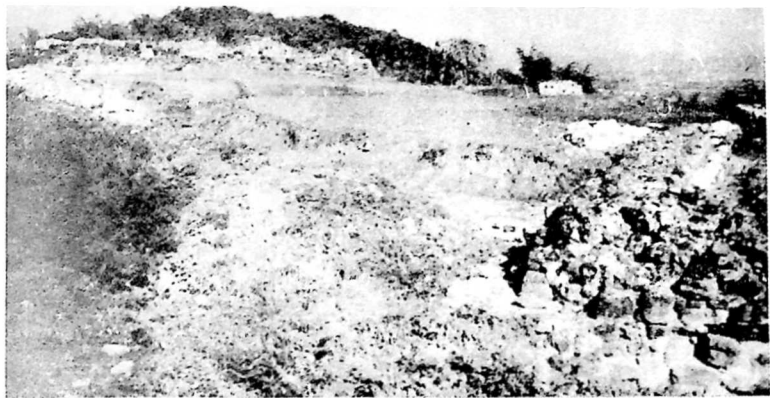
Металлические сосуда

91. Итальянская ситула из погребения № 2 (графическая зарисовка).
92. Бронзовая ситула из погребения № 13 (графическая зарисовка).
93. Бронзовая ситула из погребения № 2 (графическая зарисовка).
94. Бронзовый кувшин из погребения № 2 (графическая зарисовка).
95. Итальянская ситула (деталь).
96. Бронзовая ситуала из погребения № 2.
97. Бронзовая ситула из погребения № 13.
98. Бронзовая чаша из погребения № 2.
99. Серебряная фиала из погребения № 2.
- 100—101_{1,2}. Серебряная фиала с изображением зверей из погребения № 2.
102. Бронзовая чаша (графическая зарисовка).
103. Бронзовая фиала из погребения № 13 (графическая зарисовка).
104. Бронзовый канфар (графическая зарисовка).
- 105—108. Серебряный килик из погребения № 4.
- 109—110. Медальон с изображением Геракла.
- 111_{1,2}. Форма с изображением Сатра.
- 112_{1,2}. Штамп с изображением Геракла.
113. 1—3. Фрагменты канфара; 4. Фрагмент скифоса; 5. Фрагмент стенки сосуда; 6. Фрагмент канфара.

Монеты

114. 20—24. Колхидки, IV—III (?) вв. до н. э.; 25. Филипп II (359 — 336 гг. до н. э.), статер; 31. Сиракузы, Гиерон II (275/4—216 гг. до н. э.), золото; 33—34. Неопределенные медные монеты эллинистического периода; 35. Афинская тетрадрахма «многого стиля», 125/4 гг. до н. э.; 36. Каппадокия, драхма Арнарата VI (130—116 гг. до н. э.); 38. Каппадокия, драхма Арнарата IX (101—87 гг. до н. э.); 39. Каппадокия, драхма Арнарата IX (101—87 гг. до н. э.).
115. 40. Каппадокия, драхма Арнобарзана (96—63 гг. до н. э.); 41. Каппадокия, драхма Арнобарзана (96—63 гг. до н. э.); 43. Рим, киннарий, 102 г. до н. э.; 43а. Амис, тетрахалк, 111 — 105 г. до н. э.; 47. Амис, тетрахалк, 111—105 г. до н. э.; 71. Амис, тетрахалк, 105—90 гг. до н. э.; 72. Амис (?), тетрахалк, 105—90 гг. до н. э.; 74. Амис (?), тетрахалк, 105—90 гг. до н. э.; 91. Амис, тетрахалк, 111—105 гг. до н. э.; 92—96. Медные монеты I в. до н. э., чеканенные в Ваши (?).
116. 97—117. Медные монеты I в. до н. э., чеканенные в Ваши (?).
117. 118—138. Медные монеты I в. до н. э., чеканенные в Ваши (?).
118. 139—159. Медные монеты I в. до н. э., чеканенные в Ваши (?).
119. 160—180. Медные монеты I в. до н. э., чеканенные в Ваши (?).
120. 181—201. Медные монеты I в. до н. э., чеканенные в Ваши (?).
121. 202—209. Медные монеты I в. до н. э., чеканенные в Ваши (?); 215. Пормфия, драхма Синатрука I (77—70 гг. до н. э.); 216. Рим, денарий, I в. до н. э.; 218. Рим, Марк Аврелий (161—180 гг.), денарий; 219. Каппадокия, Каракалла (211—217), драхма.

ი ლუსტრაციები
И Л Л Ю С Т Р А Ц И И
I L L U S T R A T I O N S

1

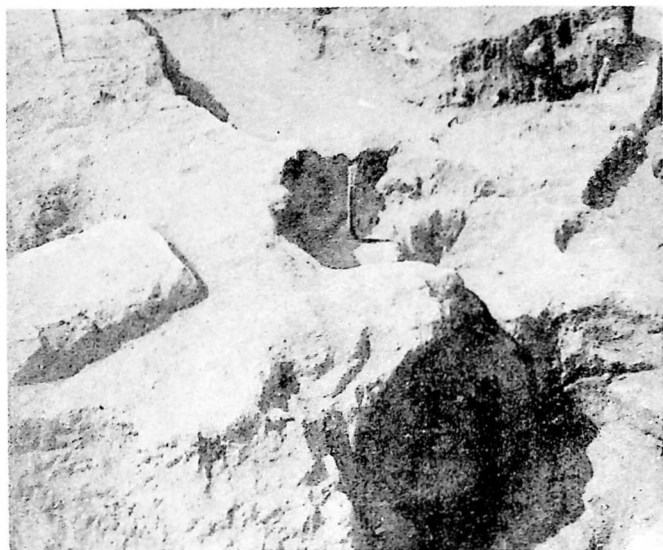
2

3

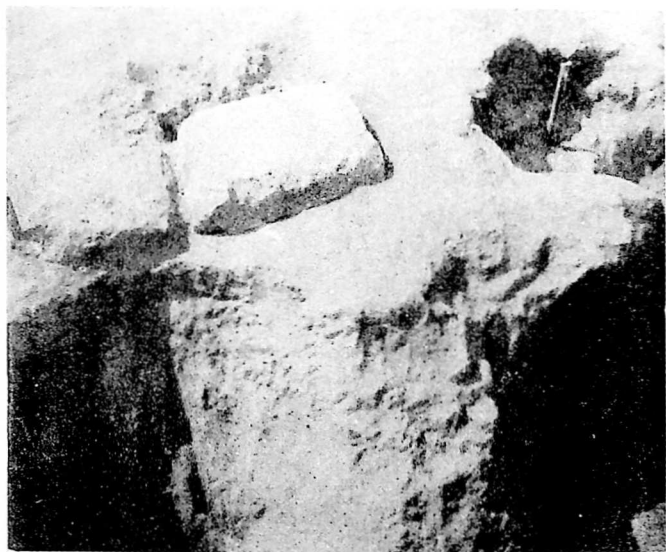

4

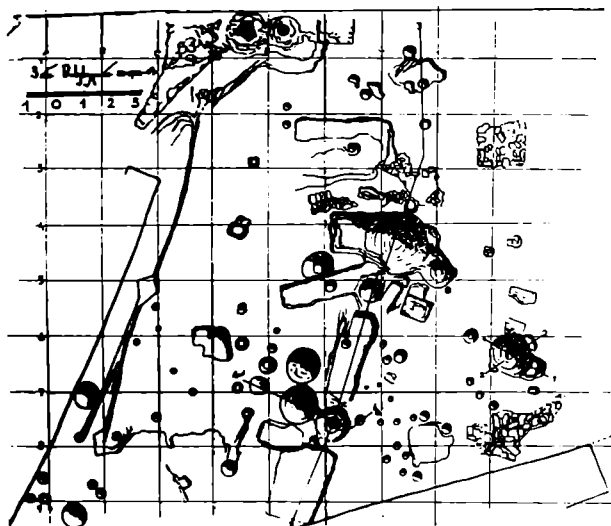

5

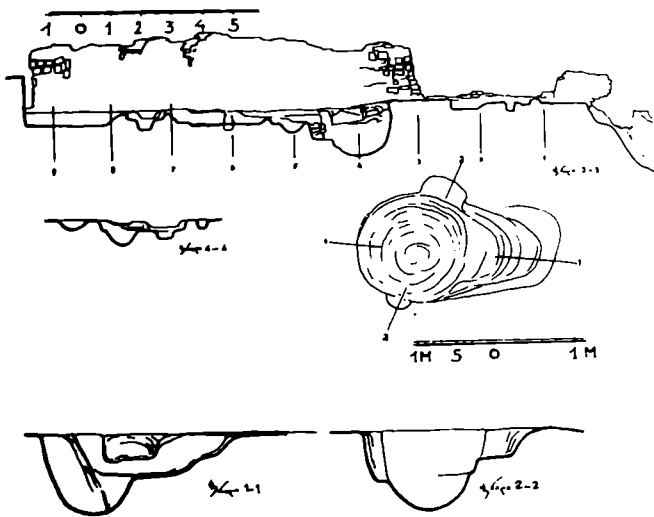

6

7

8

9

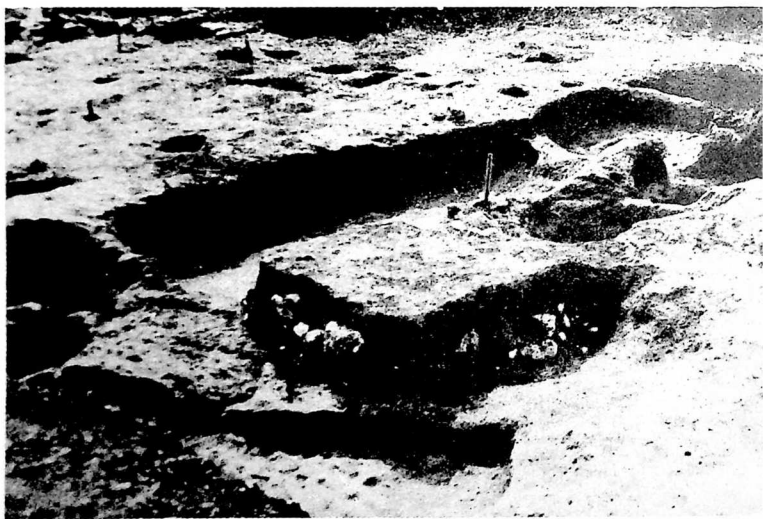

10

11

12

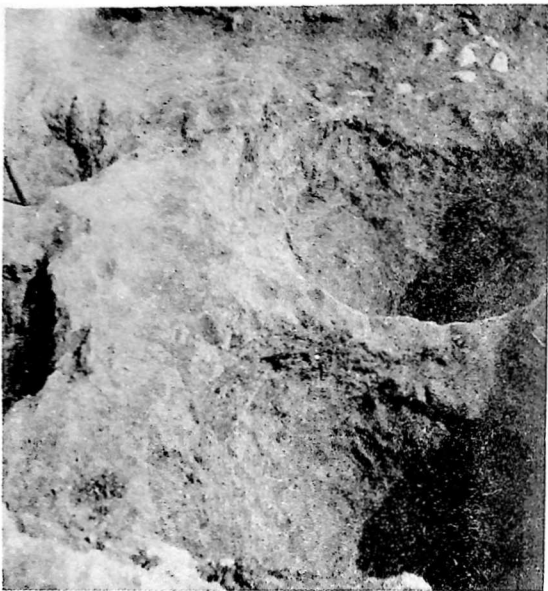

13

14

15

16

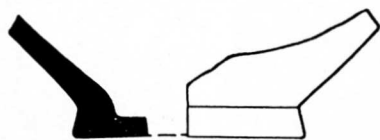

17

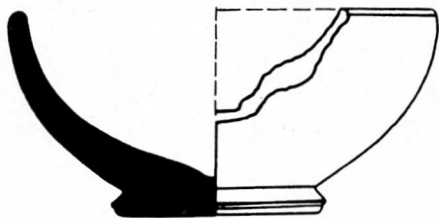

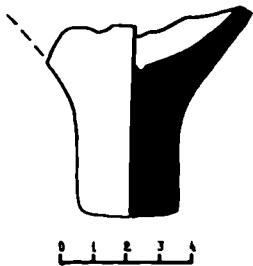
18

19

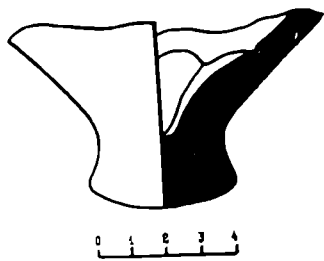

20

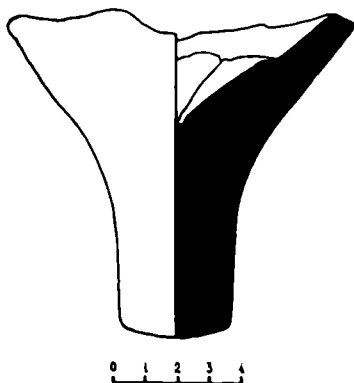

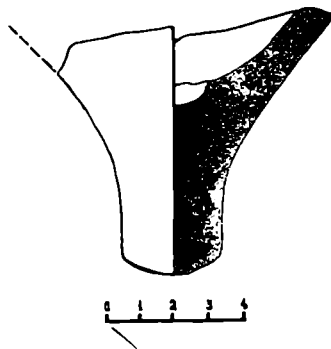
1

2

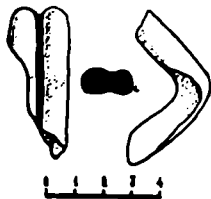
3

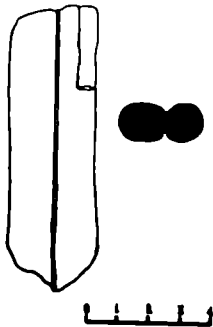
4

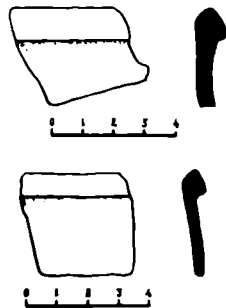
5

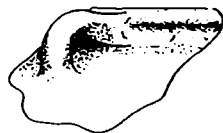
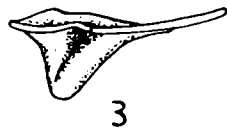
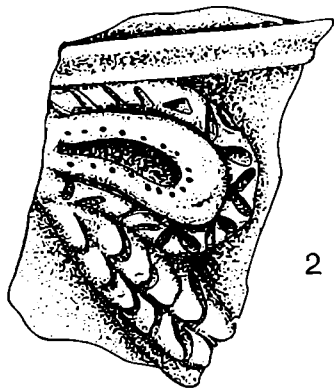
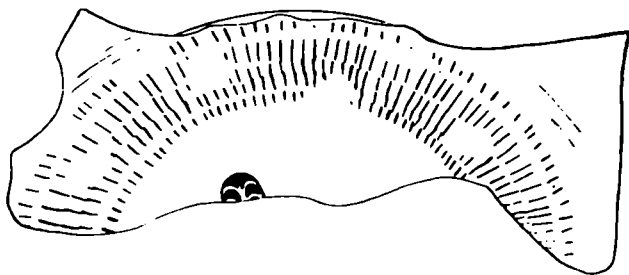

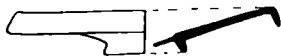
6

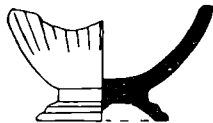
7

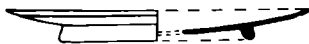

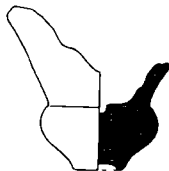
1

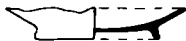
4

2

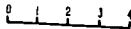
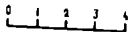
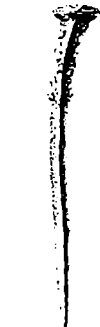
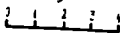
5

3

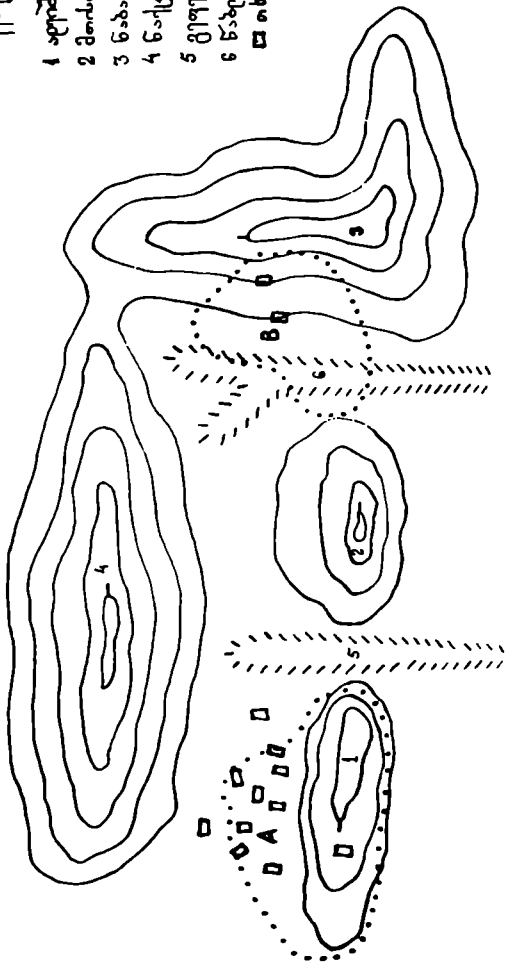
6

შობილის სექციური გეგმა

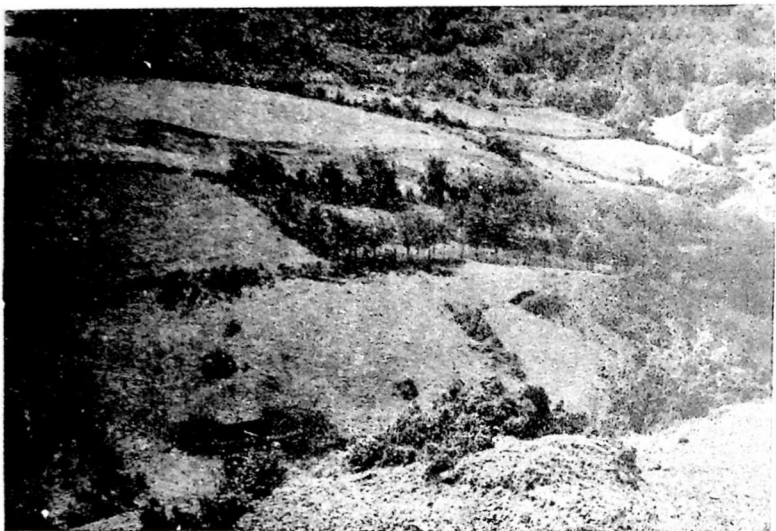
ქსელია

- 1 ატომურების გორა
- 2 შობილის გორა
- 3 ნაბაშვი
- 4 ნაიკვი გორა
- 5 გეოლოგიების ქუჩა
- 6 ნაბა ქუჩა
- მიწისქვეშა

ქანი - სამკურნო გზა

26

27

28

29

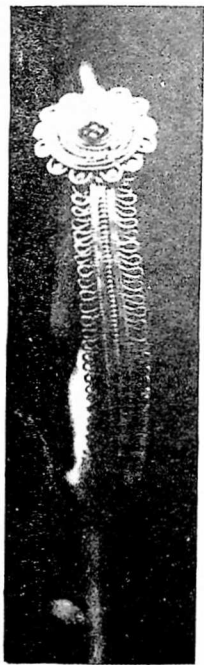
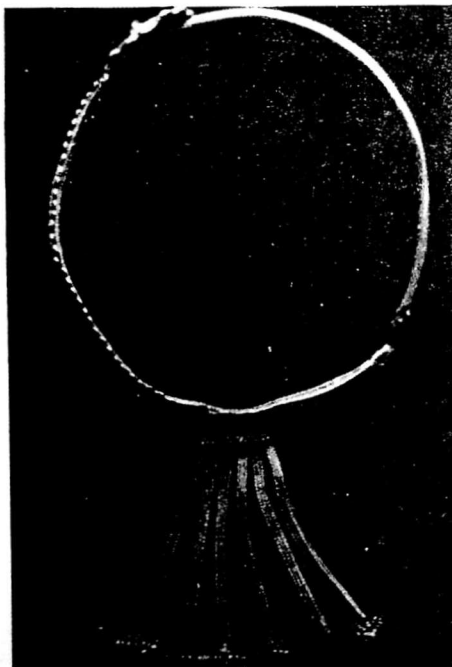

30

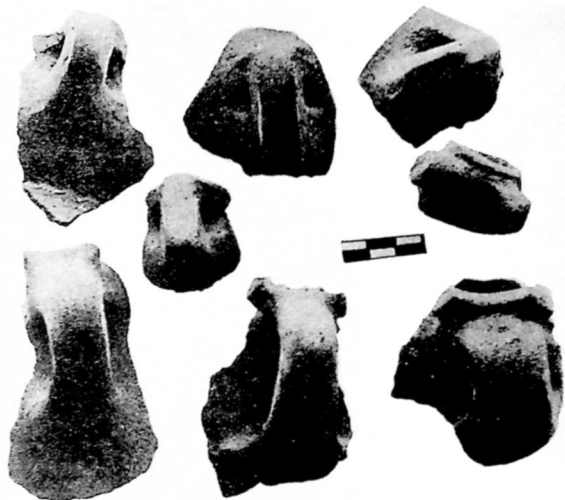
31

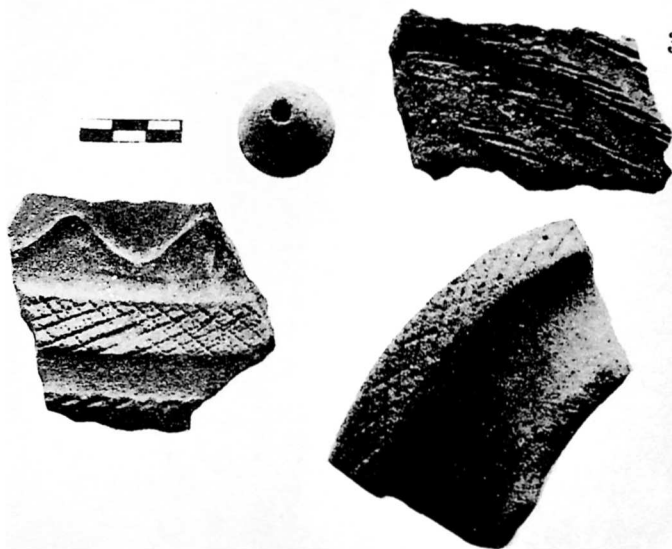
32

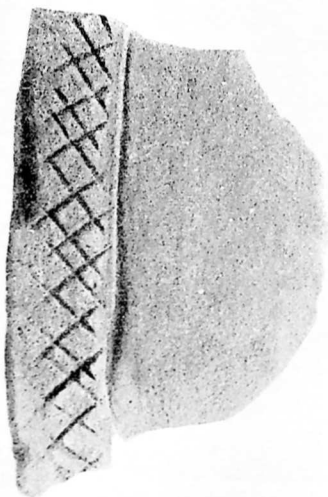

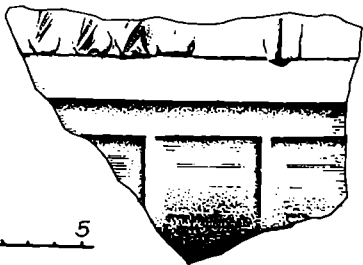
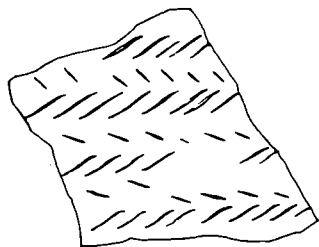
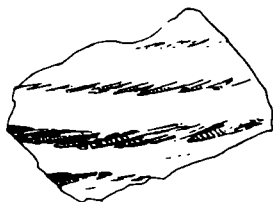
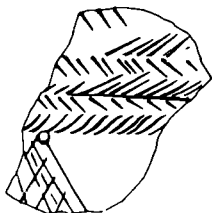
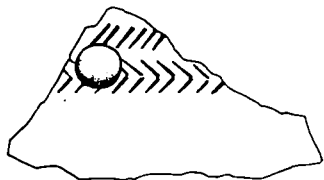
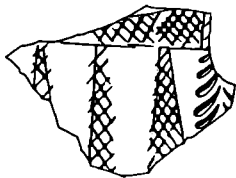
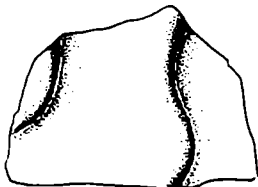
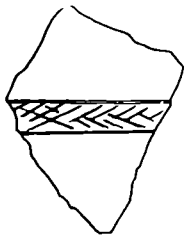
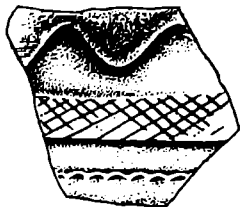
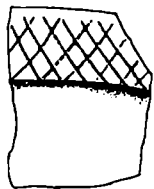
33

34

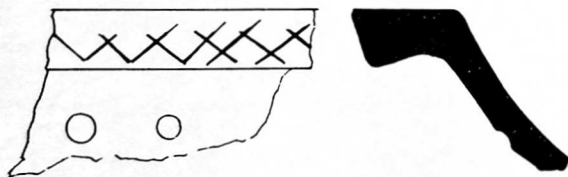
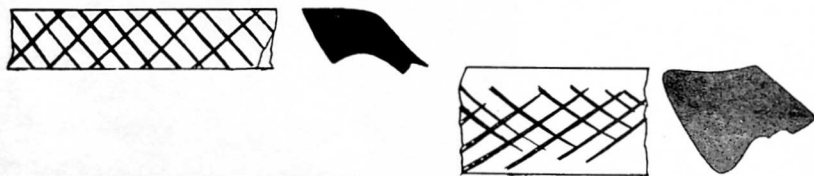
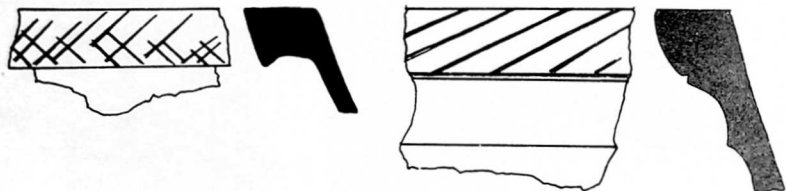
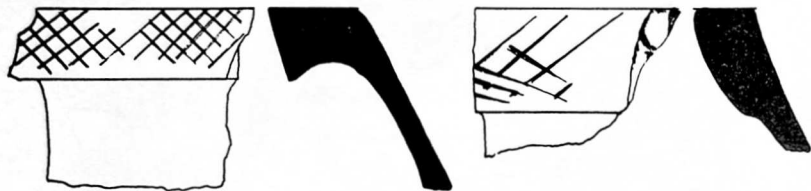

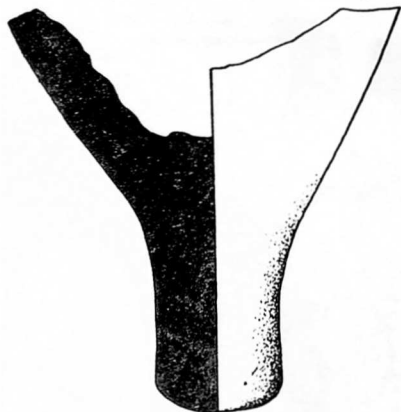

0 5

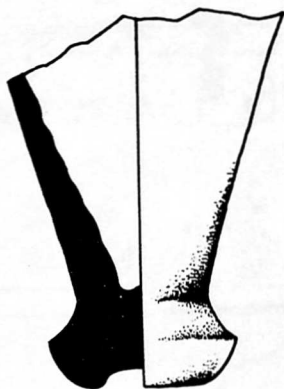
37

0 5

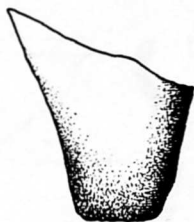
1,

2

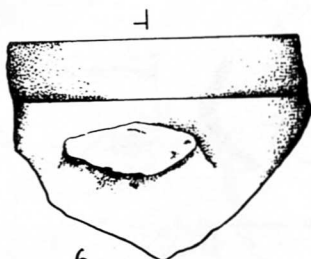
3

4

5

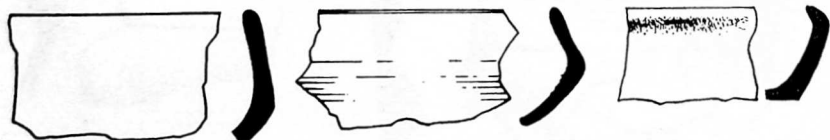
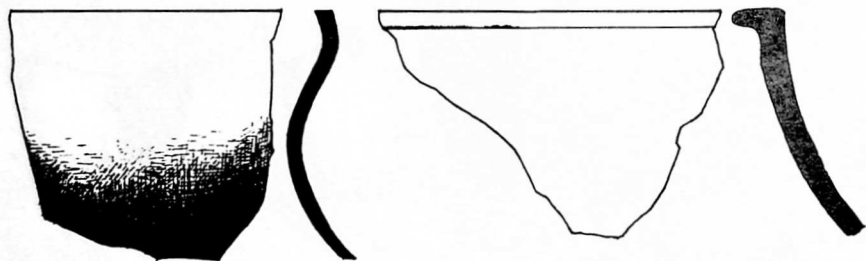
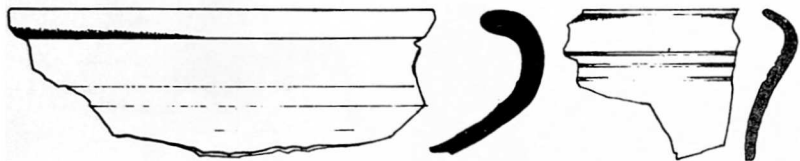
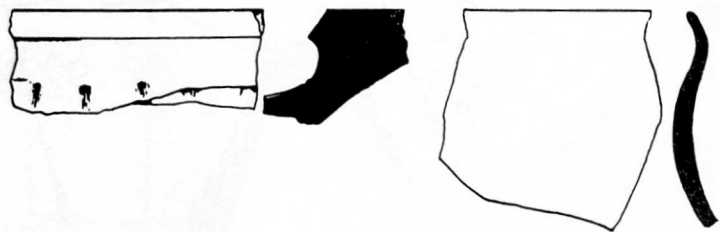

6

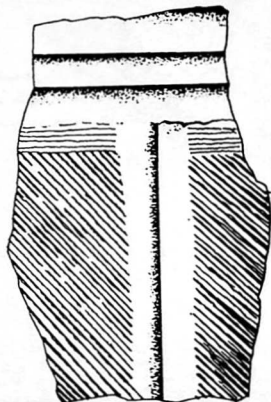
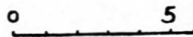
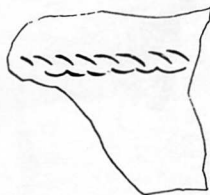
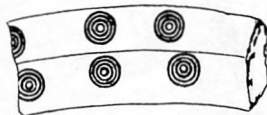

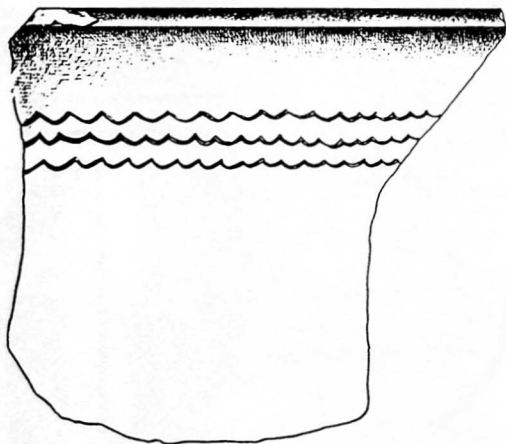
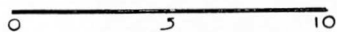
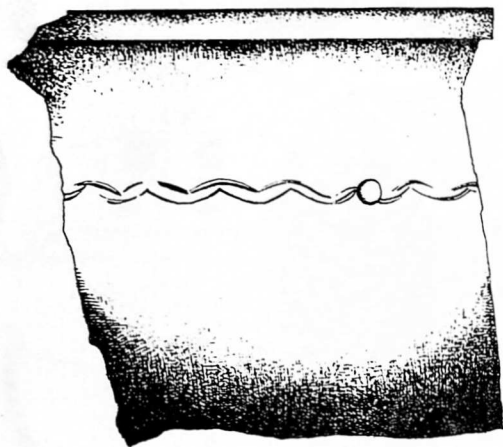
7

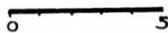
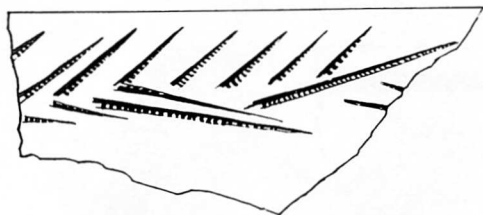
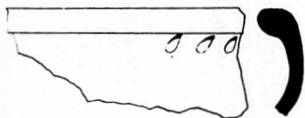
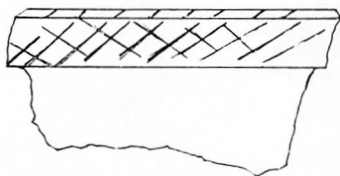
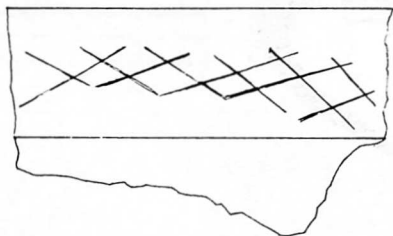
0 5 10

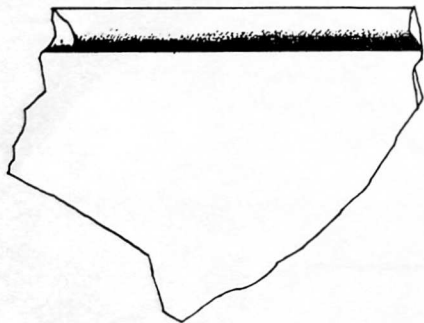
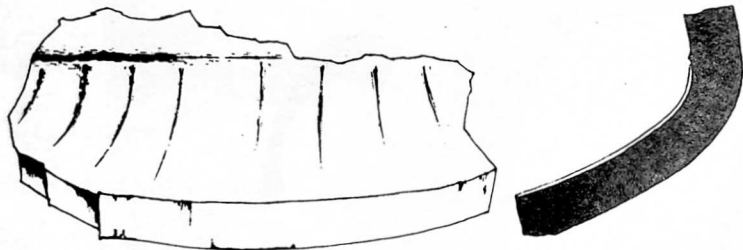
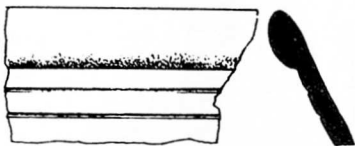
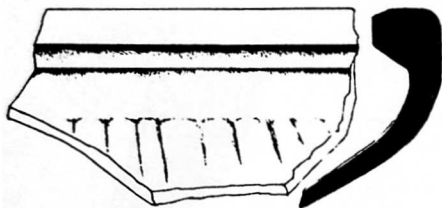
0 5 10

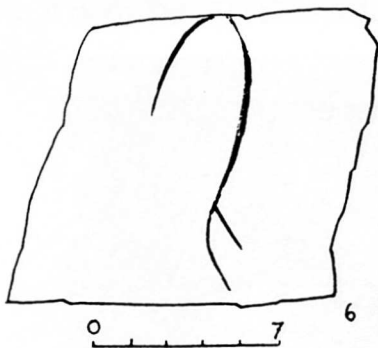
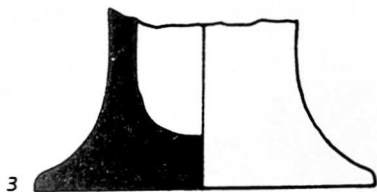
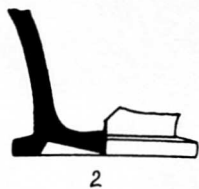
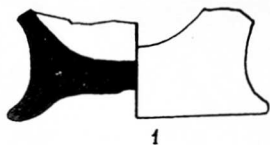

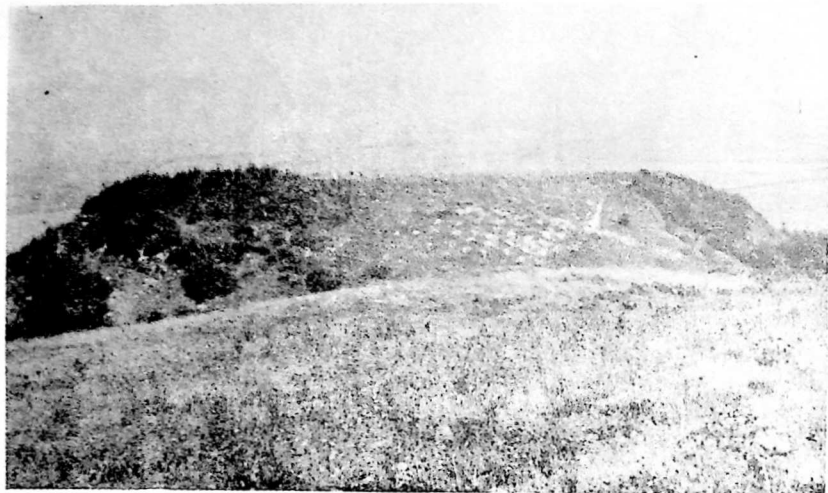
43

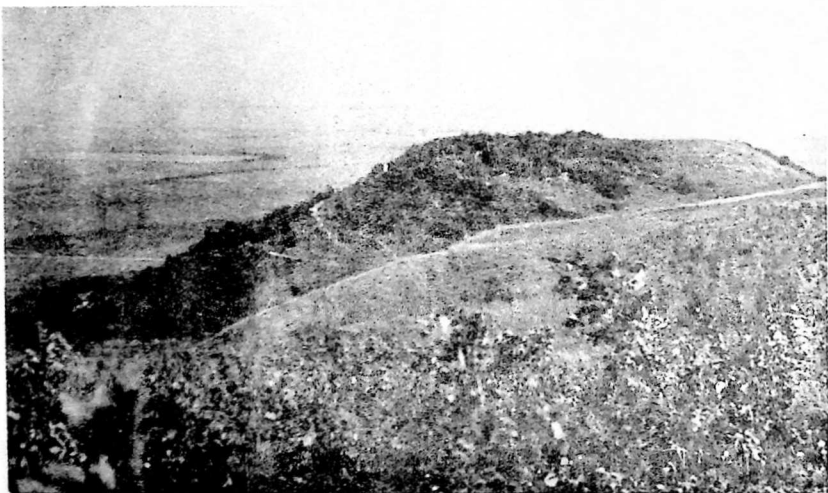
0 5

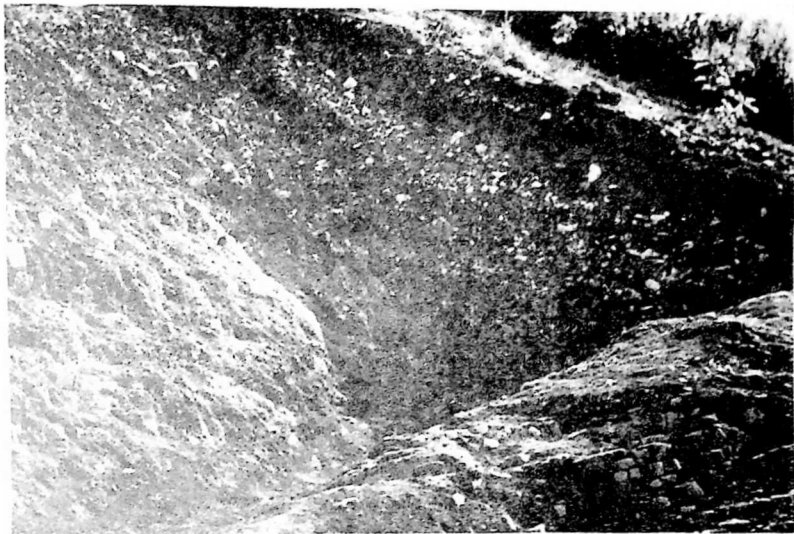
45

46

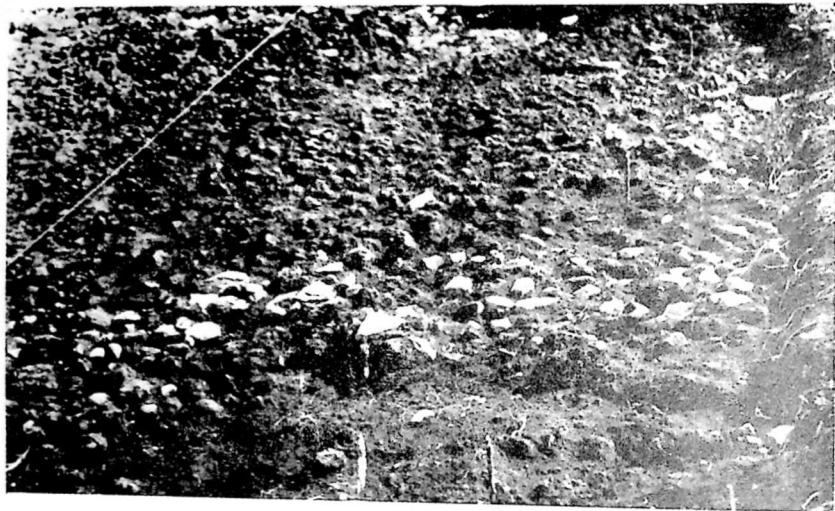
47

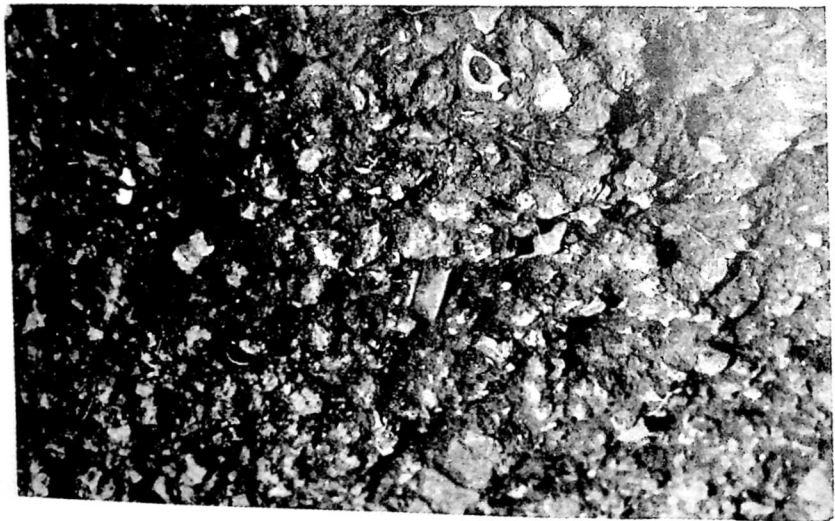
48

49

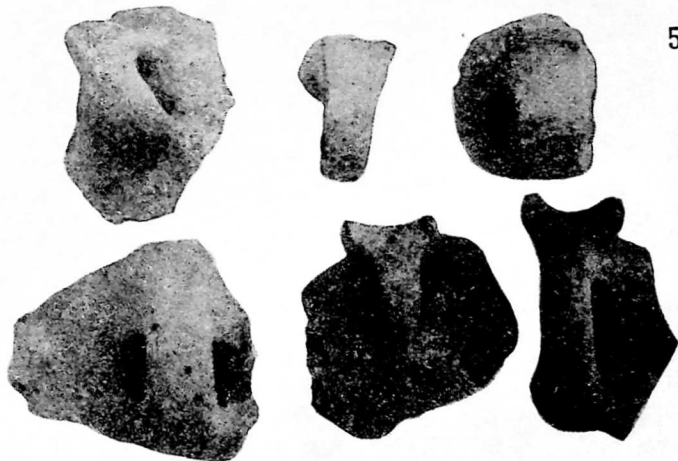
50

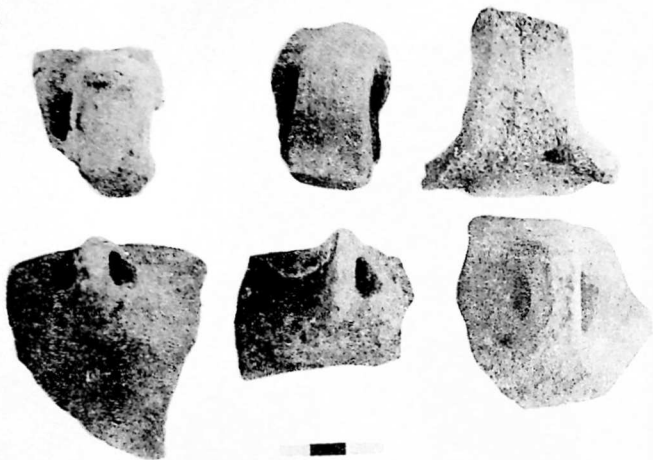
51

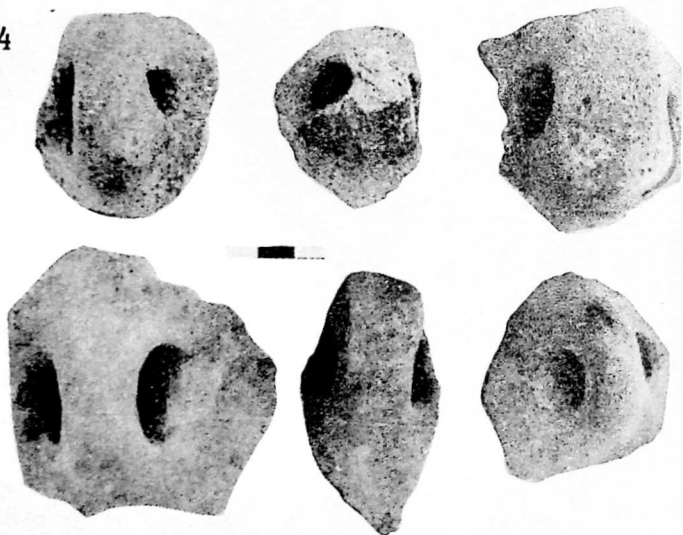
52

53

54

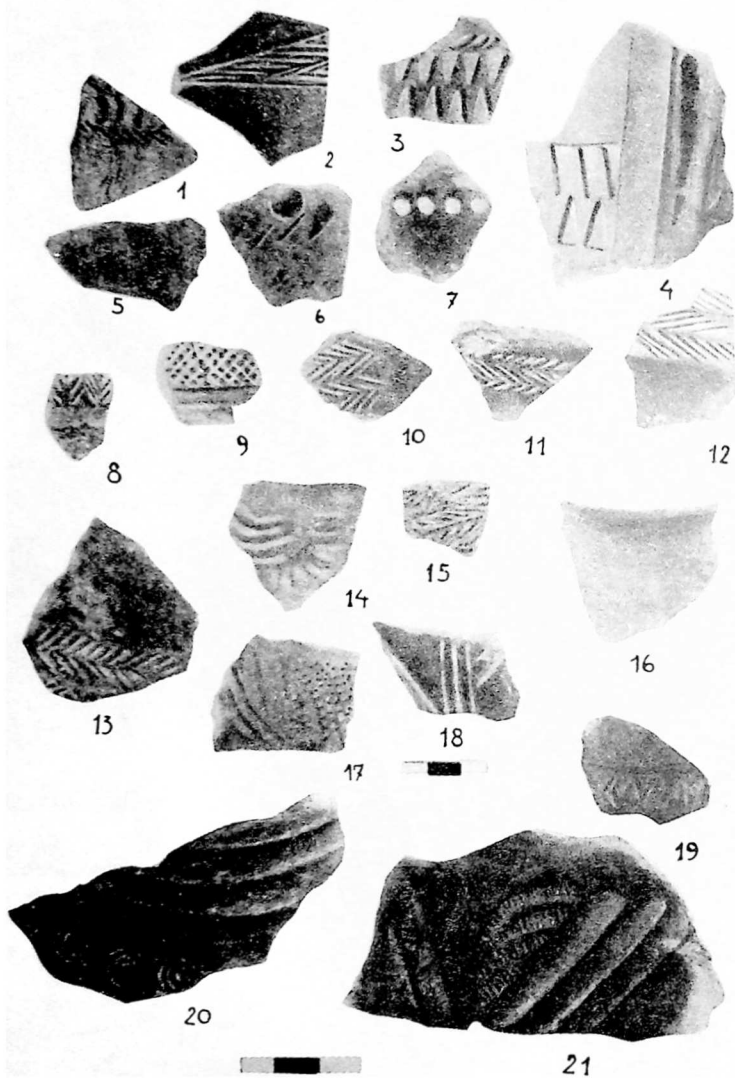

55

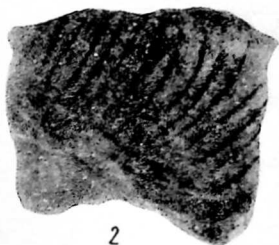
56

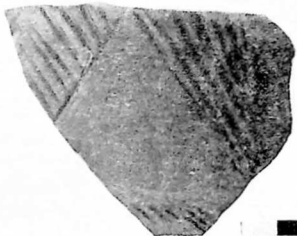

1

2

3

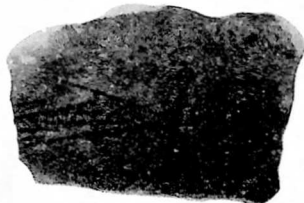
4

5

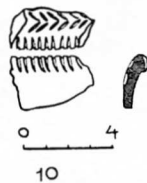
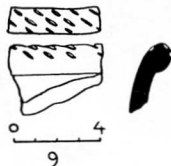
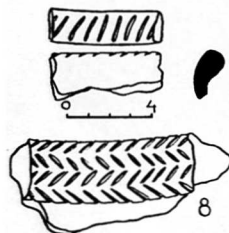
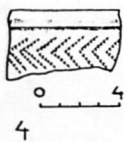
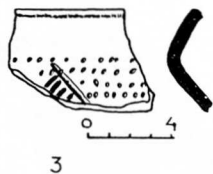
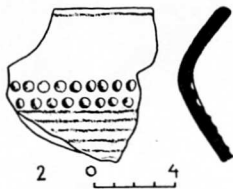
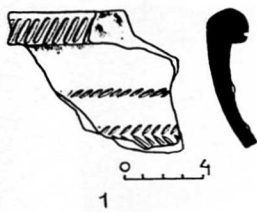
6

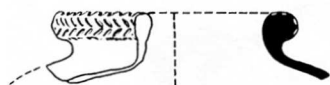

7

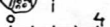

8

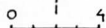
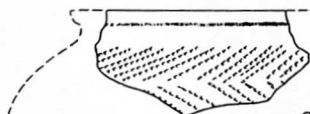

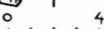
1

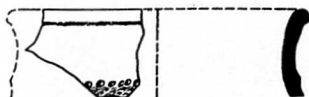
2

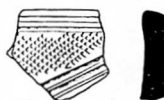
3

4

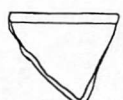
5

6

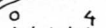
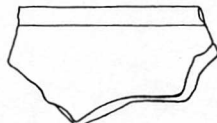
7

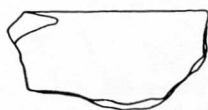
8

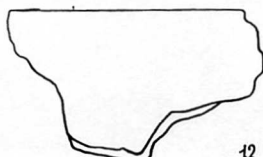
9

10

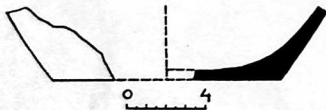
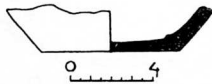
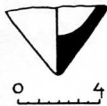
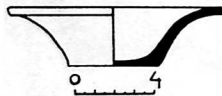
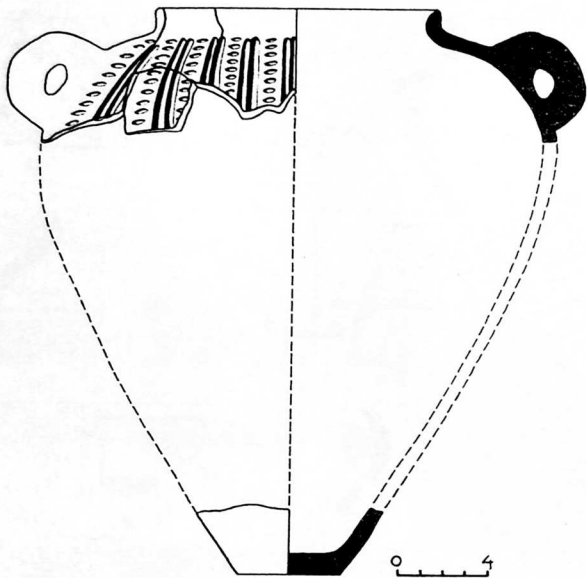

11

12

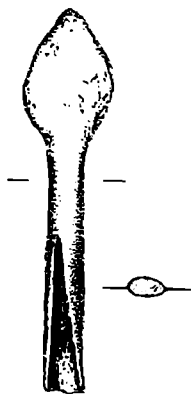

62

63

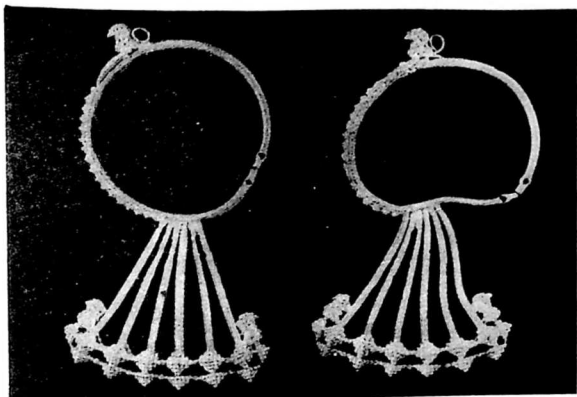

1

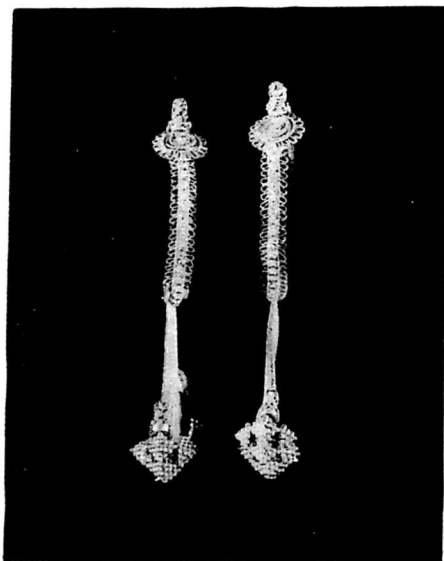

2

0 5 CM

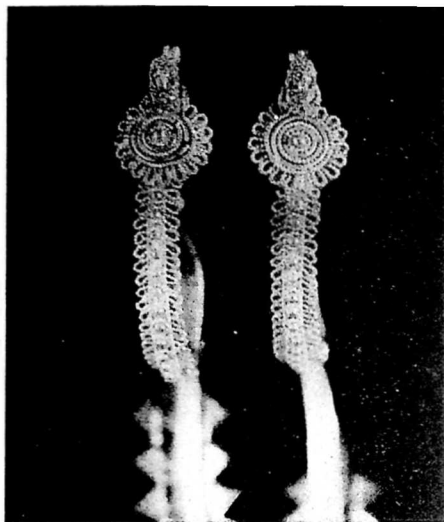

65

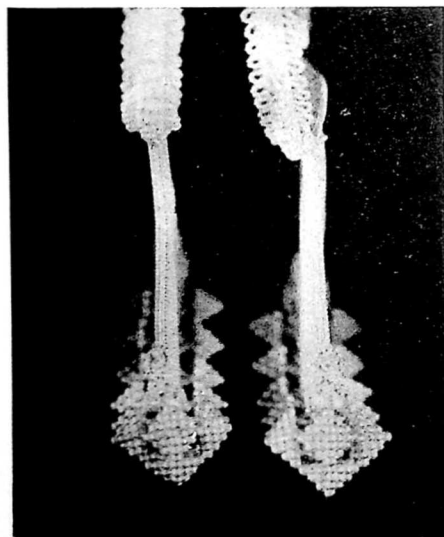

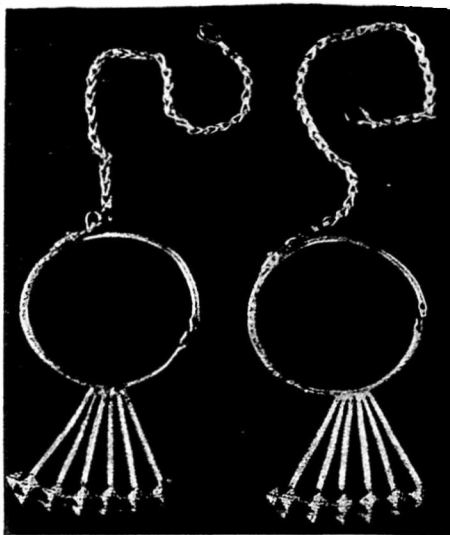
66

67

68

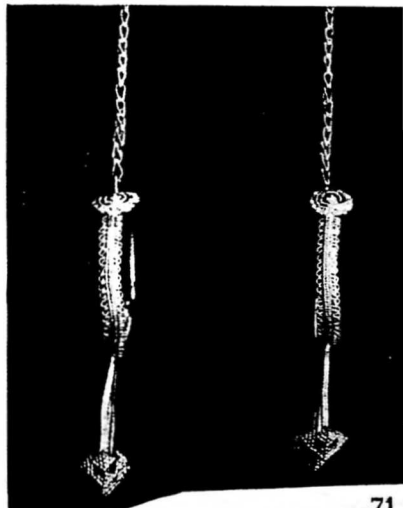

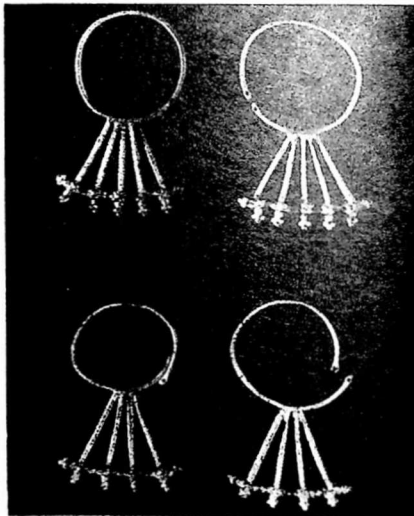
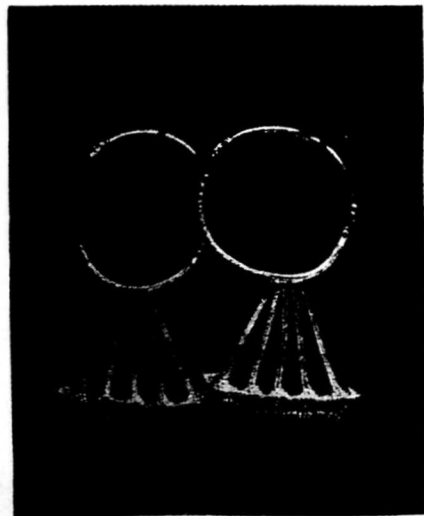
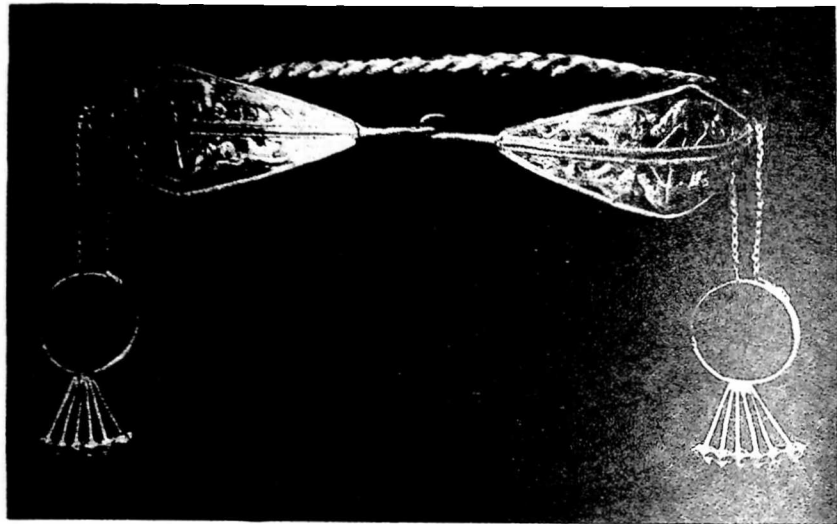
69

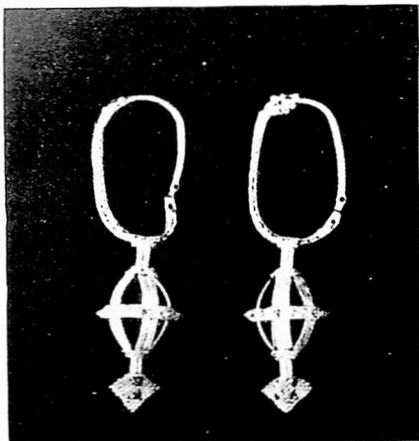
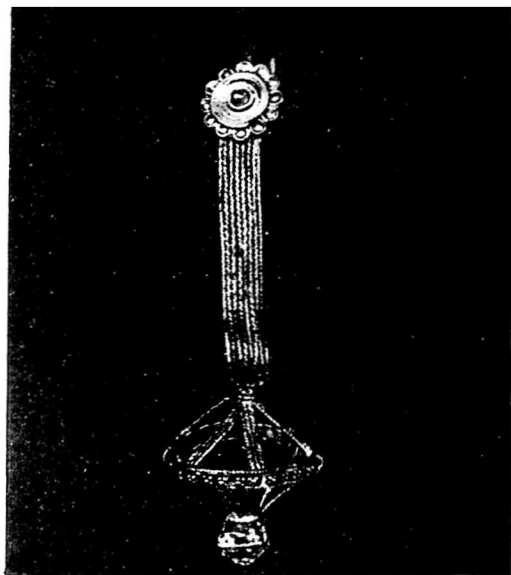

70

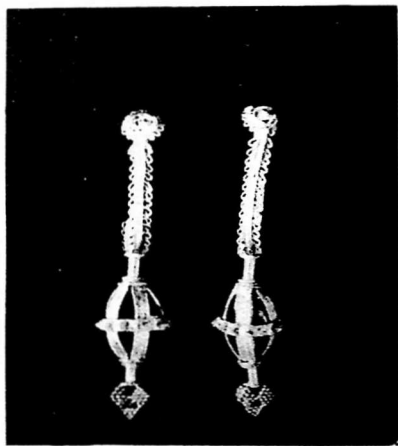

71

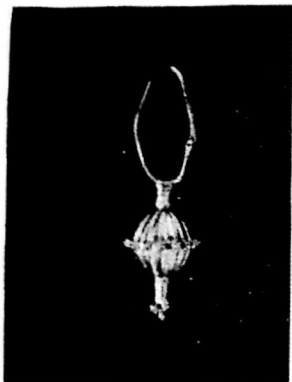

76

77

78

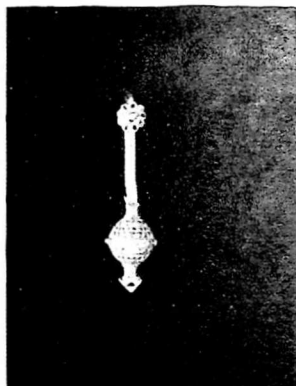
79

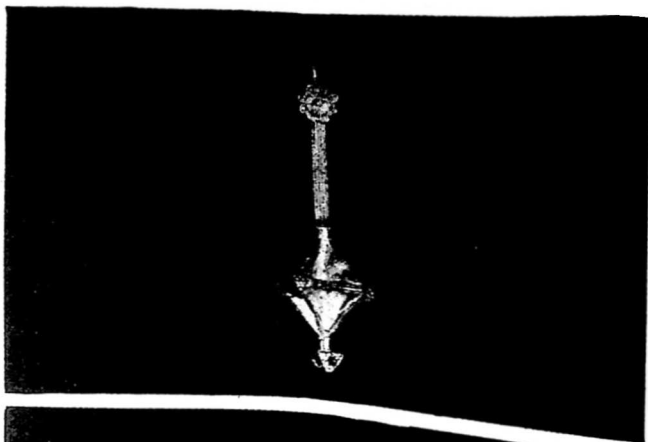

80

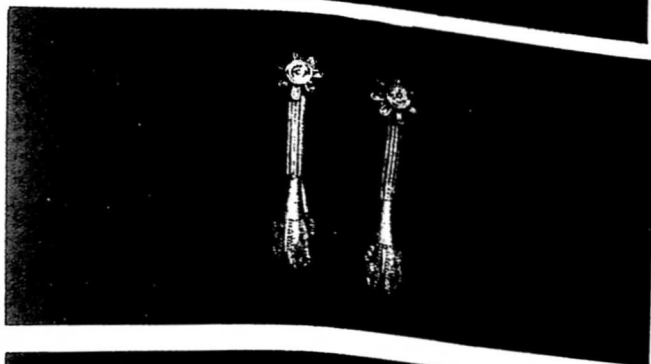

81

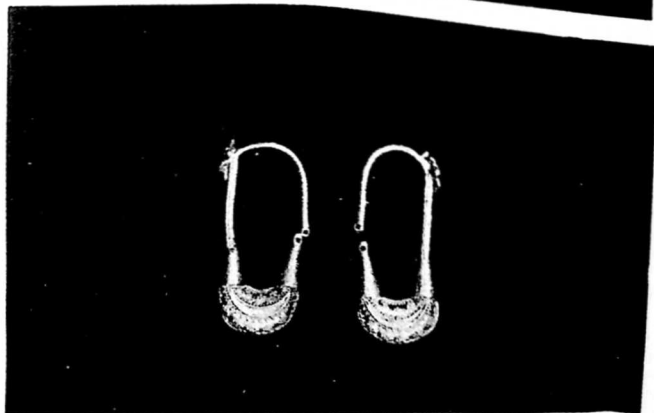

82

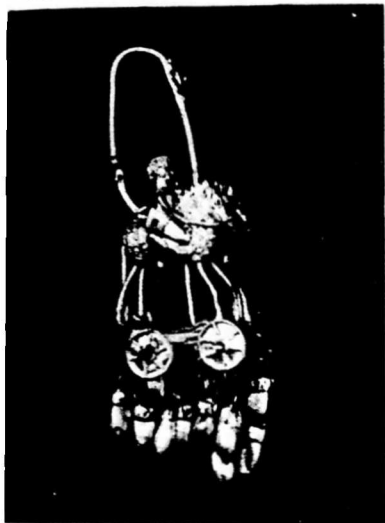

83

84

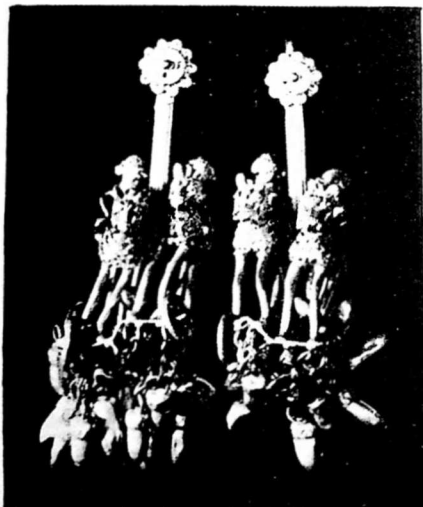
85

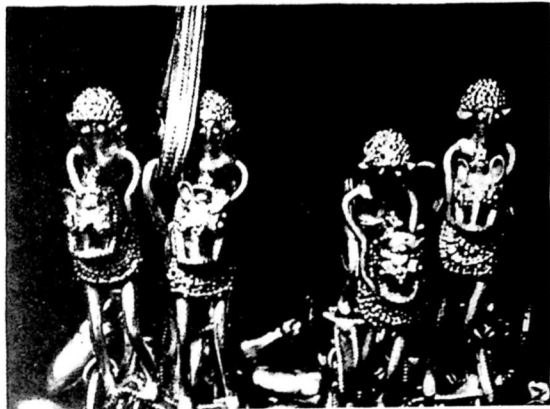
86

87

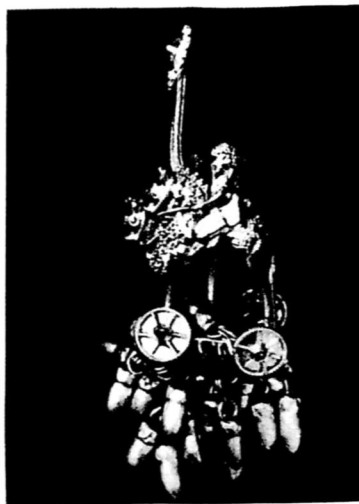
88

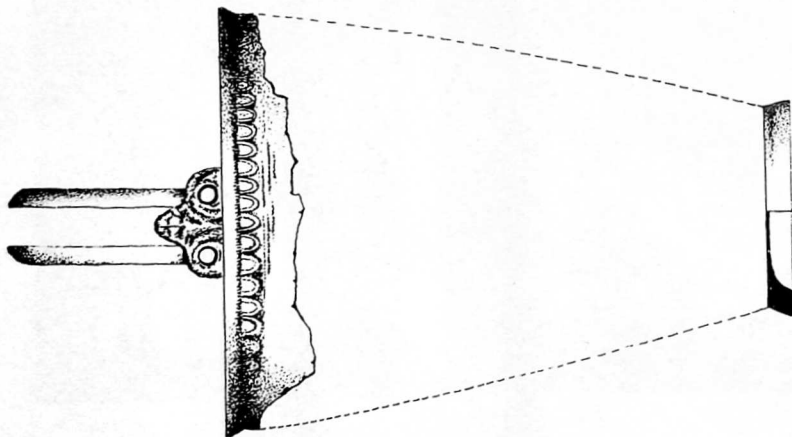
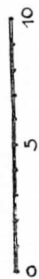
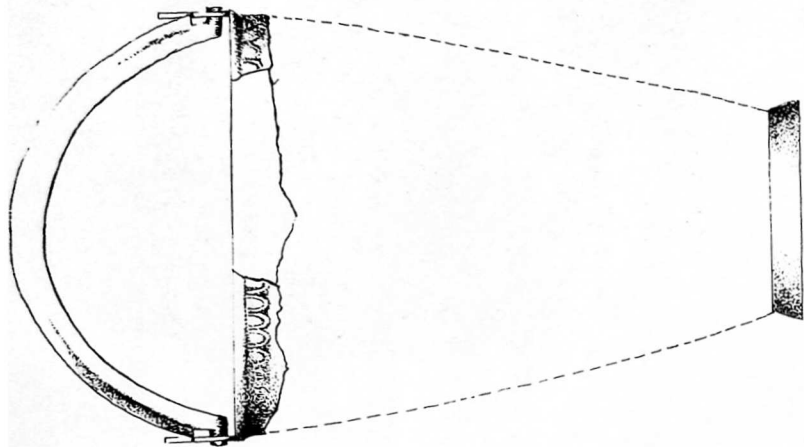
89

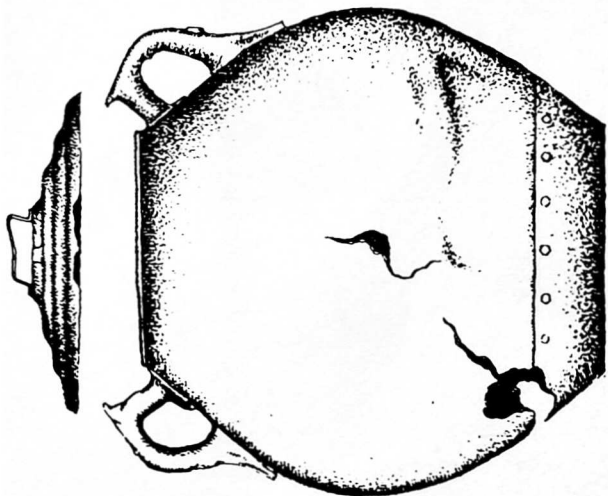
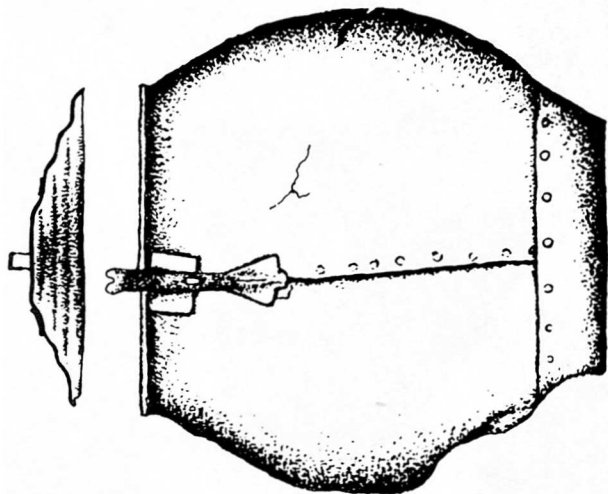

90

91

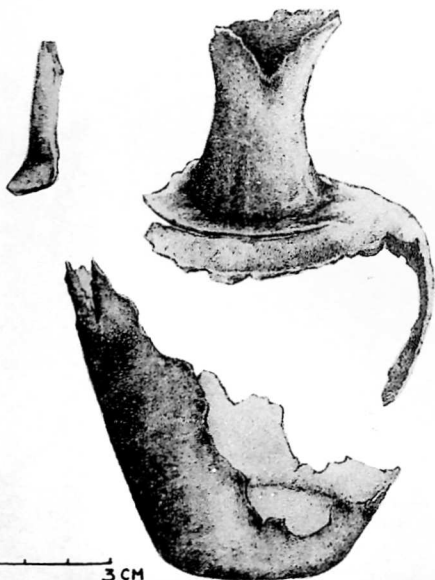

93

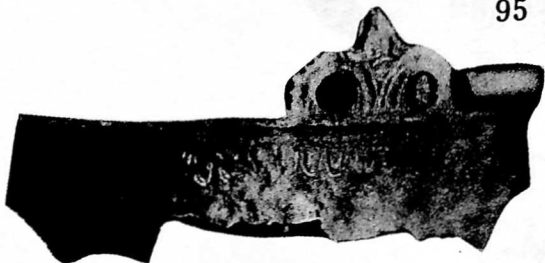
0 3 CM

94

0 3 CM

95

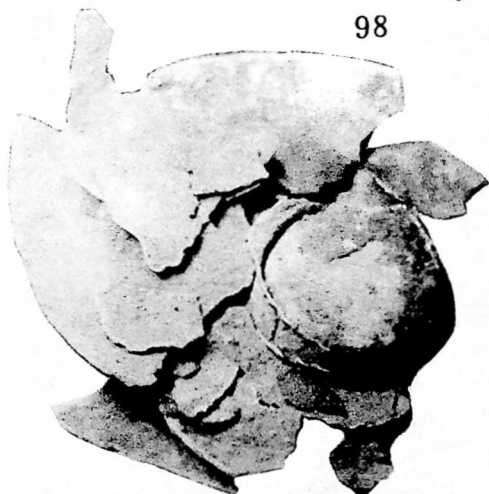
96

97

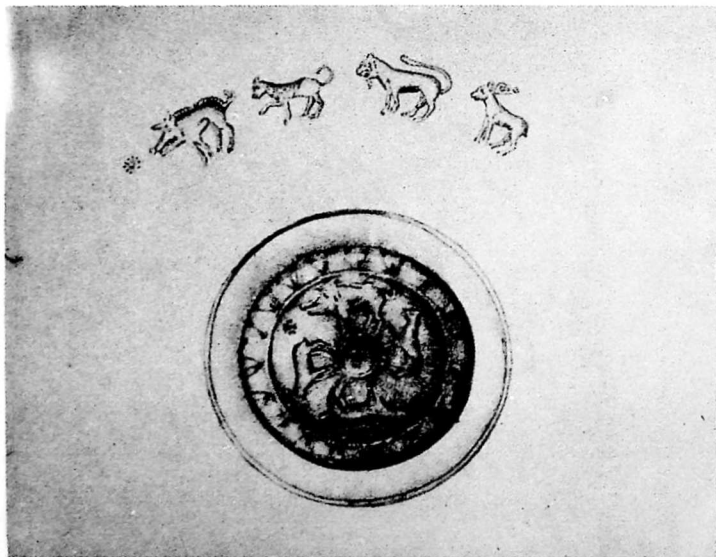
98

99

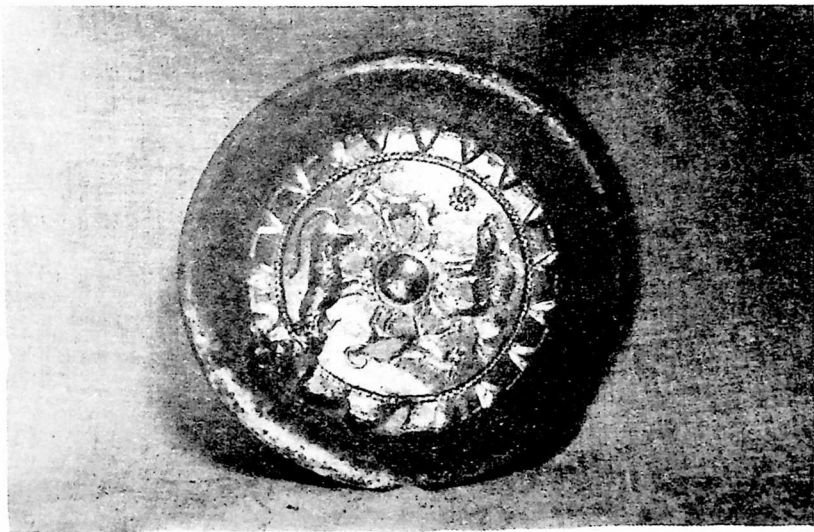
100

101³

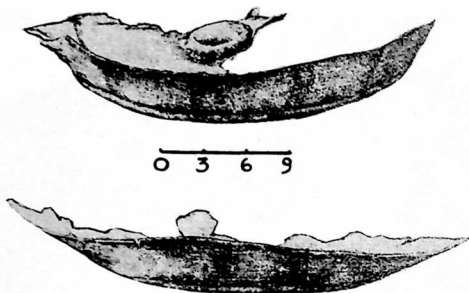

101²

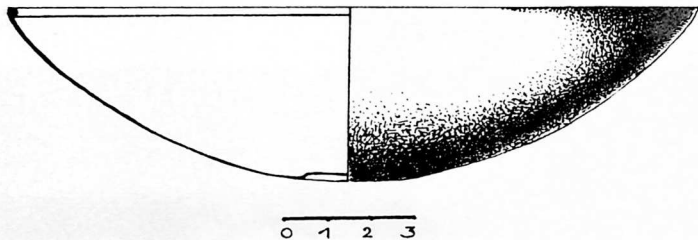

0 5 10cm

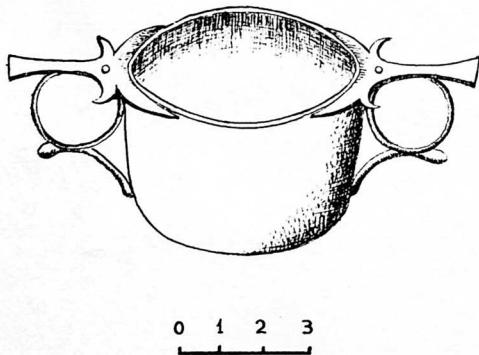
102

103

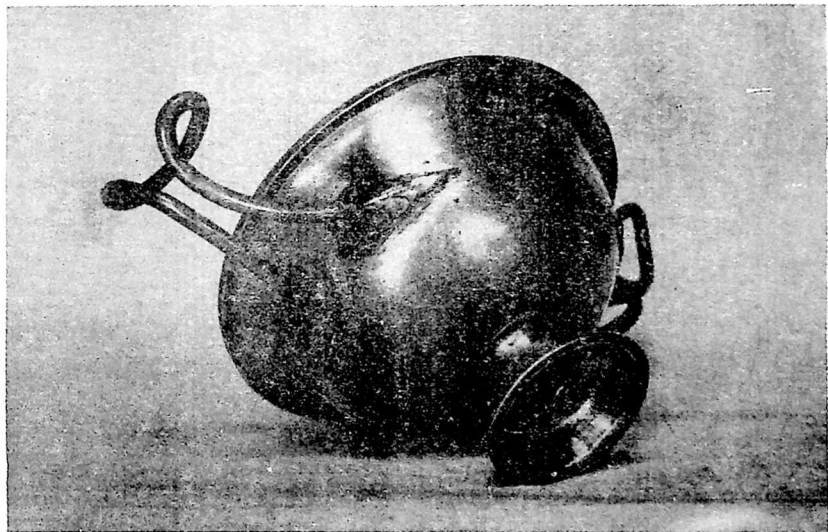
104

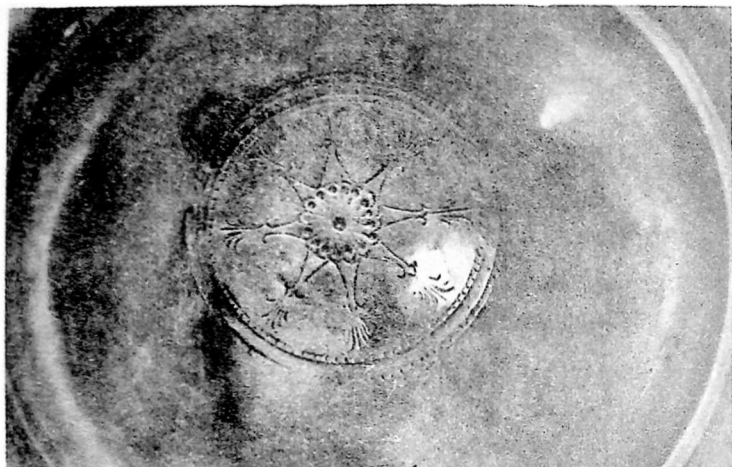
105

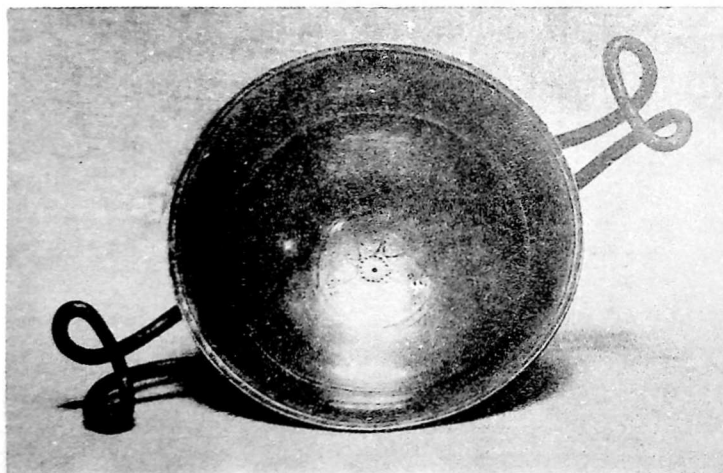
106

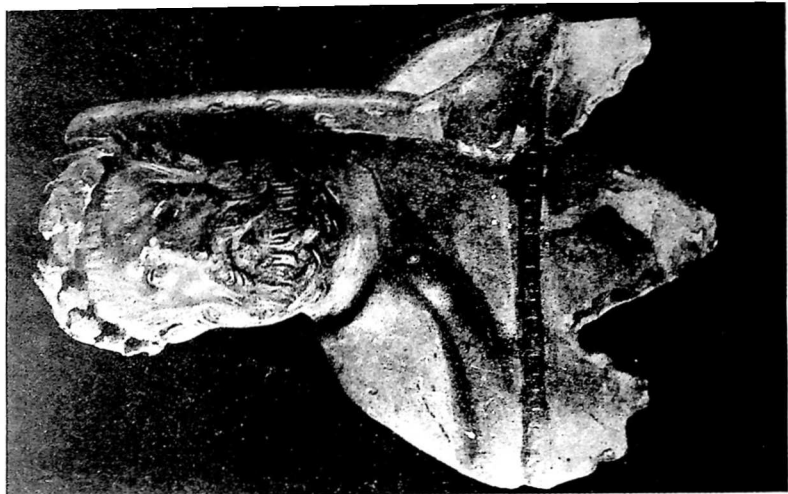
107

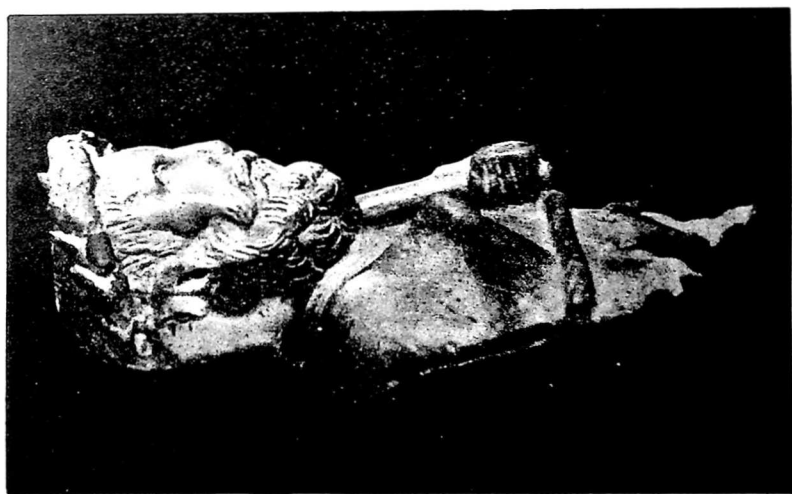
108

0 6 12 CM

109

110

111^c

111^d

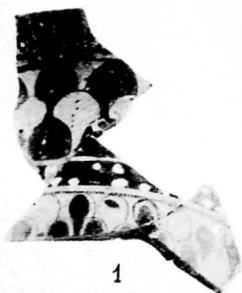
112^c

112^d

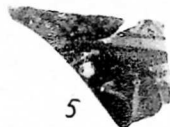
113

1

4

5

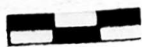
2

3

6

20

21

22

23

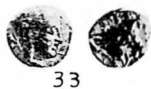
24

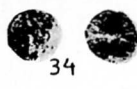
25

31

33

34

35

36

38

39

40

41

43

43^b

47

71

72

74

91

92

93

94

95

96

118

119

120

121

122

123

124

125

125

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138 .

139

140

141

142

143

144

145

146

147

148

149

150

151

152

153

154

155

156

157

158

159

181

182

183

184

185

186

187

188

189

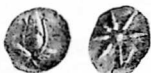
190

191

192

193

194

195

196

197

198

199

200

201

202

203

204

205

206

207

208

209

215

216

218

219

სარჩევანი — СОДЕРЖАНИЕ

წინასიტყვაობა	5
წინო ხოშტარია	6
Ниню Виссарниовна Хоштариа	10
ვანის ნაქალაქარი (ვათხრები, ისტორია, პრობლემები) — თ. ლორთქიფანიძე	13
ვანის რაიონის ისტორიული გეოგრაფიიდან — თ. ბერაძე	28
1973 წელს ცხენულარის ნაკიხარის თხარის ანგარიში — მ. შიჭინუბიანი	43
ახალაღმოჩენილი ნაქალაქარი სავანის ეკლზე — ე. ლიჩელი	52
მთისძირის არქეოლოგიური ძეგლები — გ. გამყრელიძე	58
არქეოლოგიური გათხრები დაზღავრში 1973—1974 წწ. — ე. თორღრდავა	71
აღრუანტიური ხანის ოქროს საურეგები ვანის ნაქალაქარიდან — ა. ქუთარია	81
ლითონის ქერქელი — ნ. შათიაშვილი	101
Sl.-Valentin-ის ქვეყნის ეტრამია ვანიდან — დ. კაკარავა	115
მონეტები ვანიდან — გ. დუნდუა, გ. ლორთქიფანიძე	119
Монеты «колхидки» — Н. В. Хоштариа	153
Ванское городище: раскопки, история, проблемы — О. Д. Лордкипанидзе	159
Из исторической географии Ванского района — Т. Н. Берაძე	179
Итоги раскопок за 1973 год крепости Цихесулори — М. Н. Мицншвили	180
Археологические памятники Мтисძირი — Г. А. Гамჯრელიძე	182
Новооткрытое городище в местности «Саканчна» — В. Т. Лиჩელი	184
Археологические раскопки в Даблагომი в 1973—1974 гг. — В. А. Тодორდავა	186
Золотые серьги раннеантичного времени из Ванского городища — А. М. Чконია	188
Металлические сосуды — Н. Н. Матвашвили	190
Керамика группы Sl.-Valentin из Ванского городища — Д. Д. Качარავა	193
Монетные находки из Вани — Г. Ф. Дундუა, Г. А. Лордкиპანიძე	194
შეპოვებული განმარტება	202
Список иллюстраций	207
Иллюстрации	211

ВАНИ, III

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

•

გამომცემლობის რედაქტორი დ. ბაქრაძე
ტექნოლოგიური უ. ქაჭუაძე
მხატვარი შ. ქასრაძე
კორექტორი ზ. იმარაშვილი

გადაეცა წარმოებას 5.5.1976; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 9.12.1976;
ქალაქის ზომა 60x90/16; ქაღალდი № 2; ნაბეჭდი თაბახი 35,50;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 30,21;
უე 01618: ტირაჟი 1500; შეკვეთა № 1459;
ფასი 3 მან. 70 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19